

Lexicographic Bulletin

Vol 15 (1985)

Lexicographic Bulletin

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

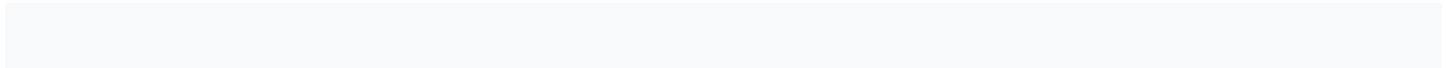
ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ
1985

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ
1985

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ
BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE
15 (1983)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ

1985

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Λεωφόρος Συγγροῦ 129 - Β. Δίπλα 1. Ἀθήνα 117 45

Διευθύνων : ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

ACADEMIE D'ATHENES
CENTRE DE REDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)

129, Bd Syngrou - 1, rue V. Dipla. Athènes 117 45

Administrateur : NICOLAS G. CONTOSSOPOULOS

ΠΛΑΤΑΜΩΝΑΣ

Ἐκ τῶν καιρῶν πρῶτον ἐπιβλητικὸν κάστρον τοῦ Πλαταμῶνα, ἐπιβλητικὸν ἀπὸ τὸ μηδενικὸν ὑψόμετρο τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, περιτριγυρισμένον ἀπὸ πράσινη βλάστησι, στήν ὁποία ἐπικρατοῦν σὲ μεγάλην ἔκτασιν καὶ ἀφθονίᾳ τὰ πλατάνια, δὲν εἶχα καμιάν ἀμφιβολίαν ὅτι τὸ ὄνομα ἦταν περιεκτικόν: *Μυρτώνας, Κουμαρώνας* κλπ. εἶναι συνηθισμένα τοπωνύμια σὲ πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Καὶ μοῦ ἔκαμνε, γι' αὐτό, ἐντύπωση ὅτι ἐμφανίζονταν διάφορες ἐτυμολογίαι πρὸς ἀλλήλας κατευθύνσεις. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι τὴν ἴδιαν στάσιν συνάντησα καὶ σὲ μελέτας γιὰ ὅμοια τοπωνύμια τῆς ἑλληνόφωνης Κάτω Ἰταλίας, γραμμένες μάλιστα καὶ ἀπὸ διακεκριμένους ἐπιστήμονες.

Ὁ Μαργαρίτης Δήμιτσας, στὸ μνημειακὸν ἔργον τοῦ *Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, Ἀθῆναι 1870, Μέρος Α', σ. 156, ἀναφέρει παρενθετικὰ τὸ τοπωνύμιον ὡς ὄνομα ποταμοῦ: «Ὁ Ἀπίλας (Πλαταμών), ὁ μεσημβρινώτατος πάντων, πηγάζων ἐκ μιᾶς τῶν μεσημβρινῶν παραφυάδων τοῦ Ὀλύμπου, ..., λίαν ὀρμητικὸς...», δὲν ἐπιχειρεῖ ὅμως ἐτυμολογίαν. Στὸ Β' Μέρος τοῦ ἴδιου βιβλίου, Ἀθήνησι 1874, σ. 62-63, ἀναφέρεται στήν ἀρχαίαν πόλιν Ἡράκλειον, τὴν, γιὰ τὸ ὁποῖον ἐπιλέγει: «Αὕτη καταστραφεῖσα κατὰ τὸν μεσαιῶνα καὶ μάλιστα μετὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, ὅτε ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου ἀναφέρεται ὡς ὑπάρχουσα, καὶ ἀνοικοδομηθεῖσα μετωνομάσθη Πλαταμών (1) καὶ ὑπὸ τὸν νέον τοῦτο ὄνομα μνημονεύεται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν (2), περιγραφόντων αὐτὴν ὡς λίαν ὀχυρὰν καὶ φρούριον ἔχουσαν».

Στὴν σημ. 1 (σ. 63) ὁ Δήμιτσας διακριβώνει: «Ὅτι τὸ νέον τοῦτο ὄνομα ἐλήφθη ἐκ τῆς πετρώδους θέσεως, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν διότι ἡ λέξις πλαταμών ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀράτου (993 διοσημ. 261) δηλοῖ πέτραν ἀγχιβαθὴν καὶ ἐπιμήκη, ἐνθα λέγει Ἡράκλειον δὲ πέτρα ὀλίγον ἐξέχουσα τῆς θαλάσσης, λεία τις οὔσα καὶ ὀμαλὴ καὶ πλατεῖα... Τοιαύτη δὲ ἡ θέσις τῆς Πλαταμῶνος. Πτολεμαῖος... ἐσφαλμένως προσάπτει τὸ ὄνομα τοῦτο τῷ Δίῳ»¹. Στὴν σημ. 2 ἀναφέρει τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς

1. Ἡ πληροφορία τοῦ Πτολεμαίου (Claudii Ptolemaei Geographia, ed. C.F.A. Nobbe, cum introductione a Aubrey Diller, Olms 1966, σ. 195 [III, 13, δ, 15]) λέει στήν σημ. 3: (Schol. ad § 15), «Δίον κολώνεια ἢ Πλαταμών».

πού μνημονεύουν τὸν Πλαταμώνα (Γεώργ. Ἀκροπολίτης, 13. αἰ., Καντακουζηνός, 14. αἰ.).

Ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ἀμέσως εἶναι ἡ παρεξήγηση τοῦ Δήμιτσα γιὰ τὸ σχόλιο τοῦ Ἀρατου: ἡ πέτρα πού ἐξέχει λίγο ἀπὸ τὴν θάλασσα, πού εἶναι λεία καὶ ὁμαλὴ καὶ πλατεῖα, κάθε ἄλλο παρὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸν ἐπιβλητικὸ καὶ ψηλὸ καὶ ἀπόκρημνο λόφο τοῦ Πλαταμώνα, ὅπου χτίστηκε ὁ περίβολος τοῦ κάστρου. Ὁ Σχολιαστὴς μιλά γιὰ τοὺς ἐπίπεδους καὶ λείους βράχους πού μόλις ἐξέχουν ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας καὶ λίγο τοὺς ἔλειπε γιὰ νὰ εἶναι ὕφαλοι.

Ὅπως εἴπαμε, σήμερα ἡ τοποθεσία εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸ «κάστρο τοῦ Πλαταμώνα», καὶ ἀπὸ τὴν κωμόπολη Πλαταμώνας πού συγκροτήθηκε στὴν περιοχὴ, κυρίως στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια, καὶ ἀποτελεῖ ἓνα πολυσύχναστο καὶ δροσερὸ θέρετρο γιὰ τὴν βόρεια Θεσσαλία καὶ τὴν Κεντρικὴ Μακεδονία. Καὶ φυσικὰ ἡ λέξη Πλαταμῶν προϋπήρχε, καὶ ὅταν χτίστηκε τὸ κάστρο ὀνομάσθηκε κάστρο τοῦ Πλ. Δὲν ἦταν ἀνάγκη ὁ λόφος νὰ λεγόταν Πλαταμῶν ἀπὸ πρωτύτερα. Ἦταν ἀρκετὸ νὰ λέγεται ἡ περιοχὴ καὶ νὰ ἦταν γεμάτη ἀπὸ ἓνα εἶδος δένδρου.

Τὸν τελευταῖο καιρὸ, ἀπὸ δυὸ δεκαετίες καὶ λίγο περισσότερο, ἀπέναντι στὸ κάστρο, πάνω ἀπὸ τὸν ἀμαξιτὸ δρόμο, σὲ ἀπόκρημνη καὶ χαραδρική τοποθεσία, γεμάτη κυρίως ἀπὸ κουμαριές καὶ πουρνάρια, μετακομίσθηκαν οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ Ἁγίος Παντελεήμονας, πού ἦταν ἀπομονωμένοι σὲ ἀρκετὸ ὑψόμετρο (600 μ. περίπου) στὴν ἴδια πλαγιά τοῦ Ὀλύμπου.

Τὸ κάστρο σώζεται ἀκόμα ἀρκετὰ καλὰ, παρ' ὅλην τὴν ἐγκατάλειψη, καὶ ἔχει περιγραφῆ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ἀπόστολο Βακαλόπουλο σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς πρωτόλειες μελέτες του (<Τὸ κάστρο τοῦ Πλαταμώνα>, *Μακεδονικά* 1, 1940, 58-76), ἡ ὁποία ἐνσωματώθηκε ἀργότερα (1972, μὲ συμπληρώσεις) σὲ αὐτοτελὲς δημοσίευμα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν (Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, Παράρτημα ἀρ. 37), μὲ τὸν τίτλο: *Τὰ κάστρα τοῦ Πλαταμώνα καὶ τῆς Ὠριάς Τεμπῶν καὶ ὁ τεκεὲς τοῦ Ἀλῆ Μπαμπᾶ*, ὅπου ἡ ἔρευνα γιὰ τὸ κάστρο τοῦ Πλαταμώνα καλύπτει τὶς σ. 11-61.

Πρώτην μνημόνευση τοῦ τοπωνυμίου ἀναφέρει ὁ Β. — παίρνοντάς τὴν ἀπὸ τὰ Θεσσαλονίκια μελετήματα τοῦ Στίλπ. Κυριακίδη (Θεσσαλονίκη 1938-39)² — αὐτὴν τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Ἀλεξίου Γ' τοῦ Κομνηνοῦ (1198), ὅπου ἡ διατύπωση λέει: «ἐπίσκεψις Πλαταμῶνος»³.

2. Δὲν κάμνει καλὴν ἐντύπωση τὸ ὅτι ἡ μελέτη τοῦ Κυριακίδη στὴν παλιότερη ἐργασία τοῦ Β. χαρακτηρίζεται «ἀξιόλογη», καὶ στὴν μεταγενέστερη τὸ ἐπίθετο θουσιάστηκε.

3. Γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν βλ. F. D ö l g e r, *Aus den Schatzkammern des heiligen Berges*, χρυσόβ. 34, 18 καὶ σχετικὴ σημείωση, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν Πλαταμῶνος βλ. Σ τ. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ η ν, *Θεσσαλονίκια μελετήματα* σ. 35-36.

Καὶ στὶς δυὸ ἐργασίες του ὁ Β. παράγει τὸ τοπωνύμιο ἀπὸ τὸ ἐπίθ. πλατύς, μὲ τὴν προσθήκη «...νομίζω ὅτι θὰ δήλωνε στὴν ἀρχὴ τὴ θαυμασία μακρὰ καὶ πλατεῖα ἀκρογιαλιά, πού ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὸ λόφο...».

Στὸ βιβλίο του *Saggio di Toponomastica Calabrese*, Firenze 1939, σ. 328, λήμμα 3129, ὁ καθηγητὴς Giovanni Alessio ἀναφέρεται στὸ *Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*, Halle 1933, τοῦ Gerhard Rohlfs, ὁ ὁποῖος στὸ λήμμα 1725 (*Πλαταμών*) δίνει τὴν ἐρμηνεία «*breiter Raum, breiter Stein*», παραθέτοντας τὸ τοπωνύμιο *Kyatamone*, ἕναν δρόμο στὴν προκουμαία τῆς Νεάπολης, πού σὲ κώδικα τοῦ ἔτους 976 διαβάζεται *Platamone*. Ὁ Alessio προσθέτει τοὺς τύπους *Petramone*, ἕναν δρόμο *Via Platamone* στὸ *Atrani* (*Amalfi*), καὶ *Pietamone* ἀπὸ τὸ νησί τῆς Ἑλβας.

Ὁ ἴδιος ὁ Rohlfs, στὴν νέα ἐκδοση τοῦ κατωιταλικοῦ λεξικοῦ του, μὲ τὸν καινούργιο τίτλο *Lexicon Graecanicum Italiae Inferioris*, Tübingen 1964, σ. 408, προσθέτει στὶς προηγούμενες πληροφορίες του καὶ τὸ *Stagno di Platamone* καὶ τὸ σαφηνίζει μὲ τὸ «*Name einer Lagune bei Sassari (Sardinien)*»· προσθέτει ἐπίσης τὸ «*monte Platimone bei Trapani (Siz.)*», μὲ ἀναφορὰ στὰ τοπωνύμια *Πλαταμώνας* τῆς Σάμου, *Καρπάθου*, *Ἰκαρίας*, καὶ μὲ ἐτυμολογικὴ προσέγγιση πρὸς τὸ πέτρα («*mit Einfluss von πέτρα 'Stein' kos. Petragume 'Felsblock', 'macigno' RIL 79, 82*»).

Ὁ Alessio (ἔ. ἀ. 3194) στὸ λήμμα *πλατανία* (χώρα;) «*plataneto*» παραθέτει *Πλατανιά*, *Πετρανία* καὶ τὸ σικελικὸ τοπων. *Platané* (*Acinale*), *platanà* (*petrunà*), *πλατανᾶς* «*plataneto*». Ὁ ἴδιος ξαναγύρισε στὸ ἴδιο θέμα στὸ ἄρθρο του «*Grecità e Romanità nell' Italia Meridionale*», *Rendiconti di Archeologia, Lettere e Belle Arti di Napoli* 1976 σ. 187 μὲ λήμμα* *platanonnis*, λατινικὴν τάχα λέξη, ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἐλληνικὴ *πλαταμών-ος*, καὶ μὲ παράθεση τῶν σημασιῶν τῆς τελευταίας ἀπὸ τὰ Λεξικά, μνημονεύοντας ἀπορριπτικὰ τὸν *De Bartholomaeis* (*AGI* 15, 1901, 352) «*il quale interpreta erroneamente la voce come plataneto*», καὶ προσθέτοντας (σ. 188) ὅτι «*l'essatta etimologia (προφανῶς ἀπὸ τὸ πλατύς) era stata indicata da Francesco Tranquillino Moltedo, Il Grecismo di Napoli, p. 21*».

Θεωρῶ ὅτι οἱ Εὐρωπαῖοι συνάδελφοι, ἐπειδὴ εἶναι γλωσσολόγοι, εἶναι λιγότερο δικαιολογημένοι νὰ ἀνάγουν τὸ *πλαταμών* στὸ ἀρχαῖο *πλαταμών* καὶ στὴν ἔννοια τοῦ *πλατύς*, ἀπὸ ἐκείνους πού δὲν εἶναι, προπάντων ὅταν ὁ *De Bartholomaeis* εἶχε ὑποδείξει πρὶν ἀπὸ τόσες δεκαετίες τὸ σωστό. Τὸ κάστρο τοῦ *Πλαταμών* καὶ τὰ διάφορα ὅμοια τοπωνύμια ὀφείλουν τὸ ὄνομά τους στὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν περιοχῶν στὶς ὁποῖες βρίσκονται, καὶ αὐτὸ εἶναι ἢ συνηθισμένη ἀφθονία *πλατανιῶν* σὲ περιοχὲς μὲ *τρεχάμενα νερά*, *ὑπόγεια ἢ ἐπίγεια*, *πηγές ἢ ποτάμια*, στὴν *στεριά ἢ καὶ κοντὰ στὴν θάλασσα*. Καὶ μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει πιὸ εὐκόλη ἀνομοίωση, πιὸ ὑποχρεωτικὴ θὰ ἔλεγα, ἀπὸ τὴν ἀνομοίωση δύο γειτονικῶν *ν* (*ν + ν*). Δίνω μαρτυρίες ἀπὸ τὰ

ἰδιώματα τῆς Ρόδου: ὄνωνίς, ἢ ἄνωγη, Ψίνθ. > ἄνωμη, ἀναμένω-ἀνημένω > λη-
 μένω, ἀναφάντης > ἀλαφάντης, ὁ (ἢ καπνοδόχος τοῦ τζακιοῦ), ἐνυφάντρια > λε-
 φανταριά, λαφανταριά, κανοναρχῶ > καλαναρκῶ κ.ἄ.⁴

Τὸ ὅτι σὲ πολλὰ ἢ ἀνομοίωση $\nu + \nu$ δίνει $\nu + \lambda$ ἢ $\lambda + \nu$ αὐτὸ δὲν σημαίνει
 τίποτε περισσότερο γιὰ τὴν περίπτωσηή μας ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ ἀρχικὸ πλαταμών(ας)
 εἶχε ἤδη ἓνα λ στὴν ἀρχὴ κιόλας τῆς λέξης, κι ἓνα δεύτερο λ θὰ ἦταν ἀδύνατο
 νὰ δημιουργηθῆ ἀπὸ τὴν ἀνομοιωτικὴ ἀντικατάσταση· ἓνας ὑποθετικὸς π λ α-
 τ α λ ὠ ν α ς θὰ ἦταν ἀπίθανος⁵. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἄλλωστε καὶ ἡ ὁμοιόμορφη
 ἀνομοιωτικὴ τροπὴ τοῦ $\nu + \nu$ σὲ $\mu + \nu$ καὶ στὰ ἑλλαδικὰ καὶ στὰ κατω-
 ιταλικά (ἐλληνικά) τοπωνύμια.

Ἔχουμε ἐπομένως καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἓνα τοπωνύμιο μὲ τὴν κατάληξη
 -ὠν-ῶνος, ἢ ὁποῖα ἐδήλωνε τὴν πλησμονὴ ὅπως ἔλεγαν παλιότερα, τὴν πληθῶ-
 ρα θὰ λέγαμε σωστότερα σήμερα, ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο εἶδος, συνήθως φυτικό.

Τὸ ὅτι ὁ ἀρχαῖος πλαταμών (<πλατύς) πρέπει νὰ ἀποκλεισθῆ, αὐτὸ νομίζω
 ὅτι μποροῦμε νὰ τὸ στηρίζουμε στὴν ποιητικὴ ὑφὴ τῆς λέξης καὶ στὴν ἐξαφά-
 νισή της ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χριστοῦ, καὶ μάλιστα στὴν μὴ ἐπιβίωσή
 της στὰ Νέα Ἑλληνικά, ὅπου μόνον τὸ πλάτωμα θὰ θυμηθοῦμε σὰν συγγενικὴν
 κάπως λέξη. Τὰ ἰσιώματα ἐπάνω σὲ λόφους, αὐτὰ ποὺ θὰ ὀνομάζονταν τάχα
 πλαταμῶνες, στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ στὰ Δωδεκάνησα ὀνομάζονται πλάτσες
 (ἢ πλάτσα), προφανῶς ἀπὸ τὸ λατ. platea, κι αὐτὸ ἀπὸ τὸ θηλ. ἢ πλατε(ῖ)α,
 κάτι ποὺ βεβαιώνει ὅτι ἡ λ. πλαταμών μὲ τὴν ἴδια ἔννοια δὲν ἦταν σὲ λαϊκὴ
 χρῆση ὥστε νὰ γίνῃ τοπωνύμιο, καὶ εἶχε νωρὶς χαθῆ. Ἡ ἴδια λέξη ἐμφανίσθηκε
 σὲ μεταγενέστερες ἐποχὲς μὲ τὴν νεότερη φωνητικὴ τῆς ἰταλικῆς γλώσσας ὡς
 πιάτσα (piazza), μόνον μὲ τὴν σημασίαν τῆς πλατείας (τοῦ χωριοῦ κλπ.), ἐνῶ
 οἱ πλάτσες, ὅπως εἶπαμε, σημαίνουν τὰ ἰσιώματα ἐπάνω στοὺς λόφους.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ μοῦ φαίνεται ὅτι ἔχει μεγαλύτερη σημασίαν εἶναι ὅτι
 ἔχει διασωθῆ ἐπιγραφικὰ (IG 14, 352 II 12, 17) ἀπὸ τὴν Ἄλαισα τῆς Σικελίας
 ὁ διαλεκτικὸς (δωρικὸς;) τύπος πλάταμος, δυὸ φορές στὴν ἴδια ἐπιγραφή, ὥστε
 νὰ ἀποκλείεται τὸ χαρακτηριστικὸ λάθος, ὁ ὁποῖος, ἂν σημασιολογικὰ εἶναι ὁ ἴδιος
 μὲ τὸ πλάτανος, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι καὶ τὰ κατωιταλικά, σικε-
 λικά, σαρδηνιακὰ κλπ. τοπωνύμια — καὶ μαζὶ μὲ αὐτὰ καὶ τὸ θεσσαλομακεδο-
 νικὸ — δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποτελοῦν ἐπιβιώσεις τοῦ ἀρχαιοδιαλεκτικοῦ αὐτοῦ
 τύπου, ὅποτε τὸ ἱστορικὸ κέρδος μας εἶναι μεγαλύτερο. Τὸ Greek-English
 Lexicon τῶν Liddell - Scott - Jones κλπ.⁹ περιλαμβάνει τὴν λ. στὰ Addenda

4. Βλ. A. G. Tsopanakis, La phonétique des parlers de Rhodes, Athen 1940, σ. 141. Τώρα: Συμβολὲς στὴν Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Μέρος I, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 194.

5. Γιατὶ τὰ δύο γειτονικά $\lambda + \lambda$ μαζὶ μὲ τὸ τρίτο δημιουργοῦν εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ καινούργιαν ἀνομοίωση.

μέ τήν ἔνδειξη «dubious sense». Θά μοῦ ἐπιτραπῆ νά ὑποστηρίξω ὅτι ἡ λ. στά συμφραζόμενα μέσα στά ὁποῖα βρίσκεται — καθορισμός μεριδίων (κλήρων) γιά διανομή σέ γεωργούς — μπορεῖ πολὺ καλά νά σημαίνει πλάτανος: IG 14, 352 Π 12, 17α (ἐλαιοκόμιον δίκλαρον). Ἐπὶ τοῦ τέρμονος τοῦ ὑπὸ τὰν Ἀσπίδα ἐς τὸν πλάταμον, εἰ τέ(ρμων), καὶ ἐς τὰν ἐλαίαν, ἐν ᾧ τέ(ρμων)... καὶ ὡς τὰ ὅρια τοῦ ζ' κλάρου ἐς τὸν τέρμονα καὶ ὡς ὁ τέ(ρμων) ἄχρι κατὰ τὸν πλάταμον, τούτω τῷ κλάρῳ ἐπονται αἱ ἐλαῖαι αὗται αἱ ἐπιγεγραμμέναι».

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ἐδῶ ἔχουμε τὸν καθορισμὸ τῶν ὁρίων ἐνὸς χωραφιοῦ μέ ἐλιές, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κλήρους (δίκλαρον). Ἡ περιγραφή ξεκινᾷ ἀπὸ μιὰν τοποθεσίαν ποὺ τὴν ἔλεγαν Ἀσπίδα, γιὰτὶ προφανῶς θὰ ἦταν κανένας ὀμαλὰ κυρτωμένος λοφίσκος, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ συνοριακὸ σημάδι (τέρμων) ποὺ βρισκόταν κάτω ἀπὸ αὐτήν, κατέβαινε (πήγαινε;) ὡς τὸν πλάτανο, ὅπου (εἰ = ἦ) βρισκόταν ἄλλο συνοριακὸ σημάδι, καὶ στήν ἐλιά, ποὺ καὶ σ' αὐτήν ὑπῆρχε συνοριακὸ σημάδι, γιὰ νά ξαναγυρίσῃ ξανά στὸν ἴδιο πλάτανο, καὶ νά δηλώσῃ ὅτι σ' αὐτὸ τὸ κομμάτι ἀνήκουν (ἐπονται = αὐτὸν τὸν κλῆρο τὸν ἀκολουθοῦν, τὸν συνοδεύουν) αὐτὲς οἱ ἐλιές, οἱ ἐλιές τοῦ ἐλαιοκομίου. Ἡ ἐλιά στήν ὁποία μπῆκε τὸ σημάδι — ἴσως καὶ μιὰ ἄλλη μέ σημάδι — θὰ βρισκόνταν σὲ τέτοια θέση ὥστε θὰ ἀποτελοῦσαν τέρμονα⁶. Λιγότερο πιθανὴ μοῦ φαίνεται ἡ ἄποψη τοῦ ἐκδότῃ τῶν IG 14, Kaibel, ὁ ὁποῖος ἀπορρίπτει, σωστά, τὴν ἄποψη τοῦ Franz ὅτι ὁ πλάταμος καὶ ὁ Ράχας (ἢ ραχᾶς) εἶναι ὀνόματα ποταμῶν, προτείνει ὅμως νά θεωρηθῇ ὁ πλάταμος ἀντίστοιχος τοῦ πλαταμῶν (= πλάτωμα κττ.) καὶ ὁ ράχας ἀντίστοιχος τοῦ ράχης, ἢ (τῆς ράχεως). Γιά τὸ ράχης-ράχας μπορεῖ — καὶ μᾶλλον πρέπει — νά ἔχη δίκαιο. Γιά νά τὸν δικαιώσουμε ὅμως καὶ γιά τὸ πλάταμος-πλαταμῶν, θὰ ἔπρεπε νά ὑποθέσουμε ὅτι ὅλο τὸ ἐλαιοκόμιον αὐτό, τὸ δίκλαρον μάλιστα, ἦταν πλαγιά ποὺ κατέβαινε σὲ πλάτωμα, πράγμα ποὺ δὲν ἀποκλείεται βέβαια, ἀφοῦ ξεκινᾷ ἀπὸ κάποιο ὕψωμα (τὴν Ἀσπίδα), τὸ θεωρῶ ὅμως μᾶλλον δύσκολο, ἀπὸ τὴν περιγραφή: «ἐς τὸν πλάταμον, εἰ τέρμων». Ἐνας πλάτανος σὲ μιὰν ἄκρη κτήματος (ὅπως καὶ ἡ ἐλιά) εἶναι ὅ,τι χρειάζεται γιά νά δηλωθῇ τὸ σύνορο. Πῶς νά θεωρήσουμε ἐξίσου ἱκανοποιητικὸ τὸ πλάτωμα, ὅπου θὰ βρισκεται τὸ συνοριακὸ σημάδι; Σὲ ποιὸ σημεῖο τοῦ πλατώματος; Καὶ τί εἶδους πλάτωμα θὰ ἦταν ἂν ἦταν τόσο στενό, ὥστε νά ὑπάρχη ἕνας τέρμων;

6. Γιά τὴν παρουσία τῆς λ. βλ. Λεξικά. Περισσότερα στίς μελέτες μου «Elementi grammaticali di lingua greca medioevale», Studi linguistici in memoria di Oronzo Parlangeli, Galatina 1976, σ. 361-383 καὶ «Echi classici nel greco della Magna Grecia bizantina», Atti del 17. Convegno di Studi sulla Magna Grecia. Taranto 1977. Napoli 1978, 175-192. Τώρα: Συμβολὲς στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Θεσσαλονίκη 1983, Μέρος II, σ. 525-47 καὶ 565-582.

Σὲ ὅλα τὰ παρόμοια ἔγγραφα, ὅπου ὑπάρχουν περιγραφές κτηματικῶν συνόρων, χρησιμοποιόταν πάντα καὶ χρησιμοποιεῖται ἀκόμα ἡ ἴδια διαδικασία καὶ παράλληλη τεχνική. Δίνω ἓνα δεῖγμα ἀπὸ ἓνα ἀγιορείτικο τοῦ 1098: «διέρχεται τὸ λίθινον λαβράτον τὸ ἔχον καὶ σταυρὸν λελατομημένον καὶ τὸ δένδρον τὸ ἡμεράδιον (= ἡμερο, πιθανῶς δρῦν)⁷ τὸ ἐσφραγισμένον τὸ ἱστάμενον εἰς τὸν βάσταγα καὶ διέρχεται τὰ δύο δένδρα τὰ ἐσφραγισμένα ἡγουν τὸν πρινὸν καὶ τὸ ἡμεράδιον... καὶ ἔρχεται ἕως τοῦ τρικλῶνου μεγάλου δένδρου τοῦ ἱσταμένου εἰς τὸν αὐτὸν βάσταγα...»⁸.

Ὅσο γιὰ τὴν λ. πλατανῶν-ῶνος, αὐτὴ ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Διοσκουρίδην (1. αἰ. μ.Χ.) 4,73 — μὲ πολὺ ἐνδιαφέρουσα καὶ πολὺ χαρακτηριστικὴ ν. 1. πλαταμῶσι (!) — καὶ στὸν Ἡρωδιανὸ (2. αἰ. μ.Χ.) 1,34 κ.ά. Ὁ ἀρχαιότερος τύπος τοῦ περιεκτικοῦ ἦταν ὁ πλατανιστοῦς-οὔντος, γιὰτὶ καὶ ὁ ἀρχαιότερος τύπος τοῦ δένδρου ἦταν ἡ πλατάνιστος. Τὸ Greek-English Lexicon τῶν Liddell - Scott - Jones κλπ.⁹ καὶ τὸ A Latin Dictionary τῶν Lewis - Short (τῆς Ὁξφόρδης) βεβαιώνουν ὅτι ἡ λ. πλατανῶν εἶναι γραμμμένη ἐλληνικὰ καὶ στὴν ἐπιστολὴ 1,3,1 τοῦ Πλίνιου τοῦ Νεώτερου, ἡ ἔκδοσις ὅμως τοῦ M. Schuster (Λειψία, Teubner) 1952 γράφει: «quid platanon opacissimus» χωρὶς ἄλλην ἐνδειξὴ στὸν appar. cr. Ἡ λατινικὴ λ. ἦταν platanetum, ὁ ἐλληνικὸς τύπος ὅμως χρησιμοποιήθηκε καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐλληνομαθεῖς λόγιους Λατίνους συγγραφεῖς (Βιτρούβιος, Πετρώνιος, Martialis κ.ἄ. βλ. Lewis - Short ἐ.λ.).

ΛΓ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ

7. Αὐτὸ φαίνεται καλύτερα ἀπὸ τὰ παρακάτω, δηλ. «τὸν πρινὸν καὶ τὸ ἡμεράδιον». Ἡ ὀξυτόνηση τοῦ πρινὸς σώθηκε ὡς σήμερα στὰ Ροδ. ἰδιώμ.: ὁ περὸς καὶ ἀπὸ τὴν αἰτιατ. τὸν πρινὸν > ὁ ἀμπερὸς, ὑποκορ. περνάλλι (κοιν. πουρνάρι).

8. Βάσταξ, ὁ, ἡ βάσταγας ὁ, εἶναι ὁ ἀναλημματικὸς τραχαλόχτιστος τοῖχος — σήμερα βασταδιά, ἡ Ροδ. ἰδιώμ.: ἄλλοῦ τρατεζιά, ἡ Βαστά(γ)ι, τὸ— γεν. τοῦ βασταδιοῦ (Σάλακ. - Ρόδ.) εἶναι τὸ πλεκτὸ κορδόνι ποὺ κρατᾷ τὴν σάκ(κ)α, τὸ σακκοῦλλι κλπ. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἐγγράφου εἶναι παρμένο ἀπὸ τοῦ F. Dölger, Aus den Schatzkammern des heiligen Berges ἀρ. 65, σ. 182, 3-7.

ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΙΑΛΕΙΑ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Τα τοπωνύμια της περιοχής Πιάλειας του νομού Τρικάλων τα συγκέντρωσα το 1982 και βρίσκονται καταχωρημένα στο υπ' αριθ. 1228 χειρόγραφο του αρχείου του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών. Μεταξύ των 73 τοπωνυμίων, που κατέγραψα, άλλα είναι περισσότερο κι άλλα λιγότερο ενδιαφέροντα, ενώ δύο απ' αυτά, η *Αλβίνα* και η *Περτούσα*, παρουσιάζουν, κατά τη γνώμη μου, το μέγιστο ενδιαφέρον, επειδή διατηρούν τον «αρχαϊκό» τους τύπο, που προέρχεται προφανώς από τη λαϊκή λατινική, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Σχετικά ο Ν. Κατσάνης¹ γράφει: «...επιβάλλεται μια προσεχτικότερη και πλατύτερη έρευνα των χαρακτηριστικών της λαϊκής λατινικής στις διαλέκτους, στα τοπωνύμια και στα ανθρωπωνύμια εκείνων των χώρων στους οποίους πραγματοποιήθηκε η επικοινωνία. Έτσι θα έχουμε ολοκληρωμένη εικόνα για τη λαϊκή λατινική επίδραση στον τόπο μας, στοιχείο χρήσιμο για την ερμηνεία ορισμένων γλωσσικών φαινομένων των νεοελληνικών διαλέκτων και πολλών τοπωνυμίων και ανθρωπωνυμίων, όπως αναφέραμε, που παραχωρούνται στις βαλκανικές γλώσσες αδικαιολόγητα».

Το χωριό, του οποίου εξετάζονται εδώ τα τοπωνύμια, παλιά το έλεγαν Λεπενίτσα. Αργότερα πήρε τ' όνομα Καρβουνολεπενίτσα από τα καμίνια καρβουνοξύλων που στήθηκαν εκεί, ενώ σήμερα μετονομάστηκε σε Πιάλεια. Το χωριό, χτισμένο στη ρίζα του Κόζιακα, εποίκιστηκε από ορεινούς ύστερα από διωγμούς των Τούρκων. Η παράδοση αναφέρει ότι εκεί δεν πάτησε ποτέ τούρκικο ποδάρι. Η Πιάλεια, σε υψόμετρο 250 μ., είναι χτισμένη σε κατάφυτη περιοχή με πολλά νερά και δροσερό κλίμα. Οι κάτοικοι, 1000 ψυχές περίπου, είναι γεωργοκτηνοτρόφοι και μιλούν ιδίωμα βορειοελλαδικού τύπου.

Στα βόρεια του χωριού υπάρχει ο μικρός οικισμός Παλιοχώρι, όπου τοποθετείται η αρχαία Πιάλεια. Προς την ίδια κατεύθυνση και στην τοπο-

1. Ν. Κατσάνης, Τοπωνυμικά Ι, στην Επιστημ. Επετηρίδα της Φιλοσοφ. Σχολής Α. Π. Θεσσαλονίκης, 18 (1979) 118 (1. 4).

Σημ. Τα φωνητικά σύμβολα *á* και *e'* αποδίδουν αντίστοιχα το *a* ημίλειστο της Αρωμουνικής και το παχύ ουρανικό *ae, ei* της Ιταλικής, π.χ. *cento, eima*. Τη χρήση αυτών των συμβόλων επέβαλαν τεχνικοί λόγοι.

θεσία Παλιόκαστρο υποθέτουν ότι κατά την Αρχαιότητα υπήρχε ένα Ασκληπιείο.

ΤΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Ανατολή

1. Μολυμένοι: περιοχή καλλιεργήσιμη. Η τοποθεσία ονομάστηκε έτσι από την πιθανή χρήση της στο παρελθόν ως τόπου όπου «αμολούσαν» ελεύθερα τα ζώα για να βοσκήσουν μετά τη συγκομιδή των καρπών.

Η μετοχή *μολυμένο* προέρχεται από το ρήμα *απολύω* > *αμολύω* > *αμολώ* > *'μολάω* > *'μολώ*, που σημαίνει μεταξύ των άλλων: «*ἀφίνω* τι ἐλεύθερον ὥστε νὰ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὸ ζῶα πρὸς βοσκὴν, ἐπὶ ἀγρῶν²: Τώρα εἶνι ἀπουλ'μένα τὰ χουράφια Στερελλ. (Ἀράχοβα)».

2. Καψάλα στην: Καλλιεργήσιμη περιοχή, που κάποτε κάηκε από αναμμένο τσιγάρο, απ' όπου και η ονομασία της.

Σαν τοπωνύμιο απαντά σε πολλά μέρη της χώρας μας. Η λ. *καψάλα*, που δηλώνει το καμένο πια μέρος, προέρχεται υποχωρητικά από το ρήμα *καφαλίζω*³.

3. Κουτσούμπια στα: περιοχή με κομμένα δέντρα, δηλ. κούτσουρα. Στο τοπικό ιδίωμα η λ. *κουτσούμπι* σημαίνει τη ρίζα-κορμό κομμένου δέντρου. Την ίδια σημασία έχει η λ. σε διάφορα ιδιώματα όπου την συναντάμε με τους τύπους: *κουτσούμπι* Ἑπειρος (Γιάννινα, Πάργα), *Ιθάκη*, *Πελοπόν.* (Καλάβρυτα, Μεσσηνία), *Σύμη*, *κουτσούδι* Οθωνοί, *κουτσιούμπι* Ἑπειρος (Αυλότοπος, Κοκκινιά, Κοπανάκι, Κωστάνα), *κουτσοῦδι* Ἑπειρος (Βαβούρι), *κουτσοῦμπι* Ἑπειρος (Μελιγγοί), *κ'τσοῦμπι* Εύβοια (Λιχάς), Θεσσ. (Αργιθέα), *κ'τσιοῦμπι* Εύβοια (Αιδηψός), *κ'τσοῦμπι* Στερελλ. (Γρανίτσα, Ευρυτανία και αλλού), *κ'τσιοῦβ'* Λευκάδα, *κ'τσιοῦπι* Χαλκιδική, *κουτσούβα(η)* Ἑπειρος (Μαργαρίτι), *γουτσούπα(η)* Μακεδ. (Βελβενδός), *γουτξούπι* ή *κουτξούπι* ή *g'τξούπι* σε βόρεια ιδιώματα.

Στο ιδίωμα *Ιθάκης* η λ. δηλώνει τα χλωρά τσαμπιά, ενώ στο ιδίωμα της *Σύμης* δηλώνει την πέτρα που προεξέχει από τη γη.

Η λ. ως τοπωνύμιο απαντά υπό τον τύπο *Κουτσιοῦμπι* στους Φιλιάτες *Ηπείρου*.

Η λ. ως επίθετο *κουτσουμπός* δηλώνει εκείνον που είναι κομμένη η κορυφή

2. Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών στη λ. *απολύω* Α1β.

3. Ν. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, β' έκδ. Θεσσαλονίκη 1971, στη λ. *καψάλα*.

του, γενικά τον «περικεκομμένο». Έτσι, στα ιδιώματα Χασίων Θεσσαλομακεδονίας «κουτσουμπό μουστάκι» είναι το μουστάκι «σάλτσα» ή «καραμέλα».

Στον βαλκανικό γλωσσικό περίγυρο της Ελληνικής απαντά με τους τύπους: *cùciubu* (= 1. κούτσουρο 2. κουλός, κουτσουρεμένος) στην Αρωμουνική - Κουτσοβλάχικη, όπου, επίσης, και οι τύποι: *cùciubâ*, *cuțimbi* στην Καλομοίρα, *éiubâ*, *cuéiubeáu* και *cuéiubéu* (=κούτσουρο), ενώ *kaéubë* (= θάμνος, χαμόδεντρο. Πβ. και *κουτσουπιά* = το δέντρο κερκίς της Ελληνικής) στην Αλβανική και *coéioabâ* (= χαμόσπιτο, χαμοκέλα, φτωχόσπιτο) στη Ρουμανική.

Κατά τον Β. Φάβη⁴ η λ. *κουτσουμπός*, με την οποία σχετίζεται ετυμολογικά και σημασιολογικά το *κουτσούμπι*, προέρχεται από το αρχαίο *κόσυμβος* (= κροσσός) ή *κοσύμβη*.

4. Π η γ ά δ ι α στα: Παλιά υπήρχαν εδώ πηγάδια. Η λ. *πηγάδι* προέρχεται από το μεσαιων. *πηγάδιν* < μεταγεν. *πηγάδιον*, που αποτελεί υποκοριστικό τύπο της αρχαίας λ. *πηγή*. Να σημειωθεί ότι η λ. *πηγάδι* σε νεοελληνικά ιδιώματα δηλώνει και την *πηγή*.

5. Μ α ρ τ σ ά δ α στη: περιοχή με καλλιεργημένες εκτάσεις.

Η λ. φαίνεται να έχει κάποιαν ετυμολογική σχέση με τη λ. *máltáre* (= λάσπη) της Αρωμουνικής και *mártsâγία* (= θόλωμα) της Βουλγαρικής.

6. β ι δ έ ν ι στου: περιοχή του ποταμού Μπιντένη, που παλιά πλημμύριζε την γύρω έκταση.

Η λ. προέρχεται από το τούρκ. *beden* (= σώμα, έπαλξη, διακοσμημένη ζώνη γυναικών). Η λ. *bedéni* απαντά σε ιδιώματα τόσο της ηπειρωτικής όσο και της νησιωτικής Ελλάδας. Έτσι, δηλώνει: τα τείχη φρουρίου Κρήτη, το τειχίο Κρήτ. (Άγιος Γεώργιος), το λίθινο φράγμα Κρήτ. (Μαλάκι), τείχη κάστρου Πελοπν. (Κορώνη), την πολεμίστρα-έπαλξη Αιτωλία, τον γκρεμό Μήλος, το «φρύδι» χτισμένου αυλακιού Πήλιο, αλυσίδα που συνδέει δύο άγκυρες Άνδρος (Κόρθι), επίχρυσα ρούχα Σάμος κ.λπ. Με τη σημασία της γούνας απαντά ο τύπος *bidéne* στην Αρωμουνική.

7. Γ ι λ α δ ό σ τ α λ ο υ στου: περιοχή με σκιερά πλατάνια. Τόπος ιδεώδης για στάλο μηρυκαστικών κατά τους θερινούς μήνες.

Η ετυμολογία της λ. *αγελαδόσταλος* είναι προφανής. Το *στάλος* και *σταλός* προέρχεται από το μεταγενέστερο *σταλός* που προέκυψε συνεκδοχικά από το *στάλιξ* (η) της αρχαίας ελληνικής, που σημαίνει τον πάσσαλο, όπως και τα νεώτερα *σταλίκι* και *σταλίκα*. Ο *στάλος*, τόπος όπου το μεσημέρι *σταλίζουν* (= κάθονται στη σκιά πρόβατα και γελάδια), σε σημεία που δεν υπάρχει δέντρο γίνεται με πασσάλους, «σταλίκες», και κρεβατίνα από πάνω με φυλλωσιά, καλάμια ή βρίζα για να ισκιώνει.

4. Β. Φάβη, Μετάθεσις και αντιμετάθεσις φθόγγων, στο Λεξικογραφ. Δελτίο 2 (1940) 84-85.

8. Μ έ ρ α σ η στη: εδώ παλιότερα γινότανε η διανομή του νερού για την άρδευση της περιοχής.

Το ουσιαστικό μέραση προέρχεται από τον ιδιωματικό τύπο μεράζω του ρήματος μοιράζω.

Η λ. ως τοπων. απαντά υπό τον τύπο *Μερασίες* Πελοπν. (Ξεχώρι, Σκυφιάνικα).

9. Α λ ώ ν ι α στ': Παλιά υπήρχανε αλώνια στην τοποθεσία τούτη.

10. Π α λ ι ά μ π ε λ α στα: Κάποτε υπήρχαν εδώ παλιάμπελα.

11. Κ ι ρ α μ α ρ ε ι ό στου: Παλιότερα υπήρχε εργαστήριο που έβγαζε κεραμίδια.

Η λ. κεραμαρειό (= κεραμοποιείο) είναι πολύ πιθανό να προέκυψε κατά το σχήμα: *κεραμιδαρειό* > *κεραμαρειό* > *κεραμαρειό* ή το πιθανότερο: *κεραμάρης* + *-είο* > *κεραμαρειό* > *κεραμαρειό*.

Η λ. ως τοπων. απαντά υπό τους τύπους *Κεραμαρειό* Ιθάκη, *Κιραμαρειό* Ήπειρος (Κόνιτσα,) Θεσσ. (Ανατολή, Σταγιάδες), Θράκη (Καρωτή, Σουφλί), Μακεδ. (Βλάστη, Βόιο, Γρεβενά, Δεσκάτη, Φυτιά), Στερελλ. (Αχυρά, Φθιώτιδα) και *Κεραμαρειά* Πελοπν. (Κερπινή), Χίος.

12. Λ ι θ ό ρ γ ι α στα: αγρολίβαδα. Τα χωράφια εδώ έχουν χώμα ελαφρό, αδύνατο.

Το τοπων. προέρχεται, προφανώς, από το επίθετο της Αρωμουν. *lişoru* (= 1. ελαφρός, 2. κούνια-τραμπάλα).

13. Ζ ι β γ α ρ ο υ λ ί β α δ ο υ στου: Εδώ παλιότερα απολούσαν τα ζώα που τα είχαν για όργωμα.

Η λ. ζευγαρολίβαδο δηλώνει τον τόπο που η κοινότητα το φυλάει για τη βοσκή των μεγάλων ζώων, κυρίως όμως των αροτριώντων. Το τοπων. σημειώνεται σε πολλά μέρη.

14. Κ ι ρ α θ ά στην: τοποθεσία όπου παλιά υπήρχε τ' ομώνυμο δέντρο.

15. Κ υ δ ο υ ν ι έ ς στ': Εδώ υπήρχαν παλιότερα κυδωνιές.

16. Α μ υ γ δ α λ ι έ ς στ': τοποθεσία με αμυγδαλιές.

17. Μ α κ ρ ο υ χ ώ ρ α φ ο υ στου: χαρακτηριστικό στην τοποθεσία τούτη είναι το μακρόστενο εκκλησιαστικό-βακούφικο χωράφι.

18. Κ α τ θ α ν ά β ρ α στην: περιοχή όπου το χειμώνα αναβλύζει νερό. Το ά συνθετικό *κατσα-* θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι προέρχεται από το άκανθα > *κάτσα-*: *κατσάβραχα*, *κατσαφάνα* κ.τ.ό., έχει, όμως, και τη σημασία του μικρού, του λίγου, οπότε στην περίπτωση αυτή έχουμε άλλη λ. και η ετυμολογική της αρχή πρέπει ν' αναζητηθεί αλλού. Σαν τέτοια αρχή βλέπω τη λ. γάτα που μας δίνει τον τύπο *κάτσα*, απ' όπου και το *κατσάρι* (= μικρόσωμο, ζαρωμένο πλάσμα), ενώ από τον τύπο *γατί* έχουμε το *κατσί* και από δω το ρήμα *κατσιάζω* (= ζαρώνω, μικραίνω), καθώς και τα: *κατσίδα* (= μικροί καρποί

αραβοσίτου στο ιδίωμα Ξηροβουνίου Ηπείρου), *κατσιδάκια* (= μικρά τρυφερά φύλλα στην Τσαγκαράδα Μαγνησίας) και *κατσάνα* (= μικρόσωμη γυναίκα στην Αρκαδία).

Για τη σημασιολογική εξέλιξη της λ. *κάτσα* στη δήλωση του μικρού γενικά πβ. την αντίστοιχη εξέλιξη της λ. *πώλος*, λατιν. *pullus* στον τύπο *πουλί* (= πτηνό, νεοσσός, νέα μελίτσια, αυγά εντόμων, λουλούδια κ.τ.ό. σε νεοελλην. ιδιώματα). Η σημασία του θέματος *κάτσα* -ως κάτι μικρό -λίγο στο τοπωνύμιό μας προέκυψε από την περιοδική, λειψή, εμφάνιση της ανάβρας στην τοποθεσία αυτή.

19. *Γουρ'νοουγιάννη* στουν: τοποθεσία, για την οποία δε μας παραδόθηκε κανένα άλλο στοιχείο. Πιθανόν από επώνυμο ή παρωνύμιο *Γουρουνογιάννης*.

20. *Γιρουντάκι* στου: εκκλησιαστικό κτήριο. Το τοπων. είναι υποκοριστικό της λ. *γέροντας* και πιθανό να σχετίζεται με κάποιον γέροντα, λαϊκό ή καλόγερο, που έζησε ή δέθηκε καθοιονδήποτε τρόπο με το μέρος αυτό.

Η λ. όμως *γεροντάκι* υπό τους τύπους *γιρουδάξ'* και *γιρουντάκους* δηλώνει το φυτό *Υοσκύαμος ο μέλας* (*Hyoskyamus niger*) στα ιδιώματα Σάμου και Σουφλίου Θράκης αντίστοιχα, ενώ ο τύπος *γεροδάκι* δηλώνει είδος φαγώσιμου άγριου χόρτου στο ιδίωμα Ιθάκης.

Η λ. ως τοπων. υπό τους τύπους *Γιρουντάξ'*, *Γεροντάκι* και *Γεροντάκια* απαντά στην Αμφιλοχία, τη Χίο και τη Μάνη αντίστοιχα.

21. *Ξουλουγέφυρου* στου: Παλιότερα υπήρχε στην περιοχή ξύλινο γεφύρι.

22. *Καμάρα* στην: Εδώ σώζεται ακόμη η πέτρινη «καμαρωτή» γέφυρα.

Η λ. *καμάρα* υπάρχει σε πολλά μέρη ως τοπωνύμιο. Πρόκειται για αντιδάνειο από τη λατιν. *camara* < αρχ. *καμάρα* (= 1. θόλος ουρανού, 2. θάλαμος ύπνου με θολωτή οροφή).

Η μορφολογική και σημασιολογική εξέλιξη της λ. αυτής είναι πολύ μεγάλη μέσα στις γλώσσες όπου πέρασε. Έτσι στη Ρουμανική⁵ π.χ. τη συναντάμε υπό τους τύπους: *cabaret* (= *καμπαρέ*), *camarad* (= *σύντροφος*), *camarilă* (= *καμαρίλα*), *comoră* (= *κελάρι*) και *șambelan* (= *θαλαμηπόλος του βασιλιά*).

23. *Καστανιά* στην: τοποθεσία, όπου υπάρχει τ' ομώνυμο δέντρο. Ως τοπων. συναντάμε τη λ. σε πολλά μέρη.

Νότος (ορεινή περιοχή)

24. *Λουστάρα* στη: τοποθεσία με λασπόνερα, όπου παλιά σύχναζαν αγριογούρουνα.

5. A. Graur, Dicționar de cuvinte călătore, București 1978, 33, 35.

Η λ. λούστρα έδωσε τον τύπο του τοπων. με την προσθήκη της μεγεθυντικής καταλ. -άρα, αναλογικά προς τα συνώνυμα μουτσάρα και λουτσάρα, και με τη σίγηση του θεμκτικού /r/ κατ' ανομοίωση: λούστρα + -άρα >* λουστράρα > λουστάρα.

Η λ. λούστρα έχει άμεση σχέση με την αρωμουνική *lústrâ* (= τέλμα όπου κυλιούνται τ' αγριογούρουνα), που πρέπει να προήλθε κατά τον T. Parahagi από τον πληθ. *lustra* της λατιν. λ. *lustrum* (= τελματώδες λημέρι κάπρων).

Σε πολλά ιδιώματα, κυρίως του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου, ο τύπος λούστρα δηλώνει: τον λάκκο με νερό όπου πάνε τα γουρούνια Θεσσαλ. (Μελίβοια) Μακεδ. (Βροντού), τη λάσπη και τον βούρκο Μακεδ. (Ρουμλούκι Ημαθίας), το παραλιακό χωράφι Κάρπαθος και το μούσκεμα, την κατάβρεξη Μακεδ. (Σιάτιστα), Εύβοια (Μετόχι).

Ως τοπων. η λ. απαντά σε πολλά μέρη: Λούστρα στην Αιτωλία, Αρκαδία, Γορτυνία, Ηλεία, Καλάβρυτα, Σαμοθράκη και Τριφυλία, Λούστρες στην Κάρπαθο, Κέρκυρα (Σινιές) και Μπουγιάτι Γορτυνίας, Λούστρες στο Πήλιο και Λουστράς στη Λήμνο.

25. Κόλιακα στον: τοποθεσία ορεινή. Παρόμοιο τοπων. δε συνάντησα, κατά τη σχετική έρευνά μου, παρά στο Βελημάχι Αρκαδίας υπό τον τύπο Κολιάκοι. Από το Καταφύγι Πιερίων μας παραδόθηκε ο τύπος κόλιακας (= φθίση, φυματίωση), ενώ στην Αρωμουν. έχουμε τον τύπο *cólică* για τη δήλωση του κολικού του νεφρού.

Αν το τοπων. πρέπει να ταυτιστεί με τη λ. κόλιακας (= φθίση), τότε είναι πολύ πιθανό η λ. να πέρασε στη φαντασία του λαού ως προσωποποίηση της ασθένειας αυτής και με τη σημασία της κακοποιάς παραφυσικής οντότητας να πήρε η τοποθεσία την ονομασία της. Έτσι, στην Καλομοίρα Καλαμπάκας λ.χ. οι Βλάχοι μια περιοχή τη λένε *Pûselia* (= χολέρα, αλλά και γριά στρίγγλα, μάγισσα) με τη σημασία της κακοποιάς ύπαρξης που κάποτε εγκαταστάθηκε εκεί κ' έστελνε το θανατικό στο χωριό τους, κατά την τοπική παράδοση.

26. βουλόου στη: τοποθεσία, όπου παλιά καλλιεργούσαν αμπέλια.

Το τοπων. πιθανό να έχει σχέση με κάποιο νερόλακκο που υπάρχει ή υπήρχε κάποτε εκεί. Αν είναι έτσι, τότε ο τύπος *βουλόου* πρέπει να είναι συγκεκομμένος τύπος της λ. *βουλόουκα* (= ρηχός νερόλακκας βρόχινου νερού) στο Λιβαδερό Κοζάνης. Πβ. και τον τύπο *buldóhu* (= νερόλακκας) στο αρωμουνικό ιδίωμα Καλομοίρας Καλαμπάκας, όπου και το τοπων. *la Buldóhu ali Tsalkósta alu Li* (= στο νερόλακκα της Κώσταινας του Ηλία).

Οι τύποι: *βουλόουκα*, *buldóhu*, *báltoácă*, *báltócu*, *báltácu*, μπάλτα και βάλτα των ιδιωμάτων της Αρωμουν. κι Ελλην., καθώς και *báltoacă*, *báltău*, *báltiță*, *báltoi*, *báltac*, *baltă* κ.λπ. της Ρουμαν. έχουν πιθανή σχέση με το

σλάβ. *blato* και το αλβαν. *baltë*. Από τον σλάβ. τύπο κατά τον G. Meyer⁶ προέρχεται και η λ. βάλτος της Ελληνικής.

27. Τ ῶ α μ π ο υ ρ ν ἄ ρ ι σ τ ο υ : ορεινή τοποθεσία.

Η λ. τσάπουρο (= αγκαθωτή άγρια δαμασκηλιά, η *Prunus spinosa*) με την πρόσληψη της παραγωγικής καταλ. -άρι, την ουράνωση του /t/ (t → é), χαρακτηριστικό του τοπικού ιδιώματος, και την ηχηροποίηση του /p/ (p → b) μας έδωσε, πιστεύω, τον τύπο του τοπωνυμίου μας: τσάπουρο > *τσαπουρνάρι > τσαμπουρνάρι.

Η λ. τσάπουρο ή τσάπρουνο είναι πολύ πιθανό να προέκυψε από το: *ακανθά-προυνο > *κανθάπρουνο > *κατσάπρουνο > τσάπρουνο > τσάπουρο. Πβ. σχετικά τα: ακανθόχοιρος > κανθόχοιρος > σκαντζόχοιρος, ακανθαφάνα > κατσαφάνα. Βλ. ακόμη και την προέλευση της λ. τσουκνίδα στο υπ' αριθ. 63 τοπων. της εργασίας αυτής.

Ο Μ. Φιλήντας⁷, όμως, υποστηρίζει ότι «κατά τα τσάουλα, τσάγαλα, τζάμερα είπανε και τσάπρουνα τα προύνα».

28. Θ η λ ε ι έ ς σ τ ' ς : Εδώ παλιότερα έστηναν θηλειές-παγίδες για τα θηράματα.

29. δ ο ύ κ α σ τ η ν : λοφίσκος με ίσωμα.

Το τοπων. θα μπορούσε να προέλθει από το επώνυμο Δούκας/Ντούκας. Μια τέτοια, όμως, αναγωγή προσκρούει στο θηλυκό γένος του τοπωνυμίου. Στο ιδίωμα από το Κουκούλι Ηπείρου έχουμε τη λ. δούκα (η) που δηλώνει το φυτό του κρεμμυδιού, το οποίο βγάζει τον σπόρο του φυτικού αυτού είδους. Η λ. αυτή θα μπορούσε να δώσει το τοπωνύμιό μας, πλην όμως δεν έχει διάδοση στα ιδιώματα. Παράλληλα, σε νησιωτικά ιδιώματα, κυρίως των Κυκλάδων, η ομόηχη λ. δηλώνει την τσάκιση, την σπείρα του σχοιניού, ενώ στο ιδίωμα του Τρίκερι Μάγνησίας δηλώνει τις πιέτες, τις δίπλες του φορέματος. Η λ. αυτή προέρχεται από τη βενετσιάνικη *duchia* (ιταλ. *duglia*).

Τη λ. ως τοπωνύμιο τη συναντάμε στη Δάρα Αρκαδίας, όπου έχουμε το τοπων. Η βρύση του Ντούκα. Στην Κρυόβρυση Θεσσαλίας μια ορεινή τοποθεσία φέρει το τοπων. στ' Ντούκα του τρόγαλου, ενώ στην Αττική απαντά ο τοπωνυμικός τύπος στο δούκα. Το τοπων. εδώ, κατά τον συλλογέα του, προέρχεται από οικογενειακό επώνυμο. Χαρακτηριστικό για το γένος του τοπων. είναι τα όσα γράφει ο ίδιος⁸ «Κατ' άρχήν τὰ ὀνόματα ποῦ δηλοῦν τὸν κτήτορα τοῦ χωρίου ἢ τῆς θέσεως ἐξεφέροντο κατὰ γενικὴν, ἔπειτα ὁμῶς μετεβλήθησαν εἰς

6. G. Meyer, Neugriechische Studien 2. 64. Βλ. και Ν. Ανδριώτη, όπου παραπάνω, στη λ. βάλτος.

7. Μ. Φιλήντας, Γλωσσαγνωσία και γλωσσογραφία ελληνική 1, 147.

8. Ι. Σαρρής, Τα τοπωνυμικά της Αττικής, στην Αθηνά 40 (1928) 155.

ονομαστικήν και ἤλλαξαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γένος. Οὐχ ἤττον λέγονται ἔτι τινὰ κατὰ γενικήν...».

Στο βλαχόφωνο Σέλι Βερμίου υπάρχει το τοπων. στη *doukáta* που χαρακτηρίζεται, όπως και το τοπων. που εξετάζω, από μικροϊσώματα. Πβ. ακόμη και το τοπων. *Λάκκα Ντουκάτη* από τη Μηλιά Πελοποννήσου. Στην Αρωμουν., άλλωστε, έχουμε τη λ. *duca* (= πηγαϊμός, μετάβαση) που είναι θηλυκού γένους.

30. Ρόγγια στα: τοποθεσία. Στο τοπικό ιδίωμα ρουγκίζου δηλώνει καθαρίζω τα χαμόκλαδα, πράγμα που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι παλιά πρέπει να έγιναν εδώ υλοτομήσεις για την εκχέρσωση της γης.

Επειδή τη σχετική βιβλιογραφία με το τοπων. αυτό, που το συναντάμε στη Δ. Μακεδονία, Ἡπειρο, Στερεά και αλλού, τη συγκεντρώνει ο Ν. Κατσάνης⁹, δεν προχωρώ σε λεπτομερή παρουσίαση-ανάλυσή του. «Το τοπωνύμιο Ρόγγι, Ρόγγια — γράφει ο Κατσάνης — και οι συναφείς λέξεις ρογγίζω, ρόγγισμα κ.λπ. προέρχονται, κατὰ τη γνώμη μας, από το λατ. ρήμα *runco-are* που σημαίνει ξεριζώνω χόρτα, εκχερσώνω δάσος για να κάνω χωράφι, καθαρίζω τις καλαμιές και ο,τιδήποτε εμπόδιζε την καλλιέργειά του...».

Στην Αρωμουν. και Ρουμαν. έχουμε αντίστοιχα: *arunghi* και *runce* (= ξεχερσώνω μέρος του δάσους), που προέρχονται από το λατιν. *runceus* του οποίου και διατηρούν το αρχικό /u/, ενώ στην Ελλην. έχουμε /ó/ που το συναντάμε και σε ρομανικά ιδιώματα: *Ronchi*, *Ronco* κ.λπ. Πβ. ακόμη και *rosar* (= «ρογγίζειν» της Πορτογαλικής).

Η λ. ρόγγι δηλώνει το ξεχερσωμένο μέρος, τον καθαρισμένο από χόρτα τόπο.

31. Πελικόμι στου: Παλιά πελεκούσαν εδώ ξυλεία. Στο τοπικό ιδίωμα η λ. *πελικανός* δηλώνει κάθε τόπο όπου πελεκούνε ξύλα.

Ο τύπος *Πελικόμι* σχηματίστηκε, πιθανόν, κατὰ το *τυροκόμι*, *γεροκόμι* κ.τ.ό., οπότε θα πρέπει να δηλώνει το *πελέκημα*, την επεξεργασία του ξύλου.

32. Βρουμουνέρι στου: τοποθεσία με νερό που μυρίζει άσχημα.

33. Ζυγό στουν: κορυφογραμμή. Η λ. ως τοπων. απαντά στη Μάνη, Καβάλα, Κέρκυρα, Αιτωλία, στ' όρος Λάκμωνα και πιθανόν και αλλού.

34. βέη στ': ορεινή περιοχή στον Κόζιακα.

Το τοπων. σχετίζεται, προφανώς, με κάποιον Τούρκο μπέη.

35. Πιρτούσα στην: τοποθεσία στον Κόζιακα με κρύο νερό. Εδώ υπάρχει σήραγγα απ' όπου περνάει νερό. Από σχισμένο βράχο μια τοποθεσία στο Γαρδίκι Τζουμέρκων πήρε την ονομασία *Περτούσα*. Στη Βωβούσα Ζαγορίου συναντάμε το τοπων. *Πιτρούμσα* σε πετρώδη χαράδρα.

Οι τύποι *Πιρτούσα* και *Περτούσα* είναι «αρχαϊκοί», διατηρούν τη λατινική

9. Ν. Κατσάνης, όπου παραπάνω, 117-124.

τους μορφή (*pertusa*) και όχι την αρωμουνική (*pitrumsa*), όπως συμβαίνει με τον τύπο Πιτρούμσα από τη βλαχόφωνη Βωβούσα.

Το ρήμα της Λατιν. που δίνει τον τύπο μετοχής *pertusa* είναι το *pertundo-pertusi - pertusum - pertundere* (= διατρυπώ), ενώ ο αντίστοιχος τύπος *pitrumsa*¹⁰ παράγεται από το αρωμουν. ρήμα *pitrunđu - pitrumșu - pitrum-su* ή *pitrumtu - pitrundire* (= διατρυπώ). Η *pertusa* και *pitrumsa*, λοιπόν, δηλώνουν το διατρυπημένο μέρος στην περίπτωση των τοπωνυμίων μας. Πβ. ακόμη και το ουσιαστικό της Λατιν. *pertusura* (= διάτρηση).

Ο τύπος Περτούσα από το Γαρδίκι είναι πιο συντηρητικός ως προς τον τύπο Πιτρούσα από την Πιάλεια, διότι διατηρεί το αρχικό /e/ αντί /i/, όπως θα έπρεπε να είναι, αν ακολουθούσε τη χαρακτηριστική κώφωση της Αρωμουνικής, ιδίωμα της οποίας μιλούν οι Γαρδικιώτες. Η λ. περτούζα ως προσηγορικό δηλώνει το κτιστό κάθισμα στις αυλές των σπιτιών στο ιδίωμα της Χίου.

Δύση

36. Καναλάκια στα: τοποθεσία με βρύση. Η λ. καναλάκι είναι υποκοριστικό της λ. κánaλος <κανάλικ μεταγεν. κανάλιον <λατιν. *canalis* (= οχετός).

Τον τύπο κánaλος συναντάμε σε πολλά μέρη ως τοπωνύμιο ('Ανδρος, Εύβ. 'Ηπειρ. Θεσσαλ. Μακεδ. Στερεά και αλλού). Ως προσηγορικό δηλώνει την πρόχειρη βρύση από φλούδα κορμού δέντρου (πεύκου, έλατου κ.λπ.) ή τον κοντό μεταλλικό σωλήνα που βάζουν σε μια πηγή για να διευκολύνονται όσοι πίνουν το νερό της. Έχει ακόμη την έννοια της «κοπάνας», ξύλινης — κυρίως από κορμό δέντρου — δεξαμενής νερού για τα ζώα. Δηλώνει, επίσης, την «καρούτα», τον υδραγωγό σωλήνα της φτερωτής του μύλου. Οι παραπάνω σημασίες απαντούν κυρίως σε ιδιώματα της Θεσσαλίας και της Στερεάς, ενώ η σημασία του κρουνού είναι ευρύτερης γλωσσογεωγραφικής έκτασης και αυτήν αποδίδει, πιστεύω, το εξεταζόμενο τοπωνύμιό μας. Στην Εύβοια, τη Σάμο και τα Κυκλαδονήσια δηλώνει και την έννοια του σωλήνα αποχέτευσης των νερών της βροχής από την ταράτσα. Στο Γαλικιάνο, πάλι, της Καλαβρίας με τον τύπο κán-ναλο εννοούν την πηγή.

Η λ. κánaλος ως τοπων. παρουσιάζει τους ακόλουθους τύπους στη γεωγραφική της κατανομή: στον Κánaλο Εύβοια (Κληματάρι, Λάκκα, Οξύλιθος, Πασάς), 'Ηπειρ. (Ραδοβύζι), Βόλος, Κέρκ. (Ξιναράδες), Πελοπν. (Βραχναίικα, Δυρράχι, Λογκά, Μανιάκι, Γαργαλιάνοι και αλλού), Ψαρά, στον Κánaλο Εύβοια (Λιχάς), Θεσσαλ. (Βουλγαρινή), Φθιώτιδα, στα Καναλάκια Στερεά,

10. Α. Μπουσμπούκης, Το ρήμα της Αρωμουνικής, Αθήνα 1982, 175, όπου ο σχηματισμός της μετοχής των ρημάτων της γ' συζυγίας.

στους Κανάλους Εύβοια (Βίτχλο), Πελοπν. (Λάμαρι), Αιτωλία, στους Κανάλους Άνδρος (Κόρθι), στα Κανάλια Καστοριά, στ'ς Κανάλοι ή σ' Κανάλοι Θεσσαλ. (Κρυόβρυση), στην Κάναλη Ήπειρ. (Ζίτσα), στις Κάναλες Μονή Παναγίας Θεσπρωτίας, στον Κάναλο Πελοπν. (Κερπινή), στον Κάλανου Αιτωλ. (Κουσσένα, Πλάτανος, Χρυσοβίτσα και αλλού), στ'ς Καλάν'ς Αιτωλ. (Προυσός).

37. Πυργάκου στον: το ψηλότερο ορεινό σημείο της περιοχής. Σε ράχες ή κορυφές βουνών οι βοσκοί συνηθίζουν να ορθώνουν λιθοσωρούς σε σχήμα πύργου. Πολλές φορές, όμως, συναντούμε και τιμεντόκτιστες στήλες στα παραπάνω σημεία, που τα στήνει η στρατιωτική τοπογραφική υπηρεσία. Γενικά αυτά τα κατασκευάσματα ο λαός τα λέει πύργους.

38. Παλούκι στον: κορυφή τόσο αιχμηρή, που θυμίζει παλούκι.

39. Τρανά ελάτια στα: τοποθεσία με χαρακτηριστικό της γνώρισμα τα μεγάλα έλατα.

40. βούνη στη: χοάνη διαμορφωμένη ανάμεσα από βουνά.

Το τοπων. φαίνεται να έχει σχέση με το επίθ. *buñā* (= καλή) της Αρωμουνικής. Το ίδιο τοπων. (στ' βούνη) το συναντάμε και στην Ήπειρ. (Ελληνικό, Χουλιαράδες και Πηγάδι) και υπό τους τύπους: στη βούνα (ενν. πηγάδι, που στην Αρωμουν. είναι θηλ. γένους: *riγάδα*) στο Ξηρολίβαδο Βερμίου και στον βούνου (ενν. μαχαλά, συνοικία Σιάτιστας Κοζάνης). Πολύ πιθανό, με τη λ. μπούνη ως τοπων. να δηλώνεται κάποια τοποθεσία «καλή», κάποια «καλή» πηγή κ.τ.ό.

41. Πικρόλακκισ στ'ς: τοποθεσία με λάκκες όπου φυτρώνουν δηλητηριώδη βότανα, πράγμα που έδωσε την αφορμή να δημιουργηθεί αυτό το τοπωνύμιο.

42. Καψαλό στον: μέρος εντελώς σπανό, που εντυπωσιάζει με την έλλειψη βλάστησης μέσα σ' ένα κατάφυτο τοπίο που το πλαισιώνει.

Το τοπων. έχει σχέση με τη λ. *καπαλός* (= πυρκαγιά Αρκοχώρι Ημαθίας).

43. Τούρλα στην: τοποθεσία με πέτρινους στρογγυλούς λόφους.

Η λ. τούρλα δηλώνει τη μυτερή κορυφή στη νέα ελληνική, ενώ στο ιδίωμα της Ίμβρου δηλώνει τον υψωμένο σαν τρούλο τόπο. Στα ιδιώματα Πελοποννήσου, Άρνας, Ζελίνας και Μονεμβασίας η τούρλα ή κουκούλι δηλώνουν τον τρούλο, δηλ. τη θολωτή σκεπή του ασβεστοκάμινου. Η λ. τούρλα είναι μεσαιωνική και προέρχεται από τη μεταγενέστερη τρούλα, όπου δήλωνε: 1. το κύπελο, την κούπα, 2. τον θόλο της εκκλησίας, τον τρούλο.

Η λ. υπάρχει και στη Ρουμαν. υπό τον τύπο *tuqlă* (= τρούλος εκκλησίας) που οι Ρουμάνοι λεξικογράφοι τον ανάγουν στην Ελληνική, η οποία την παρέλαβε από το λατιν. *trulla* (= κουτάλα).

Τη λ. ως τοπων. τη συναντάμε παντού υπό τον ίδιο τύπο (Τούρλα) στην:

Ήπειρο (Ραδοβύζι, Φιλιάτες), Μακεδ. (Μικρό Σούλι, Σταυρός), Πάρο, Συκιά Λακωνίας, Στερελλ. (Αχυρά, Φθιώτιδα και Φωκίδα).

44. Γ κ ο ύ ρ α στη: Μια μεγάλη πηγή βγαίνει εδώ από βράχο και πιστεύω ότι αυτή είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιοχής που έδωσε την ονομασία της και όχι ο βράχος, μια και ο ευρύτερος χώρος έχει αρκετά βράχια.

Το τοπων. φαίνεται να έχει σχέση με την αλβαν. λ. *gurrë* (= πηγή που βγαίνει από βράχο) ή με την αρωμουν. *gurã*, που πέραν της σημασίας του στόματος στο ιδίωμα των βλαχοφώνων της ορεινής Καλαμπάκας δηλώνει και την πηγή. Έτσι, στην Αρωμουν. το ρήμα *gurlédzu* ή *gurédzu* (= σφίζω βγαίνοντας από κάπου) λέγεται για τη μεγάλη ποσότητα νερού που τρέχει από το στόμιο ενός κρουνού, σωλήνα κ.τ.ό. Κατά τον T. Parahagi παράγεται από το *gura* > *gur-édzu* (= εκστομίζω το νερό). Η λ. *gurã* (= στόμα) της Αρωμουν. προέρχεται από το λατιν. *gula* (= στόμα, λαιμός, οισοφάγος).

45. Κ α ρ υ ά στην: τοποθεσία που πήρε την ονομασία από την ύπαρξη εκεί σε παλιότερους χρόνους μιας καρυδιάς. Το φυτόνυμο αυτό τοπων. ανάγεται στον αρχαίο τύπο της «καρύας». Η Καρύα η βασιλική (*Juglans regia*) απαντά και σε τοπωνύμια κατά την αρχαιότητα: Καρύαι στην Αρκαδία ήταν τ' όνομα ενός χωριού κατά τόν Πausανία¹¹ και Καρύα ενός άλλου χωριού της Λακωνίας κατά τον Θεόφραστο¹².

Η διάδοση του τοπων. είναι πολύ μεγάλη¹³.

46. Α γ ν ά ν τ ι ο υ στου: τοποθεσία με πολύ «αγνάντι» (= ανοιχτό ορίζοντα).

Η λ. ως ουσ. υπάρχει σε ιδιώματα βορείου φωνηεντισμού υπό τον τύπο *αγνάντιου* (= τόπος που προσφέρει τη δυνατότητα μεγάλης θέας, περίοπτη θέση). Οι τύποι *αγνάντι* και *αγνάντιου* προέρχονται από το επίρρ. *αγνάντια*.

Κατά τον Ανδριώτη¹⁴ το επίρρ. *αγνάντια* (= απέναντι) προέκυψε από τη συνεκφορά: *Τα εναντία* > **ταϊνάντια* > **ταϊνάντια* > τ' *αγνάντια*. Ο ίδιος θεωρεί λιγότερο πιθανή την παραγωγή από το *εκναντία*¹⁵.

47. Α λ β ί ν α στην: Ένας ψηλός βράχος, ξεκομμένος, χρησίμευε παλιά σα ρολόγι με το μέγεθος και τη θέση της σκιάς που έριχνε, ανάλογα με την ώρα της ημέρας. Υπάρχουν, επίσης, εδώ τα ερείπια μεσαιωνικού κάστρου.

Στο τοπων. διατηρείται ο «αρχαϊκός» τύπος, που διαμορφώθηκε κατά την περίοδο εξάπλωσης της λαϊκής λατινικής, όπως μας δείχνουν τα πανομοιότυπα:

11. 3, 10, 7.

12. Η πληροφορία από τον Στέφανο Βυζάντιο.

13. Βλ. Α. Αφρουδάκη, Από το τοπωνυμικό της ΒΔ Γορτυνίας, στο Λεξικογραφικό Δελτίο 14 (1982), 199, όπου αξιοπρόσεκτη παράθεση σχετικών τοπωνυμίων.

14. Ν. Ανδριώτης, όπου παραπάνω, στη λ. *αγνάντια*.

15. P. Kretschmer, Lesb. Dial. 174.

albină (= μέλισσα) της Ρουμαν. και *albina* (= κυψέλη) της Ραιτορομανικής¹⁶.

Μιλάμε για «αρχαϊκόν» τύπο, γιατί η Αρωμουν. που θα μπορούσε να δώσει ένα τέτοιο τοπων. έχει προ πολλού εμφανίσει την τάση καθολικής τροπής των χειλικών σε ουρανικά¹⁷, όταν τα πρώτα ακολουθούνται από τα φωνήεντα [i] και [e]: *vespa* > *yeáspe* (= σφήκα), *ficus* > *hícu* (= συκιά), *bene* > *ghine* (= καλά), *albina* > *alghină* (= μέλισσα) κ.λπ.

Η ουράνωση των χειλικών συνιστά τη μεγαλύτερη ιδιομορφία του συμφωνικού συστήματος της Αρωμουν. και τη διαφοροποιεί από τα ιστρορουμανικά, τα μογλενίτικα και τα δακορουμανικά, όπου το φαινόμενο δεν παρουσιάζεται καθόλου ή μόνο σποραδικά. Ο Capidan¹⁸ θεωρεί το φαινόμενο της ουράνωσης αρχαιότερο του 10ου αιών. και φέρει σαν επιχείρημα το όνομα «Τζιντζιλούκης» που αναφέρει ο Μιχαήλ Ακομινάτος το 1156. Το όνομα αυτό ο Capidan το ερμηνεύει ως: πέντε λύκοι της Αρωμουν.: *tsintsi luki* αντί *lupi* όπως θα έπρεπε να προφέρεται και να γράφεται εάν δεν είχε μεσολαβήσει η ουράνωση (p → k). Την άποψή του ο ίδιος ερευνητής την στηρίζει ακόμη και στην έλλειψη ενδιαμέσης μορφής ουράνωσης στην Αρωμουνική, όπως: *hgi*, *pkí*.

Από την ίδια ρίζα με το τοπων. *Αλβίνα* είναι και το *Alghinâroásă* (< *alghinâr* (= μελισσάς + -oásă), τοπων. στη Βάλια - Κάλδα της Πίνδου.

Αν λοιπόν το τοπων. *Αλβίνα* είχε καθιερωθεί από πληθυσμό που μιλούσε την Αρωμουν. όπως διαμορφώθηκε εδώ και αρκετούς αιώνες, έπρεπε να έχει τη μορφή *Αλγίνα*, όπως ακριβώς λέγει τη μέλισσα και το μελίσι η λατινογενής αυτή γλώσσα. Μας επιτρέπεται, λοιπόν, να θεωρήσουμε ότι το τοπων. αυτό έχει επικρατήσει, ως έχει, από την περίοδο της λαϊκής λατινικής ή τουλάχιστον από την εποχή πριν η ουράνωση των χειλικών απλωθεί καθολικά στην Αρωμουνική.

Βλέπουμε εδώ ότι η λ. *alvina/albina* (= κυψέλη) της λαϊκής λατινικής παγιώθηκε στο τοπων. της περιοχής αυτής του Κόζιακα, ο οποίος αποτελεί φυσική προέκταση της Πίνδου.

Η λ. διασώζεται μόνο στα νεολατινικά της Βαλκανικής (*alghină* Αρωμουν. και *albină* Ρουμαν. και Μογλενίτικης), στη Ραιτορομανική (*albina*) και στην Αλβαν. (*bletë* = μέλισσα, μελίσι).

48. Μανουλαίικου στου: τοποθεσία που πήρε την ονομασία από

16. C. Tagliavini, στο Omagiu lui R. Ortiz, București 1968, 185.

17. Βλ. A. Rosetti, Istoria limbii române, București 1968, 400-403, N. Sarmandu, Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea, București, 1972, 67-89, C. Tagliavini, Le origini delle lingue neolatine, Bologna, 1964, 6, Α. Λαζάρου, Η Αρωμουνική και αι μετά της Ελληνικής σχέσεις αυτής, Αθήνα 1975, 186-188 και Ν. Κατσάνη, Ελληνικές επιδράσεις στα Κουτσοβλάχικα, Θεσσαλονίκη 1977, 80 κεζ.

18. Th. Capidan, Aromânii, dialectul aromân, București 1932, 142, 310.

το επώνυμο κάποιου ιδιοκτήτη. Η κατάλ. -αίικος απαντά συχνά σε τοπων. της Πελοποννήσου: *Μαζαίικα, Κατσουλαίικα, Βραχναίικα, Γαλιναίικα* κ.λπ.

49. *βριτσούργια* στα: χοάνες, «χούνες» όπως τις λέει ο λαός τις εδαφολογικές αυτές διαμορφώσεις, και δάση από καστανιές συνθέτουν τα χαρακτηριστικά αυτής της τοποθεσίας. Το τοπων. όμως φαίνεται να προήλθε από το αρωμουν. *bróstu, bróztu, brusturá* (πληθ. *brusturi*) *brósturu* και *brüstiru* (= ποώδες φυτό με φύλλα μεγάλα και πλατιά με πορφυρόχρωμα ή βιολετί λουλούδια, που χρησιμοποιούνται στη φαρμακευτική. Επιστημονικά λέγεται *Lappa* και στην κοινή άλισμα. Στη Ρουμαν. απαντά ο τύπος *brusture* που δηλώνει το ίδιο φυτό. Η λ. κατά τον Τ. Parahagi ετυμολογείται από το παλαιοσλαβ. *brozti* και βουλγ. *brozdu* (= ερυθρόδανο, κοινώς ριζάρι). Στην Αρωμουν. άλλωστε οι τύποι *bróstu* και *bróztu* δηλώνουν την κόκκινη ρίζα ενός φυτού που το χρησιμοποιούν στη βαφή, δηλώνουν ακόμη το φυτό *Lappa*.

Το φυτώνυμο που πήρε τη μορφή **βριτσούρι* - πληθ. *βριτσούργια* στο εξεταζόμενο τοπων. σχημάτισε το *tš* αντί *št* κατά τα: *τύπος < στύπος, τσουπωτός < στουπωτός, Τσέφος < Στέφος, Τσέλιος < Στέλιος* κ.τ.ό., ενώ η τροπή του /u/ σε /i/ (u → i) έγινε κατ' ανομοίωση, όπως ακριβώς στο τοπικό ιδίωμα η *βουζουκρανιά* γίνεται *βιζουκρανιά*.

50. *Χρυσ'κούση* στον: περιοχή με πηγές, όπου σε κοντινή σπηλιά στα χρόνια της τουρκοκρατίας κατέφυγε ένας χρυσοχόος κ' έστησε 'κεί μέσα το εργαστήρι του.

Το τοπων. προέρχεται από τη λ. *χρυσικός* (= χρυσοχόος) και την υποκοριστική κατάληξη -ούσης: *χρυσικούσης*, δηλ. ο μικρός χρυσοχόος.

Η λ. *χρυσικός* απαντά στην Ήπειρ. Μακεδ. Θεσσαλ. Στερεά, Πελοπν. και στα Εφτάνησα. Σε ιδιώματα βορείου φωνηεντισμού απαντά και με τους τύπους: *χρυσ'κός, χρυσ'κός* και *χ'σ'κός*. Μερικές φορές η λ. αυτή έχει και την έννοια του πλανώδιου χρυσοχόου στην Καστοριά και πιθανόν και αλλού.

Η λ. *χρυσικός* απαντά και ως τοπωνύμιο: *Κυρά του Χρυσικού Κέρκυρα, στου Χρυσικού Πελοπν. (Αράχοβα, Τριφυλία και Κίτα) Ράχη του Χρυσικού Αργοστόλι.*

51. *Τσάπούλια* στα: μέρος πετρωτό με αγριογορτσιές και ιδεώδης γιδοβοσκότοπος.

Η προέλευση του τοπων. πρέπει ν' αναζητηθεί, νομίζω, στη λ. *taru* (= τράγος) της Αρωμουν., της οποίας το υποκοριστικό είναι *tırórlu* (= τραγάκι) ή *tıríkcu*, ενώ στην Ελλην. θα μπορούσε κάλλιστα να είναι **τσαπούλι* κατά τα: *λυκούλι, παιδούλι, μοσχαρούλι* κ.τ.ό. Όστε ο τύπος *τσαπούλια* αρχικά θα είχε τη σημασία των μικρών τράγων, που ο λαός τα λέει *βετούλια* (= κατσίκια άνω του ενός έτους) και που προέρχεται κι αυτό από το αρωμουν. *vitil'iu* < λατιν. *vitulus*.

Η λ. τσάπος (= τράγος) μερικών ιδιωμάτων του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου ακούγεται και σ' επιφωνήματα όταν οδηγούν τα γίδια: τσαπ-τσαπ. Άλλωστε, τσαπούλ(ι)κια ή τρα(γ)ούδια σε ιδιώματα των Χασίων λένε τη γίδα με κέρατα που θυμίζουν τα κέρατα του τσάπου-τράγου. Η λ. τσαπούλης στο ιδίωμα Δεσκάτης Γρεβενών δηλώνει το βόδι με ανοιχτά και μεγάλα κέρατα, ενώ στην ίδια περιοχή έχουμε και το τοπων. στ' *Ράχη τ' Τσαπούλη*.

Κατά το λεξικό του T. Parahagi η λ. *țaru* ανάγεται ετυμολογικά στο ιλλυρικό *zarr*. Πβ. και τα: *đarëz* της Ιρανικής, *car*, *čar* και *šqar* της Αλβαν. και *car* της Σλαβικής.

Οι ιδιοματικοί τύποι: *τσιπίτσι*, *τσιπί* και *τσαπίτσ'* απαντούν αντίστοιχα στην Α. Ρωμυλία (Μικρό Μοναστήρι) Καππαδοκία (Δίλα) και Πόντο.

52. Μιζοϋτά στον: μεγάλη πεδιάδα-λιβάδι που κατέχει έκταση 70 στρεμμάτων και θυμίζει αεροδρόμιο.

Το τοπων. θα μπορούσε να προέρχεται από το ρήμα *μίζω* και την παραγωγική κατάληξη -ωτός: *μίζωτός > *μίζουτός > μίζουτάς.

Η σημασία της λ. *μίζουτάς* παραμένει άγνωστη και διαφωτίζεται μερικώς από το ρήμα *μίζω* που το συναντάμε σ' αίνιγμα στα ιδιώματα της Σκύρου και της Φιλιππούπολης:

Σχίζω, μίζω (= μοιράζω) τον κορμό
βρίσκω νύφη και γαμπρό

.....

(ενν. το καρύδι)

Στον Du Cange όμως *μίζειν* δηλώνει το «αλείφειν».

Βορράς

53. Μαντάσι στον: περιοχή ορεινή. Το τοπων. έχει σχέση με το επώνυμο *Μαντάς* (κτουρκ. *manda* = βουβάλι) που ως παρωνύμιο δηλώνει τον ρωμαλέο, το δυνατό σα βουβάλι.

Πιθανόν, όμως, ο τύπος *Μαντάσι* να σχετίζεται με τα *μαδασώνου* (= φέρνω τα μαντάτα, την είδηση Δήμνος) και *μαντασούρης* (= αγγελιοφόρος Κεφαλληνία). Αλλά κι αν ακόμη μια παρόμοια αναγωγή ανταποκρινόταν στα πράγματα, ωστόσο η ακριβής σημασία της λ. *μαντάσι* παραμένει άγνωστη.

54. Γάβροϋ στον: τοποθεσία όπου παλιά υπήρχε γάβρος (= δέντρο που μοιάζει με τη φτελιά, αλλά με κάπως μικρότερα φύλλα, είναι η Ζυγία η δίξιφος (*Carpinus duinensis*). Κατά τον G. Meyer παράγεται από το σλάβ. *gabru* < *grabru*. Ο T. Parahagi, πάλι, ανάγει τον τύπο *γάνγυ* της Αρωμουν. στο ελλην. γάβρος, ενώ τους τύπους *gaberu* και *gangu* ανάγει αντίστοιχα στους τύπους *gaberu* και *gabur* της Βουλγαρικής.

Να σημειωθεί ότι στην Αρωμουν. υπάρχει παράλληλα και ο λατιν. τύπος *cárpinu* για τη δήλωση του ίδιου δέντρου.

Ο Σ. Ψάλτης¹⁹ ανάγει τη λ. στο μεταγενέστερο γράβιον (= πυρσός από πουρνάρι ή έλατο).

Γάβρος, Γράβους, Γιάβρος, Γαβράκια (τα), Γαβριάδ' (του), Γάβρο (το), Γαβριά (τα), Γαβριάς (ο), Γαβριά (η) και Γραβιά (η) είναι τύποι²⁰ της λ. που απαντά σε πολλά μέρη (Ήπειρ. Μακεδ. Θεσσαλ. Στερεά και Πελοπόννησο).

55. Α γ ρ ι ο υ κ α σ τ α ν ι ά στην: τοποθεσία που το τοπωνύμιό της δε μας είναι γνωστό αν το πήρε από την έννοια της άγριας ποικιλίας της κοινής καστανιάς (*Castanea vulgaris* ή *sativa*) ή από την Ιπποκαστανέα την Κοινή (*Aesculus hippocastanum*) της τάξης των σαπινδωδών (*sapindaceae*) της οποίας ο καρπός μοιάζει προς το κάστανο και αποτελεί τροφή για τα ζώα. Τό τελευταίο είδος αγριουκαστανιάς απαντά ως προσηγορικό (αγριουκαστανιά) στ' Άγραφα, την Ευρυτανία και τη Φθιώτιδα.

56. Κ ο υ κ κ ι ν ο υ σ τ έ φ α ν ο υ στου: βράχος εκτεταμένος και κόκκινος σημειώνει το χαρακτηριστικό γνώρισμα του τοπίου. Η λ. που δηλώνει το τοπων. είναι σύνθετη από το επίθ. κόκκινος και το ουσ. στεφάνι, που σε μερικά ιδιώματα έχει, μεταξύ των άλλων, και την έννοια, όπως εδώ, του συνεχόμενου βράχου ή βράχων που με το ύψος και τη διάταξή τους δίνουν την εντύπωση... στεφανιού.

57. Π α λ ι ό κ α σ τ ρ ο υ στου: Υπάρχουν τα ερείπια παλαιού κάστρου, βυζαντινού (;). Στο μέρος αυτό υποθέτουν ότι βρισκόταν ένα ασκληπιείο.

Η λ. ως τοπων. υπάρχει σε πολλά μέρη της Ελλάδας.

58. β ο υ κ ρ ά σ α στη: τοποθεσία με βρύση. Πιστεύω ότι το τοπων. θα μπορούσε να το δώσει η Αλβαν. με τις λ. *bukurósh-e* (= όμορφος-η) ή *bukurezë* (= λαμπυρίδα, κολοφωτιά): *bukuróshe* > *μπουκουρόσα > *μπουκ'ρόσα > *μπουκ'ράσα ή *bukurezë* > *μπουκουρέζα > *μπουκουρέσα > *μπουκ'ρέσα > *μπουκ'ράσα. Πβ. ακόμη και το ρουμάν. *bucuroasa* (= χαρούμενη).

59. Λ α μ ν ι στου: ράχη που μοιάζει με «λαμνί» (= σιτοσωρός).

Η λ. προέρχεται από το λαμνίον που είναι υποκοριστικό του μεταγενέστερου λάμνα <λατιν. *lamna* (= ελασματίο, μικρό πέταλο).

60. Π α τ' λ ι έ ς στ'ς: Στο τοπικό ιδίωμα με τη λ. «πατ'λιά» εννοούν τη συστάδα θάμνων.

Με τη λ. πατουλιά, της οποίας σε ιδιώματα βορείου φωνηεντισμού έχουμε τύπο πατ'λιά, δηλώνεται: 1) το μικρό κομμάτι γης Κρήτη (Ανατολή, όπου τύπος πατσουλιά) Μακεδ. (Βροντού, Δεσκάτη, Κοζάνη) Πελοπν. (Ανώγεια, Ξη-

19. Σ. Ψάλτης, Ετυμολογικά και σημασιολογικά, στην Αθηνά, 26 (1914), στο Λεξικογραφικό Αρχείο, 55-58.

20. Βλ. Α. Αφρουδάκη, όπω παραπάνω, 197, μ' εκτενή πίνακα της λ. ως τοπωνύμιου κατά περιοχή.

ροκάμπι, Τρίκαλα) β) το μικρό ίσωμα σε πλαγιά Μακεδ. (Μεταξιάς) γ) το ξέφωτο σε δάσος Θεσσ. (Πήλιο) Πελοπν. (Λάστα) δ) το ξέφωτο ανάμεσα από θάμνους Εύβοια (Αιδηψός) Μακεδ. (Μεταξιάς) 2) ο φράχτης, η φυσική αιμασιά από βάτους και άλλους αγκαθωτούς θάμνους Ήπειρ. (Κοκκινιά) 3) το άγριο κλήμα Μακεδ. (Νάουσ.) Πελοπν. (Γορτυνία) 4) ο θάμνος στην άκρη του δάσους Ήπειρ. (Πλατανούσα). 5) η τσαπουρνιά (*Prunus spinosa*) Θεσσαλ. (Αρματολικό) 6) η αγριαπιδιά Στερελλ. (Σιβίστα, όπου τύπος πατιλιά, 7) ο θάμνος Κράταιγος η οξύακνθα (*Crataegus oxyacantha*) Θεσσαλ. (Βαθύρρεμα, Μεσοχώρι και Μυρόφυλλο) 8) τα ξηραμένα βλαστάρια από κλήμα που τα χρησιμοποιούν σαν τροφή των οικόσιτων αιγοπροβάτων κατά το χειμώνα Πελοπν. (Ηλεία) 9) το μονοπάτι, η γιδόστρατα Μακεδ. (Δαμασκηνιά, όπου τύποι πατ'λιά ή πατέκα), 10) η πυκνή συστάδα θάμων, ο θάμνος γενικά Α. Ρουμελία, Εύβοια (Αγία Άννα, Αιδηψός) Ήπειρ. (Δωδώνη, Κουκούλι και αλλού) Θεσσαλ. (Μηλιές, Μοσχάτο) Θράκη (Λιμνίσκη) Μακεδ. (Βλάστη, Γρεβενά, Δεσκάτη, Εράτυρα και αλλού) Πελοπν. (Βλαχοκερασιά, Γορτυνία, Καλάβρυτα, Κορινθία και αλλού) Στερελλ. (Αχυρά, Γαλαξίδι, Ευρυτανία, Λεπενού όπου και τύπος πατούλι, Φθιώτιδα και αλλού), 11) το κρησφύγετο θηραμάτων μέσα στους θάμνους Εύβοια (Αγία Άννα) Ήπειρ. (Ιωάννινα) Θεσσαλ. (Πήλιο) Στερελλ. (Φθιώτιδα) 12) η πατημασιά, το ίχνος ποδιού ανθρώπου ή ζώου Μακεδ. (Βέροια, Βρία, Γιδάς, Καταφύγι, Κοζάνη, Κολινδρός, Σιάτιστα), Νάξος, όπου τύπος *badouliá*.

Η λ. ως τοπων. απαντά υπό τους τύπους: *Πατουλιά* Θεσσαλ. Πελοπν. (Λαγκάδα, Τριφυλία) *Πατουλιές* Πελοπν. (Πόθου, Τριφυλία) στ' *Λαφαζάνη πατ'λιά* Μακεδ. *Πατ'λιές* Εύβοια (Αιδηψός) Στερελλ. (Κολάκα) *Μπατ'λιές* Ήπειρ. (Κούρεντα).

Στην Αρωμουν. οι τύποι *rátul'iu*, *ritul'iu*, *ritul'iu*, *rátul'eáiu* και *rátul'eáiu* δηλώνουν τον περιφραγμένο μικρό χώρο, όπου βάζουν λίγα αρνοκάτσικα, δηλ. τον μικρό «τσάρκο», την συστάδα θάμων, το κρησφύγετο μέσα στα χαμόκλαδα. Από τους πιο πάνω τύπους οι δύο τελευταίοι, θηλυκού γένους, προέρχονται από την ελλην. πατουλιά. Αξιοσημείωτος είναι και ο τύπος *ritul'iu* (= κρεβατίνα κληματαριάς) που κατέγραψα από το ιδίωμα της Καλομοίρας νομού Τρικάλων.

Ο Τ. Παραχαγι παράγει τον τύπο *rátul'iu* από το *rat^l + -ul'iu*. Ο τύπος *ratulus* της Λατιν. θα μπορούσε να δώσει τις λ. πατουλιά και *rátul'iu*, πλην όμως η σημασία του (ανοιχτός κ' εκτεταμένος τόπος) μας απομακρύνει από μια τέτοια αναγωγή. Εκτός εάν δεχτούμε ότι αρχικά στα ελλην. ιδιώματα και στην Αρωμουν. δήλωνε το ξέφωτο, τον ανοιχτό χώρο μέσα στη συστάδα των θάμων, απ' όπου με τη συνεκδοχή αργότερα κατέληξε να δηλώνει και τους θάμνους που περιβάλλουν τον χώρο αυτό. Η δήλωση, όμως, της έννοιας των

φυτών επέβαλε και την αλλαγή γένους στα ελλην. ιδιώματα: πατούλι → πατουλιά.

Ομόριζο με τα *patu* (= πάτος, κρεβάτι) - *rátul'iu* πρέπει να είναι και το ασημείωτο ρήμα *rítu-ésku* (= ξανοίγω, χαλαρώνω) του αρωμουν. ιδιώματος από τη Βέροια: *Alátlu aéstu nu s-adári rítì bunì, rítueásti* (= το ζυμάρι αυτό δε γίνεται καλή πίτα, ξανοίγει - χαλαρώνει).

Πβ. ακόμη το *patio* (= αυλή) της Πορτογαλικής και τον τύπο πατούλι (= 1. το μικρό υπόγειο του σπιτιού στη Δεσκάτη Γρεβενών, 2. το ακαλλιέργητο μέρος του χωραφιού στη Βροντού Πιερίας και 3. το πολύ πυκνό δάσος στο Ρυάκι Πιερίας). Βλ., τέλος, και τον τύπο πατούλιν (= 1. τουλούπα μαλλιού, 2. νιφάδα χιονιού) της ποντιακής διαλέκτου, που το ετυμολογούν από το *ratul* (= δράγμα λαναρισμένου μαλλιού) της Τουρκικής.

61. Σ ο υ φ λ ι ρ ή στη: τοποθεσία με σουβλερή κορυφή, που καθιστά αυτονόητη την προέλευση του τοπωνύμιου αυτού.

Το επίθ. σουβλερός προέκυψε από το ουσ. σούβλα (<μεσαιων. σούβλα < λατιν. *subula* = αιχμηρό όργανο) και την παραγωγική κατάλ. -ερός: μύτη-μυτερός, αγκάθι - αγκαθερός κ.τ.ό.

Το επίθ. σουβλερός απαντά σε ιδιώματα και υπό τους τύπους: σουφλιρός Θεσσαλ. (Άμπελος), Ήπειρ. (Πράμαντα), ιδίωμα Σαρακατσαναίων και αλλού, σουγλερός Πελοπν. (Γορτυνία), σουγλιρός Μακεδ. (Βόιον), σουγκλιρός Μακεδ. (Δρυμός) κ.λπ.

62. Τ ὀ τ ὀ ο υ ρ α στην: Χαμηλοί λόφοι συνιστούν εδώ το βασικό γνώρισμα της θέσης αυτής.

Το τοπων. όμως φαίνεται ότι σχετίζεται με τα: *óiuéiuru* (=μουρμουρίζω) της Αρωμουν. *zucuras* (= μουρμουρίζω) της Αλβαν και *éuér* (= πηγή, βρύση) της Βουλγαρικής. Αντίστοιχο ρήμα στη Ρουμαν. είναι το *șopti*. Πβ. τοπων. Τσουτσούρα στη Θάσο, για την οποία ο συλλέκτης σημειώνει ότι το τοπων. προέρχεται «από του ήχου ρέοντος ύδατος».

Η λ. τσότσοουρα στη σημασία της πηγής, πιθανώς, προήλθε συνεκδοχικά από την έννοια του μούρμουρου, του ψίθουρου που παράγεται με τον ήχο της ανάβρας. Πβ. τα αντίστοιχα: *șóputu* (= βρύση και κάνουλα βρύσης στην ύπαιθρο Αρωμουν.), *șipot* (= κάνουλα πηγής - βρύσης Βουλγαρ.) και *șipútù* (= μούρμουρο Σλαβ.) *șopot* (= ελαφρός θόρυβος, θρόισμα, μούρμουρο τρεχούμενων νερών Ρουμαν.). Στην Κρήτη έχουμε το ρήμα τσουτσουρίζω (= ψιθυρίζω).

Στην Αιτωλία τσουτσουρους είναι ο μικρός πύργος που οι βοσκοί ορθώνουν σε κορυφές βουνών και κάθε πύργος, τσουτσουρος στο ιδίωμα Πλατανούσας Ηπείρου σημαίνει τον σωρό και τσουτσουρίζω (= ορθώνομαι, αυξάνομαι) στο Κουκούλι Ηπείρου.

Μια αναγωγή στη λ. τσούτσουρος με τη σημασία του πύργου-λιθοσωρού στην περίπτωση του τοπων. που εξετάζουμε φαίνεται να μην είναι άσχετη με την πραγματική ετυμολόγηση της λέξης.

Ο τύπος τσούτσουρος σχετίζεται με τα: *éiueiulã* (= λοφίο, τσουλούφι) της Βουλγ. και *éiueiulã* (= κορυφή γενικά, λοφίο) της Αρωμουνικής. Οι τύποι αυτοί ανάγονται στο λατιν. *tutulus* (= κορυφή, λοφίο, το ψηλότερο σημείο μιας πόλης).

Πβ. ωστόσο και τα: *tùtolo* (= στέλεχος ρόκας καλαμποκιού, ρόκα) της Ιταλ., *tutur* (= λειρί ή λοφίο πτηνών) της Βασκικής, *τιουτιούλα* (= 1. ευθυτενές στέλεχος του κρεμμυδιού που φέρει στην κορυφή του τη φούντα με τον σπόρο του φυτού Δεσκάτη Γρεβενών και 2. φλοιός νεαρού πεύκου με τον οποίο κάνουν χωνί για τη συλλογή ορισμένων καρπών Καταφύγι Πιερίων) και *τουρλίτ'ς* (= κορυδαλλός Μεσορώπη Μακεδ.). Ο τελευταίος τύπος, που δηλώνει το λοφιο-φόρο πτηνό, προέκυψε από συμφυρμό των λ. *τούτουλους και τούρλα. Το πουλί αυτό σε βόρεια ιδιώματα λέγεται και *τσουτδουλιάνους* < αρωμουν. *éiueiulianu*. Πβ. επίσης το συνώνυμο *κατσουλιέρης*.

Αξιοσημείωτο στον τύπο *τιουτιούλα* είναι η διατήρηση του αρχικού /t/ που στους τύπους της Αρωμουν. Βουλγ. και των νεοελληνικών ιδιωμάτων τράπηκε σε /t/ ή /é/.

Στη Ν. Κρήτη, τέλος, έχουμε το τοπων. *Τσούτσουρος*. Τον πυργίσκο με πέτρες, τον πυργωτό λιθοσωρό δηλώνουν και οι τύποι: *cucurizzu*, *cucuruzzu*, *chichirizzu*, *cucumuru* νοτιοϊταλικών ιδιωμάτων²¹ από την περιοχή του Σαλέντο.

63. *Τσουκνίδα* στην: Στη θέση αυτή υπήρχε το δέντρο που τώρα το λένε «βουρβουτσιλιά» στο τοπικό ιδίωμα. Το είδος αυτό του δέντρου έχει φύλλα σαν της τσουκνίδας και παράγει μαύρους σφαιρικούς καρπούς. Η «τσουκνίδα» ή «βουρβουτσιλιά» λέγεται ιδιωματικά και «κακαβιά» και θυμίζει τη «τζιτζιφιά». Πρόκειται για την *Celtis australis*.

Η λ. *τσουκνίδα* κατά τον Ανδριώτη²² προέρχεται από την **ακανθοκνίδα*, ενώ ο Χατζηδάκης²³ την ανάγει στον αμάρτυρο, επίσης, τύπο *κυνοκνίδα* > *κυκνίδα* > *τσουκνίδα* > *τσουκνίδα*, ωστόσο ο Μ. Φιλήντας²⁴ βλέπει συμφυρμό των λ. *τσούχτρα* + *κνίδα*.

Προς την **ακανθοκνίδα* του Ανδριώτη πβ. και το **ακανθόπρουνο* > **κατσόπρουνο* > *τσάπρουνο* του υπ' αριθ. 27 τοπων. της εργασίας αυτής.

21. G. R o h l f s, Vocabolario dei dialetti salentini, München 1956.

22. Ν. Α ν δ ρ ι ώ τ η ς, όπou παραπάνω, στη λ. τσουκνίδα.

23. Γ. Χ α τ ζ η δ ά κ η ς, Μεσαιων. και Νέα Ελλην., 2, 166 και βιβλιοκρισία στην Αθηνά 24 (1912) 51.

24. Μ. Φ ι λ ή ν τ α ς, όπou παραπάνω, 3, 215.

64. *Ανήλια* στ': θέση την οποία δε βλέπει ο ήλιος, ανήλια.

Το επίθ. *ανήλιος* είναι το ίδιο με το αρχαίο αντίστοιχό του.

Η λ. ως τοπων. απαντά στο Μέτσοβο, όπου το πρώην χωριό *Keáere* μετονομάστηκε τώρα σε *Ανήλιο*. Στην Αρωμουν. η λ. *keare* (< *keru* = χάνω) δηλώνει το ανήλιο μέρος.

65. *Βόλτσι* στου: Χαρακτηριστικό γνώρισμα της θέσης εδώ είναι μια μαύρη πέτρα. Πιθανόν, όμως, το τοπων. να σχετίζεται με τα βουλγαρ. *vol* (= βόδι) και *volski* (= βοδινός).

66. *Γραμματ'κού* στ': Η τοποθεσία πήρε το όνομά της — πολύ πιθανόν — από το επώνυμο ή το παρωνύμιο κάποιου προσώπου, το οποίο σχετίστηκε — δεν ξέρουμε πώς — με αυτή τη θέση.

Η λ. γραμματικός δηλώνει: α) αυτόν που ανήκει ή αναφέρεται στα γράμματα ή την γραμματική, β) τον κάτοχο των γραμμάτων, τον γραμματισμένο και γ) τον γραμματέα.

67. *Ράγκινα* στη: άγονο μέρος που διαμορφώνεται σε λάκκα πάνω στο βουνό. Το τοπων. πιθανό να προέκυψε από το ανδρωνυμικό *Ράγκαινα*: *Ράγκας* - *Ράγκος* (επώνυμο) + -αίνα. Στα ιδιώματα βορείου φωνηεντισμού έχουμε τον τύπο: *Ράγκαινα* > *Ράγκινα*, *Ρήγαινα* > *Ρήγινα* κ.τ.ό.

Ωστόσο, πβ. και τα: *ranga* (= λοστός Ρουμαν.), *rouina* (= λάκκα με υγρασία, «μουτσάρα» Σλαβ.) και *raven* (= κοιλάδα Σλαβ.).

68. *Ζιβγαρουκάλυβα* στα: τοποθεσία, όπου παλιά έστηναν τις καλύβες τους οι βοσκοί ζευγαριών από ζώα προορισμένα για το όργωμα των χωραφιών.

Η ετυμολογία του τοπων. είναι εύγλωττη και θυμίζω μόνο τη διάδοση που έχει σημειώσει στον βαλκανικό γλωσσικό χώρο το β' συνθετικό της λ. αυτής: *călină*, *caleáo*, *colibă*, *colibă* Αρωμουν. *kalinë*, *kolibë* Αλβαν. *koliba* Βουλγ. *colibă* Ρουμάνικη.

69. *Ψουρολίθι* στου: τοποθεσία της οποίας το τοπων. σχετίζεται με τον σαθρό βράχο που έχει σαν χαρακτηριστικό της η περιοχή.

70. *Μιγάλη ράχη* στη: Η μεγάλη ράχη που διαμορφώνεται εδώ έδωσε και το ομώνυμο τοπωνύμιο.

71. *Σταυρό* στουν: Στη συλλογή μου δε σημείωσα αν υπήρχε κάποιος ξύλινος ή πέτρινος σταυρός ή οποιαδήποτε φυσική σταυρόσχημη διαμόρφωση στην περιοχή, που έδωσε το ομώνυμο τοπωνύμιο.

72. *Σουτήρα* στουν: Και στην περίπτωση αυτή δεν σημείωσα αν

Σημ. Οι διάφοροι τύποι τοπωνυμίων και ιδιωματικών λέξεων προέρχονται από το Αρχαίο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών.

υπήρχε ή ακόμη υπάρχει κάποιος ναός του Σωτήρος, απ' όπου συνηθέστατα προκύπτουν τέτοια τοπωνύμια.

73. Παλιουχώρι στου: Στη θέση που σήμερα υπάρχει συνοικισμός, λέγεται ότι εκεί ήταν το «παλιό χωριό», η αρχαία Πιάλεια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- I. T. P a p a h a g i, Dicționarul dialectului aromân, București 1974.
- II. Ν. Γ κ ί ν η, Αλβανο-ελληνικό λεξικό, Τίρανα 1971.
- III. Dicționarul limbii române, București 1923 κ.ε.ξ.
- IV. Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών, 1933 κ.ε.ξ.
- V. P a r s T u g l a c I, Türkçe-Fransızca sözlük, Κωνσταντινούπολη 1968.

ΑΝΤΩΝΗΣ Δ. ΜΠΟΥΣΜΠΟΥΚΗΣ δ.Φ.

ΛΕΞΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

γκλίρας - γκιόσσα - ζίνα - κόκκα - γκαγκτζιά - κάτσα

Ο χώρος όπου έγιναν οι πρώτες και οι περισσότερο παρατεταμένες επαφές, γλωσσικές και πολιτιστικές, του ρωμαϊκού κόσμου με τον ελληνικό είναι, όπως γνωρίζουμε, η *antica Magna Grecia*, η αρχαία Μεγάλη Ελλάδα. Οπωσδήποτε όμως, ο χώρος αυτός από την άποψη των αλληλεπιδράσεων μεταξύ Ελληνικής και Λατινικής μπορεί να διευρυνθεί και προς βορρά (υπόλοιπη Ιταλία) και προς τ' ανατολικά (Ελλάδα - Βαλκάνια), αλλά και ν' απλωθεί σ' όλο το χώρο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, του *impero romano*.

Οι ζυμώσεις που έγιναν τότε έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα γλωσσική κατάσταση των περιοχών εκείνων της Ευρώπης που εξουσιάστηκαν από τη Ρώμη. Η κοσμοκράτειρα αυτή πόλη, συνειδητά ή όχι, έγινε ο μετασχηματιστής του ελληνικού πνεύματος, ενώ η Ν. Ιταλία αποτέλεσε τον αρχικό και βασικό σωλήνα της μετάγγισης των ελληνο-λατινικών και λατινο-ελληνικών στοιχείων στον ευρύτερο χώρο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Αυτό συντελέστηκε χάρη στη γεωγραφική γειννίαση της Μεγάλης Ελλάδος με τον λατινικό κόσμο και χάρη στην αίγλη του ελληνικού πολιτισμού και στο κύρος της Ελληνικής ως γλώσσας που ήταν γραπτή και είχε ισχυρή παράδοση, πράγμα που της έδινε μακροχρόνια αντοχή¹. Η Ελληνική έδωσε όλο το χρόνο στη Λατινική ν' αφομοιώσει τ' απαραίτητα για τον εμπλουτισμό της στοιχεία.

Επιφυλασόμενοι να παρουσιάσουμε αργότερα συνθετικότερη εργασία πάνω σε ό,τι η συστηματική και πολύμοχθη έρευνα ενός Rohlfs κι άλλων αξιόλογων ερευνητών δεν έτυχε να εντοπίσει στο γλωσσικό τούτο χώρο, θ' ασχοληθούμε στο άρθρο μας αυτό με την ετυμολογία μερικών μόνο λέξεων. Έτσι, δίνουμε παρακάτω ένα μικρό δειγματολόγιο από την ελληνο-λατινική αυτή γλωσσική ζύμωση.

1. Α. Τσοπανάκη «I dialetti greci dell' Italia Meridionale» στο περιοδικό «Il Veltro», 1983 (Γενάρης-Απρίλης) σ. 109-120. Πβ. ακόμη και Α. Λαζάρου «Αρωμαυτική ανθρωπωνυμία» στον τόμο «Μνήμη» Γ. Ι. Κουρμούλη, Αθήνα 1983, σ. 3-24.

γκλίρας, ο: είδος ποντικονυφίτσας, ο μυωξός. Τη λέξη αυτή καταγράψαμε από το γλωσσικό ιδίωμα της μακεδονικής Νάουσας. Ανάγεται ετυμολογικά στα *glis - gliris* ή *gliro - glironis* (= μυωξός) της Λατινικής.

Θεωρούμε τη λέξη αυτή αξιοσημείωτη, γιατί είναι μοναδική στη μορφή της για τα ελληνικά ιδιώματα, απ' ό,τι μπορέσαμε να εξακριβώσουμε. Είναι συνάμα ο πιο αλώβητος φωνητικά τύπος απ' όλους τους αντίστοιχους και ταυτόσημους των ρομανικών γλωσσών: στις ιταλικές διαλέκτους έχουμε *aghil - ghi* (Πεδεμόντιο), *gira* (Μιλάνο), *lire* (Αμπρούτζι), *aglière - gaglière* (Νεάπολη), *gera* (Τιτσίνο) και *ghiro* (επίσημη Ιταλική). Στις άλλες ρομανικές γλώσσες έχουμε: *lerot - liron - loir* (Γαλλική), *liron* (Ισπανική) και *leirao* (Πορτογαλική).

Σε νεοελληνικά ιδιώματα Θράκης και Μακεδονίας απαντά ο τύπος *λαγόγερος*, που σε άλλα ιδιώματα της Θράκης δηλώνει τον μυωξό και σ' άλλα τον τυφλοπόντικα ή τον αρουραίο. Ειδικά στα ιδιώματα της Μακεδονίας, υπό τους τύπους *λαγόιρας - λαγουέροι* (Ρουμλούκι Ημαθίας) και *λαγουιρούδ'* (Δρυμός Θεσ/νίκης), δηλώνεται ο τυφλοπόντικας.

Η λέξη *λαγόγερος* είναι μεσαιωνική και αναφέρεται στο λεξικό της Σούδας², από όπου την αντιγράφει και ο Κοραής³. Η ίδια λέξη παρουσιάζεται και σαν τοπωνύμιο στην Κωμική Νάξου υπό τον τύπο *Λαοέρος*.

Ενώ ετυμολογικά η σύνθετη αυτή λέξη — σύνθετη είναι και η αντίστοιχη *μυ-ωξός* της αρχαίας ελληνικής — έχει προφανή προέλευση, η αναγωγή ωστόσο του β' συνθετικού μέρους σε τύπους όπως **gherus - *ghirus* της μεσαιωνικής λατινικής δεν αποκλείει την υπόθεση να έχουμε μία λαϊκή ετυμολογία, κατά τη βυζαντινή ήδη περίοδο, από το γέρος: **λαγόγκερος - *λαγόγκιρος > λαγώγηρος*. Ο τύπος *λαγώγηρος* θα μπορούσε να προέλθει ακόμη και από τον έναρθρο τύπο **la-glira*.

Στη Ν. Ιταλία, όμως, οι εκεί ελληνόφωνοι διατήρησαν την αρχαία λέξη *έλειος* (= είδος μυωξού)⁴ για τη δήλωση του ίδιου ζώου. Βλ. και *γλίος* (= σκίουρος) της Ποντιακής.

Για τη σύγχυση που υπήρχε κατά την αρχαιότητα, αλλά και σήμερα, όπως ήδη σημειώθηκε πιο πάνω, γύρω από την ταύτιση της λ. *μυωξός* ή *έλειος* με τα διάφορα είδη των τρωκτικών αυτών, των μυωξιδών, που μοιάζουν με τους σκίουρους, διαβάζουμε χαρακτηριστικά: «τῶν ἀρουραίων μυῶν καὶ τῶν καλουμένων ἐλειῶν ἐν μέσῳ εἶναι τὸν μυωξὸν καλούμενον»⁵.

2. Suidae Lexicon, στο λήμμα «Μύξος ὁ λαγώγηρος παρ' ἡμῖν».

3. Βλ. Ἄτακτα V, σ. 150.

4. G. R o h l f s Lexicon Graecanicum, Tübingen 1964, σ. 142.

5. Γ α λ η ν ὅ ς Φυσ. Δυν. I.

Το είδος μυωξός ο κοινός ή ελειός (*myoxus glis*), που απαντά σε δάση της Ευρώπης, οι Ρωμαίοι το έτρεφαν για να το σερβίρουν ως πολυτελές έδεσμα στα περίφημα συμπόσιά τους. Φαίνεται ότι από αυτή τη γαστρονομική συνήθεια των Ρωμαίων η ονομασία του ζώου πέρασε νωρίς τα όρια της λατινικής μητρόπολης.

γκιόσσα, η : Η λέξη αυτή υπό τους τύπους γκέσσοσ ή γκιόσσοσ ως επίθ. δηλώνει τη γίδα με τρίχωμα μαύρο και με ρίγες χρώματος ωχρού καφέ στο μούτρο και με καφετιά κοιλιά. Δηλώνει επίσης το μουλάρι, το άλογο ή το σκύλο με μαύρο και καφέ τρίχωμα. Σημειώνουμε ότι ο γκέσσοσ σκύλος σε βόρεια ιδιώματα ακούει συχνά και στ' όνομα γκεσσούλης. Ως ουσιαστικό θηλυκού γένους υπό τους τύπους γκέσσα - γκιόσσα σε ιδιώματα της ηπειρωτικής Ελλάδας, καθώς και σε ιδιώματα μερικών νησιών κοντινών προς τον ηπειρωτικό χώρο, δηλώνει συνεκδοχικά τη γίδα, τη γριά γίδα, το γιδήσιο κρέας και μεταφορικά την κακομούτσουνη γυναίκα. Αποτελεί ακόμα βρισιά για γυναίκα (ως άσχημη, δύστροπη, γριά κ.τ.ό.).

Με τη σημασία της μαύρης γίδας με καφετί γραμμές απαντούν στην Αρωμουνική (= Κουτσοβλαχική) οι τύποι *ghesu* - *ghesâ*.

Τη λέξη αυτή μέχρι τώρα την ετυμολογούν από το *kozie* της Σλαβικής δια της Αλβανικής⁶, ενώ ο *Parahagi* γράφει πως άλλοι⁷ την ανάγουν στα τουρκικά *gökz* ή *guguez* ή *guvez* (= χρώμα βαθύ μπλε με κοκκινωπή απόχρωση).

Για τον τύπο *gökz* σημειώνουμε ότι δεν τον βρήκαμε σε κανένα από τα λεξικά της Τουρκικής, όπου τον αναζητήσαμε. Αντί γι' αυτόν βρήκαμε τους τύπους *gök* (= γαλάζιος) και *güvez* (= σκούρο κόκκινο χρώμα). Από σχετική όμως έρευνά μας βρήκαμε ότι η λ. γκέσσοσ σχετίζεται με το ιταλικό *ghezzo* (= μαύρος - ωχρός, ό,τι δηλ. είναι τα γκέσσα/γκιόσσα ζώα). Όσο για τη δήλωση της έννοιας της γριάς γίδας με το συνηθέστερο τύπο γκιόσσα, αυτό ερμηνεύεται από τη συνεκδοχή που δημιουργήσε ο επικρατέστερος αυτός, ανάμεσα στους άλλους, χρωματισμός των γιδιών. Πρέπει επ' αυτού να σημειωθεί ότι παλιότερα οι κτηνοτρόφοι, προκειμένου να φτιάξουν κάπες και σαΐσματα προτιμούσαν το γιδόμαλλο με μαύρο τρίχωμα από εκείνο με ανοιχτότερα χρώματα. Έτσι, στο κοπάδι υπερείχαν αριθμητικά τα κόρμπα (= κατάμαυρα)

6. Βλ. G. Meyer, *Neugriechische Studien* II, 65, που βασίζει την ετυμολογία στη σημασία: γκιόσσα «ψητόν αιγός», αντίστοιχο προς το σλαβικό (σέρβικο) *kozie* (*meco*) = αιγός (κρέας) που δια της Αλβανικής, όπως ήδη σημειώθηκε, πέρασε στην Ελληνική, κατά την άποψή του.

7. Βλ. G. Meyer, *Indogerm. Forsch.*, VI, III, που διαχωρίζει το επίθετο γκιόσσοσ από το ουσιαστικό γκιόσσα. Βλ. ακόμα G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen*, București 1977, σ. 23.

γίδια και τα γκιόσσα - γκέσσα. Με τον χρωματικό όμως τύπο της μαύρης γίδας με καστανές γραμμές στο μούτρο, δηλ. της γκιόσσας γίδας, γεννιώνται συνήθως τα περισσότερα μαύρα γίδια στο κοπάδι, ώστε κατέληξε γκιόσσα να δηλώνει τη γίδα και μάλιστα τη γριά γίδα, που ο Π. Βλαστός⁸ στο λεξικό του τη θέλει ακριβώς: γκιόσσα = γριά κατσίκια (μα και λίγο καστανή). Πβ. ο μαύρος (= το άλογο) και morello (= ο καράς, το μαύρο άλογο) στην Ιταλική.

Ο τύπος τώρα γκιόσσος αντί του αρχικού γκέσσος, του οποίου αποτελεί ήδη παράλληλο τύπο, σχηματίστηκε όπως τα γέμα - γιόμα, γεφύρι - γιοφύρι, γέρος - γιόρος και τα αρωμουνικά ghios^u - ghes^u (= κάτω) κλπ.

Η λέξη αυτή, που από τη λαϊκή λατινική, όπως πιστεύουμε, πέρασε στην Αρωμουνική και μέσω αυτής σ' ελληνικά ιδιώματα, προέρχεται κατά τους Ιταλούς γλωσσολόγους από το ελλην. Αιγύπτιος > λατιν. aegyptius. Ο σχηματισμός του τύπου ghezze < (ae)gyptius θυμίζει τον αντίστοιχο της ιταλικής λέξης gheppio (= το πουλί κερκινέζι) < (αί)γυπιός.

Σε ιταλικές διαλέκτους έχουμε τους τύπους ghes (Λομβαρδ.), jezze (Αμπρούζ.) και jizzu (Σικελ., Καλαβρ. και Απουλ.). Ο τύπος jizzu δηλώνει το γεράκι ή το κερκινέζι, πουλιά που έχουν καστανό χρώμα. Το ghezze δηλώνει ακόμα και το χρώμα της επιδερμίδας των Μαυριτανών. Χαρακτηριστικό, τέλος, για τη στενή σχέση της γκιόσσας γίδας με το καστανό χρώμα είναι και το αίνιγμα: «γίδα γκέσσα του μαλλί απόύ μέσα» (= το κάστανο) στη Δεσκάτη των Γρεβενών.

ζίνα, η: αγκαθωτό κέλυφος καστανού. Η λ. απαντά σε ιδιώματα του ηπειρωτικού ελληνικού χώρου. Υπό τον τύπο γινᾶ στην Αρωμουνική την κατέγραψα ως ελληνικής αρχής στην πρώτη μου γλωσσική εργασία⁹ ανάγοντάς την τότε στο ἔχινος. Αγνοούσα την έκτασή της στον χώρο των νεοελληνικών ιδιωμάτων και στις διαλέκτους των ελληνοφώνων της Ν. Ιταλίας, καθώς και σε διαλέκτους της Ιταλικής. Την ίδια άγνοια είχε και ο G. Rohlfs, που σημειώνει ότι τύπος συγγενής προς την ἔχινια και τους παραγόμενους απ' αυτήν τύπους που δηλώνουν το αγκαθωτό κέλυφος του καστανού δεν υπάρχει στις διαλέκτους της Ελλάδας. Ο Rohlfs μας δίνει τη λέξη σε δύο λήμματα¹⁰. Στο ένα λήμμα σχετίζει τους τύπους με το ἔχινος του Θεοφράστου και τους ανάγει ετυμολογικά στον αμάρτυρο τύπο ἔχινια. Στο λήμμα αυτό καταγράφει τους τύπους που

8. Λεξικό Συνωνύμων, Αθήνα 1931, σ. 289 (στη λέξη γίδι).

9. Πρωτοαρχαιοελληνικές λέξεις, κοινές στον Όμηρο και την Κουτσοβλάχικη, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 19.

10. Lexicon Graecanicum, σ. 163.

δηλώνουν το αγκαθωτό περίβλημα του καστανού: *anixia*, *xinia*, *nixia* από τη Μπόβα και *xenia*, *xania* από την Καλαβρία. Στο δεύτερο λήμμα (*εχίνος*) παρέχει τους τύπους που δηλώνουν τον αχινό και που ετυμολογικά ανάγονται στο *εχίνος* (= σκαντζόχοιρος). Από τη διάλεκτο της Νεαπόλεως σημειώνει ο ίδιος ερευνητής τον τύπο *anýina*, από τη διάλεκτο της Μαραθέας της Λευκανίας τον τύπο *anéina* και τους τύπους *zín* και *zínú* από τη γενουατική και την κορσικανική διάλεκτο αντίστοιχα.

Στην Αρωμουνική η λέξη απαντά υπό τους τύπους *jünâ* (= 1. αγκαθωτό περίβλημα καστανού και 2. σκαντζόχοιρος) και *gînâ* (= αγκαθωτό περίβλημα καρπού οξυάς και καστανιάς, στο Πισοδέρι της Φλόρινας).

Στις ελληνικές διαλέκτους έχουμε τους εξής τύπους με τη σημασία του αγκαθωτού περιβλήματος του καστανού: *ζίνα* (Φθιώτιδα, Βόιο Κοζάνης, Δαμασκηνά Δυτ. Μακεδονίας), *ξιούνα* (Ριζώματα, Σφηκιά και Φυτειά Ημαθίας) και *ζούνα* (Κοζάνη, ίσως και αλλού). Στο ιδίωμα Καταφυγίου Πιερίων ο τύπος *ξιούνα* δηλώνει το χλωρό κλαδί του πεύκου με τα βελονοειδή φύλλα του, που στην κορυφή πυκνώνουν και θυμίζουν τη ράχη του σκαντζόχοιρου.

Από τη σημασία του εχίνου άλλοτε ως αγκαθωτού κελύφους καρπών κι άλλοτε ως αχινού ή ακανθο-χοίρου έχουμε την επέκταση του τύπου *ζούνα* στη σημασία του χοίρου: *ζουνάκι* (= χοιρίδιο, στην Τριφυλία της Πελ/σου), *ξιούνα* (= γουρούνα, στα Βρέσθena της Πελ/σου, όπου μάλιστα ένα είδος αγκαθωτού φυτού καλείται *γουρ'νάκι* ή του *Χριστού τ' αγκάθι*) και *ξιούνι* (= γουρούνι, στο Σουφλί της Θράκης).

Στη διάλεκτο του Πόντου¹¹ έχουμε τον τύπο *σινίδι* (< *εχινίδιον) για τη δήλωση κι εδώ του αγκαθωτού περιβλήματος του καρπού της καστανιάς.

Οι τύποι *ζίνα*, *ξιούνα* και *ζούνα* των ελληνικών ιδιωμάτων και *gînâ* και *jünâ* της Αρωμουνικής πρέπει να προήλθαν από τον τύπο *εχίνα* (= θηλυκός σκαντζόχοιρος), που σημειώνεται ήδη στη μεσαιωνική ελληνική¹², με αφαίρεση του αρχτικού /e/ (πβ. *εκείνος* - 'κείνος, *ερίφι* - 'ρίφι κλπ.) και τροπή του χ σε γ και ύστερα σε ζ (πβ. *αχηβάδα* - *γιουφάδα*, Θράκη). Στην περίπτωση αυτή ο τύπος *gînâ* της Αρωμουνικής δείχνει τη φωνητική βαθμίδα στη μετάβαση από το χ στο ζ. Για το σχηματισμό του τύπου *ζίνα* από το **γίνα*, πβ. το *γέρος* - *ζέρος* (Αστυπάλαια, Κάλυμνος, Φολέγκανδρος, Μάνη)¹³.

11. Ανθ. Παπαδοπούλου, *Ιστορικό Λεξικό της Ποντικής διαλέκτου*, Αθήνα 1961, σ. 514.

12. Βλ. Ε.μ.μ. Κριαρά, *Λεξικό της Μεσαιων. Ελλην. Δημόδους Γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 1978, τόμος ΣΤ', σ. 381.

13. Βλ. και Χ. Παντελίδη, *Φωνητική των Νεοελληνικών ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ικαρίας*, Αθήνα, 1929, σ. 37, όπου το γ (ουρανικόν προ e, i) είτε αρχαίον, είτε προερχόμενον εξ αναπτύξεως γ ή εκ συνιζήσεως i(;) τρέπεται εις ζ ή dζ, εν Αστυπαλαία, Κω και Καλύμνω: γείτονας-ζείτονας Κως, γίνεσαι-ζίνεσαι Κάλυμνος, αυγή-αβζή Κάλυμνος.

Όσο για την εμφάνιση του φωνήματος /iu/ ή /u/ σε νεοελληνικά και σε αρωμουνικά ιδιώματα, η τροπή $u \rightarrow i$ και αντίστροφα $i \rightarrow u$ δεν αποτελεί ασυνήθιστο φαινόμενο: άνθρουπους - άθριπους (Μάδυτος Ελλησπόντου), άχινας - άχιουνας (= αχινός, Πάγουρος Μάνης), αχηβάδα - αχιουβάδα (πχλιότερα στην Αθήνα) - χιουβάδα (Λακωνία), kuposku - kinosku (= γνωρίζω, στ' αρβανιτοβλάχικα της Αιτωλοακαρνανίας), şilie-şulie (= σωματίδιο, σκουπιδάκι, στην Αρωμουνική) κλπ.

Πλην της σημασίας του ακανθοχοίρου έχουμε ακριβώς και τη σημασία του αγκαθωτού περιβλήματος του καστανού με τους τύπους aríeu, rié, aricí, riécio και arítzous, στο αρωμουνικό ιδίωμα της Κουτσούφλιανης, στη διάλεκτο των Μογλενών, στη Ρουμανική, στην Ιταλική και στο ιδίωμα Μοσχοποτάμου Πιερίας αντίστοιχα.

Όσο για τον ομόηχο τύπο ζίνα ή ζούνα (= είδος χρυσοκάνθαρου) δεν έχουμε να κάνουμε παρά με λέξη πεποιημένη βάσει του χαρακτηριστικού βόμβου του εντόμου αυτού.

κόκκα, η: 1) Εγκοπή, κάθε είδους και κυρίως το σημάδι στ' αφτιά των αιγοπροβάτων σε σχήμα u ή v , εγκοπή στο πάνω μέρος του αδραχτιού, εγκοπή στη βελόνα πλεξίματος, οι μικροί κύκλοι-εγκοπές στα κέρατα των γιδιών, η τσάκιση σιδερωμένου ρούχου (Κάρπαθος), τα «δόντια» του στομωμένου οργάνου κοπής κλπ. 2) Το μεταξύ δύο βουνών κοίλωμα, δηλ. το διάσελο. 3) Η τρύπα, ρωγμή, κοίλωμα στο έδαφος (Σύμη). 4) Το κεφάλι (πβ. αλβαν. kokë -α).

Τις παραπάνω σημασίες έχει η λ. σε ιδιώματα της ηπειρωτικής και της νησιωτικής Ελλάδας, καθώς και στη διάλεκτο της Κύπρου.

Η λ. απαντά και στη διάλεκτο του Πόντου υπό τους ακόλουθους τύπους και σημασίες: κόκκα, το = λίθος κωνοειδής με οξεία κορυφή, που υπήρχε παλιά στην παραλία του συνοικισμού Κοκκάρη στην Κερασούντα και κόκκα, η = 1) Άκρα κλωστής (Λμισός) και 2) Μονή κλωστή (Σάντα, Χαλδία). Προς τη σημασία αυτή μπορεί να παραβληθεί και η σημασία «κάθε λεπτό νήμα» της λ. άγανο στην Αρτάκη και την Πάνορμο της Προποντίδας, τυπωμένη ήδη στο Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών. Να σημειωθεί ότι η λ. άγανο προέρχεται από τον μεταγενέστερο τύπο άκανος (= είδος αγκαθιού).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης και ο τύπος κούκκα, η = αγκίστρι (Φιλιππούπολη).

Στην Αρωμουνική η λ. υπό τον τύπο eoáeā δηλώνει: 1) κάθε είδος εγκοπής και ιδίως το σημάδι στ' αφτί των αιγοπροβάτων, 2) το μεταξύ δύο βουνών κοίλωμα και 3) την τρύπα της βελόνας.

Στην Ιταλική η λ. eoeca απαντά με τη σημασία: 1) της εγκοπής στο πίσω μέρος του βέλους για να εφαρμόζει στη χορδή του τόξου, β) της εγκοπής (πάνω και κάτω) του τόξου για να προσδένεται η χορδή του, 2) της άκρας, της

γωνίας υφασμάτων, του κόμπου μαντηλιού και 3) των εξογκωμένων άκρων αδραχτιού που συγκρατούν το νήμα.

Στη Γαλλική η λ. *coche* σημαίνει γενικά την εγκοπή.

Η λ. κόκκα ορθώς θεωρείται πως έχει ιταλική αρχή. Φαίνεται όμως ότι η απώτερη αναγωγή της μας οδηγεί σ' ελληνικά ετυμολογικά πρότυπα. Έτσι, στο λεξικό των Battisti και Alessio παραβάλλεται προς το κόκκος (= λόφος) του Ησύχιου, που το θεωρούν λέξη μεσογειακού υποστρώματος. Εμείς πιστεύουμε ότι θα πρέπει να προέκυψε από τον τύπο ακωκή της Ελληνικής. Αυτό συντελέστηκε με την αφαίρεση του αρκτικού /a/, τον κανονικό για τη Λατινική αναβιβασμό του τόνου στην παραλήγουσα και τον κανονικό προς τα πρωτόκλιτα θηλυκά σε -a της Λατινικής σχηματισμό της κατάληξης:

άκωκή > *κωκή > λατιν. *cōca > ιταλ. cōcca

Άλλη ετυμολογική αρχή πρέπει, νομίζω, ν' αναζητηθεί στη δωρική διάλεκτο: άκωκά > *άκώκα > *κώκα > κούκα/κόκα. Τούτο, βέβαια, αν ο τύπος δεν προέκυψε στη μεταγενέστερη φάση της Ελληνικής. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η ανάπτυξη του δεύτερου /e/ στον ιταλικό τύπο της λ. είναι κανονική για την ιταλική γλώσσα και δεν πρέπει ν' αναζητηθεί σ' ετυμολογική αρχή.

Όσο για τη σημασία «εγκοπή», αυτή πρέπει να προέκυψε συνεκδοχικά. Ο λαός κράτησε το αποτέλεσμα της πράξης που γίνεται με μια αιχμή, με μια κόψη, δηλ. την εσοχή, την εγκοπή, και λησμόνησε την αρχική σημασία της ακωκής - κόκκας ως αιχμής.

Στην αρχική σημασία της λέξης μας προσεγγίζει ο ιταλικός τύπος με τη δεύτερη σημασία του που καταχωρήσαμε παραπάνω, καθώς και οι σημασίες «άκρη της κλωστής» (ιδίωμα Αμισού) και «αγκίστρι» (ιδίωμα Φιλιππούπολης). Στις σημασίες αυτές προσθέτουμε και τη σημασία «έντονη, οξεία προσοχή» που περιέχεται στην έκφραση της Αρωμουνικής *okl'ul^u eoáeâ* (= το μάτι γαρίδα).

Ο G. Devoto ανάγει τον τύπο *cocca* στο παλαιοευρωπαϊκό *kukka* (= αιχμή, κορυφή). Τη λέξη αυτή που δεν φαίνεται άσχετη προς την (α)κωκή, τη συναντάμε στη Ρουμανική (*cuca* = βουνό ψηλό και μοναχικό, κορυφή βουνού), στην Αρωμουνική (*éiueâ* = κορυφή), στην Αλβανική (*cukë* = κορυφή), στη Βουλγαρική (*éuka* = λόφος, όγκος) και σε νεοελληνικά ιδιώματα του βορειοελλαδικού τύπου¹⁴ (Θράκης, Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας Στερεάς Ελλάδας και Εύβοιας) ως προσηγορικό: τσούκα (= κορυφή). Σαν τοπωνύμιο το συναντάμε και στις παραπάνω περιοχές, αλλά και στην Αττική, την Πελοπόννησο, την Κέρκυρα (Σινιές) και την Ίμβρο. Ιδιαίτερα στην Πελο-

14. Βλ. και Κ. Ντίνια «Το τοπωνυμικό της Σαμαρίνας» στο περιοδικό «Μακεδονικά» τόμ. Κ', Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 318-319.

πόννησο το σημειώσαμε πολλές φορές σαν τοπωνύμιο. Σε θεσσαλικά και δυτικο-μακεδονικά ιδιώματα έχουμε από την τσούκα τον τύπο τσ'κάρι (= λόφος, βουνό). Ο τύπος τσούκα δηλώνει το άγκιστρο της βελόνας πλεξίματος στο ιδίωμα της Ικαρίας, όπου λέγεται και κατσούνι (< *ακανθούνι;). Χαρακτηριστική στη σειρά των τύπων που ήδη σημειώσαμε είναι η λ. γκόγκους που δηλώνει είδος μικρού σουγιά στο ιδίωμα Εράτυρας Κοζάνης, ενώ gogu σε αρωμουνικό ιδίωμα δηλώνει το αιχμηρό μαχαιράκι για τη διάνοιξη οπών στην ξυλογλυπτική. Το ίδιο μαχαιράκι στην Αρωμουνική της Βέροιας λέγεται tri-pitáru (< τρυπητήρι).

Στα νησιά του Αιγαίου, την Κύπρο και τη διάλεκτο των ελληνοφώνων της Ν. Ιταλίας ο τύπος τσούκα δηλώνει το πήλινο τσουκάλι. Στη Χίο ο ίδιος τύπος δηλώνει το κεφάλι. Ο νησιώτικος αυτός τύπος μπορεί, νομίζουμε, ν' αναχθεί στην ιταλική λέξη zucca που δηλώνει την κολοκύθα και μεταφορικά το κεφάλι. Αλλά ήδη στην Κρήτη, μεταπλασμένον προς τα αρσενικά δευτερόκλιτα, έχουμε τον τύπο τσούκος που σημαίνει την κολοκύθα και μεταφορικά τον τεμπέλη και αμαθή (κν. χοντροκέφαλο) μαθητή, ό,τι κοινώς λέμε ντενεκέ. Για τη σημασία της τσούκας ως πήλινου δοχείου, πβ. και την κουρούπα που δηλώνει τη νεροκολοκύθα, το αγγείο και το καθοίκι.

γκαγκτζιά, η: 1) Κράταιγος ο μονόγυνος (=αγκαθωτός θάμνος με λουλούδια μικρά και μικρούς κόκκινους καρπούς, που μοιάζει με τον πυράκανθο), 2) Διάφορα είδη αγριοτριανταφυλλιάς.

Η σημασία του Κραταίγου ή των συγκεκριμένων ειδών αγριοτριανταφυλλιάς δεν αποσαφηνίζεται απόλυτα σε κάθε ιδίωμα, απ' όπου έχουμε τους παραλλάσσοντες τύπους της λέξεως αυτής. Γιαυτό, με βάση την ταύτιση ορισμένων τύπων με το αντίστοιχο επιστημονικό τους όνομα και τη στοιχειώδη περιγραφή των φυτών αυτών σε άλλες περιπτώσεις, κάναμε πιο πάνω τον γενικό σημασιολογικό διαχωρισμό. Σημειώνουμε ότι τον Κράταιγο τον μονόγυνο τον απαντούμε σε διάφορα ιδιώματα με τα εξής συνώνυμα: μαμουτζελιά, μερμελιτσά, μουρτζιά και τρικουκιά. Ο Κράταιγος ανήκει στην οικογένεια των ροδοειδών. Το φυτό αυτό στην Αρωμουνική ονομάζεται mâdésu, στην Αλβανική morriz, δηλ. μουρτζιά μερικών ιδιωμάτων της Ελληνικής, στην Ιταλική cratègo και στη Ρουμανική răducel.

Η λ. γκαγκτζιά εμφανίζεται σε ιδιώματα του βορειοελλαδικού χώρου υπό τους τύπους: gagτζιά (Δεσκάτη, Καταφύγι, Τριγωνικό κ.ά. μέρη της Δυτ. Μακεδονίας), gagζιά ('Αγναντα Ηπείρου, Σιάτιστα και Αιτωλία), gagaτζιά (Καλλιπεύκη Θεσσαλίας), κακατσιά ή gagaτσιά (Βελβενδός), gabτζιά (Κακοπλεύρι Τρικάλων), gabτζιά (Γερακάρι, Καλλιπεύκη, Κρούβρυση και Σουκαμνιά Θεσσαλίας) και gábζου (= καρπός της γκατζιάς, Κακοπλεύρι Θεσσαλίας).

Στην Ιταλική απαντά ο τύπος gaggia, που έχει φωνητική ομοιότητα προς

το ελλην. γαγτζιά και το οποίο δηλώνει αγκαθωτό θαμνόδεντρο, τη γαζία. Το καλλωπιστικό αυτό δέντρο του γένους ακακία ανήκει στην οικογένεια των ελλοβοκάρπων (*Acacia* ή *Wachelia farnesiana*).

Η παραπάνω ιταλική λέξη, που στην Ελληνική μας δίνει τον τύπο γαζία, είναι ελληνική στην αρχική της προέλευση. Παράγεται από το λόγιο τύπο *acacia* (= ακακία) της Ιταλικής, που με τη σειρά του προέρχεται από το *acacia* της Λατινικής. Ο τύπος *gaggia* αποτελεί έναν άλλο τύπο (αλλότροπο) του *acacia*.

Στην Ελληνική ο τύπος ακακία εμφανίζεται στους μεταγενέστερους χρόνους και φέρεται σαν αγνώστου ετύμου. Μερικοί όμως τον ανάγουν σ' αιγυπτιακή ή ανατολική αρχή¹⁵.

Η λέξη ακή¹⁶ της αρχαίας ελληνικής θα μπορούσε, νομίζουμε, να δώσει τον τύπο ακακία μ' επιτακτικό διπλασιασμό, όπως κάνει και με το παράγωγο της ακωκή (= αιχμή, κόψη).

Επιμένουμε στην απώτερη προέλευση του τύπου *acacia* - *gaggia*, γιατί όλες οι παράγωγες λέξεις από τον αρχικό τύπο ακακία δηλώνουν φυτά που κοινό τους γνώρισμα είναι το αγκάθι, το κεντρί. Η λέξη ακή δηλώνει ακριβώς την αιχμή, την ακίδα, το κεντρί με ομόρριζες λέξεις την *aku* (= αιχμή, άκρα) της Ιρανικής, την *acus* (= βελόνα) της Λατινικής, την *egg-ja* (= οξύνω, ακονίζω) της παλαιάς γερμανικής και *aśan* (= βέλος) της Σανσκριτικής.

Ο τύπος *gaggia* της Ιταλικής καλύπτει σημασιολογικά κυρίως το φυτό της γνωστής γαζίας. Ο καλλωπιστικός αυτός θάμνος δεν είναι αυτοφυής στην Ευρώπη, αλλά μας ήρθε από τη Λατινική Αμερική. Η επέκταση της λ. από τη δήλωση ορισμένων ειδών ακακίας στη δήλωση του νεώτερου για το χώρο της Ευρώπης φυτού, θυμίζει την περίπτωση της λ. κάκτος, που αρχικά δήλωνε στην Ελληνική και τη Λατινική ένα είδος αγκινάρας και αργότερα τα είδη του αγκαθωτού φυτού των θερμών χωρών, τους γνωστούς σήμερα κάκτους.

Στις ιταλικές διαλέκτους, πλην της γαζίας, δηλώνει ακόμα και σήμερα διάφορα είδη ακακίας. Στις διαλέκτους αυτές επικρατεί κατ' εξοχήν ο τύπος θηλυκού γένους, ενώ ήδη από τον 17ο αιώνα έχουμε μαρτυρία για τον τύπο *gaggio* στο αρσενικό γένος.

Ο G. Devoto θεωρεί ότι ο τύπος *gaggia* προέκυψε μέσω της βυζαντινής ελληνικής και της διαλέκτου της περιοχής της Ρωμανίας με τροπή το /c/ σε ηχηρό /g/ και την αφαίρεση, τέλος, του αρκτικού /a/ από τον τύπο *(a)*gaggia* σε *gaggia*. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι ο λαϊκός αυτός τύπος διατηρεί τον τονισμό του ελληνικού ακακία, ενώ ο λόγιος τύπος της Ιταλικής τον ανεβάζει

15. Βλ. P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique della langue grecque* σ. 45 (λ. ακακία).

16. Βλ. Liddell-Scott, *Λεξικόν της Ελληνικής γλώσσης*, στη λέξη ακακία Α'.

στην προηγούμενη συλλαβή: *acacia*. Το διπλό /g/ στον τύπο *gaggia* αποδίδει στη γραφή ένα κάπως παρατεταμένο /g/*.

Στην Ελληνική πιστεύουμε ότι ο τύπος *gagτζιά* προέκυψε από επιτακτικό διπλασιασμό του τύπου: *ακακία* > **ακατσία* > **ακατσιά* / **κατσιά* > *κακατσιά* > *gagatzιά* κατά το *άκανο* > *άγανο* > *γάγανο*, ενώ για την αφαίρεση του αρκτικού /a/ στον τύπο **κατσιά* πβ. το *καντζόχοιρος* < *ακανθόχοιρος*. Από τον τύπο τώρα *gagatzιά*, που ήδη υπάρχει στο ιδίωμα *Καλλιπεύκης Θεσσαλίας*, και με τη σίγηση του δεύτερου /a/ έχουμε την *gag'τζιά*.

Στην Αρωμουνική απαντά ο αντίστοιχος τύπος *gābjēu* (= είδος αγκκθωτού αλπικού θάμνου, είδος κραταίγου, που δεν παράγει καρπούς, σύμφωνα με την πληροφορία που μου δόθηκε). Ο T. Parahagi τον περιγράφει σαν είδος αλπικού κέδρου, πράγμα που δεν φαίνεται να ευσταθεί. Γ' αγκάθια της *gaggia*, της *gagτζιάς*, δηλ. της *γαζίας* και ειδών *ακακίας* στην Ιταλική και του *Κραταίγου* και της *αγριοτριανταφυλλιάς* σε νεοελληνικά ιδιώματα αναπτύσσονται στους κλώνους του φυτού, ενώ στον κέδρο διαμορφώνεται το ίδιο το φύλλο σε αγκάθι. Αυτό θα δυσκόλευε τη σημασιολογική μετακίνηση από τον κραταίγο στον κέδρο, όπως πιστεύουμε.

Εξετάζοντας τώρα τον τύπο *gābjēu* της Αρωμουνικής, βλέπουμε ν' αντιστοιχεί προς τον τύπο *gabτζιά* και *gabτζιά* ιδιωμάτων της Θεσσαλίας, όπως είδαμε. Τα /b/ και /v/ στους τύπους *gābjēu*, *gabτζιά* και *gabτζιά* προέκυψαν, πιστεύουμε, από ανομοιωτική τροπή του *g* → *b* → *v*. Άλλωστε, η τροπή του *g* → *b* και του *v* → *g* δε μας είναι άγνωστη: *γουστιρίκα* → *βουστιρίκα* (= *σαύρα*, *Τερπνή Σερρών*), *καλιγώνω* → *καλιβώνω* (*Δρυμός Θεσ/νίκης*), *βλέφαρο* → *γλέφαρο* κλπ.

Τα φωνολογικά στοιχεία /b/ και /j/ του αρωμουνικού τύπου *gābjēu* προσεγγίζουν τον τύπο αυτό στο *gubezi* (= πράξη συστροφής, κοιλότητα, κουφάλα) της Παλαιοσλαβικής, που ο T. Parahagi το θέτει μ' ερωτηματικό στην ετυμολογική αναγωγή του αρωμουνικού τύπου.

Ο αλπικός όμως αυτός θάμνος ούτε συστραμμένα κλαδιά έχει ούτε κουφάλα σχηματίζει, για να σημειωθεί η έννοιά του συνεκδοχικά από το σλαβικό *gubezi*. Από το τελευταίο ίσως παράγεται η *γκούβζα* (= ξύλινο βαθουλό πιάτο) νεοελληνικών ιδιωμάτων του βορείου χώρου, μια που οι δύο αυτοί τύποι (*gubezi*

Σημ. Πβ. *macchina*, *faccia*, *fabbrica*, *repubblica*, όπου έχουμε διπλά σύμφωνα, επειδή οι αντίστοιχοι φθόγγοι επιμηκύνθηκαν στην Ιταλική έναντι των λατινικών *machina*, *facies*, *fabrica*, *repubblica*. Το ίδιο φαινόμενο, δηλ. επιμήκυνση συμφώνου που στ' αρχαία ελληνικά ήταν απλό, βλέπουμε στην προφορά ορισμένων λέξεων από τους Κύπριους, τους Χιώτες και τους Δωδεκανήσιους: *αίμ-μα* Χίος (Πυργί), *αθίκ-κης* Κύπρος, *γάζ-ζωμα* Κως, *ασημών-νω* Κύπρος, *Σύμη*.

και γούβζα) προσεγγίζουν μορφολογικά και συγκλίνουν σημασιολογικά προς την έννοια της κοιλότητας.

Στον τύπο *gâhjeu* της Αρωμουνικής το μόρφημα /-*eu*/ της κατάληξης είναι δάνειο από την αντίστοιχη κατάληξη /-*ea*/ της Ελληνικής που δηλώνει, όπως και στην Αρωμουνική, το δέντρο. Στην Αρωμουνική όμως η δήλωση του δέντρου γίνεται στο αρσενικό γένος, ενώ του καρπού γίνεται συνηθέστατα στο θηλυκό γένος: *damâskînu* (= δαμασκηλιά) - *damâskînâ* (= δαμάσκηνο), *hîcu* (= συκιά) - *hîcâ* (= σύκο), *fagu* (= οξύά) - *fagâ* (= καρπός οξύάς) κλπ. Τύποι καταλήξεων σε /-*eu*/ για τη δήλωση δέντρων υπάρχουν στην Αρωμουνική παράλληλα με τους απλούς αρχικούς τύπους: *meru* / *miréu* (= μηλέα), *éirézu* / *éirîzéu* (= κερασέα), *muréau* / *muréu* < μορέα κ.λπ.

Σημειώνουμε ότι στο λεξικό του T. Parahagi ονόματα δέντρων με το καταληκτικό μόρφημα του τύπου /-*eu*/ δεν εντοπίσαμε παρά μόνο λίγα. Στο αρωμουνικό όμως ιδίωμα της Βεροίας υπάρχει ως ελεύθερα εναλλασσόμενος τύπος καταλήξεως κ' εμφανίζεται σε ονόματα δέντρων, από τα οποία άλλα προέρχονται κατευθείαν από την Ελληνική κι άλλα συγγενεύουν μ' αυτήν ετυμολογικά μέσω της Λατινικής.

Παρά τη σημασιολογική διαφοροποίηση από το ιταλικό *gaggia* στο ελληνικό *γατζιά* και στο αρωμουνικό *gâhjeu*, βλέπουμε ότι υπάρχουν δύο κοινά βασικά στοιχεία — γνώρισμα στα είδη της ακακίας, στα είδη του κράταιγου και της αγριοτριανταφυλλιάς. Το ένα το συνιστά, όπως ήδη σημειώσαμε, η έννοια του αγκαθιού που φυτρώνει στα κλαδιά των φυτών αυτών. Το δεύτερο γνώρισμά τους το συνιστά το γεγονός ότι τα είδη αυτά είναι θαμνόδεντρα. Χαρακτηριστική για την έννοια του αγκαθιού είναι η περίπτωση δύο λέξεων που η μία δηλώνει την έννοια του αγκαθιού και μετακινείται συνεκδοχικά στη δήλωση της έννοιας του αγκαθωτού θάμνου, ενώ η άλλη από τη δήλωση του αγκαθωτού θαμνόδεντρου περνάει στη δήλωση του χοντρού αγκαθιού. Τη συνεκδοχική αυτή μετακίνηση την εντοπίσαμε στο αρωμουνικό ιδίωμα της Κουτσούφλιανης (Παναγιάς) Καλαμπάκας: *gâganu* (= είδος αγκαθωτού θάμνου με σφαιρικούς μαύρους καρπούς), ενώ σε νεοελληνικά ιδιώματα η λ. *γκαγκάνι* δηλώνει το κεντρί - αγκάθι, το γαϊδουράγκαθο και το ράμφος των πτηνών, και *tsâpurnu* (= κάθε αγκάθι θάμνου ή δέντρου), ενώ *τσάπουρο* σε νεοελληνικά ιδιώματα σημαίνει είδος αγκαθωτού θαμνόδεντρου (=αγριοδαμασκηλιάς, *Prunus spinosa*). Με την ευκαιρία αυτή παρουσιάζουμε και τον κμάρτυρο τύπο *skants* (= είδος κέδρου με πολύ αιχμηρά φύλλα) από το αρωμουνικό ιδίωμα του Γαρδικίου που, κατά τη γνώμη μας, ετυμολογείται κι αυτό από την Ελληνική και μάλιστα από τον τύπο *ακάνθι(ν)* > **κάνθι* > **kants* > *skants*. Πβ. το *ακανθόχοιρος* > *σκαντσόχοιρος* και το **ακανθαριά* > *κατσαριά* (= κέδρος) σε ιδίωμα της Θράκης.

κάτσα, η: τα φυτά κρόκος και κολχικό. Η λ. αυτή απαντά υπό διάφορους τύπους στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών, απ' όπου προέρχονται οι περισσότεροι από τους τύπους που παραθέτουμε εδώ, χωρίς να διευκρινίζεται πάντοτε το είδος του φυτού με το αντίστοιχο επιστημονικό του όνομα. Τα δελτία του Ιστορικού Λεξικού δίνουν κατά το πλείστον μια περιγραφή του φυτού που μοιάζει με τον κρόκο ή το κολχικό. Στηριζόμενοι σε δελτία, όπου αναγράφεται το επιστημονικό όνομα του φυτού και στην προσωπική μας έρευνα σε ιδιώματα του βορειοελλαδικού χώρου, μπορούμε την πλειονότητα των φυτών που δηλώνονται με τύπους παραγόμενους από τη λ. κάτσα να την εντάξουμε στις συγγενείς οικογένειες των Ιριδωδών (Iridaceae) και των Λειριωδών (Liliaceae). Οι διαλεκτικοί αυτοί τύποι είναι οι εξής: κάτσα¹⁷ (νησιά του Αιγαίου και Κύπρος), κατσανίδα¹⁸ (Κέρκυρα), κάτσουδα (Βούρβουρα Κυνουρίας), κάτσουδα (= είδος πρίμουλας, Νάουσα Ημαθίας), κάτσιδα (Λεπτοχώρι Αν. Θράκης, Καρπερό Γρεβενών, Κίτρος Πιερίας), κατσίδι (αν. Εύβοια), κάτσιντα (Κρυόβρυση Θεσσαλίας), κάτσαδου (Λιβαδερό Κοζάνης), κάτσαντου (Δεσκάτη Γρεβενών), κάτσ'κα (Κοζάνη), κατσιανιά (Ανάφη) και γκάτζδα (Γαλατινή Κοζάνης).

Στην Αρωμαυική έχουμε τους τύπους: cãtidã, cãtidã, cãtitã και cãcãndî (Βέροια) που δηλώνουν τον κρόκο και το κολχικό. Για τη δήλωση των ίδιων φυτών στη γλώσσα αυτή έχουμε και τον τύπο liçoãce.

Στη Βουλγαρική έχουμε τους τύπους catse (= Κολχικό το φθινοπωρινό), catsulka (= κρόκος) και caçie (= Γάλανθος ο χιονοειδής).

Στην Αλβανική απαντά ο τύπος kaçë - kaçya που δηλώνει ένα είδος άγριας τριανταφυλλιάς (*Rosa selvatika*), αλλά και τον κρόκο (*Crocus vernus*) καθώς και το Κολχικό το φθινοπωρινό (*Cholhicum autumnale*). Για τα δύο τελευταία άνθη θα μπορούσε να έχουμε μια φωνητική σύμπτωση του ονόματός τους με το αντίστοιχο όνομα της *Rosa selvatika*.

Τίθεται όμως το ερώτημα: μήπως στον τύπο της Αλβανικής που δηλώνει την *Rosa selvatika* έχει διατηρηθεί το αρχικό /k/, οπότε η φωνητική σύμπτωση είναι τυχαία, ή μήπως έχουμε τροπή του ηχηρού /g/ σε άηχο /k/ (*gagë → kaçë) κ' έτσι έχουμε αναλογικό φωνητικό σχηματισμό προς τον τύπο kaçë που δηλώνει τον κρόκο και το κολχικό; Στην αναλογία μας οδηγούν και οι τύποι: gãgτζα, η (=είδος κρόκου, που ο βολβός του τρώγεται) και gãgτζιά, η (= αγριοτριανταφυλλιά, *Rosa glutinosa*) στο ιδίωμα Καστανιάς Σερβίων Κοζάνης. Στους ηχηροποιημένους αυτούς τύπους προσθέτουμε και τον τύπο

17. Βλ. Π. Βλαστόύ, *Συνώνυμα και Συγγενικά*, Αθήνα 1931, σ. 460, Μερκούλας Φιλιππού, *Λουλούδια της Κύπρου*, Λευκωσία 1975 (:), 4.40 και Θ. Χελδράιχ, *Τα δημόδη ονόματα των φυτών*, έκδ. β' 1925 σ. 115.

18. Θ. Χελδράιχ, *όπου παραπάνω*.

gágza, η (= *Crocus olivieri*) στα Παλατίτσια Ημαθίας. Εδώ, αντίθετα με τον αναλογικό σχηματισμό στην Αλβανική, αν τελικά έχουμε κάτι τέτοιο, βλέπουμε ότι ο τύπος που δηλώνει τον κρόκο σχηματίζεται αναλογικά προς τον τύπο που δηλώνει την αγριοτριανταφυλλιά. Στην Αλβανική υπάρχει ακόμα και ο τύπος *gaée - gaéja* (= Κολχικό το φθινοπωρινό).

Στην Τουρκική το *eîr - eîeegi* (= 1. Ελέβορος, 2. Κολχικό) θα μπορούσε με συμφυρμό να δώσει τους τύπους της λ. *κάτσα* ως κρόκου - κολχικού στην Ελληνική και στις βαλκανικές γλώσσες που προαναφέραμε.

Η λ. *κάτσα* όμως με τους παραλλάσσοντες κατά ιδίωμα τύπους της πρέπει ν' αναζητηθεί, νομίζουμε, τόσο ετυμολογικά όσο και στη σημασιολογική της εξέλιξη στο χώρο της λαϊκής λατινικής, καθώς και στην πιο κοντινή κληρονόμο της, την Ιταλική και τις διαλέκτους της. Έτσι, στην Ιταλική έχουμε τον τύπο *caecchio* που δηλώνει το πρώτο βλαστάρι της κληματαριάς, γενικά το βλαστάρι, το τρυφεράδι.

Η λέξη αυτή έχει την ακόλουθη γεωγραφική κατανομή στις διαλέκτους της κεντρικής και της νότιας Ιταλίας: *caecchie* (= βλαστάρι, αναβλάστηση, παραφυάδα, στο Αμπρούτζι), *caecchiule* (= κταβολάδα κλήματος, στη βόρ. Καλαβρία), *caecchie* (= κληματσίδα, βλαστάρι κλήματος, στην Ουμβρία), *chiace* (= τα πρώτα φτερά των νεοσσών, στο Μάρκε), *caecchio* (= τσαμπί κλήματος, στη Ρώμη). Στην Ιταλική έχουμε και τις λέξεις: *scacchiare* (= καθαρίζω το δέντρο από τ' ανωφελή, περιττά βλαστάρια) και *caecchione* (= αυγό ή προνύμφη εντόμων, κυρίως μελισσών, φτερά νεοσσών που φυτρώνουν για πρώτη φορά).

Οι Ιταλοί γλωσσολόγοι ανάγουν τη λέξη στο λατιν. *catulus* (= το μικρό των ζώων, σκύλλου, γάττας, λιονταριού), που προέρχεται από το λατιν. *cattus* (= γάττος), με το οποίο είναι συγγενές το ιρλανδικό *catt* και το παλαιογερμανικό *kazza* ή *katze*. Από τον τύπο *catullus* έχουμε το ρωμαϊκό επώνυμο *Catullus*. Από τον ίδιο τύπο προέκυψεν ακόμη το υποκοριστικό *catellus* (= σκυλλάκι), απ' όπου έχουμε το παλαιό ιταλικό *catello*, που στις διαλέκτους της κεντρικής και νότιας Ιταλίας δηλώνει το φυτό ξάνθιο, κοινώς κολλητσίδα. Ο G. Devoto σημειώνει ότι ο τύπος *catello* δεν απαντά σε καμιά ρομανική γλώσσα έξω από την Ιταλία. Στην Αρωμουνική όμως ο τύπος *câțâlă* (<*catellus*) δηλώνει το σκυλάκι, καθώς και τη σκελίδα του σκόρδου, ενώ το επώνυμο *Κατσέλης* (από το Μέτσοβο) μας φέρνει φωνητικά πιο κοντά προς το *catellus*. Ο τύπος *κατσάλης*, άλλωστε, σε ιδίωμα της Κρήτης δηλώνει τον μικρό. Πβ. ακόμη τα *κάτσος* (= αρσενικό μοσχάρι) και *κατσούδι* (= μοσχάρι) της διαλέκτου του Πόντου, καθώς και τα: *μόσχος* (= νεαρός βλαστός, μοσχάρι) και *μόσχευμα* (= παραφυάδα).

Φαίνεται πως η ποικιλία τύπων που υπάρχει σ' ελληνικά ιδιώματα για τη δήλωση του κρόκου και κολχικού δε λείπει από τα παράγωγα της λ. *cattus*

στις ιταλικές διαλέκτους, όπου δηλώνει διάφορα ονόματα του άνθους της ιτιάς. Με τη διαφορά ότι εδώ οι τύποι προέρχονται από τον ηχηροποιημένο ήδη κατά το /e/ τύπο *gatta*: *gata* (Πεδεμόντιο), *gatina* (Λομβαρδία), *chats de saule* (στη Γαλλική) ή ακόμη έχουμε τη δήλωση της ίδιας της ιτιάς με τα: *gatin* (Λομβαρδία), *gatolèr* (Βερόνα), *giatul* (Φρίουλι) και τη δήλωση της λεύκας της λευκής με τον τύπο *gattice* ή *gattero* (στην Ιταλική).

Παραθέσαμε τους ανωτέρω τύπους για να φανεί η μορφολογική και σημασιολογική εξέλιξή τους από το *cattus* και *catullus* της Λατινικής, στις οποίες τη λαϊκή μορφή του τύπου *cattus* - *catta* βρίσκεται, πιστεύουμε, και η αρχή του ελληνικού *κάτσα* - *κάτσιδα* κλπ.

Η σημασιολογική εξέλιξη της λέξης προέκυψε, προφανώς, από την έντονη αίσθηση του βλασταριού, του ιδιαίτερα τρυφερού αυτού φυτού που στερείται από κλώνους. Τα φυτά του κρόκου και του κολχικού έχουν λίγα φύλλα (2-10), λεπτόσχημα, που φυτρώνουν συνήθως μαζί με τα άνθη ή και λίγο αργότερα. Ο μικρός μίσχος του άνθους που βλασταίνει από τον βολβό εντυπωσιάζει με την άμεση έκφυσή του από τη γη. Έτσι καθώς εμφανίζεται μόνος του σαν τρυφερό βλασταράκι, χωρίς φύλλα πολλές φορές και διακλαδώσεις, ο λαιμός - μίσχος του ονομάζεται και *σωλήνας* από μελετητές του. «Σωληνάριον» ή «καλαμάκια» ονομάζονται σε νεοελληνικά ιδιώματα και τα φτερά των νεοσσών όταν ξεμουτίσουν, αυτά που στην Ιταλική δηλώνονται με τη λ. *cacchione*, όπως ήδη σημειώσαμε παραπάνω. Η λ. *cacchione* δηλώνει ακόμη τους γόνους των εντόμων και την προνύμφη των μελισσών ειδικότερα.

Σε ιδιώματα της Ελληνικής η λ. *πουλί* πέρα από το πτηνό και τον νεοσσό δηλώνει, αντίστοιχα προς το *cacchione*, και την προνύμφη των μελισσών, το νέο σμήνος, το μελίσι, τ' αναπτυσσόμενα μέσα στους καρπούς έντομα, το άνθος γενικά (Κυκλάδες) και το φυτό βιόλα (Κύθνος). Ο τύπος *πουλάκα* (Κότρωνας Μάνης) δηλώνει ακριβώς τη νεόβλαστη βέργα του κλήματος.

Η λ. *πουλί* προέρχεται, ως γνωστό, από το λατινικό *pullus* (= νεαρό ζώο), ομόρριζο και συνώνυμο με το ελλην. *πώλος*. Η ομόρριζη επίσης λέξη *puī* της Ρουμανικής έχει πολλές έννοιες, μεταξύ των οποίων: *πουλί*, *δενδρύλλιο*, αλλά και *βλαστάρι* που φυτρώνει κατ' ευθείαν από τη ρίζα ή τον κορμό δέντρου. Στην Πορτογαλική οι λέξεις *boldra* (= φοραδίτσα) και *rola* δηλώνουν τα λαίμαργα βλαστάρια. Όμοια και στη Νεοελληνική ο τύπος *παρραπούλι* δηλώνει το νεαρό βλαστάρι, την παραφυάδα, καθώς και το φυτό της μάπας - λάχανου κατά το δεύτερο χρόνο.

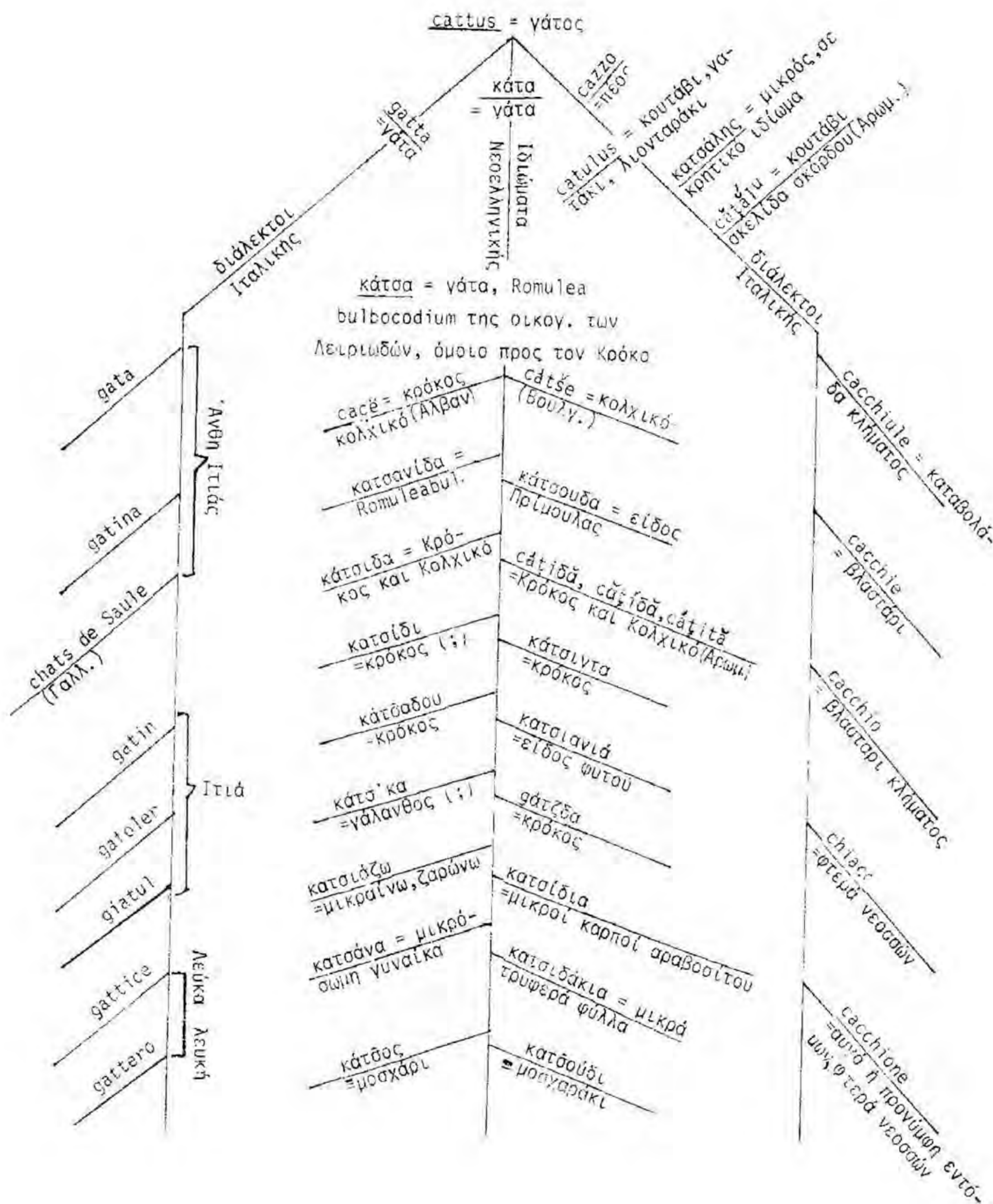
Έτσι, λοιπόν, από την έννοια του *cattus* - *catullus* σαν ζώου μικρού, κατά το *pullus* - *πώλος* - *πουλί* κ.λπ., όπως εξετάσαμε, οι λ. *cattus* - *catullus* μας έδωσαν μεταφορικά το *cacchio* (= βλαστάρι) και *κάτσα* - *κάτσιδα* (= κολχικό και κρόκος, ως βλασταράκια της γης) με όλους τους μορφολογικούς τύπους και τις σημασιολογικές προεκτάσεις τους.

Οι τύποι της Αρωμουνικής *puḷâ* (= ανδρικό μόριο) από το λατιν. *pullus* - *pulla* και της Ιταλικής *cazzo* (= ανδρικό μόριο), παραγόμενο, κατά τη γνώμη μας, από το λατιν. *cattus*, καθώς και η ευφημιστική επίσης σημασία της λ. *πουλί* στη νέα Ελληνική με το ίδιο εννοιολογικό περιεχόμενο προς τους δύο αυτούς τύπους, πείθει για την κατά περίπτωση χρήση των παραγώγων του *cattus* - *catullus* και *pullus* στη δήλωση του βλαστού, του φύτρου, του νεογνού κ.τ.ό. Πβ. και τα *στύλα*, *στύλος*, *στουλάκι* από το ιδίωμα Καρδαμύλης Μάνης που δηλώνουν ό,τι και τα *puḷa* και *cazzo* που είδαμε.

Σε νεοελληνικά ιδιώματα υπάρχουν λέξεις που προσεγγίζουν ή ομοιοχούν προς τους τύπους της λ. *κάτσα*. Από αυτούς παραθέτουμε ενδεικτικά τα εξής: α) *κάτσα*, η = 1) το ξύλο όπου κουρνιάζουν οι κόττες στον ορνιθώνα, 2) η ακαθαρσία, η ρυπαρότητα. Βλ. και τύπο *κάσση* από Ρόδο, 3) το κυνηγητό, η καταδίωξη. Ο ανωτέρω τύπος αποτελεί μία φωνητική σύμπτωση λέξεων που η καθεμία από αυτές έχει διαφορετική ετυμολογική αφετηρία από την άλλη β) *κάτσιανος* ή *κάτσινος*, ο. = βουκέντρα σε βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα, γ) *κατσίδα*, η = το πράσινο αγκαθωτό περικόρπιο καστανού στο Πήλιο Θεσσαλίας. Η ετυμολογική αρχή της β' και γ' λέξεως πρέπει ν' αναζητηθεί στους τύπους της λ. *άκανθα*: *ακάνθινος* > *κάτσινος* > *κάτσιανος* και *ακανθίδα* > *κανθίδα* > *κατσίδα* (πβ. *ακανθηρός* > *κατζαρός* > ¹⁹ *κατσαρός*, *ακανθόχοιρος* > *καντζόχοιρος* > *σκαντζόχοιρος* και *κανθαρίς* > *κατσαρίδα*), δ) *κάτσινος* ή *κότσινος*, -η, -ο = άσπρο πρόβατο με κόκκινες κηλίδες στο πρόσωπο. Η λ. απαντά σε ιδιώματα του ηπειρωτικού χώρου, κυρίως υπό τον πρώτο τύπο, και δεν αποτελεί παρά αντιδάνειο της Αρωμουνικής στα ιδιώματα που τη χρησιμοποιούν. Η λατινογενής αυτή γλώσσα απέδωσε το *κόκκινος* της Ελληνικής με τον χαρακτηριστικό γι' αυτήν διφθογγισμό του [ό] σε [οά], καθώς και τον τσιτακισμό του /k/: *κόκκινος* > *κοάτση* > *κάτσινος* / *κότσινος*. Σε ιδιώματα των Χασίων κυρίως απαντά και ο πιο αλώβητος τύπος *κουάτσινο*ς, -η, ε) *κατσιδερό*, το = το δέρμα απ' το κατσίκι, στην Κόνιτσα της Ηπείρου. Καταγράφουμε τη λέξη αυτή γιατί, παραγόμενη πιθανότατα από το κατσίδι, μας συνδέει με τη λ. *αγριοκατσίδα* (= *αγριόγίδα*, στην Κρήτη). Ένα είδος κίτρινης βιολέτας λέγεται *αίγα* ή *αίγα*²⁰, ονομασία που θα μπορούσε να συνδέσει τη λ. *κάτσα* - *κάτσίδα* (= *κολχικό*, *κρόκος*) με την *αίγα* (= κίτρινη βιολέτα), συγγενή μεταξύ τους φυτικά είδη, και να δώσει τη βάση για την παραγωγή αυτών των τύπων με τη μετάφραση της μιας λέξης από την άλλη και τη μετακίνηση της ονομασίας από την κίτρινη βιολέτα στο κολχικό και τον κρόκο ή και αντίστροφα, στ) *κατσάνα* = μικρόσωμη γυναίκα, στην Αρκαδία, ζ) *κατσίδα*. τα = μικροί καρποί αρα-

19. Πβ. και Μ. Φιλήντα, Γλωσσολογία, Αθήνα 1924, σ. 150.

20. Π. Βλαστός, Συνώνυμα και Συγγενικά, Αθήνα 1931, σ. 454.

Σημ. Η Romulea ανήκει στην οικογ. των Ιριδωδών κι όχι των Λειριωδών, όπως έχει γραφτεί πιο πάνω.

βοσίτου στην Πλατανούσα Ηπείρου, η) κατσιδάκια, τα = μικρά τρυφερά φύλλα, στην Τσαγκαράδα Μαγνησίας. Οι δύο αυτοί τύποι, εκτός της μορφολογικής ομοιότητας, έχουν κι ένα κοινό εννοιολογικό γνώρισμα με τη δήλωση του μικρού, του τρυφερού. Κατσιάζω, άλλωστε, σε νεοελληνικά ιδιώματα, δηλώνει το μικραίνω, ζαρώνω κλπ. Αυτοί οι τελευταίοι τύποι προσεγγίζουν στην έννοια του ιταλικού *cacchio* (= κληματσίδα, βλασταράκι) ως κάτι το τρυφερό, το μικρό. Σχετικά με το *cacchio* που προέρχεται από το *catullus* (= σκυλάκι κλπ.), όπως έχει γραφτεί, έχουμε να παραθέσουμε και τον τύπο σκυλλίς του Ησύχιου που δηλώνει ακριβώς το βλαστάρι του κλήματος.

Προς την ποικιλία των τύπων της Ιταλικής που παραθέσαμε για να δείξουμε τη σημασιολογική και μορφολογική εξέλιξη της λ. *cattus* μπορεί κανείς να βρει ορισμένες μορφολογικές αντιστοιχίες της λέξης σε νεοελληνικά ιδιώματα, όπου οι τύποι γάττος - κάττος, γάττα - κάττα ανάγονται στην πρόωμη βυζαντινή περίοδο της Ελληνικής, που τα προσέλαβε από τα μεταγενέστερα λατιν. *cattus - gattus, catta - gatta*. Έτσι, σε νεοελληνικά ιδιώματα έχουμε τους τύπους της λέξης γάττα - κάττα: κάτσα (Μέγαρα), κάττος (Γέρμα Καστοριάς και Μάνη Πελ/σου), κάτσης (Μήλος), γάττος (Χουλιαράδες Ηπείρου), κατσούδα (καττούδα: είδος εδώδιμου αγριοχόρταρου, Παπούλια Πελ/σου) κλπ.

Ο κρόκος που ανήκει στην οικογένεια των Ιριδωδών, έχει τα εξής κοινά ονόματα: ζαφρά, μαμελούκος, σαφράνι, ενώ στην Ιταλική, Ρουμανική, Ρωσική και Πολωνική έχουμε τους αντίστοιχους τύπους: *crocò* ή *zafferano*, *zofran*, *zafra* και *szafra*. Το κολχικό πάλι, φυτό της οικογένειας των Λειριωδών, ονομάζεται και χιονίστρα ή αγριόκρινος, ενώ στην Ιταλική, Ρουμανική, Βουλγαρική και Σερβοκροατική έχουμε αντίστοιχα: *colchico*, *brîndușa* ή *floarea brumei*, *brenduska* και *brndușa*.

Για να ξεκαθαρίσει, τέλος, η κατάσταση με τους πολλούς πράγματι τύπους και τις παράλληλες σημασίες τους, παρέθεσα τη σχηματική παράσταση, στέμμα, και τον πίνακα με τα σημασιολογικά παράλληλα που ακολουθεί:

Σημασιολογικά παράλληλα: πώλος (= πουλάρι) — *pullus* (= πουλάρι, νεοσσός πτηνών και μελισσών) — πουλί (= πουλί, νεοσσός, προνύμφη, νέο σμήνος μελισσών, άνθος, βιόλα, πέος) — πουλάκα (= βλαστάρι κλήματος) — παραπούλι (= νεαρός βλαστός, παραφυάδα, λάχανο - μάπα κατά το δεύτερο χρόνο, δισέγγονο) — *ruì* (= νεαρό ζώο, νεοσσός, δεινύλλιο, βλαστάρι στη Ρουμαν.) — *ruîâ* (= πέος στην Αρωμουν.) — *rola* (= λαίμαργο βλαστάρι στην Πορτογαλ.) — μόσχος (= νεαρός βλαστός, μοσχάρι) — μόσχευμα (= παραφυάδα) — αίγα ή αίγγα (= κατσίκια, είδος βιολέτας) — σκυλλίς (= βλαστάρι κλήματος) — στσύλα (= πέος) — *puellus* (= παιδάριο στη Λατιν.) — *puèlu* (= κουτσουπιά στην Αρωμουν.) — *burbufeátâ* (= πορφυρή ακοπέλα, δηλ. κουτσουπιά στην Αρωμουν.) — κότσικα (= κλώσσα στη Δ. Μακεδονία) —

κότσικ-α, -ας (= κουτσουπιά στο Πήλιο, στη Φθιώτιδα και στην Εύβοια, η λ. προέρχεται πιθανόν από τα: κότικας²¹ (= πετεινός Ησύχ. ή κότσικα = κλώσσα). Να σημειωθεί πως η κουτσουπιά (*Cercis siliquastrum*) είναι δέντρο του οποίου τα πορφυρά άνθη έχουν το ιδιαίτερο γνώρισμα ότι φυτρώνουν ακόμη κι από τον κορμό του δέντρου χωρίς τη μεσολάβηση βλαστών. Αυτή η αίσθηση της άμεσης και οργιαστικής ανθοφορίας οδήγησε, πιθανότατα, στον συσχετισμό του δέντρου αυτού με τις έννοιες του παιδιού, της κόρης και της κλώσσας, απ' όπου παρέλαβε και τη δήλωσή τους.

ΑΝΤΩΝΗΣ Δ. ΜΠΟΥΣΜΠΟΥΚΗΣ, δ.φ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- I. T. P a p a h a g i, Dicționarul dialectului aromân, București 1974.
- II. C. B a t t i s t i - G. A l e s s i o, Dizionario etimologico italiano, Firenze 1950 κ.εξ.
- III. D. O l i v i e r i, Dizionario etimologico italiano, Milano 1965.
- IV. G. D e v o t o, Dizionario etimologico, Firenze 1968.
- V. Ν. Γ κ ί ν η, Αλβανο-ελληνικό λεξικό, Τίρανα, 1971.
- VI. Dicționarul limbii române, București 1913 κ.εξ.
- VII. Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών, 1933 κ.εξ.

Σημ. Οι ιδιωματικοί τύποι των νεοελληνικών διαλέκτων προέρχονται από το Αρχείο του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών.

21. Α. Φ λ ώ ρ ο υ, Νεοελληνικό Ετυμολογικό και Ερμηνευτικό Λεξικό, Αθήνα 1980, στη λ. κότσικας.

ΑΡΧΑΙΟΠΙΝΗ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Κατά τις Χριστουγεννιάτικες και Πασχαλινές διακοπές του 1976 και 1977, πού βρέθηκα στη Δυτική Ἀκαρνανία και στην ἀπέναντί της Λευκάδα, ἀσχολήθηκα ἐκτός ἀπὸ τὴ συλλογὴ καὶ μελέτη τῶν λέξεων πού ἔχουν ἐπιζήσει ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα, κληροδοτημένες ἀπὸ παπποῦ σὲ πατέρα καὶ σὲ ἀγγόνι, ἀσχολήθηκα λέγω καὶ μὲ τὰ τοπωνύμια τῶν περιοχῶν αὐτῶν πού σὰν τόξα ὀρθια γέφυρας κατεστραμμένης μᾶς περνᾶνε ἀπὸ τὸ παρὸν στὸ παρελθόν, ἀπὸ τὰ τωρινὰ στὰ παλιὰ τὰ χρόνια.

Γιὰ λίγα ἀπὸ τὰ τοπωνύμια αὐτά, γιὰ ἐλάχιστα, ὅσα μοῦ ἐπιτρέπει ὁ προκαθορισμένος χρόνος θὰ εἶναι ἡ παρακάτω ἀνακοίνωσή μου*.

Ἄβρουβαλιά (ἦ): Ἔτσι λέγεται μιὰ τοποθεσία στὸ Δράγανο τῆς Λευκάδας.

Στὸ νοῦ μας ἔρχεται ἡ βράβυλος τῶν παλαιῶν μας προγόνων πού εἶναι ἓνα εἶδος ἀγριοδαμασκηνιαῖς¹. Εἶναι λοιπὸν ἡ βραβυλιά (Προύμνη ἢ ἀκανθώδης, *Prunus spinosa*) πού ἔπαθε τὶς ἀκόλουθες φωνητικὲς ἀλλοιώσεις: βραβυλιά > ἀβραβυλιά > ἀβραβουλιά > ἄβρουβαλιά.

Ἄγριδια (τά): Εἶναι τὸ ὄνομα μιᾶς μικρῆς τοποθεσίας στὸ Λευκαδίτικο Σύβρο.

Ἡ λέξη πού εἶναι ἀρχαία καὶ σημαίνει τὸ μικρὸ ἀγρὸ μᾶς εἶναι γνωστὴ σὰν τοπωνύμιο καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου².

Ἄγρικό (τό), Γρικὰ (τά) καὶ Ἄγρικό Λαγκάδι (τό): Εἶναι ὀνόματα σὲ πολλοὺς ἀγριότοπους τῆς Λευκάδας. Εἶναι ὁ ἀγρικός τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων³.

Ἄζουριάς (ὀ): Ἔτσι λέγεται μιὰ τοποθεσία τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Λευκάδας πού ἔχει «ἄζώρα», δηλαδή βρωμοφασουλιές. Ἡ λέξη ἔχει παλιὰ τὴν καταγωγὴ της, μεσαιωνικὴ, κ' ἐκείνη πιὸ παλιά, ἀρχαία. Κατὰ τὸ σχολιαστὴ τοῦ Νίκαντρο: «ὀνόγυρος, εἶδος θάμνου· καλοῦσι δὲ αὐτὸν οἱ μὲν ἀνάγυρον... οἱ δὲ ὀζόγυρον»⁴. Ἄς θυμηθοῦμε πὼς στὴν ἀρχαιότητα τὸ

* Ἐπιστημονικὲς ἀνακοινώσεις τοῦ Συλλόγου τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (24-28 Νοεμβρίου 1980, Ἀθῆναι).

1. Ἀρετ. Ὀξέων νούσων Θεραπευτικὸν 2,2, Γεωπον. 10,13,4-5.

2. Βλ. Ἱστορ. Λεξικ. στὴ λ. ἀγρίδι.

3. Πάπυρ. Ὀξυρ. 1675.4. (3ου μ.Χ. αἰῶνα).

4. Σχολ. Νίκαντρ. Θηρ. 71.

- φυτό είχε δώσει τὸ ὄνομά του σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς δήμους τῆς Ἐρεχθίδας φυλῆς⁵ κοντὰ στὴ σημερινὴ Βάρη.
- ² *Αἶλακας*, *Ἰλακας*, καὶ *Νίλακας*: Εἶναι ὀνόματα τοποθεσιῶν. Τὸ πρῶτο στὸ χωριὸ Νικολῆς, τὸ δεύτερο στὰ Χορτάτα καὶ τὸ τρίτο στὴν Ἀπάνου Ἐξάνθεια τῆς Λευκάδας. Πῆραν τ' ὄνομά τους ἀπὸ τὸ ἀναρριχώμενο φυτὸ σμίλακα, ποὺ οἱ Λευκαδίτες τὸ ἀλλοίωσαν φωνητικὰ σὲ ἴλακα καὶ νίλακα⁶. Ἄς ἔχουμε ὑπόψη μας πὼς τὸ φυτὸ αὐτὸ ἔδωσε τ' ὄνομά του σὲ μιὰ ἄλλη τοποθεσίαν τῆς Ἐρεϊκούσσης ποὺ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ Διαπόντια νησιὰ τῆς Κερκύρας, στὸν Ἀσμίλαγκα⁷.
- ³ *Ἀλεχτόρι* (τό): Ἔτσι λέγεται μιὰ πλαγιὰ μ' ἐλιές, καὶ θαμνόκλαρα κοντὰ στὴ Βασιλικὴ τῆς Λευκάδας. Ὁ νοῦς μας πάει στὸ ἀρχαῖο Ἀνακτόριο ποὺ βρισκόταν βέβαια στὴν μπούκα τοῦ γειτονικοῦ μὲ τὴν Λευκάδα Ἀμβρακικοῦ⁸.
- ⁴ *Ἀλισφακιές* (οἱ) καὶ *Ἀλισφακάς* (ὁ): Λέγονται δυὸ τοποθεσίαι στὰ Λευκαδίτικα χωριὰ Φτερονὸ καὶ Βουρνιαῖ ἀντίστοιχα. Τὰ ὀνόματα αὐτὰ δόθηκαν «ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς πλεοναζόντων φυτῶν» τῶν ἐλελισφάκων, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴ φράση τοῦ Στέφανου τοῦ Βυζάντιου⁹.
- ⁵ *Ἀμαλή* (ῆ), *Μαλὰ* (τά): Εἶναι ὀνόματα ποὺ δόθηκαν σὲ δυὸ ἰσοτοπιές, σὲ ὀμαλὰ δηλαδὴ χωράφια, στὸ Κατωχώρι καὶ στὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Λευκάδας ἀντίστοιχα. Τοπωνύμια μᾶς εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου¹⁰.
- ⁶ *Ἀμμοῦσσα* (ῆ): Λέγεται μιὰ ἄλλη τοποθεσία στὴν Παραλία τῆς Νικιάνας τῆς Ἀνατολικῆς Λευκάδας. Ἡ λέξη αὐτὴ ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ σὰν τοπωνύμιο «Ἀμμοῦσαι» καὶ ἀπὸ τὰ μεσαιωνικὰ χρόνια¹¹, ἀκούεται καὶ σὲ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου¹².
- ⁷ *Ἀμπελος* (ὁ): Εἶναι τὸ ὄνομα μιᾶς ἀμπελόφυτης περιοχῆς στὸ χωριὸ Σύβρος. Τὸ τοπωνύμιο μᾶς θυμίζει πολλὰ ἀνάλογα ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα, τὰ μεσαιωνικὰ τὰ τωρινὰ χρόνια.

5. Στέφ. Βυζάντ., Ἐθνικά, σ. 91.

6. Χριστοφ. Λάζαρη, Τὰ Λευκαδίτικα, Ἰωάννινα 1970, σ. 120.

7. Δημ. Α. Κρεκούκιας, Ἀρχαιοπινῆ τοπωνύμια ἀπὸ Κέρκυρα καὶ Ἠπειρο, Α' Συμπόσιο Γλωσσολογίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 217.

8. Θουκυδ. 4,49.

9. Στέφ. Βυζάντ., Ἐθνικά, σ. 633.

10. Δημ. Α. Κρεκούκιας, ὅπ. π., σ. 220. Χριστοδ. Ι. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου, Ρόδος 1951, σ. 122. Στ. Γ. Κατσουλέα, Ἀρχαιοπινῆ τοπωνύμια τῆς Μεσσηνίας, Πρακτικὰ τοῦ Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι 1978, σ. 349.

11. Fr. Miklosich - J. Müller, Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana, 5,56.

12. Βλ. Ἱστορ. Λεξικ. στὴ λ. ἀμμοῦσα.

- ² *Ἀναβροή* (ή), *Ἀναβρουσάδα* (ή) κι *Ἀναβρουτή* (ή), *Ναβρικάτα* καὶ *Νουβρικάτα* (τά): Εἶναι ὀνόματα ποῦ ἔχουν ἀρκετὲς περιοχὲς στὴν Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ Λευκάδα. Ἐκεῖ «ἀναβρούουν» πηγὲς καὶ χεῖμαρροι μὲ ἄφθονα νερά, ποῦ δίνουν ζωὴ στὸ γύρω διψασμένον τόπο. Ἄς θυμηθοῦμε τὸ Θεσσαλικὸ ἄναυρο καὶ πὼς Ἀναύρους ἔλεγαν τὶς πηγὲς γενικὰ κατὰ τὸ σχολιαστὴ τῆς Ἀσπίδας τοῦ Ἡρακλῆ Ἰωάννη τοῦ Τζέτζη. «Καλοῦσι δὲ καὶ ἀναύρους τοὺς χεῖμαρρους»¹³.
- ³ *Ἀντ(υ)γός* (ό): Εἶναι δυὸ τοπωνύμια στὴν Κοντάραινα καὶ στὰ Χορτάτα Λευκάδας. Στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ χωριά αὐτά, στὴν Κοντάραινα, μοῦ εἶπαν ἀκόμα τὰ ἀκόλουθα: «Ἀντ' γὸ μεῖς λέμε τὸ μέρος τὸ χτισμένο γύρω-γύρω». Ἀναμφίβολα ὁ ἀρχαῖος ἀντυξ ποῦ ἐσήμαινε τὴν περιφέρεια σὲ κάθε κυκλικὸ πρᾶγμα ἐπιβίωσε μέχρι τὶς μέρες μας στὰ λαϊκὰ στόματα τῶν ἀνθρώπων τῆς νησιώτικης αὐτῆς Ἑλληνικῆς γωνιάς.
- ⁴ *Ἀργιά* (ή): Εἶναι τοπωνύμια σὲ δασικὲς περιοχὲς τῆς Ἐγκλουβῆς, τοῦ Κομηλιοῦ, τῶν Χορτάτων καὶ τῶν Τσουκαλάδων τῆς Λευκάδας, ποῦ τοὺς δόθηκαν ἀπὸ τὸ δέντρο ἀργιά, τὴν «ἀρίαν» τοῦ Θεόφραστου¹⁴.
- ⁵ *Ἀρμάκια* (τά): Τοπωνύμια στὸ Μαραντοχώρι καὶ στὰ Χορτάτα τῆς Λευκάδας. Ἐδόθηκαν ἀπὸ τὶς ξερολιθιὲς ποῦ ὑπάρχουν στὰ μέρη αὐτά, τὰ ἀρμάκια, τοὺς ἀρχαίους «ἔρμακες». Ἡ λέξη σὰν τοπωνύμιο μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, ὅπως ἀπὸ τὴ Σύμη καὶ ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Πελοποννήσου¹⁵.
- ⁶ *Ἀρμένια* (τά): Τὸ ὄνομα αὐτὸ ἔχει μιὰ τοποθεσίαν τῆς Ἐγκλουβῆς. Τὸ πῆρε ἀπὸ τὰ φυτὰ ἀρμένια, τὰ «ὄρμινα», τῶν παλαιῶν μας προγόνων¹⁶.
- ⁷ *Ἀσκίδια* (τά): Ὄνομα μιᾶς ὄρεινῆς τοποθεσίας στὸ Κομηλιὸ τῆς Λευκάδας, μὲ μερικὲς πέτρες σὲ σχήματα ἀσκιῶν.
- ⁸ *Ἀστραγαλιὰ* (ή): Ὄνομα μιᾶς τοποθεσίας στὰ σύνορα τῆς Ἐγκλουβῆς καὶ τῆς Καρυᾶς τῆς Λευκάδας, ποῦ τὸ πῆρε ἀπὸ τὸ θάμνο ἀστραγαλιὰ τὸν «ἀστράγαλον» τοῦ Διοσκουρίδη, τοῦ Ὀριβάσιου¹⁷, τοῦ Γαληνοῦ¹⁸ καὶ τοῦ Παύλου τοῦ Αἰγινήτη¹⁹, ποῦ κατὰ τὸν πρῶτο, τὸ Διοσκουρίδη, «ἀστράγαλος θάμνος (ἐστὶ) μικρὸς ἐπὶ γῆς φυόμενος, φύλλοις καὶ κλωνίοις ὅμοιος ἐρεβίνθῳ»²⁰.
- ⁹ *Ἀφελουριάς* (ό): Ὄνομα μιᾶς τοποθεσίας στὴν περιοχὴ τοῦ Κομηλιοῦ ποῦ τῆς

13. Ἰωάννης τοῦ Τζέτζη, Σχόλια εἰς τὴν Ἡσιόδου Ἀσπίδα στ. 478.

14. Φοτ. Ἱστορ. 3,3,8 3,4,2, 3,4,4, 3, 16,2 καὶ ἄ...

15. Βλ. Ἱστορ. Λεξικ. στὴ λ. ἀρμάκι.

16. Μιχ. Στεφανίδης, Δημώδη Φυσιογνωστικά, Λαογραφία 9 (1926), σ. 443.

17. Ὀριβάσι. 11 (στὴ λ. ἀστράγαλος).

18. Γαλην. 11, 841.

19. Παῦλ. Αἰγιν. 7,3 (στὴ λ. ἀστράγαλος).

20. Ὑλ. ἱατρ. 4,61.

δόθηκαν από την ύπαρξη εκεί του φυτού «άφελουριάς» της φιλλυρέας του Θεόφραστου²¹.

Ἀχράδα (ή) και Ἀχρακιάς (ό): Δύο τοποθεσίες στο Μαραντοχώρι και στο Ἀθάνι αντίστοιχα της Νότιας Λευκάδας. Τους ἐδόθηκαν από τὸ γνωστὸ φυτό ἀγριαχλαδιά, τὴν «ἀχράδα» τοῦ Ἀριστοτέλη²², τοῦ Θεόφραστου²³ τῆς και τοῦ Διοσκορίδη²⁴. Ἄς σημειωθεῖ πὼς ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους δήμους Ἀττικῆς ἦταν ὁ Ἀχραδοῦς²⁵.

Ἀχροψιάς (ό): Κι αὐτὸ φυτώνυμο τοπωνύμιο στὸ Μαραντοχώρι τῆς Λευκάδας. Ἡ λέξη σύνθετη ἀπὸ τὰ οὐσιαστικά ἀχράδα και ἰψιά > ἀχραδοῖψιά και με ἀπλολογία ἀχροψιά. Ἡ δεύτερη ἀπὸ τὶς συντιθέμενες λέξεις ἢ ἰψιά εἶναι ἢ «ἰψος» τοῦ Θεόφραστου²⁶, ἢ ἰψιά πολλῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν τόπων²⁷.

Βάραγγας (ό): Ὄνόματα τοποθεσιῶν στὸ Βουρνιαῖ, στὸ Νικολῆ και στὸ Σπανοχώρι τῆς Λευκάδας, καθὼς και στὸ Νύφι τῆς Μάνης²⁸. Ἔχουν δοθῆ σὲ κομμένα βουνὰ πὺ σχηματίζουν φαράγγια. Ἡ τροπὴ τοῦ φ σὲ β πὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ κι ἀπ' τὰ ἀρχαῖα χρόνια στὴ Μακεδονικὴ διάλεκτο²⁹ ἔχει ἐπιζήσει σὲ λίγες λέξεις στὴ Λευκάδα, στὴν Κεφαλονιά, στὴν Αἰτωλοκαρνανία³⁰.

Βλύχα (ή) και Βλυχὸ (τό): Δυὸ ὀνόματα πὺ τὸ πρῶτο τὸ ἔχουν δύο τοποθεσίες στὴ Νικιάνα και στὸ Μαραντοχώρι και τὸ δεύτερο εἶναι τὸ ὄνομα ἑνὸς παραλιακοῦ μικροῦ χωριοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Λευκάδας. Ἡ λέξη μᾶς εἶναι ἀμάρτυρη ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια, φαίνεται ὅμως πὼς θὰ ἦταν ὑπαρκτὴ, και τοῦτο μᾶς τὸ βεβαιώνει ὁ τύπος «τὸ βλυχῶδες»³¹.

Βολιὸς (ό), Βολιοὶ (οἱ) και Βολιάδες (οἱ): Εἶναι ὀνόματα τοποθεσιῶν σὲ διάφορα μέρη τῆς Λευκάδας, πὺ δόθηκαν ἀπὸ πολλὲς πέτρες μαζεμένες σὲ ἄκρες χωραφιῶν ἢ ἀμπελιῶν. Ἡ λέξη σὰν προσηγορικὸ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους³². Ἀκόμα σὰν τοπωνύμιο σώζεται στὸν

21. Φυτ. Ἰστ. 1,9,3.

22. Περὶ τὰ ζῷα ἱστορ. 627b 71 595a 29

23. Φυτ. ἱατρ. 1,4,1 και Φυτ. αἰτ. 2,8,2.

23. Φυτ. ἱατρ. 1,4,1 και Φυτ. αἰτ. 2,8,2.

24. Ὑλ. ἱατρ. 1,116.

25. Στέφ. Βυζάντ., Ἐθνικά, σ. 153.

26. Φυτ. ἰσξ. 3,4,2.

27. Δημ. Α. Κρεκούκας, ὅπ. π., σ. 218-219.

28. Χειρόγ. ἱστορ. Λεξικοῦ ἀρ. 485 Α' σ. 6,3.

29. Jean Kalleris, Les Anciens Macédoniens, Athènes 1954, p. 62.

30. Ἀπὸ δελτία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

31. Ἠσύχ. στὴ λ. βλυκηχῶδες.

32. Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts, Athenische Abteilung

Παυσανία πού ἐπεξηγηματικὰ μᾶς λέγει: «οἱ δὲ Βολεοὶ οὗτοι λίθων εἰσὶ σωροὶ λογάδων³³».

Δομὸς (ὀ) καὶ **Δομοῦ** τῆ Σκάλα (στοῦ): Ἔτσι λέγονται δυὸ τοποθεσίες κατηφορικές μὲ σημάδια παλαιῶν πλακόστρωτων δρόμων στὸ Σύβρο καὶ στοὺς Τσουκαλάδες τῆς Λευκάδας ἀντίστοιχα. Εἶναι ἴσως ὁ παλαιὸς δόμος μὲ τὸν τόνο κατεβασμένο, ἀφοῦ ξέρουμε πῶς καὶ στὴν ἀρχαιότητα μέσα στὶς ἄλλες σημασίες τῆς λέξης ἦταν καὶ ἡ ὀριζόντια στρώση τῶν λιθαρῶν σὲ χτίσματα.

Δρυμονάρι (τό): Ὄνομα σὲ τρεῖς ὄρεινές τοποθεσίες στὰ χωριά Κοντάραινα, Μαραντοχώρι καὶ Ἐξάνθεια. Ἡ λέξη πού εἶναι ὑποκοριστικὸς τύπος τοῦ ἀρχαίου δρυμῶν, καὶ σημαίνει δάσος ἀπὸ βλανιδιές φέρνεται σὰν τοπωνύμιο καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς στεριανῆς καὶ νησιώτικης πατρίδας μας³⁴.

Ἐγκλειστός (ὀ): Εἶναι μιὰ τοποθεσία μὲ χωράφια τριγυρισμένα ἀπὸ βράχια στὸ Ἀθάνι τῆς Λευκάδας. Εἶναι τὸ μέσο ἐπίθετο ἔγκλειστος³⁵, δηλ. ὁ περιορισμένος, ὁ κλεισμένος, μὲ κατέβασμα τοῦ τόνου.

Ἐγκρεμοὶ (οἶ), Ρούσ' τὸν Ἐγκρεμὸ (Ἐγκλουβή). Ὄνομα μιᾶς ἄλλης τοποθεσίας πού ἔχει πολλές γκρεμίλες. Εἶναι κι αὐτὴ στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Ἀθάνι στὴ Δυτικὴ Λευκάδα. Ὁ μεσαιωνικὸς «ἐγκρεμνός»³⁶.

Ἐμπληση (ῆ): Ὄνομα σὲ ἓνα ἀκροθαλάσσι, τοῦ Μαραντοχωριοῦ πού ἔχει καταχωθῆ ἀπὸ ἓνα κοφτὸ γειτονικὸ βράχο πού κατακύλησε πάνω του. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται ἡ ἀρχαία «ἐμπλησις»³⁷.

Ἐμπολο (τό): Ὄνομα μιᾶς τοποθεσίας στὸ μπάσιμο τοῦ χωριοῦ Δράγανο. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται ὁ Ἑλληνιστικὸς καὶ κατόπιν Βυζαντινὸς ἔμβολος πού ἦταν σκεπαστὴ στοὰ γιὰ τὸ πέρασμα τῶν ἀνθρώπων³⁸.

Θερίδα (ῆ): Ὄνομα μιᾶς ἄγριας τοποθεσίας μὲ μαχαιροκοφτὸ βράχο πού στὰ ψηλῶματά του ἔχει μιὰ τρύπα, στὴν Ἐγκλουβὴ τῆς Λευκάδας. Ἄς ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας πῶς θυρίδες καὶ θερίδες λένε οἱ Λευκαδίτες τὶς τρύπες πού ἀφίνουν μέσα στὸ σπίτι γιὰ νὰ βάζουν διάφορα μικροπράγματα ἢ γιὰ νὰ ἔχουν ἐκεῖ τὴ φωλιά τους οἱ κόττες. Εἶναι κ' ἐδῶ ἡ «θυρίς» τῶν ἀρχαίων καὶ «θυρίδα» τῶν μεσαιωνικῶν μας προγόνων³⁹.

33. Παυσαν. 2,36,3.

34. Ἀπὸ δελετία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

35. Ἐ μ μ. Κ ρ ι α ρ ᾶ ς, Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας, τόμ. Ε', Θεσσαλονίκη 1977, σ. 285.

36. Διγεν. Ἀκρίτα 608 (Esc.) ἐκδ. Er. Trapp, σ. 156.

37. Ἐπικτ. Γνωμολόγ. 17.

38. Φ α ἰ δ. Κ ο υ ρ ο υ λ ῆ, Αἱ ὁδοὶ καὶ οἱ ἔμβολοι τῶν Βυζαντινῶν Πόλεων, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς, τόμ. 4, σ. 318-341.

39. Du Cange, σ. 503.

- Θροφειό (τό):** Έτσι λέγεται μιὰ τοποθεσία στὶς ἄκρες τοῦ χωριοῦ Νικολῆς. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται τὸ μεσαιων. «τροφεῖον»⁴⁰.
- Κίσσι (τό):** Φυτῶνυμο τοπωνύμιο στὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Λευκάδας. Κίσσι λένε στὸ νησί τὸ φυτὸ Ἰασκληπιὰς ἢ ἱατρικὴ (*Vincetoxicum officinale*) τὸ ἡμεροκίσσι τῶν Τριφυλίων, τὸ «κισσίον» τοῦ Ψευδο-Διοσκορίδη, ποὺ ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιὰ μέχρι σήμερα ὁ λαὸς μας τὸ θεωρεῖ γιαιτρικὸ γιὰ τοὺς πονόκοιλους. «Βοηθοῦσι δὲ αἱ ρίζαι σὺν οἴνω πινόμεναι στροφομένοις» μᾶς λέει ὁ Διοσκορίδης⁴¹.
- Κλεισμα (τό), Κλείσματα (τά) καὶ Κλεισματί:** Εἶναι ὀνόματα σὲ τοποθεσίες σὲ ἄρκετὰ χωριὰ τῆς Λευκάδας⁴², καθὼς καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου⁴³.
- Κόκκοι (οἱ):** Φυτῶνυμη περιοχὴ τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Δυτικῆς Λευκάδας. Ὀνοματίστηκε ἔτσι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὸ ἀγριοκούκκι ποὺ φυτρώνει ἐκεῖ, τὸν κόκκο.
- Κόλυμπος (ὁ):** Έτσι λέγονται στὰ χωριὰ Σύβρος καὶ Ἅγιο Λιὸς δυὸ ρεματιές ποὺ κρατοῦν νερὸ στὶς βαθουλές τους κοῖτες χειμῶνα καὶ καλοκαίρι. Εἶναι ὁ «κόλυμβος» τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Οἱ τύποι Κόλυμπος (ὁ) καὶ Κόλυμποι (οἱ) ὡς τοπωνύμια μᾶς εἶναι γνωστοὶ καὶ ἀπὸ τὴ Β. Κέρκυρα⁴⁴.
- Κούμαρος (ὁ) καὶ Κούμαροι (οἱ):** Φυτῶνυμα τοπωνύμια στὸ Βουρνιακὰ, στὸ Κατωχόρι, στὸν Πόρο, στὴν Κοντάραινα, στοὺς Τσουκαλάδες, στὴ Νικιάνα καὶ στὸ Δράγανο τῆς Λευκάδας. Εἶναι ἡ «κούμαρος» τοῦ Ἀριστοφάνη⁴⁵, τοῦ Θεόφραστου⁴⁶, τοῦ Γαληνοῦ⁴⁷ καὶ τοῦ Θεόκριτου⁴⁸.
- Κυβέρτια (τά):** Ὀνομα τοποθεσίας στὸ Φτερνὸ τῆς Λευκάδας ποὺ τῆς δόθηκε ἀπὸ τὸν ὀνοματοθέτη λαὸ ἀπὸ τὶς ντόπιες κυψέλες, τὰ «κύβερτα» ἢ «κυβέρτια» τῶν παλαιῶν μας προγόνων⁴⁹.
- Λάμμι (τό):** Ὀνομα μιᾶς μικρῆς ποταμόχωστης πεδιάδας στὸ Κομηλιὸ τῆς Λευκάδας. Εἶναι τὸ «ιλάμμιον», ὑποκορ. τοῦ ἀμάρτυρου οὐσ. «ἴλαμμος», ἢ ἰλὺς καὶ ψάμμος τοῦ Ἰπποκράτη⁵⁰.
- Λαχὸς (ὁ), Λαχίδες (οἱ) καὶ Λαχίδια (τά),** καθὼς καὶ τὰ σύνθετα Μακρολάχι

40. Λεξ. Σούδ.

41. Ὑλ. ἱατρ. 3,92.

42. Ἀπὸ δελτία συλλογῆς μου.

43. Ἡρων, Μέτρ. 19.

44. Δημ. Α. Κρεκούλιας, ἔπ. π. σ. 220.

45. Ὀρνιθ. 620.

46. Φυτ. ἱστορ., 3,16,4.

47. Γαλην. 12, 34.

48. Εἰδύλλ., 5,129, 9,11.

49. Ἠσύχ.: κυβέρτιον κίψελον. Βλ. καὶ Σούδ. καὶ Φώτ. στὴ λ. κυψέλη.

50. Ἰπποκρ., Ἄερ. 9.

Στενολάχι, Στραβολάχι (τὸ) καὶ Λαχόμαντρα: Εἶναι ὀνόματα τοποθεσιῶν σὲ διάφορα μέρη τοῦ νησιοῦ, ποὺ ἔχουν δοθῆ σὲ χωράφια ἢ ἄλλες ἐκτάσεις γῆς μὲ λαχνὸ κατὰ τὴ διανομὴ τῶν ἀδελφῶν ἢ συγγενῶν.

Λινοβρόχι (τὸ) καὶ Λινοβρόχια (τά): Ὄνομα τοποθεσιῶν σὲ ἀρκετὰ μέρη τοῦ νησιοῦ. Ἐκεῖ ὑπῆρχαν λάκκοι ποὺ κρατοῦσαν νερὸ χειμῶνα καλοκαίρι. Σ' αὐτοὺς ἔβαζαν τὰ στελέχη τοῦ λιναριοῦ καὶ τ' ἄφηναν γύρω στὶς ὀχτὼ μέρες γιὰ νὰ σαπίσῃ τὸ καλάμι τους καὶ νὰ βγῆ εὐκόλα ἢ κλωστή τους στὸ μαγκάνισμα. Τὸ τοπωνύμιο ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὸ σήμερα καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου⁵¹, ἀναφέρεται ἀκόλουθα καὶ σὲ ἔγγραφο τοῦ 1087 «καὶ ἔρχεται εἰς τὸ Λινοβρόχι καὶ εἰς τὴν ἐκεῖσε ἰσταμένην Μαύρην Πέτραν»⁵².

Μαρώνια (ἦ): Ὄνομα μιᾶς ἀκαλλιέργητης τοποθεσίας μὲ λόγγο κι ἀγριόδεντρα στὸ Σπανοχώρι. Εἶναι ἡ μαρόνη τῶν Ἑλληνικῶν χρόνων ποὺ σήμαινε ἓνα εἶδος φυτοῦ, τὸ «κενταύρειον»⁵³.

Μέας Γκρεμὸς (ὀ), Μέας Λάκκος (ὀ), Μέας Λόγγος, Μέα Ἀμπέλι (τό), Μέα Ὄρος (τὸ) καὶ Μέα Κλήματα: Εἶναι τοπωνύμια δοσμένα σὲ διάφορα μέρη τοῦ νησιοῦ. Ἐδῶ βέβαια ἐπιζεῖ τὸ ἀρχαῖο μέγας, τὸ μέγας τῆς κοινῆς.

Μελάγρια (τά): Ἐτσι λέγεται μιὰ τοποθεσία στὸ Σπανοχώρι τῆς Λευκάδας. Εἶναι ἴσως τὸ μεσαιων. «μελεάγριον» ἢ «μελέαγρον»⁵⁴.

Μελαχούνα (ἦ): Ὄνομα μιᾶς ὄρεινῆς τοποθεσίας στὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Λευκάδας. Κατὰ τὸν πληροφοριοδότη μου εἶναι ἓνα σπηλιωτὸ ὑπῆνεμο μέρος κάτω ἀπὸ μιὰ βουνοκορφή. Ἀλλὰ καὶ στὸν Ἡσύχιο διαβάζουμε: «χῶνος βουνός».

Μελιάς (ὀ), Μελιὸς (ὀ) Μελιοὶ (οἶ) καὶ Μελίδια (τά): Εἶναι φυτωνύμια σὲ διάφορες μεριές τοῦ νησιοῦ. Ἐδόθησαν ἀπὸ τὸν ὀνοματοθέτη λαὸ ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο φυτὸ μελία, τὴ «μελίη» τοῦ Ὀμήρου, ποὺ τὸ γερὸ της ξύλο τό ἔχαν γιὰ τὸν κονταρόξυλο οἱ Ἕλληνες ἥρωες τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου⁵⁵.

Μελικοκκιά (ἦ): Ὄνομα μιᾶς τοποθεσίας στὴν Κοντάραινα. Ἡ λ. ποὺ ὑπάρχει σὲ ἔγγραφο τοῦ 1188 σὰν τοπωνύμιο μὲ τὸν τύπο «Μελικοῦκκο» μᾶς εἶναι

51. Dem. J. Georgaca - Will A. McDonald, Place names of, South-west Peloponnesus, p. 181, Στ. Γ. Κατσουλέα, Ἀρχαιοπινὴ τοπωνύμια Μεσσηνίας, Πρακτικὰ τοῦ Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι, 1978 σ. 353

52. Fr. Miklosich - J. Müller, Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana, 3,36

53. Corpus Glossar, Latinorum : centaurea.

54. Λεξ. Σούδας: «Μελεάγρια: ρίζαις αὐτοῦς μελεαγρίων καὶ καρδίαις καλάμων ἐδεξιούτο. λέγονται δὲ καὶ μελέαγρον».

55. Ὀμ. Ἰλ. Ν. (13), 178 καὶ Π. (16), 767.

γνωστή στην Ἑλληνοφώνη Καλαβρία⁵⁶ κι ἀπὸ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου⁵⁷.

Νυδρὶ (τό): Ἔτσι λέγεται ἓνα χωριὸ τῆς Ἀνατολικῆς Λευκάδας, καθὼς καὶ δυὸ τοποθεσίες στὴν Ἀπάνου Ἐξάνθεια καὶ στὸ Κατωχώρι καὶ *Νιδρουά* στὸ Μαραντοχώρι τοῦ ἴδιου νησιοῦ. Πῆραν τ' ὄνομά τους ἀπὸ τὴ μιὰ ἢ πολλὰς ἡμερες βαλανιδιῆς ποὺ ἔχουν, τὰ δρυὰ > νιδρυά.

Ὁξ'λίθος (ὀ): Εἶναι ὄνομα ποὺ ἔχει δοθῆ σ' ἓνα ἀπότομο βράχο τῆς Ἐγκλουβῆς. Ὑπάρχει μιὰ ἐπιχώρια παράδοση πὼς ἀποκεῖ γκρέμιζαν τοὺς γέρους οἱ παλαιότεροι. Ὁξύλιθος, ὅπως μᾶς εἶναι γνωστό, λέγεται κ' ἓνα χωριὸ τῆς Εὐβοίας.

Ὁρογκας (ὀ): Ὄνομα μιᾶς ὄρεινῆς τοποθεσίας τῆς Ἀπάνου Ἐξάνθειας. Κατὰ τὸν Ἡσύχιο: «ὄρογκοι· τῶν ὄρων τὰ ὀγκώδη, ἃ καὶ ὀρόχθους καλοῦσιν ἢ ὄρων λόφους». Σὰν τοπωνύμιο ἢ λ. μᾶς εἶναι γνωστή μὲ τοὺς τύπους *Ὁρογκας* (ὀ) καὶ *Ὁρογκά* (ῆ)⁵⁸ κι ἀπὸ τὴ Μέσα Μάνη.

Πενταμόδ' (τό): Ἔτσι λέγεται μιὰ μικρὴ καλλιεργημένη ἀγροτικὴ περιφέρεια στὸν Ἅγιο Λιὸ τῆς Λευκάδας. Θὰ πῆρε βέβαια τὸ ὄνομά της αὐτὸ ἀπὸ τὸ ποσὸ τῶν πέντε μοδιῶν σιταριοῦ ἢ κριθαριοῦ ποὺ θὰ χρειαζόνταν γιὰ νὰ σπαρθῆ. Ἦταν δηλαδὴ χωράφι πέντε μοδιῶν. Τὸ τοπωνύμιο μᾶς εἶναι γνωστὸ κι ἀπὸ ἄλλα μέρη, μὲ διάφορους τύπους⁵⁹.

Περάματα (τά) καὶ *Περαμάτ'* (τό): Εἶναι ὀνόματα σὲ δυὸ τοποθεσίες στοὺς Καρυῶτες καὶ στὰ Χορτάτα τῆς Λευκάδας ἀντίστοιχα.

Π'λὸς (ὀ): Εἶναι ὄνομα πολλῶν τοποθεσιῶν στὰ χωριὰ τῆς Λευκάδας. Τὸ πῆραν ἀπὸ τὴ σύσταση τοῦ ἐδάφους τους, τὸν πηλὸ ποὺ ἔχουν.

Πίλα (ῆ): Ὄνομα μιᾶς βαθουλωτῆς τοποθεσίας στὴν Ἐγκλουβή. Πίλα καὶ σήμερα στὰ Ἴονια νησιὰ εἶναι ἓνα δοχεῖο ποὺ βάζουν λάδι. Ἡ λέξη ἔχει λατινικὴ προέλευση *pila*⁶⁰.

Πορειῆς (οἶ) καὶ *Πόρος* (ὀ): Εἶναι τοπωνύμια ποὺ ἔχουν δοθεῖ σὲ περάσματα φυσικὰ στὰ ὄρεινὰ τμήματα τοῦ Ἅγιο Λιὸ καὶ τοῦ Κομηλιοῦ ἀντίστοιχα. Τὸ δεύτερο, ὁ Πόρος, εἶναι καὶ τὸ ὄνομα ἑνὸς Λευκαδίτικου χωριοῦ. *Πρηὰς* (ὀ) πάλι εἶναι μιὰ ἄγρια τοποθεσία μὲ ἀπότομο βράχο στὸ Ἀθάμι. Καὶ οἱ τρεῖς τύποι τῶν τοπωνυμίων εἶναι παλαιοί. Βρίσκονται στὶς λέξεις πορείαι,

56. Gerhard Rohlf, *Dizionario Toponomastico e Onomastico della Calabria*, Ravenna 1974, p. 189.

57. Ἀπὸ δελετία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

58. Ἀνάργ. Κοτσικιλιέρη, *Παραταινάρια ἀρχαιοπινῆ καὶ Βυζαντινὰ τοπωνύμια*, *Ἠλλάτων* 10 (1958), σ. 247 καὶ *Διχ. Β. Βαγιακάκου Ἀρχ. καὶ Μεσαιων. τοπωνύμια ἐκ Μάνης*, *Πελοποννησιακά* 5 (1962), σ. 176-177.

59. Ἀπὸ δελετία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

60. Πάπυρ. Ὁξυρ. 189.12.

πόρος καὶ πρῶν⁶¹. Ἐς σημειωθῆ πῶς γιὰ τὴν τρίτη λέξη εἰδικὰ ὁ Ἡσύχιος γράφει: «Πρώονες· οἱ ἐκνενευκότες τόποι εἰς ὄρη». Καὶ ὁ Πausanίας στὰ Κορινθιακά του γράφει: «Ἡ δὲ ἐφ' ἡμῶν πόλις (δηλ. Ἡ Ἐρμιόνη) ἀπέχει μὲν τῆς ἄκρας, ἐφ' ἧς τοῦ Ποσειδῶνος τὸ ἱερόν, τέσσαρας μάλιστα σταδίους, κειμένη δὲ ἐν ὀμαλῶ τὰ πρῶτα ἡρέμα ἐς πρόσαντες ἄνεισι, τὸ δὲ ἔστιν ἤδη τοῦ Πρωόνος. Πρωῶνα γὰρ τὸ ὄρος τοῦτο ὀνομάζουσι»⁶³.

Πρῶνος (ὁ), *Πρωιάς* (ὁ), *Πρωῖα* (τά) καὶ *Πρωιόλακκος* (ὁ): Εἶναι ὀνόματα δοσμένα ἀπὸ τοὺς ξωμάχους ἀνθρώπους σὲ πολλές ὄρεινές τοποθεσίες τοῦ νησιοῦ ποὺ ἔχουν τὸ κυπελοφόρο φυτὸ τοῦ δάσους τὸν πρῶνο.

Πυραγκαθιά (ἡ), *Π'ραγκαθιά* (ἡ) καὶ *Μικρὸ Π'ριαγκάθ'* (τό): Εἶναι δυὸ ἄλλες τοποθεσίες στὴν Ἐγκλουβὴ καὶ στὸ Ἀθάκι τῆς Δυτικῆς Λευκάδας. Αἰτία τῆς ὀνοματοθεσίας τους ἦταν τὸ ὀμώνυμο φυτὸ πυραγκαθιά, ἡ «πυράκανθα» τοῦ Νίκαντρου⁶⁴ ἢ «πυρακάνθη» τοῦ Διοσκορίδη. Ἀξιοσημείωτο εἶναι πῶς καὶ σήμερα ἀκόμη ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιὰ οἱ καρποὶ τοῦ φυτοῦ αὐτοῦ εἶναι ἄριστα φάρμακα γιὰ τὴν εὐκοιλιότητα. «Τούτου (τοῦ δέντρου) ὁ καρπὸς διάρροϊαν ἰστησι», μᾶς λέει ὁ Διοσκορίδης⁶⁵.

Σάμπελα (τά), *Σώγυρα* (τά), *Σώκηπα* (τά), *Σωκήπια* (τά) καὶ *Σώχωρο* (τό): Εἶναι ὀνόματα ποὺ ἔχουν δοθεῖ σὲ τοποθεσίες κνοτὰ σὲ πολλὰ Λευκαδίτικα χωριὰ ἢ καὶ μέσα στὶς γειτονιές τους. Εἶναι τὰ Εἰσάμπελα, Εἰσώγυρα, Εἰσώκηπα ἢ Εἰσωκήπια⁶⁶.

Σοίνικας (ὁ): Ὄνομα τοποθεσίας στὴ Ρούδα τῆς Νότιας Λευκάδας. Στὸ νοῦ μας ἔρχεται ὁ ἀρχαῖος χοῖνιξ⁶⁷. Ἴσως νὰ δόθηκε σὲ μέρος ποὺ ἡ παραγωγή του σὲ δημητριακὰ θὰ ἦταν ἕνας χοίνικας ἢ ποὺ θὰ ἀρκοῦσε νὰ σπαρθῆ ὅλο ἕνα χοίνικα σπόρου. Ἡ λέξη σὰν τοπωνύμιο μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς πατρίδας μας⁶⁸.

Σπαθάρι (τό), *Σπαθάρια* (τά), καὶ *Σπαθαριές* (οἱ): Εἶναι φυτόνυμα τοπωνύμια σὲ διάφορα μέρη τοῦ νησιοῦ. Δόθηκαν ἀπὸ τὸ ὀμώνυμο φυτὸ σπαθάρι, τὸ «ξίφιον» τοῦ Θεόφραστου⁶⁹ καὶ τοῦ Διοσκορίδη⁷⁰.

Σπλόνος (ὁ): Ἐτσι λέγεται μιὰ ἀγροτικὴ τοποθεσία στὸ Ἀθάκι τῆς Λευκάδας.

61. Κόνστ. Σμύρν. 4,520.

62. Ἡσίοδ. Ἀσπ. 437, Νίκανδ. Ἀλεξ. 104.

63. Πausan. 2,34, 11.

64. Θηρ. 856.

65. Ὑλ. ἱατρ. 1,93.

66. Ἀπὸ δελετία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

67. Ἡροδοτ. 1,192 7,187.

68. Ἀπὸ δελετία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

69. Φυσ. ἱστ. 6,8,1.

70. Ὑλ. ἱατρ. 4,20.

Ἐδόθηκε ἀπὸ τὸ φυτὸ σπλόνο, τὸν «πλόμον» τοῦ Ἀριστοτέλη⁷¹ ποὺ ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιὰ μέχρι σήμερα οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ τὸ ἔχουν γιὰ νὰ τὸ ρίχνουν σὲ κλειστὰ λιμάνια καὶ σὲ ποτάμια νὰ ζαλίζουν τὰ ψάρια καὶ νὰ τὰ πιάνουν.

Σύγκομμα (τό): Ἔτσι λέγεται ἓνας κομμένος καὶ γκρεμισμένος τόπος στὸ Νικολῆ τῆς Λευκάδας. Εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου⁷².

Σκαμιές (οἱ), Σκαμίγια (τά), Σύκερο (τό), Σύκι (τό), Σ'κίδ (τό), Σκίδια (τά) καὶ Σφακίδια (τά): Εἶναι φυτώνυμα τοπωνύμια σὲ διάφορα μέρη τῆς Λευκάδας, ποὺ ἐδόθησαν «ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς ὄντων φυτῶν» κατὰ τὸ Στέφανο τὸ Βυζάντιο⁷³, δηλ. τῶν ἀρχαίων συκαμίνων, συκῶν καὶ ἐλελισφάκων.

Τράχηλας (ὁ) καὶ Τράχηλος (ὁ): Ὀνόματα δυὸ μικρῶν χερσονήσων στὸ Μαραντοχώρι καὶ στοὺς Τσουκαλάδες τῆς Λευκάδας. Τὸ ὄνομά τους τὸ πήραν ἀπὸ τὸ σχῆμα τους.

Τριόδ' (τό) καὶ Τριόδια (τά): Ἔτσι λέγεται μιὰ περιοχή ποὺ ἐκεῖ συναντιοῦνται τρεῖς δρόμοι. Εἶναι τρίστρατο, τὸ τριόδιον⁷⁴.

Τροπὸς (ὁ): Ἔτσι λέγονται δυὸ τοποθεσίες στὸ Βουρνικὰ καὶ στὸ Νικολῆ τῆς Λευκάδας. Τροπὸς εἶναι κατὰ τὰ λόγια τῶν ζευγολατῶν ἡ ἄκρη τοῦ χωραφιοῦ ποὺ κατὰ τὸ ὄργωμα στρέφουν τὰ ζεγμένα βόδια γιὰ νὰ συνεχίσουν τὴν ἀντίθετη ἀύλακιά⁷⁵.

Φαγιάς (ὁ), Φαγιάδες (οἱ), Φάος (ὁ), Φάοι (οἱ), Φαούλια (τά) καὶ Φαούλια (τά): Εἶναι ὀνόματα ποὺ ἔχουν τοποθεσίες σὲ διάφορα μέρη τοῦ νησιοῦ⁷⁶. Τὰ ὀνόματα αὐτὰ ποὺ εἶναι γνωστὰ ὡς τοπωνύμια καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου⁷⁷, τοὺς δόθηκαν ἀπὸ τίς βαλανιδιές, ἀρχαῖες «φηγούες» καὶ δωρικὰ «φαγούες», ποὺ ἀπὸ τὴ λατινικὴ ἐπίδραση ἔγιναν φάγοι (fagus-fagi).

Φαλισκάρι' (τό): Ἔτσι λέγεται μιὰ τοποθεσία μὲ χωράφια εὐφορα τριγυρισμένα ἀπὸ ἄγονους βουνότοπους. Εἶναι τὸ ὀμφαλισκάριον, δηλαδή τὸ κεντρικὸ καὶ πιὸ καλὸ μέρος τῶν ἀγρῶν⁷⁸.

71. Ζ. ἱστ. 602 b31.

72. Ἀπὸ δελεῖα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

73. Στέφ. Βυζάντ. Ἑθνικὰ σ. 590.

74. Ἡ λέξη μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ σὰν τοπωνύμιο καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, ὅπως Τριόδιο ἀπὸ Ζάκυνθο (Salvat, Zant. 585) Τριόδι ἀπὸ Κόρθι Ἄνδρου (Ἱστορ. Λεξικό), Λέρο (Ἱστορ. Λεξικό), Κάρπαθο (Ἐμμ. Μανωλακάκη, Καρπαθικὰ σ. 164) Χίος (Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξικοῦ, ἀρ. 345, σ. 6), Τριόδια ἀπὸ Ἄμεργὸ (Ἰω. Βογιατζίδης, Ἄμοργός, σ. 101) καὶ Ρόδο (Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξικοῦ ἀρ. 319, σ. 177).

75. Ἀπὸ δελεῖα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

76. Ἀπὸ δελεῖα τῆς συλλογῆς μου.

77. Ἀπὸ δελεῖα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

78. Φ α ἰ δ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Ἑτυμολογικά, Ἀθηνᾶ 57 (1953), σ. 225 στὴ λ. φαλισκάρι.

Φελ'κιὰ (ή), Φελ'κιάδες (οί), Φέλυκας (ό), Φελυκάς (ό), Φελ'κάδες (οί), Φελύκι (τό), Φελύκια (τά), Πέτρου Φελ'κιές (του), Φ'λυκολάγκαδο (τού): Εἶναι τοπωνύμια πού βρίσκονται σέ πολλές ὄρεινές θέσεις τοῦ νησιοῦ πού ἐκεῖ ὑπάρχει μοναδικό ἢ σέ πλειονότητα τὸ δασικὸ δέντρο φελύκι ἢ «ἀείφυλλος φιλύκη» τοῦ Θεόφραστου⁷⁹. Τὸ τοπωνύμιο μᾶς εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς Κέρκυρας μὲ τοὺς τύπους Φελύκια, Φέλυκας, Φελυκερὸ καὶ Φελυκερά⁸⁰.

Φριάς (ό), Φριάτ' (τού), Χλέρ' (τό) καὶ Στενόφρια (τά): Ὄνόματα τοποθεσιῶν πού εἶναι μὲ τὴ σειρά ἀντίστοιχα στὰ Ἀσπρογερακάτα, στὴν Καρυά, στὸ Φτερνὸ καὶ στὸ Σπανοχώρι. Ἀπὸ τὸ φρέαρ, τὸ χαρακτηριστικὸ πηγάδι, πού ὑπῆρχε ἢ καὶ ὑπάρχει σ' αὐτὰ τὰ μέρη⁸¹.

Χάβες (οί): Ἔτσι λέγεται μιὰ ἄγρια τοποθεσία μὲ ἀπότομους βράχους καὶ βάραθρα. Εἶναι ἡ παλαιὰ λέξη χάος πού μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ σὰν τοπωνύμιο στὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὸν Παυσανία, πού μᾶς λέει: «ὀλίγον δὲ ἀπωτέρω ἐν δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ Χάον ἐστὶν ὄρος ὀνομαζόμενον»⁸².

Χαλέπεδα (τά), χαλεπέδια (τά), χαλεπέδα (ή): Ὄνόματα πού ἔχουν δοθῆ σὲ ἐρειπωμένους συνοικισμοὺς σὲ διάφορα μέρη τῆς Λευκάδας. Τὸ τοπωνύμιο πού μᾶς εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς πατρίδας μας, ὅπως ἀπὸ τὴν Ἀμοργό, τὸν Κάλαμο, τὴν Κάρπαθο, τὴν Κρήτη, τὰ Κύθηρα, τὴ Μῆλο καὶ τὴν Σῦρο⁸³, ἀναφέρεται καὶ σὲ ἔγγραφο τοῦ 1262: «Ἐτερον χωράφιον πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ τῶν χαλεπέδων»⁸⁴.

Χερροχώραφο (τό): Ἔτσι λέγεται μιὰ τοποθεσία στὸ Δράγανο Λευκάδας. Ἡ λέξη πού εἶναι σύνθετη μὲ πρῶτο τῆς συνθετικὸ τὸ ἀττικὸ χέρρος, ἀντίστοιχο τοῦ χέρσος, εἶναι γνωστὴ καὶ σὰν τοπωνύμιο καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα μέρη τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου⁸⁵.

ΔΗΜ. Α. ΚΡΕΚΟΥΚΙΑΣ

79. Φυσ. ἱστ. 3,3,3.

80. Δ η μ. Α. Κ ρ ε κ ο ῦ κ ι α, Ἀρχαιοπινῆ τοπωνύμια ἀπὸ Κέρκυρα καὶ Ἠπειρο, σ. 223.

81. Τὸ τοπωνύμιο μᾶς εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ στίχο τοῦ «Φωτεινοῦ» τοῦ Ἀριστ. Βαλαωρίτη (Ἔργα 3,36: Μὲ τοῦ Φριά τὸ κρύο νερό).

82. Παυσαν. 2,24,6.

83. Ἀπὸ δελτία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

84. Fr. Miklosich - J. Müller, Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana, 5,17.

85. Ἀπὸ δελτία τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΑ ΓΛΩΣΣΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ *

(Ἀνάγκη περιγραφῆς καὶ συγκριτικῆς ἐξετάσεως
τῶν ἐπτανησιακῶν ἰδιωμάτων)

Πρὶν εἰσέλθω εἰς τὸ κυρίως θέμα τῆς ἀνακοινώσεώς μου, κυρίαί καὶ κύριοι, ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ μία ἀναγκαία, κατὰ τὴν γνώμην μου, παρέκβασις. Ἡ λέξις *διὰ λεκτος*, μὲ τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζομεν κοινῶς εἰς τὸν καθημερινὸν μας λόγον τὰς τοπικὰς παραλλαγὰς τῆς γλώσσης μας, ὅπως καὶ ἡ λογιωτέρα λέξις *ἰδίωμα*, εἶναι πολυσήμαντοι ὄροι, πρᾶγμα ποῦ συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας μὲ τὰ ἀντίστοιχα εἰς αὐτὰς συνώνυμά των¹. Θὰ ἔλεγον καλύτερον ὅτι εἶναι ὄροι μὲ ὄχι σαφῶς καθωρισμένον περιεχόμενον. Θὰ δώσωμεν ἐδῶ ἓνα χονδρικὸν (ἀπὸ γλωσσολογικῆς ἀπόψεως) καὶ πρακτικὸν ὄρισμὸν τῶν δύο τούτων ὄρων πρὸς καλυτέραν παρακολούθησιν τῶν ὄρων θὰ ἐκτεθοῦν ἐν συνεχείᾳ.

*Διὰ λεκτος*² εἶναι μία γλωσσικὴ μορφή ποῦ ἀφίσταται ἄρκετὰ ἀπὸ τὴν κοινὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ἄλλας τοπικὰς μορφὰς αὐτῆς. Εἶναι κατανοητὴ μόνον ἐντὸς τῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς τῆς. Ὁ ὁμιλῶν ταύτην δυσκόλως παρακολουθεῖται ὑπὸ τῶν λοιπῶν ὁμογλώσσων.

Ἰδίωμα εἶναι ἡ γλωσσικὴ μορφή ποῦ προσδιορίζει γεωγραφικῶς τὸν ὁμιλητὴν καὶ εἶναι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, κατανοητὴ ἀπὸ ὅλους τοὺς ὁμογλώσσους.

Συμφώνως πρὸς τοὺς ἀνωτέρω χαρακτηρισμοὺς, ὡς διάλεκτοι τῆς νεοελληνικῆς ἢμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἡ τσακωνικὴ, ἡ καππαδοικὴ, ἡ ποντικὴ καὶ τὰ ἑλληνικὰ τῆς νοτίου Ἰταλίας (Καλαβρίας καὶ Ἀπουλίας). Ἡ κυπριακὴ, ἡ

* Τὸ παρὸν ἀποτελεῖ τὸ κείμενον ἀνακοινώσεως, ἣτις ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ εἰς τὸ Δ' Πανεπιστημίου συνέδριον (Κέρκυρα, 1978). Ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη.

1. Εἰς τὸν καθημερινὸν λόγον ὅλοι λέγομεν «ἡ διάλεκτος (τοῦ δεῖνα τόπου)», «ἡ διάλεκτος τοῦ χωριοῦ μου — τοῦ νησιοῦ μας», «αὐτὸ εἶναι διάλεκτος — διαλεκτικὴ λέξις». Οἱ ὄροι *ἰδίωμα*, *γλωσσικὸν ἰδίωμα*, *τοπικὸν ἰδίωμα* εἶναι τῶν λογίων καὶ τῶν γλωσσολογούντων, καθὼς καὶ ὁ ὄρος *ἰδιωματικὴ λέξις*. Οἱ δημοτικισταὶ ἐπλασαν καὶ τὸν ὄρον *ντοπιολαλιά*, μᾶλλον ὡς συνώνυμον τοῦ λογίου «τοπικὸν ἰδίωμα».

2. Ἡ λέξις εἶναι θηλυκοῦ γένους. Μερικαί, ἐσχάτως, εἴτε πρὸς ἀποφυγὴν «δευτεροκλίτου θηλυκοῦ» εἴτε ἀπὸ ξενικὴν ἐπίδρασιν (κατὰ τὸ γαλλικὸν *le dialecte* ἢ τὸ ἰταλικὸν *il dialetto*) λέγουσιν ὁ διάλεκτος.

κρητική και τινες άλλαι μορφαί τῆς νησιωτικῆς ἐλληνικῆς (π.χ. ἡ ροδιακῆ) εὐρίσκονται εἰς τὴν μεταξὺ διαλέκτου καὶ ιδιώματος κατάστασιν, ἂν καὶ ἡ πρώτη δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ καὶ ὡς διάλεκτος. "Ολαι αἱ λοιπαὶ τοπικαὶ μορφαὶ τῆς νεοελληνικῆς ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ιδιωμάτων καὶ παρουσιάζουν διαφόρους διαβαθμίσεις ὡς πρὸς τὴν κατανόησιν των ἀπὸ τὸν μέσον "Ελληνα ἀκροατὴν: εἰς τὴν Πελοπόννησον³, τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν νότ. Εὐβοίαν δὲν ὑπάρχει — σήμερον τοῦλάχιστον — διαλεκτικὴ χροιά τοῦ λόγου. Εἰς τὴν βόρειον Ἑλλάδα ("Ηπειρον, Στερεάν, βόρ. Εὐβοίαν, Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν, Θράκην, νήσους τοῦ βορ. Αἰγαίου)⁴ ἡ διαφορὰ τῆς γλώσσης ἀπὸ τὴν κοινὴν — ἐπαναλαμβάνω: τοῦλάχιστον σήμερον — ἔγκειται σχεδὸν μόνον εἰς τὸν λεγόμενον «βορειοελληνικὸν φωνηεντισμὸν»⁵ καὶ τινὰ ἄλλα φωνητικὰ καὶ, κατὰ δεύτερον λόγον, εἰς τινὰ μορφολογικὰ φαινόμενα, τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα σποραδικῶς πλέον ἐπισημαίνονται.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ κύριον μέρος τῆς ἀνακοινώσεως.

Ποία εἶναι — ἡ καλύτερον ποία ἦτο μέχρι τῆς προηγουμένης γενεᾶς — ἡ μορφή τῆς γλώσσης μας εἰς τὰ Ἑπτάνησα;

Πρόκειται περὶ «ιδιωμάτων» μὲ τὴν ἀνωτέρω περιγραφεῖσαν ἔννοιαν τοῦ ὅρου, τὰ ὁποῖα, ὅπως μᾶς παρουσιάζονται εἰς λαογραφικὰ κείμενα τοῦ αἰῶνος μας, δηλ. εἰς καταγραφὰς λαϊκοῦ λόγου ἢ εἰς ἠθογραφικὰ καὶ σατιρικὰ στιγμιότυπα προερχόμενα ἀπὸ τὴν πέννα λογοτεχνῶν ἢ λογοτεχνιζόντων τοπικῶν «ιλογίων», παρουσιάζουν λίαν ὑψηλὸν βαθμὸν κατανόησεως ἐκ μέρους τῶν μὴ Ἑπτανησίων. Ὡς πρὸς τὸν φωνηεντισμὸν ἀνήκουν εἰς τὰ λεγόμενα «νοτιοελλαδικὰ ιδιώματα» (ἐξαιρεῖται τὸ ἰδίωμα τῆς Λευκάδος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει στοιχεῖα βορειοελλαδικοῦ φωνηεντισμοῦ). Ὡς πρὸς τὴν μορφολογίαν ἐντύπωσιν προκαλοῦν εἰς τοὺς μὴ Ἑπτανησίους ὀνοματικαὶ τινες καὶ ρηματικαὶ καταλήξεις, ὡς καὶ τινες τύποι τοῦ ἄρθρου (τ σ ἦ = τῆς, τ σ ο ὐ = τοῦς, τ σ ἰ = τίς). Ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιον, τοῦτο δὲν ἀφίσταται πολὺ τοῦ τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, ἀλλὰ περιέχει ἠϋξημένον ποσοστὸν ἰταλικῶν δανείων, ἰδίᾳ εἰς τὸν λόγον τῶν ἀστῶν τῆς παλαιότερας γενεᾶς. Ἀξιοπρόσεκτος καὶ ἀρκετὰ ἔντονος καὶ σήμερον εἶναι ὁ φραστικὸς τονισμὸς τῶν Ἑπτανησίων, διαπιστούμενος καὶ εἰς πολὺ νεαρὰ ἄτομα.

Ἐχουν μελετηθῆ ἐπιστημονικῶς τὰ ἐπτανησιακὰ ιδιώματα; Νομίζω ὅτι

3. Ἡ ὁμιλουμένη μέχρι τελευταίως εἰς τὴν Μάνην μορφή τῆς γλώσσης μας πρέπει νὰ κατατάσσεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ιδιωμάτων.

4. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ γηγενὲς στοιχεῖον.

5. Μὲ τὸν ὅρον δηλοῦται ἡ στένωσις τῶν ἀτόνων [ε] καὶ [ο] εἰς [i] καὶ [u] ἀντιστοίχως καὶ ἡ πτώσις τοῦ πρωταρχικοῦ ἀτόνου τελικοῦ [i], συχνὰ καὶ τῶν ἐντὸς λέξεως ἀτόνων [i] καὶ [u]. Π.χ. παιδί > πιδί, χωριό > χουριό, χωράφ' > χουράφ', λύθηγε > λύθ'κι, κουδούνη > κ'δούφ'.

τὰ Ἑπτάνησα εἶναι ἀπὸ τὰς πλέον ἀνεξετάστους ἀπὸ διαλεκτολογικῆς ἀπόψεως περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὴν Γλωσσικὴν Βιβλιογραφίαν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Δικ. Βαγιακάκου εἰς τὸν 12ον τόμον τοῦ Λεξικογραφικοῦ Δελτίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, καταφαίνεται ἡ μικρὰ περὶ αὐτὰ ἐνασχόλησις τῶν διαλεκτολόγων μας. Ἄξιοι μνείας εἶναι αἱ ἀκόλουθοι μελέται πού ἐγράφησαν, σχεδὸν ὅλοι, πρὸ τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου: ἡ μελέτη τοῦ Σαλβάνου διὰ τὸ ἰδίωμα τῶν Ἀργυράδων Κερκύρας (1916), τὰ ἄρθρα τοῦ Π. Λορεντζάτου διὰ κεφαλληνιακὰ γλωσσικὰ φαινόμενα (1913, 1923, 1938), ἡ μελέτη τοῦ Δένδια διὰ μορφολογικὰ φαινόμενα τοῦ ἰδιώματος τῶν Παξῶν (1924), τὸ ἔργο «Ἡ γλῶσσα τῆς Ἰθάκης» τοῦ Σπ. Μουσοῦρα (1950), τὸ ζακυνθινὸν λεξικὸν τοῦ Ζῶη καὶ μερικαὶ παλαιαὶ (1874, 1878) μελέται διὰ τὸ ἰδίωμα τῆς Λευκάδος. Ὑπάρχουν καὶ τινες μελέται τοῦ Ἰταλοῦ γλωσσολόγου καθηγητοῦ Μ. Cortelazzo περὶ τῶν ἰταλισμῶν εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Κεφαλληνίαν (1940, 1948, 1959). Ἡ σύγχρονος γλωσσολογικὴ διαλεκτολογικὴ ἔρευνα δὲν ἠσχολήθη μὲ τὴν Ἑπτάνησον.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἑπτανησιακοῦ λόγου εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Ἑλλειψις προερρινώσεως εἰς τοὺς φθόγγους μπ, ντ, γκ, οἱ ὁποῖοι προφέρονται ἀντιστοίχως ὡς τὰ b, d, g τῶν δυτικο-εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν. Τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι γενικόν. Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας πού ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ ἀπερρινώσις τῶν φθόγγων τούτων παρατηρεῖται ἐν Κερκύρα, ἐνῶ δὲν συμβαίνει πάντοτε (τοῦτο καὶ κατὰ τὴν προσωπικὴν μου παρατήρησιν) ἐν Κεφαλληνίᾳ. Τί συμβαίνει εἰς τὰς λοιπὰς νήσους ἐν προκειμένῳ;

2) Ἰδιάζουσα καὶ λίαν χαρακτηριστικὴ προφορὰ τοῦ λ ἐν Κερκύρα καὶ Κεφαλληνίᾳ, ἴσως δὲ καὶ εἰς ἄλλας νήσους τοῦ Ἰονίου. Δυσκόλως τὴν ἀπομιμοῦνται οἱ μὴ ἐντόπιοι.

3) Οἱ φθόγγοι λ καὶ ν προφέρονται ἀντιστοίχως ὡς λι καὶ νι πρὸ τῶν φωνηέντων e καὶ i ἐν Κεφαλληνίᾳ⁶. Δὲν γνωρίζομεν ἐὰν συμβαίη τοῦτο καὶ εἰς τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ συμπλέγματος. Ἡ βιβλιογραφία δὲν μᾶς διαφωτίζει ἐπ' αὐτοῦ.

4) Μεσοφωνηεντικὴ ἀποβολὴ τοῦ γ⁷. Ἐρευνητέα ἡ ἔκτασις καὶ ἡ συχνότης τοῦ φαινομένου.

5) Ἐπισεσυρμένη προφορὰ τῶν λέξεων διὰ τῆς ἐπιμηκύνσεως τῆς τονιζομένης παραληγοῦσης. Τὸ φαινόμενον χαρακτηρίζει τὴν ὁμιλίαν τῶν ἀστῶν τῆς Κερκύρας. Συμβαίνει καὶ ἄλλοῦ;

6. Π.χ. αἱ λ. λινός, λύπη, νησί, νικάω προφέρονται ὡς ἐὰν ἐγράφοντο διὰ τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου glinos, glipi, gnisi, gnikao μὲ τὴν ἀξίαν τοῦ gl καὶ τοῦ gn εἰς τὴν ἰταλικὴν γραφὴν.

7. Π.χ. καλόγερος, φλοέρα, γυρολόος, ψαροφαῖς (ἀντὶ καλόγερος, φλογέρα, γυρολόγος, ψαροφαγᾶς ἢ ψαροφάγος) ἐν Κερκύρα.

6) Ἰδιάζων φραστικὸς τονισμὸς εἰς τὴν ἐπίκλησιν καὶ τὴν ἐρώτησιν. Τὸν ἐπεσήμανα εἰς τὰ Κύθηρα, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κεφαλληνίαν. Δὲν γνωρίζω ἂν συναντᾶται καὶ εἰς τὰς ἄλλας νήσους.

7) Ἀσυνίζητα ὀνόματα εἰς -ία⁸, -έα / ἄρσ. -έος. Φαινόμενον χαρακτηριστικὸν τοῦ ιδιώματος τῶν Κυθέρων καὶ τῆς Ζακύνθου, παρατηρεῖται εἰς ἐλάχιστας περιπτώσεις εἰς τὴν Κεφαλληνίαν.

8) Γενικὴ ἐνικοῦ τοῦ θηλυκοῦ ἄρθρου τσῆ (ἀντὶ τῆς) ἐν Κερκύρα καὶ Κεφαλληνίᾳ. Γενικὴ πληθυντικοῦ τοῦ ἄρθρου: τῶ(ν) ἐν Κερκύρα, τοῦν ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ (σπανίως) τσοῦ ἐν Κερκύρα. Αἰτιατικὴ πληθυντικοῦ τοῦ ἄρσενικοῦ ἄρθρου: τσοῦ εἰς τὰς νήσους Κέρκυρα, Παξοί, Ζάκυνθος καὶ Κεφαλληνία⁹.

9) Γενικὴ ἐνικοῦ εἰς -ὸς πολλῶν παροξυτόνων εἰς -α θηλυκῶν ὀνομάτων ἐν Κερκύρα καὶ Κεφαλληνίᾳ¹⁰.

10) Τὰ «περισπώμενα» ῥήματα ἀπαντοῦν ὑπὸ τὸν ἀσυναίρετον τύπον τῶν ἐν Κερκύρα καὶ Κεφαλληνίᾳ. Δὲν γνωρίζω τὴν ὅλην ἔκτασιν τοῦ φαινομένου.

11) Ὑποκοριστικαὶ καταλήξεις ἐν Κερκύρα εἶναι αἱ -πούλα, -ούλα, -έλικος, -ίτσι καὶ, ἰδίᾳ εἰς τὴν πόλιν τῆς Κερκύρας, τὸ -έλλι. Ποῖαι εἶναι αἱ ἐπικρατοῦσαι εἰς τὰς ἄλλας νήσους τοῦ συμπλέγματος¹¹;

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλω νὰ τονίσω ἐνταῦθα εἶναι ὅτι λείπει — καὶ χρειάζεται νὰ γίνῃ τὸ ταχύτερον καὶ μάλιστα ἀπὸ Ἑπτανησίους γλωσσολογοῦντας — μία σύγχρονος περιγραφὴ τῶν ιδιωμάτων τῶν νήσων καὶ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ συγκριτικὴ ἐξέτασις τῶν ἐπτανησιακῶν γλωσσικῶν φαινομένων πρὸς ἄλληλα καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν κοινὴν νεοελληνικὴν¹². Κατὰ τὴν γνώμην μου, σήμερον, ὅτε τὰ τοπικὰ ιδιώματα ἔχουν παντοῦ καὶ κατὰ πολὺ ὑποχωρήσει, ὁ προσφορώτερος τρόπος συγκεντρώσεως διαλεκτικοῦ ὕλικου πρὸς σύγκρισιν εἶναι ἡ γλωσσογεωγραφικὴ ἐξέτασις τῶν φαινομένων, δηλ. ἡ συγκέντρωσις ἀπαντήσεων εἰς συγκεκριμένον καὶ κοινὸν δι' ὅλα τὰ σημεῖα ἐρεῦνης ἐρωτηματολόγιον,

8. Π.χ. ἡ βουρλισία, ἡ ζεστασία, ἡ κατεργασία, ἡ φωτία κλπ. ἐν Ζακύνθῳ. Ἐν Κεφαλληνίᾳ, κατὰ τὴν ἐκεῖ ἐπιτόπιον ἐρευνάν μου, μόνον τρεῖς ἀσυνιζήτους τύπους κατέγραψα: κολέος, κορέος, καὶ ἀναβροξία (= κοιλίος, κοριός, ἀναβροχία, δηλ. ἔλλειψις βροχῆς).

9. Π.χ. τσῆ γυναικός, τῶ γυναικῶνε, τσοῦ γυναικῶνε, τσοῦ χωριάτες (=τῆς γυναίκας τῶν γυναικῶν, τῶν γυναικῶν, τοὺς χωριάτες).

10. Π.χ. τσῆ θυγατερός, τσῆ πορτός, τσῆ κοπελλός, τσῆ σταφιδός (= τῆς θυγατέρας, τῆς πόρτας, τῆς κοπέλλας, τῆς σταφίδας).

11. Π.χ. πορτοπούλα, βρυσσοπούλα, κοπελλούλα, χλωρέλικος, νοστιμέλικος, κοπελλίτσι, κοιλίτσι, Νικολίτσι, χωριατσέλλι, ποτηρέλλι (ἐναντι τῶν κοινῶν πορτάκι (πορτούλα) πορτίτσα, βρυσούλα, κοπελλίτσα, χλωρούτσικος, νοστιμούτσικος, κοπελλάκι, κοιλίτσα, Νικολάκης, χωριατάκι, ποτηράκι).

12. Καθὼς γνωρίζω, ὁ Γάλλος νεοελληνιστὴς καθηγητῆς Yvon Tarabout ἐτοιμάζει διεξοδικὴν μελέτην διὰ τὸ γλωσσικὸν ἴδιωμα τῆς Λευκάδος.

μὲ σκοπὸν τὴν ἀποτύπωσιν τῶν δεδομένων ἐπὶ γεωγραφικῶν χαρτῶν τῆς περιοχῆς διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ἰσογλώσσων. Εἷς Γλωσσικὸς "Ἀτλας τῶν Ἰονίων Νήσων θὰ ἦτο λίαν εὐπρόσδεκτος εἰς τὴν ἑλληνικὴν διαλεκτολογίαν¹³. Μέχρι τώρα οὐδεμία παρομοία ἐργασία ἔχει γίνεαι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν συγκέντρωσιν ἀπαντήσεων εἰς τὰ 546 ἐρωτήματα τοῦ Γλωσσικοῦ "Ἀτλαντος τῆς Εὐρώπης, ὃ ὁποῖος παρασκευάζεται ἐν Ὀλλανδίᾳ¹⁴. Τὰς ἀπαντήσεις ταύτας συνεκέντρωσα ὁ ἴδιος ἀπὸ τὰ χωρία Κ α ρ ο υ σ ἄ δ ε ς Κερκύρας, Σ ἄ μ η Κεφαλληνίας καὶ Μ α χ α ι ρ ἄ δ ο Ζακύνθου. Ἡ ἐκλογή τῶν τριῶν τούτων σημείων διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν γλωσσικὸν ἄτλαντα ὑπῆρξε κατὰ τινα τρόπον αὐθαίρετος λόγῳ τῆς ἐκ μέρους μας ἀγνοίας τῶν γλωσσογεωγραφικῆς φύσεως λεπτομερειῶν τῶν ἑπτανησιακῶν ἰδιωμάτων. Ἐκτὸς τούτου ὅμως, εἰς χάρτας ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης δὲν εἶναι δυνατόν, οὔτε καὶ ἐνδιαφέρον, νὰ ἀπεικονισθοῦν λεπτομέρειαι τῶν διαλεκτικῶν διαφορῶν τῶν ἐπὶ μέρους γλωσσῶν, ἐπομένως καὶ τῆς ἑλληνικῆς. Αἱ τοπικαὶ παραλλαγαὶ τῆς γλώσσης μας μόνον εἰς γλωσσικὸν ἄτλαντα τοῦ ἑλληνοφώνου κόσμου, γενικὸν ἢ κατὰ περιοχάς, δύνανται καὶ ἐπιβάλλεται νὰ ἀποτυπωθοῦν. Πάντως τὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθέντων τριῶν σημείων ἐρεύνης εἰς τὸν ἑπτανησιακὸν χῶρον συγκεντρωθὲν ὑλικὸν κατέδειξε ἀρκετάς καὶ ἐνδιαφερούσας διαφορὰς εἰς τὸ λεξιλόγιον τῶν τριῶν νήσων. Προσωπικῶς ἔχω ἀντίληψιν καὶ τῆς διαφορᾶς εἰς τὸν φραστικὸν τονισμὸν μεταξὺ Ζακυνθίων καὶ Κερκυραίων καὶ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἐρωτηματικοῦ καὶ τοῦ προσαγορευτικοῦ ἐπιτονισμοῦ Ζακυνθίων καὶ Κεφαλλήνων, πρὸς ἐπιστημονικὴν ὅμως ἐξέτασιν τοῦ ἐπιτονισμοῦ χρειάζεται ἡ ἐπικουρία τῶν μηχανημάτων τῆς ἐνοργάνου (ἢ πειραματικῆς) φωνητικῆς, ἀνυπάρκτων δυστυχῶς ἐν Ἑλλάδι. Διὰ παραδείγματα ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν εἰς τὸ λεξιλόγιον¹⁵ καὶ τὴν μορφολογίαν τῶν ἑπτανησιακῶν ἰδιωμάτων παραπέμπω τοὺς ἐνδιαφερομένους εἰς τὰς μελέτας καὶ τὰ σχετικὰ ἐπὶ μέρους (κατὰ νήσους) γλωσσάρια. Ἐδῶ ἀναφέρω ἐνδεικτικῶς ἐλάχιστα:

τὸ (φυτὸν) ἡλιοτρόπιον	ἡλιος Καρ., Σάμ., τοῦ ἡλιοῦ τὰ κάλλη Μαχ.
γυμνός	γδυτός Σάμ., γδυμνός ¹⁶ Μαχ.
κοιτάζει	τηράει ¹⁷ Καρ., Σάμ., λουμιάρει Μαχ.

13. Τὴν ἀνάγκην ἐμπράκτου ἐφαρμογῆς τῆς Γλωσσογεωγραφίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, μόνην ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἢ ὁποῖα δὲν διαθέτει ἀκόμη γλωσσικὸν ἄτλαντα, δὲν ἔπαυσα ἀπὸ ἐτῶν νὰ τονίζω. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀσχολοῦμαι προσωπικῶς εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ γλωσσικοῦ ἄτλαντος τῆς Κρήτης.

14. Εἰς τὸ Κέντρον διαλεκτολογίας καὶ ὀνοματογνωσίας τοῦ Καθολικοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νιμέγκης (Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde).

15. Θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετασθοῦν γλωσσογεωγραφικῶς καὶ οἱ ἰταλισμοὶ τῶν Ἑπτανησίων.

16. Ὁμοίως ἐν Κρήτῃ.

17. Τὸ ρῆμα εἶναι κοινότατον εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν ἡπειρωτικὸν ἑλληνικὸν χῶρον.

οὐράνιο τόξο	δόξα ¹⁸ Καρ., τὸ δοξάρι τσῆ καλογριᾶς Σάμ., τὸ ζωνάρι τσῆ Παναΐας Μαχ.
καπνοδόχος τῆς στέγης	φογὸς Καρ., φουγάρο Σάμ., φουγοῦρο Μαχ.
κοτέτσι	κόρονιτσα Καρ., καπονάρα Σάμ., καπονέρα Μαχ.
κόκορας	κόκορος Καρ., Σάμ., κόκορας Μαχ.
ὀμίχλη	μπούσι Καρ., Σάμ., κατσιφάρα ¹⁹ Μαχ. (ὄπου καὶ πούσι)
μολύβι (γραφῆς)	(τὸ) λάπε Καρ., βολίμι Σάμ., Μαχ.
μυρμήγκι	μέρμηγκας Καρ., λιγκόνι Σάμ., μελιγκόνι ²⁰ Μαχ.
λαβὴ τοῦ ἀρότρου	χειρολάβρα Καρ., χεράλετρο Σάμ., ἀλετροχέρι Μαχ.
κούκλα	κουτσούνα ²¹ Καρ., Σάμ., κουτσίνα Μαχ.
νύχτα, βραδυὰ	νύχτα Καρ., Σάμ., νυχτία Μαχ.

Καὶ μερικαὶ ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν τριῶν σημείων, ἀντιτιθέμεναι πρὸς τὴν κοινὴν νεοελληνικὴν:

γαβγίζει (τὸ σκυλλί)	ἀλυχτάει
σιδηρουργὸς	φάβρος
ἀχλάδι	ἀπίδι
τεμπέλης	ἀκαμάτης

Ἡ σημασία τῶν ἑπτανησιακῶν ἰδιωμάτων διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης εἶναι μεγάλη καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐπιβάλλεται ἡ εἰς βάθος μελέτη των. Ἀπὸ τὴν πελοποννησιακὴν καὶ τὴν ἑπτανησιακὴν ὁμιλίαν προῆλθεν ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ. Ἀκόμη καλύτερον: ἡ σχεδὸν ἄνευ ἰδιωματισμῶν πελοποννησιακὴ ὁμιλουμένη ἀνήχθη εἰς πανελλήνιον ὄργανον, τὸ ὁποῖον ἐπλουτίσθη ἀπὸ τὸν ἑπτανησιακὸν λόγον ὡς πρὸς τὸ λεξιλόγιον, χάρις εἰς τοὺς ἑπτανησίους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς τοῦ 19ου αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους ἀκόμη λόγους. Τὸ πῶς ἀκριβῶς καὶ μέχρι ποίου ποσοστοῦ συνέβαλον εἰς τὸν ἐμπλουτισμὸν τοῦτον τὰ ἰδιώματα τῶν Ἰονίων νήσων δὲν ἔχει μελετηθῆ. Καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῆ, ἀν προηγουμένως δὲν ἐξακριβωθοῦν διὰ τῆς γλωσσογεωγραφικῆς μεθόδου οἱ κοινοὶ χαρακτῆρες αὐτῶν καὶ ἐπισημανθοῦν τὰ διαλεκτικὰ, γενικὰ καὶ ἐπὶ μέρους, στοιχεῖα των. Ἡ γλωσσογεωγραφικὴ ἔρευνα, μὲ ἄλλους λόγους, θὰ καταδείξῃ τί εἶναι πανεπτανησιακὸν καὶ τί τὸ ἰδιαίτερον κάθε νήσου τοῦ συγκροτήματος. Ἄς εὐχηθοῦμε νὰ μὴν ἀργήσῃ ἡ ἐργασία αὐτή.

ΝΙΚ. Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

18. Ὁμοίως εἰς μέγα τμήμα τοῦ ἠπειρωτικοῦ χώρου, κυρίως εἰς τὴν βόρειον Ἑλλάδα.

19. Ἡ λέξις εὐχρηστεῖ εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Κρήτης καὶ τῆς Λακωνίας.

20. Ἡ λέξις ἀκούεται καὶ εἰς τὸν νομὸν Χανίων Κρήτης ὑπὸ τὸν τύπον μελιγκούρι.

21. Ἡ λέξις εὐχρηστεῖ εἰς τὴν Κρήτην κ.ἄ. νήσους τοῦ Αἰγαίου.

RÉSUMÉ

Nicolas G. Contossopoulos, *Problèmes géolinguistiques septinsulaires.*

Les parlers locaux des îles ioniennes n'ont pas été étudiés de manière exhaustive. Il est indispensable de les envisager avec les méthodes de la géographie linguistique moderne. Un atlas linguistique septinsulaire est un oeuvre particulièrement urgent.

Nous donnons ici des exemples de similitudes et de divergences phonétiques, morphologiques et lexicales entre les parlers de chacune des îles de cet archipel et nous insistons sur le besoin d'une étude approfondie de ces parlers qui ont grandement contribué à la formation de la langue commune néo-grecque.

ΛΗΜΝΙΑΚΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ*

Ἐγκαταλελειμένο ἀπὸ πολλές ἀπόψεις τὸ νησί τῆς Λήμνου δὲν εἶδε ἕως τώρα οὔτε τὴ διάλεκτό του νὰ τὴ μελετοῦν οἱ διαλεκτολόγοι. Δὲν ὑπάρχει πραγματι μίᾳ εἰδικὴ μονογραφία γι' αὐτὴ, παρὰ μόνο ἐλάχιστες πληροφορίες τοῦ Heisenberg¹ καὶ τοῦ Α. Α. Παπαδόπουλου². Βέβαια ὑπάρχουν μερικὰ χειρόγραφα μὲ λημνιακὴ γλωσσικὴ ὕλη στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τρία ἀπὸ αὐτὰ μᾶς παρέχουν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἰδιωματικὸ γλωσσάριο, καὶ μίᾳ συνοπτικὴ περιγραφή τοῦ λημνιακοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος. Ἀλλὰ τὰ λημνιακὰ ἑλληνικὰ ἔχουν μίᾳ ἐνδιαφέρουσα ἰδιομορφία καὶ ἀξίζει νὰ γραφτῆ μίᾳ συστηματικὴ μελέτη γι' αὐτά. Ἴσως ἐπιχειρήσω στὸ μέλλον μίᾳ τέτοια συγγραφή. Ἐδῶ, σκοπὸς τῆς ἀνακοινώσεώς μου εἶναι νὰ σκιαγραφήσω τὸ ἰδίωμα τοῦ νησιοῦ, τοποθετώντας το μέσα στὸ σύνολο τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων, καὶ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴ τοῦ ἀκροατηρίου σ' ἓνα χαρακτηριστικὸ φαινόμενό του, μοναδικὸ στὴν καθόλου ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἡ Λῆμος, ἓνα νησί μὲ ἕκτασι 477 χιλμ² καὶ πληθυσμὸ 23.000 κατοίκους περίπου, ἀσφαλῶς θὰ παρουσιάζη τοπικὲς γλωσσικὲς διαφορὲς, ποὺ στὰ τελευταῖα χρόνια θὰ ἔχουν ἀτονήσει κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς καὶ τῆς γλώσσης τῆς παιδείας. Δὲν θὰ ἀναφερθῶ ἐδῶ σ' αὐτές. Θὰ θεωρήσω μόνο τὰ καθολικὰ λημνιακὰ γλωσσικὰ φαινόμενα.

Ἡ Λῆμος βρίσκεται στὸν χῶρο τοῦ βόρειου φωνηεντισμοῦ³. Μερικοὶ συγγραφεῖς θεωροῦν τὸ ἰδίωμά της ἡμιβόρειου τύπου⁴ ἀπὸ ἐπιπόλαια γνῶσι ποὺ

*. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ κείμενο ὀμιλίας μου ποὺ ἔγινε στὴ Λῆμο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1979, στὸ Δ' Συμπόσιο τοῦ Αἰγαίου, τοῦ ὁποίου τὰ Πρακτικὰ δὲν δημοσιεύτηκαν.

1. A. Heisenberg, Neugriechische Dialekttexte, Λειψία, 1934 (σσ. 44-56).

2. Α. Α. Παπαδόπουλου, Γραμματικὴ τῶν βορείων ἰδιωμάτων τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἀθήναι, 1926.

3. Ὑπενθυμίζω τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου: εἶναι ἡ προφορὰ τοῦ ἄτονου e σὰν i καὶ τοῦ ἄτονου o σὰν u (παιδί > πιδί, θέλετε > θέλιτι, χωράφι > χουράφ', ὁ λάκκος > οὐ λάκκος), ἡ σίγησι τοῦ πρωταρχικοῦ ἄτονου τελικοῦ i (τὸ σπίτι > τού σπίτ', τὸ χωράφι > τού χουράφ') καὶ σὲ πολλές περιπτώσεις ἡ σίγησι ἐπὶ πλέον, τῶν ἄτονων i καὶ u μέσα στὴ λέξι (θέλετε > θέλ'τι, κουδούνη > κ'δούφ'). Στὴ Λῆμο τᾶχουμε ὅλα αὐτὰ τὰ φαινόμενα.

4. Μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ δηλώνουμε τὸ ἰδίωμα στὸ ὁποῖο χάνεται τὸ πρωταρχικὸ ἄτονο τελικὸ i, ἀλλὰ δὲ στενώνονται τὰ ἄτονα e καὶ o σὲ i καὶ u. Σπάνια ἐφαρμόζεται ὁ ὄρος σὲ ἰδίωμα ποὺ παρουσιάζει στένωσι τῶν παραπάνω φωνηέντων καὶ ὄχι πτώσι τοῦ τελικοῦ ἄτονου i (τύπος χουράφι ἀντὶ χωράφι ἢ χουράφ').

είχαν γι' αυτό και πού ίσως δικαιολογείται κάπως από τη φθορά που παρουσιάζει τελευταία ο βόρειος φωνηεντισμός σ' όλο τον βορειοελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα στη Λήμνο⁵.

"Άλλες ισόγλωσσοι βασικών διαλεκτικών φαινομένων της νεοελληνικής που περιλαμβάνουν τη Λήμνο είναι:

1) Στο βορειοελλαδικό χώρο το άρσενικό άρθρο ο προφέρεται φυσικά, ο υ, υπάρχουν όμως και περιοχές όπου αντί για ου έχουμε ι, π.χ. ου παπᾶς / ι παπᾶς. 'Η Λήμνος ανήκει στην ζώνη του ου⁶.

2) 'Η κύρια υποκοριστική κατάληξις στη νεοελληνική είναι, για το ουδέτερο γένος, το -άκι Τοπικά όμως, στο βορειοελλαδικό χώρο, έχουμε, κατά περιοχές, το -ούδ', το -έλ' ή το -έρ'. Το -ούδι, βέβαια με τις μορφές -ούδιw και -ούιν, τ'όχουμε και στην Κύπρο, ενώ σποραδικά στο νοτιοελλαδικό χώρο ακούγεται και η σπανιότερη υποκοριστική κατάληξις -πουλο, που στον Πόντο παρουσιάζει καθολικότητα με τη μορφή -όπον. Στη Λήμνο συναντιώνται οι τρεις βορειοελλαδικές ισόγλωσσοι. 'Επικρατεί η κατάληξις -ούδ', κοινότατη στη Μακεδονία και τη Θράκη, δὲν λείπουν όμως και τὰ υποκοριστικά σὲ -έλ', που θυμίζουν τη Λέσβο, και σὲ -έρ, που θυμίζουν τὸ ἰδίωμα τῆς 'Αρτάκης τῆς Προποντίδας⁷. Παραδείγματα: χιρούδ', πιδούδ', πιριστιρούδ', πουδαρέλ', δαχτ'λέρ'. Τὴν υποκοριστικὴν κατάληξι -ούλ' τὴ συναντᾶμε μόνο σὲ τοπωνύμια: Κοντοπούλ', Ρουσουπούλ' (ὀνόματα χωριῶν).

3) Σ' ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου, ὅταν ἓνα οὐσιαστικὸ τελειῶνῃ σὲ ς και ἀκολουθῆ ὁ συγκεκριμένος τύπος μ' τῆς κτητικῆς ἀντωνυμίας μου, ἀναπτύσσεται ἓνα φωνῆεν ἀνάμεσα σὲ ς (που προφέρεται σάν ζ) και σὲ μ. Τὸ φωνῆεν αὐτὸ ἄλλοῦ εἶναι τὸ ι και ἄλλοῦ τὸ ου. Π.χ. ὁ μπαμπᾶς μου > οὐ μπαμπᾶς μου, μπαμπᾶς-ου μ', μπαμπᾶς-ι μ'. Στη Λήμνο τὸ εὐφωνικὸ αὐτὸ φωνῆεν-στήριγμα εἶναι τὸ ι, π.χ. οὐ νοῦζ-ι μ', γοί δυχατέρεζ-ι μ', τ' κόζιμ' (= τοῦ κόσμου). 'Ἴδου και μία ἀξιοσημεῖωτη φράσις που τὴν κατέγραψα τὸ 1964 σὲ νησί ἀπὸ τὸ στόμα νεαροῦ κοριτσιοῦ: οὐ babάζ-ι μ' ἦδαν κιαχαγιᾶς κι' οὐ bάρβαζ-ι μ' κιαχαγιᾶς (κιαχαγιᾶς = γεωργός, χωρικός).

4) Τὴ θρακικὴ διάλεκτο θυμίζει ἢ ἀνάπτυξις τοῦ εὐφωνικοῦ j ἀνάμεσα σὲ φωνῆεντα ἢ και σὲ τὴν ἀρχὴ λέξεως που ἀρχίζει ἀπὸ φωνῆεν, π.χ. τριγία (= τρία), γιό'νας (= ὁ ἓνας), παροησίγία, πουλιτείγία, ἱστορίγία, πριγιόν, ἄγριγίους, δάκουγιου (= κόλλα δέντρου), νηστείγία, φουτουγραφίγία, τ' ἀγαλείγία,

5. 'Ο Α. Α. Παπαδόπουλος, σὲ παραπάνω σύγγραμμά του (σ. 12), θεωρεῖ τὸ ἰδίωμα τῆς Λήμνου ἡμιβόρειο.

6. 'Ο Α. Α. Παπαδόπουλος (ἔ.π., σ. 50) ἔχει σωστὰ παρέχει σάν ἄρσενικό ἄρθρο σὲ Λήμνο τὸ ὄ, ἐνῶ εἶναι τὸ οὐ.

7. Βλ. Α. Α. Παπαδόπουλος, ἔ.π., σ. 107 και 'Ἰπποκρ. Μικρῆ, Λεογραφικὰ 'Αρτάκης, Μικρασιατικὰ Χρονικά, τόμ. 7, σελ. 256.

Σουφίγια, Τουρκίγια, κλπ. Τὸν φθόγγο αὐτὸν τὸν βλέπουμε ν' ἀναπτύσσεται καὶ σ' ἄλλες περιπτώσεις π.χ. σὲ ὑστερογενῆ μεσοφωνηεντική θέσι, ἢ ὁποία δημιουργήθηκε μετὰ τὴν πτώσι τοῦ σ, χαρακτηῖρα τοῦ μέλλοντος, σὲ δεύτερο ἐνικὸ πρόσωπο ρημάτων, π.χ. γελάσης - γελάης - γελάγς, ἀδειάσης - ἀδειάης - ἀδειάγς, γεμώσης (γεμίσης) - γεμώης - γεμώγς, κ.ἄ.

5) Ἐνα τελικὸ ν ἀναπτύσσεται στὸ γ' ἐνικ. πρόσωπο τοῦ ἀορίστου (π.χ. εἶδιν, πῆριν, βγῆκιν, χάθ'κιν πιάστ'κιν, σ'κώθ'κιν, βόμ'κιν, τράβ'ξιν, ἤβγαλιν, κουφάθ'κιν, ξιράθ'κιν, = εἶδε, πῆρε, βγῆκε, χάθηκε, πιάστηκε, σηκώθηκε, ἀπόμεινε, τράβηξε, ἔβγαλε, κουφάθηκε, ξεράθηκε) καὶ τοῦ παρατατικοῦ (τάλιγιν = τάλεγε, τᾶχιν = τὰ εἶχε), πολλές φορές χωρὶς νὰ συντρέχη λόγος εὐφωνίας. Σπανίως ἔχομε τελικὸν ν καὶ σὲ ἐνεστωτικούς τύπους ὅπως νοιάζιν = νοιάζεται, φροντίζει. Τὸ φαινόμενο τοῦ τελικοῦ ν στοὺς τύπους ποὺ ἀναφέραμε θυμίζει μερικὰ μακεδονικὰ ἰδιώματα, ὅπως τοῦ κάμπου τῆς Ἡμαθίας, τοῦ κάμπου τοῦ Λαγκαδᾶ καὶ προπαντὸς τὸ ἰδίωμα τῆς Ναούσης. Ἐς σημειωθῆ πὼς τὸ τελικὸ ν τοῦ γ' πληθ. προσώπου τῶν ρημάτων ἐκπίπτει στὴ Λῆμνο, καὶ οἱ σχετικοὶ χωρὶς αὐτὸ τύποι θυμίζουν τὴν κρητικὴν διάλεκτο: μαλώνα, πιθάνα, λέγα, φέρνα· κρητικά: ἐμαλώνα, ἐποθάνα, ἐλέγα, ἐφέρνα) = μαλώναν(ε), πεθάναν(ε), λέγαν(ε), φέρναν(ε).

6) Στὴ Λῆμνο — ὅπως στὰ περισσότερα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, στὴν Κρήτη κλπ., ἀλλὰ καὶ στὴ Μακεδονία — τὰ παλιὰ περισπώμενα ρήματα ἀκούγονται μὲ τὸν συνηρημένο τύπο τους (π.χ. ἀγαπῶ, κυν'γῶ κλπ. καὶ ὄχι: ἀγαπάου, κυν'γάου).

7) Τὴν Κρήτη, τὴν Τῆνο καὶ ἄλλες σκόρπιες ὡς πρὸς τὸ φαινόμενο αὐτὸ γλωσσικὲς νησίδες θυμίζει ἢ κατάληξι -ιανὸς τῶν ἐθνικῶν, ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ Λῆμνο: Πλακιανός, Σβερδιανός, Τσιμαντριανός, Μπουριανός, Βαρουσανός, Σαρδιανός, Κουντοπ'λιανός, κλπ.

8) Ἡ Λῆμνος δὲν ἀνήκει στὸ χωρὸ τοῦ εἶντα, ποὺ περιλαμβάνει τὰ ἰδιώματα καὶ τὶς διαλέκτους ἐνὸς μεγάλου μέρους τοῦ νησιώτικου χώρου τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν ποντιακὴν διάλεκτο. Οἱ Λῆμνιοὶ χρησιμοποιοῦν πάντα τὸ ἐρωτηματικὸ τί⁸.

9) Στὴ Λῆμνο οἱ μέσοι ἤχηροὶ κλειστοὶ φθόγγοι (μπ, ντ, γκ) προφέρονται χωρὶς προερρίνωσι, δηλ. σὰν τὰ b, d, g τῶν δυτικο-εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν.

10) Τὰ συριστικὰ σύμφωνα, ἀπ' ὅσο τοῦλάχιστον μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω, δὲν δασύνονται στὴ Λῆμνο⁹, ὅπως συμβαίνει στὴ Μακεδονία καὶ σὲ ἄλλα βορειοελλαδικὰ ἰδιώματα.

8. Βλ. χάρτη τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ εἶντα στὴ σελ. 309 τοῦ τόμου 73 τοῦ Bulletin de la Société de Linguistique τοῦ Παρισιοῦ, κατασκευασμένο ἀπὸ μένα γιὰ τὴ δημοσιευμένη στὸν τόμο αὐτὸ (σσ. 301-310) μελέτη τοῦ καθηγ. Υνοῦ Tarabouf.

9. Δὲν ἔχομε δηλ. σ = γαλλικὸ ch, οὔτε ζ = γαλλικὸ j.

11) Τὸ λ δὲν προφέρεται ὑπερωϊκᾶ μπροστὰ ἀπὸ τὰ α, ο, ου, ὅπως συμβαίνει στὴ Μακεδονία καὶ σὲ ἄλλα βορειοελλαδικά, ἀλλὰ καὶ νησιωτικὰ ιδιώματα. Μόνο ἀπὸ Μικρασιάτες πρόσφυγες (ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἐρυθραίας) ἀκούει κανεὶς στὴ Λήμνο τὸ ὑπερωϊκὸ λ.

12) Ὁ τύπος διῶ, ἀντὶ ἰδῶ ἢ δῶ, τῆς ὑποτακτικῆς τοῦ ρ. βλέπω ἐπικρατεῖ στὸ νησιὸν καὶ θυμίζει διάφορα βορειοελλαδικὰ καὶ μικρασιατικὰ ιδιώματα.

13) Ὁ τύπος ἔνι, σὰν γ' ἐνικὸ ἐνεστῶτος τοῦ ρ. εἶμαι, εἶναι κοινότατος στὴ Λήμνο, ἀντὶ τοῦ κοινοῦ εἶναι (ἢ μὲ «βόρεια» προφορὰ εἶνι) καὶ θυμίζει τὰ βυζαντινὰ ἑλληνικὰ καὶ πολλὰ νεώτερα νησιωτικὰ ιδιώματα.

14) Ἡ ἀντωνυμία δικός προφέρεται θ'κός, ὅπως σὲ μεγάλο τμῆμα τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου.

15) Ἡ κατάληξις -να ἀντὶ -νε τοῦ γ' πληθ. προσώπου τοῦ ἐνεστῶτα (π.χ. ἔχνα νὰ κάμ'να = ἔχουνε νὰ κάνουνε), κάπως σπάνια βέβαια σὲ χρῆσι, ἀλλὰ ὄχι ἄγνωστη καὶ ἐδῶ, θυμίζει τὸ ἰδίωμα τῆς μικρασιατικῆς Ἀρτάκης¹⁰ καθὼς καὶ θρακικὰ ιδιώματα «ἡμιβόρειου» φωνηεντισμοῦ.

Δὲν θέλω νὰ μπῶ στὶς λεπτομέρειες τῶν φθογγικῶν παθῶν καὶ τῆς μορφολογίας τοῦ ιδιώματος. Θὰ τονίσω ὅμως, πρὶν μπῶ στὸ κύριο μέρος τῆς ὁμιλίας μου, τὰ ἑξῆς:

Ὅπως θὰ προσέξατε, τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Λήμνου παρουσιάζει ὁμοιότητες βασικὰ μὲ τὰ βόρεια ἑλληνικὰ, μὲ ιδιαίτερη σχέσι πρὸς τὴ Θράκη, τὴ Λέσβο, τὴν Ἀρτάκη, τὴ Μακεδονία, τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου. Μὲ τὰ τελευταῖα ἢ σχέσι τῆς εἶναι μεγάλη ιδιαίτερα στὸ λεξιλόγιο, γιὰ τὸ ὁποῖο, εἶναι ἀλήθεια, δὲ μᾶς παίρνει ὁ χρόνος νὰ μιλήσουμε διεξοδικά. Ποῦ ὀφείλεται ἡ ξεχωριστὴ σχέσι μὲ τὰ μέρη αὐτά; Οἱ κάτοικοι λένε ὅτι τὸ νησιὸν ἔχει ἐποικισθῆ ἀπὸ Θεσσαλοὺς καὶ Θραῖκες σὲ σχετικὰ πρόσφατη ἐποχὴ. Οἱ ἱστορικοὶ ἄς μᾶς διαφωτίσουν στὸ σημεῖο αὐτό. Ἐγὼ ἐπισημαίνω ἐδῶ ὅτι ἔντονες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴ Θράκη, τὴν Κρήτη κλπ. βλέπουμε ὄχι μόνον στὴ γλῶσσα τῶν Λημνίων, ἀλλὰ καὶ στὴ λαϊκὴ ἐνδυμασία, στὰ τραγούδια, στοὺς χοροὺς καὶ σὲ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ λαϊκοῦ βίου. Φυσικὰ, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ἐποικισμοῦ, αἰτία τῶν ὁμοιοτήτων αὐτῶν μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέσις τοῦ νησιοῦ, καθὼς καὶ τὰ ταξίδια τῶν Λημνιῶν ναυτικῶν στὰ ἄλλα νησιὰ καὶ στὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου μὲ ὅλες τὶς συνέπειες ποὺ τὰ ταξίδια αὐτὰ μποροῦν νὰ ἔχουν.

Καὶ τώρα ἄς ἔρθουμε στὸ ἰδιάζον λημνιακὸ γλωσσικὸ φαινόμενο ποὺ ἀπλῶς ἀνέφερα στὴν ἀρχή. Ἦδη ὁ καθηγητῆς Νικ. Ἀνδριώτης¹¹ εἶχε παρατηρήσει ὅτι εἰς τὸ ἰδίωμα ποὺ ἐξετάζουμε δύο σύμφωνα μαζὶ ἀποτελοῦν πάντοτε δυσπρόφερτο σύμπλεγμα καὶ γι' αὐτὸ ἀναπτύσσεται ἀνάμεσά τους ὁ φθόγγος ι,

10. Πρβλ. Α. Α. Παπαδόπουλο, σ. 24 καὶ Ἰππ. Μακρῆ, σ. 256.

11. Στὴν Εἰσαγωγὴ τῆς συλλογῆς του μὲ γλωσσικὰ ὕλικα ἀπὸ τὴ Λήμνο (χειρόγραφο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀριθ. 453).

για να διευκολυνθῆ ἡ προφορά. Ὁ Α.Α. Παπαδόπουλος¹² ἀναφέρει τὴν ἀνάπτυξι εὐφωνικοῦ *ι* σὲ συμφωνικά συμπλέγματα, ἀλλὰ δὲν συγκαταλέγει τὴ Λῆμνο ἀνάμεσα στοὺς τόπους, στοὺς ὁποίους παρατηρεῖται αὐτὸ τὸ φαινόμενο. Στὴν πραγματικότητα ὁ «συνοδίτης» αὐτὸς φθόγγος παρατηρεῖται σὲ συμπλέγματα ποὺ περιέχουν, σὰν πρῶτο ἢ σὰν δεύτερο στοιχεῖο, τὸ σύμφωνο ρ ἢ, σπανιώτερα, ἓνα ἀπὸ τὰ σύμφωνα β, κ, π, χ μπροστὰ ἀπὸ λ. Παρατηρεῖται ἐπίσης στὰ συμπλέγματα μν καὶ χν. Πάντα δηλαδὴ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ἀνάπτυξι τοῦ ἦ παρουσία ἐνὸς ἀπὸ τὰ σύμφωνα ποὺ μετέχουν καὶ φωνηεντικοῦ χαρακτήρος καὶ τέτοια σύμφωνα εἶναι τὰ ρ, λ, ν. Σὲ μικρότερη συχνότητα ἐμφανίζεται τὸ εὐφωνικὸ *ι* καὶ στὴν Πελοπόννησο μὲ τὰ γνωστὰ καπινός, σταθιμός κλπ., ἀντὶ καπνός, σταθμός. Στὴ Λῆμνο, ὅταν τὸ συμφωνικὸ σύμπλεγμα περιέχη σὰν δεύτερο στοιχεῖο τὸ ρ καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸ ἀκολουθῆ ἡμίφωνο *ι* + τονούμενο ἢ ἀτονοληκτικὸ *α*, τότε τὸ ἡμίφωνο αὐτὸ *ι* μετατρέπεται σὲ ἔντονο *γι*. Γιὰ νὰ κάνω τὸ πρᾶγμα σαφέστερο, θὰ δώσω ἀμέσως μερικὰ παραδείγματα:

Κοινὴ νεοελληνικὴ	Ἰδίωμα Λήμνου	
	στ'μάριν	στιμάρει (= ἐκτιμᾶ)
κιτρινιάρης	κιτερνιάρ'ς	
Καστρινός	Καστερνός	
	κ'λύστιργια	κυλίστρια (= κύλισμα χάμου)
	παρακαθίστιργια	παρακαθίστρια (= γυναίκα ποὺ κλώθει)
	πλύστεργια	πλύστρια (πλάκα τῆς πλύσης)
	σκουτώστιρις	σκοτωστρες (= φονικὰ ὄργανα)
γριά	γιργιά	
γρί-γρί, τὸ	τοῦ γιρι-γιο	
ἀποκριὰ	ἀπουκιργιά	
δάκρυα, τὰ	δάκιργια	
κρέας	κιργιάς	κριάς
	πατήτιργια	πατήτρια (τοῦ ἀργαλειοῦ)
παντρειά	παντιργιά	
Λαμπρῆ	Λαβιργιά	Λαμπριά
	χουχιλδέλια	χοχλιδέλια (= σαλιγκαράκια)
γλυκὸ	γιλκὸ	
χρέος	χιργιὸς	χριὸς
κάνει	κάμιν	κάμνει
	γῆ πιντέχιν	ἡ πεντέχνη (= ἡ πέμπτη ἡμέρα τῆς σε- λήνης)
ὄσοι	ὄσιν	ὄσνοι

12. Βλ. τίς σελ. 22-24 τοῦ παραπάνω ἔργου του.

Τὰ παραδείγματα εἶναι δυνατόν νὰ πολλαπλασιασθοῦν. Προσοχή ὅμως στὴ φύσι τοῦ ι ποὺ ἀναπτύχθηκε. Δὲν εἶναι ἀκριβῶς τὸ γνωστὸ μας φωνῆεν ι. Εἶναι μία φωνηεντική χροιά ποὺ πλησιάζει τὸ «κεντρικὸ» φωνῆεν ποὺ στὸ διεθνὲς φωνητικὸ ἀλφάβητο τὸ παριστάνουμε μὲ τὸ σύμβολο [ɯ]. Εἶναι περίπου τὸ ἰ χωρὶς κοκκίδα τῆς τουρκικῆς γραφῆς, ὁ φθόγγος ποὺ ἀκοῦμε στὶς τουρκικὲς λέξεις *kari* (γυναίκα), *bakir* (χαλκός), *yıldırım* (κεραυνός) κλπ. καὶ ποὺ τὸν ἔχουν καὶ ἄλλες γειτονικὲς μας γλῶσσες (ἀλβανική, βουλγαρική καί, ἀλλὰ μόνο σὰν στήριγμα ποὺ προηγεῖται σὲ μερικὰ ρ, ἢ σερβοκροατική), ὅπως καὶ μερικὲς πιὸ μακρυνὲς (ρουμανική, πολωνική, ρωσική, πορτογαλική) μὲ μικροδιαφορὲς στὴν ἄρθρωσι καὶ συνεπῶς καὶ στὴν ἀκουστικὴ ἐντύπωσι. Δυστυχῶς δὲν μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ μελετήσω τὸ ἀκουστικὸ φάσμα τοῦ φθόγγου αὐτοῦ ὅπως τὸν προφέρουν στὴ Λῆμνο καὶ νὰ δώσω ἐδῶ τὰ σχετικὰ στοιχεῖα. Ἀναφέρω πάντως ὅτι ὁ φθόγγος ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι γνωστὸς καὶ σὲ ὠρισμένα βορειοελλαδικὰ ἰδιώματα, σὲ λέξεις ὅμως ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ τούρκικα. Στὴν Κρήτη προσπαθοῦν νὰ τὸν ἀποδώσουν (πάλι σὲ τούρκικα μόνο δάνεια) ὄχι ὅμως μὲ ἐπιτυχία¹³. Σὲ ἐλληνικὲς λέξεις τὸν ἐπεσήμανα σὲ δύο-τρία παραδείγματα στὸ ἰδιῶμα τοῦ Λαγκαδᾶ Θεσσαλονίκης. Στὴ Λῆμνο τὸν βλέπουμε, τὸν εἶδαμε μόλις παραπάνω, σὲ πλῆθος καθαρὰ ἐλληνικῶν λέξεων.

Τὸ [ɯ] αὐτὸ σ' ὠρισμένες λέξεις κλίνει πρὸς τὸ ε. Θὰ προσέξατε, ἴσως, τὰ παραδείγματα *κιτεριάρ'ς* καὶ *Καστερονός*. Παίρνει τὴ μορφή πραγματικοῦ ε σὲ ἄτονη θέσι μπροστὰ ἀπὸ ληκτικὸ ρ, δημιουργώντας ἔτσι τὸ παράδοξο φαινόμενο ἐλληνικῶν λέξεων ποὺ λήγουν σὲ -ερ. Π.χ. τοῦ δ' *κέντερ* (= τὸ βουκέντρι), τοῦ *ἀλέτερ* (= τὸ ἀλέτρι), τοῦ *σλιάβερ* (= ἡ φλογέρα), κλπ. Ἀπὸ τὸ χωριὸ Πλάκα τῆς ΒΑ. Λήμνου ἔχουμε *Νουέβιο* καὶ *Δ'κέβιο* (= Νοέμβρης καὶ Δεκέμβρης), ἐνῶ σ' ἄλλα μέρη τοῦ νησιοῦ ἀκοῦμε *Νέβεο* καὶ *Δ'κέβεο*. Ἀπὸ τὸ χωριὸ Κατάλακκος ἔχουμε τὸν τύπο τοῦ *ἀλέτεο* (= τὸ ἀλέτρι)¹⁴.

Καὶ τώρα λίγα λόγια γιὰ τὸ λεξιλόγιο τοῦ λημνιακοῦ ἰδιώματος.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι — πάντα ἀπὸ τὸ ὕλικὸ ποὺ ἔχω στὴ διάθεσί μου — τὸ ποσοστὸ ἀπὸ τούρκικες λέξεις εἶναι πολὺ μικρὸ στὴ Λῆμνο, παρὰ τὴν

13. Τὸ πῶς τὸ ἀποδίδουν οἱ Κρητικοὶ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα μας.

14. Γιὰ τὸ «συνοδίτη» φθόγγο βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Β α σ. Φ ἄ β η, Ἀνάπτυξις φωνήεντος ὡς συνοδίτου φθόγγου. Ἀκμήν - ἀκμή - ἀκόμη. Στὸ περιοδ. *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 11, 1949, σσ. 154-169. Ὁ συγγραφεὺς ἔχει συγκεντρώσει στὸ ἄρθρο αὐτὸ 122 παραδείγματα ἀναπτύξεως διαφοροτικοῦ φωνήεντος (κυρίως ι καὶ ου) μέσα σὲ συμφωνικά συμπλέγματα καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ γιὰτί δὲν εἶναι πάντα τὸ ἴδιον φωνῆεν στὸ ρόλο αὐτό. Ἀπὸ σχετικὴ ἀδημοσίευτη ἀκόμη ἐργασία μου ἔχω φθάσει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ συνοδίτης φθόγγος διαφέρει κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα. Ἔτσι π.χ. στὴν Κρήτη ὁ τύπος *πετιμέζι* εἶναι τοῦ νομοῦ Χανίων, ἐνῶ ἀκοῦμε *πετιμέζι* στὸς ἄλλους τρεῖς νομούς τοῦ νησιοῦ. Ἀλλὰ γι' αὐτὰ θὰ γράψω ἄλλοτε.

τόσο παρατεταμένη τούρκικη κατοχή τοῦ νησιοῦ καὶ τῆ γειτνίασί του μὲ τὴν Τουρκία. Ἀντίθετα βρίσκουμε ἀρκετὲς ἰταλικὲς λέξεις, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν τὶς ἔχουν ἄλλα νεοελληνικὰ ἰδιώματα. Βρῆκα π.χ. τὴ λέξι *σέμπρε* (= πάντοτε), ποὺ δὲν τὴν ξέρω ἀπὸ ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδος. Ἐντύπωσι προξενεῖ τὸ πλῆθος ἀπὸ λέξεις ποὺ τὶς βρίσκουμε καὶ στὴν Κρήτη ἀπαράλλακτες ἢ μὲ φωνητικὴ μόνον παραλλαγή, ἢ ὁποῖα ὀφείλεται στὸν «βορειοελλαδικὸ» φωνηεντισμὸ ποὺ ἐπικρατεῖ στὴ Λήμνο. Ὅσο γιὰ τὶς ἀρχαϊστικὲς λέξεις τοῦ ἰδιώματος ἔχομε τὸ ἄρθρο τοῦ κ. Δ. Κρεκούκια στὸν 14ο τόμο τοῦ «Λεξικογραφικοῦ Δελτίου» (σσ. 5-19) μὲ τίτλο «Ἀρχαιοπινῆ στοιχεῖα στὸ ἀγροτοποιομενικὸ λεξιλόγιο τῆς Λήμνου»¹⁵.

Θὰ ἀναφέρω τελειώνοντας τέσσερις πολυσυνηθισμένες στὸ στόμα τῶν χωρικῶν τῆς Λήμνου λέξεις:

κιαχαγιᾶς. Μόνον στὸ νησί αὐτὸ σημαίνει τὸν χωρικὸ, τὸν ἀγρότη, τὸ γεωργὸ ἀπλῶς καὶ ὄχι τὸν πλούσιο κτηματία, ὅπως ἄλλοῦ.

χοιρόλιμους, *στιουκαμὸς* καὶ *γοὶ λοιμ'κὲς*. Εἶναι καὶ οἱ τρεῖς ὑβριστικὲς λέξεις ποὺ ἔχασαν ὅμως τὴν κυριολεξία τους (νόσος τοῦ λαιμοῦ τοῦ χοίρου — κάψιμο στὴ «στιᾶ», δηλ. στὴ φωτιά — λοιμικὲς ἀρρώστειες) καὶ χρησιμοποιοῦνται σὰν ἀπλὲς περιφρονητικὲς λέξεις, σὰν σχετλιαστικὰ οἱ δύο πρῶτες, στὸ λόγο τῶν χωρικῶν. Π.χ.:

τί χοιρόλιμου κάμιν; (= τί διάολο κάνει;)

τί στιουκαμὸ κ'λιάκουσι; (= τί διάολο γέννησε;). Στὸ ρ. *κ'λιάκουσι* ἀναγνωρίζεται εὐκόλα ἢ λ. *κοιλιά*.

νὰ κὰν' κὶ δυὸ λοιμ'κὲς (= ν' ἀποκτήσῃ καὶ δυὸ παιδιὰ).

Οἱ φράσεις αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ δική μου καταγραφή στὴ Λήμνο τὸ 1964.

ΝΙΚ. Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

15. Εἶναι τὸ κείμενο τῆς ὁμιλίας του στὸ Δ' Συμπόσιο τοῦ Λιγαίου (Λήμνος 1979).

RÉSUMÉ

Nicolas G. Contossopoulos, *Faits linguistiques lemniotes*.

Le parler de Lemnos n'a pas fait l'objet d'une étude exhaustive jusqu'à présent. Dans cette communication sont présentés ses traits principaux et l'accent est mis sur le développement d'une voyelle centrale du type [u] dans les combinaisons consonantiques contenant un [r] ou, plus rarement, un [l] ou un [n].

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ

(ΜΕΡΙΚΕΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ)¹

Ὁ Παλαμᾶς στάθηκε εὐαίσθητος δέκτης ὅλων τῶν νέων ρευμάτων τῆς ἐποχῆς του. Ἦταν, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, ἀκούραστος ἀναγνώστης βιβλίων. Ἐκανε συντροφιά μὲ τὰ βιβλία πού τὸν ἔκαναν νὰ οἰκειωθεί τὴν ἀρχαία, τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴ νεώτερη ἱστορία, φιλοσοφία καὶ λογοτεχνία, καθὼς καὶ μὲ βιβλία ξένων λογοτεχνῶν πού πλάταιναν τοὺς πνευματικούς του ὀρίζοντες. Ὁ ἴδιος δὲν παύει ποτέ νὰ τὰ θυμᾶται μ' εὐγνωμοσύνη. Πολλές φορές ἀναφέρεται στοὺς πνευματικούς του πατέρες καὶ συνοπτικὰ στοὺς Βωμούς λέει:

*«Σολωμός, Ρήγας, Βηλαρᾶς, Ψυχάρης, Βαλαωρίτης,
τῆς μυγδαλιᾶς τὰ στέφανα καὶ τοῦ σποριᾶ τὰ χέρια,
καὶ οἱ παραστάτες κ' οἱ προεστοί. Πολέμαρχοι. Οἱ Πατέρες.*

(B. 7,24)²

Στὸν ἴδιο ἐγκωμιαστικὸ ὕμνο ἀναφέρονται ὁ Πολίτης «ὁ Σοφός», ὁ Κορνάρος τὸ «κρητικὸ τ' ἀηδόνι», ὁ Πολυλᾶς ὁ «πλάστης κριτῆς» καὶ ὁ Πάλλης ὁ «ψάλτης». Καὶ μαζὶ μ' αὐτούς, ἐπάνω ἀπ' αὐτούς ὁ Παλαμᾶς θυμᾶται στὸν ὕμνο του τὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ τὸ θαυμάζει, γιατί εἶναι, καθὼς λέει, ὁ καθρέφτης τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, πού δίνει ζωὴ στὴν ἄψυχη πλάκα, γιατί μέσα στὸ δικό του κόσμο ὅλα παίρνουν αἴσθηση «καὶ μιλᾶν μ' ἀνθρωπινὴ λαλίτσα».

Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδας του ἔθρεψαν τὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ³. Ἀπ' αὐτὰ ἀντλήσε νέους χυμούς, ὀδηγήθηκε στὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ καὶ πῆρε ἐμπνεύσεις γιὰ τὴν ποίησή του. Στὴν πρώτη ποιητικὴ του συλλογῆ, πού καὶ ὁ

1. Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶχε ἀποτελέσει ἰδιαίτερο κεφάλαιο τῆς διδακτορικῆς μου διατριβῆς: *L'influence des chants populaires sur la langue et sur la poésie de Palamas*, p. 319, Paris 1972. Στὴν παροῦσα μορφή του ἔχει ὑποστῆ περαιτέρω μελέτη καὶ ἐπεξεργασία.

2. Γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Κ. Παλαμᾶ παραπέμπουμε στὰ «Ἄπαντα» συγκεντρωμένα ἀπὸ τὸν Γ. Κατσιμπαλῆ. Ἀθήνα (τ. 1-16), ἐκδ. Μπίρης. Γιὰ τίς παραπομπές στὰ ἔργα τοῦ Κ. Παλαμᾶ βλ. τίς συντομογραφίες, σ. 32.

3. Ὅλες οἱ ἀναφορές τοῦ Κ. Παλαμᾶ στὸ δημοτικὸ τραγούδι βρίσκονται στὰ Εὐρετήρια τοῦ 17ου τόμου τῶν Ἄπαντων, πού συντάχτηκαν ἀπὸ τοὺς Γεώργιο Κεχαγιόγλου - Γ. Π. Σαββίδη, Ἀθήνα, 1984, Ἰδρυμα Κωστῆ Παλαμᾶ, σ. 122-124.

τίτλος της είναι εμπνευσμένος από τὰ δημοτικά τραγούδια τῆς πατρίδας του, ὁ ποιητῆς λέει:

Οἱ στίχοι 'ς τὴν πατρίδα μου εἶνε καθάριο μέλι...
 — Σᾶς ἀγαπῶ κ' ἔχω ἀπὸ σᾶς μιὰ δόξα νὰ ζητήσω,
 ὦ στίχοι, ποῦ ἀηδονόλαλοι φωλιάζετε' ἐδῶ πέρα.
 Ἐλᾶτε νὰ μὲ μάθετε νὰ σᾶς βαστῶ τὸ ἴσο
 Ἐπάνω 'ς τὰ δροσόχορτα μὲ μιὰ καλὴ φλογέρα!
 Σᾶς ἀγαπῶ κ' ἔχω ἀπὸ σᾶς μιὰ δόξα νὰ ζητήσω!

(Τρ. Π. 1,79)

Τοὺς στίχους τῆς πρώτης νιότης του (τοὺς ἔγραψε τὸ Μάρτη τοῦ 1883) τοὺς θυμᾶται καὶ τοὺς ξαναλέει ὕστερ' ἀπὸ μισὸ αἰῶνα στὴν κύκνεια συλλογὴ του *Οἱ Νύχτες τοῦ Φήμιου* (1933), ὅταν πιά τὰ δημοτικά τραγούδια τὸν εἶχαν μάθει μὲ τὸ παραπάνω «νὰ βαστᾶ τὸ ἴσο».

Οὐσιαστικότετη εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ δημοτικοῦ λόγου, ἰδίως στὴν ἀφετηρία τῆς δημιουργίας τοῦ ποιητῆ, τότε ποὺ πῆρε τὸ δρόμο πρὸς τὸ δημοτικισμό. Ἐκεῖ βλέπουμε ὅτι τὰ πρῶτα βήματά του εἶναι κάπως δειλά. Ἡ δημοτικὴ του γλῶσσα στὴν πρώτη ποιητικὴ του συλλογὴ, στὰ *Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου* (1886) εἶναι ἀκόμα ἀδιαμόρφωτη μὲ τύπους λόγιους καὶ μὲ ὀρθογραφία συντηρητικὰ ἱστορικὴ. Βλέπουμε λ.χ. τοὺς λόγιους τύπους: τῆς πατρίδος, ἡ φύσις, εἰς τὸν ἦχο της, εὐρίσκονταν κ.ἄ. καὶ τὴ λόγια ὀρθογραφία: ἀνάρηρα, ῥωμηοσύνη, ἀρηὰ ῥιξίματα, βοῦλλα, δὲ ῥάρανε, κάθε τόσω, μέρα τῆ μέρα, καὶ ἄλλα πολλὰ ποὺ σήμερα φαίνονται σὰν ἀνορθογραφίες. Στὰ κατοπινὰ ἔργα του Ὁ Ὕμνος τῆς Ἀθηνᾶς (1889) καὶ τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου (1892) ὁ δημοτικισμὸς του συμπληρώνεται καὶ τέλος ἀργότερα μὲ τὴν Ἀσάλευτη Ζωὴ (1904) ὀλοκληρώνεται καὶ ἀκολουθοῦνται κανόνες ποὺ σιγὰ σιγὰ θὰ γενικευτοῦν.

Ἡ πηγὴ τῆς γλώσσας τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἡ δημοτικὴ ποίηση. Ἀλλὰ ὁ Παλαμᾶς καὶ στὴ γλῶσσα, ὅπως καὶ στὸ περιεχόμενο καὶ στὴν τεχνοτροπία, δὲ μιμεῖται δουρικὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Πῆρε τὸ γλωσσικὸ ὑλικὸ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τὸ καλλιέργησε, τὸ ἀνύψωσε, τὸ πλούτισε καὶ τὸ διαμόρφωσε σὲ μιὰ γλῶσσα πλούσια, ἀρρενωπὴ ἀλλὰ καὶ εὐλύγιστη, ἱκανὴ νὰ γίνεῖ πανελλήνιο ὄργανο γιὰ τὴν ἔκφραση ὅλων τῶν στοχασμῶν. Γιὰ νὰ τὸ πετύχει αὐτό, στάθηκε βασικὰ στὴ γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἀλλὰ τὴ γλῶσσα αὐτὴ τὴν ἀνάπλασε κάνοντας ὅλες τὶς ἀναγκαῖες «νόμιμες» ὑποχωρήσεις καὶ στὸ φωνητικὸ μέρος καὶ στὸ τυπικὸ, ὥστε ἡ γλῶσσα του νὰ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκφράζει καὶ τὶς πιὸ ὑψηλὲς ἐπιστημονικὲς ἔννοιες. Ἐκανε δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ εἶχε πεῖ ὁ Σολωμὸς: ὑποτάχτηκε στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ καὶ στάθηκε ἱκανὸς νὰ τὴν κυριέψει. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ μεγάλο ἔργο ἀναδείχτηκε ἀληθινὸς πλάστης καὶ δημιουργός.

Στὴ μορφολογία τῆς νεοελληνικῆς παρατηροῦμε ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἀκολουθεῖ κατὰ βάση τὴ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Δέχεται ὅλους τοὺς γραμματικούς τύπους ποὺ χρησιμοποιοῦνται σ' αὐτὰ μὲ κάποιες ἐξαιρέσεις, ἄλλοτε γιὰ λόγους ὕφους καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τοῦ μέτρου. Γενικὰ ὅμως οἱ κανόνες ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῆς γλῶσσας τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν εἶναι οἱ ἴδιοι ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ Παλαμᾶς. Μὲ μιὰ προσεχτικὴ ἐξέταση στὸ σχηματισμὸ τῶν κλιτῶν μερῶν τοῦ λόγου βλέπουμε τ' ἀκόλουθα.

ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ

Γιὰ νὰ μὴν ἐπεκταθοῦμε σὲ ἀσκοπη παράθεση ὅλων τῶν παραδειγμάτων ποὺ θεμελιώνουν γενικούς κανόνες γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν οὐσιαστικῶν, παίρνουμε ὡς βάση τὴν κλίση τους, ὅπως τὴν ξέρουμε σήμερα στὴν κοινὴ δημοτικὴ, προφορικὴ καὶ γραπτὴ. Θὰ περιοριστοῦμε νὰ σημειώσουμε μόνο ὀρισμένες χαρακτηριστικὲς διαφορὲς ἢ διπλοτυπίες, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν εἰσχώρησι ἰδιωματικῶν τύπων στὴ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἢ ποὺ ὀφείλονται κάποτε σὲ λόγους μετρικούς. Καὶ θὰ δοῦμε ἔπειτα πῶς ὁ Παλαμᾶς ἀκολούθησε στὰ σημεία αὐτὰ τὴ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ τοῦ χρησίμευσε ὡς πρότυπο.

ΑΡΣΕΝΙΚΑ

Αὐτὸ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο στὰ ἀρσενικά εἶναι ἡ ὀνομαστικὴ καὶ ἡ αἰτιατικὴ τοῦ πληθυντικοῦ, γιὰτὶ στὸν πληθυντικὸ ἡ κλίση τῶν οὐσιαστικῶν τείνει νὰ ἐξαφανιστεῖ.

Τὰ ἀρσενικά οὐσιαστικά σὲ -ας ἰσοσύλλαβα, στὰ δημοτικὰ τραγούδια, σχηματίζουν τὴν ὀνομαστικὴν πληθυντικοῦ σὲ -ες καὶ σὲ -οι καὶ τὴν αἰτιατικὴν σὲ -ες καὶ σὲ -ους π.χ. ἄρχοντας - οἱ ἄρχοντες (74, 53)⁴ ἄντρας - οἱ ἄντρες (66 A, 8), τοὺς ἄντρες (12, 13)· ἔχουμε ὅμως ἀκόμη τὸν τύπο οἱ ἄντροι (68, 16), μήνας - τοὺς μῆνες (83, 1), γέροντας - οἱ γέροντες (9A, 9), τοὺς γερόντους (25, 6), μάρτυρας - τοὺς μαρτύρους (92, 15).

Στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ τ' ἀρσενικά οὐσιαστικά σὲ -ας ἰσοσύλλαβα σχηματίζουν κυρίως τὸν πληθυντικὸν σὲ -οι π.χ. ἀρχόντοι (Φλ. Β. 5, 29), βουκολάκοι (Δ. Γ. 3, 417), δαιμόνοι (Β. 7, 51), ἡρώοι (Δ. Γ. 3, 431· ἔχουμε ὅμως καὶ ἡρωες (Α. Ζ. 3, 211)), μαστόροι (Β. 7, 27), πορτοφυλάκοι (Δ. Γ. 3, 396).

4. "Ὅλες οἱ παραπομπὲς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν γίνονται στὶς «Ἐκλογές» τοῦ Ν. Γ. Πολίτη (2η ἐκδ., 1925). Σὲ κάθε παραπομπὴ ἀναγράφεται ὁ ἀριθμὸς τοῦ τραγουδιοῦ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων.

Ἡ αἰτιατική σχηματίζεται πολὺ συχνὰ σὲ -ους π.χ. αὐτοκρατόρους (Φλ. Β. 5, 41), γιγάντους (Φλ. Β. 5, 52), δαιμόνους (Δ. Γ. 3, 330) μήγους (Φλ. Β. 5, 73).

Γ' ἄρσενικά οὐσιαστικά σὲ -άς (ὀξύτονα) εἶναι ἀνισοσύλλαβα καὶ σχηματίζουν πληθυντικὸ σὲ -άδες: ἀγὰς - ἀγάδες (49, 19), ραγιάς - ραγιάδες (12, 5) (3, 4), παπὰς - παπάδες (9B, 12) καὶ (2, 10). Ἔτσι καὶ μερικὰ παροξύτονα, π.χ. χότζας-χοτζάδες (10B, 7).

Ἀνάλογα οὐσιαστικά ὑπάρχουν ἐπίσης στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ: φονιάς - φονιάδες (Δ. Γ. 3, 373), ζουρνάς, ζουρνάδες (Δ. Γ. 3, 306), παλληκαράς - παλληκαράδες (Τρ. Π. 1, 50), σκαφτιάς - σκαφτιάδες (Β. 7, 59). Ἔτσι καὶ μερικὰ παροξύτονα: ρήγας - ρηγάδες (Φλ. Β. 5, 46).

Οἱ καταλήξεις -της -τῆδες -τάδες

Ἀναλογικὰ πρὸς τὰ οὐσιαστικά σὲ -άς -άδες ἢ κατάληξη -άδες γενικεύτηκε γιὰ τὰ οὐσιαστικά σὲ -της ποὺ εἶχαν τὸ -η ὡς θεματικὸ φωνῆεν στὸν ἐνικό. Ἔτσι μπῆκε στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα ἢ καταληκτικὴ φόρμα -της -τάδες (κοιτῆς - κοιτάδες), ποὺ εἶναι πολὺ συχνὴ στὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Ἀργότερα ἢ ἐξέλιξη τῆς γλῶσσας εἶχε ὡς συνέπεια νὰ ἐπεκταθεῖ στὸν πληθυντικὸ τὸ θεματικὸ φωνῆεν η τοῦ ἐνικοῦ⁵. Ἔτσι ὅλα τὰ οὐσιαστικά ποὺ μπῆκαν στὸ νεοελληνικὸ λεξιλόγιο σχημάτισαν τὸν πληθυντικὸ μὲ τὸ ἴδιο θεματικὸ φωνῆεν, σὲ -ῆδες κατῆς - κατῆδες, σταυρωτῆς - σταυρωτῆδες, κιοτῆς - κιοτῆδες.

Αὐτὴ ἢ ἐξέλιξη εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ χρησιμοποιοῦνται συγχρόνως καὶ οἱ δύο φόρμες τοῦ πληθυντικοῦ α) σὲ -τάδες γιὰ τὰ παλαιότερα οὐσιαστικά καὶ β) σὲ -τῆδες γιὰ τὰ οὐσιαστικά σὲ -της ποὺ μπῆκαν ἀργότερα στὸ λεξιλόγιο. Αὐτοὶ οἱ ἀνισοσύλλαβοι τύποι εἶναι καθαρὰ λαϊκοί: εἶναι οἱ μόνοι τοὺς ὁποίους συναντᾶμε στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ στὰ παραμύθια (συλλογὴ Ν. Πολίτη). Ἡ ὑπαρξὴ τους μαρτυρεῖται ἐπίσης στὶς πρώτες γραμματικὲς (Σοφιανοῦ (1540), Πόρτιου (1638) καὶ ἄλλων).

Παράλληλα μ' αὐτὲς τὶς καταλήξεις, ἦταν ἀκόμα σὲ χρῆση στὴ γραπτὴ καθαρῆουσα ἢ ἀρχαία κατάληξη -ταί.

Στὴν ἐποχὴ τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα ἄρχισαν νὰ γράφονται στὴ δημοτικὴ, παρουσιάστηκε τὸ πρόβλημα ποιὸν τύπο τοῦ πληθυντικοῦ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὰ ὀξύτονα σὲ -της στὴν ποίηση καὶ στὸν πεζὸ λόγο. Δύο τύποι ὑποδείχτηκαν γι' αὐτὴ τὴ χρῆση: α) ὁ ἀνισοσύλλαβος τύπος τοῦ οὐσιαστι-

5. Γ. Χατζιδάκι, Σύντομη Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γλῶσσας, Ἀθῆναι 1967, 2η ἐκδ. σ. 62.

κοῦ, π.χ. μαθητάδες ποὺ εἶχε μὲν τὸ πλεονέκτημα νὰ εἶναι λαϊκός, ἀλλὰ δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ εὐκόλα ἀποδεκτὸς ἀπὸ αὐτιά ποὺ ἦταν συνηθισμένα στὸν καθαρευουσιάνικο τύπο μαθηταί. β) Ὁ ὀξύτονος καθαρευουσιάνικος τύπος ποὺ ἐπὶ χρόνια εἶχε συνδεθεῖ μὲ τὴν ἀρχαία γλῶσσα, ὅπου ἀνῆκε. Γιὰ νὰ γίνῃ δεκτὸς στὴ δημοτικὴ χωρὶς νὰ σοκάρῃ, ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ ἓνας ἄλλος ὀξύτονος τύπος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ λαϊκός. Ἔτσι γενικεύσανε τὸν ἰσοσύλλαβο τύπο -τές, ποὺ σπάνια χρησιμοποιοῦσαν μέχρι τότε, σὲ μερικὲς διαλέκτους. Αὐτὸς ὁ τύπος εἶχε τὸ προσὸν νὰ εἶναι ὀξύτονος καὶ νὰ πλησιάζει ἔτσι πρὸς τὸ λόγιον τύπον προέρχονταν ἀπευθείας ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τῆς κατάληξης τῆς ὀνομαστικῆς πληθυντικοῦ -αὶ σὲ -ές.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οἱ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὸν ἰσοσύλλαβο τύπον τοῦ πληθυντικοῦ κυρίως γιὰ τὶς λόγιες λέξεις: δικαστές, πρωταγωνιστές, ἀλλὰ γιὰ τὶς λαϊκὲς λέξεις χρησιμοποιοῦν καὶ τὸν ἰσοσύλλαβο τύπον -τές καὶ τὸν ἀνισοσύλλαβο -τάδες: βουτηχτές καὶ βουτηχτάδες, διαλαλητές καὶ διαλαλητάδες, θεριστές καὶ θεριστάδες.

Καὶ στὰ δύο ποιητικὰ ἔργα ποὺ μελετοῦμε θὰ ἐξετάσουμε α) τὴν χρῆσιν πληθυντικοῦ σὲ -τές καὶ -τάδες καὶ β) σὲ -τῆδες -τάδες.

Πληθυντικὸς σὲ -τές, -τάδες

Τὰ ἀρσενικὰ οὐσιαστικὰ σὲ -τῆς ὀξύτονα: μαθητῆς, τρυγητῆς, καὶ ἄλλα, στὰ δημοτικὰ τραγούδια εἶναι ὅλα ἀνισοσύλλαβα σχηματίζοντας τὸν πληθυντικὸν σὲ -άδες: προξενητῆς - προξενητάδες (74, 37), θεριστῆς - θεριστάδες (86 B, 9) τρυγητῆς - τρυγητάδες (86 B, 10), πολεμιστῆς - πολεμιστάδες (215, 22), μαθητῆς - μαθητάδες (89, 1/89, 4/89, 24/128A, 17) καρδιοδιαλεχτῆς - καρδιοδιαλεχτάδες (130, 7), καρδιοφλογιστῆς - καρδιοφλογιστάδες (Καταλόγια Θ', 3).

Ἡ ἀνισοσύλλαβη μορφή τοῦ πληθυντικοῦ ὀφείλεται σὲ ὅλα τὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέραμε σὲ λόγους μετρικοὺς (ἰαμβικὸς δεκαπεντασύλλαβος στίχος) καὶ στὶς περιπτώσεις (86B, 9), (86B, 10) καὶ (215, 22) σὲ λόγους μετρικοὺς καὶ ὁμοιοκαταληξίαις:

Πουλεῖ χωράφια ἀθήριστα, μ' ὄλους τοὺς θεριστάδες

Πουλεῖ κι ἀμπέλια ἀτρούγητα, μ' ὄλους τοὺς τρυγητάδες

(86 B, 9-10)

καὶ

Πιάνω κοπέλλες ὁμορφες, κι ἄντρες πολεμιστάδες

καὶ πιάνω καὶ μικρὰ παιδιὰ μαζί μὲ τὶς μαννάδες

(215, 22-23)

Στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ ὑπάρχει σχεδὸν ἡ ἴδια ἀναλογία ἰσοσύλλαβων (79) καὶ ἀνισοσύλλαβων (86) τύπων τοῦ πληθυντικοῦ. Ὁ ἰσοσύλλαβος τύπος ὀφείλεται στὶς περισσότερες περιπτώσεις σὲ λόγους μετρικούς, π.χ.

Γυρονᾶν οἱ νικητῆς τυρανομάχοι

(Π. Μ. 5,505)

Ὑπάρχουν περιπτώσεις ποὺ ὁ ποιητῆς χρησιμοποιοεῖ καὶ τοὺς δύο τύπους στὸν ἴδιο στίχο. Ὁ Παλαμᾶς προτίμησε προφανῶς τὸν ἰσοσύλλαβο τύπο γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν παρουσία δύο ὁμοίων καταλήξεων στὸν ἴδιο στίχο.

Πᾶν πάνε, οἱ μοιραστῆς θεοί, πᾶν οἱ θεοὶ ἀφεντάδες,

(Φλ. Β. 5,140)

Ἐξάλλου ὁ ἀνισοσύλλαβος τύπος τοῦ πληθυντικοῦ σὲ -τάδες ὀφείλεται:

α) Σὲ λόγους μετρικούς (εἶναι ἡ πιὸ συνηθισμένη περίπτωση) π.χ.

"Ἄς τὰ ζητᾶνε μακρονοὶ ταξιτευτάδες ἄλλοι

στ' "Ἄλπεια βουνὰ τετράψηλα τὰ μαγικά ἐντελβάϊς.

(Α. Ζ. 3,151)

ἦ

κ' ἦρθαν κ' οἱ γύφτοι οἱ λαλητάδες·

κ' ἦρθαν οἱ γύφτοι ποὺ ξεχνᾶνε

(Δ. Γ. 3,374)

β) Στὴν ὁμοιοκαταληξία, π.χ.

Εἴμαστ' οἱ ἄνεργοι καὶ οἱ ἄχαροι,

καὶ τῆς ζωῆς εἴμαστ' ἐμεῖς οἱ καταλαλητάδες,

γιὰ νὰ πατᾶμε καὶ νὰ σβήγουμε εἴμαστε

τὰ ὠραῖα καὶ τ' ἀληθινά, τ' ἄνθια καὶ τὶς λαμπάδες.

(Α. Ζ. 3,185)

ἦ

Στὸ βράχο δετός, κάρφωνε στὸν ὠκεανὸ τὰ βλέμματα,

μόνοι ἐνὸς ὕμνου ἀπόμεναν τὰ κύματα διαλαλητάδες:

Στὸ κεφάλι του πόσα στέμματα,

καὶ στὰ πόδια του πόσοι βασιλιάδες!

(Κ. Γ. 9,275)

γ) Συγχρόνως σὲ λόγους μετρικούς καὶ ὁμοιοκαταληξίας, π.χ.

Ξέρω δυὸ λίμνες ξωτικές, δυὸ λίμνες ἀδερφάδες,

μὲ τοῦ χωριοῦ, μὲ τοῦ νεροῦ, μὲ τοῦ χλωροῦ τὰ κάλλη,

γιὰ ὄνειροπλέχτες ἔρωτες καὶ γιὰ τραγουδιστάδες·
τῆ λίμνη τ' Ἀγγελόκαστρον, τοῦ Βραχωριοῦ τὴν ἄλλη.

(Κ. Λιμν. 5,185)

ἦ

...κι ὄσοι στὸ γυρισμὸ τῶν ἴδιων καῖτε
λιβάνι, κι ὄσοι καταφρονητάδες
τῶν ὄχλων, κ' ἐσεῖς οἱ ἄθεοι κι ὄσοι θοῆσκοι,
κ' ἐσεῖς, τῶν προλετάριων οἱ λαμπάδες,
κι ὄλοι, ὑπεράνθρωποι, ἄνθρωποι, ἀνθρωπίσκοι!

(Σ. Γ. 5,269)

Στὸ ἕκτο τραγούδι τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ἡλιογέννητης ὁ ποιητῆς θὰ μπορούσε νὰ ἀντικαταστήσει τὸν ἀνισοσύλλαβο τύπο τοῦ πληθυντικοῦ μὲ ἓναν ἰσοσύλλαβο. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἐνδειξὴ μιᾶς κάποιας προτίμησης τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸν ἀνισοσύλλαβο τύπο τοῦ πληθυντικοῦ. Ἀλλὰ δὲν θὰ πρέπει κανεὶς νὰ γενικεύει ἀπὸ ἓνα μόνο παράδειγμα:

Καὶ ἀκοῦν γύρω οἱ μαθητάδες,
καὶ εἶναι λιγοστοί, ξεχωριστοί·
καὶ στὸ χέρι δὲν κρατεῖ
χρυσελεφαντένια λύρα,

(Χαιρ. Ἡλ. 3,265)

Πάντως, ἂν συγκρίνουμε τὴ συχνότητα τῶν δύο καταληκτικῶν μορφῶν στὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ, παρατηροῦμε ὅτι στὶς πρῶτες του συλλογές *Τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου*, *Ὁ Ὕμνος τῆς Ἀθηνᾶς*, *Τὰ μάτια τῆς Ψυχῆς μου*, *Ὁ Πρῶτος Λόγος τῶν Παραδείσων* ἔχουμε μόνο τὸν ἰσοσύλλαβο τύπο -τές καὶ αὐτὸν ἐλάχιστες φορές (δύο στὶς τρεῖς πρῶτες συλλογές καὶ μιὰ φορὰ στὴν τελευταία). Στὴν πρώτη του συλλογή, ὅπου ἡ ἐπίδραση τῆς καθαρεύουσας εἶναι μεγαλύτερη, συναντᾶμε καὶ τὸν ἀρχαῖο ἰσοσύλλαβο τύπο -ταὶ π.χ. *μικηταὶ* (Γρ. II. 1, 156, 160).

Στὴν Ἀσάλευτη Ζωὴ ποὺ ἀποτελεῖ σταθμὸ στὴν παλαμικὴ ποίηση, δὲν συναντοῦμε παρὰ ἀνισοσύλλαβους τύπους πληθυντικοῦ σὲ -άδες.

Στὰ ἔργα τῆς ὀριμότητάς του ὑπάρχει ἀφθονία καὶ τῶν δύο τύπων. Ὑπερέχουν οἱ ἀνισοσύλλαβοι πληθυντικοὶ στὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου καὶ οἱ ἰσοσύλλαβοι στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ.

Στὶς τελευταῖες του συλλογές *Οἱ Καημοὶ τῆς Λιμνοθάλασσας*, *Σατιρικά Γυμνάσματα*, *Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά*, *Βωμοί*, *Τὰ Παράκαιρα*, *Τὰ Δεκατετράστιχα* ὑπάρχει ἡ ἴδια ἡ ἀναλογία τῶν δύο τύπων καὶ γενικὰ οἱ τύποι αὐτοὶ εἶναι πολὺ πιὸ σπάνιοι ἀπ' ὅ,τι στὸ Δωδεκάλογο καὶ στὴ Φλογέρα.

Πληθυντικοὶ σὲ -τῆδες, -τάδες

Ἔχουμε ἤδη μιλήσει γιὰ τὸν κοινὸ σχηματισμὸ αὐτῶν τῶν τύπων τοῦ πληθυντικοῦ. Ὁ τύπος -τῆδες δὲν ἀπαντᾷ στὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Ὁ Παλαμᾶς στὴν ποίησή του υἰοθετεῖ καὶ τοὺς δύο τύπους, ἀλλὰ τὰ οὐσιαστικά σὲ -τῆδες εἶναι πολὺ λίγα (14), π.χ. λυτρωτῆδες, (Α. Ζ., 3, 183, Ἡρ. Τριλ. 5, 160 Π. Μ. 5, 341), κιοτῆδες (Δ. Γ. 3, 364, Φλ. Β, 5, 138, Σ. Γ. 5, 233), πεταλωτῆδες (Δ. Γ. 3, 373), κιοτήδων (Δ. Γ. 3, 379 καὶ 435), σταυρωτῆδες (Παρ. 7, 296).

Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις αὐτὸς ὁ τύπος θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸν ἰσοσύλλαβο, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπέτρεπε ἡ ὁμοιοκαταληξία:

Καιρὲ ποὺ σβήνεις,
τὰ τρόπαιά σου ἀπόμειναν καὶ ζοῦνε οἱ πυραμίδες,
χίλιοι πυρσοὶ φεγγοβολοῦν τὸ διάβα σου,
νυχτοδαρμένων κόσμων λυτρωτῆδες.

(Α. Ζ. 3, 183)

Στὰ Σατυρικά Γυμνάσματα ἐπίσης:

Σᾶς πρέπουν, λυτρωμένοι, λυτρωτῆδες,
ἀλυσσοδέστε τῆ χρυσή σας νιότη,
σᾶς φέρνω τὶς θυσίες καὶ τὶς φροντίδες·

(Σ. Γ. 5, 239)

Ἐξάλλου ὁ ποιητὴς μὲ τὴ χρήση τοῦ τύπου σὲ -τῆδες σέβεται τὸ μέτρο του, π.χ.

πλάστες καὶ λυτρωτῆδες καὶ ὀδηγοί.

(Π. Μ. 5,341)

Ἔχουμε ἀκόμη τ' ἀρσενικά οὐσιαστικά, παροξύτονα σὲ -ης. Ἀπ' αὐτὰ ἄλλα εἶναι ἰσοσύλλαβα καὶ ἄλλα ἀνισοσύλλαβα, ὅποτε σχηματίζουν τὸν πληθυντικὸ σὲ -άδες ἢ -ῆδες.

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια, π.χ.: ἀρβανίτης-ἀρβανίτες (4, 3), διαβάτης-διαβάτες (199, 4), κλέφτης-κλέφτες (27, 1), λεβέντης-λεβέντες (11, 20).

Ἄλλα ἔχουμε καί: ἀφέντης-ἀφεντάδες (90Α, 4), μητροπολίτης-μητροπολιτάδες (74, 18), δεσπότης-δεσποτάδες (82, 51), μπέης-μπέηδες (52, 24), ἀράπης-ἀραπάδες (17, 32), μπουλούκμπασης-μπουλουκμπασῆδες (56, 12), ψάλτης-ψάλτηδες (217, 42).

Στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε: κυβερνήτης-κυβερνήτες (Φλ. Β. 5, 91), προφήτης-προφήτες (αὐτόθ., 107), κελλιότης-κελλιῶτες (αὐτόθ.), πατριώτης-πατριῶτες (Τρ. Π. 1, 50), κοσμοπλάστης-κοσμοπλάστες (Δ. Γ. 3, 414).

Ἔχουμε ὅμως καί: περατάρης-περατάρηδες (Δ. Γ. 3, 371), σπαθάρης-σπαθάρηδες (Φλ. Β. 5, 29), καβαλλάρης-καβαλλάρηδες (αὐτόθ., 93), σγουρομάλλης-σγουρομάλληδες (Δ. Γ. 3, 373).

Ἡ θέση τοῦ τόνου στὸν πληθυντικὸ τῶν ἰσοσυλλάβων ὀνομάτων σέ -οι

Τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅσο καὶ στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ, ἔχουμε ἀρσενικά οὐσιαστικά προπαροξύτονα σέ -ο ποὺ στὴν ὀνομαστική τους παρατηροῦμε μετάθεση τοῦ τόνου στὴν παραλήγουσα ἀναλογικὰ πρὸς ἄλλες πτώσεις: ἀνθρώποι ἀναλογικὰ πρὸς τοὺς τύπους τῆς γενικῆς καὶ αἰτιατικῆς: ἀνθρώπων, ἀνθρώπους⁶.

Ἔτσι στὰ δημοτικὰ τραγούδια συναντᾶμε τὸν τύπο ἀνθρώποι (19, 3) καὶ ἀθρῶποι (154, 7) τονισμένο ἀναλογικὰ πρὸς τὴν αἰτιατικὴ ἀθρώπους (18Α, 7), τὸν τύπο συμπεθέροι (85, 41 καὶ 140, 4) ἀναλογικὰ πρὸς τὴν αἰτιατικὴ συμπεθέρους.

Ἀντίθετα, στὰ διαλεκτικὰ τραγούδια (Κύπρος 4, 73) συναντᾶμε τὸν τύπο κόκκαλους (αἰτ. πληθ.) ποὺ κρατᾶ τὸν τόνο στὴν προπαραλήγουσα, ὅπως στὴν ὀνομαστική.

Καὶ στὰ προπαροξύτονα οὐσιαστικά σέ -ας μποροῦμε ἀκόμη νὰ βροῦμε παραδείγματα ποὺ στὴν ὀνομαστικὴ πληθυντικοῦ ὁ τόνος κατεβαίνει στὴν παραλήγουσα. Ἔτσι ἔχουμε: μαστόροι (103, 16) ἀναλογικὰ πρὸς τὴν αἰτιατικὴ μαστόρους. Ἀλλὰ βρίσκουμε ἐπίσης τύπο προπαροξύτονο ποὺ ἔχει τὸ προνόμιο νὰ κάνει νὰ συμπίπτει ὁ μετρικὸς τόνος μὲ τὸν τόνο τῆς λέξης: μάστοροι (89, 1-89, 4-89, 24) καὶ χωροφύλατσοι (234, 4).

Ἡ ποικιλία τῆς θέσης τοῦ τόνου στὰ δημοτικὰ τραγούδια ὀφείλεται κυρίως στὸ μέτρο ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ τόνος νὰ εἶναι σέ ὀρισμένες συλλαβές, π.χ.

Νὰ μάθουν γράμματα οἱ φτωχοί, ἀθρώποι νὰ γενοῦνε
(154,7)

ἦ

Σαρανταπέντε μάστοροι κ' ἐξήντα μαθητάδες
(89,1)

Συμβαίνει ἐπίσης ἡ μετάθεση τοῦ τόνου νὰ ἐξυπηρετεῖ καὶ τὸ μέτρο καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξία.

Κοιμήσον, ποὺ σοῦ ράβουνε τὸ πάπλωμα στὴν Πόλη,
καὶ σοῦ τὸ τελειώνουνε σαρανταδυὸ μαστόροι*
(153, 5-6)

6. André M ir a m b e l: Grammaire du Grec Moderne, Paris 1949, p. 47, Remarque I.

Στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ διαπιστώνουμε ὅτι οἱ τύποι τῶν προπαροξύτονων ἀρσενικῶν οὐσιαστικῶν σὲ -ο χωρὶς μετάθεση τόνου εἶναι σχεδὸν διπλάσιοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν πρώτη του συλλογή, ὅπου ἔχουμε μόνο τρία παραδείγματα ποὺ ὁ τόνος κατεβαίνει, π.χ. ἀνθρώποι (Τρ. Π. 60), πολέμοι (Τρ. Π. 1, 46), γενιτσάροι (Τρ. Π. 1, 171), ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄνεμοι (Τρ. Π. 1, 45), ἄγγελοι (Τρ. Π. 1, 49 καὶ 1, 156), ἀνθρώποι (Τρ. Π. 1, 131).

Στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ οἱ δύο τύποι (δηλ. μὲ μετάθεση τόνου καὶ χωρὶς μετάθεση) ἔχουν τὴν ἴδια περίπου συχνότητα, ἀλλὰ στὸ ὑπόλοιπο ἔργο οἱ κανονικοὶ τύποι (χωρὶς μετάθεση) εἶναι πολὺ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ χρῆση δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ μέτρο ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ τόνος νὰ εἶναι σὲ μιὰ συγκεκριμένη συλλαβή.

Οἱ ἄνεμοι, τὰ κύματα, φρικτότερα θηρία,

(Τρ. Π. 1, 45)

(Ὁ ἴαμβος ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι τονισμένο τὸ α τῆς λέξεως ἄνεμοι).

Ἡ σὲ ἄλλη περίπτωση:

Οἱ Ἄρχες, οἱ Θρόνοι, οἱ Δύναμες, ἄγγελοι καὶ ἀρχαγγέλοι

(Φλ. Β. 5, 107)

Ἔχουμε ὅμως καὶ στίχους, ὅπου ἡ χρῆση τύπων μὲ μετάθεση τόνου θὰ ἔκανε νὰ συμπίπτει ὁ τόνος τῆς λέξης μὲ τὸ μετρικὸ τόνο, παρόλ' αὐτὰ τέτοιους τύπους δὲ χρησιμοποίησε ὁ ποιητής:

ἀνθρώποι, δέντρο', ἀγρίμια, ἀνθοί, νερά, βουνά, λιθάρια,

(Μ. Ψ. 1, 241)

Καθὼς ἡ ἐκλογή τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ τύπους δὲν ἐπιφέρει σημασιολογικὲς διαφοροποιήσεις, ὁ Παλαμᾶς χρησιμοποιεῖ ἀδιάφορα καὶ τοὺς δύο γιὰ νὰ ποικίλλει τὸ ὕφος του.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ τονίσουμε ὀρισμένους τύπους τοῦ ἐνικοῦ ἀριθμοῦ ποὺ δὲν εἶναι τόσο εὐχρηστοὶ στὴν κοινὴ δημοτικὴ. Ἔτσι στὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουμε τὴ γενικὴ τοῦ μαστόρου (135, ξη), τοῦ κοράκου (83, 29). Στὰ ἔργα τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε ἐπίσης τὸν τύπο τοῦ κοράκου (Παρ. 7, 208): Ἡ κατὰληξη τῆς γενικῆς -ου εἶναι ἡ κατὰληξη τῶν ὀνομάτων σὲ -ος π.χ. τοῦ ἀγούρου (82, 2). ἀνθρώπου (Π. Μ. 5, 293). Ἡ κατὰληξη τῆς γενικῆς τῶν ἀρσενικῶν ὀνομάτων σὲ -ας στὴν κοινὴ δημοτικὴ εἶναι -α π.χ. ὁ χειμῶνας (35, 1) τοῦ χειμῶνα (102, 1). Ἀλλὰ στὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουμε καὶ τὸν τύπο τοῦ χειμωνιοῦ (21, 2), τοῦ ἀντροῦ (84, 42) καὶ στὸν Παλαμᾶ τοῦ μαρτύρου (Π. 1, 430). Ἔχουμε ἀκόμη ἓνα διπλὸν τύπο στὴ γενικὴ τοῦ ἐνικοῦ τοῦ οὐσιαστικοῦ βασιλιᾶς (2, 5) ἢ βασιλέας (2, 7). Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς γενικῆς α) σχηματίζεται ὅπως στὴν

κοινή δημοτική καὶ στὸν Παλαμᾶ τοῦ Βασιλιᾶ (81, 30) καὶ β) τοῦ βασιλιῶς (74, 149).

Στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ συναντοῦμε ἀκόμα τὴ γενική ἐν. τοῦ γίγα (Παρ. 7, 222). Εἶναι σχηματισμένη μόνο ἀπὸ τὴ ρίζα, γίγα χωρὶς κατάληξη.

Ὅσο γιὰ τὸ οὐσιαστικὸ Χάρος τὸ συναντᾶμε μὲ διπλὴ μορφή τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅσο καὶ στὸν Παλαμᾶ: Χάρος (214, 5), Χάροντας (215, 7), καὶ Χάρος (Τ. 1, 401), Χάροντας (Τ. 1, 424) στὸν ποιητὴ.

Συναντᾶμε ἀκόμα τὴ γενική μὲ διπλοὺς τύπους τοῦ Χάρου (Τ. 1, 394) ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὴν ὀνομαστική ὁ Χάρος καὶ τοῦ Χάροντα (Τ. 1, 394) ἀπὸ τὴν ὀνομαστική ὁ Χάροντας.

Στὴν κλητική ἔχουμε τρεῖς τύπους: Χάρε (214, 19) ἢ Χάρο (215, 19). Ὁ πρῶτος τύπος εἶναι ἀρχαιότερος σὲ -ε, ἐνῶ ὁ δεύτερος σχηματίζεται ἀναλογικὰ πρὸς τὴν ὀνομαστική σὲ -ο. Ἔχουμε καὶ τὸν τρίτο τύπο Χάροντα (214, 7).

ΤΑ ΘΗΛΥΚΑ

Τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -η ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία κλίση σὲ -ις/-εως βρίσκονται μὲ τὴ μορφή -η/-ης καὶ στὸν πληθυντικὸ -ες/-ων τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅσο καὶ στὸν Παλαμᾶ, Δημ. τραγ.: τῆς Δύσης (1,1), τῆς ἀνοιξης (43, 16), τὴ λάμψη (15, 6), ἀντάμωσες (28, 3).

Στὸ παλαμικὸ ἔργο ἔχουμε: τῆς δύναμης (Β. 7, 50), στῆς πράξης (Π. Χ. 9, 397), στῆς σκέψης (Π. Χ. 9, 397), (τῆ) δύναμη (Υ. Α. 1, 247), τὴ γνώση (Υ.Α. 1, 181), Δύναμες (Δ. Γ. 3, 440), ὄψεις (Β. 7, 46).

Στὴν πρώτη ὁμῶς συλλογὴ τοῦ Παλαμᾶ, *Τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου* συναντοῦμε γραφές ὅπως: τῆς ὄψις (Τρ. Π. 1, 43), τῆς ἀνοιξις (Τρ. Π. 1, 90), ἡ δύσι (Τρ. Π. 1, 97), ἡ ἀνοιξι (Τρ. Π. 1, 107). Δηλαδή διατηρεῖται στὴ γραφὴ αὐτὴ τὸ τελικὸ φωνῆεν -ι τῆς ἀρχαιότροπης μορφῆς, ἀλλὰ ἡ κλίση εἶναι ἐκσυγχρονισμένη -ι/-ις καὶ ὄχι -ις/-εως. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Παλαμᾶς, ὅταν ἔγραφε αὐτὰ τὰ ποιήματα, ἦταν πολὺ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν καθαρευουσιάνικη ποίηση τῆς ἐποχῆς του.

Τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -α ἰσοσύλλαβα σχηματίζουν τὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ κανονικὰ σὲ -ες/-ων: κλάψα-κλάψες (9Α, 2), τῶν Σουλιώτισσων (5,10) (παρατηροῦμε ὅτι ὁ τόνος δὲν μετακινεῖται στὴν παραλήγουσα ἀλλὰ μένει σταθερὸς στὴν προπαραλήγουσα, ὅπως στὴν ὀνομαστική Σουλιώτισσες). Στὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουμε τὴν κατάληξη -ες στὴν ὀνομαστική ἢ αἰτιατική πληθυντικοῦ, ἀλλὰ μὲ τὴν γραφὴ αἰ ἀντὶ ε: κλέφτισσαις (68, 14) συντροφισσαις (82, 4) ποὺ θυμίζουν τὸν ἀρχαιότροπο τύπο κλέφτισσαι ποὺ δὲν ὑπῆρχε. Αὐτὸ μπορεῖ ἴσως νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε ἡ ἱστορικὴ ὀρθογραφία στὸ συλλογέζ.

Στὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -α ἰσοσύλλαβα ἔχουν

τὴν κανονικὴ τους μορφή: ρεματιὰ-ρεματιές (Α. Ζ. 3, 222), καρδιὰ-καρδιές (Α. Ζ. 3, 241), Μοῦσα-Μοῦσες (Α. Ζ. 3, 204), ὄργητα-ὄργητες (Δ. Γ. 3, 361).

Ὁ Παλαμᾶς χρησιμοποιεῖ συχνὰ θηλυκὰ σὲ -ισσα ποὺ στὴ δημοτικὴ γλῶσσα ἀποδίδονται μὲ ἄλλες λέξεις ὅπως ἀγγελίσσα (Π. Χ. 9, 321) ἀντὶ ἀγγελιαφόρος τῆς κοινῆς, ἠρώϊσσα (Δ. Γ. 3, 378) ἀντὶ ἠρωΐδα, θεΐσσα στὸν πληθυντικὸ θεΐσσης (Φλ. Β. 5, 77, Β. 7, 149), ἀντὶ τοῦ θεά. Χρησιμοποιεῖ ὅμως καὶ θηλυκὰ σὲ -ισσα ποὺ δὲν ἔχουν ἄλλη μορφή στὴν κοινὴ δημοτικὴ. Ἀκρίτισσα (Β. 7, 24), χαρόντισσα (Γ. 1, 406), λέξη πολὺ συνηθισμένη τόσο στὴν κοινὴ γλῶσσα σήμερα, ὅσο καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια: τὴ χαρόντισσα (220, 3).

Ἔχουμε ἀκόμη καὶ στὰ δύο ποιητικὰ ἔργα θηλυκὰ σὲ -τρα ποὺ δηλώνουν τὸ πρόσωπο ποὺ ἐνεργεῖ: Δημ. Τρ. μαλώτρα καὶ δικάτρα (82, 25 καὶ 31), διαβάτρα (128Α, 19), δουλεύτρα (81, 86).

Στὸν Παλαμᾶ συναντοῦμε συχνὰ τὰ θηλυκὰ σὲ -τρα: ξαγναντεύτρα (Β. 7, 64), ἀρνήτρα (Β. 7, 64), ταράχτρα (Δ. Γ. 3, 417), ξεσκεπάστρα (Φλ. Β. 5, 54) ξεφωνήτρα (Φλ. Β. 5, 54) δουλεύτρα (Π. Χ. 9, 308).

Στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ συναντοῦμε ἓνα ἄλλο τύπο θηλυκῶν σὲ -ο. Αὐτὰ δὲν κλίνονται ὅπως στὴ κοινὴ γλῶσσα. Ἔτσι στὴ γενικὴ ἐνικοῦ ἔχουμε τοὺς τύπους μιᾶς ἄβυσσος (Β. 7, 50) ἀντὶ ἀβύσσου, μιᾶς Παράδεισος (Παρ. 7, 205) ἀντὶ Παραδείσου, τῆς Κύπρος (Π. Μ. 5, 410) ἀντὶ Κύπρου, τῆς Παρθένος (Φλ. Β. 5, 53) ἀντὶ Παρθένου.

Θηλυκὰ σὲ -ότη

Ὁ Παλαμᾶς στὸ ποιητικὸ του ἔργο, χρησιμοποιεῖ συχνὰ θηλυκὰ οὐσιαστικά σὲ -ότη γιὰ νὰ ἐκφράσει ἀφηρημένες ἐννοιες.

Στὴν ὀνομαστικὴ: νιότη (Τρ. Π. 1, 73), ὠραιότη (Σ. Γ. 5, 239), ἀθωότη (Δειλ. 9, 27). Στὴν αἰτιατικὴ: τὴν ἀθωότη (Π. Μ. 5, 445), τὴν ἀπλότη (Β. 7, 11), τὴν λευκότη (Β. 7, 100), τὴ γυμνότη (Κ. Τ. 9, 276). Στὴ γενικὴ: ἀνθρωπότης (Β7, 134), θεότης (Δ. Γ. 3, 351).

Στὴ συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Ν. Γ. Πολίτη συναντοῦμε μόνο δύο θηλυκὰ σὲ -ότη: νιότη (75, 25· 165, 35 καὶ 38) καὶ θεότην στὸ διαλεκτικὸ τραγούδι τῆς Κύπρου (4, 31 καὶ 33).

Αὐτὸς ὁ τύπος τοῦ θηλυκοῦ οὐσιαστικοῦ σχηματίστηκε ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σὲ -ότης μετὰ τὴν ἀποβολὴ τοῦ τελικοῦ -ς ποὺ δὲν εἶναι ἀποδεκτὸ στὴ νέα ἐλληνικὴ. Παρατηροῦμε τὸ ἴδιο φαινόμενο στὰ θηλυκὰ οὐσιαστικά τῆς ἀρχαίας κλίσης π.χ. πόλις-πόλη.

Παράλληλα ἔχουμε καὶ θηλυκὰ σὲ -ότητα. Αὐτὰ σχηματίζονται ἀπὸ τὴν αἰτιατικὴ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς: π.χ. ἡ ἀπλότης-τὴν ἀπλότητα-ἡ ἀπλότητα. Σ' ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἔχουμε παρὰ 9 τέτοιους τύπους θηλυκῶν σὲ -ότητα· ἀπ' αὐτοὺς οἱ τέσσερις ὀφείλονται στὴν ὁμοιοκαταληξία:

«ὦ παιδί μ', ὁ Θεὸς ἓνα ἄλλο στεφάνι
 Ἐν τῇ μεγάλῃ μικρῇ σου καρδιᾷ ἔχει βάνει
 Ἀπὸ ἄλλου Μαγιοῦ ὠραιότητα.

Μοσχομύριστο πάντα κι' ὀλόλευκ' ἀνθεῖ,
 Μὰ σὰν γύρη ξερό δὲ' μπορεῖ ν' ἀλλαχθῆ.
 Καὶ τὸ λέν ἀθωότητα».

(Τρ. Π. 1,74)

Σ' αὐτὴ τὴν πρώτη του συλλογῆ ἔχουμε ἀκόμη δύο φορές τὸν ἀρχαϊκὸ τύπο ἀθωότης (Τρ. Π. 1, 122, 124), Καὶ οἱ δύο αὐτὲς περιπτώσεις δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὴν ὁμοιοκαταληξία:

Καὶ πρὶν μᾶς δέσ' ἢ μάγισσα ἢ ἀγάπη ἴσ τὸν καῦμό της
 Μᾶς σκέπαζε, σὰν ἄγγελος λευκός, ἢ ἀθωότης.

(Τρ. Π. 1,122)

Τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -ότη εἶναι πολλὰ σ' ὅλο τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ.
 Ἡ χρῆση τῶν περισσότερων ὀφείλεται: α) στὸ μέτρο, π.χ.

Τὶς ξέγραψ' ἀπὸ τῆ ζωῆ, τὶς ἔκλεψ' ἀπ' τῆ νιότη

(Φλ. Β. 5, 43)

Τῆς νιότης σου εἶμαι τ' ὄνειρο, ἀπὸ πέρα
 ἦρθα...

(Π. Μ. 5,498)

β) Στὸ μέτρο καὶ στὴν ὁμοιοκαταληξία συγχρόνως:

σὲ βλέπει ὁ γέρος θλιβερὰ στοῦ μνήματος τὰ σκότη
 καὶ στὴν ἀφρόντιστη ζωῆ καὶ στὴν ἀγάπη ἢ νιότη,

(Μ. Ψ. 1,279)

Ἡ ὑπαρξὴ τῶν λέξεων αὐτῶν δὲν σημαίνει καὶ ἐπίδραση ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, γιὰτὶ ἐκεῖ δὲν τὶς συναντοῦμε. Ἡ μορφή τους ὅμως εἶναι καθόλα δημοτικὴ: ἔχουμε δηλαδὴ στὴν περίπτωσιν αὐτῆ ἐπίδραση ἀπὸ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα, ὄχι ὅμως ἀπὸ τὴ γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -ότη ἐκφράζουν ἀφηρημένες ἐννοίες, τὶς ὁποῖες ἀποφεύγει τὸ δημοτικὸ τραγούδι.

ΟΥΔΕΤΕΡΑ

Στὰ οὐδέτερα οὐσιαστικὰ παρατηροῦμε ὀρισμένους διπλοὺς τύπους ποὺ δὲν τοὺς συναντᾶμε στὴν κοινὴ δημοτικὴ καὶ ποὺ ὀφείλονται στὴν ἀλλαγὴ παλαιότερων καταλήξεων, στὴ μετάθεσιν τόνου, στὴ χρῆσιν οὐσιαστικῶν ἄλλου γένους ἀντὶ τοῦ οὐδετέρου καὶ στὴν κλίση ἰσοσύλλαβων ὡς ἀνισοσύλλαβων.

Τὰ οὐδέτερα οὐσιαστικὰ ἰσοσύλλαβα σέ -ο παρουσιάζουν στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ στὸν Παλαμᾶ διπλοὺς τύπους ποὺ ὀφείλονται στὴ μετάθεση τοῦ τόνου: Ἔχουμε τὸν κοινὸ τύπο δέντρο (135, ξζ' καὶ 146,3 κ.ἄ.) ἀλλὰ καὶ δεντροῦ (96, 1 καὶ 146, 1). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸν πληθυντικὸ δέντρα (36, 1 κ.ἄ.) καὶ δεντρά (188, 3).

Στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε ἀντίστοιχα: δέντρο (Δ. Γ. 3, 316 καὶ Φλ. Β. 5, 20) καὶ δεντροῦ (Φλ. Β. 5, 59), γενικὴ δεντροῦ (Δ. Γ. 3, 310 καὶ 313, Φλ. Β. 5, 20), στὸν πληθυντικὸ δεντρά (Δ. Γ. 3, 336 καὶ 436).

Τὰ ἰσοσύλλαβα οὐδέτερα σέ -ο ἐμφανίζονται καὶ μὲ τύπο σέ -ι ποὺ προῆλθε μετὰ τὴν ἀποβολὴ τοῦ -ο τῆς κατάληξης -ιο π.χ. δεντροῖ (136, ιγ'): ὁ τύπος αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ τὸ καθαρευουσιάνικο ὑποκοριστικὸ δεντροῖον. Ὁ ἴδιος τύπος βρίσκεται καὶ στὸν Παλαμᾶ δεντροῖ (Δ. Γ. 3, 321 Τρ. Π. 1, 47 καὶ Φλ. Β. 5, 191).

Τὰ ἰσοσύλλαβα οὐδέτερα σέ -ος σχηματίζουν τὸν πληθυντικὸ σέ -α ἀντὶ σέ -η ἀναλογικὰ πρὸς ἄλλα οὐδέτερα, π.χ. νέφια (71, 24), χεῖλια (93, 4). Τὸ ἴδιο καὶ στὸν Παλαμᾶ: γνέφια (Φλ. Β. 5, 55), χεῖλια (Δ. Γ. 3, 338 καὶ Α. Ζ. 3, 169), ἄνθια (Π. Μ. 5, 294 καὶ 464). Ὁ συνηθισμένος τύπος στὴν κοινὴ δημοτικὴ εἶναι νέφη, χεῖλη. Τέτοιους τύπους συναντᾶμε καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ στὸν Παλαμᾶ, ἀλλὰ σέ μικρὴ ἔκταση: ἄνθη (82, 46) δάση (85, 20) χεῖλη (125, 4), νέφη (Τρ. Π. 1, 71), δάση (Α. Ζ. 3, 29 καὶ Δ. Γ. 3, 426) ἄνθη (Τρ. Π. 1, 71) χεῖλη (αὐτόθ., 78).

Καὶ στὰ δύο κείμενα ἔχουμε καὶ τὸν τύπο τ' ἀχείλι (99, 13) καὶ (Φλ. Β. 5, 54 Β. 7, 75) ποὺ προφανῶς προῆλθε ἀπὸ τὸν πληθυντικὸ τὰ χεῖλη → τ' ἀχείλη ἀντὶ τὸ χεῖλος.

Ἔχουμε ἀκόμη τὸ οὐδέτερο οὐσιαστικὸ τὸ δροσιό (43, 15), ἐνῶ στὴ λαλούμενη γλῶσσα πολὺ διαδεδομένη εἶναι ἡ λέξη δροσιὰ (θηλ.) ποὺ φυσικὰ ὑπάρχει καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια (Καταλόγια Θ', 16). Στὸν Παλαμᾶ συναντοῦμε τὸν τύπο τοῦ οὐδετέρου μὲ ἀπουράνωση τοῦ συριστικοῦ τὸ δροσό (Τρ. Π. 1, 47 καὶ Φλ. Β. 5, 36) φυσικὰ συναντοῦμε καὶ τὴ λέξη δροσιὰ (Τρ. Π. 1, 64 καὶ Π. Χ. 9, 316)

Στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε τύπους οὐδετέρου σέ -ο ἀντὶ σέ -ι, π.χ. δάκρυο Π. Χ. 9, 306, ἀντὶ τὸ δάκρου καὶ στὴ γενικὴ τοῦ δακροῦ (Π. Χ. 9, 413, ὅπως ἐπίσης τὸ χᾶϊδιο (Δ. Γ. 3, 310 καὶ 409) ἀντὶ τοῦ κοινοῦ τύπου τὸ χᾶδι.

Ἔχουμε ἀκόμη οὐδέτερα οὐσιαστικά, ποὺ στὴ λαλούμενη γλῶσσα εἶναι ἰσοσύλλαβα ἐνῶ στὸ παλαμικὸ ἔργο εἶναι ἰσοσύλλαβα καὶ ἀνισοσύλλαβα: τὸ ὄνειρο - τοῦ ὄνειρου (Παρ. 7, 203) ἀλλὰ καὶ τοῦ ὄνειρατου (Π. Μ. 5, 424) καὶ στὸν πληθ. ὄνειρατα (Δ. Γ. 3, 415 καὶ 441, Π. Χ. 9, 297 κ.ἄ.). Συμβαίνει δὲ νὰ συναντοῦμε καὶ τοὺς δύο τύπους στὸν ἴδιο στίχο:

Ξενοσπαρμένα ὄνειρατά μεσ' τὰ ὄνειρά μου.

(Δ. Ζ. 3,17)

Ἔχουμε ἀκόμη: πρόσωπα (Δ. Γ. 3, 345) καὶ προσώπατα (Παρ. 7, 253).

Αὐτοὶ οἱ ἀνισοσύλλαβοι τύποι σχηματίστηκαν ἀναλογικὰ πρὸς ἄλλους ἀνισοσύλλαβους σὲ -α -ατος τῆς ἀρχαίας γλῶσσας: μνημα-μνήματος-μνήματα. Στὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ συναντοῦμε τέτοιους ἀνισοσύλλαβους τύπους ἀλλὰ συνήθως μὲ κατάληξη -ου ἀντὶ -ος στὴ γενικὴ ἐνικοῦ (κατάληξη κυρίως τῶν οὐδετέρων οὐσιαστικῶν σὲ -ο: τὸ μνημα-τοῦ μνημάτου (Φλ. Β. 5, 29 καὶ 30), στὰ μνήματα (Δ. Γ. 3, 412), τὸ ὄραμα-τοῦ ὄραμάτου (Δ. Γ. 3, 385), τὸ αἷμα-τοῦ αἱμάτου (Β. 7, 42 καὶ 127, Π.Χ., 9, 340), τὸ κύμα- τοῦ κυμάτου (Φλ. Β. 5, 53, Δ. Γ. 3, 449).

ΕΠΙΘΕΤΑ

Τὰ δημοτικὰ τραγούδια δὲν εἶναι πλούσια σὲ ἐπίθετα. Ἡ γλῶσσα τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν ποὺ διαδίδονταν ἀπὸ στόμα σὲ στόμα δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι πλούσια καὶ καλλιεργημένη, ὅπως ἡ γλῶσσα τῆς προσωπικῆς ποίησης.

Τὸ ἐπίθετο, ἐπειδὴ κυρίως προσδιορίζει τὴ σημασία τοῦ οὐσιαστικοῦ, παίζει ἓνα σημαντικὸ ρόλο στὸν ποιητικὸ τομέα. Στὴ δημοτικὴ ποίηση σπανίως χρησιμοποιεῖται γιὰ λόγους αἰσθητικούς, συνήθως χαρακτηρίζει ἀπλῶς τὸ ὄνομα μὲ τὸ ὁποῖο συνάπτεται.

Ὁλιγάριθμα τὰ ἐπίθετα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ ἀκολουθοῦν μορφολογικὰ τὸν τύπο τῶν ἐπιθέτων τῆς κοινῆς γλῶσσας: παρ' ὅλα αὐτά, εἶναι ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μερικὰ ἐπίθετα ἀρκετὰ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸ σχηματισμὸ τους καὶ τὴ σημασία τους. Τὰ ἐπίθετα ἀργυροκουδονάτος (104, 5), γαῖτανοφρουδάτος (33, 4), ἀηδονολαλοῦσα (61Γ,6, 165,36 καὶ 39), πικροκυματοῦσα (88, 35), τῆς ἀηδονολαλούσας (182, 2): ὁ τελευταῖος εἶναι ἓνας σπάνιος τύπος τῆς κοινῆς γλῶσσας ἰδίως στὸν πεζὸ λόγο. Τὸ ἴδιο ἐπίθετο τὸ συναντοῦμε μὲ δύο τύπους στὸν Παλαμᾶ: στὸ οὐδέτερο ἀηδονόλαλο (Β, 7, 51) καὶ στὸ θηλυκὸ ἀηδονολαλοῦσα (Π.Χ. 9, 48). Συναντοῦμε ἐπίσης καὶ τὸν τύπο πικροκυματοῦσα (Π. Μ. 5, 307).

Τὸ ἐπίθετο μεγάλος βρίσκεται στὰ δημοτικὰ τραγούδια μὲ δύο τύπους ποὺ ἔχουν κληρονομηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλῶσσα: μεγάλος καὶ μέγας (74, 72) — -μεγάλη (θηλ.) (193,1) μεγάλο καὶ μέγα (148, 2 καὶ 3).

Στὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ συναντᾶμε συχνὰ τὸν ἀρχαιότερο τύπο: μέγας (Φλ. Β. 5, 64) μέγα (αἰτ. ἀρσεν.) (Φλ. Β. 5, 63), μέγα (ὄνομ. οὐδ.) (Φλ. Β., 5, 58).

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουμε ἐπίθετα σὲ διπλοῦς τύπους, ποὺ ὀφείλονται στὴ μετάθεση τοῦ τόνου χωρὶς ὅμως νὰ ἀλλάζει τὸ νόημα: ὠριος-ια-ιο (90 Γ', 18) καὶ ὠριὸς-ιὰ-ιὸ, ὠριὸ κιβούρι (43, 12).

Στὸ παλαμικὸ ἔργο συναντοῦμε ἐπίθετα ὅμοια μὲ αὐτὰ τῆς κοινῆς: ἄσεβος (B. 7, 51) ἀπάτριδος (Δ. Γ. 3, 415) κυκλώπειος (Φλ. B. 5, 55), ἀλλὰ ἔχουμε καὶ κυκλώπιος (B. 7, 41), σιβύλλικος (Δ. Γ. 3, 371), γιγάντιος (Δ. Γ. 3, 387 καὶ Φλ. B. 5, 53). Αὐτὰ τὰ τρία τελευταῖα ἐπίθετα δὲν εἶναι καθόλου συνηθισμένα στὴν κοινὴ δημοτικὴ, οὔτε τὰ συναντᾶμε στὴ λαϊκὴ ποίηση.

Θὰ ἦταν χρήσιμο ἀκόμη νὰ σημειώσουμε μερικὰ θηλυκὰ ἐπίθετα ποὺ ἔχουν οὐσιαστικοποιηθεῖ καὶ ποὺ ὁ Παλαμᾶς τὰ χρησιμοποιεῖ μὲ τὴ σημασία τῶν ἐπιθέτων: ἀθηναῖσσα γύμνια (B. 7, 58)· στὴν κοινὴ γλώσσα τὸ ἀντίστοιχο ἐπίθετο εἶναι ἀθηναϊκὴ· εἰδωλολάτρισσα ψυχὴ (Φλ. B. 5, 67) τὸ ἀντίστοιχο ἐπίθετο τῆς κοινῆς εἶναι εἰδωλολατρικὴ· γῆ ἱέρισσα καὶ καπετάνισσα (Φλ. B. 5, 61) τὸ ἀντίστοιχο ἐπίθετο στὴν κοινὴ εἶναι ἱερὴ· τῆ ζωὴ τὴν πατριάρχισσα (Δ. Γ. 3, 427) ἀντὶ τοῦ ἐπιθέτου πατριαρχικὴ συνηθισμένου στὴν κοινὴ. Αὐτὸς ὁ τύπος τῶν θηλυκῶν ἐπιθέτων εἶναι σὲ μεγάλη ἔκταση στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ, σὲ μικρότερη στὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου καὶ σχεδὸν ἀνύπαρκτη στὶς ἄλλες συλλογές. Αὐτὸ ἴσως ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ποιήματα αὐτὰ εἶναι πιὸ μεγάλα σὲ ἔκταση, ἐπικά, γι' αὐτὸ ἡ γλώσσα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς, ἀγγίζει τὸ ὕψιστο σημεῖο τῆς ἐκφραστικῆς τῆς δύναμης..

Κάθε ποιητὴς καὶ μάλιστα τῆς γενιᾶς τοῦ '80 χρησιμοποιεῖ ἐπίθετα, ἀλλὰ ὁ Παλαμᾶς περισσότερα ἀπ' ὅλους· τὸ ἐπίθετο γι' αὐτὸν δὲν χαρακτηρίζει μόνον τὸ οὐσιαστικὸ, ὅπως συμβαίνει στὴ λαϊκὴ ποίηση, ἀλλὰ παίζει ἀκόμη ἓνα ρόλο διακοσμητικὸ, πλουτίζει τὸ λεξιλόγιο, εἶναι ἀποτέλεσμα ἔρευνας καὶ ἀναζήτησης, γι' αὐτὸ ἀρκετὲς φορές εἶναι ἐκζητημένο, περίτεχνο, ἀλλὰ καὶ ἄχαρο.

Ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ αὐτὴ ἐξέταση τῶν τύπων ποὺ παρουσιάζουν τὰ ὀνόματα (οὐσιαστικὰ καὶ ἐπίθετα) στὴ γλώσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ στὴ γλώσσα τοῦ Παλαμᾶ παρατηροῦμε συμπερασματικὰ τὰ ἑξῆς:

α) Γενικὰ ἡ βάση στὴν κλίση τῶν οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀποδέχεται σήμερα ἡ γραμματικὴ τῆς κοινῆς δημοτικῆς γλώσσας.

β) Συναντοῦμε ὅμως καὶ διπλοτυπίες· δίπλα στοὺς κοινούς τύπους ὑπάρχουν στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ μερικοὶ ἰδιωματικοί, ποὺ τοὺς χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Παλαμᾶς γιὰ λόγους ὕφους ἢ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τοῦ μέτρου· εἶναι τύποι καθαρὰ ποιητικοί: οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἀρχόντοι, οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ ἀθροῶποι, τοῦ κόρακα καὶ τοῦ κοράκου, τοὺς μήνες καὶ τοὺς μήνους κ.ἄ.

γ) Ὁ Παλαμᾶς χρησιμοποιεῖ νέους τύπους ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ ποὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἄρχισαν νὰ παρουσιάζονται στὴ γραπτὴ δημοτικὴ γλώσσα. Ἔτσι λ.χ. ὁ πληθ. τῶν ὀξυτόνων ἄρσεν. οὐσ. σὲ -τῆς στὰ δημοτικὰ τραγούδια σχηματίζεται πάντα ἀνισοσύλλαβος: μαθητάδες, προξενητάδες· ὁ Παλαμᾶς ὅμως δίπλα στὸν ἀνισοσύλλαβο τύπο σὲ -τάδες ἢ -τῆδες σχηματίζει καὶ τὸν ἰσοσύλλαβο τύπο σὲ -τές: οἱ μαθητές, γητευτές, γιορταστές,

διαφεντευτές. Εἶναι ἓνας νέος σχηματισμὸς ποὺ πολὺ συζητήθηκε, ἀλλὰ τελικὰ ἐπικράτησε στὴ γραπτὴ δημοτικὴ⁷.

δ) Ὁ Παλαμᾶς συνηθίζει στὴν ποίησή του τοὺς ἰδιωματικούς τύπους: ἡ παράδεισο - τῆς παράδεισος, ἡ Κύπρο - τῆς Κύπρος, τὸ μνημα - τοῦ μνημάτου, ποὺ δὲν ἔχουν ἐπικρατήσει στὴν κοινὴ δημοτικὴ. Ὁμως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς στὰ πεζὰ του χρησιμοποιοῦ τὸς κοινοὺς τύπους: τῆς περιόδου (Πεζοὶ Δρόμοι Α' 10, 9) τοῦ δόγματος, τοῦ ζητήματος (αὐτόθ., 10 καὶ 16).

ε) Μερικὲς καταλήξεις θηλυκῶν οὐσιαστικῶν ποὺ βρίσκονται στὰ δημοτικὰ τραγούδια πολὺ ἄρρεσαν στὸν Παλαμᾶ καὶ παρουσιάζουν στὴν ποίησή του μεγάλη ἐπίδοση. Τέτοια λ.χ. εἶναι ἡ κατάληξη -τρα ποὺ σπάνια τὴ συναντοῦμε στὰ δημοτικὰ τραγούδια: μαλώτρα, δικάτρα, διαβάτρα· στὸν Παλαμᾶ ἡ κατάληξη αὐτὴ ἀφθονεῖ: ταράχτρα, κυβερνήτρα, ὁδηγίτρα· ξαγναντεύτρα κ.ἄ. Ἡ κατάληξη -ότη ποὺ τὴ συναντοῦμε στὰ δημοτικὰ τραγούδια κυρίως στὴ λέξη νιότη, στὸν Παλαμᾶ βρίσκεται καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες λέξεις: ἀθωότη, λευκότη, ἀνθρωπότη. Στὰ πεζὰ ὅμως χρησιμοποιοῦ τὴν κατάληξη τῆς κοινῆς δημοτικῆς -ότητα: πολλαπλότητα (Ἡ Ποιητικὴ μου Α' 10, 407), ἀπλότητα (αὐτόθ. 415) κ.ἄ.

ΤΟ ΡΗΜΑ

Ὅπως τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ἐπίθετο, ἔτσι καὶ τὸ ρῆμα στὸ σύνολό του κλίνεται ὅπως στὴν κοινὴ δημοτικὴ. Σημειώνουμε μερικὲς χαρακτηριστικὲς διπλοτυπίες ποὺ συναντοῦμε στὰ δημοτικὰ τραγούδια.

1) Ρήματα σὲ -ηκες -ηκε καὶ σὲ -ης -η

Ἐξετάζοντας τὰ δύο κείμενα παρατηροῦμε ὅτι ὁ παθητικὸς ἀόριστος ἐμφανίζεται μὲ δύο τύπους: μὲ τὶς κανονικὲς καταλήξεις στὸ β' καὶ γ' ἐνικὸ -ηκες -ηκε ἀλλὰ καὶ μὲ καταλήξεις -ης -η ποὺ εἶναι ἐπιβιώσεις τῆς ἀρχαίας κλίσης τῶν ρημάτων καὶ τὶς συναντοῦμε στὸ λαϊκὸ λόγο. Ἐτσι ἔχουμε 1) στὰ δημοτικὰ τραγούδια ἐκόπηκε (53A, 4), ἐπατήθηκε (53A, 16), δόθηκε (181, 6) ἀποκλείστηκε (58, 7), μαράθηκε (187, 5). Ἀλλὰ ἔχουμε ἐπίσης καὶ καταλήξεις -ης -η: ἐσβήστη (53A, 13), ἐγεννήθη (78B, 1), κακοφάνη (49, 8), ἐκόπη (53A, 4), ἐγάθη (11, 44).

Ἐπὶ τούτων περιπτώσεις ὅπου συναντοῦμε καὶ τοὺς δύο τύπους στὸν ἴδιον στίχο:

κ' ἐκόπηκε τὸ πέραςμα, κ' ἐκόπη τὸ γιοφύρι

(53 A, 4)

7. Μανόλη Τριανταφυλλίδης, Ὁ πληθυντικὸς τῶν ὀξύτονων ἀρσενικῶν σὲ -τῆς "Ἀπαντα, τόμος Β' σ. 243 κ.ἑ.

Τὸ φλάμπουρο τσακίστηκε, καὶ τὸ φανάρι ἐσβήστη.

(186,11)

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια — μιλάμε πάντα γιὰ τὴ συλλογὴ Ν. Πολίτη μόνον — ἡ ἀναλογία τῶν δύο τύπων εἶναι περίπου ἡ ἴδια: 84 ἀόριστοι σὲ -ηκες -ηκε καὶ 75 σὲ -ης-η. Οἱ περισσότεροι τύποι σὲ -ης -η, ὀφείλονται:

α) στὸ μέτρο:

Κ' ἐκεῖ πὸ πνίγη ὁ Κωσταντῆς παλάτι ἐθεμελιώθη

(90 Α' 22)

ἦ

Κυρὰ ψηλά ἦταν τ' ἄκουσε καὶ τῆς ἀπολογήθη

(85,48)

β) Ὑπάρχουν περιπτώσεις πὸ ὁ τύπος σὲ -ης -η ὀφείλεται στὴν ὁμοιοκαταληξία:

*Ἄρρωστημένος τοῦ γιατροῦ πάντα ζητάει βοτάνι,
κ' ἐγὼ σοῦ ζήτησα φιλί, πολλὰ σοῦ κακοφάνη.*

(135, ξγ')

ἦ

*Καὶ τὸ βιολὶ τσακίστηκε, καὶ τὸ καντήλι ἐσβήστη,
καὶ τὸ καράβι τ' ὄμορφο κ' ἐκεῖνο ἀπικουπίστη.*

(197, 7-8)

Αὐτὸ πὸ μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τοὺς δύο αὐτοὺς τύπους τοῦ ἀορίστου εἶναι ὅτι ἦταν σὲ χρῆση καὶ οἱ δύο, γιὰτὶ ὁ λαϊκὸς ποιητῆς δὲν νοιαζόταν γιὰ τὴν ἱστορικὴ προέλευσή τους, ἀλλὰ τοὺς χρησιμοποιοῦσε ἀδιάκριτα.

2) Στὸν Παλαμᾶ οἱ δύο αὐτοὶ τύποι στίς πρώτες του ποιητικὲς συλλογές ἐμφανίζουν τὴν ἴδια περίπου ἀναλογία: 79 σὲ -ηκες -ηκε, 68 σὲ -ης -η. Στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ ἡ διαφορὰ εἶναι ὀλοφάνερη: ἔχουμε 50 τύπους σὲ -ηκες -ηκε καὶ 10 σὲ -ης -η καὶ ἡ ἀναλογία αὐτὴ συνεχίζεται μέχρι τὶς τελευταῖες συλλογές.

Αὐτὴ ἡ στατιστικὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε πὼς ἡ κατάληξη τῆς δημοτικῆς ἐπιβάλλεται στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ κατάληξη -ης, -η καθὼς ἐρχόταν ἀπὸ τὴν ἀρχαία, θεωρήθηκε καθαρευουσιάνικη καὶ δὲν πολυχρησιμοποιήθηκε. Ἡ χρῆση τῆς ὀφείλεται κυρίως α) στὸ μέτρο :

*καὶ τοῦ κάκου σὰ ληστής καὶ σὰ φονιάς
δὲ σταυρώθη ὁ Ναζωραῖος· ἀπὸ πάνω σου,
κόσμε, πέρασε ὁ θλιμμένος βαρὺς ἴσκιος του,
καὶ σὲ κάρφωσε ἡ ματιὰ τῆς Παναγιᾶς.*

(Δ. Γ. 3,363)

ῥ

Γιατ' εἶναι μέγα τὸ σπαθὶ πῶσφαξε τὸν πατέρα,
γιατ' εἶναι μέγα τὸ σπαθί, καὶ μέγα καὶ τὸ κοῖμα,
γιατ' εἶναι καὶ ἡ βασίλισσα ποὺ ἀρονήθη πιὸ μεγάλη.

(Φλ. Β. 5,46)

Ἐπάρχουν περιπτώσεις ποὺ αὐτὸς ὁ τύπος τοῦ ἀορίστου ὀφείλεται β) στὴν ὁμοιοκαταληξία:

Μέσα σὲ σάλα κάθονται χρυσῆ κι ἀρματωμένη,
Ἀνάμεσα ὁ ἀρχηγός, καὶ γύρω οἱ καπετάνοι
Μὲ γράμμα ποὺ μαυρολογᾶ ἕνας ἔς τὴν θύρα ἐφάνη⁸.

(Τρ. II. 1,40)

Μὴν εἶσαι ἀρχαῖον ἄγαλμα κ' ἕνας θεὸς βουλήθη
νὰ σοῦ ταράξη μὲ ζωὴν ἀνθρωπινὴ τὰ στήθη;

(Μ. Ψ. 1,232)

II) Στὰ κείμενα ποὺ μελετοῦμε παρατηροῦμε ποικιλία στὴν κατάληξη καὶ στὸν τονισμὸ τοῦ γ' πληθυντικοῦ τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ τοῦ παθητικοῦ ἀορίστου.

1) Ποικιλία στὸν τονισμὸ

Παρατηροῦμε ὅτι, ἂν καὶ ὁ συνηθισμένος τύπος τοῦ 3ου πληθ. στὸν ἐνεργητικὸ καὶ παθητικὸ ἀόριστο τονίζεται στὴν προπαραλήγουσα, τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅσο καὶ στὸν Παλαμᾶ πολὺ συχνὰ ὁ τόνος κατεβαίνει στὴν παραλήγουσα, εἴτε γιὰ λόγους μετρικούς, εἴτε γιὰ τὴν ὁμοιοκαταληξία.

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια: ραγιστῆκαν (159, 4) ἀντὶ ραγίστηκαν, ἀρχίξαν (18Α, 5) ἀντὶ ἀρχιξαν, ἀπέθαναν (92, 82) καὶ πεθάναν (92, 20).

Στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε: χαράξαν (Π. Χ. 9, 321) ἀντὶ χάραξαν, ἀνοίξαν (Παρ. 7, 203) ἀντὶ ἀνοιξαν, δεθῆκαν (Δ. Γ. 3, 348) ἀντὶ δέθηκαν, ἀρρωστῆσαν (αὐτόθ.) ἀντὶ ἀρρώστησαν, χτικιάσαν (αὐτόθ.) ἀντὶ χτίκιασαν.

2) Ποικιλία στὶς καταλήξεις -αν -ανε

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια: ἀνάφαν (5, 14) καὶ ἀνάφανε (8, 12) ἔπιασαν καὶ σπάσανε (5, 17), ἐσυναχτήκανε (18Α, 5), φένανε (27, 4), ψήνανε (29, 4) εἶχαν (29, 4) τοὺς πῆραν καὶ τοὺς θάφανε (87, 48).

Στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ: μεθοῦσαν (Δ. Γ. 3, 406) χαράξαν (Π. Χ. 9, 321), φούντωσαν (αὐτόθ. 353) ἀρρωστῆσαν (Δ. Γ. 3, 348), χτικιάσαν (αὐτόθ.)

8. Στὸ δημοτικὸ τραγούδι οἱ τύποι ἐφάνη, πολὺ τοῦ κακοφάνη εἶναι πιὸ διαδεδομένοι. Συναντοῦμε π.χ. 10 κακοφάνη, ἐφάνη καὶ 4 φάνηκεν, κακοφάνηκεν. Ἴσως θὰ μπορούσαμε ἐδῶ νὰ μιλήσουμε καὶ γιὰ λαϊκὸ ἀρχαϊσμό.

Ἄλλὰ ἔχουμε καὶ τύπους μὲ τὴν κατάληξη -ανε: χαρήκανε (Δ. Γ. 3, 368), ἀναστήσανε (αὐτόθ., 327), ζήσανε (αὐτόθ., 348), χαροκοπούσανε (αὐτόθ., 406).

Ἡ προσθήκη τοῦ ε στὴν κατάληξη -αν μᾶς ἀναγκάζει (α) νὰ κατεβάσουμε τὸν τόνο στὴν καινούργια προπαραλήγουσα, π.χ. ἀναψαν-ἀνάψανε, φούντωσαν-φουντώσανε καὶ (β) ἡ συλλαβικὴ αὔξηση ἐπειδὴ πιά εἶναι ἄτονη ἐξαφανίζεται, π.χ. ἔζησαν-ζήσανε, ἔπαιξαν, παίξανε.

Ἐπὶ τοῦτο ὅμως ἀρκετὲς περιπτώσεις καὶ στὰ δύο κείμενα ποὺ ἂν καὶ ἔχουμε κατάληξη -ανε ἔχουμε καὶ τὴν ἄτονη συλλαβικὴ αὔξηση. Αὐτὸ ἐξηγεῖται

α) Ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τοῦ μέτρου:

Ἀποβοαδὶς ἐπαίζανε μὲ γέλια, μὲ κανάκια,

(81, 51)

ἢ στὸν Παλαμᾶ

Ῥοαῖα εἶνε καθεμιά, δὲ μοιάζει μὲ τὴν ἄλλη,
Κι' ὅλες ἐκεῖνες ἐμπροστὰ 'ς τὰ ἰδικά σου κάλλη
Ἐκιτριώσανε μιὰ μέρα.

(Γρ. II. I, 121)

β) Ἀπὸ τὴ συνίζηση στὸ στίχο:

Ὅσο ν' ἀνοίξη ἡ πόρτα, χίλιοι ἐμπήκανε,
κι' ὅσο νὰ μισανοίξη, γέμισ' ἡ αὐλή,

(73, 38-39)

ἢ στὸν Παλαμᾶ:

— Καὶ ἡ φωνὴ τοῦ γέρον ἐτρεμούλιασε.
Κ' οἱ δοξαριὲς 'ς τὰ τέλια ἔσπαρταρίσανε. —

(Γρ. II. I, 35)

Βέβαια οἱ περιπτώσεις ἀορίστων σὲ -ανε καὶ μὲ αὔξηση εἶναι σπάνιες.

Πάντως οἱ δύο τύποι ἀορίστου -αν, -ανε, ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ χωρὶς προτίμηση τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅσο καὶ στὴν παλαμικὴ ποίηση. Συμβαίνει δὲ νὰ βρίσκονται καὶ στὸν ἴδιο στίχο ἢ σὲ συνεχόμενους στίχους.

Καὶ τὰ φουσέκια ἀνάψανε, κι' ὅλοι φωτιά γενῆκαν

(8, 12)

γ) Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐξηγήσει τὴν χρῆση τοῦ τύπου σὲ -ανε ἀπὸ τὸ μέτρο, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε ὑπάρχει ἡ ποικιλία τῶν τύπων αὐτῶν, π.χ. στὸ στίχο:

Τοὺς πῆσαν καὶ τοὺς θάψανε τοὺς δυὸ σ' ἓνα μνημούρι.

(87, 48)

ὅπου ἡ ἀντικατάσταση τοῦ τύπου θάψανε ἀπὸ τὸν τύπο ἔθαψαν δὲν θὰ εἶχε ἐπιπτώσεις στὸ μέτρο.

Καὶ στὸν Παλαμᾶ ἔχουμε τοὺς δύο τύπους στὸν ἴδιο στίχο:

Γρόκησε τί λέει τὸ δέντρο
ποὺ τὸ κόψαν καὶ τὸ κάμανε καράβι

(Δ. Γ. 3,316)

Τοὺς συναντοῦμε ἐπίσης καὶ σὲ συνεχόμενους στίχους. Ἡ διαφορὰ τῶν τύπων ὀφείλεται μᾶλλον στὸ μέτρο:

Κ' ἔρχονται οἱ γύφτοι...
νὰ ποῦν πὼς εἶναι σπιτωμένοι,
καὶ πὼς χαρήκανε τὴ ζέστα...
καὶ πὼς χαρήκαν καὶ τὸ δρόσος.

(Δ. Γ. 3,368)

καὶ παρακάτω:

τοὺς ἀρνηθήκαν καὶ οἱ δικοὶ τους,
καὶ τοὺς μισήσανε πιὸ ἀπ' ὄλους,
τὸ αἶμα τους, οἱ ἄλλοι γύφτοι,

(Δ. Γ. 3,368-369)

Ἡ ὑπαρξὴ πάντως καὶ τῶν δύο τύπων βρίσκεται καὶ σὲ ποιήματα ποὺ ἔχουν ἐλεύθερο μέτρο. Τὸ συμπέρασμα ποὺ βγαίνει εἶναι ὅτι ἡ χρῆση καὶ τῶν δύο τύπων -αν, -ανε εἶναι τὸ ἴδιο ἀποδεκτὴ καὶ χρησιμοποιεῖται ἐλεύθερα τόσο στὴ λαϊκὴ ὅσο καὶ στὴν προσωπικὴ ποίηση.

III) Ἡ αὐξηση

Ἡ αὐξηση τοῦ ρήματος εἶναι ἓνα φαινόμενο ποὺ πρέπει ἰδιαίτερα νὰ μελετηθεῖ.

α) Ἡ χρονικὴ αὐξηση

Ἡ χρονικὴ αὐξηση ποὺ δὲν τὴ συναντοῦμε ποτὲ στὴν κοινὴ δημοτικὴ, ἀπουσιάζει ἐντελῶς τόσο ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια (μὲ ἐξάιρεση τὰ διαλεκτικά), ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ. Ἐτσι συναντοῦμε πάντα ἀναύξητους τύπους ὅπως: ἀγνάντενα, ἀγαποῦσα, ἀκούσατε, ἐρχόμεουν. Οἱ τύποι ὠριζα, ὠρισα, ξώρικισα, γράφονται μὲν σὰν νὰ ἔχουν χρονικὴ αὐξηση, γιὰτι διατηροῦν τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία, ἀλλὰ φωνητικὰ δὲν ἔχουν τίποτε τὸ διακριτικό· μὲ ἢ χωρὶς αὐξηση προφέρονται τὸ ἴδιο.

β) Ἡ τονικὴ συλλαβικὴ αὐξηση

Ἡ τονικὴ συλλαβικὴ αὐξηση διατηρεῖται ἀπαραιτήτως γιὰτι ἀκολουθεῖ τὸ νόμο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο τονισμένο φωνῆεν στὴν ἀρχὴ τῆς λέξης δὲν χάνεται: ἔκαμα, ἔφερνες, ἔστελνε, ἔγερναν.

γ) Ἡ ἄτονη συλλαβική αὔξηση

Ἡ ἄτονη συλλαβική αὔξηση τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια ὅσο καὶ στὸν Παλαμᾶ ἄλλοτε διατηρεῖται καὶ ἄλλοτε χάνεται. Μετὰ ἀπὸ ἓνα στατιστικὸ καὶ συγκριτικὸ ἔλεγχο τοῦ φαινομένου αὐτοῦ καταλήξαμε στὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις⁹.

1) Ἡ ἄτονη συλλαβική αὔξηση καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια

Οἱ ρηματικοὶ τύποι τῶν ἱστορικῶν χρόνων (παρατατικοῦ καὶ ἀορίστου) γιὰ τὰ ρήματα ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ σύμφωνο φτάνουν τοὺς 956. Σ' αὐτὸν τὸν ἀριθμὸ δὲ συμπεριλαμβάνονται τὰ δισύλλαβα παροξύτονα ρήματα ποὺ ἔχουν τὸν τόνο στὴ συλλαβική αὔξηση (π.χ. *τρέχω-ἔτρεχα*). Ἀπὸ τοὺς 956 τύπους α) οἱ 653, δηλαδὴ τὸ 68,35%, δὲν ἔχουν αὔξηση καὶ β) οἱ 303, δηλαδὴ τὸ 31,65%, διατηρεῖ τὴν ἄτονη συλλαβική αὔξηση.

Ἀπὸ τοὺς 303 τύπους ποὺ διατηροῦν τὴν αὔξηση οἱ 83 τὴ διατηροῦν μόνον στὴ γραφή καὶ ἔχι φωνητικὰ διότι ἀκολουθοῦν τὸ σύνδεσμο καὶ ἦ κι ἦ κ' ἦ τὴν αἰτιατικὴ ἐνικοῦ τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν μέ, σέ. Ἔτσι ἔχουμε:

κ' ἐσφούγγιζε τὰ μάτια του μ' ἓνα χρυσὸ μαντήλι.
(14,2)

Μαννούλα, μ' ἐφαρμάκωσες, ἀπ' τὸ θεὸ νὰ τό 'βρης!
(77,32)

'Απὸ μικρὸς σ' ἐφύτεψα μέσ στῆς καρδιάς τὰ βάρη,
(135, ιε')

Ἡ διατήρηση αὐτῆς τῆς γραφῆς δημιουργεῖ προβλήματα. Θέλουμε νὰ πιστεύουμε ὅτι ὁ λαϊκὸς ποιητὴς ὅταν ἀπάγγελε ἢ τραγουδοῦσε τὸ τραγούδι τοῦ σκεφτόταν τὶς ἐκφράσεις: *μέ φαρμάκωσες, σέ φύτεψα*. Ἴσως ἡ γραφή μέ τὴ συλλαβική αὔξηση νὰ ὀφείλεται στὸ συγγραφέα τῆς συλλογῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ν. Πολίτη καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς συλλογῶν προτιμοῦν αὐτὴ τὴ γραφή ποὺ εἶναι περισσότερο λόγια παρὰ λαϊκή.

Ἄν λοιπὸν ἀφαιρέσουμε τὰ 84 αὐτὰ παραδείγματα ἔχουμε 219 τύπους μέ ἄτονη συλλαβική αὔξηση, δηλ. 72,28% ἔναντι 31,65%.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὲς οἱ περιπτώσεις δὲν εἶναι χωρὶς ἐξήγηση.

α) Ἡ διατήρηση τῆς ἄτονης συλλαβικῆς αὔξεσης ὀφείλεται, κατὰ κύριο λόγο, στὸ μέτρο:

'Εχάλασες τόση Τουρκιά, σπαῖδες κι' Ἀρβανίτες
(5,21)

9. Γιὰ τὴ χρονική καὶ συλλαβική αὔξηση καὶ γιὰ τὴν ἀστάθεια τῆς βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη "Ἀπαντα. τόμος Β' σ. 206 καὶ 215.

Ἔμεῖς ἐβγήκαμε ταχιά μέσ' ἀπὸ τὸ χωριό μας,
(33,7)

Ὀλονυχτὶς ἐπίνανε ὅσο νὰ ξημερώση.
(49,16)

Λεβέντης ἐροβόλαγε ἀπὸ τὰ κορφοβούνια·
(214,1)

β) Ἡ διατήρηση τῆς ἄτονης συλλαβικῆς αὔξεσης ὀφείλεται καὶ στὴ συνίζηση. Τὰ δημοτικὰ τραγούδια παρουσιάζουν συχνὰ ἓνα κυματισμὸ στὴ φωνὴ ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴ συνεκφώνηση δύο διαφορετικῶν φωνηέντων:

Καὶ ἡ μιὰ τὴν ἄλλη ἐλέγανε καὶ ἡ μιὰ τὴν ἄλλη λένε
(12,8)

Οἱ κάμποι ἐπροσινίζανε, τὰ πλάγια κοκκινίζαν·
(70,22)

Τί ἐσήμανε ἡ Παντάνασσα, νὰ πάω νὰ προσκυνήσω.
(74,181)

Καὶ τὸ γεφύρι ἐράγισε καὶ τὸ ποτάμι στάθη,
(129 B,4)

2) Ἡ ἄ τ ο ν η σ υ λ λ α β ι κ ῆ α ὔ ξ η σ η κ αὶ ὁ Π α λ α μ ᾶ ς

Ἡ ἄτονη συλλαβικὴ αὔξηση στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ παρατηροῦμε ὅτι δὲν ἐμφανίζεται μὲ τὴν ἴδια συχνότητα σ' ὅλο του τὸ ἔργο. Στὴν πρώτη του συλλογὴ ἢ ἀναλογία τῶν αὔξημένων ρηματικῶν τύπων, εἶναι ἀξιόλογη. Συγκεκριμένα ὑπάρχουν 189 τύποι, δηλαδὴ 53,85% χωρὶς αὔξηση καὶ 162 τύποι, δηλαδὴ 46,15% μὲ αὔξηση. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε ὅτι ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς τῶν τελευταίων αὐτῶν τύπων (52,47%) ὀφείλεται σὲ μετρικοὺς λόγους:

Ἡ μοῖρες ἐφυλάξαν τὸ τραγούδι της,
Καὶ ριζικὸ τό 'γράψαν 'ς τὸ βιβλίό τους·
(Τρ. Π. I,35)

ἦ

Χά! Χά! μὰ δὲν ἐγνώριζες μιὰ 'μέρα ἐσὺ μὲ ποιόνε
Θὲ νᾶχες νὰ λογαριασθῆς νεκρός, Βουλγαροκτόνε!
(Τρ. Π. 1,168)

β) Ἐξ ἄλλου ἔχουμε ἓνα 15,31% τῶν τύπων μὲ ἄτονη συλλαβικὴ αὔξηση ποὺ ὀφείλεται στὴ συνίζηση ποὺ φάνηκε ἀπαραίτητη στὸν ποιητὴ. Ἡ συνίζηση χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸ λαϊκὸ ποιητὴ φυσικὰ καὶ ἀσυνείδητα· στὸν Παλαμᾶ γίνεται ἀντικείμενο συνειδητῆς ἀπασχόλησης μὲ στόχο νὰ δημιουργηθεῖ ὁ κυματισμὸς τῆς φωνῆς ποὺ δίνει μεγαλύτερη γοητεία στὸ στίχο.

Μὲ γράμμα πὸν μαυρολογᾶ ἕνας ἔς τὴν θύρα ἐφάνη.
(Τρ. Π. Ι, 40)

Μ' ἀγάπη κι' ἄλλοι ἐζούσανε, μὰ ὄχι μὲ τὴν ἴδια·
(Τρ. Π. Ι, 124)

Τέτοια φουροτοῦνα ἐχάλασε καὶ σᾶς, δυστυχισμένες!
(Τρ. Π. Ι, 48)

Ἐπίσης ἕνα μεγάλο μέρος αὐξημένων τύπων σ' αὐτὴ τὴ συλλογὴ δὲν εἶναι αἰσθητὸ φωνητικά, ἀλλὰ μόνο στὴ γραφὴ. Αὐτὸ συμβαίνει, ὅπως καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅταν ὁ ρηματικὸς τύπος ἀκολουθεῖ τὸν ἐκθλιβόμενο συμπλεκτικὸ σύνδεσμο καὶ ἢ τὶς προσωπικὲς ἀντωνυμίες μέ, σέ. Οἱ ρηματικοὶ αὐτοὶ τύποι στὰ *Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου* εἶναι ἀνεκτοί ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ πὸν εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ λόγια ποίηση τῆς ἐποχῆς του:

Τῆς λίμνης τὰργυρὰ νερά, τὰ μαῖστράλια, ὁ ἥλιος,
Δυνάμωσαν κ' ἐψήσανε κι' ἀργάσαν τὸ κορμί του,
(Τρ. Π. 1, 48)

(ἀντί: καὶ ψήσανε).

Μ' ἐπήγαν κ' ἐγονάτισα, μικρὸ πουλί, ἔμπροστά της,
(Τρ. Π. 1, 135)

(ἀντί: μὲ πῆγαν, καὶ γονάτισα).

Στὶς ἐπόμενες συλλογὲς ἔχουμε μιὰ αἰσθητὴ ἀλλαγὴ στοὺς αὐξημένους τύπους. Ἐτσι στὸν *Ἕμνο τῆς Ἀθηνᾶς* δὲν ἔχουμε καθόλου αὐξηση ἐνῶ στὰ *Μάτια τῆς Ψυχῆς μου* συναντοῦμε 42 περιπτώσεις, δηλαδὴ 24% ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἕνα σημαντικὸ ποσοστὸ 27% ὀφείλεται στὴ συνίζηση.

Γύρισε πάλι, γύρισε στὰ μέρη πὸν ἐγεννήθης!
(Μ. Ψ. Ι, 223)

Στὸν πύργο, νεραϊδόχτιστο, πὸν ἐζούσε χωρισμένη,
(Μ. Ψ. Ι, 287)

Τέλος ἔχουμε 10 τύπους πὸν δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὸ μέτρο:

δὲ βλέπω πὸς ἐπλάστηκα γιὰ χῶμα ἀπὸ τὸ χῶμα,
καὶ πὸς μὲ ζώνει τὸ Ἄπειρο πὸν δὲν μπορῶ νὰ νοιώσω.
(Μ. Ψ. Ι, 244)

Στὶς συλλογὲς πὸν ἀκολουθοῦν, δηλαδὴ στοὺς *Ἰαμβους καὶ Ἀνάπαιστους*, στὸν *Τάφο*, στοὺς *Παράδεισους* ἔχουμε μόνον 7 περιπτώσεις ρημάτων μὲ ἄτονη συλλαβικὴ αὐξηση ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 5 δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὸ μέτρο, ἐνῶ στὶς ἄλλες δύο περιπτώσεις θὰ μπορούσαμε νὰ ἔχουμε καὶ ἀναύξητους τύπους.

Αὐτὸ τὸ ποσοστὸ παραμένει ἐλάχιστο καὶ στὶς ἐπόμενες συλλογές. Ἐτσι στὴν Ἑσάλευτη Ζωὴ ἔχουμε 17 τύπους μὲ συλλαβικὴ αὐξηση, ἐνῶ 607 δὲν ἔχουν. Ἐν λάβουμε δὲ ὑπόψη μας ὅτι οἱ 14 περιπτώσεις ὀφείλονται στὸ μέτρο καὶ ἄλλες 2 στὴ συνίζηση δὲν μένει παρὰ μία περίπτωση ὅπου πράγματι ἐπιλέγει ὁ ποιητὴς τὸν αὐξημένο τύπο τοῦ ρήματος.

Στὰ ἔργα τῆς ὀριμότητος τοῦ ποιητῆ ἡ ἄτονη συλλαβικὴ αὐξηση εἶναι ἀνύπαρκτη. Στὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου ἔχουμε μόνον 3 περιπτώσεις, δηλαδὴ 1,01% στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ καμία. Στὴν Πολιτεία καὶ Μοναξιά ἔχουμε μόνον 2 περιπτώσεις μὲ αὐξηση καὶ αὐτὲς ὀφείλονται στὸ μέτρο (στὸ ποίημα Στέλλα Βιολάντη). Στούς Βωμοὺς συναντοῦμε 6 τύπους μὲ αὐξηση· ὁ ἓνας ἀπ' αὐτοὺς ὀφείλεται στὸ μέτρο. Τέλος στὰ Δεκατετράστιχα καὶ στοὺς Πεντασύλλαβους δὲν ἔχουμε καμία περίπτωση ρήματος μὲ ἄτονη συλλαβικὴ αὐξηση. Μὲ ἐξαιρέση λοιπὸν τὴν πρώτη συλλογὴ τοῦ Παλαμᾶ, στὶς ἄλλες ἡ παρουσία τῆς αὐξησης εἶναι σπάνια καὶ τέλος ἐξαφανίζεται.

Ἡ ποικιλία ποὺ παρουσιάζουν οἱ ρηματικοὶ τύποι τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια ὅσο καὶ στὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ, ὀφείλεται κύρια σὲ λόγους μετρικούς (ἢ κάποτε καὶ στὴν ἀνάγκη τῆς ὁμοιοκαταληξίας), ἀλλὰ πάντως, προσθῆται κάτι στὸ ὕφος ποὺ γίνεται ἔτσι ζωηρότερο καὶ ἀποφεύγεται ἡ μονοτονία. Ἐπὶ τοὺς τύπους αὐτοὺς ποὺ πῆρε ὁ Παλαμᾶς ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια μόνον ὀρισμένοι ἀνήκουν στὴν κοινὴ δημοτικὴ γλῶσσα τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὅπως ἔχουν καθιερωθεῖ ἀπὸ τὴ «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ¹⁰»: (ἐ)βασίλευε, (ἐ)θυσιάσε, ἔπιασαν, κόπηκε, στάθηκε, χάρηκαν κ.λ.π. Οἱ ἄλλοι τύποι ποὺ παρουσιάζουν διαφορετικὴ μορφή ἔμειναν καὶ μετὰ τὸν Παλαμᾶ ὡς καθαρὰ ποιητικοί: ἐσβήστη, κοιμήθη.

ΑΝΤΑ ΚΑΤΣΙΚΗ-ΓΚΙΒΑΛΟΥ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Τὰ ἔργα τοῦ Παλαμᾶ στὰ ὁποῖα γίνονται παραπομπές σημειώνονται ἢ μὲ ὀλόκληρους τοὺς τίτλους ἢ μὲ τὶς ἀκόλουθες συντομογραφίες:

Α. Ζ.	=	Ἡ Ἑσάλευτη Ζωὴ
Β.	=	Βωμοὶ
Δ. Γ.	=	Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου
Δειλ.	=	Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι
Ἡρ. Τριλ.	=	Ἡρωϊκὴ Τριλογία

10. Ἐγινούμε τὴ «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ» τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη ἐκδ. ΟΕΣΒ, Ἀθῆναι, 1941.

Κ. Λιμν.	=	Οἱ Καημοὶ τῆς Λιμνοθάλασσης
Κ. Τ.	=	Ὁ Κύκλος τῶν Τετραστίχων
Μ. Ψ.	=	Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου
Π.	=	Οἱ Παράδεισοι
Παρ.	=	Τὰ Παράκαιρα
Π. Μ.	=	Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά
Π. Χ.	=	Περάσματα καὶ Χαιρετισμοὶ
Σ. Γ.	=	Σατιρικά Γυμνάσματα
Τ.	=	Τάφος
Τρ. Π.	=	Τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου
Υ. Α.	=	Ὁ Ὕμνος τῆς Ἀθηνᾶς
Φλ. Β.	=	Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ
Χαιρ. Ἑλ.	=	Οἱ Χαιρετισμοὶ τῆς Ἑλιογέννητης

(Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς μετὰ τὴ συντομογραφία δείχνει τὸν τόμο τῶν Ἀπάντων, ὅπου παραπέμπουμε, καὶ ὁ δεύτερος τὴ σελίδα).

Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΚΑΝΟΝΑ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ

Α) 1. Ἡ αἰσθητικὴ ἀξία εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τοῦ μέτρου τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης.

Ἔχουμε συνηθίσει νὰ θεωροῦμε ὅτι ἔχουν αἰσθητικὴ ἀξία κυρίως οἱ καλλιτεχνικὲς ἐκφράσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος — ἡ τέχνη — ὅπως λέμε. Δὲν θὰ ἐξετάσουμε ἐδῶ τὴν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς ἀντίληψης οὔτε εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν ἀποδεχτοῦμε, ἀπλῶς θὰ ἀναφεροῦμε σὲ μιὰ μορφή τέχνης — τὴν ποίηση — γιατί στὴν τέχνη ἡ αἰσθητικὴ λειτουργία καὶ ἀξία εἶναι αὐτοσκοπὸς καὶ κάθε ὠφελιμιστικὸς ἢ ἄλλος σκοπὸς ἔρχεται σὲ δεύτερη μοῖρα. (Δὲν ἀναφερόμαστε στὶς φορμαλιστικὲς μορφὲς τέχνης).

Κάθε νοητικὴ ἐκφραση τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀξία, ἄσχετα ἂν ἀναφέρεται σὲ διαφορετικοὺς τομεῖς (τέχνη - ἐπιστήμη - τεχνικὴ). Ἀξία ἔχει ὅποιοδήποτε ἀντικείμενο γιατί ἐξυπηρετεῖ κάποιον σκοπὸ. Γιὰ νὰ ἐξυπηρετηθεῖ ὅμως αὐτὸς ὁ σκοπὸς, ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ πρέπει νὰ ὑπακούσει σὲ ὀρισμένους κανόνες· ἂν τοὺς παραβλέψει, τὸ ἀντικείμενο παύει νὰ ἔχει ἀξία (π.χ. κάθε μηχανήμα γιὰ νὰ ἔχει ἀξία πρέπει νὰ ἐξυπηρετεῖ κάποιον σκοπὸ· χάριν αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσει ὀρισμένους κανόνες οἱ ὁποῖοι ὀρίζουν τὴν δημιουργία του ἀπαραιτήτως). Στὴν τέχνη τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ἡ αἰσθητικὴ ἀξία δὲν εἶναι ἀπαραίτητα δεμένη μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τοῦ λόγου. Τὸ νὰ χρησιμοποιήσεις τὸν γλωσσικὸ κανόνα εἶναι ἀπλᾶ ἓνα μέσο γιὰ κάποιον ἄλλο σκοπὸ (αἰσθητικὸ - πληροφορία - ὑποκειμενικὴ ἀνάγκη ἐκφρασης). Ὁ γλωσσικὸς κανόνας εἶναι τὸ μέσον καὶ ὄχι ὁ σκοπὸς γιὰ νὰ λειτουργήσει τὸ δημιούργημα — ποίημα — σὰν τέχνη, ὅπως στὴ ζωγραφικὴ οἱ νόμοι τῆς συμμετρίας καὶ τῆς προοπτικῆς εἶναι μέσον γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ λειτουργία τῆς σύνθεσης.

Μ' ὅλα αὐτὰ ποὺ εἶπαμε γίνεται φανερὸ ὅτι, ἡ τέχνη σὰν ἀνθρώπινη ἐκφραση ἐπιβάλλεται στὰ μέσα ἐκφρασῆς της καὶ ἀκολουθῶς τὰ ὑπερβαίνει. Ἡ ὑπέρβαση αὐτὴ εἶναι ἐκφραση ἄκρως δυναμικὴ, περιέχει τὸ σπέρμα τῆς ἐλευθερίας, τοῦ ἀνυπάκουου, τοῦ ἀδάμαστου. Πέρα ἀπὸ τὴ δυναμικὴ τῆς ὑπέρβασης, ποὺ ἀποδώσαμε στὴν τέχνη, ἃς ἀποδεχτοῦμε καὶ τὴν κοινωνιολογικὴ ἀντίληψη ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι, ἡ τέχνη ἔχει συνδεθεῖ μὲ ὅλες τὶς ὑπὸ ἐξέλιξιν ἀκολουθίες καὶ κύρια μὲ τὶς κοινωνικὲς, καὶ δὲν εἶναι αὐτόνομη.

2) α. Ἡ σύνδεση αὐτὴ τῆς τέχνης μὲ τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη μᾶς ἀναγκάζει νὰ σκεφτοῦμε μήπως ἡ ἐξελικτικὴ αὐτὴ τῆς τέχνης ἀναφέρεται καὶ στὴν αἰσθητικὴ ἀξιολόγησή της καὶ ἂν ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ αἰσθητικὴ ἀξία ἢ εἶναι οὐτοπία. Γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ κατὰ τὸ δυνατόν προσέγγιση τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας, τονίζοντας τὶς ἰδιαιτερότητές της. Ἐνα κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας εἶναι ἡ μεταβλητότητα, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντες. Οἱ ἀκολουθίες χῶρος - χρόνος - ἄνθρωπος σὰν ἄτομο καὶ σὰν κοινωνικὴ ομάδα εἶναι κύρια οἱ συντελεστές τῆς μεταβλητότητας τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας. Ἐτσι, ἂν γίνῃ ἡ αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση ἑνὸς ἔργου σὲ διαφορετικὸ χῶρο (μὲ τὴν ἔννοια τοῦ συμπεριέχοντος), ἐκ τῶν πραγμάτων εἶναι διαφορετικὴ (π.χ. ἡ παράσταση ἀρχαίας τραγωδίας ἔξω ἀπὸ τὸν φυσικὸ χῶρο της — τὸ ἀρχαῖο θέατρο — ἢ τοῦ ἰαπωνικοῦ θεάτρου ΝΟ, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰαπωνία, ἢ παράσταση τοῦ Καραγκιόζη στὴν τηλεόραση, ἀποκτᾶ ἄλλη αἰσθητικὴ ἀξία)· ἂν γίνῃ σὲ διαφορετικὸ χρόνο, εἶναι διαφορετικὴ καὶ μερικὲς φορές ἀντιφατικὴ.

Τὸ πρόβλημα τῆς μεταβλητότητας γίνεταί ἀκόμα πιὸ πολύπλοκο, ὅταν στὴν ἀξιολόγηση ὑπαισθῆται ὁ ἄνθρωπος σὰν μονάδα ἢ σὰν κοινωνικὸ σύνολο, διότι κάθε ἀτομικὴ — ὑποκειμενικὴ — αἰσθητικὴ κρίση σὲ σύγκριση μὲ κάποια ἄλλη — φαινομενικὰ τουλάχιστον — δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς πλήρους ἀσυμφωνίας.

2) β. Γιὰ νὰ ἀποφύγομε ἐδῶ μιὰ πιθανὴ διαφωνία γι' αὐτὸ ποὺ λέμε «κλασικὴ ἀξία», «κλασικὸ ἔργο», ποὺ ἡ σημασία τους ἔχει ταυτιστεῖ μὲ τὸ τέλειο, τὸ ἀνεπανάληπτο, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι δὲν νοεῖται ὁ ὅρος κλασικὸς μὲ αὐτὴ τὴ σημασία τῆς στατικότητας.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι, οἱ κρίσεις πάνω στὴν αἰσθητικὴ ἀξία τῶν κλασικῶν ἔργων καταλήγουν πάντοτε στὴ μοναδικότητά τους ὡς πρὸς τὸ κάλλος καὶ τὴν αἰσθητικὴ τους. Εἶναι ἀλήθεια ἀκόμη ὅτι ὅποιαδήποτε ἀξιολόγησή του εἶναι κύκλος συνάλληλος μὲ κάποια ἄλλη ἀξιολόγηση καὶ μέχρι σήμερα τουλάχιστον δὲν ὑπάρχει διάσταση κρίσεων αἰσθητικῆς, ἀλλὰ διάφορος ἐρμηνεία τῆς αἰσθητικῆς τῶν ὑπεροχῆς. Ἄλλωστε αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τοῦ κλασικοῦ ἔργου ἀπὸ κάποιο ἄλλο «μέτριο», τὸ ὁποῖο σήμερα ἴσως θεωρεῖται αἰσθητικὸ κι αὐριο χάνεται μέσα στὴν ἀτέλειωτη καλλιτεχνικὴ δημιουργία τοῦ Ἄνθρώπου. Θέλομε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ δυναμικὴ τῆς «κλασικῆς» ἀξιολόγησης περιέχεται ἀκριβῶς στὸ ὅτι τὰ κλασικὰ ἔργα δὲν στέκονται ἀκίνητα, ἀπολιθώματα, νεκρὰ μέσα στὶς μεταβολές τῆς αἰσθητικῆς ἀξιολόγησης, ἀλλὰ μετέχουν ζωντανά, ἐνεργὰ σὲ κάθε νέα κρίση γιὰ τὴν ἀξία τους. Τὸ ὅτι λοιπὸν καὶ τὸ κλασικὸ ἔργο δέχεται διαφορετικὴ κάθε φορὰ ἀξιολόγηση αὐτὸ δὲν ὀφείλεται στὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἔργου νὰ φθάσει τὸ ἀπόλυτο τοῦ αἰσθητικοῦ, ἀλλὰ στὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας ποὺ εἶναι ἐνέργεια καὶ ὄχι στάση.

2) γ. Ὅπως εἶπαμε οἱ ἀξιολογήσεις σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς στιγμὲς διαφέρουν μεταξύ τους. Καὶ ἂν ἀκόμα ὑποθέσουμε τὸ χρόνο στατικό, ἡ ἀξιολόγηση εἶναι πολύπλοκη καὶ δαιδαλώδης, πολὺ περισσότερο βέβαια μέσα στὴ χρονικὴ ἐξέλιξη. Πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε ἀκόμη στὴν ἐπίδραση τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων κοινωνικῶν θεσμῶν (λογοκρισία, καλλιτεχνικὰ ρεύματα, ἰδεολογίες, κριτικὴ) πάνω στὴν αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση· καὶ τέλος στὶς πολλὲς βαθμίδες τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας ποὺ ὀφείλονται στὶς ταξικὲς διαφορὲς ἐνὸς λαοῦ (ταξικὴ αἰσθητικὴ κρίση) ἀφ' ἐνὸς καὶ στὴν πολυμορφία τῆς τέχνης ἀφ' ἑτέρου (π.χ. διαφορὲς κατηγορίας ποίησης ἢ πεζογραφίας ἢ διάφορες τεχνοτροπίες στὴ ζωγραφικὴ κ.λ.π.)

Δὲν θὰ ἐπεκταθοῦμε στὶς αἰτίες τῆς μεταβλητότητας τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας, ἀπλῶς συνοψίζουμε λέγοντας ὅτι τὸ σύνθετο κοινωνικὸ φαινόμενο τῆς τέχνης κάνει σύνθετη καὶ τὴ διαδικασία τῆς διαμόρφωσης καὶ τῆς μεταβολῆς τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας.

Ἡ ρευστότητα ὅμως αὐτῆ τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας δὲν ὀδηγεῖ στὴν ἄρνηση τῆς ὑπαρξῆς της, διότι ὑπάρχει δυνατότητα προσδιορισμοῦ ἀντικειμενικῆς αἰσθητικῆς ἀξίας.

3) Σύμφωνα μὲ τὸν Roland Barthes τὸ ἔργο τέχνης εἶναι σημεῖο· βασικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ σημείου εἶναι ὅτι ἀντικαθιστᾶ καὶ συγχρόνως ὑποδεικνύει κάτι ἄλλο. Σὰν σημεῖο εἶναι φορτωμένο μὲ ἀξίες ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ ὕλικό — λέξη-γράμμα ἢ χρῶμα-γραμμὴ ἢ ἦχος-ρυθμὸς ἢ πέτρα-χαλκός—καὶ φθάνοντας στὴ σύνταξη-δομὴ ἢ τὴ σύνθεση. Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἀπὸ μόνα τους εἶναι φορεῖς ἐξω-αἰσθητικῆς ἀξίας ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συστατικὴ τους οὐσία στὸ ἔργο, μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαφή τους, τὴ συμφωνία τους ἢ τὴ διαφωνία τους δηλ. μέσα ἀπὸ τὴ δόμησή τους ἀποκτοῦν μιὰ ἄλλη ἀξία ποὺ ἐκφράζεται ἀυθόρμητα καὶ ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ μέτρο τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης, δηλ. αἰσθητικὴ ἀξία· π.χ. στὸν Κάλβο διαβάζουμε στὴν δ' στροφὴ στὸ Φιλόπατρις

Ἄλλὰ εὐτυχῆς ἢ δύστηνος,
ὅταν τὸ φῶς ἐπλούτει
τὰ βουνὰ καὶ τὰ κύματα
σὲ μπρὸς τῶν ὀφθαλμῶν μου
πάντοτες εἶχον

καὶ παρακάτω στὴν κ' στροφῇ

Ἄνεβα τὴν ἀράβιον
Ἄθωμανὲ φοράδα·
τὴν φυγὴν κατεγκροήμισον·
ἐλληνικὰ θηρία
σὲ κατατρέχου.

Ἀσφαλῶς τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀπαρτίζουν τὶς στροφές δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι μεταξὺ τους συμφωνοῦν π.χ. τὸ ἐπίρρ. πάντοτες, ἀνήκει σὲ διαφορετικὸ γλωσσικὸ περιβάλλον ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ εἶχον — μπρὸς τῶν ὀφθαλμῶν μου καὶ στὴν παρακάτω στροφή ἢ φράση ἐλληνικὰ θηρία σὲ κατατρέχουν μὲ τὸ ἀμέσως προηγούμενό της περιβάλλον, τὴ φυγὴν κατεγκροήμισον κ.τ.λ. Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ ἀπὸ τὴ διαφωνία τους προβάλλει ἐμφανέστατα ἡ αἰσθητικὴ ἀξία τους ὅχι πλέον μεμονωμένη ἀλλὰ σὰν σύνολο ποίημα. Εἶναι λοιπὸν τὸ ἔργο τέχνης μιὰ συλλογὴ ἐξωαισθητικῶν ἀξιῶν, ποὺ τὶς περιέχουν τὰ δομικὰ στοιχεῖα. Αὐτὲς οἱ ἀξίες κρύβουν κάποια ἐνέργεια ποὺ δὲν ἔχει δραστηριοποιηθεῖ καὶ ἡ ὁποία ἀπελευθερώνεται μὲ τὴ συνένωσή τους. Ἔτσι ὁ δημιουργὸς (γλύπτης-ζωγράφος-ποιητὴς) σ υ ν θ έ τ ε ι καὶ ὁ ρ γ α ν ὠ ν ε ι τὰ δημιουργήματά του, μόνο ποὺ ὅσα στοιχεῖα χρησιμοποιεῖ δὲν εἶναι τὰ στατικὰ στοιχεῖα μιᾶς τελειωμένης μορφῆς ἀλλὰ ἐκεῖνα ποὺ δίνει κάθε φορὰ στὸ γίγνεσθαι της ἢ μεταμόρφωση τῆς ὕλης.

Οἱ πολλαπλὲς αὐτὲς δυνάμεις μέσα ἀπὸ τὶς — νέες — σχέσεις ποὺ δίνει στὸ γίγνεσθαί της ἢ μεταμόρφωση τῆς ὕλης (στοιχεῖα-φορεῖς), προκαλοῦν, δραστηριοποιοῦν καὶ κινοῦν τὶς αἰσθήσεις μας — ἀποκτοῦν αἰσθητικὴ ἀξία. Γι' αὐτὸ ἡ αἰσθητικὴ κρίση μας πρέπει νὰ τείνει στὶς ἀπειρες σχέσεις ὅλων τῶν δομικῶν στοιχείων ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ἔργο. Τονίζουμε ἐδῶ τὴ λέξη σχέσεις τῶν δομικῶν στοιχείων καὶ κάνουμε μιὰ ἐπεξηγήση γιὰ νὰ ἀποφύγουμε μιὰ σημαντικὴ σύγχυση.

Ἡ μελέτη τῆς ὕλικῆς δόμησης ἐνὸς ἔργου ἔχει χαρακτήρα βοηθητικὸ καὶ στὴν αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση εἶναι ἀπαραίτητη κάτω πάντοτε ἀπὸ ἓνα σωστὸ μεθοδολογικὸ προσανατολισμό, χωρὶς νὰ ἔχει ὅμως τὴν ἀξίωση νὰ ἐρμηνεύσει πλήρως ἓνα ἔργο τέχνης.

4) Ἀφοῦ λοιπὸν προσδιορίσουμε δυναμικὰ τὴν αἰσθητικὴ ἀξία, ἔχουμε ἀνάγκη νὰ προσδιορίσουμε καὶ τὴν ἀντικειμενικότητά της. Τὸ αἰσθητικὸ μέρος ἐνὸς ἔργου εἶπαμε ὅτι προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς σχέσεις τῶν δυνάμεων οἱ ὁποῖες περικλείονται στὰ συστατικὰ στοιχεῖα-φορεῖς, οἱ σχέσεις ὅμως αὐτὲς εἶναι μεταβλητὲς καὶ ἐξαρτώμενες. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ παραδείγματα τῶν μεταβολῶν τῶν σχέσεων τῶν δομικῶν στοιχείων στὰ σχεδιάσματα τῶν ποιητῶν, ὅπου πάνω στὸ ἴδιο περιεχόμενο βλέπουμε μὲ τὰ ἴδια δομικὰ στοιχεῖα ποικίλες σχέσεις: π.χ. στὸ Σολωμό:

*Κάποι ἀπὸ τὴν ἀνατολή, κι ἀπὸ τὴ δύση κάποι
καθ' ἤχος εἶχε καὶ χαρὰ, κάθε χαρὰ κι ἀγάπη*

- (α) ἐκουφανάβουζε βαθιὰ κι ἐγιόμιζε τὴ χτίση
- (β) κρουφαναβρούζει τρῖσβαθο καὶ πλημμυρίζει ἢ χτίση
- (γ) τρῖσβαθο ἐκουφανάβουζε κι ἐγιόμιζε τὴ χτίση.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως ποὺ ἡ δομὴ ἐνὸς ἔργου εἶναι ἱκανὴ πάντα νὰ κάνει σύνδεση τοῦ ἔργου σὰν αἰσθητικὸ ἀντικείμενο μὲ κάποια τρέχουσα αἰσθητικὴ ἀξία, τότε μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ αἰσθητικὴ ἀξία ποὺ ἀντανακλᾷ στὴ συνείδηση κάθε παρατηρητῆ. Ἐπομένως χρειάζεται καὶ ἡ συνείδηση τοῦ παρατηρητῆ ποὺ θὰ δεχθεῖ τὴν ἀντανάκλαση τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας καὶ θὰ τὴ φορτίσει μὲ ἀντικειμενικὴ ἰσχὺ.

Ἡ μεταφυσικὴ ἀντίληψη ἢ ὁποῖα ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἰδανικὸ τῆς ὁμορφιάς εἶναι ἄσχετο μὲ τὸ δημιουργὸ καὶ τὸ δημιούργημα μετὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω ἀπορρίπτεται, γιὰτὶ ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ συγγραφέας-δημιουργὸς εἶναι ὁ φορέας τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ ἔργου, ἄρα καὶ ὁ ἴδιος συστατικὸ στοιχεῖο, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπεισέρχεται καὶ ὁ παρατηρητῆς σὰν ἄτομο ἢ σὰν μέλος ὁμάδας κι ἔτσι καθορίζεται καθαρὰ ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας καὶ ἐπὶ πλέον ἰσχυροποιεῖται, διότι τὸ ἔργο σὰν σημεῖο ἀπευθύνεται καὶ σ' ἓνα τρίτο παράγοντα ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ποὺ κι αὐτὸς ὁ παράγοντας ἐκφράζει τὴ σχέση του μὲ τὸ αἰσθητικὸ ἔργο. Δηλαδή· τὸ ἔργο ἀποσκοπεῖ στὴ στενότερη σχέση καὶ στὴν ἀμεσότερη ἐπαφὴ τῶν δύο παραγόντων ποὺ συντελοῦν κάθε φορὰ στὸ νὰ ὑπάρχει αἰσθητικὸ γεγονός. Οἱ πολλαπλὲς αὐτὲς σχέσεις μεταξὺ δημιουργοῦ (καλλιτέχνη) καὶ αἰσθητῆ (κοινοῦ) μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ ὀρίσουμε τὴν ἀντικειμενικὴ αἰσθητικὴ ἀξία σὰν νόμο μὲ γενικὴ ἰσχὺ ποὺ χαρακτηρίζει τὴ σχέση ὁμάδας ἢ μέλους ὁμάδας (ἐννοοῦμε ἐδῶ καὶ τὸ δημιουργὸ καὶ τὸν παρατηρητῆ, τὸν αἰσθητῆ) μὲ τὸ ἔργο.

5) Ὁ προσδιορισμὸς τῆς συσχέτισης τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας μὲ τὰ κοινωνικὰ γεγονότα τῆς ὑπαρξῆς καὶ ἀντικειμενικότητάς της ἔγινε γιὰ νὰ προσδιορισθεῖ, προκειμένου γιὰ τὸ θέμα μας, ἡ σημασία τοῦ ὕλικου καὶ τῆς δόμησης του σ' ἓνα ἔργο.

B) 1. Στὸ θέμα μας ἡ ποίηση εἶναι ἡ μορφή τέχνης ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει καὶ τὸ ὕλικό της ἢ γλῶσσα καὶ ἡ δόμησή του. Ἡ ἐπιλογή τοῦ ποιητικοῦ καὶ ὄχι τοῦ πεζοῦ λόγου δὲν ἔχει ἐδῶ ἀξιολογικὸ χαρακτήρα. Ἀλλὰ σκεφτήκαμε ὅτι στὴν ποίηση ἡ πληροφορία — βασικὸ στοιχεῖο τοῦ σημείου — ὑποχωρεῖ μπροστὰ στὴν ὑποκειμενικὴ ἀνάγκη ἐκφρασης τοῦ συγγραφέα. Ἡ ποίηση λοιπὸν ἐπιλέχτηκε λόγω τοῦ συγκινησιακοῦ της χαρακτήρα καὶ διότι μεταχειρίζεται τὴ γλῶσσα μὲ ἐντελῶς διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τὴν πεζογραφία· δηλ. «ἡ ποίηση χρειάζεται ὀλόκληρη τὴ γλῶσσα ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς της, μὲ ὅλα της τὰ στοιχεῖα καὶ δὲν εἶναι ἀδιάφορη σὲ καμμιά ἀπὸ τὶς ἀποχρώσεις τῆς λέξης στὸ γλωσσικὸ της προσδιορισμό»· γράφει ὁ Μ. Μπαχτὴν στὸ βιβλίο του «Προβλήματα λογοτεχνίας καὶ αἰσθητικῆς». Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτό, ἡ ποίηση ἔχει τὴ δύναμη νὰ ξεπεράσει αὐτὸ τὸ γλωσσολογικὸ προσδιορισμό, ὅπως θὰ φανεῖ παρακάτω.

Στην ποίηση ή γλώσσα είναι το υλικό με το οποίο δημιουργούνται οι αναγκαίες δυναμικές σχέσεις της αισθητικής αξίας.

2) Η γλώσσα όμως συγχρόνως είναι και αντικείμενο της γλωσσολογικής επιστήμης και έτσι οι δυο επιστήμες, αισθητική και γλωσσολογία, συναντιούνται πάνω στο ίδιο πεδίο — το έργο —, συνεργάζονται και προσπαθούν να προσδιορίσουν γλωσσικά και αισθητικά το αντικείμενο. Δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε βέβαια ότι από μόνη της ή γλωσσολογία μπορεί να προσδιορίσει αισθητικά ένα έργο (συντρέχουν κι άλλες επιστήμες σ' αυτό). Τη σημαντικότετη όμως συμβολή της οφείλομε να την τονίσουμε. Το αντικείμενο μελέτης της γλωσσολογίας είναι ο γλωσσικός κανόνας. Κάθε κανόνας είναι γενική αρχή απaráβατος κατά το μάλλον ή ήττον που χρησιμεύει σά νόμος και όδηγός στην πρακτική εφαρμογή. Ο γλωσσικός κανόνας, γενική αρχή κι αυτός, είναι ο νόμος και ο όδηγός της δομής του λόγου (ένδιάθετου, όμιλίας).

3) Η λέξη απaráβατος δίνει τή φύση του κανόνα, να τείνει να αποκτᾶ σταθερή ισχύ. Φαινομενικά λοιπόν θεωρούμε τόν κανόνα σάν κάτι σταθερό μη κινητικόν, στην πραγματικότητα όμως κάθε κανόνας, και ο γλωσσικός έπομένως, έχουν μέσα τους δύο βασικά στοιχεία, το εμετάβλητο και τή δυσπιστία ως προς τὸ απόλυτο. Γύρω από αυτό έχουν διατυπωθεῖ πολλές γνώμες. Άλλοι με βάση κλασικά λογοτεχνικά κείμενα τείνουν να δώσουν με γενικές προδιαγραφές καθολική ισχύ στον κανόνα, άλλοι μέσα από τήν άτομική παρέμβαση του δημιουργού τείνουν να περιορίσουν τήν απόλυτότητα του κανόνα. Έμεις δεχόμαστε ότι οι δύο αυτές τάσεις συνυπάρχουν σάν δυο αντίθετες δυνάμεις.

Δέν θα μιλούσαμε για κανόνα αν δέν είχε τὸ στοιχείο του απόλυτου· θα ήταν σάν να αναγκάζαμε τόν κανόνα να αυτοαναιρεθεῖ. Κανείς όμως δέν μπορεί να ισχυριστεῖ ότι μένει ο κανόνας αμετάβλητος (διότι πλέον θα μιλούσαμε για νόμους, π.χ. φυσικοί νόμοι). Αυτό που σήμερα ισχύει σάν απόλυτο, αύριο μέσα από μιᾶ εξέλιξη αναιρεί τόν ίδιο τόν εαυτό του. Αύτῃ ή σύγκρουση άλλη έρμηνεία δέν δέχεται από τήν κοινωνική ρυθμιστική φύση του κανόνα και τὸ διαλεκτικό του χαρακτήρα.

Αυτό που σήμερα είναι κανόνας μπορεί να αμφισβητηθεῖ, να μετασχηματισθεῖ, να αλλάξει, αύτῃ όμως ή αμφισβήτηση, ο μετασχηματισμός, δέν είναι ή άρνηση του κανόνα, γιατί ή επέμβαση, ή ή μεταλλαγή, γίνεται πάνω σε κάτι ύπαρκτό, άλλιώς θα μιλούσαμε για τή δημιουργία ενός νέου κανόνα που ή δημιουργία του υπαγορεύτηκε από κάποιες ανάγκες.

4) Η αντίθεση αύτῃ που βρίσκεται μέσα σε κάθε κανόνα έχει σάν αποτέλεσμα τήν παραβίαση του κανόνα. Η σχέση μεταξύ του κανόνα που ισχύει μέχρι κάποια στιγμή και εκείνου που δημιουργεῖται τώρα είναι ή παραβίασή

του, π.χ. ὁ ρυθμὸς ποὺ εἶναι ἔμφυτο στοιχεῖο, γενικὴ ἀρχὴ ἀνθρωπολογικὴ, ἐκφραζόταν στὴν ποίηση γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα σὰν ὁμοιοκαταληξία καὶ μέτρο, σήμερα ἡ ὁμοιοκαταληξία καὶ τὸ μέτρο δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀπαραίτητα, ὅμως ὁ ρυθμὸς ἐπέζησε καὶ σ' αὐτὰ τὰ ἔργα ποὺ λείπει τὸ μέτρο καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία. Ἐδῶ ἔχομε μιὰ παραβίαση τοῦ κανόνα ὁ ὁποῖος ἔλεγε ὅτι γιὰ νὰ εἶναι κάποιο ἔργο ποίημα καὶ ὄχι πεζὸ πρέπει νὰ ἔχει μέτρο καὶ ὁμοιοκαταληξία. Κάθε κανόνας μεταβάλλεται μέσα στὸ χρόνο, γιὰτὶ συνεχῶς χρησιμοποιεῖται μὲ διαφορετικὸ τρόπο καὶ προσαρμόζεται σὲ νέα καθήκοντα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν πράξη.

5) Ἔτσι παραβιάζεται διαρκῶς ἡ τρέχουσα γλωσσικὴ νόρμα ὡς πρὸς τὴν γραμματικὴ, τὸ συντακτικὸ, τὸ ὕφος. Γιὰ τὸν ὄρο "νόρμα" ἀποδεχόμεσθε τὴν ἐρμηνεία τῆς σχολῆς τῆς Πράγας, ὅπου νόρμα εἶναι τὸ σύνολο μόνιμων παραδοσιακῶν πραγματώσεων στοιχείων τοῦ γλωσσικοῦ συστήματος ποὺ ἐπιλέγονται καὶ ἰσχυροποιοῦνται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ πρακτικὴ (ἐφαρμογὴ) τῆς γλώσσας. Ἡ παραβίαση τοῦ γλωσσικοῦ κανόνα σὲ σχέση μὲ παραβιάσεις ἄλλων κανόνων εἶναι ἀργή, δύσκολη, περιορισμένη — ὄχι τόσο ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνισή της ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν καθιέρωσή της — καὶ ἡ βραδύτητα αὐτὴ ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ βασικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας-σημείου εἶναι, νὰ ὑπηρετεῖ τὴν ἀλληλοκατανόηση τῶν ἀτόμων - μελῶν μιᾶς καὶ τῆς ἴδιας κοινωνικῆς ομάδας. Ὄταν ἐκπληρώνεται αὐτὴ ἡ λειτουργία ἔχομε τὴν πληροφορία, ὄχι ὅμως ἀπαραίτητα καὶ τὴ δημιουργία.

Ὁ προσδιορισμὸς ποὺ δώσαμε παραπάνω στὸν ὄρο παραβίαση μᾶς δίνει τώρα μιὰ ἐπὶ πλέον ἀφορμὴ νὰ ἐξηγήσουμε γιὰτὶ ἐπιλέχθηκε ἡ ποίηση σὰν σημεῖο συνάντησης τῆς παραβίασης τοῦ γλωσσικοῦ κανόνα καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας.

Στὴν ποίηση μπορεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ ἓνα ἄγνωστο γλωσσικὸ φαινόμενο, ἢ μιὰ παραβίαση, συχνότερα ἀπ' ὅ,τι στὸ πεζό, γιὰ λόγους αἰσθητικῆς ἢ ἴσως καὶ ἄλλους (ἔτσι π.χ. ἔχομε ἀνακατάταξη λέξεων, χρῆση μερικῶν κατηγοριῶν λέξεων, ἀλλοιωμένες μορφολογικὲς καὶ συντακτικὲς δομὲς κ.λ.π.). Ὄταν ὅμως τὸ αἰσθητικὸ ἐμφέ ἢ ὁποῖος ἄλλος σκοπὸς ἐπιτευχθεῖ, εἶναι πιθανὸν τὸ φαινόμενο τῆς παραβίασης νὰ μεταφερθεῖ στὴν ὄχι ποιητικὴ γλώσσα (στὴ γλώσσα-πληροφορία) καὶ νὰ γίνῃ συστατικὸ τοῦ κανόνα (τῆς νόρμας) ἢ ἀκόμα καὶ κανόνας (νόρμα) ἀναιρώντας κάποιον ἄλλο.

Ὅπως ἀναφέρει σὲ μιὰ παρατήρησή του ὁ Cocteau, *Le secret professionnel* «...μερικὲς συντακτικὲς ἀλλαγὲς στὴ γλώσσα τοῦ Mallarmé (πρότυπο ὕφους τῆς γαλλικῆς γλώσσας) μεταβλήθηκαν μὲ τὸν καιρὸ σὲ μέσα τοῦ στυλ τῆς γλώσσας τοῦ ἡμερήσιου τύπου καὶ οἱ δημοσιογράφοι δὲν τὸ ἔχουν ὑποψιαστεῖ ἀκόμα».

6) Οἱ παραβιάσεις ἀφθονοῦν στὸ προφορικὸ κυρίως λόγο ἐξ αἰτίας τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ αὐθόρμητου καὶ κατὰ δεύτερο λόγο στὴν ποίηση. Τὰ δύο αὐτὰ αἷτια, ὑποκειμενικὸ καὶ αὐθόρμητο, κάνουν τὴ γλώσσα νὰ ἀντιδρᾷ νὰ ὑποταχτεῖ σὲ κανόνες καὶ ἂν σήμερα ἔχουν ἐπιβληθεῖ κανόνες καὶ κατὰ κάποιο τρόπο ἔχουν δαμάσει τὶς συντακτικὲς δομὲς καὶ τὴ σημασιολογία, ἀτέλειωτες καὶ συνεχεῖς εἶναι οἱ ἐπαναστάσεις μέσα στὴ γλώσσα. Ἀφοῦ κάθε στοιχεῖο γλωσσικὸ ἔχει γλωσσικὴ ἀξία, εἶναι ἐπόμενο καὶ κάθε παραβίαση νὰ ἔχει τὴν ἀνάλογη ἀξία καὶ γι' αὐτὸ πρῶτ' ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ ἰδωθεῖ ἀπὸ ἀποψη καθαρὰ γλωσσολογική, δηλ. σὰν ἓνα φαινόμενο τῆς γλώσσας, ἀδιαφορώντας πρὸς στιγμὴ γιὰ κάθε ἄλλη λειτουργία τῆς ἐξωγλωσσική. Δηλαδή νὰ ληφθεῖ σὰν μιὰ νέα γλωσσικὴ ὄντοτητα, μιὰ νέα γλωσσικὴ ὑφὴ τῆς λέξης, κι ἀφοῦ οἱ παραβιάσεις γίνονται ἔτσι δεκτὲς ἀπὸ τὴ γλωσσολογία, μποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουν καθαρὰ ἐπιστημονικὰ καὶ στὸν προσδιορισμὸ τῆς αἰσθητικῆς των ἀξίας καὶ κατ' ἐπέκταση καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου. Ἡ κυριαρχία μας στὴ γλωσσικὴ ἀξία τῶν παραβιάσεων μᾶς ὁδηγεῖ στὸ γόνιμο προσδιορισμὸ τῆς αἰσθητικῆς των ἀξίας μέσα στὸ ἔργο. Ἡ ἀπλὴ γλωσσολογικὴ ἀξιολόγηση ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ, γιατί πραγματικὰ ἡ στιγμὴ τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης φαίνεται ὅτι ἀποδεσμεύεται ἢ μᾶλλον δὲν ἀρκεῖται στὸ γλωσσικὸ ὑλικό, γιατί κάθε ἔργο, ὅπως λέει ὁ Roland Barthes, εἶναι ἀπὸ μόνο του σημεῖο ὡς σύνολο καὶ σὰν τέτοιο λειτουργεῖ, γι' αὐτὸ καὶ τὸ πρῶτο πλησίασμα εἶναι αὐθόρμητο καὶ ἡ πρώτη σχέση μας ξεκάθαρα αἰσθητικὴ (ώραῖο, ὑπέροχο, βαθύ κ.λ.π.).

Μὲ τὸ δεύτερο πλησίασμα ἀρχίζει νὰ λειτουργεῖ ὁ ἐξωαισθητικός, ὁ ἐπιστημονικὸς προσδιορισμὸς ποὺ ἀφορᾷ ἐπὶ μέρους τὸ ὑλικό καὶ τὴ δομὴ του. Στὸ πρῶτο πλησίασμα ἡ ὕλη χάνεται μέσα ἀπὸ τὴ δομὴ τῆς ποὺ τὴ μετατρέπει σὲ ἔργο (σύνολο). Στὸ δεύτερο, οἱ ἐπιμέρους ἐπιστῆμες προσπαθοῦν νὰ ἀνιχνεύσουν τοὺς τρόπους τῆς δομῆς τοῦ ἀρχιτεκτονήματος ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν αἰσθητικὴ ἀξιολόγησή του. Μὲ ἄλλα λόγια φωνήματα - μορφήματα - προτάσεις - περίοδοι - στροφές συνθεμένες δίνουν τὸ ἀρχιτεκτόνημα μιᾶς πραγματικότητας αἰσθητικὰ τελειωμένης (περατωμένης).

Ἔτσι εἶπαμε μέχρι ἐδῶ ἀφοροῦν στὴ μέθοδο ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθηθεῖ, ὥστε ἡ γλωσσολογία ἐλέγχοντας τὴν παραβίαση νὰ ὁδηγήσει στὴν αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση τῆς.

7) α. Ἔχουμε ὅμως ὑποχρέωση νὰ ἐλέγξουμε ὅσο αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνει — προσκρούουμε πάντα στὶς ἄπειρες ὑποκειμενικὲς ἰδιαιτερότητες — τὴν αἰτιολογία τῶν παραβιάσεων τοῦ γλωσσικοῦ κανόνα. Ὑπάρχουν καταστάσεις συγκεκριμένες, ἄλλες βέβαια γιὰ κάθε ἔργο καὶ γιὰ κάθε δημιουργό, οἱ ὁποῖες ἐκφράζονται μὲ παραβιάσεις. Ἡ ἐπιστῆμη τῆς γλωσσολογίας ὀφείλει νὰ ἔχει γιὰ στόχο τῆς τὴν ἐρμηνεία τῶν συγκεκριμένων αὐτῶν ὑποκειμενικῶν καταστάσεων

καὶ μέσω τῶν παραβιάσεων, γιὰ νὰ ἐνισχύεται συνεχῶς στὴν προσπάθειά της νὰ δαμάσει τὸ ἀντικείμενό της τὴ γλῶσσα.

Σ' ἓνα σύστημα ὅπως εἶναι ἡ γλῶσσα ὑπάρχουν σταθερὰ (πάγια) ἢ λιγότερο πάγια μέρη, σταθερὰ ἢ μεταβλητὰ, δομὲς ἀπλές καὶ δομὲς σύνθετες, ποὺ ζητοῦν ἀναλύσεις πιὸ βαθειές. Ὅλη ἡ γλωσσικὴ πραγματικότητα δὲν περιλαμβάνεται στὶς γραμματικὲς παραδοσιακὲς κατηγορίες, στοὺς ἄκαμπτους (σταθεροὺς) κανόνες τῆς φωνητικῆς, τῆς μορφολογίας καὶ τῆς σύνταξης καὶ στοὺς ἀφηρημένους ὁρισμοὺς τῶν λεξικῶν. Ὑπάρχει ἓνα πλῆθος γεγονότων καὶ διαφορῶν ποὺ μποροῦν νὰ προσδιορισθοῦν μόνο διὰ μέσου διαβαθμίσεων χαρακτήρα συναισθηματικοῦ.

Κάθε συγκίνηση καὶ κάθε ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ φυσιολογικὴ ψυχικὴ μας κατάσταση ἀντιστοιχεῖ στὸ ἐκφραστικὸ πεδίο σὲ μιὰ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ φυσιολογικὴ (normal) χρῆση τῆς γλῶσσας καὶ ἀντίθετα, μιὰ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ συνήθη γλῶσσα εἶναι τεκμήριο μιᾶς ἀσυνήθιστης ψυχικῆς κατάστασης. Κάθε ἰδιαίτερη γλωσσικὴ ἔκφραση εἶναι ἡ ἀντανάκλαση καὶ ὁ καθρέφτης μιᾶς ἰδιαίτερης κατάστασης τοῦ πνεύματος. Ἀπὸ τὶς μικρότερες παραβιάσεις ποὺ μετὰ βίας ἐντοπίζονται στὴν προφορὰ μέχρι τὴν ἐπινόηση ἑνὸς νέου λεξιλογίου (νεολογισμοί) ἔχουμε μιὰ σκάλα γλωσσικῶν παραβιάσεων καθορισμένων ἀπὸ τὶς ψυχικὲς καταστάσεις. Τὰ συναισθήματά μας δροῦν πάνω στὴ γλῶσσα σὰν τὴ λύμφη σ' ἀναβρασμὸ στὰ δέντρα τὴν ἀνοιξή ποὺ τὰ κάνει νὰ μπουμπουκιάζουν καὶ νὰ βλαστάνουν (τοὺς βλαστοὺς καὶ τὰ μπουμπούκια τῆς γλῶσσας ὀφείλουμε νὰ τὰ παρατηροῦμε). Ὅταν αὐτὲς οἱ διάφορες παραβιάσεις συσχετισθοῦν μετὰξὺ τους καὶ μετὰ τὰ ἄλλα δομικὰ στοιχεῖα ὡς πρὸς τὴ συντακτικὴ καὶ συνθεσιακὴ τους ἰσχὺ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸ-φιλοσοφικὸ περιεχόμενό τους, εἶναι εὐκόλο νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ κάποιο κοινὸ παρανομαστή ποὺ θὰ ξεκαθαρίσει τὸ ποῖο συναίσθημα τὶς ὑπέβαλλε, καὶ θὰ προσεγγίσει τὴν αἰσθητικὴ λειτουργία σὰν παραβιάσεις καὶ σὰν ἔργο-σύνολο.

Σὰν πρώτη αἰτιολογία προσδιορίσαμε τὴν ψυχικὴ ἐνέργεια ποὺ ἐκφράζεται μὲ γλωσσικὲς παραβιάσεις. Παραβιάσεις μὲ τέτοιο κίνητρο εἶναι πολλές καὶ οἱ ἴδιες ἀρχὲς τοῦ γλωσσικοῦ κανόνα τὶς ὑποκινοῦν· π.χ. στὴν ἀνάλυση τῆς λέξης δρᾶ ὁ ἔτυμολογικὸς καὶ ἀναλογικὸς συσχετισμὸς, οἱ ἀμοιβαῖες ἐπιδράσεις τῶν συνωνύμων, οἱ διαφορὲς τοῦ ἴδιου στοιχείου μετὰξὺ διαφορετικῶν γλωσσικῶν περιβαλλόντων.

7) β. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἀναλογικὸς καὶ ἔτυμολογικὸς συσχετισμὸς καὶ οἱ διακρίσεις τοῦ γλωσσικοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἔννοιες εὐρέως βεληνεκοῦς, τὸ συναισθηματικὸ κλειδί δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἀνοίξει ὅλες αὐτὲς τὶς διαφοροποιήσεις στὴν ἀνάλυση τοῦ γλωσσολόγου. Ἡ ἀντίληψη τῆς γλῶσσας ὡς σύστημα εἶναι ἀντίθετη στὸ συναισθηματικὸ ζέσπασμα. Ἡ γλῶσσα ὡς σύστημα ἔχει μεγαλύτερη συλλογικότητα καὶ μέσα στὸ ἐσωτερικὸ της (τῆς συλλογι-

κότητας) πολλές στατικές ἀτομικότητες ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀντίληψη τῆς ἀτομικῆς γλώσσας. Ἔτσι τῆ γλώσσα ὡς σύστημα τῆ διακρίνει μιὰ μορφή ἄκαμπτη βασισμένη στὰ συστήματα ἀντιθέσεων καὶ μιὰ μορφή ἐλαστικὴ ἢ δυναμικὴ βασισμένη στὸ θησαυρὸ τῶν ἐπιλογῶν.

Ἡ ἐξήγηση λοιπὸν τῆς παραβίασης μὲ τις συναισθηματικὲς ἀτομικὲς διακυμάνσεις εἶναι ἐλλιπὴς καὶ φορτισμένη μὲ αὐθορμητισμό. Σὰν ἀντίποδα αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας θεωροῦμε τὴν δυνατότητα ἐπιλογῆς ποὺ ἔχει ὁ συγγραφέας καὶ ποὺ ὑποβάλλεται ἀπὸ τὴ λογικὴ, ἂν εἶναι συνειδητὲς οἱ παραβιάσεις, καὶ ἀπὸ τὴ φαντασία, ἂν εἶναι ἀσύνειδες. Ἡ ἐπιλογὴ σὰν αἰτία τῶν παραβιάσεων ἐκφράζει σκοπιμότητα, δηλ. οἱ συγκεκριμένες παραβιάσεις-ἐπιλογὲς κάποιους σκοποὺς ἐξυπηρετοῦν, ἂν καὶ σ' αὐτὲς τις ἐπιλογὲς ἢ συναισθηματικὴ στιγμή ἔχει ἓνα μέρος ὑπεροχῆς ὅπως καὶ στὴν ἀντίθετη περίπτωση, ἢ λογικὴ δὲν κυριαρχεῖ ἀπὸ μόνη τῆς ὅταν χρησιμοποιεῖται ἄκαμπτα (σωστὰ) ὁ γλωσσικὸς κανόνας. Ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ φύση τῶν ἐπιλογῶν-παραβιάσεων ὀριοθετεῖ ἀκριβεῖς ἢ κατὰ προσέγγιση ἀξίες, ἢ δυνάμεις ἀπαραίτητες γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῆς γενικῆς ἀξίας.

Οἱ λόγοι ποὺ εἶναι πιθανὸν νὰ ἐξυπηρετοῦνται ἀπὸ τις παραβιάσεις — ἐπιλογὲς — εἶναι ἢ ἀνάγκη διεύρυνσης τοῦ γλωσσικοῦ συστήματος ποὺ ἀδυνατεῖ νὰ καλύψει τις ἀνάγκες τοῦ πνεύματος. Εἶναι μιὰ ἐπανάσταση τοῦ νοῦ στὴν καταπίεση τῆς γλώσσας. Πάρα πολλές φορές οἱ γλωσσικὲς φόρμες εἶναι ἀνίκανες νὰ παρουσιάσουν ἢ ἀκόμα συνθλίβουν τὴν ἐκφραστικὴ οὐσία — γιὰτὶ ἐμπεριέχουν τὸ ἐκ τῶν προτέρων συντελεσθέν.

8) Στὸν ὑπερρεαλισμὸ π.χ. ὅπου ἡ ποίηση δὲν ἀνέχεται ὄρια, χάριν τῆς πραγματικῆς λειτουργίας τῆς σκέψης, οἱ παραβιάσεις εἶναι πάρα πολλές. Θὰ ἀναφέρω τὰ λόγια τοῦ Ἀραγκὸν ποὺ περιέχονται στὸ *Traite du Style*, σ. 28-29, γιὰτὶ τὰ βρίσκω ἱκανὰ νὰ μᾶς ἐξηγήσουν τοὺς λόγους ποὺ ἡ λογικὴ χρῆση τοῦ κανόνα ἀδυνατεῖ νὰ καλύψει τὴν ἀτομικότητα τῆς σκέψης (τὸ κομμάτι εἶναι χαρακτηριστικὰ ὑπερρεαλιστικὸ).

«Ποδοπατάω τὴ σύνταξη γιὰτὶ πρέπει νὰ ποδοπατιέται. Εἶναι σταφύλι. Καταλαβαίνετε; Οἱ φράσεις ἢ ληθασιμένες ἢ ἐλαττωματικὲς, τὸ ζέχασμα αὐτοῦ ποὺ ἔχει εἰπωθεῖ, ἢ ἔλλειψη προβληματικότητας, ἢ ἀσυμφωνία, ἢ ἀπροσεξία στὸν κανόνα, τὰ χάσματα, οἱ ἀδιορθωσιές, ἢ στραβοτιμονιά, οἱ παράγραφες νὰ κοιμᾶσαι ὄρθιος κουτσές οἱ συγχύσεις τοῦ κειροῦ, ἢ... εἰκόνα ποὺ συνίσταται στὸ ν' ἀναπληρώνης μιὰ πρόθεση ἀπὸ ἓνα σύνδεσμο χωρὶς καμμιὰ ἄλλη ἀλλαγὴ, ὅλα τὰ παρόμοια μέσα ὅπως ἢ ἀρχαία φάρσα ν' ἀνάβης φωτιὰ στὸ κάτω μέρος τῆς ἐφημερίδας τοῦ διπλανοῦ σου χωρὶς νὰ σὲ παίρνει χαμπάρι, νὰ παίρνεις τὸ μεταβατικὸ γι' ἀμετάβατο κι ἀντίθετα, νὰ βάνης τοὺς ἀγκῶνες στὸ τραπέζι, νὰ κάνης νὰ παθαίνουν (νὰ γίνονται παθητικὰ) σὲ κάθε βῆμα σου τὰ ἐνεργητικὰ ρήματα, ἔπειτα νὰ σπᾶς τὸν καθρέφτη, νὰ μὴ σκουπίζεις τὰ ποδάρια σου, νὰ ὁ χαρακτήρας μου».

Βέβαια ἐπειδὴ ὁ ὑπερρεαλισμὸς εἶναι μιὰ σχετικὰ καινούργια ἀντίληψη στὴ φιλοσοφία καὶ τὴν τέχνη καὶ ἐπειδὴ οἱ συγκρούσεις γύρω του δὲν ἔχουν ἀκόμα καταλαγιάσει οὔτε ὄριμα μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἐκφράζεται μὲ συνειδητὸς ἢ ἀσυνειδητὸς παραβιάσεις, ὀφείλουμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀναφερθήκαμε σ' αὐτὸν ἀπλῶς γιὰ νὰ δείξουμε τὴν ἐπανάσταση τῆς σκέψης κατὰ τῆς ἀδυναμίας τῆς γλώσσας νὰ τὴν καλύψει καὶ νὰ τὴν ἐξυπηρετήσῃ, ἄσχετα ἂν τὶς παραβιάσεις τὶς ὑπαγόρευσε ἡ λογικὴ ἢ ἡ φαντασία. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ γνώση ἔδωσε τὴ φαντασία, τὴ φυλάκισε σὲ κανόνες καὶ σὲ πρέπει, ὅμως μέσα στὶς ἀτέλειωτες αὐτὲς ἐπαναλήψεις δὲν ὑπάρχει ἀπαραίτητα αἰσθητικὴ ἀξία, ἅς τὴ ζητήσουμε ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια, ἅς τὴ ζητήσουμε καὶ στὶς παραβιάσεις. Εἶναι κυρίως αὐτὲς οἱ περιπτώσεις οἱ πιὸ ἐνδιαφέρουσες γιὰ ὅποιον μελετᾷ τὸ γίγνεσθαι τῆς γλώσσας.

Ἡ ἀνανέωση λοιπὸν στὴ γλώσσα ὅπως φάνηκε, γίνεται μὲ τὶς παραβιάσεις στὸν κανόνα, ἡ ἀνανέωση ὅμως αὐτὴ ἀπλώνεται καὶ σ' ὅλους τοὺς τομεῖς ποὺ ἡ γλώσσα ἐπιδρᾷ, καὶ ἐπομένως ἀνανεώνει καὶ τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση δημιουργώντας μιὰ νέα δυναμικὴ ἀξιών.

Καταλήγουμε μετὰ ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀλληλουχία, παραβίαση — ἀνανέωση στὴ γλώσσα, νέες δομές — νέες ἐξωαισθητικὲς (γλωσσικὲς ἀξίες), ἄρα νέα αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση, νὰ ποῦμε ὅτι οἱ παραβιάσεις ἀνατρέπουν ἐπαναστατικὰ τὴ παραδεδεγμένη αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση καὶ αἰσθητικὴ κριτικὴ. Δὲν μποροῦμε λοιπὸν φανατισμένα καὶ ἀδιάλλακτα νὰ ἀντιτασσόμαστε σ' αὐτὲς τὶς νέες γραμματικὲς συντακτικὲς καὶ ὑφολογικὲς μορφές, αὐτὸ εἶναι ἀσυμβίβαστο πρὸς τὴν αἰσθητικὴ οὐσία τῆς γλώσσας, ποὺ ἔχει τὴν ἀνάγκη μιᾶς καινούργιας αἰσθητικῆς ἐκφρασης καὶ τὴν ἀναζητᾷ.

9) Ἀξιολογικὰ ἐπισημάνουμε τὴ σημασία τῶν παραβιάσεων. Ποσοτικὰ εἶπαμε πὼς εἶναι λίγες γιὰτὶ ὁ πιὸ συντηρητικὸς κώδικας εἶναι ἡ γλώσσα, χρονικὰ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἐμφανίζονται μὲ τὴ γέννηση τοῦ λόγου — μόνο οἱ νεκρὲς γλώσσες ἀποτελοῦν συστήματα χωρὶς παραβιάσεις — ὅμως σήμερα μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι οἱ παραβιάσεις πληθαίνουν γιὰτὶ ἔτσι ἐκφράζεται τὸ πνεῦμα καὶ ἡ οὐσία τῆς ἐποχῆς μας. Ἀπὸ τὸ Σολωμὸ μέχρι τοὺς σύγχρονους ποιητὲς μας μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε σειρὲς παραβιάσεων ποὺ ἔμειναν μοναχικὰ στοιχεῖα στὸ νεοελληνικὸ λόγο ἢ ἐνσωματώθηκαν καὶ μπῆκαν στὴ γλώσσα — πληροφορία· εἴτε ἔτσι εἴτε ἄλλιῶς ἢ συμβολή τους στὴν αἰσθητικὴ λειτουργία τοῦ ποιητικοῦ ἐλληνικοῦ λόγου εἶναι σπουδαία καὶ ἀναμφισβήτητη.

ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΠΩΝΥΜΑ ΙΚΑΡΙΑΣ*

Ο Η. Moritz παρατηρεί εύστοχα ότι ολόκληρη η βυζαντινή ονοματοθεσία συνδέεται πολύ πιο στενά με τη νέα ελληνική γλώσσα και ονοματοθεσία παρά με την αρχαία¹. Η σύγκριση μάλιστα των μεσαιωνικών ονομάτων με τα νεότερα και τις δυο πλευρές θα διεφώτιζε. Έτσι μια έρευνα σε βάθος στον ονοματολογικό πλούτο της κάθε ελληνικής γωνιάς είναι πολύ φυσικό να φέρει σε «φως» αρκετά μεσαιωνικά επώνυμα, που τώρα ούτε καν υποψιαζόμαστε την πανάρχαιη και ένδοξη ιστορία τους.

Οι μέχρι τώρα, τόσο αναγκαίες άλλωστε, διερευνητικές ιχνηλασίες των επιστημόνων Η. Moritz, Σ. Παπαδημητρίου, Γ. Χατζιδάκη, Φ. Κουκουλέ, Δ. Βαγιακάκου κ.ά. πάνω στα βυζαντινά επώνυμα μόνο πτυχές του προβλήματος φωτίζουν. Και είναι επόμενο, αφού η έρευνα μένει ακόμη αιχμάλωτη μιας απρόσωπης περιορισμένης εποχής, κάποιου αυθαίρετου γεωγραφικού χώρου, λίγων ασήμαντων ή σημαντικών ιδιωτικών ή δημόσιων εγγράφων, κάποιων ετερόκλιτων βυζαντινών συγγραφέων.

Γιαυτό δυστυχώς βρισκόμαστε πολύ μακριά ακόμη από το χρόνο που θα μπορέσουμε ν' αρματώσουμε ένα έργο επιστημονικά έγκυρο, το μεγάλο έργο της σύνταξης της βυζαντινής προσωπογραφίας, αφού λείπουν πραγματικά οι κατάλληλες γενικές ή ειδικές διαφωτιστικές μελέτες για πολλές ελληνικές περιοχές.

Πολύ σωστά λοιπόν κι ο Ν. Ανδριώτης εντοπίζει την ουσία του προβλήματος, γράφοντας ότι «Η μελέτη των νεοελληνικών οικογενειακών ονομάτων ή επωνύμων από γλωσσική άποψη, όπως και από σημασιολογική, βρίσκεται ακόμα στα πρώτα της βήματα, δηλ. στο στάδιο της συλλογής και κατάταξης του υλικού. Πριν ξεπεράσει το στάδιο αυτό δεν μπορεί να προχωρήσει σε συνθετικές μελέτες και να καταλήξει σε γενικότερα συμπεράσματα, που προϋποθέτουν πολύπλευρες έρευνες με ειδικές μονογραφίες»².

* Το θέμα αυτό είχα ανακοινώσει στο ΣΤ' Διεθνές Συμπόσιο Αιγαίου, που έγινε στην Ικαρία 17-21 Ιουλίου 1980.

1. [H.] Moritz, [Die] Zunamen [bei den byzantinischen Historikern und Chronisten], I, [Teil 1896-1897] 49. Πβ. Γ. Χατζιδάκη, ΜΝΕ 2 (1907) 525.

2. Ν. Ανδριώτης, Συμβολή στη μελέτη των νεοελληνικών επωνύμων. Επώνυμα από ρήματα, Ελληνικά 28 (1975) 394.

Με πυξίδα την άσφαλτη έρευνα πάνω σε γραπτές και προφορικές πηγές οδηγήθηκα, καθώς το πρόσμενα, στο πλουτοφόρο καριώτικο κοίτασμα, που με αντάμειψε πλουσιοπάροχα.

Και πρώτ' απ' όλα η καριώτικη ντοπιολαλιά μου φανερώθηκε σαν τον «πράμνειον οίνον» με τη σπιρτάδα της Αρχαιότητας και τη φρεσκάδα του Βυζαντίου. Την Ικαρία έχουν χαρακτηρίσει σα «θαμμένη Πομπηΐα». «Ο γλωσσικός πλούτος της νήσου είναι... άχραντος και αμίαντος έτι από των νεωτέρων ξενισμών των άλλων ελληνικών χωρών. Η αρχαία γραμματική ζη εν τη νήσω ταύτη. Πάσαι των κλίσεων αι πτώσεις διασώζονται και προφέρονται ούτω καλώς υπό των αμαθών και αγροίκων της νήσου κατοίκων, ώστε αν γελασθής και προφέρης ομιλών, τους ναύτες, τους ψάλτες, διορθούντες σε, αναφωνούσι, τους ναύτας, τους ψάλτας! Αι κλίσεις, αι αντωνυμιαί, τα ρήματα, διασώζονται θαυμαστώ τω τρόπω, αρχαιοτρόπως. Ουδείς ξενισμός εν τη γλώσση αυτών. Εάν τις Ικάριος ως ανθρακοπώλης ή ναύτης μετακομίση εις την 'Ικαρον νεοελληνικόν τι, εγείρει την περιέργειαν των ακουόντων. Ουδέν των τοπικών ονομάτων είναι ξενικόν, πλην της λέξεως «Πούντα». Αι δε φθογγολογικαί μεταβολαί είναι σπουδαιοτάτης προσοχής άξιαι, διότι δι' αυτών λύνονται πολλά μέχρι τούδε άλυτα ζητήματα και ανευρίσκειται η πρώτη καταγωγή πολλών λέξεων. Τα διπλά σύμφωνα εκφωνούνται λαμπρότατα, άλλα δε του καθ' ημέραν βίου πράγματα, άπερ οι λοιποί 'Ελληνες δια ξένων λέξεων ονομάζουσι, καλούσιν οι Ικάριοι, δι' αρχαίων, γνησίων ελληνικών»³.

Όταν λοιπόν η γλώσσα παραμένει αναλλοίωτη πώς είναι δυνατό τα πιο συντηρητικά στοιχεία της γλώσσας (επώνυμα, ονόματα, τοπωνύμια) να μεταβάλλονται; Γ λ υ κ ά ς και Μ ε λ ι σ σ η ν ό ς και Ψ ε λ λ ό ς προφέρονται έτσι, όπως ακριβώς και πριν μια χιλιετηρίδα οι βυζαντινοί συνώνυμοι γενάρχες τους. Τα επώνυμα έχουν το προνόμιο να κληρονομούνται αμετάβλητα από πατέρα σε παιδί.

Εξ άλλου το καριώτικο τοπικό επώνυμο Π ο λ ί τ η ς δείχνει την προέλευσή του από το άλλοτε ακμαίο κέντρο του Ελληνισμού, την Πόλη, και επιβεβαιώνει τις αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ Πόλης-Ικαρίας. Αλλά και τα βαφτιστικά ονόματα των Καριωτών, όπως Α λ έ ξ ι ο ς, Ε υ δ ο κ ί α, Ε υ δ ο ξ ί α, Ζ ω ή, Θ ε ο φ ά ν η ς, Κ α λ ή, Σ ε β α σ τ ή⁴ κλπ. θυμίζουν βυζαντινό ανθολόγιο ονομάτων και θα ήταν τόλμημα να τα θεωρήσουμε απλή σύμπτωση. Τέλος τα τοπωνύμια της Νικαριάς⁵ είναι, τολμώ να πω, ο πιο ευωδιαστός

3. [Ι ω.] Μ ε λ ά, Ιστορία [της νήσου Ικαρίας], I, [1955] 170-174. Πβ. [M. P i t t o n] T o u r n e f o r t, Relation [d'un voyage du Levant], I, [Amsterdam 1717] 400. [Χ α ρ.] Π α μ φ ί λ η, Ιστορία [της νήσου Ικαρίας, 1980], 86, 106.

4. Από δική μου συλλογή.

5. Μ ε λ ά, Ιστορία, I, 171-2 και II, [1957] 48, 69, 70, 73, 74, 76, 80, 81.[Αλ.]

λειμώνας στον Ελλαδικό χώρο: 'Αλλα αποπνέουν το άρωμα του αναγεννώμενου μεσαιωνικού Ελληνισμού, όπως Γ ι α λ ι σ κ ά ρ ι ν (το), Δ ο κ ί μ ι ν (το), Ε λ λ η ν ι κ ά (τα). Τα τοπωνύμια Δ ρ α κ ό σ π η λ ι ο (το), Κ α λ ο ' ε ρ ο - π ή δ η μ α (το), Σ π η λ ί δ η τ ο Π ή δ η μ α (του) κλπ. παιανίζουν παιάνα βυζαντινής αλκής. Τέλος άλλα στήνουν στήλη μ' επιγραφή ανεξίτηλη το όνομα του τότε κτήτορα, έστω κι αν η συμπαιγνία του πανδαμάτορα χρόνου και της άστατης τύχης έχουν αφανίσει τη γενιά του. Έτσι λοιπόν επιβιώνει το τοπωνύμιο του Χ λ ω ρ ο ύ τ ο Π ε ρ ι β ό λ ι, ενώ ο βυζαντινός κτήτορας Χ λ ω ρ ό ς χάνεται στο ζόφο του 17ου αιώνα⁶.

Οι γραπτές πηγές είναι οι πακτωλοί που προικίζουν ασταμάτητα το χρυσοφόρο καριώτικο πεδίο. Μας πληροφορούν λοιπόν για τις σχέσεις που είχαν οι ευγενείς οίκοι της Βασιλεύουσας με την Ικαρία. Δυστυχώς όμως αυτές τις σχέσεις μπορούμε να τις χαρακτηρίσουμε αρνητικές, αφού η Ικαρία ήταν τόπος εκτοπισμού, χαρακτηριστικό που διαιώνισε — αλίμονο — ως τις μέρες μας. Η βυζαντινή διοίκηση σ' αυτόν λοιπόν τον τόπο, τον απομονωμένο — τον μακριά απ' το Θεό — έστειλε εξορία πολλούς βυζαντινούς άρχοντες, που έπεφταν στη δυσμένειά της.

Πρώτος απ' όλους (1665) μας πληροφορεί ο Γάλλος περιηγητής D e T h e v e n o t για την εξορία βυζαντινών ευγενών στην Ικαρία: «*Du temps des Empereurs de Constantinople on envoieoit en exil en cette isle les gens de condition qui le meritoient*»⁷. Αλλά τις περισσότερες ειδήσεις για την Ικαρία των μέσων περίπου του 17ου αιώνα μας έδωσε ο αρχιερέας Σάμου και Ικαρίας Ι ω σ ή φ Γ ε ω ρ γ ε ι ρ ή ν η ς, ο οποίος επισκέφθηκε το νησί αυτοπροσώπως. Μας πληροφορεί λοιπόν ότι οι Καριώτες πιστεύουν ότι είναι απόγονοι των Πορφυρογεννήτων και στις φλέβες τους τρέχει αυτοκρατορικό αίμα. Γιαυτό το λόγο, προσθέτει, οι Καριώτες ούτε δέχονται κανένα ξένο για μόνιμη εγκατάσταση στο νησί ούτε μολύνουν το αυτοκρατορικό τους αίμα με το αίμα των παρακατιανών χωρικών απ' τ' άλλα νησιά. Να λοιπόν τί ακριβώς γράφει: «*Of all the isles of the Archipelago, this only admits of no mixture with strangers in marriage, nor admits any stranger to settle with them: They being, as they pretend, all descended of the imperial blood of the Porphyrogenneti, must not stain their noble blood with inferiour matches, or mixtures*

Π ο υ λ ι α ν ο ύ, Λαϊκά [τραγούδια της Ικαρίας, 1964], 20. [Α λ.] Π ο υ λ ι α ν ο ύ, Λαογραφικά [Ικαρίας. Της στεριάς και της θάλασσας], I [1976] 51, 263 και II [1976] 510 και III, [1977] 699-702, 704. Πα μ φ ί λ η, Ιστορία, 14, 29, 69, 70, 86, 91, 97. Βλ. τα δύο χειρόγραφα μου, που βρίσκονται στο Ιστορικό Λεξικό, με αριθμούς 1224 και 1232 κι ακόμη τα χειρόγραφα 598 (Κ. Μυριανθόπουλου) και 996 (Στ. Μάνεση).

6. Πα μ φ ί λ η, Ιστορία, 70.

7. D e T h e v e n o t, Relation d'un voyage fait au Levant, I (1665) 211.

with choriats or Peasans for they term all the other islanders». «Their ignorance is equal to their content. And how well they esteem of their own condition, their contempt of their neighbouring istands, and scorning to mix with them in alliance by marriage is a manifest sign»⁸. Τις ίδιες πληροφορίες για έξοξορίες αυτοκρατόρων-μεγιστάνων στο νησί μάς δίνουν και όλοι οι επόμενοι ξένοι ταξιδιώτες: F e r m a n e l, V. C o r o n e l l i - P a r i s o t t i, F r. P i a c e n z a, D a p p e r, P. d e T o u r n e f o r t⁹. Ο τελευταίος μάλιστα μας πληροφορεί ότι κάποιος Καριώτης παπάς τον βεβαίωνε ότι καταγόταν από τον αυτοκρατορικό οίκο των Π α λ α ι ο λ ό γ ω ν. Σήμερα όμως τέτοιο επώνυμο στη Νικαριά δυστυχώς δεν υπάρχει.

Τα ντόπια βυζαντινά επώνυμα της Ικαρίας πληθαίνουν μέρα με τη μέρα με ξενόφερτα βυζαντινά επώνυμα. Αυτά προέρχονται από το κέντρο ή την περιφέρεια της αυτοκρατορίας και καταφθάνουν στο νησί πριν και μετά την πτώση της Πόλης. Για διάφορους λόγους (όπως εκτοπισμοί, εγκαταστάσεις, αποκρύψεις κλπ.) φθάνουν νέες οικογένειες από κάθε μεριά της αυτοκρατορίας. Την εγκατάσταση προσφύγων από την Κεφαλλονιά αποδεικνύουν τα πάρα πολλά τοπωνύμια σε -ά τ ο ς π.χ. το Φ ρ α ν δ ά τ ο, το Η ρ α τ σ α τ ά τ ο κλπ. Ανάμεσα λοιπόν στα τόσα ξενόφερτα επώνυμα θα ήταν και κάμποσα βυζαντινά μια που οι πρόσφυγες προέρχονταν από περιοχές με έντονο βυζαντινό χρώμα, όπως από Κεφαλλονιά, Κρήτη, Πελοπόννησο (κυρίως από Μάνη). Έτσι μπορώ να πω ότι τα τωρινά Καριώτικα βυζαντινά επώνυμα Κ α φ ά κ ο ς και Κ ο υ τ ή φ α ρ η ς προέρχονται από τη Μάνη¹⁰.

Οι γνωστοί από την ιστορία λιμοί, οι λοιμοί, οι καταποντισμοί, οι επιδρομές αλλοφύλων, οι εμφύλιες ή θρησκευτικές έριδες εδημιούργησαν αναστατώσεις σ' όλη τη γύρω νησιωτική και ηπειρωτική περιοχή. Η Ικαρία έγινε το άσυλο των κατατρεγμένων. Πόσοι απ' αυτούς άραγε ήταν γόννοι ένδοξων βυζαντινών οικογενειών, που εκούσια ή ακούσια δεν διαιώνισαν τ' όνομά τους; Δεν

8. J o s e p h G e o r g i r e n e s, A description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos and mount Athos (1678) 66, 69.

9. G. F e r m a n e l, Observations curieuses sur le voyage du Levant fait en MDCXXX Rouen (1668) 293. V. C o r o n e l l i - P a r i s o t t i, Isola di Rodi, geografica, storica antica e moderna coll'altre adiacenti, I (1688) 357. F r. P i a c e n z a N a p o l i t a n o, L'Egeo redivivo, o'sia chorographia dell'Arcipelago (1688) 213. D a p p e r, Description exacte des iles de l'Archipel (1703) 189. T o u r n e f o r t, Relation, I, 398. Πβ. Ε π. Σ τ α μ α τ ι ά δ ο υ, Επιστολιμαία διχτριβή περί Ιωσήφ Γεωργιέρηνου αρχιεπισκόπου Σάμου 1666-1671 (1892) 60-1. [Ε π.], Σ τ α μ α τ ι ά δ ο υ, Ικαριακά, [ήτοι ιστορία και περιγραφή της νήσου Ικαρίας 1893] 23. Μ ε λ ά, Ιστορία, I, 44-5 και II, 100. Π α μ φ ί λ η, Ιστορία, 70.

10. Δ ι κ. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Βυζαντινά ονόματα και επώνυμα εκ Μάνης, Πελοποννησιακά 3 (1959) 200, 207.

γνωρίζουμε δυστυχώς. Γνωρίζουμε όμως τους τόπους προέλευσής τους. Αδιάψευστοι μάρτυρες, εκτός από τις υπάρχουσες ιστορικές μαρτυρίες, τα τοπικά τους επώνυμα¹¹.

Αλλά και οι προφορικές πηγές, όσο κι αν δεν έχουν την εγκυρότητα των γραπτών πηγών δεν πρέπει να παραγνωρίζονται, όταν μάλιστα έρχονται σε αρμονική συμφωνία με τις τελευταίες. Και η προφορική παράδοση στην περίπτωση μας αξίζει, γιατί έχει μια διαχρονικότητα από τους τελευταίους αιώνες του Βυζαντίου ως τις μέρες μας, όπως κι ο ίδιος διαπίστωσα στις δυο επιτόπιες μηνιαίες γλωσσικές μου έρευνες¹². Έτσι έμαθα από τους κατοίκους των «Β ρ α κ ά'ω ν» ότι ο γειτονικός συνοικισμός «Κ ο υ ν ι ά'ο ι» πήρε το όνομά του αυτό από τον πρώτο του οικιστή «Κ ο υ ν ή» (στη λαϊκή γλώσσα «Κ ο υ ν ι ά»), που ήρθε εξόριστος από την Πόλη, όταν την Ικαρία καταδυνάστευαν οι Γενούατες (14ο αιώνα). Αφού λοιπόν οι γραπτές και προφορικές μαρτυρίες βεβαιώνουν εξορίες ή μετακινήσεις οικογενειών από τη Βασιλεύουσα ή άλλες βυζαντινόχρωμες περιοχές στο νησί του Ικάρου, είμαι αναγκασμένος να χαρακτηρίσω σα βυζαντινά επώνυμα αρκετά από τα ποικίλα επώνυμα που κοσμούν από τους πρώτους κιόλας αιώνες της Τουρκοκρατίας τα διάφορα καριώτικα έγγραφα.

Ο κατάλογος των ικαριακών βυζαντινών επωνύμων θα ήταν ασφαλώς μεγαλύτερος, αν μπορούσα να αποκρυπτογραφήσω τα διάφορα πλαστά επώνυμα που μου κρύβουν ζηλότυπα ένδοξους βυζαντινούς οίκους. Την ιδέα μου έδωσε η προφορική καριώτικη παράδοση που λέει ότι το ανύποπτο επώνυμο Β α σ ί λ α ρ ο ς έχει συγγενική σχέση με τον περίφημο βυζαντινό οίκο των Κ ο ν τ ό σ τ α υ λ ω ν της Μάνης¹³.

Η βυζαντινή Ικαρία ξεπηδάει αυτόκλητα ανάγλυφη μέσ' απ' τα ξεχασμένα απομεινάρια των οικισμών, των κάστρων, των ανακτόρων, των εκκλησιών, των επιγραφών, των νομισμάτων των βυζαντινών. Η αρχαιολογική σκαπάνη επιμένει στην μέχρι σήμερα απραξία της, αφήνοντας την ικαριακή γη να κυοφορεί ατελέσφορα μυστικά πολλών εκατονταετιών. Πότε τέλος πάντων θα

11. Αϊβαλιώτης, Αμοργιανός, Ανδριώτης, Αρβανίτης, Βούλγαρης, Βουλιώτης, Βρουλιώτης, Γενούζος, Γερμανός, Γκλέζος, Δρυμαλίτου, Εγγλέζος, Καλύμνιος, Κάνδιας, Κάσης, Κασιώτης, Καστρίτης, Κασωτάκης, Κουμιώτης, Κρητικός, Κυπραίος, Λεριάδης, Λεριός, Μαλαθριώτης, Μαλτέζος, Μελισσηνός, Μονεμβασιώτης, Μοραΐτης, Μυκονιάτης, Ξυλοσυριώτης, Παριανός, Πατριανός, Περδικής, Πηγιώτης, Πολίτης, Ρόδιος, Ροδίτης, Ρουμελιώτης, Σικιανός, Σικινάιος, Σκυριανός, Σμυρναίος, Σπετσιώτης, Σωκιανός, Τενεδιός, Τζάκωνας, Τζιριγώτης, Τηνιακός, Τουρλίτης, Τρικεριώτης, Τρουλίτης, Τσακωνίτης, Τσεριώτης, Φανερωμενίτης, Φράγκος, Φρα(ν)τζής, Φωκιανός, Χαραβοΐτης, Χίου, Χιώτης.

12. Ν Γ Λ 1224, 83. Πβ. Μ. Γ. L a e r o i x, Îles de la Grèce (1881) 214. T o u r n e f o r t, Relation, I, 398. Σ τ α μ α τ ι ά δ ο υ, Ικαριακά, 23. Μ ε λ ά, Ιστορία, I, 44. Π α μ φ ί λ η, Ιστορία, 82.

13. Από δική μου συλλογή. Την πληροφωρία επιβεβαίωσε ο ιστορικός της Ικαρίας Γω. Μελάς.

ευδοκήσει να σηκώσει τον «πέπλο μυστηρίου» και να φωτίσει τη βυζαντινή ικαριακή δωδεκάπολη και γιατί όχι και την αρχαία ικαριακή τετράπολη; Τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας πιστεύω ότι θα είναι εκπληκτικά. Η Ικαρία θα καταξιωθεί σαν ένα από τα πιο σημαντικά περιφερειακά κέντρα του Βυζαντίου. Άλλωστε οι ενδείξεις είναι ενθαρρυντικές, καθώς γράφει ο αρχαιολόγος Δ. Ευαγγελίδης: «Αξιοπαρατήρητα είναι τα λείψανα βυζαντινών οικήσεων εν τω Κάμπω του Ευδήλου, όπου φαίνεται ότι έμενον οι εις Ικαρίαν εξοριζόμενοι, ως εις δυσμένειαν περιπεσόντες βυζαντινοί μεγιστάνες»¹⁴.

Κατά τη βυζαντινή εποχή στη Νικαριά υπήρχαν δώδεκα πόλεις σπκρμένες σ' όλη της την έκταση¹⁵. Κυρίως όμως άκμαζε ο βυζαντινός βίος και πολιτισμός σε οικισμούς όπου βάραινε πάνω τους η αρχαία κληρονομιά. Τα πρωτεία πάντως τα είχε η Δολίχη (αρχ. Οινόη, τώρα Κάμπος). Ακολουθούσαν άλλοι οικισμοί, όπως του Δράκανου και της Λαγκάδας, αλλά η βυζαντινή πνοή δεν έλειπε και από οικισμούς, όπως αυτοί της περιοχής Καταφυγίου και Μηλιωπού.

Πλάι στους ίδιους τους βυζαντινούς οικισμούς υπήρχαν φυσικά για την προστασία τους και τα βυζαντινά κάστρα¹⁶. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από την προφορική παράδοση, από τα διάφορα έγκυρα έγγραφα και κυρίως από τα αδιάψευστα ερείπια. Ένα βενετικό έγγραφο αναφέρει ότι η Ικαρία είναι από τα νησιά εκείνα «που έχουν οχυρά». Περίφημο ήταν το απόρθητο κάστρο του Κοσκινά (ή της Δολίχης ή της Νικαριάς), χωρίς να υστερούν και τα άλλα: του Δράκανου, του Μηλιωπού, του Καταφυγίου και το Καψαλινό φρούριο.

Στο βυζαντινό οικισμό Δολίχη, όπου κυρίως έμεναν οι βυζαντινοί εξόριστοι, υπάρχουν χαλάσματα οικοδομημάτων, τα οποία οι ντόπιοι τα ονομάζουν προσφυστάτα «Παλάτια»¹⁷. Όλες οι ενδείξεις πείθουν ότι σ' αυτά τα οικοδομήματα περνούσαν τις μέρες της μοναξιάς τους οι εξοστρακισμένοι γόννοι των αυτοκρατορικών και των άλλων ισχυρών οίκων της Πόλης.

Ήδη απ' την εποχή του Βυζαντίου έπιβιώνουν λείψανα ναών κ' έτσι καθοσιώνεται η βυζαντινή Ικαρία¹⁸. Τέτοιοι ναοί είναι της Αγίας Ειρήνης,

14. Δ. Ευαγγελίδου, Αρχ. Δελτίον Υπουργ. Παιδείας, Τ. Δ' (1918), παράρτημα, σ. 45. Πβ. Λίνου Πολίτη, Έκθεσις περί αρχαιολογικών ερευνών και ανασκαφών εν Ικαρία (χειρόγραφο) σ. 1-5.

15. Μελά, Ιστορία, Ι, 41-52. Παμφίλη, Ιστορία, 25-36, 91.

16. Μελά, Ιστορία, Ι, 44, 48, 123, 128, 163-5. Παμφίλη, Ιστορία, 29, 33, 69, 91.

17. Μελά, Ιστορία, Ι, 45. Παμφίλη, Ιστορία, 29.

18. Μελά, Ιστορία, Ι, 44 και ΙΙ, 61, 97, 255, 262, 266. Πουλιανός, Λαογραφικά, ΙΙ, 433. Παμφίλη, Ιστορία, 29, 34, 88-9.

που ήταν παλιά η μητρόπολη της Δολίχης. Ο ακαδημαϊκός Λίνος Πολίτης πιστεύει ότι ο ναός ανήκει στη μεσοβυζαντινή εποχή. Ο ναός πάλι του Μιχαήλ αργαγγέλου στον ίδιο οικισμό είναι πανάρχαιος (9ου αιώνα). Κατά τη μαρτυρία του αρχιερέα Σάμου και Ικαρίας Γεωργιόνη (μέσα 17ου αιώνα) και ο ναός της Αγίας Ελένης είχε χτιστεί τη βυζαντινή εποχή. Ο ναός του Ταξιάρχου στο Μηλιωπό είναι πανάρχαιος. Ίσως εδώ δημιουργήθηκε η πρώτη χριστιανική κοινότητα της Ικαρίας. Φυσικά οι καριώτικοι ναοί της βυζαντινής περιόδου δεν εξαντλούνται εδώ. Υπάρχουν αρκετές ενδείξεις σε πάμπολλα σημεία του νησιού. Αλλά και μετά την πτώση της Πόλης έχουμε στη Νικαριά αρκετούς ναούς που συνεχίζουν τη βυζαντινή παράδοση: Της Αγίας Θεοκτίστης της Λεσβίας, του Ευαγγελισμού (ή της Λευκάδας) που χτίστηκε στα 1775, της Αγίας Σοφίας στον Εύδηλο, στα Νέγια και τώρα στο Μονοκάμπι.

Το γεγονός ότι στην Ικαρία υπάρχουν βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί ναοί με ονομασίες, όπως Άγιοι Απόστολοι, Αγία Ειρήνη, Αγία Σοφία, Θεοτόκος, Παναγία κλπ. δεν πρέπει να είναι τυχαίο. Οι κτίτορες Κωνσταντινουπολίτες μεγιστάνες στην καριώτικη εξορία τους ήθελαν τις ώρες της συντριβής τους και της περισυλλογής τους να έχουν την ψευδαίσθηση ότι βρίσκονταν κάτω από τους θόλους των συνώνυμων περικαλλών ναών της Βασιλεύουσας.

Σ' όλη την έκταση του νησιού και σ' όλο το διάβα των βυζαντινών αιώνων συναντάει κανείς επιγραφές, νομίσματα και λοιπά σχετικά ντοκουμέντα, που προσφέρουν κι αυτά με τη σειρά τους τη δική τους μικρή συμβολή στη γνωριμιά της βυζαντινής Ικαρίας¹⁹.

Τέλος ο πλούσιος ψυχικοπνευματικός βίος των Ικαρίων με τους μύθους, τις παραδόσεις, τις δοξασίες, τις προλήψεις, τις παραλογές, τα άσματά του (ιστορικά-ακριτικά) κλπ.²⁰ έχει ανεξίτηλη τη βυζαντινή σφραγίδα.

Τα βυζαντινά επώνυμα τα διάλεξα από τους τωρινούς (1980) εκλογικούς καταλόγους του Υπουργείου Εσωτερικών, από τοπικά περιοδικά, από μελέτες σχετικές με την Ικαρία και από τα εννέα χειρόγραφα²¹ του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών.

Εδώ θα πρέπει να εξηγήσω πως στο corpus των υποτιθέμενων βυζαντινών επωνύμων συμπεριλαμβάνονται όλα τα ικαριακά επώνυμα, που τυ-

19. Μελά, Ιστορία, II, 255 κ.α. Παμφίλη, Ιστορία, 89.

20. Πουλιανού, Λαϊκά, σε πολλές σελίδες. Πουλιανού, Λαογραφικά, I 40, 43 και II, 440. Παμφίλη, Ιστορία, 112-4.

21. ΧΙΛ: 117 (Αν. Κουκουλέ), 427 (Γ. Καρούτσου), 482 (Επ. Σταματιάδη), 598 (Κ. Μυριανθόπουλου), 859 (Θ. Κωστάκη), 996 (Σπ. Μάνεση), 1224 (Σπ. Κατσουλέα), 1232 (Σπ. Κατσουλέα), 1247 (Θ. Νάκα).

χαίνει να έχουν την ίδια μορφολογικοφωνητική ταύτιση με τα αντίστοιχα βυζαντινά.

Αναλυτικότερα λοιπόν συμπεριλαμβάνονται:

I. Τα εντόπια: Αν θεωρήσω σα συμβατικό ορόσημο το 1453, τότε μπορώ να χωρίσω τα επώνυμα Α) σ' εκείνα που υπάρχουν στο νησί πριν από το 1453 και Β) σ' εκείνα που αναπτύσσονται μετά το 1453. Η Ικαρία είναι «σαρξ εκ της σαρκός» της μεγάλης χιλιόχρονης Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Γιαυτό δεν προκαλεί πιστεύω έκπληξη το γεγονός ότι μερικά καριώτικα επώνυμα είναι ομώνυμα με βυζαντινά άλλων περιοχών. Πώς είναι βέβαια δυνατό να διαφέρουν, αφού πλάθονται κάτω από τις ίδιες ψυχοπνευματικές παρορμήσεις και κυρίως κάτω από τους ίδιους κανόνες παραγωγής, που θέσπισε από τον 7ο και εξής αιώνα η βυζαντινή μας πραγματικότητα; Επομένως μια πρώτη κατηγορία εντόπιων καριώτικων επωνύμων κάθε εποχής είναι όσα «παράγονται». Υπάρχει και μια δεύτερη κατηγορία επωνύμων, όσα «υιοθετούνται». Η υιοθέτηση δοξασμένων επωνύμων για ικανοποίηση των ίδιων των κατόχων ή για να αποβάλουν το προσβλητικό παλιό τους επώνυμο είναι φαινόμενο τόσο της βυζαντινής όσο και της μεταβυζαντινής εποχής. «Η πρωτοβουλία των λογίων», γράφει ο καθηγητής Δ. Λουκάτος, «να τα δίδουν στους αναδεκτούς των, που την ακολούθησε πρόθυμα κι' ο λαός, ήταν από τις πιο εθνικές. Πολλοί έμαθαν ελληνική ιστορία απ' το όνομά τους. Κι' είναι συγκινητική ιδιαίτερα η περίπτωση των τοπικών ονομάτων, που οι ήρωές τους ζωντανεύουν στα ίδια χώματα και με τους ίδιους τρόπους ζωής»²².

Εδώ έχω να παρατηρήσω 1) ότι από τα εντόπια καριώτικα επώνυμα μόνο όσα «παράγονται ή υιοθετούνται» πριν από το 1453 μπορούν να χαρακτηριστούν σαν πραγματικά βυζαντινά επώνυμα, ενώ τα υπόλοιπα είναι νόθα και 2) όλα χωρίς εξαίρεση τα εντόπια επώνυμα δεν έχουν δεσμούς αίματος με τους βυζαντινούς αρχοντικούς οίκους.

II. Τα ξενόφερτα: Σημειώνω ότι τα ξενόφερτα επώνυμα προέρχονται είτε από το διοικητικό κέντρο του Βυζαντίου είτε από την περιφέρεια. Όπως τα εντόπια έτσι και τα ξενόφερτα τα χωρίζω Α) σ' εκείνα που οι κάτοχοί τους τα έφεραν στο νησί για διάφορους λόγους (εξορία, φυγή, εγκατάσταση) πριν από το 1453 και Β) σ' εκείνα που τα έφεραν μετά το 1453.

Για τα ξενόφερτα επώνυμα κάνω τις εξής παρατηρήσεις: 1) Όσα πλούτισαν το ικαριακό ονοματολόγιο πριν από το 1453 είναι και πραγματικά βυζαντινά. Για παράδειγμα ο Παλαιολόγος, ο Χλωρός κατάγονταν από την τάξη των ευγενών βυζαντινών και εξορίστηκαν στο νησί. 2) Όσα ξενό-

22. Δ. Λουκάτος, Βαφτιστικά ονόματα και τοπωνύμια από αρχαιολογική επίδραση στις Μυκήνες, Πελοποννησιακά Γ-Δ' (1960) 316.

φερτα έφτασαν στο νησί μετά το 1453 μπορούν να είναι α) πραγματικά βυζαντινά ή β) νόθα βυζαντινά. Πραγματικά βυζαντινά είναι για παράδειγμα τα Καφάκος, Κοντόσταβλος, Κουτήφαρης, που ήρθαν από τη βυζαντινή Μάνη. 3) Όλα τα ξενόφερτα βυζαντινά και μεταβυζαντινά είναι δυνατό να έχουν ή να μην έχουν δεσμούς αίματος με τους οίκους των προυχόντων.

Όσο κι αν οι γραπτές κ' οι προφορικές μαρτυρίες, οι βυζαντινοί οικισμοί, τα κάστρα, τα ανάκτορα, οι ναοί, οι επιγραφές, τα νομίσματα, ο ψυχοπνευματικός βίος των Ικαρίων και οι λοιπές πηγές υποστηρίζουν το πλούσιο ανθολόγιο των υποτιθέμενων βυζαντινών επωνύμων, όμως ταυτόχρονα δεν αποδεικνύουν και δεν επικυρώνουν σα βυζαντινό το κάθε επώνυμο. Πώς είναι δυνατό άλλωστε να δεχτώ ότι στη μικρή Ικαρία των 1200 περίπου επωνύμων υπάρχουν περισσότερα από 100 «βυζαντινά» επώνυμα; Είναι λοιπόν ανάγκη να γίνει ένα ξεκαθάρισμα των υποτιθέμενων βυζαντινών επωνύμων του *corpus*. Έτσι θα χωριστούν τα πραγματικά βυζαντινά επώνυμα από τα νόθα. Και πραγματικά βυζαντινά δεν μπορούν παρά να είναι 1) τα πριν από το 1453 πλασμένα ή υιοθετημένα εντόπια επώνυμα, 2) τα πριν από το 1453 ξενόφερτα και 3) ένα μέρος από τα ξενόφερτα επώνυμα που έκαναν την εμφάνισή τους στη Νικαριά μετά το 1453. Όπως είναι φανερό το ξεχώρισμα των επωνύμων δεν είναι εύκολη υπόθεση. Χρειάζεται έρευνα και μάλιστα έρευνα σε βάθος. Έρευνα από ντόπιους κυρίως ερευνητές, οι οποίοι, συνδυάζοντας γραπτή και προφορική παράδοση, ζήλο και γνώση, θα βρουν το μίτο της γενεαλογικής σειράς για το κάθε επώνυμο.

Έτσι θα πιστοποιήσουν και από την πλευρά της ονοματολογικής επιστήμης την ύπαρξη βυζαντινής ζωής και κίνησης στην Ικαρία.

Όλοι οι ειδικοί παραδέχονται ότι η έρευνα και η γνώση των επωνύμων κάποιου λαού έχει για την ιστορία και τον πολιτισμό του μεγάλη σημασία, κυρίως *importanza sociale*. Η εξέτασή τους μας οδηγεί από τό παρόν στο παρελθόν κ' έτσι μπορούμε να παρακολουθήσουμε την ιστορία του λαού, με τις εξάρσεις και τις πτώσεις του. Πάντως γεγονός αναμφισβήτητο είναι ότι οι επωνυμικές έρευνες δίνουν καίριες λύσεις σε γλωσσικά, ιστορικά, κοινωνικά κλπ. προβλήματα.

Για τούτο η δική μου μικρή συμβολή δεν έχει άλλο στόχο από του να πυροδοτήσει τη μεγάλη προσπάθεια για μια βαθύτερη έρευνα των ικαριακών βυζαντινών επωνύμων.

Να λοιπόν μια πρώτη προσέγγιση του προβλήματος:

* * *

Καμμύτσης: Το επώνυμο αυτό βρίσκεται στους τωρινούς εκλογικούς

καταλόγους της Ικαρίας τριάντα μια συνολικά φορές. Ποια σχέση μπορεί να έχει με τον επαρχιακό εκείνο άρχοντα Καμμύτση της Λαοδικείας²³; Το Καμμύτσης είναι σύνθετο επίθετο και προέρχεται από το ρήμα καταμύω, που έχει για πρώτο συνθετικό την πρόθεση κατὰ και για δεύτερο το αρχαίο ρήμα μύω. Για την ακρίβεια όμως πρέπει να πούμε πως δεν προέρχεται από το δόκιμο ρήμα καταμύω, γιατί τότε το επίθετο θα ήταν καταμύτσης, αλλά από το επικό και ποιητικό ρήμα καμμύω²⁴.

Το τελευταίο ρήμα κάνει την εμφάνισή του στα μισά του 4ου αιώνα π.Χ., γίνεται όμως πιο συχνό στους κατοπινούς προχριστιανικούς και μεταχριστιανικούς αιώνες. Πρέπει να σημειωθεί ότι στα νεοελληνικά η πρόθεση κατὰ, όταν χρησιμοποιείται σαν πρώτο συνθετικό, ουσιαστικά δεν αλλάζει. Αποκοπή παθαίνει μόνο στη σύνθεσή της με το ρήμα μύω²⁵. Το Καμμύτσης λοιπόν σχηματίζεται από το θέμα του ρήματος καμμύω και την αρσενικοποιημένη υποκοριστική κατάληξη ίτσης < ίτζης, που προέρχεται από το ουδέτερο επίθημα -ίτζιν. Η μεσαιωνική αυτή κατάληξη πρέπει να είναι ελληνική και όχι σλαβική, όπως μέχρι τελευταία πιστευόταν²⁶.

Εξ άλλου είναι γνωστό ότι η πρόθεση κατὰ σαν πρώτο συνθετικό επιτείνει εκείνο που σημαίνει το δεύτερο συνθετικό, πβ. κατα-τρούγω, κατα-κουράζομαι κλπ. Επομένως αφού το μύω σημαίνει «κλείνω τὰ μάτια», το καταμύω > καμμύω σημαίνει εκείνον που έχει συνήθως τα μάτια του κλειστά είτε από κακή συνήθεια είτε από κάποια παθολογική αιτία. Και το προσηγορικό Καμμύτσης, που δε λείπει κυρίως από γειτονικά νησιά²⁷ της Ικαρίας, εκτός από την παραπάνω κύρια έννοια έχει και μια δευτερεύουσα: φανερώνει κάποιο μυωπικό νυχτοπούλι²⁸, το οποίο αλλού λέγεται αλογοβυζάστρα ή χασκάς ή πλάνος. Είναι λοιπόν φανερό

23. [Κων.] Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία [του Ελληνικού Έθνους], VI, [εκδ. Μπούρα] 213 και 282, 296, 426.

24. H. Liddell - R. Scott - A. Κωνσταντινίδου, Λεξικόν της Ελληνικής γλώσσης, στη λ.

25. G. Hatzidakis, Einleitung in die Neugriechische Grammatik, 1975², 152.

26. Dem. Georgacas, A Graeco-Slavic controversial problem reexamined: The-ITΣ-suffixes in Byzantine, Medieval and Modern Greek: Their origin and ethnological implications, Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών 47 (1982) 322. Ηβ. [Σ.] Παπαδημητρίου, Βυζαντινά [Χρονικά], V, [1898] 733.

27. Θήρα, Κάρπαθο, Κύπρο, Λέσβο, Μεγίστη, Οία, Σύμη, Τήλο και το κοντινό Λιβύσσι της Λυκίας. Βλ. και Αθ. Σακελλάριου, Τα Κυπριακά, ήτοι Γεωγραφία, Ιστορία και Γλώσσα της νήσου Κύπρου 2 (1891) 293.

28. Θήρα, Κύπρο, Πάτμο. Βλ. και Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών, στη λ. αλογοβυζάστρα.

πως η λέξη αυτή με την πρώτη της σημασία δόθηκε σαν παρατσούκλι σε κάποιον που κρατούσε τα μάτια του μισόκλειστα εξ αιτίας της πάθησης των ματιών του, της μυωπίας. Πολύ νωρίς το βρίσκουμε σαν παρωνύμιο σε βυζαντινούς συγγραφείς. Δεν αργεί όμως να καθιερωθεί και να επισημοποιηθεί πια σαν επώνυμο²⁹. Σ' αυτή του τη λειτουργικότητα το βρίσκουμε στο Νικητά Χωνιάτη, συγγραφέα του 12ου αιώνα: «ο πρωτοστράτωρ Μανουήλ ο Καμυτζίης», στα *Opuscula* του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, επίσης συγγραφέα του 12ου αιώνα, σε μολυβδόβουλλο του ΙΒ'-ΙΓ' αιώνα, στα *Acta* των Miklosich-Müller και αλλού.

Όστε το επώνυμο Καμυτζίης ξεκινάει από την κατηγορία των παρωνυμίων και μάλιστα των υποτιμητικών. Και για την ακρίβεια από την πάθηση του πιο σπουδαίου αισθητηρίου οργάνου, των ματιών. Η λέξη σαν επώνυμο, παρωνύμιο και τοπωνύμιο, δεν είναι άγνωστη και από άλλα μέρη της πατρίδας μας³⁰.

* * *

Καψαλώνης: Η υπόθεση που διατύπωσα στον πρόλογο, ότι δηλ. τα ικαριακά επώνυμα που παρουσιάζω εδώ μπορούν να είναι βυζαντινά όχι μόνο τύποις αλλά και ουσία, φτάνει στα όρια της βεβαιότητας. Πραγματικά σε έγγραφα³¹ του ΙΣΤ' αιώνα βρίσκω κάποιον Καριώτη παπά με το όνομα Γεώργιος Καψαλώνης. Η χρονολογία του εγγράφου δε δείχνει φυσικά και την παλαιότητα της οικογένειας αυτής. Ποιός ξέρει άραγε πόσο βαθειά πάει η ρίζα της γενιάς του; Άλλωστε κι ο ίδιος ο παπά-Γεώργιος Καψαλώνης δεν απέχει παρά μια-δυο μόνο γενιές από τους βυζαντινούς του προγόνους. Να υπάρχει άραγε συγγένεια αίματος με τους μακρινούς απογόνους του στασιαστή Καψαλώνη της κοντινής στην Ικαρία περιοχής του Μαιάνδρου;

Αρκετοί Βυζαντινοί συγγραφείς όχι μόνο αναφέρουν το επίθετο Καψαλώνης αλλά αισθάνονται την υποχρέωση να εξηγήσουν τους λόγους για

29. Παπαδημητρίου, Βυζαντινά, 722. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Ευσταθίου τα Λαογραφικά, ΙΙ (1950) 281. Βλ. και Miklosich-Müller, *Acta*, 1,370. Ν. Κωνσταντόπουλου, Βυζαντινά μολυβδόβουλλα του εν Αθήναις Εθνικού Νομισματικού Μουσείου, σ. 165, αρθ. 636.

30. Επώνυμα: Φ. Κουκουλέ, Αθηνά 53 (1949) 210. Α. Κολίτση, Περί των κυρίων ονομάτων και των επωνύμων των Κυπρίων, Αθήναι 1964, 84. Παρωνύμια: Μ. Κριαρά, Συμβολή εις τα νεοελληνικά παρωνύμια, Αθηνά 44 (1932) 182. [Φ.] Κουκουλέ, Βυζαντινών [Βίος και πολιτισμός], VI, [1955] 479. Τοπωνύμιο: στο Καμυτζίου Χίος (Βροντάδος). βλ. Αρχ. Ιστ. Λεξικό.

31. Μελά, Ιστορία, ΙΙ, 72, 272.

τους οποίους πήρε την παραπάνω επωνυμία. Έτσι ο Νικήτας Χωνιάτης εξηγεί: «μάλιστα δε τους αλώνας ελυμαίνετο, όθεν και Κανσαλώνης εκέκλητο»³². Ο Αλέξιος Κανσαλώνης δεν είναι άλλος από το γνωστό στασιαστή του 1190 μ.Χ., που προσπάθησε χωρίς επιτυχία να πάρει την εξουσία από τον αυτοκράτορα Ισαάκιο Β΄ Άγγελο (1185-1195 μ.Χ.). Να πώς ιστορεί αυτό το γεγονός ο πατέρας της νεώτερης ιστορίας μας Κ. Παπαρρηγόπουλος: «εστασίασε πρότον εις τας κατά Μαίανδρον πόλεις Αλέξιός τις όστις μετά πολλής επιτηδειότητος υπεκρίνατο τον ατυχή υιόν του Μανουήλ Κομνηνού· και παραλαβών συνεργούς τους Σελδζούκους κατέστρεφε τας περί τον ποταμόν εκείνον πόλεις όσαι δεν ήθελον να υποταχθώσιν, έκαιεν ιδίως τα αλώνια, όθεν και Κανσαλώνης επεκλήθη...»³³.

Βλέπουμε λοιπόν πως το επίθετο Κανσαλώνης δόθηκε αρχικά σαν παρωνύμιο σε κάποιον που έκαιε κάποτε αλώνι ή είχε την τάση για λόγους εκδίκησης ή πυρομανίας κλπ. να βάζει φωτιά στ' αλώνια και να καίει τη σοδειά. Δεν άργησε όμως κι αυτό, όπως έγινε με τα περισσότερα βυζαντινά παρωνύμια, να περάσει στην τάξη των επωνύμων.

Εξ άλλου είναι γνωστή η κακή συνήθεια που είχαν οι Βυζαντινοί να καίνε αλώνια, δρόμους, καλύβες ή να κόβουν δάση, αμπέλια, κλπ., παρόλο που οι νόμοι ήταν δρακόντιοι. Έτσι διαβάζουμε στην Εξάβιβλο του Αρμενόπουλου ότι: «ο καίων σωρόν σίτου έξω πόλεως χειροκοπείται»³⁴. Η εκδικητική και καταστροφική μανία είναι τέτοια που καθρεφτίζεται ολοζώντανα στα βυζαντινά παρωνύμια και κατοπινά επώνυμα, όπως Κανσαλώνης, Καψοκαλύβης, Καψορρύμης, Κοψοδάσος, Κοψαμπέλης κλπ. Όλα τα παραπάνω δεν μου επιτρέπουν να παρασυρθώ από την απίθανη προφορική παράδοση, που θέλει κάποιον Καφάκο να παίρνει το παρόνομα Κανσαλώνης, «επειδής ηπήαν να τον κάφουν στ' αλώνι»³⁵. Επί πλέον δεν μου το επιτρέπει ούτε η σημασιολογία του ονόματος ούτε ο τρόπος διαβίωσης των Ικαρίων στον «αιώνα της αφανείας», το 16ο, γιατί είναι βεβαιωμένο ότι οι Ικάριοι «συνέχισαν τα άλλα μέτρα της αμυντικής κατά της πειρατείας, της συντηρήσεως των βιγλών... καθώς και της αποφυγής της από θαλάσσης αντιλήψεως καπνού ή φωτός επί της νήσου»³⁶! Η περάβαση της πάγιας βιωτικής λοιπόν μέριμνας δε θα ήταν μια ανεργήνη αποκοττιά;

32. Νικ. Χωνιάτης, 551, 11. Σάθα, Σύνοψις 400, 8. Moritz, Zunamen, I, 23. Κουκουλέ, Βυζαντινών, VI, 501. Πβ. Moritz, Zunamen, II, [1897-1898] 56.

33. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία, VI, 274.

34. Αρμενόπουλου, Εξάβιβλος, 6, 12, 4. Κουκουλέ, Βυζαντινών, VI, 501.

35. Πουλιανού, Λαογραφικά, I, 43-4.

36. Μελά, Ιστορία, II, 54, 81. Παμφίλη, Ιστορία, 110.

Το επώνυμο *Καψαλώνης* είναι σύνθετο³⁷. Έχει δημιουργηθεί από το λαό εξεπίτηδες και είναι συμπύκνωση της παρακάτω ολόκληρης φράσης: «εκείνος που καίει αλώνι». Σαν επώνυμο είναι σήμερα σπάνιο. Ακούγεται μόνο στη γειτονική Σάμο. Σαν τοπωνύμιο όμως με τον τύπο *Βράχος του Καψαλώνη (ο)* είναι σημαντικό ότι από πολύ παλιά το βρίσκω στην ίδια την Ικαρία, κι ακόμα δε λείπουν τα τοπωνύμια *Καψάλωνας (ο)* στη Γιόλου Κύπρου και στην Αξό Δυτ. Κρήτης, *Καψαλώνι (το)* στην Τριφυλία Πελοποννήσου και *Καψάλωνα (τα)* στη Δίβριτσα Γορτυνίας³⁸. Έτσι επιβεβαιώνεται ότι οι άνθρωποι έρχονται και παρέρχονται, όμως τα τοπωνύμια είναι «επιγραφαί γεγλυμμένα επί του εδάφους, ίνα μαρτυρώσι περί των άλλοτε υπαρχόντων» και γίνονται γεφύρια που ενώνουν τις διάφορες ιστορικές εποχές του έθνους³⁹.

* * *

Μελισσηνός: Το δικαίωμα να καταπιαστώ μ' αυτό το επώνυμο μου το έδωσε η μοναδική Μελισσηνή ψηφοφόρος από το «*Καρκινάγρι*» της Ικαρίας. Το επώνυμο αυτό σέρνει πίσω του μια τρισένδοξη ιστορία 1300 χρόνων⁴⁰. Ο πρώτος Μελισσηνός της ιστορίας είναι κάποιος άρχοντας της Πόλης στις αρχές του 8ου αιώνα. Ανάμεσα στις πολλές δεκάδες⁴¹ Μελισσηνούς ξεχωρίζει ο Αλέξιος Μελισσηνός, ο επονομαζόμενος Στρατηγόπουλος. Είναι ο ελευθερωτής της Πόλης στα 1261 από τα χέρια των Λατίνων.

Το όνομα «παπά Λέος Μελισσηνός» σημειώνει ένα έγγραφο με χρονολογία 1748⁴². Αυτή η χρονολογία είναι το *terminus post quem* του επωνύμου. Από τότε τουλάχιστο έχουμε τη σιγουριά ότι υπάρχουν Μελισσηνοί στο νησί.

37. Παπαδημητρίου, Βυζαντινά, V, 730. Γ. Χατζιδάκη, ΜΝΕ, 2 (1907) 524.

38. Επώνυμο: ΧΙΛ 946, σ. 108 (Σάμου). Τοπωνύμια: Μελά, Ιστορία, ΙΙ, 73. ΧΙΛ 318, σ. 18 (Κύπρου). Επ. Ετ. Κρητ. Σπ., ΙΙ (1939) 383 (Αξού). ΧΙΛ 1055, σ. 360 (Τριφυλίας). ΧΙΛ 504, σ. 6 (Δίβριτσα).

39. Αντ. Μηλιαράκη, Μεσσαριά, Δελτ. Ιστ. Εθν. Εταιρ. 4 (1892) 423.

40. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία, ΙV, 465, 471. V, 86, 446. VI 17, 61, 213-6, 296, 472. VII 179, 340, 343, 345. ΜΕΕ[στη λ. Μελισσηνός.

41. Γ. Κεδρηνού, ΙΙ 55, 5. Γ. Φραντζή, 133, 15: «Ως επί το πλείστον τινάς εκ τούτου του γένους των Μελισσηνών και Στρατηγοπούλους επωνόμαζον και εν ταις χρονικαίς ιστορίαις ούτως έγγραφον τους Μελισσηνούς Στρατηγοπούλους, δι' αιτίαν τοιαύτην τον γαρ Αλέξιον Καίσαρα τον Μελισσηνόν, τον και την Κωνσταντινούπολιν ελευθερώσαντι εκ της Λατίνων χειρός, Στρατηγόπουλον επωνόμαζον διά την μάμμην αυτού».

42. Μελά, Ιστορία, ΙΙ, 274.

Με το επώνυμο έχουν ασχοληθεί αρκετοί επιστήμονες⁴³ Έλληνες και ξένοι: Ο Δ. Βαγιακάκος έχει γράψει ιδιαίτερη ενδιαφέρουσα ιστορική μελέτη με τίτλο «Μελισσηνοί και Κοντόσταβλοι εκ Μάνης εις Ζάκυνθον 1509». Δεν ερμηνεύει όμως γλωσσικά το επώνυμο. άλλωστε δεν είναι αυτός ο σκοπός του. Στόχος του είναι μέσ' από τα νοταριακά έγγραφα, να βρεί το νήμα που ενώνει τους Ζακυνθινούς Μελισσηνούς με το γενεαλογικό τους δέντρο, που είχε την έδρα του στο Πρασταίο της Μάνης.

Ο Σταμνόπουλος δεν αποκλείει το επώνυμο να προέρχεται από τις σωματικές ιδιότητες του κατόχου. Σ' αυτό το συμπέρασμα τον οδηγεί η γνώση ότι η θηραϊκή λέξη μελισσηνός σημαίνει εκείνον που έχει μελανά μάτια⁴⁴.

Ο Ξανθοουδίδης πάλι υποστηρίζει ότι το επώνυμο Μελισσηνός προέρχεται από το επίθετο μελισσός. Μελισσηνός λοιπόν είναι εκείνος που έχει το χρώμα του μελιού⁴⁵.

Ο Moritz αντίθετα το κκατάσσει στα επαγγελματικά επώνυμα: δηλαδή εκείνος που ασχολείται με τις μέλισσες, ο μελισσοουργός⁴⁶.

Τέλος ο Μιχαηλίδης Νουάρος γράφει πως το επώνυμο είναι εθνικό⁴⁷. Όμως το τοπωνύμιο Μελάσσων της Μ. Ασίας, απ' όπου παράγει το επώνυμο, όσο κι αν έψαξα, δεν το βρήκα.

Η διαφωνία των ερευνητών μου επιτρέπει να πάρω θέση πάνω στο ζήτημα και να πω την άποψή μου:

Από μια πρώτη ματιά φαίνεται πως το επώνυμο Μελισσηνός έχει

43. Π. Χιώτου, *Ιστορία της Επτανήσου*, 3 (1863) 133-7. Γ. Ρωμανού, *Γρατιανός Ζώρζης αυθέντης Λευκάδος* (1870) 14-5. † Παράμυθιας και Φιλιατών Αθηναγόρα, *ΕΕΒΣ* 8 (1931) 134-147. Α. Σιγάλα, *ΕΕΒΣ* 12 (1936) 480. Δ. Βαγιακάκου, *Μελισσηνοί και Κοντόσταβλοι εκ Μάνης εις Ζάκυνθον 1509*, *Επ. Μεσ. Αρχ.* 3 (1951) 141-9. Δ. Βαγιακάκου, *Βυζαντινά ονόματα και επώνυμα εκ Μάνης, Πελοποννησιακά Γ-Δ'* (1959) 188-9. Κ. Άμαντου, *Γλωσσικά Μελετήματα* (1964) 93. Δ. Βαγιακάκου, *Μάνη και Ζάκυνθος*, Πρακτ. τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου (1967) 26. Γ. Μοσχόπουλου, *Πρακτ. Δ' Διεθν. Κρητολ. Συν.* 2 (1981) 274. Γ. Πεντόγαλου, *Πρακτ. Δ' Διεθν. Κρητολ. Συν.* 2 (1981) 415, 418. Χρ. Τσικριτσής-Κατσονάκη, *Κρητικά επώνυμα επαγγελματικά και δηλωτικά τίτλων και αξιωμάτων* (1981) 144, κ.ά.

44. Γ. Σταμνόπουλου, *Βόλτες ονοματολογικές, σειρά πρώτη* (1929) 67.

45. Στ. Ξανθοουδίδου, *Οικογενειακά επώνυμα Κρητών προελθόντα εκ ποιμενικών και κτηνοτροφικών όρων*, *Λεξικογρ. Αρχ.* 6 (1923) 340.

46. Moritz, *Zunamen*, II, 20, 28. Πβ. Moritz, *Zunamen*, I, 14, 25, 40. Παπαδημητρίου, *Βυζαντινά*, V, 732.

47. Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, *Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου* 2 (1934) 158.

την κατάληξη -η νό ς. Η κατάληξη αυτή θεωρείται μάλλον σα βυζαντινή. η αντίστοιχη αρχαία είναι η -ι νό ς. Η βυζαντινή κατάληξη -η νό ς φανερώνει εκείνον που κατάγεται από κάποιο μέρος. Έτσι λέμε ότι το βυζαντινό επώνυμο Κομνηνό ς προέρχεται από την κωμόπολη Κομνη, το Ζαγορηνό ς από το Ζαγόρι, το Κασανδρηνό ς από την Κασσάνδρα, το Λακαπηνό ς από τη Λακάπη, το Πατρηνό ς από την Πάτρα, το Ραδηνό ς από τη Ράδη κλπ. Βλέπουμε λοιπόν πως οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούν πολύ συχνά την κατάληξη -η νό ς για να δηλώσουν τα εθνικά επώνυμα. Όστε δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το επώνυμό μας Μελισσηνό ς είναι εθνικό. Προβάλλει όμως έντονα το ερώτημα ποια είναι εκείνη η βυζαντινή τοποθεσία που χάρισε το όνομά της; Φυσικά δεν πρόκειται να έχει άλλο όνομα από το Μέλισσα. Το όνομα όμως αυτό έχουν τρεις μικρές αρχαίες πολιτείες, χωρίς να λογαριάσω και τα τρία νεώτερα χωριά⁴⁸. Η πρώτη βρίσκεται στα ανατολικά της Μεγάλης Φρυγίας, η δεύτερη, που δεν την αγνοεί ο Εκαταίος, στη Λιβύη και η τελευταία κοντά στην Κυζικό. Αν είμαι υποχρεωμένος να διαλέξω, τότε δίνω την προτίμησή μου στην τελευταία. Σε βοήθειά μου έρχεται ο Στέφανος ο Βυζάντιος, ως σημειωθεί συγγραφέας του βου μ.Χ. αιώνα, που γράφει στα Εθνικά του: «έστι και εν Κυζίκω κώμη Μελισσα. Το εθνικόν Μελισσηνός ως Κυζικηνός».

Δεν πρέπει να αγνοήσω όμως ότι και η κορφή του όρους Αθέρας στην Ικαρία λέγεται Μέλισσα. Η δημιουργία τοπικών επωνύμων από ονόματα βουνών δεν είναι άγνωστη, πβ. τα Ολύμπιος, Πάρνης, Τζουμέρκας. Αν λοιπόν το βουνό χάρισε το όνομά του, για να δημιουργηθεί το εθνικό επώνυμο, τότε το Καριώτικο επώνυμο μάλλον δεν θα πρέπει να έχει συγγενική σχέση με τον ένδοξο βυζαντινό οίκο των Μελισσηνών. Θα πρόκειται απλώς για μια παράλληλη μέσα στο χρόνο δημιουργία του ίδιου επωνύμου από ομώνυμα ξέχωρα τοπωνύμια. Ακριβώς όμως αυτό υπογραμμίζει την ιδεολογική ενότητα του Βυζαντίου σε στεριές και θάλασσες.

Πριν ή μετά την πτώση της Πόλης οι Μελισσηνοί σκορπίστηκαν στην Αμβρακία, Ζάκυνθο, Θεσσαλία, Θράκη (Αίνο, Ξάνθη κ.α.), Κέρκυρα, Κεφαλλονιά, Κρήτη, Λευκάδα, Μίλητο, Νάξο, Πελοπόννησο (Ιθώμη, Λακωνία, Μάνη, Μεσσηνία, Μονεμβάσια κ.α.), Ρόδο, Σάμο - Γαλλία, Κρότωνα, Napoli, Roma⁴⁹. Σήμερα το επώνυμο βρίσκεται στη Ζάκυνθο, Κάρπαθο, Κεφαλλονιά, Κρήτη, Σίφνο, Χίο και δε λείπει απ' την Ικαρία.

Τα επώνυμα δοξασμένων οικογενειών υπήρχε συνήθεια να δίνονται σα βαφτιστικά στο λαό. Έτσι ο ονοματοθέτης πίστευε ότι το νεοφώτιστο θα κλη-

48. Στ. Βυζαντίου, Εθνικά 1 (1849) 442. ΜΕΕ, στη λ. Μέλισσα.

49. Βλ. υποσημ. 43.

ρονομούσε και τις αρετές του άρχοντα, του λόγιου, του στρατηλάτη. Έτσι πρέπει να ερμηνευθούν τα βαφτιστικά ο Μελισσηνός, η Μελισσηνιά στη Λέσβο κ.α., όπως ακριβώς και τα επίσης βαφτιστικά Δούκας, Κομνηνός, Παλαιολόγος, Συρόπουλος κλπ. Το τοπωνύμιο Μελισσηνέας (ο), που βρίσκεται στη Βόρ. Ήπειρο, είναι το μοναδικό που επιβίωσε για να μας θυμίζει το δοξασμένο οίκο των Μελισσηνών⁵⁰.

* * *

Σκαραμαγγάς: Ελάχιστα είναι τα άτομα στη Νικαριά που προσφωνούνται μ' αυτό το δοξασμένο επώνυμο. Μόλις που γεμίζουν τα δάχτυλα του ενός χεριού, όπως αποδεικνύουν οι τωρινοί εκλογικοί κατάλογοι.

Το επώνυμο Σκαραμαγγάς προέρχεται φυσικά από το προσηγορικό σκαραμάγγιν, που για πρώτη φορά το συναντούμε στη χρονογραφία του Θεοφάνη. Ποιά η σημασία της λέξης; Το σκαραμάγγιν ή σκαραμάγγιον⁵¹ ή σκαράμαγκον ήταν ύφασμα και ένδυμα τη βυζαντινή εποχή. Τα σκαραμάγγια ήταν υφάσματα πολυτελείας. Ο Du Cange σημειώνει: «πάλιον, μικρόν βλαττίον και μικρότιμον, σκαραμάγγιον δε το μέγα και μεγαλότιμον». Πρώτης ποιότητας σκαραμάγγια υφάσματα ήταν τα μεταξωτά και τα χρυσοϋφαντα σε μεγάλη ποικιλία χρωματισμών (διάσπρα, διβένετα, δικίτρινα, διρρόδινα, οξέα, πορφυρά, πρασινορρόδινα, πρασινοτρίβλαττα κλπ.) και σε πολλές ποιότητες (διβλάττια, τριβλάττια, καστόρια, χρυσά, χρυσοκέντητα κλπ.). Και τα σκαραμάγγια υφάσματα και τα ενδύματα ήταν «κεκωλυμένα είδη», δηλ. δεν ήταν ελεύθερη, η κατασκευή, το εμπόριο και η χρήση τους. Σαν ένδυμα το σκαραμάγγι ήταν μάλλον ένας χιτώνας με μανίκια, που τον φορούσαν κυρίως τις επίσημες γιορτές οι αυτοκράτορες, οι αυλικοί, οι στρατιωτικοί και πολιτικοί άρχοντες⁵².

Η επωνυμία λοιπόν Σκαραμαγγάς θα δόθηκε σε κάποιον κατασκευαστή ή πωλητή του βυζαντινού εκείνου υφάσματος ή ενδύματος. Γιαυτό είμαι υποχρεωμένος να το κατατάξω στην κατηγορία των επαγγελματικών επωνύμων. Ας σημειωθεί ότι οι πρώτοι έμποροι σκαραμαγγίων, κατά την άποψη του Φουρίκη, πρέπει να κατάγονταν από τη γεωγραφική περιοχή της Καραμανίας ή Καρμανίας⁵³.

50. Βλ. το Αρχ. Ιστ. Λεξικό για τα σημερινά επώνυμα, βαφτιστικά και το βορειοηπειρώτικο τοπωνύμιο.

51. Θεοφάνους, Χρονογραφία, έκδ. De Boor, σ. 319, 17.

52. [Π.] Φουρίκη, [Περί του ετύμου των λέξεων] σκαραμάγγιον [— καβάδιον — σκαράνικον, Λεξικογρ. Αρχ.] VI, [1923] 444-463. ΜΕΕ στη λ. σκαραμάγγιον.

53. Φουρίκη, σκαραμάγγιον, VI, 459. Βλ. και J. Reiske, Commentarii ad

Το προσηγορικό σκαραμάγγι είναι λέξη περσική. Όμως το επώνυμο Σκαραμαγγιάς έχει εξελληνισθεί και ακολουθεί το ελληνικό κλητικό σύστημα, μια που στο ξενικό θέμα σκαραμαγγ- προστίθεται η συνηθισμένη βυζαντινή κατάληξη -άς. Η κατάληξη αυτή εκφράζει ανάμεσα στις άλλες σχέσεις και την παρούσα επαγγελματική⁵⁴ (πβ. Αροτράς, Ασβεστάς, Γλυκάς, Δοξαράς, Ζωναράς, Κλειδάς, Οψαράς κλπ.). Η κατάληξη -άς προέρχεται από την έας των προσηγορικών ονομάτων, που σχηματίστηκαν όπως ακριβώς και τα κύρια.

Το προσηγορικό σκαραμάγγι, εκτός από την έννοια του υφάσματος-ενδύματος, έχει και την έννοια της φράπας (υβριδίου του φυτού *Citrus limonia*, της οικογενείας των *Rutaceae*) στα νησιά Άνδρο, Κέα, Μήλο, Νάξο, Σύρο⁵⁵. Το επώνυμό μας δε φαίνεται να έχει σχέση με αυτό το ξινόδεντρο. Αυτό αποδεικνύεται από την ύπαρξη του αθηναϊκού τοπωνυμίου του Σκαραμαγγιά⁵⁶. Η μέχρι σήμερα διατήρησή του σε πτώση γενική αποδεικνύει την προέλευσή του από κυριώνυμο. Στη Ρόδο υπάρχει το τοπωνύμιο ο Σκαραμαγγιάς⁵⁷, δηλ. σε ονομαστική πτώση. Η μετάπτωσή του ίσως να έγινε και από το λάο, που με το πέρασμα τόσων αιώνων λησμόνησε την ιστορία του τόπου και του ιδιοκτήτη του. Αλίμονο όμως αν η μεταβολή του τοπωνυμίου, που βρίσκεται σε πτώση γενική, έγινε ή συνεχίζει να γίνεται με την επέμβαση της πολιτείας. Τότε εκατοντάδες δοξασμένα βυζαντινά επώνυμα θα ενταφιασθούν μια για πάντα κάτω από το φτιαχτό τοπωνύμιο. Το επώνυμο Σκαραμαγγιάς βρίσκεται ακόμα στην Κύπρο, Πάρο, Ρόδο και Χίο, και δε λείπει από τη Μήλο σαν παρωνύμιο⁵⁸.

* * *

Ψελλός: Ένα ικαριακό έγγραφο του 1670 μ.Χ. μας βεβαιώνει ότι τουλάχιστον από την εποχή αυτή βρίσκεται οικογένεια Ψελλών⁵⁹.

Η λέξη ψελλός είναι γνωστό αρχαιοελληνικό επίθετο και σημαίνει εκείνον που δεν μπορεί να αρθρώσει σωστά τις λέξεις παραλείποντας τότε κάποια γράμματα πότε κάποιες συλλαβές. Αυτή λοιπόν η σωματική πάθηση ήταν

Constant. Porph. de cerim., 459, 18. Σπράβωνος, Γεωγραφικά, Lipsiae 1845, 15,2,14. Στ. Βυζαντίου, 1 (1849) στη λ. Καρμανία.

54. Moritz, Zunamen, II, 28.

55. Βλ. το Αρχ. Ιστ. Λεξικού.

56. Φουρίκη, σκαραμάγγιον, VI, 456. Και αλλού.

57. ΧΙΛ 313, σ. 201.

58. Για τα τοπωνύμια, επώνυμα και παρωνύμια βλ. το Αρχ. Ιστ. Λεξικού και Χ. Παπαχριστοδούλου, Οικογενειακά επώνυμα Δωδεκανήσου. Αφιέρωμα Μ. Τριανταφυλλίδη (1960) 318.

59. Μελά, Ιστορία, II, 272.

και η αιτία της ονοματοθεσίας⁶⁰. Ο λαός για να δηλώσει αυτή την ιδιότητα κατέφυγε στον πλούσιο λεξιλογικό θησαυρό της γλώσσας μας και δανείστηκε εύκολα το απλό αυτό επίθετο που ταίριαζε. Αρχικά δόθηκε σαν παρωνύμιο, γρήγορα όμως εξελίχθηκε σε επώνυμο. Το ρόλο του επωνύμου παίζει ήδη από τις αρχές του 9ου αιώνα. Τότε εμφανίζεται στο φιλοσοφικό στερέωμα ο όχι άγνωστος Μιχαήλ Ψελλός και λίγο αργότερα, τον 11ο αιώνα, ο πασίγνωστος ομότεχνός του Ψελλός⁶¹. Η εξαφάνιση του επωνύμου Ψελλός θα οφείλεται, εκτός από τους άλλους λόγους (όπως γενοκτονίες πληθυσμών από τον κατακτητή, μεταδοτικές ασθένειες, έλλειψη αρσενικών παιδιών για τη διαίωνιση του επωνύμου κλπ.), και στο ότι το επίθετο Ψελλός με το πέρασμα του χρόνου έπαψε να ζει στο στόμα του λαού. Τη θέση του πήραν το μεσαιωνικό συνώνυμο επίθετο ψευδός και τα αρχαία βωβός, μογγός, τραυλός. Από τα επίθετα αυτά πλάστηκαν τα βυζαντινά υποτιμητικά επώνυμα ψευδάκης, Βωβός, Μογγός, Τραυλός. Το τελευταίο επώνυμο έχει και ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Μιχαήλ Β' ο Τραυλός (820-829 μ.Χ.).

Στο καριώτικο ιδίωμα είναι παρατηρημένο ότι υπάρχει δίπλωση του υγρού λ κυρίως εκεί που η αρχαία γλώσσα είχε διπλά. Έτσι στο όνομα ψελλός τα δύο λάμδα προφέρονται ξεχωριστά. Το βυζαντινό επώνυμο Ψελλός δεν υπάρχει δυστυχώς ούτε στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών ούτε στον τηλεφωνικό κατάλογο Αθηνών. Την ύπαρξή του σε παλιότερους καιρούς στη γειτονική Χίο μας επιβεβαιώνουν αδιάσειστα δύο μόνο κυριώνυμα τοπωνύμια στην εκφραστική πτώση της γενικής: του Ψελλού και του Ψαλλού⁶².

* * *

Καλό θα ήταν να συνέχιζα ως το τέλος την παρουσίαση των βυζαντινών επωνύμων. Όμως η κλεψύδρα του χώρου στο περιοδικό μας αμείλιχτα με προειδοποιεί να ολοκληρώσω την πρώτη μου συμβολή πάνω στα βυζαντινά επώνυμα, προσφέροντας χωρίς σχόλια την ανθοδέσμη των — αναπόδεικτων μέχρι στιγμής — ικαριακών βυζαντινών επωνύμων:

1. Επώνυμα από πατρωνύμια: Βασιλάκης, Καϊάφας, Λουκάς, Νεόφυτος, Νικήτα, Παύλος, Πέρρης, Σάββας, Στεφανάκης.

60. Moritz, Zunamen, II, 52. Κουκουλέ, Βυζαντινών, VI, 479. Πβ. Παπαδημητρίου, Βυζαντινά, V, 729.

61. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία, VI, 50, 285. ΜΕΕ στη λ. Ψελλός.

62. Βλ. το Αρχ. Ιστ. Λεξικό.

2. Επώνυμα από πατρωνύμια (σε πτώση γενική): Αργυρού, Βασιλείου, Θεοδώρου.

3. Επαγγελματικά (από κοινά επαγγέλματα, από τίτλους, εκκλησιαστικά λειτουργήματα, αξιώματα πολιτικά-στρατιωτικά): Βρανάς Γλυκός, Γραμματικός, Δούκας, Ιατρού, Καλαμαράς, Καλαφάτης, *Κοντόσταβλος [«Βασίλαρος»] Λάσκαρης, Μυστικός, Οικονόμος, Οικονόμου, Χρυσόχοος, Ψαράς.

4. Επώνυμα από παρωνύμια (από σωματικές-πνευματικές-ηθικές κλπ. ιδιότητες): Καρυοφύλλης, Κατούδης, Κεφαλάς, Κόκκινος, Κοντολέων, Κούρτης, Λαγός, Λάμπρου, Λαρδάς, Λεοντάρης, Λύκος, Μακρής, Μαυρίκης, Μαυρογένης, Μαύρος, Μελαχρινός, Μελέτιος, Μητροφάνης, Μωρού, Ξανθοπούλου, Ξηρός, Ορφανός, Πανταλέων, Πάρδος, Περδίκης, Πετεινός, Ρούσος, Σπανός, Τζίρος, Τριπόδης, Φωτεινός, Χάρακα, Χλωρός.

5. Τοπικά (Εθνικά): Βούλγαρης, Γενούζος, Γερμανός, Πατρηνός, Πολίτης, Ρόδιος, Σμυρναίος, Φράγκος, Φρα(ν)τζής⁶³.

ΣΤΑΥΡΟΣ Γ. ΚΑΤΣΟΥΛΕΑΣ

63. Στο corpus των υποτιθέμενων βυζαντινών επωνύμων της Ικαρίας μπορούν ακόμη να προστεθούν και τα: Βαγιανός, Βενιζέλος, Καλέργιος, Κατζάς, Καφάκος, Κουπήφαρης, Λαμπάρδας, Μάζαρης, Μαρίνος.

SUMMARY

S. Katsouleas, *Byzantine surnames from the island of Icaria (Aegean Sea)*.

The author offers a solution to the problem of the origin of byzantine surnames from Icaria. He deals with an abundant material such as: historical sources, itineraries of Greek and foreign travelers, inscriptions, coins and linguistic and onomastic sources i.e. place-names drawn from archaeological material (palaces, castles, temples, ruined villages). The oral tradition has also been used as a source of the cultural life of the island and the character of its inhabitants.

The (5) surnames Kammítsis (Καμμύτσης), Kapsalónis (Καψαλώνης), Melissinós (Μελισσηνός), Skaramagás (Σκαραμαγκᾶς), Psellós (Ψελλός) are analyzed from their historical and linguistic point of view to be proved as genuine byzantine out of almost a hundred surnames of Icaria which are not proved yet as byzantine since their examination still goes on.

ΓΛΩΣΣΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΛΑΓΟΝΙΑΣ

Ὁ πρῶην δῆμος ᾿Αλαγονίας¹ ἔχει ιδιαίτερο γλωσσογεωγραφικὸ ἐνδιαφέρον. Ἀποτελεῖ σημεῖο συναντήσεως πολλῶν ἰσογλώσσων, ποὺ χαρακτηρίζουν εἴτε τὸ ἰδίωμα τῆς Μάνης εἴτε τὸ ἰδίωμα τῆς Μεσσηνίας. Ἐνας συγκερασμὸς στοιχείων — φωνητικῶν, μορφολογικῶν, λεξιλογικῶν — ἀπὸ τὰ παραπάνω ἰδιώματα ἰδιοποιῶν τὸ ἰδίωμα τῆς περιοχῆς ᾿Αλαγονίας.

Οἱ διοικητικοί, πολιτικοοικονομικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ δεσμοὶ τῆς περιοχῆς μὲ τὸ κυρίως γεωγραφικὸ κέντρο, τὴν Καλαμάτα, ἀποτελοῦν τὴν πηγὴ τῶν μεσσηνιακῶν ἰδιωματικῶν στοιχείων στὸ ἰδίωμα τῆς ᾿Αλαγονίας. Παράλληλα ἢ ἱστορικὴ παράδοση καὶ ἢ διαχρονικὴ πορεία τῆς περιοχῆς ἀντικατοπτρίζονται στὴ γλῶσσα τῆς (σλαβικῆς καὶ τουρκικῆς λέξεις κλπ.), ἐνῶ ἢ ἴδια ἢ γεωγραφικὴ τῆς θέση στὸν Ταῦγετο στὰ σύνορα Μάνης - Λακωνίας - Μεσσηνίας τῆς δίνει τὸν χαρακτήρα γλωσσικοῦ-γεωγραφικοῦ κόμβου.

Ἄν καὶ κάθε γλωσσογεωγραφικὴ ἐξέταση συναντᾷ σήμερα μεγάλη δυσκολία στὴν ἀνεύρεση ἀλώβητων ἰδιωματικῶν τύπων ἐξαιτίας τῆς ἐπικρατήσεως τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς γλώσσας καὶ συνεπῶς τῆς παραφθορᾶς μέχρι σχεδὸν ἐξαφανίσεως τῶν ἰδιωμάτων, θὰ προσπαθήσουμε νὰ προσδιορίσουμε τὰ κοινὰ φαινόμενα τῶν ἰδιωμάτων τῆς περιοχῆς ᾿Αλαγονίας καὶ τῶν γύρω περιοχῶν Μάνης καὶ Μεσσηνίας χαράζοντας ἔτσι τὶς σχετικῆς ἰσογλώσσους στὸ χῶρο αὐτό.

Εἶναι κοινὴ διαπίστωση σήμερα ὅτι ἢ ὑποχώρηση τῶν ἰδιωμάτων εἶναι γενικὸ φαινόμενο καὶ μόνο μερικῆς φωνητικῆς ἀποχρώσεις ἢ κάποιους ἰδιόμορφους μορφολογικὰ τύπους μπορεῖ νὰ ἐπισημάνει κανεὶς, κυρίως στὴ γλῶσσα ὑπερηλικῶν προσώπων ἢ καὶ νεωτέρων, ὅταν συντρέχουν ιδιαίτεροι παράγοντες, ὅπως ἀπομονωμένη γεωγραφικὴ ἢ πολιτιστικὴ περιοχὴ, περιορισμένη παιδεία κλπ.². Βέβαια τὰ ἰδιώματα ποὺ πλησιάζουν τὸ χαρακτηρισμὸ «διάλεκτοι»,

1. Ὁ πρῶην δῆμος ᾿Αλαγονίας περιλαμβάνει τὰ χωριά: ᾿Αλαγονία (παλιὰ ὄνομασία Σίτσοβα), ᾿Αρτεμισία (Τσερνίτσα), Νέδουσα (Μεγάλῃ ᾿Αναστάσοβα), Πηγῆς (Μικρῃ ᾿Αναστάσοβα), Λαδᾶς καὶ Καρβέλι.

2. Βλ. Χρ. Μπασιέα-Μπεζαντάκου, ᾿Η σημερινὴ γλωσσικὴ κατάσταση στὸ νομὸ Πιερίας, Λεξικογραφικὸν Δελτίον, 14 (1982) 243.

όπως τὸ Κυπριακὸ καὶ τὸ Κρητικὸ, διατηροῦνται ἀρκετὰ ἔντονα καὶ σήμερα. Ἐπίσης τὸ ἰδίωμα τῆς Μάνης, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει στὴ μελέτη αὐτὴ — τὸ ἰδίωμα δηλ. μιᾶς περιοχῆς ποὺ μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ἦταν ἀπομονωμένη πολιτιστικὰ καὶ μὲ δυσχέρεια στὶς ἐπικοινωνίες μὲ γειτονικὲς περιοχὲς — διατηρεῖται σὲ ὀρισμένα χωριὰ ἀρκετὰ καθαρὸ.

Τὸ γλωσσικὸ ὕλικὸ ποὺ ἀποτελέσει τὴ βάση τῆς ἐργασίας αὐτῆς, προέρχεται ἀπὸ προσωπικὴ μου ἐρευνα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1982³. Εἰσαγωγικὰ ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἰδιωματικὸς λόγος τῆς περιοχῆς Ἀλαγονίας ἔχει σήμερα σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν Κοινὴ Νεοελληνικὴ. Οἱ ἀναφερόμενοι ἰδιωματικοὶ τύποι εἴτε φωνητικὰ εἴτε μορφολογικὰ ἢ λεξιλογικὰ εἶναι προϊόντα κυρίως μνήμης καὶ ὄχι ζωντανῆς σημερινῆς γλώσσας. Μόνον ἐλάχιστα ἄτομα — συνήθως ὑπερήλικα — μιλοῦν σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ τὸ ἰδίωμα.

Φ Ω Ν Η Τ Ι Κ Η

Τὸ φαινόμενο τοῦ τσιτακισμοῦ, ποὺ εἶναι ἀπὸ τὰ βασικὰ φωνητικὰ γνωρίσματα τοῦ ἰδιώματος τῆς Μάνης, χαρακτηρίζει καὶ τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀλαγονίας. Εἶναι στὴν τελευταία βαθμίδα τῆς ἐξελικτικῆς πορείας του, δηλ. ἔχει τὴ μορφή

$$\begin{matrix} \kappa & \rightarrow & \tau\sigma & / & - & \left\{ \begin{matrix} e \\ i \end{matrix} \right\}, \end{matrix}$$
 ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὴν περιοχὴ τῆς ἔξω Μάνης. Ἡ ἰσό-

γλωσσος συνεπῶς, ποὺ ὀροθετεῖ τὸ φαινόμενο τοῦ τσιτακισμοῦ τῆς μορφῆς

$$\begin{matrix} \kappa & \rightarrow & \tau\sigma & / & - & \left\{ \begin{matrix} e \\ i \end{matrix} \right\} \end{matrix}$$
 πρὸς τὰ δυτικά, ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν Ἐξω Μάνη καὶ καταλήγει

στὴν Ἀλαγονία. Παραδείγματα τσιτακισμοῦ αὐτῆς τῆς μορφῆς ἀναφέρουμε τίς λέξεις: τσεφάλι, τσαί, τσουρούλα, Ἀτζέλω, ἀτζίστρι ἀντὶ κεφάλι, καί, κυρούλα, Ἀγγέλω, ἀγκίστρι. Ἀνατολικὰ καὶ νότια τῆς περιοχῆς τοῦ τσιτακισμοῦ

$$\begin{matrix} \kappa & \rightarrow & \tau\sigma & / & - & \left\{ \begin{matrix} e \\ i \end{matrix} \right\} \end{matrix}$$
 ἐκτείνεται ἡ περιοχὴ τῆς προηγούμενης βαθμίδας τοῦ τσι-

τακισμοῦ, δηλ. τῆς φάσεως
$$\begin{matrix} \kappa & \rightarrow & \hat{z}^4 & / & - & \left\{ \begin{matrix} e \\ i \end{matrix} \right\}, \end{matrix}$$
 ἡ ὁποία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν

περιοχὴ τῆς χερσονήσου τῆς Μάνης, ποὺ ἀναφέραμε, ἐπικρατεῖ καὶ στὴν Κρήτη μὲ ἐνδιάμεση γέφυρα τὰ Κύθηρα⁵.

3. Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ δὲν ὑπάρχει καμμία γλωσσικὴ συλλογὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ἀλαγονίας.

4. $\hat{z} = \kappa$ δασύ καὶ $\hat{g} = g$ (γγ, γκ) δασύ.

5. Βλ. Ν. Κ ο ν τ ο σ ὄ π ο υ λ ο υ, Ἐπιγλωσσικά ἰδίωμα τῶν Κυθέρων, Ἀθηνᾶ 78 (1980-1982), 127.

Οἱ φθόγγοι μπ, ντ, γκ προφέρονται χωρὶς τὸ ἔρρινο στοιχεῖο τους, ὅπως καὶ στὴ Μάνη. Ἡ ἰσόγλωσσος λοιπὸν τῶν μέσων ἠχηρῶν συμφώνων b, d, g περικλείει ὀλόκληρη τὴ χερσόνησο τοῦ Ταϊνάρου, τὴν περιοχὴ Ἰαλαγονίας, τὰ μεσσηνιακὰ περάλια πρὸς τὸ Ἰόνιο Πέλαγος καὶ συνεχίζεται στὰ Ἐπτάνησα.

Ἡ ἀπουράνωση καὶ συγχρόνως δάσυνση τῶν συριστικῶν σ καὶ ζ εἶναι φαινόμενο ποὺ ἀκούγεται συχνὰ καὶ σήμερα στὴν περιοχὴ ποὺ μελετᾶμε. Π.χ. ἡ κατεβαδὰ ἀντὶ κατεβασιά, οἱ φορεδῆς ἀντὶ φορεσιές, τὰ κορίτσα ἀντὶ κορίτσια, ἡ ἀφουδὰ ἀντὶ ἀφουσιά, (= τὰ περιπτώματα τοῦ μεταξοσκώληκα), τὰ τραπέζια ἀντὶ τὰ τραπέζια. Συνεπῶς ἡ σχετικὴ ἰσόγλωσσος περικλείει τὴν Ἰαλαγονία, ὅπως καὶ ὀλόκληρη τὴν Πελοπόννησο, ἀφήνοντας ἔξω τὴ Μάνη. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἐπίσης κάποια παράταξη τοῦ φθόγγου i, ὅταν προηγεῖται τοῦ συριστικοῦ. Π.χ. ἀντὶ μιδακά ἀντὶ μισιακά⁶ < μεσιακά, καρούθα ἀντὶ καρούσια (= καρυδήσια).

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ συνοδίτου φθόγγου i σὲ συμφωνικὰ συμπλέγματα ἀπαντᾷ καὶ στὴν Ἰαλαγονία ὅπως καὶ στὴ Μάνη, Μεσσηνία καὶ σὲ ἀρκετὲς ἄλλες περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου. Παραδείγματα ἀναφέρουμε τὶς λέξεις: καπινός, ἀποχερισῆς, χέρισσο, πινίγω ἀντὶ καπνός, ἀποχερσιῆς, χέρσο, πινίγω.

Ἡ ἀρχαία προφορὰ τοῦ υ ως ου σώζεται σὲ ἀρκετὲς λέξεις, ὅπως θουρίδα ἀντὶ θυρίδα, τρούπα ἀντὶ τρύπα, τρουπώνω ἀντὶ τρυπώνω, ἀναχούτα (= Προστακτικὴ τοῦ ρ. ἀναχύνω). Τὸ φαινόμενο ἔχει μεγάλη ἐπίδοση στὴ Μάνη, ἐνῶ ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἀρκετὲς λέξεις στὴ Μεσσηνία.

Ἐρωτηματικὰ δημιουργεῖ ἡ διάσωση τοῦ τύπου ἀπονιῆ^εστα ἀντὶ ἀπονιῆστεια (= ἡ τελευταία Κυριακὴ τῆς Ἀποκριᾶς) καθὼς καὶ ἡ φωνητικὴ παράταξη τοῦ φθόγγου i, ὅταν προηγεῖται τοῦ συριστικοῦ καὶ συμβαίνει ἀπουράνωση, ποὺ ἀνάφερα παραπάνω. Ὅπωςδὴποτε εἶναι παρακινδυνευμένο νὰ μιλήσει κανένας γιὰ καθολικότητα ἐπενθέσεως μὲ τόσο ὀλιγάριθμα παραδείγματα.

Πτώση μεσοφωνηεντικοῦ γ παρατηρεῖται σὲ ἀρκετὲς λέξεις καὶ εἶναι φαινόμενο ποὺ ἀπαντᾷ στὰ περισσότερα πελοποννησιακὰ ιδιώματα. Π.χ. παούρι, πέταε, ἀλλαῆ ἀντὶ παούρι, πέταγε, ἀλλαγή.

Ἡ ἀνομοιωτικὴ ἀποβολὴ τοῦ τελικοῦ -ς σὲ λέξεις ποὺ προηγοῦνται τῶν ἀτόνων κτητικῶν ἀντωνυμικῶν τύπων τοῦ α' προσώπου εἶναι φαινόμενο ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ιδιώματα τῆς Μάνης⁷ καὶ τῆς Ἰαλαγονίας. Π.χ. ὁ χοῖρο μας ἀντὶ ὁ χοῖρος μας καὶ ἀναλογικὰ ὁ πατέρα μου ἀντὶ ὁ πατέρας μου.

Ἀπὸ τὸ ἐξεταζόμενο ἰδίωμα μποροῦμε νὰ σημειώσουμε καὶ ἄλλα φωνη-

6. Παρετυμολογικὰ πρὸς τὸ μισός. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, Μέσα καὶ Νέα Ἑλληνικά, 2, 407.

7. Βλ. Δ. Βαγιακάκου, Γλωσσικὴ συγγένεια Κρήτης καὶ Μάνης, Λεξικογραφικὸν Δελτίον, 12 (1972), 6.

τικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ὅμως εἶναι μεμονωμένα καὶ ἀφοροῦν ὀρισμένες λέξεις χωρὶς ν' ἀποτελοῦν κανόνα. Γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς λεξιλογικὲς περιπτώσεις γλωσσογεωγραφικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε:

ε > ο *δρομόνι* ἀντὶ *δερομόνι*, ἐνῶ στὴ Μάνη καὶ στὴ Μεσσηνία λέγουν *δρομόνι*.

ε > ι *ξίστροωγος*, *μισάδρα*, ὅπως καὶ στὴ Μεσσηνία, ἐνῶ στὴ Μάνη λέγουν κυρίως *ξέστρωτος* (κοινό).

ι > ε *πλερωμή*, *πλερώνω*. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Μάνη.

ου > ο *σκολαρίτσι* ἀντὶ *σκουλαρίτσι* < *σκουλαρίκι*
β > φ *ἀνεμοστρόφιλος* ἀντὶ *ἀνεμοστρόβιλος*. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Μάνη.
θ > τ *τειάφι*, *τειαφίζω*, *τειαφαστένεια* ἀντὶ *θειάφι*, *θειαφίζω*, *θειαφαστένεια*. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Μάνη, ἐνῶ στὴ Μεσσηνία ἀπαντοῦν οἱ τύποι *κειάφι*, *κειαφίζω*, *κειαφαστένεια*.

τ > τσ *κατσαχνιά* ἀντὶ *καταχνιά*. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Μάνη καὶ στὴ Μεσσηνία.

Συχνὲς εἶναι οἱ ἀπλοποιήσεις τῶν συμφωνικῶν συμπλεγμάτων:

γμ > μ *στιμὴ* ἀντὶ *στιγμὴ*. Τὸ ἴδιο στὴ Μάνη καὶ στὴ Μεσσηνία.

γν > ν *νέθω* ἀντὶ *γνέθω* Ἐπίσης *νέμα* < *γνέμα* ἀντὶ τοῦ κοινοῦ *νῆμα*. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Μάνη.

Σὲ ὀρισμένες λέξεις ἔχουμε πτώση τοῦ *ι* καὶ *ου* ὅπως *κορ'τάτσι* ἀντὶ *κοριτσάτσι* < *κοριτσάκι* (στὴ Μεσσηνία ἀπαντᾷ ὁ τύπος *κορ'τσάκι*), *σ'κιὰ* ἀντὶ *συκιά*, *βόρ'γα* ἀντὶ *βόρηγα* (κοινὸ *μποροῦσα*), *μ'κρά* ἀντὶ *μικρά*, *βουσ'λάω* ἀντὶ *βουσουλάω*, *σοῦρ'πωσε* ἀντὶ *σουρούπωσε*. Ὁ τελευταῖος τύπος ἀπαντᾷ καὶ στὴ Μεσσηνία.

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Τὸ φαινόμενο τῆς συνιζήσεως, ἡ συνεκφώνηση δηλ. τῶν φωνηεντικῶν ἀκολουθιῶν *ia - io - iu - ea - eo - eu*, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν Κοινὴ Νεοελληνικὴ, ἀπαντᾷ καὶ στὴν περιοχὴ τῆς Ἀλαγονίας. Συνεπῶς ἡ ἰσόγλωσσος τοῦ ἀσυνιζήτου, φαινομένου ποὺ εἶναι ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ἰδιώματος τῆς Ἐξω Μάνης, δὲν περιλαμβάνει τὴν Ἀλαγονία. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ ἀσυνιζητοὶ τύποι *σκορπέος* καὶ *κορέος*, οἱ ὁποῖοι λέγονται στὴν περιοχὴ ποὺ ἐξετάζουμε.

Στὴν κλίση τοῦ ἄρθρου ἰδιομορφία εἶναι ἡ ἐξαφάνιση τοῦ τελικοῦ *ν* στὸ ἄρθρο τῆς γενικῆς πληθυντικοῦ: τῶ ἀντὶ τῶν, πλ.χ. τῶ *θυγατερῶνε*, τῶ *παιδιῶνε*, ἐνῶ στὴ Μάνη καὶ στὴ Μεσσηνία ἔχουμε ἀντίστοιχα τοῦ π.χ. τοῦ *βαιδιῶνε* (Ἐξω καὶ Ἀνατολικὴ Μάνη), τοῦ *παιδιοῦνε* (Μέσα Μάνη), τοῦ *βαιδιοῦνε* (Μεσσηνία).

Ἀντίθετα, ὅπως βλέπουμε στὰ παραπάνω παραδείγματα, στὸ ἰδιῶμα τῆς Ἀλαγονίας, ὅπως καὶ σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν Πελοπόννησο, τὸ τελικὸ -ν τῆς γενικῆς πληθυντικοῦ τῶν ὀνομάτων, καθὼς καὶ τῆς καταλήξεως -ον τῆς αἰτιατικῆς

ένικοῦ, δὲν ἐξαφανίζεται, ἀλλὰ διατηρεῖται καὶ στηρίζεται μὲ τὴν προσθήκη ἑνὸς -ε, π.χ. *λογιῶνε, παιδιῶνε, τὸν ξέρονε*.

Ὁ σχηματισμὸς τοῦ ἐνεργητικοῦ ἀορίστου μὲ τὴν κατάληξη -ξα ἀντὶ -σα συνηθίζεται καὶ σήμερα στὸν ἰδιωματικὸ λόγο τῆς Ἀλαγονίας, ὅπως καὶ στὴ Μάνη, π.χ. *ἐθάμαξα ἀντὶ ἐθαύμασα, ἄρχιξα ἀντὶ ἄρχισα, ἐρώτηξα ἀντὶ ἐρώτησα, περπάτηξα ἀντὶ περπάτησα*.

Παράλληλα σχηματίζονται καὶ τύποι ἐνεργητικοῦ ἀορίστου μὲ τὴν κατάληξη -κα ἀντὶ -σα. Ὁμοίους μορφολογικοὺς τύπους συναντᾶμε στὴ Μάνη καὶ στὴ Μεσσηνία. Π.χ. *ἀβόλυκα ἀντὶ ἀπόλυσα, ἀλησμόνηκα ἀντὶ λησμόνησα, ἄφηκα ἀντὶ ἄφησα*. Στὸ φαινόμενο λοιπὸν αὐτὸ ἢ περιοχὴ ποὺ ἐξετάζομε, ἀποτελεῖ τὸ πεδίο πάλης τῶν δύο καταλήξεων, ἔχομε δηλ. ἐπαλληλία τῶν ἰσογλώσσων τῶν δύο παραπάνω καταλήξεων.

Ὁ παρατατικὸς τῶν περισπωμένων ρημάτων σχηματίζεται μὲ τὶς καταλήξεις -αγα ἢ -ηγα ἀντὶ τῆς κοινῆς -οῦσα. Τὸν ἴδιο σχηματισμὸ βρῖσκομε στὰ ἰδιώματα τῆς Ἐξω Μάνης καὶ τῆς Μεσσηνίας. Π.χ. *προφώναγα, ἔζηγες, τήραγε, βαρήγαμε, νοάγατε, φορήγανε, ζήγανε*.

Ὁ παρατατικὸς τῶν βαρυτόνων ρημάτων στὴ μέση φωνὴ σχηματίζεται στὸ τρίτο πληθυντικὸ πρόσωπο μὲ τὴν κατάληξη -όδαστε, ποὺ λέγεται καὶ στὴ Μάνη παράλληλα μὲ τὴν κατάληξη -όδουστε, ἀντὶ τῆς κοινῆς -όντουσαν. Π.χ. *καθόδαστε ἀντὶ καθόντουσαν, ἀφουγραζόδαστε ἀντὶ ἀφουγκραζόντουσαν, γενόδαστε ἀντὶ γενόντουσαν*. Ἀντίστοιχα στὴ Μεσσηνία καθὼς καὶ στὴ βορειοδυτικὴ Πελοπόννησο ἔχει ἐπίδοση ἢ κατάληξη -όσαντε.

Καὶ στὴν ἐξεταζόμενη περιοχὴ, ὅπως σ' ὀλόκληρη τὴν Πελοπόννησο, συνηθίζονται οἱ ἀσυναίρετοι τύποι τῶν περισπωμένων ρημάτων. Π.χ. *κουτουλάω (= κόβω δένδρα), τσοιλοπονάεις (= κοιλοπονᾶς), βουχάει (= καταβρέχει)*. Ἐπίσης, ὅπως καὶ στὴ Μάνη, στὸ δεύτερο ἐνικὸ πρόσωπο τῶν δισυλλάβων ρημάτων εἶναι εὐχρηστοὶ οἱ ἀσυναίρετοι τύποι, π.χ. *λέεις, τρώεις*.

Ρήματα μὲ κατάληξη -έσκω, ποὺ συνηθίζονται στὴ Μάνη, λέγονται καὶ σήμερα στὴν Ἀλαγονία, π.χ. *μεινέσκω (= μένω), ἀλαφρονέσκω (= ἐλαφρώνω)*.

Ἐπίσης διαφορετικὲς καταλήξεις ἀπὸ τὶς κοινὲς παίρνουν καὶ πολλὰ ρήματα ὅπως *σαπαίνω ἀντὶ σαπίζω, μαζώνω ἀντὶ μαζεύω, ξεφυτριάζω ἀντὶ ξεφυτρώνω, ζυγιάζω ἀντὶ ζυγίζω, δένω ἀντὶ ντύνω, φένω ἀντὶ ψήνω, χτένω ἀντὶ χτίζω*. Ὁμοίους τύπους βρῖσκομε στὴ Μάνη καὶ στὴ Μεσσηνία.

Συνήθως παραλείπεται τὸ καταληκτικὸ -ς στὴν προστακτικὴ μονολεκτικῶν ρηματικῶν τύπων, φαινόμενο ποὺ ἀπαντᾶ καὶ στὴ Μεσσηνία. Π.χ. *δό μας⁸ ἀντὶ δός μας, βέ ἀντὶ μπές, βγέ ἀντὶ βγές*. Ἰδιόμορφοι ἐπίσης τύποι προστα-

8. Ὁ τύπος δό μας λόγω ἀνομοιογενεῖς ἀποβολῆς τοῦ τελικοῦ -ς ἀπαντᾶ καὶ στὴ Μάνη. Βλ. Δ. Βαγιακάκου, ὁ. π. (σημ. 7) 7.

κινητῆς εἶναι: ἄκο ἀντί ἄκου (τὸ ἴδιο καὶ στὴ Μάνη), φέγα καὶ φέγατε ἀντί φύγε καὶ φύγετε (τὸ ἴδιο καὶ στὴ Μάνη), χᾶϊ (= πήγαινε), ἀντίστοιχα στὴ Μάνη χᾶε καὶ στὴ Μεσσηνία ἄϊ (κοινό).

Πτώση τοῦ καταληκτικοῦ -ς παρατηροῦμε καὶ στὴν κατάληξη -οντας/ώντας τῆς μετοχῆς, π.χ. σκούζοδα ἀντί σκούζοντας, τραγουδώδα ἀντί τραγουδώντας. Τὸ ἴδιο φαινόμενο ἀπαντᾷ καὶ στὴ Μεσσηνία.

Τὸ ρῆμα εἶμαι σχηματίζει τὸ τρίτο ἐνικὸ πρόσωπο στὸν ἐνεστώτα μὲ τὸν τύπο εἶναι, ὅπως στὴ Μάνη⁹ καὶ στὴ Μεσσηνία. Στὸ τρίτο πληθυντικὸ πρόσωπο στὸν παρατατικὸ λέγονται οἱ τύποι ἤδαστε, ἤσαδε (τὸ ἴδιο στὴ Μεσσηνία) καὶ ἤδαстан ἀντί τοῦ κοινοῦ ἤσαν.

Σχετικὰ μὲ τὶς παραγωγικὲς καταλήξεις ποὺ ἔχουν ἐπίδοση στὸ ἐξεταζόμενο ἰδίωμα παρατηροῦμε τὰ ἑξῆς:

Συχνὴ εἶναι ἡ κατάληξη -ώνας σὲ οὐσιαστικὰ ποὺ δηλώνουν τόπο, π.χ. ἀπολυσώνας (= χωράφι ἐλεύθερο γιὰ βοσκή), χαλικουργιώνας (= χωράφι, τόπος μὲ πολλὲς πέτρες). Παρόμοιους σχηματισμοὺς ὀνομάτων συνκντᾶμε στὴ Μάνη καὶ στὴ Μεσσηνία.

Ἡ μεγεθυντικὴ κατάληξη -ίνα, διαδεδομένη στὴ Μάνη, χρησιμοποιεῖται καὶ στὸ ἐξεταζόμενο ἰδίωμα, π.χ. πιατίνα (= τὸ μεγάλο πιάτο), τσοιλίνα (= ἡ μεγάλη κοιλιά). Στὴ Μεσσηνία ἡ κατάληξη αὕτη δὲν συνηθίζεται.

Στὸν ὑποκορισμὸ ἐπικρατεῖ κυρίως ἡ παραγωγικὴ κατάληξη -άτσι < -άκι (κοινή), ὅπως καὶ στὴ Μάνη, καὶ ἐλάχιστα χρησιμοποιεῖται ἡ ὑποκοριστικὴ κατάληξη -ούλι/-ούλα, ποὺ εἶναι συχνὴ στὴ Μεσσηνία. Σὲ λίγα ἐπίσης παραδείγματα βρίσκουμε τὴν ὑποκοριστικὴν κατάληξη -ούδα, π.χ. πλακούδα (= ἡ μικρὴ πλάκα).

Τὰ ἀνδρωνυμικὰ σχηματίζονται μὲ τὶς παραγωγικὲς καταλήξεις -αινα (π.χ. Βατζέλαινα, ἡ γυναίκα τοῦ Βαγγέλη), -ίνα π.χ. (Νικολίνα, ἡ γυναίκα τοῦ Νίκου) καὶ -οῦ (π.χ. Πετροῦ, ἡ γυναίκα τοῦ Πέτρου), ποὺ προσθέτονται στὸ ἐπώνυμο ἢ στὸ βαπτιστικὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρα. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο σχηματίζονται τὰ ἀνδρωνυμικὰ καὶ στὴ Μάνη. Στὴ Μεσσηνία ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸν τὸν σχηματισμὸ πολὺ συνηθισμένη εἶναι καὶ ἡ ἔνωση ἐπωνύμου, βαπτιστικοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνδρα καὶ μιᾶς ἀπὸ τὶς παραπάνω παραγωγικὲς καταλήξεις (π.χ. Βουτσονίκαϊνα, ἡ γυναίκα τοῦ Νίκου Βούτσα (ἐπών.), Λιμπεροδημήτραϊνα, ἡ γυναίκα τοῦ Δημήτρη Λιμπέρη (ἐπών.)). Ἡ τελευταία αὕτη μορφή ἀνδρωνυμικοῦ εἶναι ἄγνωστη στὴν Ἀλαγονία.

Τὰ πατρωνυμικὰ σχηματίζονται μὲ τὴν προσθήκη στὸ ἐπώνυμο τῆς παραγωγικῆς καταλήξεως -άτσι γιὰ τὰ ἀρσενικὰ καὶ -ίτσα γιὰ τὰ θηλυκὰ, ὅπως καὶ στὴ Μάνη. Π.χ. Κουτουμανάτσι, ὁ γιὸς τοῦ Κουτουμάνου (ἐπών.), Κουτουμανίτσα, ἡ κόρη τοῦ Κουτουμάνου.

9. Βλ. Δ. Βαγιαζάκου, ὁ.π. (σημ. 7) 11.

Μὲ τὴν παραγωγικὴν κατάληξιν -αῖοι στὸ ἐπώνυμο σχηματίζονται τὰ οἰκογενειακά, ὅπως στὴ Μεσσηνία καὶ στὴν περιοχὴ τῆς ᾽Εξω Μάνης, π.χ. Κουτουμναῖοι. Στὴν ᾽Ανατολικὴ καὶ Μέσα Μάνη ἐπίδοση ἔχει ἡ κατάληξις -ιάνοι, π.χ. Κουλιάνοι ἀπὸ ἐπώνυμο Κουλάκος.

Στὸν πίνακα ποὺ ἀκολουθεῖ συνοψίζομε τὰ κυριότερα κοινὰ φωνητικὰ καὶ μορφολογικὰ στοιχεῖα τοῦ ἰδιώματος τῆς ᾽Αλαγονίας μὲ τὰ ἰδιώματα Μάνης καὶ Μεσσηνίας (Τὸ * δείχνει ὅτι τὸ φαινόμενο ἀπαντᾷ, ἡ — ὅτι δὲν ἀπαντᾷ καὶ τὸ ο ὅτι ἀπαντᾷ μερικῶς).

α/α	᾽Αλαγονία	Μάνη	Μεσσηνία
1. Τσιτακισμὸς	*	*	—
2. ᾽Αρρινα h, d, g	*	*	ο
3. ᾽Απουράνωσις + δάσυνσις συριστικοῦ	*	—	*
4. ᾽Ανάπτυξις συνοδίτου φθόγγου i	*	*	*
5. Προφορὰ τοῦ υ ὡς ου	ο	*	ο
6. Πτώσις μεσοφωνηεντικοῦ γ	*	*	*
7. ᾽Αποβολὴ τοῦ τελικοῦ -ς, ὅταν προηγείται τῶν κτητικῶν μας, μου	*	*	—
8. Συνίξις	*	—	*
		(᾽Εξω Μάνη)	
9. Γενικὴ ἄρθρου τῶ ἀντὶ τῶν	*	—	—
10. ᾽Ενεργητικὸς ἀόριστος σὲ -ξα ἀντὶ -σα	*	*	—
11. ᾽Ενεργητικὸς ἀόριστος σὲ -κα ἀντὶ -σα	*	*	*
12. Παρατατικὸς περισπωμ. ρημ. σὲ -αγα ἢ -ηγα ἀντὶ -οῦσα	*	*	*
		(᾽Εξω Μάνη)	
13. Παρατατικὸς βαρυτόνων ρημ. γ' πληθ. προσ. -όδαστε	*	*	—
14. ᾽Ασυναίρετοι τύποι τῶν περισπωμένων ρημάτων	*	*	*
15. Ρήματα σὲ -έσκω	*	*	—
16. Πτώσις τοῦ -ς στὴν κατάλ. -οντας/ώντας τῆς μετοχῆς	*	—	*

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ

Ὅπως στὴ φωνητικὴ καὶ στὴ μορφολογία παρατηρήσαμε ἀρκετὰ κοινὰ σημεῖα τοῦ ἰδιώματος τῆς περιοχῆς ᾽Αλαγονίας μὲ τὰ ἰδιώματα Μάνης καὶ Μεσσηνίας, ἔτσι καὶ στὸ λεξιλόγιο διαπιστώνομε ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ κοινῶν λέξεων. Ἐνδεικτικὰ παραθέτομε μίαν σειρὰ λέξεων ποὺ λέγονται α) στὴν ᾽Αλαγονία καὶ στὴ Μάνη καὶ β) στὴν ᾽Αλαγονία καὶ στὴ Μεσσηνία.

α) Λέξεις κοινές στη Μάνη και στην Άλαγονία:

ἀδικανεύω = ἀποζημιώνω, ανταμείβω

ἀπόστσα, ἦ = ἦ σκιά

ἀομίδι, τὸ = ἡ ἄρθρωση τῶν ὀστέων

ἀτζί, τὸ = τὸ πόδι

βούρβουνας, ὁ = ἡ μηλολόνη (κοινὸ χρυσόμυγα) στὴν Ἔξω Μάνη, ὁ σκαρ-
βαῖος στὴν Άλαγονία

γαλακῶνει (τὸ στάρι) = ἀρχίζει νὰ μεστῶνει τὸ σιτάρι

δὲν ἔχει δελιμάνι — φράση, δὲν συγκρατεῖται

εἶδαμῶς = εἶδεμῆ

ἔτσεδὰ = ἔτσι

κόπιτσας, ὁ = ὁ σκόρος

κοπιτσόφαγε (τὸ ροῦχο) = καταστράφηκε ἀπὸ τὸ σκόρο

μαρτυρικά, τὰ = τὰ χρήματα ποὺ δίνει ἡ μητέρα τοῦ παιδιοῦ στὴ βάφτιση
σ' ὅποιον τῆς πρωτολέει τὸ ὄνομα τοῦ παιδιοῦ τῆς

νάκα, ἦ = φορητὴ κούνια ἀπὸ δέρμα ἢ λινάτσα γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ βρέφους

ὄδας = ὅταν

πιταυτοῦ = ἐξεπίτηδες, γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ

σκλῆμος, ὁ = εἶδος σαλιγκαριοῦ. (Στὴν Ἔξω Μάνη ὁ τύπος σκλημέος)

σκουτέλα, ἦ = πήλινη λεκάνη

σούρνω = μαζεύω ἔλιες

συνδαύλιστρο, τὸ = συνδαύλιστρο

συνδαυλάω = συνδαυλίζω

φορτσέρι, τὸ = τὸ μπαούλο (στὴ Μεσσηνία ὁ τύπος φουρτσέρι)

χαιράμενος = εὐχὴ «νὰ εἶσαι χαρούμενος»

χαράρι, τὸ = τὸ μεγάλο σακκὶ γιὰ ἄχυρα

χοδρογουλιάζω = σκληραίνουν τὰ οὖλα τοῦ βρέφους κατὰ τὴν ὀδοντοφυΐα.

β) Λέξεις κοινές στη Μεσσηνία και στην Άλαγονία:

βαζουნიές, οἱ = οἱ καλάμιες ποὺ μένουν στὰ χωράφια μετὰ τὸν θερισμό. Στὴν
Άλαγονία λέγουν ἐπίσης καὶ τὶς ξερὲς βελόνες ἀπὸ τὰ πεῦκα

βούρβουνας, ὁ = ὁ σκαρβαῖος

βουτούμι, τὸ = τὸ φυτὸ σκίρπος ὁ λιμναῖος

γροθαριά, ἦ = φυτῶριο μὲ νεαρὲς ἔλιες «γροθάρεις» γιὰ μεταφύτευση. (Στὴ
Μάνη λέγεται περιβόλι)

κακκαβολίθια, τὰ = οἱ πέτρες ποὺ στηρίζουν τὸ κακκάβι (= χύτρα) στὴ φωτιά.

Στὴ Μεσσηνία χρησιμοποιεῖται παράλληλα καὶ ὁ τύπος κακκαβόλιθρα.

καμούφι, τὸ = λωρίδα ἀπὸ ὕφασμα διακοσμητικὴ σὲ φορέματα (βολάν)

οὔλος = ὄλος

πεζούλα, ἡ = χωράφι σὲ ἐπικλινές μέρος, ἔπου τὸ χῶμα συγκρατεῖται μὲ τοῖχο.

(Ἡ λέξη μὲ τὴ παραπάνω σημασία λέγεται καὶ στὴν 'Ανατολικὴ Μάνη)

ρόγι, τὸ = τὸ κόψιμο τῶν δένδρων καὶ τῶν θάμνων. (Στὴ Μάνη: ρόγισμα)

στρατεύει (τὸ μωρὸ) = κάνει τὰ πρῶτα βήματα

σφελίδα, ἡ = ἡ φέτα. (Στὴ Μάνη: σφελίτσα)

χαλικουργιῶνας ὁ = χωράφι ποὺ ἔχει πολλές πέτρες.

Ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς λέξεων ποὺ εἶναι κοινές καὶ στὰ τρία ἐξεταζόμενα ιδιώματα ('Αλαγονίας - Μάνης - Μεσσηνίας) ἢ λέγονται καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν Πελοπόννησο, ἀλλὰ εἶναι ἄγνωστες στὴν Κοινὴ Νεοελληνική. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε :

ἀδερφώνει (τὸ στάρι) = φυτρώνει πολυκάλαμο

ἀλληστρατίζω = παραλογίζομαι

ἀνακολώνω = ἀναποδογυρίζω

ἀποσπεροῦ = ἀπόψε

ἀτός σου = τοῦ λόγου σου, ἐσύ

βότσα, ἡ = εἶδος δοχείου

δράκος, ὁ = τὸ ἀρσενικὸ ἀβάπτιστο βρέφος

δρακούλα, ἡ = τὸ θηλυκὸ ἀβάπτιστο βρέφος

ζεβερέκι, τὸ (μὲ τσιτακισμὸ ὁ τύπος ζεβερέτσι στὴν 'Αλαγονία καὶ στὴ Μάνη)
= ὁ μάνταλος τῆς πόρτας

κατσούλα, ἡ = ἡ γάττα

κενώνω (μὲ τσιτακισμὸ ὁ τύπος τσενώνω στὴν 'Αλαγονία καὶ στὴ Μάνη) =
ἀδειάζω τὸ φαγητὸ ἀπὸ τῆ γύτρα στὸ πιάτο

κλωνά, ἡ = ἡ κλωστή

λάκκος, ὁ = ὁ ἀργαλειὸς

λόζος, ὁ = τὸ παράσπιτο ποὺ μένει ὁ χοῖρος

λότζα, ἡ = τὸ παράσπιτο

ὄγοιος -α -ο = ὄποιος -α -ο (στὴ Μεσσηνία ὅμως εἶναι εὐχρηστὴ ἡ Γενικὴ ὄτινους -ης -ου καὶ ὄχι ὁ τύπος ὄγοιανου / ὄγοιανης, ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν 'Αλαγονία καὶ στὴ Μάνη)

πισκίρι, τὸ (μὲ τσιτακισμὸ ὁ τύπος πιστσίρι στὴν 'Αλαγονία καὶ στὴ Μάνη) =
τὸ ὕφασμα μὲ τὸ ὁποῖο σκεπάζουν τὰ ψωμιὰ γιὰ νὰ φουσκώσουν

πούργι, τὸ = τὸ καλάθι

προκάνω = προφθάνω

σπολλάτη = φράση «εἰς πολλὰ ἔτη»

τρακάδα, ἡ = στοιβάς ρούχων, γιοῦκος.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἓνας ἀριθμὸς λέξεων ἀπὸ τὴν 'Αλαγονία εἶναι ἄγνωστος στὰ γειτονικὰ ιδιώματα, ὅπως π.χ.

δουράς, ὁ = ποσότητα νήματος (τρεῖς θηλειές περίπου)

γουζί, τὸ = γουρούνι

καταύλι, τὸ = τὸ χωράφι ποὺ συνορεύει μὲ τὸ σπίτι
 κοτσιρίκλα, ἦ = ἡ σαύρα
 κουτσουδάρι, τὸ = τὸ γλωρὸ κλαδὶ δένδρου
 λόθρα, ἦ = τὸ καρφὶ ποὺ μπαίνει στὸ πέταλο τοῦ ζώου
 ὀκνά, ἦ = τρύπα τοῦ βαρελιοῦ
 παρμακλίτσα, τὰ = τὰ ξύλα τοῦ φράχτη
 πίσκαφο, τὸ = ἐργαλεῖο λιχνίσματος
 σκουριά, ἦ = ἡ νηνίδα στὸ κεφάλι τοῦ βρέφους
 φροῦτζος, ὁ = ἡ μηλολόνη (κοινὸ χρυσόμυγα)
 χουροχουρίδα, ἦ = ἡ κουκουβάγια

Ἄρκετὲς λέξεις ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ἀλαγονίας εἶναι ἀρχαιοπινεῖς, ἐνῶ παράλληλα ὑπάρχει καὶ ἓνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ξενικῶν λέξεων (σλαβικὲς, τουρκικὲς). Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε:

Ἀρχαιοπινεῖς λέξεις:

ἄρατος¹⁰ < ἀόρατος. Ἡ λέξη λέγεται στὴ φράση «ἔγινε ἄρατος» (= ἔξαφανίστηκε)
 ἄρμος, ὁ (= ὁ ἀστράγαλος) < ἀρχ. ἄρμος
 βουτούμι¹¹ < ἀρχ. βούτομον (= τὸ φυτὸ σκίρπος ὁ λιμναῖος)
 ἐδυνάστη < Ἄβρ. ἐδυνάσθην¹²
 θουρίδα, ἦ < ἀρχ. θυρίς
 κακκάβι, τὸ > κακκάβιον < κακκάβι¹³
 κάλπη, ἦ (= δοχεῖο) < ἀρχ. κάλπη
 καταλαχάτης, ὁ (= ὁ περαστικός, ὁ τυχαῖος) < ἀπὸ ρ. καταλαγχάνω
 κανκιά, ἦ (= ξύλινη λεκάνη) < μεταγεν. καύκη (= ξύλινο ποτήρι)
 κόλυβας, ὁ (= τὸ βαθύτερο σημεῖο τοῦ ποταμοῦ) < ἀρχ. κόλυμβος¹⁴
 κουτσουδάρι, τὸ (= τὸ γλωρὸ κλαδὶ τοῦ δένδρου) < ἀπὸ ἀρχ. κοσύμβη¹⁵
 λεβέτι, τὸ < ἀρχ. λέβης
 λείχω¹⁶ (= γλείφω)
 λίμνα, ἦ (= λίμνη) — δωρισμὸς
 πίλακκο, τὸ (= χωράφι σὲ ἴσιωμα) < ἐπὶ + λάκκος

10. Γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξης βλ. Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς καὶ N. Andriotis, Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten, Wien 1974.

11. Βλ. Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς.

12. Βλ. N. Andriotis, ὅ.π. (σημ. 10) s.v. δόναμα.

13. Βλ. N. Andriotis, ὅ.π. (σημ. 10).

14. Βλ. N. Andriotis, ὅ.π. (σημ. 10).

15. Βλ. N. Andriotis, ὅ.π. (σημ. 10).

16. Βλ. N. Andriotis, ὅ.π. (σημ. 10).

πίνος, ὁ (= ἡ λιπαρὴ οὐσία στὰ μαλλιά τοῦ προβάτου) < ἀρχ. πίνος¹⁷
 συνδούλιστρο καὶ ρ. συνδουλάω < συνδουλίζω¹⁸ < σύν + δαυλός
 σφυρίδι (= σακκούλι) < σφυρίδιον < σφυρίς¹⁹
 ὑπουργα, τὰ (= τὰ σύνεργα τοῦ ἀργαλειοῦ) < ἐπίθ. ὑπεργος²⁰
 χαλεύω (= ζητῶ) < δωρικὸ χαλή (= παλάμη)²¹.

Ἀπὸ τῆς ξενικῆς λέξεως τοῦ ιδιώματος τῆς ᾽Αλαγονίας ἐνδεικτικὰ ἀναφέρομε :

α) Σλαβικῆς προελεύσεως :

κοζά, ἡ (= μαλλὶ γιδήσιο) < σλαβ. koza²²
 κόπιτσας, ὁ (= ὁ σκόρος) < σλαβ. kopicz²³
 κορά, ἡ (= ἡ κρούστα τοῦ ψωμιοῦ, ἡ φλούδα) < σλαβ. korá²⁴
 λόζος, ὁ (= τὸ παράσπιτο ποῦ μένει τὸ γουρούνι) < σλαβ. lož²⁵
 Λουκά, ἡ (τοπων.) < σλαβ. loka²⁶ (= λειβάδι)
 βορίτσα, ἡ (= τὸ πεῦκο) < σλαβ. boruka²⁷
 ὀκνά, ἡ (= ἡ τρύπα τοῦ βαρελιοῦ) < σλαβ. okno²⁸
 Πλεσιβίτσα, ἡ (τοπων.) < σλαβ. plešivib²⁹
 Τέβριτσα, ἡ (τοπων.)³⁰
 Τοπολίντσα, ἡ (τοπων.)³¹

Ἐπίσης σλαβικὴ ἡ κατάληξις στὸ τοπωνύμιον ᾽Αναστάσοβα³².

β) Τουρκικῆς προελεύσεως :

βαζός, ὁ (= ἡ βάση τοῦ βαρελιοῦ < τουρκ. baz (= τὸ πέλμα τοῦ ποδιοῦ)
 βοζᾶς, ὁ (= τὸ θολὸ νερὸ) τουρκ. hoz (= φαιδός)

17. Βλ. N. Andriotis, ὁ.π. (σημ. 10).

18. Βλ. N. Andriotis, ὁ.π. (σημ. 10).

19. Βλ. N. Andriotis, ὁ.π. (σημ. 10).

20. Βλ. N. Andriotis, ὁ.π. (σημ. 10).

21. Βλ. Γ. Χατζιδάκι, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου, 9, 45 κ.έξ. καὶ 12, 38 κ.έξ.

22. Βλ. G. Meyer, Neugriechische Studien, (Wien 1894), 2, 31.

23. Βλ. G. Meyer, ὁ.π. (σημ. 22) 2, 33.

24. Βλ. G. Meyer, ὁ.π. (σημ. 22) 2, 33.

25. Βλ. G. Meyer, ὁ.π. (σημ. 22) 2, 39.

26. Βλ. E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch (Heidelberg 1924), 739.

27. Βλ. G. Meyer, ὁ.π. (σημ. 22) 2, 44.

28. Βλ. G. Meyer, ὁ.π. (σημ. 22) 2, 49.

29. Βλ. M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland (Leipzig 1970), 47.

30. Βλ. M. Vasmer, ὁ.π. (σημ. 29), 76.

31. Βλ. M. Vasmer, ὁ.π. (σημ. 29), 222.

32. Βλ. M. Vasmer, ὁ.π. (σημ. 29), 128 καὶ 161.

βουρούσι, τὸ (= ἐξόγκωμα ἀπὸ κτύπημα) < τουρκ. *vuruş* (= τὸ κτύπημα)
γεμενί, τὸ (= εἶδος μαντηλιοῦ) < τουρκ. *yemeni* (= μαντήλι)
παρμακλίτσα, τὰ (= τὰ ξύλα τοῦ φράχτη) < τουρκ. *parmaklik* (= τὸ κιγκλί-
 δωμα)
πιστίρι, τὸ (= τὸ ὕφασμα μὲ τὸ ὁποῖο σκεπάζουν τὸ ζυμᾶρι γιὰ νὰ φουσκώ-
 σει) < τουρκ. *peskir* (= πετσέτα)
σοφράς, ὁ < τουρκ. *sofra*
τσατουμάς, ὁ (= μεσότοιχος ἀπὸ καλάμια) < τουρκ. *çatma* (= ξύλινος τοῖχος)
τσεπέ, ἡ (= ἡ κουτάλα) < τουρκ. *kerçe* (= κουτάλα)
τσουρούτικος (= ἐλαττωματικός) < τουρκ. *eürük* (= σάπιος)

Ἐναφέραμε ἤδη στὴν ἀρχὴ ὅτι ὁ ἰδιωματικὸς λόγος στὴν ἐξεταζομένη
 περιοχὴ σήμερα ἔχει σὲ πολὺ μεγάλου βαθμοῦ ἀλλοτριωθεῖ ἀπὸ τὴν Κοινὴ Νεο-
 ελληρικὴ γλῶσσα. Ἄλλὰ ὅμως, ὅπως συμβαίνει σὲ κάθε ἰδίωμα, «τὸ ἀδιάκοπο
 διαλεκτικὸ παιχνίδι ἀπὸ τὴ μιὰ μετὰξὺ νεωτερισμοῦ καὶ συντηρητισμοῦ, μετὰξὺ
 ἀτομικῆς δημιουργίας καὶ παράδοσης, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ παιχνίδι μετὰξὺ
 ἀτομικῆς πράξης καὶ κοινωνικοῦ κανόνα, μετὰξὺ ἑτερογένειας καὶ ὁμοιογένειας,
 ὅχι μόνου σὲ σχέση με τὴν κοινὴ γλῶσσα παρὰ καὶ σὲ σχέση μὲ τοὺς περιορι-
 σμένους κανόνες τῆς οἰκογένειας, τοῦ χωριοῦ κλπ.³³» ἰσχύει ἀπόλυτα καὶ στὸ
 ἰδίωμα ποὺ σκιαγραφήσαμε. Ταυτόχρονα ἡ ἐπισήμανση κοινῶν σημείων καὶ
 γενικὰ ἡ σύγκριση ἰδιωμάτων — ἔστω μέσα στὴ δυνατότητα τῆς σημερινῆς
 ἀλλοτριωμένης μορφῆς τους — εἶναι, νομίζω, μία ἀναγκαιότητα γιὰ τὴν κατα-
 νόηση καὶ τὴ μελέτη τῆς ἐξέλιξης τῆς ἴδιας τῆς Γλώσσας.

SUMMARY

This paper contains some remarks on the local dialect of the region of Alagonia from a geolinguistic point of view.

We attest some similarities, differences and particularities between the Alagonia dialect and the dialects of Mani and Messenia from the phonological, morphological and lexical aspects.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΠΑΣΕΑ-ΜΠΕΖΑΝΤΑΚΟΥ

33. Βλ. Eugenio Coseriu, 'Η Γλωσσογεωγραφία (μετάφρ. Κ. Μηνᾶ, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 57).

ΛΑΪΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ*

(Ενότητα, δημιουργικότητα και πλαστικότητα του λαϊκού λόγου. Με κάποια παραδείγματα από τη γλώσσα του δημοτικού τραγουδιού και την καθημερινή ομιλία των λαϊκών ανθρώπων)

Πριν από μερικά χρόνια, εξετάζοντας γενικά τις σχέσεις ποίησης και γλώσσας¹, μνημόνευα και τον λόγο εκείνο που λέει ότι «ο ποιητής δε μεταχειρίζεται τη γλώσσα όπως οι λεξικογράφοι και οι γραμματικοί, αλλ' όπως το παιδί και ο λαός»². Πολυδιάστατος και πολύπλευρος λόγος, που ένα δύο οριακά του σημεία είχα προσπαθήσει και τότε να καθορίσω και, κυρίως, ν' αποκλείσω την περίπτωση όπου θα ταύτιζε κανείς την ποιητική έκφραση με κάποιον, κάποτε αφελή και απλοϊκό, συσχετισμό των πραγμάτων με βάση την εξωτερική τους ομοιότητα, όπως το συνηθίζουν τα παιδιά και ο λαός. Όμως εδώ δεν πρόκειται για τον οποιοδήποτε λαό, αλλά για τον προικισμένο λαϊκό άνθρωπο, που τα πράγματα με τα οποία τον συνδέει μια καθημερινή, εμπειρική και βιωματική σχέση, που τα ζει δηλαδή καθημερινά, ξέρει και να τα ονομάζει και να τα περιγράφει με εκπληκτική, πολλές φορές, ακρίβεια και παραστατικότητα, πράγμα, βέβαια, ιδιαίτερα έκδηλο, όταν αυτός ο άνθρωπος κάνει λογοτεχνία, όταν εκφράζεται ποιητικά, όπως με το δημοτικό τραγούδι.

Για να φανεί τί εννοούμε με τον όρο ακρίβεια, σε συνδυασμό με την ποιητικότητα, που μας ενδιαφέρει εδώ, θυμίζουμε τους στίχους εκείνους από τη *Θεία Κωμωδία*, όπου ο Δάντης και ο Βεργίλιος προχωρούν στον έβδομο κύκλο

* Ανακοίνωση στο Δ' Συμπόσιο Ποίησης (Πανεπιστήμιο Πάτρας, 6-8/7/1984) με γενικό θέμα 'Το Δημοτικό Τραγούδι'.

1. Βλ. Θ. Νάκα, «Σχέσεις ποίησης και γλώσσας», *Πρακτικά του Α' Συμποσίου Νεοελληνικής Ποίησης* (Πανεπιστήμιο Πατρών, 3-5/7/1981), τόμ. β', 65-86.

2. Σεφέρης, *Δοκίμια*, γ' έκδ., 1974, Α', 189. Δες και όπου στην προηγούμενη σημ., 69 και 79-80. Πβ. και: «Ο κόσμος του δημοτικού ποιητή έμοιαζε με τον κόσμο του παιδιού, όπου η ζωή τρέχει άφθονη, όχι μονάχα από το εγώ του παρά και από τα γύρω πράγματα, τεχνητά ή φυσικά, έμψυχα ή άψυχα. Όσες φορές διαβάζω ή ακούω δημοτικό τραγούδι, ξαναέρχεται πάντα εμπρός μου ο παιδικός κόσμος» (Γ. Μ. Αποστολάκη, *Το Κλέφτικο Τραγούδι*, 1950, 151).

[της Κόλασης], όταν συναντούν μια συνοδεία ψυχές, κι η καθεμιά τούς κοιτάζε, όπως συνηθίζουμε το βράδι να κοιταζόμαστε στο νέο φεγγάρι [...] Το νέο φεγγάρι δίνει λίγο φως και τα μάτια κάνουν προσπάθεια για να ξεχωρίσουν ένα πρόσωπο. Ο ποιητής συνεχίζει: και προς εμάς όξυναν τη ματιά τους, όπως ο γέρο ράφτης κοιτάζει την τρύπα της βελόνας»³. Οι στίχοι αυτοί επαινούνται από τον Έλιοτ για την ακρίβειά τους⁴, την οποία ο δικός μας ο Σεφέρης προσπαθεί να ορίσει ως την «ταύτιση» της ποιητικής λέξης με το αντικείμενο ή το «συντονισμό» της ευαισθησίας με το ποιητικό ρήμα, λέξεις δηλαδή και εικόνες τόσο σαφείς, που να μπορούν να μεταδώσουν την «ειδική» συγκίνηση που θέλει κάθε φορά ο ποιητής να εκφράσει⁵. Αλλ' απ' αυτή την άποψη καλύτερα παραδείγματα μας δίνει κάποτε το ίδιο το δημοτικό τραγούδι, όπως και με τους εξής δύο τόσο αισθησιακούς στίχους:

ολονυχτίς κοιμούντανε σαν δυο γλυκά αδερφάκια
και προς τα ξημερώματα σαν τ' άγρια πουλάκια⁶.

3. *Θεία Κωμωδία*, A, 15, 18-21:

*ci riguardava come suol da sera
guardare uno altro sotto nuosa luna.
e si ver noi aguzzavan le ciglia
come 'l vecchio sartor fa nella cruna.*

Οι στίχοι αυτοί παρατίθενται και σχολιάζονται από τον Σεφέρη, *Δοκιμές*, Β', 256. Οι δύο τελευταίοι μεταφράζονται (και σχολιάζονται) από τον Έλιοτ ως εξής: «and sharpened their vision (knitted their brows — δηλαδή, συνοφρυώθηκον) at us, like an old tailor peering at the eye of his needle» (*Selected Essays*, 243-4).

4. Βλ. Θ. Νάκκ, *Παράλληλα Χωρία στα Δοκίμια του Σεφέρη και του Έλιοτ*, 1978, 70, 72.

5. Δες και όπου στη σημ. 1, 81.

6. Η ποιητική αξία των στίχων αυτών φαίνεται καλύτερα, όταν τους παραβάλει κανείς με το εξής ωραίο, αλλά σαφώς κατώτερο, δίστιχο:

σηκώνομαι πολύ ταχιά, να πάρω τον αέρα
βρίσκω τα στήθη σ' ανοικτά, παντέχ' ότ' είναι μέρα

(Cl. Fauriel, *Δημοτικά Τραγούδια της Συγχρόνου Ελλάδος*, ελλην. έκδ. 1955, 284) και, βέβαια, πολύ περισσότερο, με τους εξής περισσολόγους, άτεχνους και αντιγραμμιατικούς στίχους:

κοντά στα ξημερώματα γλυκά 'ναι τα κανάκια,
εις σκότος να φιλήσωμεν γλυκά γλυκά στα μάτια,
κοντά στα ξημερώματα γλυκά 'ναι τα παιγνίδια,
εις σκότος να φιλήσωμεν κρυφά κρυφά τα φρύδια

(A. Passow, *Τραγούδια Ρωμαίικα*, 1958 [1860], 418).

Την ακρίβεια με τη λαϊκότητα και την ποιητικότητα συνδυάζουν και οι στίχοι:

εγώ για το χατήρι σου τρεις βάρδιες είχα βάλει.
είχα τον ήλιο στα βουνά, και τον αϊτό στους κάμπους,
και το βοριά το δροσερό τον είχα στα καράβια.
μα ο ήλιος εβασίλεψε, κι ο αϊτός αποκοιμήθη,
και το βοριά το δροσερό τον πήραν τα καράβια.
κι έτσι του δόθηκε καιρός του Χάρου και σε πήρε [κλπ.]

«Κουβέντα μικρού παιδιού» αποκαλεί τον προτελευταίο στίχο ο Σεφέρης, αλλ' όμως έχει τέτοια ακρίβεια, που θά 'λεγες πως «ο στίχος φτιάνει τη μπουνάτσα χωρίς καμιά δυσκολία, σα να ήταν αυτός που με μια μαγική λέξη παραμέρισε και τους ανέμους και τα πλεούμενα». Παραστατικές και ακριβείς, μολονότι τετριμμένες απ' την πολλή χρήση και επανάληψη⁷, είναι και οι παρομοιώσεις π.χ. της ανύπαντρης κόρης που εγκαταλείπεται από τον αγαπητικό της (ή, μερικές φορές, και της μάνας που παραμελείται από το γιό της) με «καλαμιά στον κάμπο» ή με «χώρα κουρσεμένη» ή με «εκκλησιά αλειτούργητη»⁸. Συμπρωματικά, από τα μεγάφωνα του λεωφορείου που μ' έφερνε κάποτε στην Πάτρα άκουσα το ελαφρολαϊκό που λέει: σαν κλεμμένο ξωκλήσι/έτσι μ' έχεις αφήσει..., όπου όμως ο «πρώτος διδάξας» υπήρξε το δημοτικό τραγούδι. Είπα «πρώτος

7. «Οι λεγόμενοι 'τυπικοί στίχοι' υπήρξαν κάποτε μια νέα και πρωτότυπη ποιητική δημιουργία. Επειδή άρεσαν και ικανοποίησαν το λαϊκό αίσθημα έγιναν αποδεκτοί, επικράτησαν και παραδίνονται απaráλλαχτοι για να συνεχίσουν τη ζωή τους μέσα στο τραγούδι» (Μ. Ιωαννίδου-Μπαρμπάρη, «Παρατηρήσεις στη γλώσσα του δημοτικού τραγουδιού», Αφιέρωμα στη Μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 1960, 126. Πβ. και Ε. Γ. Καψωμένου, Το Ελληνικό Δημοτικό Τραγούδι, 1978, 41). Παραλλαγές των τυπικών στίχων:

βάνει τον ήλιο πρόσωπο και το φεγγάρι στήθι
και του κοράκου το φτερό βάνει καμαροφρούδι

βλ. στον Δ. Α. Πετρόπουλου, «Στερεότυποι στίχοι δημοτικών τραγουδιών», Προσφορά εις Στίλωνα Κυριακίδη, 1953, 533-45.

8. Ο λαϊκός ποιητής των ακόλουθων στίχων φρόντισε να τις συγκεντρώσει και τις τρεις στο ίδιο ποίημα:

αυτός μ' εφίλειε κι έλεγε "ποτέ δεν σ' απαρνιούμαι",
και τώρα μ' απαρνήθηκε σαν καλαμιά στον κάμπο,
σαν εκκλησιά αλειτούργητη, σαν χώρα κουρσεμένη

(Fauriel, 253). Για μεγαλύτερη ανάπτυξη-επεξεργασία της εικόνας της καλαμιάς βλ. Δ. Α. Πετρόπουλου, «Αι παρομοιώσεις εις τα δημοτικά άσματα και παρ' Ομήρω», Λαογραφία, 18, 1959, 380. Δες και επιλογή από τα τραγούδια της Απαρνημένης στον Γ. Ιωάννου, Το Δημοτικό Τραγούδι Παραλογές, 1970, 115-20. Υπάρχουν όμως και άλλες σχετικές παρομοιώσεις: ... σα νερατζιά κομμένη, ...σα βιόλα μαραμμένη κ.ά. Δες και Κ. Ρωμαίου, Η Ποίηση ενός Λαού, 1968, 37. Βλ. και Ακαδημία Αθηνών, Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής (εφεξής: ΙΑΝΕ), στις λέξεις αλειτούργητος και βουλιάζω.

διδάξας» και σκέφτηκα: άραγε έχει ο λαός άλλο τρόπο να πει το αντίθετο του πρωτάρχης; Η απάντηση είναι: ναι, έχει, το απλοσχημάτιστο και ποιητικό: πρωτοδάσκαλος. Ιδού ένα παράδειγμα: σας δώσαμε την προτιμή, σας κάναμε τη χάρη, / γιατί είστε μεγαλύτερες κι είστε πρωτοδασκάλες⁹.

Είναι πράγματι εντυπωσιακή, όπως έλεγα και πριν, η παραστατικότητα, και γιατί όχι και η ποιητικότητα, με την οποία ο λαϊκός άνθρωπος διατυπώνει τα νοήματά του και σε άλλα δίστιχα ή παροιμίες αλλά και στον καθημερινό, τρέχοντα λόγο, ιδίως για τα πράγματα που τα γνωρίζει και τα ζει. Τω βρωτινώ παθήματα, των υστερονώ γεφύρια και όχι «μαθήματα» θα πει ποιητικότερα ο λαός (Κρήτη)¹⁰ ή ένας γέρος σα γεράσει είναι σαν ένα δέντρο που δεν έχει ρίζες (Στερεά Ελλ., Δωρίδα)¹¹. Ακόμη πολλούς γέρους και γριές (στην Αιτωλία και αλλού) θα τους ακούσετε να λένε συχνά *ιγώ τώρα είμι βασίλιμα ηλιού, πιδάκι μ'*, δηλαδή ότι εγγίζουν στο τέρμα του βίου. Για την οργή του θεού ο λαός λέει, επίσης παραστατικά, ότι έχει πολλά ποδάρια ή για τη ζήλεια ότι έχει χίλια μάτια, *ανάθεμα τη ζήλεια που έχει μάτια χίλια*¹². Για κάποιον που έχει καταρροή:

9. Πελοπόννησος (Πάνιτσα). ΚΣΙΑ [= Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών], χφο 997 (συλλογή Δ. Β. Βαγιακάκου), 57. Τη σημασία «πρώτος, ανώτερος στην ιεραρχία δάσκαλος» (πβ. και πρωτομάστορας [μηνούν του πρωτομάστορα, του πρώτου τω μαστόρω: Ιδ. Παπααρηγοράκη, *Τα Κρητικά Ριζίτικα Τραγούδια*, 1956-7, 141], πρωτοκλέφτης, πρωτοπαπάς κ.τ.ό.) έχει το πρωτο(δά)σκαλος στους ακόλουθους στίχους:

*έχω δάσκαλο καλό / και πρωτόσκαλο κακό.
αν αργήσω, δέρνει μας / πάλιν μεταδέρνει μας.*

(Passow, 229). Πβ. και: *νά'χαν μη σφάλλουν οι σοφοί τσαι οι πρωτοδασκάλοι (= κνώτεροι στη σοφία, μεγάλοι δ.) / να πήαινε να σκοτωθεί άνθρωπος όταν σφάλλει* (ΚΣΙΑ, χφο 543α, 87).

10. *IANE*, λ. γεφύρι.

11. 'Ο.π., λ. γέρος.

12. ΚΕΕΛ [= Κέντρον Ερεύνης της Ελλην. Λογογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών], χφο 883 (Νεστορίδης), 261 και χφο 1423, 50α. Δε λείπουν, βέβαια, και εδώ τα διάφορα παραχητικά φαινόμενα, τα ετυμολογικά σχήματα κλπ., που έχουμε και στο δημοτικό τραγούδι (σχετικά με το οποίο δεσ και Κ. Γραβάνη - Δ. Μαυρομάτη - Μ. Μαγκλάρα - Α. Μαντζούκα - Κ. Μίτζη, *Τα Παροχητικά Φαινόμενα στο Δημοτικό Τραγούδι*, 1972, πολυγρ.) και είναι φυσικό, δεδομένου ότι, όπως διδάσκει και η νεότερη γλωσσολογία (πβ. και όπου στη σημ. 1, 71), η λεγόμενη ποιητική ή αισθητική λειτουργία της γλώσσας δεν εμφανίζεται μόνον στην κυρίως λογοτεχνία αλλά και σε άλλες εκδηλώσεις της πνευματικής ζωής και μάλιστα, πολλές φορές, και στον πεζό λόγο της καθημερινής επικοινωνίας. Πολύ φυσικό, λοιπόν, στις παροιμίες κλπ., που προορίζονται εξάλλου γι' απομνημόνευση, η επεξεργασία του μηνύματος να γίνεται τόσο από την εσωτερική πλευρά, την πλευρά δηλαδή της σημασίας, όσο και από την εξωτερική, υλική πλευρά, δηλαδή τους ήχους: π.χ. *απόξον κ-ο ύ κ λ α κι μέσα παν-ο ύ κ λ α* ή απ' έξω *αγγε-λ ί ζ ε ι κι από μέσα διαβο-λ ί ζ ε ι* ή *μ-ά ρ τ η ε*, *γδ-ά ρ τ η ε* και *παλουκοκ-α-ύ τ η ε*

τρέχει η μύτη του σαν αρχοντικό ροϊ ή τρέχουνε τα μύξουρά του αυλός (Μάνη)¹³. Σα φουδούκια έτρεχαν τα δάκρυα τ' (Θράκη)¹⁴. Αναγνωρίζοντας την αξία τού να έχει κανείς ένα γερό μέσον ή έναν προστάτη, ο λαός τον ονομάζει... χαμωθεό ή παραθεό: — Έχεις θεό; — Έχω — Έχεις χαμωθεό / παραθεό; — Όχι — Ε! δεν έχεις τίποτε (πολλαχού)¹⁵.

Τη λέξη θεός ο λαός τη χρησιμοποιεί, ως γνωστόν, επιτατικά ή μεγεθυντικά (θεόκουφος, θεονήστικος — θεοβούβαλο, θεογυναίκα κλπ.)¹⁶. Στο στίχο: καλώς τη θυγατέρα μου τη διπλοκαλομοίρα (που πήγε για κουμπάρα και γύρισε νύφη)¹⁷ έχουμε ένα πολύ ωραίο τριπλό σύνθετο¹⁸: διπλο-καλο-μοίρα (είναι γνωστό ότι ο Καζαντζάκης με τον Κακριδή με μόνη τη βοήθεια του δημοτικού τραγουδιού έφτιαξαν από το πικρομάνα και το λεβεντομάνα το τριπλό σύνθετο πικρολεβεντομάνα, για ν' αποδώσουν το αντίστοιχο ομηρικό: δυσ-αριστο-τό-

ή
 ανάθε- μα τ η μά τι -
 ζ - που έ - χ ει α χ ί -
 ή λ ει α -ί λ ι α.

Το χαρακτηριστικό είναι ότι ο λαός επινοεί μερικές φορές λέξεις, ανύπαρκτες μέχρι εκείνη τη στιγμή, μόνο και μόνο για το παρηχητικό αποτέλεσμα, χωρίς συγκεκριμένη σημασία: π.χ. ο Φλεβάρης κι αν φλεβίσει, πάλι άνοιξη μυρίζει ή Βαρβάρα βαρβαρώνει / Σάββας σαβανώνει / αγιο-Νικόλας παραχώνει ή άι μου Γιώργη, γιώργε νε, όπ' αγαπώ γρηγόρενε κ.τ.ό. Βλ. και ΙΑΝΕ, στις λέξεις Βαρβάρα και γεωργεύω (II). (Αξίζει, παρενθετικά, να προστεθεί ότι και τη γνωστή ρίμα: ...τί μου λείπει; / ...η λύπη! από το πρώτο ποίημα της συλλογής Τετρακότες του Γρυπάρη τη συναντούμε ήδη σε λαϊκό δίστιχο: βλ. Faugier, 285).

13. ΚΣΙΑ, 889 (Δ. Β. Βαγιακάκος), 132. Πβ. και: πάει ο γέρος να φιλήσει, τρέχει η μύτη του σα βούση.

14. Κ. Χουρμουζιάδης, «Παροιμίες και παροιμιώδεις φράσεις Πετροχωρίου Μετρών», Θρακικά, 16, 1941, 220. Πβ. και από άλλες περιοχές: σαν κορόμηλα... κ.τ.ό.

15. Πβ. και: όποιος έχει πανωθεό και κατωθεό δεν έχει, έντα τότε θέλει και τον πανωθεό; (Απύρανθος Νάξου. ΚΕΕΛ, 1469, 182, Διαλεχτή Ζευγώλη) — αν έχ'ς θιό κι δεν έχ'ς αντ'ίθιόν, κάτσι στ' αυγά σ' ('Ηπειρος. ΚΕΕΛ, 40,9). Ποιητικά διατυπωμένη είναι η παροιμία σύμφωνα με την οποία ο θεός δίνει πάντοτε διέξοδο στον άνθρωπο: ο θεός σφαλνά μια πόρτα κι ανοίγει καμαρόπορτα (δηλαδή πόρτα εσωτερική, κάμαρας, δωματίου: άλλες παραλλαγές έχουν: παράθυρο) (πολλαχού).

16. Δες τώρα και Χ. Π. Συμεωνίδη, «Τα νεοελληνικά σύνθετα με πρώτο συνθετικό το θεο-» (Πρακτικά της Ε' Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ, 2-4 /5/1984, Θεσσαλονίκη, 1985, 111-9), όπου και πολλά παραδείγματα από το Αρχείο του ΚΣΙΑ. Πβ. και Κ. Μηνά, Η Μορφολογία της Μεγεθύνσεως στην Ελληνική Γλώσσα, 1978, 32.

17. Βλ. το τραγούδι «Η νύφη κουμπάρα»: Passow, 314.

18. Για τον όρο πβ. το «τριπλοσύνθετα» του Ν. Π. Ανδριώτη, «Νεοελληνικά παρατακτικά σύνθετα», Ελληνικά, 32, 1980, 30. Η Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής), 1941, του [Τριανταφυλλίδη] τα ονομάζει «διπλοσύνθετα» ή «πολυσύνθετα».

κεια¹⁹. Το διπλο- στο διπλοκαλομοίρα λειτουργεί επιτακτικά, όπως και άλλα αριθμητικά ως α' συνθετικά²⁰: τρισκατάρατος, (έχεις μαλλιά) τετράξανθα (στην πλάτη σου ριμμένα), (σας πήραμε την πέριδικα την) πενταπλουμισμένη (τα δύο τελευταία από τραγούδια του γάμου), πεντάρφανη, πεντανόστιμος κλπ.²¹ Παράδειγμα με το εκατό-, όπου όμως λειτουργεί προσδιοριστικά και όχι επιτακτικά, μας δίνει το εκατοσπορίτης²², όπως ευφυώς ονομάζει ο λαός το γιο της πόρνης. Σμικρυντικά ή υποκοριστικά χρησιμοποιείται και το λειανο- ως πρώτο συνθετικό²³, π.χ. λειανολίθαρο, λειανοντούφεκο, λειανομπαταρία, λειανοτραγούδο, λειανόψαρα, λειανοβρέχει κ.ά., αλλά προσδιοριστικά στο λειανοκοκκαλάτη (είσαι ψηλή, είσαι λιγνή και λειανοκοκκαλάτη/σου πρόπει να σε βάλουνε σε γυά-

19. Βλ. και Ι. Θ. Κακριδή, «Μεταφραστικά προβλήματα στον Όμηρο», στον τόμο *Πρωτότυπο και Μετάφραση* (Πρακτικά Συνεδρίου: Αθήνα, 11-15/12/1978), 96. Παραθέτω μερικά ακόμη λαϊκά σύνθετα με το πικρο-: πικρολεβεντιά (π.χ. με βάρυναν τα νιάτα μου κι η πικρολεβεντιά μου), πικρογράμματα (π.χ. άσ' το, κυρά μου, το χαρτί και δώσε το σε μένα, / να πω τα πικρογράμματα που τά'χω μαθημένα), πικροαιματιά (δικρκής ατυχία), πικρομοίρης, πικροθάλασσα, πικροκυματούσα, πικροκαταρούσα, πικροκαταραμένος (π. ξενιτιά), πικρολεγετούσα, πικρόντερος (μοχθηρός, χολερικός), πικρόμματος (αντίθ. του γλυκομίλητος), πικράχειλος (πικρολόγος, κακολόγος· π.χ. πικράχειλη γυναίκα), πικραναθεμώ, πικραναστενάζω κλπ. κλπ.

20. Όχι μόνο με το διπλο-(πβ. και διπλοκαλομοίρης, δ/κακοροζίζικος, δ/καλησπεριζώ, δ/καλοδέχομαι, δ/κομποδέσιμο, δ/παντρεύω, δ/παρακαλώ, δ/προσκυνώ κλπ.) αλλά και με το διπλοτριπλο- στην αρχή σχηματίζει ο λαός σύνθετα σε πολλές περιοχές της Ελλάδας: π.χ. διπλοτριπλοκερατάς (ο πολύ κερατάς· Αττική), διπλοτριπλοζυγιάζω, δ/τριπλοβυζαίνω, δ/τριπλολημένος (που ειπώθηκε πολλές φορές· Απύρακτος Νάξου), δ/τριπλοπλουμισμένος /-στός /-στής (Πελοπόννησος), δ/τριπλοκούπιν (Κύπρος), διπλού τριπλού κατέβαινε το διπλοτριπλοσκάλλι (από δημοτικό τραγούδι της Ρόδου), δ/τριπλοχιλιάζω (Αίγινα) κ.ά. Σχημά και σε καθαρογλωσσήματα ή γλωσσοδέτες, όπως και στο ακόλουθο, όπου μάλιστα έχουμε ένα τετραπλό (!) σύνθετο: τσ' αλουπούς η ορά τρεις φορές διπλοτριπλοκομποθηλωκώθη (Επτάνησα).

21. Πβ. και: σύρε στο μυριανάθεμα και στην ανεμοζάλη ή νά'ρχονται... κι οι μαυρομάτες / που μυριαναθεμάτες (Passow, 453, 464) — που χιλιανάθεμα ο γιός / που δεν ερχότανε πιο νιός ή παρακαλώ σε, Παναγιά, χιλιοπαρακαλώ σε (G. Saunier, επιμ., *Το Δημοτικό Τραγούδι της Ξενιτιάς*, 1983, 295, 69) — άμε στο χίλιο- το μύριο- το διάολο! (Κρήτη· πληροφ. Ν. Κοντοσόπουλου) κλπ. Επιτακτικά, ως γνωστόν, χρησιμοποιείται ως α' συνθετικό και το παρα-: άψε με, Χάρε μ', άψε με, γιατί είμαι παρ' ανέος, παριανά, παρευγενικιά, παραβαρογομάρης, παράμορφος (Passow, passim), παράδικος (που κάνει τα παρά(δ)ικά και α(δ)ικιές μεγάλες· G. Saunier, *Adikia*, 1979, 53) κλπ. πβ. και τα κοινότερα παραμικρός, παραζάλη, παραμέσα, παραέξω, παρακεί, παρατρώω, παραπίνω κλπ. κλπ. Τα σύνθετα του παρα- ανήκουν, κατά κανόνα, στα λεγόμενα «χαλαρά» (δες και [Γριανταφυλλίδη], § 407).

22. Βλ., πρόχειρα, στη λ. στο Αρχείο του ΚΣΙΑ.

23. Πβ. και Γ. Μπαμπινιώτη, *Ο διά Συνθέσεως Υποκορισμός εις την Ελληνικήν*, 1969, 219.

λινο παλάτι)²⁴. Προσδιοριστικό είναι μάλλον και το λειψο- στα λειψοκορέατος (άνθρωπος) και λειψοπήγουνος (= με μικρό ή χωρίς πηγούνι, που λέγεται για ζώα αλλά και γι' ανθρώπους: πβ. και λεπτοπουγουνάτη), ενώ στο λεπτοπάχουλος, που συνέλεξα από την Ικαρία, βρίσκω το ακριβές αντίστοιχο π.χ. του γαλλικού *faux maigre*, που δεν μπορούσε να μου δώσει η κοινή, αθηναϊκή ελληνική.

Ένας συνεχής μεταφορικός λόγος παρατηρείται κάποτε στην περιγραφή αντικειμένων ή διαδικασιών που αποτελούν την επαγγελματική ασχολία του λαϊκού ανθρώπου. Π.χ. όταν κτίζει το ασβεστοκάμινο, σου λέει ότι το κτίζει επάνω έτσι, που να μη γλωσσίζει η φωτιά (να μην ξεπετάει φλόγες) και ότι βάζει λίγη-λίγη τη φωτιά για να ιδρώσει η πέτρα και να κάτσει σιγά-σιγά²⁵. Στο σιδηρουργείο σου λένε (στην Αμοργό) ότι κάποτε χρειάζεται δεύτερος άνθρωπος που να βαροκοπάει (να χτυπάει με τη βαριά), γιατί δεν ακούει το σίδερο με το σφυρί (δεν υποχωρεί, δε δουλεύεται)²⁶. Όταν ο νεροσωλήνας ή το βαρέλι παρουσιάζουν σταγόνες λόγω διαρροής, σου λένε ότι δακρύζει (π.χ. το βαρέλι) (πολλαχού). Όταν στον αργαλειό κοντεύει να τελειώσει η ύφανση και ανάμεσα στα στημόνια φαίνεται το αντί, τους ακούς να λένε: ξυλοφέγγισε τ' αντί (Μάνη)²⁷. Το μπάλωμα κάτω απ' το παπούτσι λέγεται (στην Αμοργό) πετρομάχι, ενώ τα παπούτσια με χοντρό καουτσούκ αποκάτω για τα βράχια λέγονται (στην Ικαρία) βραχομάχοι (βρε γυναίκα, πού έχεις τους βραχομάχους μου;)²⁸. Για να ξεχωρίσουν από το σπίτι με ταράτσα το σπίτι με ριχτή στέγη και κεραμίδια, τ' ονομάζουν σπίτι με σκούφια²⁹. Ένα μέρος απάνεμο κοντά σ' ένα ακρωτήριο οι ναυτικοί μας τ' ονομάζουν αγκάλη: μι τ' φουρτούνα προυχτές σ' αυτήν τ'ν αγκάλ' απαγκειάσαμε (Σκόπελος)³⁰. Όταν έχει κύμα χωρίς ν' αφρίζει, και δεν φαίνεται, λένε (στην Ικαρία, στην Κίμωλο κ.α.): έχει βουβοθάλασσα (μη βγαίνεις με τη βάρκα)³¹. Το σύνθετο, άγνωστο στην κοινή, πρωτευουσιάνικη ελληνική, θυμίζει το βουβοπόταμο, το σιγανό ποτάμι (που πρέπει να φοβόμαστε) ή το βουβόσκυλο³².

24. Passow, 508.

25. ΚΣΙΑ, 1207 (συλλ. Ελευθερίας Γιακουμάκη), 148-9.

26. Ό.π., 160. Πβ. και τις εξής αλαϊκές μεταφορές: δεν μ' ακούν τα γόνατά μου (πολλαχού), μι κό'πκων οι αγουγιάτις, πιδάκ μ' (δηλ. τα πόδια, από την κούραση—περιοχή Καρδίτσας, Δ. Θεσσαλία: πληροφορία Β. Κάσου).

27. ΚΣΙΑ, 889, 72.

28. ΚΣΙΑ, 1247β (συλλ. Θ. Νάκας), 52.

29. Όπου και στη σημ. 27, 57.

30. Βλ. ΙΑΝΕ, στη λ. αγκάλη. Στην Ανατολική Θεσσαλία, για τον πατέρα που απαγκειάστηκε τα παιδιά του και εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις του συνηθίζουν να λένε και τώρα αυτός ξιμπουστάν'σι (ΚΣΙΑ, 1233, Θ. Νάκας, 301).

31. Δες όπου και στη σημ. 28, 43.

32. Τα λήμματα βουβοπόταμο, το και βουβόσκυλο(ς), το/ο περιλαμβάνονται στο ΙΑΝΕ. Θα πρέπει, κάποτε, να προστεθούν και τα βουβοθάλασσα και βουβόξερα (ξέρρα ή

Σ' ό,τι αφορά τα ουράνια σώματα και τα μετεωρολογικά ή καιρικά φαινόμενα, για να διαπιστώσει κανείς την έκταση της λαϊκής φαντασίας, ας αναλογιστεί τις πάρα πολλές και ποικίλες ονομασίες που έδωσε ο λαός στο ουράνιο τόξο και στο Γαλαξία (το ζωνάρι της καλόγοιας, Ιορδάνης ποταμός, αχερόδρομος κλπ. κλπ. — μόνο για το ουράνιο τόξο μέτρησα κάπου πενήντα συνώνυμα³³). Τσίμπησε ή λάβωσε το φεγγάρι³⁴ λένε όταν αρχίζει να χάνεται, έχουμε τη γέμιση και τη λίγερση του φεγγαριού, και, βέβαια, τη χασοφεγγαριά. Ο ήλιος έκανε μουστάκια λέγεται εικονικά αντί «ψήλωσε»³⁵, ο ήλιος πάει με καπότο (με κάπα, επανωφόρι), όταν στη δύση του καλύπτεται από σύννεφα³⁶. Εκτός από το ηλιογυρίσματα, που έχουμε και στο δημοτικό τραγούδι, ο λαός χρησιμοποιεί και τα (η)λιόγεσμα, (η)λιοκάθισμα, (η)λιοπέσιμο, (η)λιοβούτημα (για τη δύση)³⁷, αλλά και λιόβγαλμα, λιοβάρεμα, λιόδοσμα (για την ανατολή) και λιοπύρι, λιοπύρωμα, ηλιόκρουση (ηλίαση) κλπ.³⁸

Όμως η παρατηρητικότητα του λαϊκού ανθρώπου και η ικανότητά του να διακρίνει ονομάζοντας είναι ίσως περισσότερο εμφανής στα ονόματα που δίνει στα ζώα, όταν μάλιστα αποτελούν το βίός του. Π.χ. για τα αιγοπρόβατα έχουμε ονόματα ανάλογα με το χρώμα, το σχήμα απ' τα κέρατα ή το σχήμα του στήθους και της θηλής (για τις κατσίκες): τσιμπουροβύζα (η κατσίκα που έχει μικρές ρώγες), καλαμοβύζα (έχει μεγάλες ρώγες — για γυναίκα το έχει ήδη χρησιμοποιήσει ο Γρυπάρης³⁹), κολοκυθομάσταση, σακουλομάσταση, με κάπα (από το σχήμα της κουράς της ή με διαφορετικό χρώμα στην πλάτη), βρακάτη (με μαλλιά ή με τρίχωμα διαφορετικού χρώματος στα πόδια⁴⁰) κλπ. κλπ. Πρό-

ύφαλος που μόλις διακρίνονται), που συλλέξαμε, σε δύο πρόσφατες αποστολές με εντολή της Ακαδημίας Αθηνών, από την Ικαρία (1983) και την Κίμωλο (1984), αντίστοιχα.

33. Βλ. π.χ. *IANE*, στη λ. γεφύρι.

34. ΚΣΙΑ, 902, 73 και 997, 36.

35. Βούρβουρα Κυνουρίας. ΚΕΕΛ, 784 (Κ. Α. Ρωμαίος), 63.

36. Ερείκουσα Κέρκυρας. ΚΕΕΛ, 2344 (Δ. Λουκάτος), 128.

37. Για τη δύση του ήλιου ο λαός χρησιμοποιεί και τη λ. απόκλωσμα (από το ρ. αποκλώθω, τελειώνω το κλώσιμο): που με τ' απόκλωσμα του ηλιού προβάλλεις μέσ' στη ράχη ('Ηπειρος, *IANE*, στη λ.). Ποιητικά ακούγονται επίσης οι φράσεις: ο ήλιος (κοντεύει να πέσει,) είναι μια τριχιά (ή: μια βουκέντρα κ.τ.ό) ψηλά, ο ήλιος βγήκε / ανέβηκε ένα καλάμι κλπ., μερικές από τις οποίες κατάγονται, βέβαια, από την εποχή που δεν υπήρχαν ρολόγια· ακόμη: β ο ύ ο κ ω σ ε ο καιρός, θα βρέξει ή έχει μια γανίλα ο ουρανός (η μεταφορά από τα χαλκώματα) κ.ά. (πολλαχού).

38. Αρχείο ΚΣΙΑ, στις λέξεις.

39. Γρυπάρης, *Απαντα*, έκδ. Γ. Βιλέτα, 1967, 164.

40. Και: βρακάτη κότα, κόκορας βρ., περιστέρια βρ. — συνώνυμα: κ α λ τ σ ά τ ο ς (*IANE*, λ. βρακάτος). Λεπτότητα παρατήρησης δείχνουν και τα κεραμιδοκάπουλο (μουλάρι), στενοθώρακο, μονόπατο (βόδι) κλπ. Σχετικά με τη λεπτομερή παρατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος πβ. και τους στίχους του ζωντανού παραδείγματος αυτού του Συμπασίου, της λαϊκής ποιήτριας Ειρήνης Μάρκου-Βοντορήνης.

κειται, αν θέλετε, για τον ίδιο τρόπο αντίληψης ή ματιάς που συναντούμε και στο ημερολόγιο ενός ποιητή, όπως ο Σεφέρης, εκεί όπου περιγράφει σκηνές από την ύπαιθρο· π.χ., σε κάποιο περίπατό του στα περίχωρα της Αθήνας, βλέπει:

« [...] καλύβες και φτωχόσπιτα τριγύρω. Περιστέρια στις σκεπές, τα φτερά τους μπερδεμένα· φραγκόκοτες, γάλοι, κότες, μια κατσίκια με μαύρο γελέκο· ένας ολόκληρος πληθυσμός, αδιάφορος».

Αλλού:

«Τα σπιτάκια βορειοανατολικά σαν ένα κοπάδι χελώνες της εποχής του κυβισμού, με καμπούκι μεταξωτό χρώμα φτερό κοράκου ή ασημί. Προχτές (απόβροχο) γυάλιζαν κάτω από το φεγγάρι σαν πετσί δελφινιού»⁴¹.

Κουρουνομαδίζομαι στη λαϊκή γλώσσα θα πει «θρηνώ εντονότατα, μαδιέμαι όπως η κουρούνα»⁴². Θυμίζω τώρα τους στίχους του δημοτικού τραγουδιού όπου κλαίνε οι μάνες του Μωριά για τα παιδιά τους:

στο παραθύρι κάθονται και τον γιαλόν τηράζουν,
σαν περδικούλες θλίβονται και σαν παπιά μαδιούνται,
σαν του κοράκου τα φτερά μαυρίζει η φορεσιά τους⁴³.

Η ομοιότητα ανθρώπων και ζώων ως προς ορισμένα εξωτερικά χαρακτηριστικά (κορακόφρουδη, περδικόστηθη κλπ., γνωστά απ' το δημοτικό τραγούδι, όπως και τραγογένης, λαγοχείλης, σφηκομεσιάσης κλπ.⁴⁴) αλλά και άλλες πλευρές του βίου (λιοντόκαρδος, αλαφοσκιασμένος, ταυρόχηρα [η εύσωμη και ορμητική στον έρωτα χήρα], καβουροδείπνης [ο φιλάργυρος] κλπ.) έδωσαν αφορμή

41. Μέρες Α, 41 και 60. Φυσικά, εδώ πρόκειται για την πιο εξελιγμένη και διεισδυτική ματιά ενός ιδιαίτερα ευαίσθητου και καλλιεργημένου ποιητή, που διαθέτει μάλιστα μια ζωγραφική αντίληψη για τα πράγματα. Πβ. και: «Η χρήση αντιστοίχων εικόνων, γινομένη αυθορμήτως και ουχί κατ' απομίμησιν, υποδηλοί τον αυτόν τρόπον του παρατηρείν και αισθάνεσθαι, τας αυτάς εκ της φύσεως και της ζωής εντυπώσεις, εις χρονικάς περιόδους τούτου αφισταμένας αλλήλων. Ο αρχαίος όμως επικός [ο Όμηρος], έχων ανωτέραν [ενν. από το λαό] και λεπτοτέραν την καλλιτεχνικήν αίσθησιν, ασκεί πολλάκις επιτήδευσιν της τέχνης, συμπληρών τας απλάς οπτικάς και ακουστικάς εντυπώσεις διά περιγραφής των λεπτομερειών και διακοσμών τας εικόνας κατὰ τον τρόπον ενίοτε της διακοσμήσεως αργείου της μυκηναϊκής εποχής» (Δ. Α. Πετρόπουλος, όπου και στη σημ. 8, 387). Σχετικά με τη φυσιολατρεία του λαϊκού ανθρώπου δεξ και Σπύλπ. Κυριακίδη, *Η Φυσιολατρία εις τα Δημοτικά Τραγούδια*, 1926 [ανατυπ. στο: *Το Δημοτικό Τραγούδι Συναγωγή Μελετών* (επιμ. Άλκης Κυριακίδου -Νέστορος), 1978, 129-60].

42. Δες και την εργασία που ετοιμάζει ο συνάδελφος Άγγ. Αφρουδάκης σχετικά με τα σύνθετα με α' συνθετικό όνομα ζώου.

43. Fauriel, 257.

44. Άρχισε γ' αγκυροδίζει λένε στην Ικαρία (δες όπου και στη σημ. 28) για το μωρό όταν αρχίζει να περπατάει στα τέσσερα.

στο λαό να δημιουργήσει πάρα πολύ ωραία και πάρα πολύ εύστοχα σύνθετα⁴⁵. Και, βέβαια, δεν είναι τα μόνα υπάρχοντα και άλλα⁴⁶ όπου «το α' συνθετικό σημαίνει συνήθως καρπό, άνθος, πολύτιμο λίθο, μάρμαρο, μέταλλο, φυσικό στοιχείο κ.τ.ό., ενώ το β' συνθετικό αναφέρεται σε μέλος του σώματος»⁴⁷. π.χ. δαμασκηνόχειλη, μερτσανόχειλη (μερτσάνι = κοράλλι), καρυδο- / νεραντζο-μάγουλη, γαρφαλοχνοτάτη, μοσχοκανελλοκόκκαλη, κανελλοζυμωμένη, λαμπασδοχυτή, μαρμαροτροάχηλη, γαϊτανο- / καμπυλο- / καγκελο-φρύδης, χρυσοδαχτυλιδόστομη, φεγγαροπρόσωπη κλπ. κλπ. Είναι άπειρα τα παραδείγματα που μας αποδεικνύουν την ενότητα αφενός αλλά και τη δημιουργικότητα και την πλαστικότητα της λαϊκής γλώσσας.

Σε μιαν εισήγηση όπως αυτή, η οποία μοιραία ίσως (ή και ηθελημένα) πήρε κάπως το χαρακτήρα υπεράσπισης της λαϊκής γλώσσας, είναι φανερό

45. Εννοείται ότι την ομορφιά και την εύστοχία αυτών των συνθέτων είναι δυνατόν, μερικές φορές, να μην είμαστε σε θέση να συλλάβουμε εμείς οι αστοί, όταν δεν έχουμε δει από κοντά — και κινδυνεύουμε να μη δούμε ποτέ — ελάφι ή λαγό, για παράδειγμα.

46. Ο Ν. Ανδριώτης στην εργασία του «Νεοελληνικά συγκριτικά σύνθετα» (Αντιχόρισμα, Θεσσαλονίκη, 1976, 34-7) προσθέτει, αντίστοιχα, για την α' ομάδα («σωματικές ιδιότητες») και τα: αρκουδοκα(μ)ωμένος, βουϊδουφτειασμένους, γαϊδουρόκορμος, αρκο- / βοϊδο- / βουβαλο- / γαϊδουρο-κέφαλος, αλεπο- / γαϊδουρο-μούτσουρος, αλογο- / αττιδο- / γαϊδαρο-μού(τ)ρης, αίτο- / γαριδο-μάτης, αρκου(δ)όματος, αίτο- / γερακο- / γουρουνό- / παπιο- / σκουληκο-μύτης, βορδωνορίφουρος (με ρουθούνια σαν του μουλαριού Μάνη), μουλαρορουθούνης, βοϊδο- / βουδό-στομα, καπροδόντης, βορδ-άχειλας (με χείλη σαν του μουλαριού), γαδαροχειλής, κατσικοχειλής, γα(δ)ουροόφτας, γαϊδουρολαίμης, αίτονύχης, μερμηγκομέσης (με μέση λεπτή σαν του μέρμηγκα), αρνοτσιόλης (κοιλιάς), αφορδακο- / βαθρακο- / βοϊδο-κοίλης, αγριμο- / αρνο- / κατσικο- / πόδαρος, αίτο- / αλογο- / αρνο-πόδης, γουρουνόποδαρούσα, αλεο(= αλογο)κάννης, περιστεροπερπάτητη (μεσχιωνικό), περδικοπερπατούσα, κορακοζώητος, καβουρομαζωμένος, πορτικοκορυμμένος (ακοινώνητος), γαϊδουρο- / γουρουνό-αναθρεμμένος, γαϊδουροπαιδεμένος, αηδορολαλούσα, περδικοκελαϊδίστρα κ.ά., ενώ για τη β' ομάδα («ψυχικές ιδιότητες») και τα: αθερινό- / κοττό-ψυχος, κουρουνό- / πετεινό- μυαλος, λαγουδόκαρδος κ.ά. Ο Ανδριώτης παρατηρεί, εισαγωγικά και γενικά, τα εξής: «Στην ελληνική γλώσσα, τόσο την αρχαία όσο και τη νέα, όταν πρόκειται να χαρακτηριστούν με έμφαση διάφορες ιδιότητες του ανθρώπου, ψυχικές ή σωματικές, χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό η εικονική έκφραση, δηλ. η παρομοίωση με χαρακτηριστικές ιδιότητες άλλων όντων. Οι καλές, με ιδιότητες υπεράνθρωπων όντων, όπως οι θεοί, οι άγγελοι και οι άγιοι, π.χ. θεοειδής, θεο-είκελος, θεό-μορφος, αγγελομάτης, αγιό-φρονος, και οι κακές, με ιδιότητες όντων κατώτερων από τον άνθρωπο, όπως είναι τα ζώα και τα άψυχα. Ας θυμηθούμε το ομηρικό οίνοβαρές, κυνός ὄμματ' ἔχων, κραδίην δ' ἐλάφοιο *Ιλιάδ.* Α 225». Προσωπικά, εκτός που θα άλλαζα το «με έμφαση» σε «με ακρίβεια», δεν θα συμφωνούσα και με την άποψη ότι «η παρομοίωση με χαρακτηριστικές ιδιότητες ζώων είναι πάντοτε για κακό, όπως εξάλλου μας δείχνουν και τα κορακόφρονος, περδικόστηθος, σφηκομεσιόρης ή μερμηγκομέσης, λιοντόκαρδος κ.ά.τ.

47. Δ. Α. Πετρόπουλος, «Γλώσσα δημοτικών τραγουδιών», Λεξιλόγιο στη Μνήμη του Μανώλη Τριανταφυλλίδη, 1960, 352.

πως δε μιλώ παρά ελάχιστα για «γλώσσες» (γλώττας, με την αριστοτελική έννοια)⁴⁸, για ιδιωματικά δηλαδή ή διαλεκτικά — που θα πει ξένα για το δικό μας γλωσσικό αισθητήριο — στοιχεία σ' ένα γραμματειακό είδος, όπως το δημοτικό τραγούδι, αλλά για λέξεις και για σύνθετα που, κι αν ακόμη μερικά απ' αυτά δεν ακούγονται στην κοινή ελληνική, εντούτοις σχηματίζονται πάνω σ' έναν πανελλήνιο, θα έλεγα, τύπο και που τα αστικά ελληνικά μας, τα ελληνικά που ασπάζονται και υιοθετούν τόσο εύκολα τις ξένες λέξεις, τα ελληνικά του football και του fast food, τείνουν όλο και περισσότερο ν' αγνοούν. Αλλά και το πόσο μεγάλη βοήθεια μπορούν να δώσουν οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα τόσο στην κοινή γλώσσα όσο και, ειδικότερα, στη γλώσσα της λογοτεχνίας⁴⁹, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις εκφραστικές τους ανάγκες, αποτελεί ήδη παλαιά και αμετάκλητη διαπίστωση. Εδώ ο ειδικός, ο φιλόλογος και γλωσσολόγος, θα μας πει κατηγορηματικά: «Υπάρχει[...] ένας ιδιαίτερος γλωσσικός κόσμος, ανεξερεύνητος και πλούσιος, που παρέχει στον ποιητή νέα κι ίσως τα πιο πολύτιμα εκφραστικά μέσα. Ο κόσμος αυτός είναι ο διαλεκτικός. Και σύνθετες λέξεις έτοιμες μπορεί να του προσφέρη, αλλά και πρωτότυπες και παράγωγες που δεν έχουν ακόμα βγή στο φως της μέρας, δεν έχουν φθαρή από την επαφή με το μεγάλο κοινό, αστραφτερές σαν νέο χρυσάφι, φαντασμαγορικές μέσα στο κοινό και πεζό φως των κοινών και συνηθισμένων λέξεων»⁵⁰. Όμως σε μια τέτοια ομιλία ο τελευταίος λόγος ανήκει στον ποιητή, και μάλιστα τον ποιητή που γνώρισε κι αγάπησε όσο λίγοι το δημοτικό τραγούδι και τη γλώσσα τη λαϊκή (πρόκειται για τον Παλαμά)⁵¹:

*Η γλώσσα που βροντομαχά στο λόγο μου είν' η γλώσσα
της αογατιάς, της λεβεντιάς, και των ακέριων, και είναι
με τη δική σας άμοιαστη πόχει τα λόγια πάντα
ξεθωριασμένα σα νεκρά και σα μπαλσαμωμένα.
Εμένα ροδοκόκκινα τα λόγια μου σαλεύουν
σαν του ματιού το παίξιμο, και σαν την όψη αλλάζουν,
γιατί στη γλώσσα των απλών, κάθε που την αφήσουν
όλο να δώση τ' άνθος της, το Πνέμα τ' άγιο πνέει
που χέρια πάει και λογισμούς προς τα μεγάλα έργα.*

48. Για το θέμα των «γλωσσών» γενικά, δεξ και Αγ. Τσοπανάκη, *Συμβολή στην Έρευνα των Ποιητικών Λέξεων: 'αι γλώτται'*, 1949.

49. Σχετικά μ' αυτό το θέμα βλ. και Χριστόφ. Χαραλαμπίκη, «Το πρόβλημα των ιδιωματικών στοιχείων στη νεοελληνική λογοτεχνία», *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 14, 1982, 27-51 (όπου και βιβλιογραφία).

50. Αγ. Τσοπανάκης, όπου και στη σημ. 48, 10.

51. Για την οφειλή αλλά και το εποικοδόμημα του Παλαμά πάνω στη λαϊκή γλώσσα, και μάλιστα του δημοτικού τραγουδιού, βλ., μεταξύ άλλων, και την ειδική εργασία (διδασκαρική διατριβή) της συναδέλφου Αναστ. Κατσίκη, *L'Influence des Chants Populaires sur la Langue et sur la Poésie de Palamas*, [Παρίσι, 1972].

RÉSUMÉ

Cette étude (intitulée «Langage et poésie populaires») ne donne que quelques exemples qui suffisent à montrer que la langue populaire (c'est-à-dire le grec moderne parlé aujourd'hui en dehors des centres urbains par des gens qui n'ont pas, ou très peu, subi l'influence de la langue savante, dite «la katharevoussa») est caractérisée par l'unité, la créativité, la précision et la plasticité (que l'on rencontre aussi dans la plupart des chansons populaires), caractéristiques qui manquent à la langue des citadins et de la presse.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΝΑΚΑΣ

ΜΕΤΟΧΙΚΑ

(ή πώς χρησιμοποιούν τη μετοχή ο Σεφέρης, ο Μακρυγιάννης,
ο Ελύτης κ.ά.)

Στο μελέτημα αυτό¹ θίγω ορισμένα προβλήματα γραμματικής ορθότητας ή γραμματικότητας και αντιγραμματικότητας (όπως λέγεται στη νεότερη γλωσσολογία) που παρουσιάζονται κατά την εξέταση της σημασιολογικής λειτουργίας της μετοχής σε -οντας, ιδίως με αφορμή τη μη ορθή χρήση της μετοχής αυτής στο πεζογραφικό έργο του Σεφέρη. Με άλλη διατύπωση, πρόκειται εδώ για το πρόβλημα των σχέσεων 'δομής' - 'νόρμας' - 'χρήσης', το οποίο αφορά όλα τα επίπεδα της γλώσσας, όχι μόνον το σημασιολογικό, αλλά και το φωνολογικό και το μορφολογικό. Με τη θεωρία γύρω απ' αυτό τό πρόβλημα ασχολήθηκε σε μια παλαιότερη εργασία του ο καθηγητής κ. Σετάτος², απ' όπου και θα δανειστώ μερικούς ορισμούς, δηλαδή ότι 'νόρμα' (ή 'κανόνας'), κατά την παραδοσιακή τουλάχιστον γραμματική, σημαίνει διατήρηση ορισμένων μόνον τύπων ομιλίας και απόρριψη άλλων ως χαλαρών και άτονων, λανθασμένων ή λαϊκών. Αντιθέτως, η 'χρήση' περιλαμβάνει όλες τις πραγματώσεις της γλώσσας, ακόμη και τις τυχαίες ή λανθασμένες ή όσες δημιουργούνται από δανεισμό, παρεμβολή, νέες αναλύσεις κτλ. Η 'δομή' επιτρέπει πάρα πολλούς σχηματισμούς που δεν εμφανίζονται αναγκαστικά στη νόρμα (π.χ. πολλά ρηματικά επίθετα με το εύκολο - ή το δύσκολο - ως α' συνθετικό—ευκολομετάφραστος, δυσκολομετάφραστος κ.τ.ό. — μπορεί να μην τα υιοθετήσει η νόρμα), ενώ η χρήση μπορεί να εισαγάγει και νέα στοιχεία που δεν υπάρχουν στη δομή. Η νόρμα συμπίπτει πάνω-κάτω μ' αυτό που οι Γάλλοι αποκαλούν bon usage ή με παρόμοιες αντιλήψεις για τη γλωσσική ορθότητα που επικρατούν και στη χώρα μας.

1. Ένα μικρό τμήμα της εργασίας αυτής δημοσιεύτηκε και στο περιοδικό *Τομές*, 70, 1981, 37-43. Με τη μορφή που έχει σήμερα, διαβάστηκε ως εισήγηση στο 6ο Συνέδριο του Γλωσσολογικού Τομέα του Φιλολογικού Τμήματος του ΑΠΘ (22-24/4/1985).

2. Βλ. Μ. Σετάτου, «Τα γλωσσολογικά κριτήρια για τον καθορισμό του κανόνα (νόρμας)» (*Προβλήματα της Δημοτικής Γλώσσας*, Θεσσαλονίκη, 1976, 67-73).

Α.

Με βάση αυτές τις αντιλήψεις, όπως τουλάχιστον κωδικοποιούνται από τον Τζάρτζανο και τον Μπουμπουλίδη³, καθορίζουμε για τη μετοχή σε -οντας (στο εξής: M1) στη Νεοελληνική Κοινή (NK) την εξής νόρμα (ή κανόνα): Ορθή θεωρείται βασικά η επιρρηματική χρήση της M1· διακρίνουμε τα εξής είδη:

Τροπική M1: *Ἦρθε τρέχοντας* (η M1 ισοδυναμεί εδώ με τροπικό επίρρημα).

Συνοδευτική M1: *Μαγείρευε τραγουδώντας* (η M1 εκφράζει εδώ τις 'συνοδούσες περιστάσεις' της ενέργειας του ρήματος: *Μαγείρευε και ταυτόχρονα τραγουδούσε* / [και συνόδευε το μαγείρεμα] με τραγούδια).

Χρονική M1: *Πηγαίνοντας* στη Θεσσαλονίκη συναντήσαμε τον Νίκο (η M1 ισοδυναμεί με χρονική πρόταση: ενώ, όταν πηγαίναμε...)

Λιτιολογική M1: *Μη μπόρώντας* να ζήσει στην πόλη, γύρισε στο χωριό (η M1 ισοδυναμεί με αιτιολογική πρόταση: επειδή δεν μπορούσε να ζήσει...)

Τα άλλα είδη επιρρηματικής M1, δηλαδή η υποθετική, η ενδοτική και η τελική M1 χαρακτηρίζονται ως κανονικές, αλλά ως περισσότερο ή λιγότερο σπάνιες.

Κανονική, αλλά σπάνια επίσης, θεωρεί ο Τζάρτζανος τη χρήση της M1 και ως κατηγορηματικής, ιδίως με τα 'αισθήσεως σημαντικά' ρήματα βλέπω, ακούω κτλ.: ένα παράδειγμα που δίνει, είναι το λαϊκό «καρτερούν την άνοιξη, το Μάη, το καλοκαίρι, ν' ακούσουν τα βλαχόπουλα *λαλώντας* τις φλογέρες (= ν' ακούσουν τα βλαχόπουλα να λαλούν τις φλογέρες)»· αντιθέτως, με τα ρήματα αρχίζω, παύω κ.τ.ό. δέχεται ότι χρησιμοποιείται κατηγορηματική M1 μόνον «κατά μίμησιν αρχαίας συντάξεως»· στην πρόταση δηλαδή «τα πρώτα σου βέλη άρχισαν *δονώντας* τη σιγή» (του Σικελικνού) έχουμε μίμηση του αρχαίου: «τα βέλη ήρξαντο *δονούντα*». Ο Μπουμπουλίδης δέχεται ανεπιφύλακτα τη χρήση της M1 και ως κατηγορηματικής και προσθέτει μάλιστα ότι είναι η μόνη που μπορεί ν' αναφέρεται «όχι μόνο στο υποκείμενο του ρήματος, αλλά και στο αντικείμενο».

Επίδραση της καθαρεύουσας θεωρεί τόσο ο Τζάρτζανος όσο και ο Μπουμπουλίδης την επιθετική ή αναφορική χρήση της M1, και ιδίως ο Τζάρτζανος ζητά ν' αποφεύγεται· ως ένα παράδειγμα προς αποφυγήν δίνει ο τελευταίος την πρόταση (του Βλαχογιάννη) «μπήκε ένα παιδί ξεσκούφωτο *μοιάζοντας* μαζί βοσκός και καλογεροπαίδι (μοιάζοντας = που εμοιαζε, το οποίο έμοιαζε)».

3. Βλ. Αχ. Τζαρτζάνου, *Νεοελληνική Σύνταξις (της Κοινής Δημοτικής)*, Εν Αθήναις, β' έκδ., Α': 1946 - Β': 1953, § 209-10. — Φ. Μπουμπουλίδης, *Η Μετοχή στα Νεοελληνικά*, Αθήνα, 1946, 17-22.

Τέλος, ως προς το υποκείμενο, κανονική θεωρείται η επιρρηματική M1 η οποία αναφέρεται (είναι 'συνημμένη') στο υποκείμενο της πρότασης στην οποία ανήκει: προτάσεις όπως το γνωστό παράδειγμα από τον Μακρυγιάννη «αυτός β γ α ί ν ο ν τ α ς από την πόρτα, ετοιμάστηκα εγώ», όπου η M1 έχει δικό της υποκείμενο (είναι δηλαδή απόλυτη), ή όπως η πρόταση του Σεφέρη (βλ. εδώ πιο κάτω) «ο βραχνάς με ξύπνησε ψ ά χ ν ο ν τ α ς στο συρτάρι», όπου η επιρρηματική M1 αναφέρεται στο αντικείμενο, τέτοιες προτάσεις θεωρούνται αντιγραμματικές, και συνιστάται η αποφυγή τους. Η μόνη εξαίρεση που γίνεται, αφορά τη M1 ορισμένων απρόσωπων ρημάτων, π.χ. «σ ο υ ρ ο υ π ώ ν ο ν τ α ς να βαρκαριστούμεν» (Μακρυγιάννης)⁴.

(Υπάρχουν βέβαια και άλλοι περιορισμοί σχετικά με τη γραμματικότητα ή την αντιγραμματικότητα των προτάσεων που περιέχουν M1, τους οποίους δε συζητεί καθόλου το παραδοσιακό Συντακτικό· π.χ. κανείς δεν μπορεί ν' αμφιβάλλει για την αντιγραμματικότητα προτάσεων όπως «ο Γιάννης είναι υπάλληλος στην τράπεζα, π α ί ρ ν ο ν τ α ς 6.000 μισθό» ή όπως «Ο Ιταλός είναι ο πιο επιτήδειος απ' όλους, κ ά ν ο ν τ α ς αποικιακή ζωή, ζ ό ν τ α ς με τον τρόπο του» (Σεφέρης))⁵.

Με βάση τα παραδείγματα που είδαμε ως τώρα (εκτός από την τελευταία περίπτωση), θα μπορούσαμε να πούμε ότι η προσπάθεια καθορισμού της νόρμας σ' ό,τι αφορά τη M1 στη ΝΚ έγκειται κυρίως στο να περιορίσει την τάση που παρουσιάζει η χρήση, κάτω από ποικίλες επιδράσεις (κυρίως της καθαρεύουσας), να ξαναπλησιάσει τη M1 στην παλιά της δομή. Μάλιστα, μετά τον Τζάρτζανο και ως τις μέρες μας οι αντιλήψεις για τη νόρμα έγιναν ακόμη στενότερες. Σ' ορισμένα δηλαδή νεότερα συντακτικά εγχειρίδια όχι μόνον η κατηγορηματική αλλά και από τις επιρρηματικές η τελική M1 χαρακτηρίζονται ως τελείως αντιγραμματικές (ενώ η συνοδευτική συγχέεται άκριτα με την — κυρίως — τροπική)⁶. Εκτός αυτού, άλλες, 'μεικτές' σημασιολογικές λειτουργίες της M1 παραβλέπονται γενικά από το παραδοσιακό Συντακτικό (ορισμένα παραδείγματα θα δούμε πιο κάτω), ενώ οι λογικές σχέσεις αίτιο-αποτέλεσμα ή λόγος-συνέπεια, μέσον-σκοπός κτλ., όπου και όταν υπάρχουν ανάμεσα

4. Εντούτοις παραδείγματα όπως το «πάει λέγοντας» ή το «τρώγοντας έρχεται η όρεξη» (πβ. *L'appétit vient en mangeant*) μας δείχνουν ότι ο κανόνας θα πρέπει να διευρυνθεί, για να συμπεριλάβει και τα προσωπικά ρήματα που το υποκείμενό τους είναι γενικό και άριστο: τρώγοντας (εμείς, εσύ, κάποιος, κανείς κ.τ.ό.). Βλ. και σημειώσεις 54 και 56.

5. Μερικούς από τους περιορισμούς αυτούς εξετάζω λεπτομερώς σε ειδική μελέτη που ετοιμάζω.

6. Για μια πρόσφατη προσπάθεια καθορισμού της νόρμας σ' ό,τι αφορά τη M1 βλ. τον τόμο *Προβλήματα της Δημοτικής Γλώσσας*, cit., 56-7.

στη δευτερεύουσα μετοχική πρόταση και την κύρια απ' την οποία εξαρτάται, δεν εξετάζονται κατά τρόπο ενιαίο και συστηματικό. Πρέπει όμως να έχουμε υπόψη μας ότι η νόρμα της ΝΚ (σ' ό,τι αφορά τη Μ1 αλλά και γενικότερα), όπως καθορίζεται μέχρι τώρα στα συντακτικά εγχειρίδια, δεν είναι 'αντικειμενική', δε βασίζεται δηλαδή σε στατιστικά δεδομένα, αλλ' είναι περισσότερο 'αξιολογική' ή 'ρυθμιστική'⁷, διαμορφώνεται δηλαδή με βάση το τί θεωρεί γραμματικώς ορθό ο συντάκτης μιας γραμματικής ή ενός συντακτικού⁸.

B.

Ειδικά για τη ΝΚ, η αντικανονική χρήση της Μ1 που συναντούμε στο πεζογραφικό (και στο ποιητικό) έργο του Σεφέρη, νομίζω ότι θα πρέπει να μας κάνει σκεπτικούς ως προς τον καθορισμό της νόρμας, ιδίως εάν οι αντιλήψεις μας γι' αυτή είναι στενές. Με βάση μια πρόχειρη μέτρηση των Μ1 που χρησιμοποιεί ο Σεφέρης στα Ημερολόγιά του, διαπιστώνουμε ότι η αναλογία ανάμεσα σε κανονικές και μη κανονικές χρήσεις είναι για τις *Μέρες Α* 51:18 (ή 74:26% στο σύνολο των 69), ενώ διαμορφώνεται σε 149:71 (δηλαδή περίπου 2:1 ή 68:32% στο σύνολο των 220) για τις *Μέρες Δ*, έχουμε άρα μια προοδευτική αύξηση των μη κανονικών χρήσεων όσο προχωρούμε από την περίοδο 1925-31 στην περίοδο 1941-44. Μολονότι, βέβαια, σε αρκετές περιπτώσεις υπάρχει αμφιβολία αν πρέπει να θεωρηθεί μια χρήση 'ορθή' ή όχι, λόγω του συντομογραφικού χαρακτήρα πολλών ημερολογιακών σημειώσεων του Σεφέρη (π.χ. «Όλο το απόγευμα χτες και σήμερα [το περάσαμε;] τριγυρνώντας μαγαζιά για τα ψώνια του καινούργιου μας ταξιδιού» [*Μέρες Δ*, 287], αλλά: «Από τις 5 ώς τις 8.30' ο Παναγιώτης εδώ, διαβάζοντας το ημερολόγιο ταξι-

7. Σετάτος, όπου και στη σημ. 2, 70.

8. Γενικά το πρόβλημα του καθορισμού της νόρμας είναι οξύ και δυσεπίλυτο για όλα τα θεωρητικά γλωσσολογικά μοντέλα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μετασχηματιστική γραμματική, η οποία χρησιμοποιεί για όλα τα άλλα ζητήματα φορμαλιστικά κριτήρια, περιφρονώντας ό,τι μπορεί να έχει σχέση με τη διαίσθηση, αναγκάζεται στο σημείο αυτό να καταφύγει στη βοήθεια των 'πληροφορητών' (informants) και στο γλωσσικό αίσθημα των 'φυσικών ομιλητών' (native speakers) μιας γλώσσας, για να καταλήξει, αφαιρετικά, στον λεγόμενο 'ιδεώδη ομιλητή/ακροατή' (ideal speaker/hearer), σε σχέση με τον οποίο θα καθορίσει τελικά τί είναι γραμματικώς ορθό και τί όχι: στο μεταξύ, επειδή το πείραμα και με δέκα μόλις 'πληροφορητές' αποδεικνύει πόσο το γλωσσικό αίσθημα ή η 'γλωσσική ικανότητα' (linguistic competence) των φυσικών ομιλητών μιας γλώσσας ποικίλλει, αναγκάζεται να δεχτεί την ύπαρξη 'επιπέδων' ή 'βαθμών' γραμματικής ορθότητας (βλ. π.χ. N. Ruwet, *Introduction à la Grammaire Générative*, 1968, 41-4 και Γ. Μπαμπινιώτη, *Γενετική - μετασχηματιστική Γραμματική*, 1977, 8-10). Όλα αυτά έδωσαν αφορμή στους επικριτές της, να πουν ότι η μετασχηματιστική γραμματική βγάζει από την πόρτα τη διαίσθηση, για να βάλει από το παράθυρο τον 'ιδεώδη ομιλητή / ακροατή'.

διού του» [290]⁹), εντούτοις το ποσοστό των μη κανονικών χρήσεων είναι πάλι υψηλό. Στις Δοκιμές το ποσοστό αυτό είναι πολύ μικρότερο, αλλά κάθε άλλο παρά ασήμαντο. Τέλος, η αναλογία για τα Ποιήματα είναι 122:54 (δηλαδή πάλι περίπου 2:1):

ΜΕΡΕΣ Α, Γ, Δ (1)

Χάρηκα σήμερα βράδυ που είδα έναν τύπο της φυλής μου, ύστερα από τόσον καιρό ανάμεσα σ' αυτούς τους βαλτωμένους ανθρώπους. Ήταν ένας Βορειοηπειρώτης μιλώντας πλέρια και καθαρά ελληνικά. Άντρας ώς 45 χρονώ, ψηλός, γερός, χτυπώντας τη γροθιά του πάνω στο τραπέζι, ξανθός, αναμαλλιάρης, με μια κιλότα χακί και τσαρούχια.

[Μέρες Γ, 83] (α) (επιθετική χρήση: «... ένας Β. που μιλούσε... που χτυπούσε»)

Οι γυναίκες [της Κορυτσάς] που δεν έχουν κάποια ρετσινιά είναι σπάνιες [...] Αναφέρουν έναν πατέρα φωνάζοντας μόλις ξυπνούσε στη νύφη του: «Πόσες φορές σε καβ[...] ο γιός μου;»

[43] (β) («...έναν π. που φώναζε...»)

Άνοιξα τα μάτια και συλλογιζόμουν: ο Χ., Εγγλέζος συγγραφέας, γράφοντας χειρότερα από μένα, πιο νέος από μένα, είναι ελεύθερος, μπορεί να είναι ελεύθερος. Γράφει ό,τι θέλει. Αν αποκτήσει κάποιο όνομα θα τον δημοσιέψουν από το Μάντσεστερ ως τη Σαγκάη [...]

[Μέρες Δ, 143] (γ)

Ζωή απάνθρωπη. Σήμερα τ' απόγευμα σταματημένο μυαλό ή γυρίζοντας στο κενό.

[Μέρες Γ, 27] (δ)

9. Η πρώτη περίπτωση είναι λιγότερο 'απακλίνουσα' από τη δεύτερη, εάν και εφόσον το υποκείμενο και το ρήμα στα οποία είναι συνημμένη η Μ1, νοούνται εύκολα από τα συμφραζόμενα: σε πολλά παραδείγματα το εννοούμενο υποκείμενο είναι τα εγώ (του ημερολογιογράφου) — σπανιότερα το εμείς ή άλλο —, ενώ το ρήμα εικάζεται μέσα από κάποιο αντίστοιχο (ετυμολογικά συγγενές) ουσιαστικό που αποτελεί 'εν προκειμένω' τον πυρήνα της πρότασης: τα τέσσερα πρώτα παραδείγματα είναι από τις Μέρες Δ και τα υπόλοιπα από τις Μέρες Α (στο τελευταίο έχουμε διαφορετικού είδους μετοχή, και το διάλεξα επίτηδες):

«Σήμερα το πρωί ξυπνώντας, στην εφημερίδα: Σκοτώθηκε στον προχθεσινό βομβαρδισμό του Λονδίνου ο [...]». «Συγκίνηση ακούοντας, στην τελετή [του γάμου του με τη Μαρώ], το μύθο του κρασιού στο γάμο της Κανά [...]». «Μεγάλη συγκίνηση κοιτάζοντας τα βουνά της Κρήτης: τέλειος τόπος». «Όλες τούτες τις μέρες κοιτάζοντας τον ουρανό με τα σπάνια άστρα, μεγάλη νοσταλγία του βόρειου ημισφαιρίου». «Κοίταγμα πίσω: μια μαύρη καρδέλα: κοίταγμα εμπρός: ανέφικτα πράγματα. Συναίσθηση πως γερνώ: καταπληκτικό αίσθημα κοιτάζοντας την προσπάθεια προσώπων να ξαναβγούν στην επιφάνεια μέσα από τις μπερδεμένες γραμμές των φωτογραφιών» — «Γυρισμός στο γραφείο με την ψυχή στα δόντια, όπως άλλοτε στις μεγάλες πολιτείες, μέσα στις λάσπες, μέσα στο χιονοστρόβιλο — προσειχόμενος».

Ο γυρισμός. Το βαπόρι ήταν γεμάτο πρόστυχες γυναίκες, άθλια φτιασιδωμένες, με χειρονομίες παρμένες από παμπάλαια φιλμ, σέρονοντας έναν καταλυμένο αισθησιασμό, καθώς θά 'σερναν τις παντούφλες τους.

[26] (ε)

Όταν όμως φτάσει κανείς εκεί που έφτασα, καταλαβαίνει πως αν σημαίνουν κάτι, αυτό το κάτι είναι η τραγική γύμνια του ανθρώπου στερημένου από τα πάντα και ξέροντας πως λίγο πάρα πέρα [...] είναι η ανάπνοση που δε θα την έχει ποτέ.

[67] (στ)

...νιώθεις ...πως πατάς δρόμους άγνωστους, πως αγγίζεις σώματα ζεστά από το πάθος, σφραδάζοντας, ή κρύα από την εξάντληση.

[ό.π.] (ς)

Το κορμί της δε φεύγει από τη σκέψη μου, γυμνό, καίγοντας ως την ψυχή.

[64] (η)

Θα τον ήθελα κλειστό αυτό τον κόσμο [της αρχαίας τραγωδίας], όπως ακριβώς είναι μέσα στο ημικύκλιο του θεάτρου, ζώντας, δρώντας, δίνοντας ποίηση.

[248] (θ)

Βγαίνοντας, βλέπω ξαφνικά τον Τειρεσία με το ραβδί του [...] Παρακάτω οι 28 άντρες του χορού ιδρωμένοι, βγάζοντας γένια και μουστάκια, όπως βγάζει κανείς το καπέλο του και τα μαύρα γυαλιά του, έτοιμοι να μπαρκάρουν σ' ένα μικρό μπούσι της γραμμής του Δαφνιού.

[249] (ι)

Πάνω από το Μπάρτσι είναι ένα μονοπάτι αρκετά πλατύ, που χάνεται ανάμεσα σε δυο κορυφές. Ήμασταν στα μισά όταν βασίλεψε ο ήλιος. Γελάδια γυρίζοντας από τη βοσκή, αδύνατα και κακομοιριασμένα. Στο τέλος, ένα οροπέδιο [...] Υγρό, παχύ χρώμα. Μυρωδιές του καλοκαιριού και, για πρώτη φορά, πυγολαμπίδες τραβώντας ίσιες γραμμές πάνω από τους θάμνους. Τόσες πολλές που σε ζάλιζαν.

.....
Ένας βοσκός ήρθε κοντά μου πέφτοντας ο ήλιος,
με κοίταξε χωρίς να μου μιλήσει και ξανάφυγε.

[66] (ια)

Προχτές ήταν η πρεμιέρα' στα προπύλαια, πλήθος αυτοκίνητα όπως στην πλατεία της Όπερας στο Παρίσι. Ο κ. Β., ξένος διπλωμάτης, με σμό-

κιν, πολύ ψηλός και πολύ λιγνός, συνοδεύοντας μια κυρία με τουρμπάνι, πλακωτή σαν Baeuce του Charles Réguy. Μπροστά τους ένας κοσμικός κύριος όλο καμπύλες, καπνίζοντας ένα πελώριο πούρο, άσεμνο την ώρα εκείνη, κραυγάζοντας με στόμφο για να κάνει τους άλλους να γελάσουν: «Αυτή είναι η Ακρόπολις!»

[Μέρες Α, 60] (ιβ)

Αρκετό κέφι στο γυρισμό. Κοντά στο Χαλάντρι ανεβήκαμε σ' ένα από αυτά τα μικρά φορτηγά Ford που τά'χουν κάνει λεωφορεία. Δυο ζευγαράκια: ένας νέος ολότελα μεθυσμένος, φοιτητής της Ιατρικής, Κεφαλλονίτης, γυρεύοντας να πιάσει κουβέντα με όλους τους επιβάτες [...] Οι σύντροφοί του: ο νέος λιγομίλητος και κλειστός και το κορίτσι όμορφο και ψηλό περιφέροντας παντού το αριστερό χέρι με ανοιγμένα τα δάχτυλα για να φανούν τα βαμμένα νύχια της.

[52] (ιγ)

Μετά το βασίλεμα, ανεβήκαμε στο βουνό. Μονοπάτι κάτω απ' τα λιόδεντρα: στην κορφή, το εκκλησάκι. Στο δρόμο, ένας τυφλός γέρος καθισμένος σ' ένα πεζούλι, η μια παλάμη πάνω στην άλλη: άσπρα γένια, το άπλανο βλέμμα του. Παρακάτω, μια γριά φυλάγοντας πρόβατα με τα μαλλιά σαν ρόκα.

[124] (ιδ)

Εκδρομή σήμερα στον Υμηττό. Καισαριανή: το πλήθος πλημμυρίζειοντας το μοναστήρι, σκεπάζοντας την εξοχή με ψώρα.

[46] (ιε)

Γάμος. Η Κυρία Δ. Παγωμένο χαμόγελο: δυο ρυτίδες στηρίζοντας τη μύτη και η ασπράδα των δοντιών ξεπετώντας. Ξαφνικά τρομερά γριά, σφαιδάζοντας σαν χτυπημένο ζώο. Το χέρι της με τα ροδόφυλλα αφήνοντάς τα να πέφτουν ένα ένα, σα νεκρό. Και η ζωή αδιάφορη τραβούσε το δικό της δρόμο.

[120] (ιστ)

Ήμασταν όλοι μαζεμένοι στη βεράντα, κοιτάζοντας κατά το βοριά, όπως σε κατάστρωμα καραβιού.

[61] (ιζ)

Βράδυ. Έξω, δεξιά μου, ακούω τα κύματα που χτυπούν στο μόλο: αριστερά μου στους διαδρόμους του ξενοδοχείου ο αγέρας σφυρίζει, όπως στη Σκάλα. Καθώς γυρίζαμε, φεγγάρι φωτίζοντας προβιές κυμάτων.

[Μέρες Δ, 308] (ιη)

Αφάνταστη ζωή σε τούτο το κοιμισμένο νερό. Φυτά, ψαράκια, πουλιά, και οι λιμπελούλες: γαλάζιες χρώμα γλυσίνα, κόκκινες με διάφανα φτερά σαν από κελοφάνι, βυσσινές, κυνηγώντας η μια την άλλη, παλεύοντας, συνουσιάζοντας.

[298] (ιθ)

Ο ανταποκριτής του BBC μιλούσε και για την υποδοχή που έκανε ο λαός στις αγγλικές δυνάμεις: Κατακουρελιασμένοι, έλεγε, αλλά με λουλούδια, τραγουδώντας και χορεύοντας, και βοηθώντας όλοι μαζί, άντρες, γυναίκες και παιδιά, στο φτιάξιμο των αεροδρομίων — κημεμένοι άνθρωποι.

[364] (κ)

Έβλεπε μια υπέρογκη μούντζα, κι ανάμεσα στα δάχτυλα, στη μέση το «Σκακιστή» παλεύοντας να σπρώξει το ασήκωτο άγαλμα, δεξιά τη «Γριά» γεμίζοντας τις ρυτίδες του προσώπου της με δάκρυα, και ζερβά τη Νόρα να φτιάνει λακκάκια στα μάγουλά της χαμογελώντας.

[Μέρες Α, 36] (κα) (κατηγορηματική μετοχή συνημμένη στο αντικείμενο)

Η φασαρία θα τέλειωνε καθώς το μπουλούκι έστριβε σ' ένα σοκάκι. όταν μια γριά, που δεν είχαμε προσέξει, φανερώθηκε μαζεύοντας μια μεγάλη πέτρα [...] Την ίδια στιγμή [...] ήρθε και η κόρη: πασούμια και ρομπαντικάμερα, ογκωμένα βυζιά και καπούλια, περπατώντας με τόσα δα βηματάκια και άπειρα κουνήματα, μολονότι ήταν, καθώς φαινότανε, βιαστική και θυμωμένη.

[50] (κβ) (κατηγορηματική συνημμένη στο υποκείμενο)

...σαν εκείνη τη μεγάλη φωτιά που είδαμε ένα πρωί στο νησί σπιθοβολώντας ήχους ξερούς.

[Μέρες Γ, 68] (κγ)

Η εικόνα παράστανε το σχήμα της Ελλάδας να βγαίνει από μαύρα σύννεφα [...] και δεξιά ένα περιστέρι κρατώντας στο ράμφος του ένα κλωναράκι ελιάς...

[Μέρες Δ, 318] (κδ)

Μέσα σ' αυτή την πόλη δεν μπορείς να πάψεις να συλλογίζεσαι [: φαντάζεσαι Δοκιμές, 427] τον Καβάφη, μαζεύοντας [: χωρίς κόμμα Δοκιμές, ό.π.] σιγά-σιγά τις εντυπώσεις του από αυτά τα [: τέτοια] μικροπράγματα, σε κάθε γωνιά, και κάνοντάς τις [: τες] τέσσερα-πέντε ποιήματα κάθε [: το] χρόνο.

[101] (κε)

Αλλά ήταν τεμπέληδες αυτοί οι Αραπάδες. Τους συλλογίζομαι τα μεσημέρια διώχνοντας τις μύγες με τις αλογότριχες ή παίζοντας με τα δάχτυλα των ποδιών τους.

[129] (κστ)

Αισθάνομαι κάποτε, όπως σήμερα, φριχτά φυλακισμένος εδώ, τρώγοντας τα νύχια.

[148] (κζ)

Γυρίζοντας μονάχος στον άδειο δρόμο, ο ουρανός εξαιρετικά πλούσιος.
[Μέρες Γ, 244] (κη) (απόλυτη μετοχή)

Ξεκινώντας από το Μπράν, η βροχή γύρισε στη πόρτα.
[125] (κθ) (απόλυτη μετοχή)

Γυρίζοντας με τη μπενζίνα στο πλοίο, εξαιρετικά λαίμαργοι γλάροι
μαλώνοντας για ένα κομμάτι.
[Μέρες Δ, 211] (λ)

Τ' απόγευμα κατεβήκαμε ακολουθώντας τα τείχη της παλιάς πόλης
[...] Περνώντας, σε μια γωνιά, πίσω από κάτι κάγκελα, σωριασμένα καρ-
πούζια σαν κεφάλια φυλακισμένων, πράσινα πάνω στο μελί χρώμα της
παλιάς πέτρας.

[231] (λα)
Ξεκινήσαμε 16.15' [...] Φτάνοντας στο Κάιρο πολλά φώτα' στην
απουσία μας κατάργησαν το black-out.

[346] (λβ)
Βγαίνοντας, μέρα ακόμη στο δρόμο: κιόλας το καλοκαίρι.

[329] (λγ)
Γυρίζοντας σπίτι, μπροστά στην πόρτα, ένα τζίπ.

[377] (λδ)
Φθάσαμε στο νεκροταφείο προχωρημένο απόγευμα [...] Γυρίζοντας,
ο Simonγ εξακολουθούσε τον παράτονο επικήδειό του [γυρίζοντας, ενν.
εμείς = εγώ και ο Simonγ].

[Μέρες Γ, 246] (λε)
Ο βραχνάς με ξύπνησε ψάχνοντας μέσα στο συρτάρι.
[72] (λστ) (επιρρηματική μετοχή συνημμένη στο αντικείμενο)

Το βράδυ, γυρίζοντας από το γραφείο, μου λέει η Μαρώ πως [ο Νικο-
λαύδης] τηλεφώνησε δυο φορές.

[Μέρες Δ, 122] (λζ) (επιρρηματική μετοχή συνημμένη σε άλλον όρο της
πρότασης, εκτός από το υποκείμενο και το αντικείμενο)

...η πρώτη αρχή που εφαρμόζεται σε τούτο τον πόλεμο από τους 'Αγ-
γλους είναι η οικονομία ανθρώπων, των δικών τους ανθρώπων, αδιαφορών-
τας για τους άλλους.

[312] (λη)

ΔΟΚΙΜΕΣ (2)

Η τέχνη είναι έργο του ανθρώπου. Είναι παράξενο πώς φέρνει κάποτε
στο νου αυτή η φράση εικόνες από τη ζωή των φυτών: νερολούλουδα τεντώ-

νοντας το κεφάλι πάνω σ' ένα κοτσάνι που πάει να σπάσει καθώς ανεβαίνουν τα νερά· δέντρα αμέριμνα μέσα στον αγέρα, ενώ η ρίζα προχωρεί τυφλή για να βρει τη φλέβα ή το βράχο· το ξύλο που γίνεται καράβι, τα καράβια που βουλιάζουν.

[A', 121] (α) (το *τεντώνοντας* αντιστοιχεί με το επίθετο *αμέριμνα* και την αναφορική πρόταση που γίνεται *καράβι*)

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως μια μεγάλη αίθουσα γεμάτη και συγκινημένη, που έχει γίνει όλη μια σκοτεινή καρδιά, μ' έναν παλμό, ξεσπάζοντας την ώρα της καταστροφής, είναι ένα ωραίο πράγμα και μας δίνει την αίσθηση του ανθρώπινου μεγαλείου.

[150] (β) (επιθετική χρήση)

Και των δυο τα έργα, έτσι όπως ήρθαν ως εμάς, μοιάζουν με τις παλιές γαλέρες γυρίζοντας από μίαν άνιση μάχη, αγριάζοντας κατατροπημένα πανιά.

[218] (γ)

Σ' έκανε να αναπολήσεις κάτι αφιλοκερδείς μελετητές του δεκάτου έκτου αιώνα συζητώντας, για την αγάπη της μάθησης, μέσα στο εργαστήριο ενός ζωγράφου.

[80] (δ)

Την εποχή εκείνη οι άθλιες αυτές εκδόσεις με γοητεύανε. Στο ξώφυλλο, ο Ερωτόκριτος, ένας λεβέντης κοιτάζοντας αγριωπά και κάπως λοξά, με περικεφαλαία θυσανωτή, μ' αναδιπλωμένο μανδύα πάνω απ' το θώρακα, έχοντας πίσω του ένα αχαμνό βυζαντινό περιστύλιο, το σκουτάρι και το κοντάρι αεροκρέμαστα ανάμεσα στις κολόνες.

[268] (ε)

Ωστόσο, κάποτε δε μου είναι δυσάρεστο [...] να φαντάζομαι έναν κουφό Μπετόβεν γράφοντας μανιακά τη μουσική του ανάμεσα σε ακουστικά κέρατα και σπασμένες από το χτύπημα χορδές.

[159] (στ) (κατηγορηματική συνημμένη στο αντικείμενο)

Ο Κάλβος δεν το [το συναισθηματικό κατακάθι] έχει ποτέ [...] Τον αισθάνεται κανείς αφησμένο σ' ένα ερημονήσι του Ειρηνικού, αναλύοντας τις καταλήξεις των ρημάτων του, για ν' ακούσει καλύτερα μια φωνή, ας είναι και τη δική του.

[75] (ζ)

Θυμούμαι τα νιάτα της εποχής εκείνης μουδιασμένα ακόμη από την «καταστροφή», ψάχνοντας ένα δρόμο με παράφορα ή αποκαμωμένα ψηλάφηματα, νιώθοντας πάντα έναν ανυπέβλητο φράχτη από το ένα πλευρό.

[77] (η)

Ο Θεός Ηρακλής [...] ακούστηκε μια νύχτα φεύγοντας από την Αλεξάνδρεια με εξάσιες μουσικές και τραγούδια.

[422] (θ) (κατηγορηματική συνημμένη στο υποκείμενο)

Το παραμύθι [...] για τον Κάιν που φτάνεται εκεί πάνω κρατώντας σ' ένα καλάθι τα κόκκαλα του 'Αβελ.

[B', 323] (ι)

Κι αυτό είναι η τιμωρία των ανθρώπων που καυχούνται περιφρονώντας την τέχνη.

[A', 152] (ια)

Τελειώνοντας το '49, ο Γιώργος Κατσίμπαλης μου ζήτησε να του γράψω ένα γράμμα.

[B', 30] (ιβ)

(απόλυτη)

'Ετσι, με λίγα λόγια, τραβήξαμε το δρόμο μας. 'Ωσπου, τελειώνοντας ο 18ος αιώνας, το ρέμα μοιάζει ξαφνικά να στενεύει, και λες πως οι δυο συνοδείες θ' ανταμώσουν: Σολωμός.

[A', 187] (ιγ)

'Ολη αυτή η περίοδος, αρχίζοντας από την ξαφνική σπιθοβολή ορισμένων στίχων, στη δημοτική, του Παπαδιαμαντόπουλου [...] ως «Στον ίσκιο της καρδιάς» του Γρυπάρη [...], δείχνουν έναν οργασμό της ελληνικής ποιητικής έκφρασης [...]

[371] (ιδ)

Ο Σολωμός έμαθε και έγραψε ελληνικά με τον ίδιο τρόπο (κρατώντας όλες τις αναλογίες) που έμαθε και έγραψε γαλλικά ο Παπαδιαμαντόπουλος.

[71· πβ. 430] (ιε)

Ο ποιητής του «Ερωτόκριτου», κρατώντας τις αποστάσεις, αν είχε γράψει κάπου τη σκέψη του, θα μας έλεγε [...] πως [...]

[505] (ιστ)

Σημειώνω το παράδειγμα του Καβάφη γιατί μπορεί να σου δώσει, κατά προσέγγιση και απλουστεύοντας πολύ, ένα στίγμα όπου θα μπορούσε να τοποθετηθεί η ελληνική ποίηση σχετικά με την ποίηση του 'Ελιοτ.

[B', 17] (ιζ)

Μου φαίνεται πως, έτσι που την προσδιορίζω, η ακοή αυτή στην Ελλάδα βρίσκεται, μιλώντας γενικά, σε χαμηλότερο επίπεδο και από το μέσον όρο λ.χ. των Επτανησίων στον καιρό του Σολωμού, και από το μέσον όρο της Ευρώπης.

[54] (ιη) (απόλυτη μετοχή· πβ. με το αγγλ.: *Speaking generally, these crimes will no longer be tolerated in this city...*)

ΠΟΙΗΜΑΤΑ (3)

...σαν τους νέους που ξόδεψαν όλη τους την ψυχή για να φορέσουν ένα

μονογυάλι / σαν τις κοπέλες ηλιοτρόπια ρουφώντας την κορφή τους για να γίνουν κρίνα.

[7η έκδ., 89-90] (α)

Από τότες πόσες φορές πέρασε μπροστά μου μια γυναίκα, που της απόμεναν μονάχα τα μαλλιά, τα μάτια, το στήθος και τίποτε άλλο, γοργόνα ταξιδεύοντας στο πέλαγο [...]

[135] (β)

Είναι πολλές πληγές μέσα στους κόρακτους ανθρώπους, μέσα του / πάθη μετέωρα περιμένοντας τη δεύτερη παρουσία / επιθυμίες ταπεινές που κόλλησαν πάνω στο χώμα / σκοτωμένα παιδιά και γυναίκες που κουράστηκαν την αυγή.

[147-8] (γ)

...’Ω εκείνη η επίμονη σκέψη / κλεισμένη σ’ ένα κουτί αδειανό, θεληματική / χτυπώντας αδιάκοπα το χαρτόνι [...]

[162] (δ)

Εκείνο το σπίτι περιμένει / μ’ ένα σκυλί γερασμένο / περιμένοντας για να ξεψυχήσει το γυρισμό.

[201] (ε)

Σέρνουνε μοιρολόγια οι μυροφόρες / ν’ ακολουθήσει η ελπίδα των ανθρώπων / στα μάτια σφηνωμένη με τις φλόγες / φωτίζοντας το χώμα το τυφλό / που ιδρώνει από της άνοιξης τον κόπο.

[44] (ζ)

Τα πρόσωπα που βλέπω δε ρωτούν μήτε η γυναίκα / περπατώντας σκυφτή βυζαίνοντας το παιδί της.

[144] (η)

[...] αγάπησα κάποιους ανθρώπους άγνωστους / απαντημένους ξαφνικά στο έβγα της μέρας, / μονολογώντας σαν καπετάνιοι βουλιαγμένης αρμάδας [...]

[171] (θ)

μέσα στο μεγάλο φλούδι του ύπνου που μας τυλίγει αχάραχτο [...] / με μικροσκοπικά κρύσταλλα γυαλίζοντας σπασμένα από την κίνηση των ερπετών.

[185] (ι)

Και τώρα βγήκε το νέο φεγγάρι αγκαλιασμένο / με το παλιό / με τ’ όμορφο νησί ματώνοντας / λαβωμένο.

[195] (ια)

Γνώρισα / τη φωνή των παιδιών την αυγή / πάνω σε πράσινες πλαγιές οβολώντας / χαρούμενα σαν μέλισσες [...]

[196] (ιβ)

ξυπνώ / σαν το χρυσόψαρο κολυμπώντας / μέσα στα χάσματα της
αστραπής [...]

[200] (ιγ)

θά 'λεγες είναι φορτωμένοι σ' ένα παμπάλαιο κάρο / κατοικυλώντας
σε χαλασμένους δρόμους, σε παλιά καλυτερίμια, / οι αγάπανθοι τ' ασφοδίλια
των νέγρων.

[201] (ιδ)

Και τα παιδιά που κάναν μακροβούτια απ' τα μπαστούνια / πηγαίνουν
σαν αδράχτια γνέθοντας ακόμη, / σώματα γυμνά βουλιάζοντας μέσα στο μαύρο
φως / μ' ένα νόμισμα στα δόντια, κολυμπώντας ακόμη, / καθώς ο ήλιος ράβει
με βελονιές μαλαματένιες / πικιά και ζύλα υγρά και χρώματα πελαγίσια.

[232] (ιε)

Τρία κόκκινα περιστέρια μέσα στο φως / χαράζοντας τη μοίρα μας
μέσα στο φως / με χρώματα και χειρονομίες ανθρώπων / που αγαπήσαμε.

[65] (ιστ)

ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΗΜΑ. Νείλος, «Γα περιστέρια» — Πανιά στο Νείλο, /
πουλιά χωρίς κελάιδισμα με μια φτερούγα / γυρεύοντας σιωπηλά την άλλη /
ψηλαφώντας στην απουσία τ' ουρανού / το σώμα ενός μαρμαρωμένου εφήβου /
γράφοντας με συμπαθητικό μελάνι στο γαλάζιο / μιαν απελπιστική κραυγή.

[211] (ιζ)

...πέρα μακριά / μια θάλασσα / πέρα μακριά / ένα νησί στον ήλιο / και
τα χέρια σφίγγοντας τα κουπιά / πεθαίνοντας την ώρα που φάνηκε το λιμάνι
/ και τα μάτια κλειστά / σε θαλασσινές ανεμώνες.

[172] (ιη)

και είσαι / σ' ένα μεγάλο σπίτι με πολλά παράθυρα ανοιχτά / τρέχοντας
από κάμαρα σε κάμαρα, δεν ξέροντας από πού να κοιτάξεις πρώτα [...]¹⁰

[233] (ιθ)

[...] και τ' ακρογιαλιά γεμάτο θρύψαλα παλιά πιθάρια. / Ασήμαντες οι
κολόνες· μονάχα ο Άγιος Επιφάνιος / δείχνοντας μουντά, χωνεμένη τη δύ-
ναμη της πολύχρυσης αυτοκρατορίας.

[267] (κ)

10. «δεν ξέροντας: όπως π.χ. στον Ερωτόκριτο Α 1365» σημειώνει ο Σεφέρης. Δες και τη σημ. 30. Πβ. και: «και δεν ηξεύροντα πώςώς μαντάτον βοηθείας» (Αντώνιος Αχέλης, «Μάγισσας Πολιτορξία», στ. 1796· βλ. πρόχειρα Π. Δ. Μαστροδημήτρη, *Η Ποίηση των Μεταβυζαντινών Χρόνων*, 1984, 182).

Νά που μ' αρέσουν επί τέλους αυτά τα βουνά μ' αυτό το φως / με δέρμα
 ρυτιδωμένο σαν την κοιλιά του ελέφαντα / όταν τα μάτια του στενεύουν απ' τα
 χρόνια. / Νά που μ' αρέσουν αυτές οι λεύκες, δεν είναι πολλές / σηκώνοντας
 τους ώμους μέσα στον ήλιο.

[161] (κα)

Τον περιστοίχιζαν γυμνές γυναίκες με μπρούτζινα φύλλα αραποσυκιές
 / σβησμένοι φανοστάτες ανεμίζοντας τους κηλιδωμένους επίδεσμους της με-
 γάλης πολιτείας / ασύμμετρα κορμιά γεννοβολώντας κεντύρους και αμαζό-
 νες / σαν άγγιζαν τα μαλλιά τους το Γαλαξία.

[184] (κβ)

Και το κακάρισμα της φραγκόκοτας την αυγή κι ο κόκορας που λάλησε
 πέφτοντας σ' ένα βαθύ πηγάδι / κι' η φωτιά στο πλάι του βουνού σηκώνοντας
 παλάμες από σούρφανο και φύλλα του φθινοπώρου / [...] είτανε πράγματα
 απομονωμένα [...]

[185] (κγ)

[...] γερόντισσες με γιατροσόφια ανεβαίνοντας τις σκάλες που τρίζουν
 / [...] κι' η πόρτα που άνοιξε κι' ο καραβοκύρης θαλασσοδαρμένος / πετώντας
 σε μια μαύρη κασέλα το βρεμένο σκουφί του. / Αυτά τα πρόσωπα κι' αυτά
 τα περιστατικά σ' ακολουθούσαν [...]

[197] (κδ)

Τώρα που κάθομαι άνεργος και λογαριάζω / λίγα φεγγάρια απόμειναν
 στη μνήμη / νησιά, χρώμα θλιμμένης Παναγίας, αργά στη χάση / ή φεγγα-
 ρόφωτα σε πολιτείες του βορρά ρίχνοντας κάποτε / σε ταραγμένους δρόμους
 ποταμούς και μέλη ανθρώπων / βαρειά μια νάρκη.

[216] (κε)

Ψίθυροι / σαν την ανάσα του κυπαρισσιού τη νύχτα εκείνη / [...] σαν
 την ανάμνηση της φωνής σου λέγοντας «ευτυχία».

[145] (κστ)

Μένει ακόμα το κίτρινο απόσταγμα το καλοκαίρι / και τα χέρια σου
 γγίζοντας μέδουσες πάνω στο νερό [...]

[142] (κζ)

Μένει ακόμα η κίτρινη έρημο το καλοκαίρι / κύματα της άμμου φεύ-
 γοντας ως τον τελευταίο κύκλο / ένας ρυθμός τυμπάνου αλύπητος ατέλειω-
 τος / μάτια φλογισμένα βουλιάζοντας μέσα στον ήλιο / χέρια με φερσίματα
 πουλιών χαράζοντας τον ουρανό / χαιρετώντας στίχους νεκρών σε στάση
 προσοχής / χαμένα σ' ένα σημείο που δεν τ' ορίζω και με κυβερνά' / τα
 χέρια σου γγίζοντας το ελεύθερο κύμα.

[143] (κη)

η σάβρα πάνω στην άσπρη πέτρα / μένει ακίνητη / κοιτάζοντας το φρουγμένο χόρτο.

[10η έκδ., 305] (κθ)

[...] μέσα στην πρωινή καταχνιά / μόλις ξεχώριζαν τ' αρνιά κουλουριασμένα μηρουκάζοντας.

[7η έκδ., 134] (λ)

Κι' ήρθε η φωνή του γέρου, αυτή την ένιωσα / πέφτοντας στην καρδιά της μέρας / ήσυχη, ακίνητη: « [...]».

[230] (λα)

Εδώ βρεθήκαμε γυμνοί κρατώντας / τη ζυγαριά που βάραινε κατά το μέρος / της αδικίας.

[81] (λβ)

Στέκεται μεγάλος, ψιθυρίζοντας ανάμεσα στ' ασπρισμένα του γένεια, λόγια της γλώσσας μας, όπως τη μιλούσαν πριν τρεις χιλιάδες χρόνια.

[96] (λγ)

Δεν ξέχασα τίποτε / όλα είναι στη θέση τους ταχτοποιημένα κατά σειρά περιμένοντας το χέρι να διαλέξει.

[135] (λδ)

Βγήκε το νέο φεγγάρι στην Αλεξάνδρεια / κρατώντας το παλιό στην αγκαλιά του / κι' εμείς πηγαίνοντας κατά την Πόρτα του Ήλιου / μες στο σκοτάδι της καρδιάς — τρεις φίλοι.

[195] (λε)

[...] Α/π «Αυλίας», περιμένοντας να ξεκινησει. / Καλοκαίρι 1936.

[109] (λστ)

Γυρίσαμε πάλι στο φθινόπωρο, το καλοκαίρι / σαν ένα τετράδιο που μας κούρασε γράφοντας μένει / γεμάτο διαγραφές [...]

[141] (λζ)

Στη Σαντορίνη αγγίζοντας νησιά που βουλιάζαν / ακούγοντας να παίζει ένα σουραύλι κάπου στις αλαφρόπετρες / μου κάρφωσε στην κουπαστή / μια σαΐτα τυναγμένη ξαφνικά [...]

[107] (λη)

Ο ύπνος σε μετακινούσε και σε κομμάτιαζε / [...] χωρίς να μπορώ να σ' αγγίξω ολόκληρη, / ενωμένη με τη σιωπή σου / βλέποντας τον ίσκιο σου να μεγαλώνει και να μικραίνει, / να χάνεται στους άλλους ίσκιους [...]

[66] (λθ)

Κράτησα τη ζωή μου, μαζί του, γυρεύοντας το νερό που σ' αγγίζει / στάλες βαρειές πάνω στα πράσινα φύλλα, στο πρόσωπό σου / μέσα στον

άδειο κήπο, στάλες στην ακίνητη δεξιαμενή / βροίσκοντας έναν κύκνο νεκρό
μέσα στα κάτασπρα φτερά του, / δέντρα ζωντανά και τα μάτια σου προση-
λωμένα.

[145] (μ)

Παρατηρούμε δηλαδή μια πάρα πολύ συχνή χρήση της M1 ως επιθετικής, αλλά και ως κατηγορηματικής και απόλυτης.

Η λειτουργία της M1 ως επιθετικής/αναφορικής διαπιστώνεται στον Σεφέρη (όπως και αλλού) κυρίως με βάση την αντιστοιχία ή αναλογία (ή τη μερική ισοδυναμία) με κάποια άλλη επιθετική φράση ή με κάποια 'επιθετική' αναφορική πρόταση η οποία υπάρχει στο ίδιο εκφώνημα ή στα άμεσα συμφραζόμενα και με την οποία η M1 είτε συνδυάζεται ασυνδέτως είτε, κάποτε, συνδέεται με έναν συμπλεκτικό ή διαζευκτικό κτλ. σύνδεσμο (δες π.χ. 1.α, γ-θ· 2.α,β,δ· 3.α-στ). Η επιθετική M1 στον Σεφέρη πάντοτε επιτάσσεται (οπωσδήποτε, δεν εμφανίζεται ποτέ μέσα στο σύμπλεγμα: [ΑΡΘΡΟ + ... + ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ]) και χρησιμοποιείται για ν' αποδώσει άλλοτε μια μόνιμη και άλλοτε μια παροδική ιδιότητα στο ουσιαστικό στο οποίο αναφέρεται (δηλαδή, αντίστοιχα, ως 'επιθετικός προσδιορισμός' ή ως 'κατηγορηματικός προσδιορισμός', κατά την παραδοσιακή ορολογία). Ακόμη, όπως και όλες οι άλλες συντακτικές ενότητες με λειτουργία 'επιθετικού προσδιορισμού' (επιθετικές φράσεις, εμπρόθετα ή προθετικές φράσεις, ονοματικές φράσεις σε γενική, αναφορικές δευτερεύουσες προτάσεις κτλ.), έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιείται άλλοτε περιοριστικά και άλλοτε μη περιοριστικά: στην πρώτη περίπτωση, η ονοματική φράση από την οποία εξαρτάται η M1 θεωρείται μέλος μιας τάξης πραγμάτων το οποίο μπορεί γλωσσικά να ταυτιστεί μόνον με τον προσδιορισμό που του αποδίδουμε: στη δεύτερη, η ονοματική φράση απ' την οποία εξαρτάται η M1 θεωρείται μέλος μιας τάξης πραγμάτων το οποίο ταυτίζεται ανεξάρτητα από τον προσδιορισμό που του αποδίδουμε ή είναι κάτι το μοναδικό ή έχει προηγουμένως ταυτιστεί στα συμφραζόμενα (βλ., για παράδειγμα, την περιοριστική χρήση των *μιλώντας*, *φωνάζοντας* στα παραθέματα 1.α,β πιο πάνω αλλά και του *συζητώντας* στο 2.δ και ίσως και του *περπατώντας* στο 3.η)¹¹. Ως μη περιοριστικός επιθετικός προσδιορισμός η M1 (όπως και όλα τα άλλα συντάγματα με επιθετική/παρ-ονοματική λειτουργία) αλλά και ως κατηγορηματικός προσδιορισμός προσλαμβάνει, ανάλογα με τα συμφραζόμενα, διάφορες επιρρηματικές σημασίες ή αποχρώσεις. Δίνω εδώ δύο πρόχειρα παραδείγματα αναφορικών μη περιοριστικών προτάσεων που

11. Πβ. και *Μέρες <Ε>*, 78: «Κατά βάθος, το φυσικό μου πρέπει να είναι ένας άνθρωπος σαν τον Ροδάκη (του σπιτιού της Αίγινας) προσπατεύοντας και σμιλεύοντας το σπίτι του όλη του τη ζωή».

μπορούν να ερμηνευθούν και επιρρηματικά: *Ανέβαινε πάντα στην κορυφή, π ο υ τ η φώτιζε ο ήλιος στη δύση του (=Ανέβαινε πάντα στην κορυφή, ό τ α ν τ η φώτιζε ο ήλιος στη δύση του) ή Πεοπάτησε στους δρόμους του χωριού, π ο υ τ ο σκέπαζε πυκνή ομίχλη (= Πεοπάτησε στους δρόμους του χωριού, ε ν ώ τ ο σκέπαζε πυκνή ομίχλη).* Αν έρθουμε τώρα στα παραθέματα από το σεφερικό έργο, καταλαβαίνουμε γιατί το μη περιοριστικό γράφοντας του 1.γ μπορεί να ερμηνευθεί και 'που γράφει' και 'αν και / μολονότι γράφει', όπως μάλλον απαιτούν τα συμφραζόμενα: ίσως ακόμα και το σηκώνοντας στο 3.κα — του οποίου η επιθετική λειτουργία υπαγορεύεται από την ανάλογη λειτουργία του μ' αυτό το φως και ιδίως του με δέρμα ρυτιδωμένο ..., που φαίνεται ότι αποτελεί μόνιμη ιδιότητα — έχει τη δυνατότητα να ερμηνευθεί και ως 'όταν / ενώ σηκώνουν...'. το ίδιο θα μπορούσαμε να πούμε και για το ανεμίζοντας του 3.κβ: αντιθέτως, τα σηκώνοντας, ανεβαίνοντας και πετώντας των 3.κγ,κδ μου φαίνεται ότι λειτουργούν μόνον περιοριστικά. Όσο για την επιρρηματική ερμηνεία των 'κατηγορηματικών προσδιορισμών'¹² είναι γνωστό ότι ο Τζάρτζανος παρατηρεί κάπου¹³ τα εξής: «Το επίθετο ως κατηγορηματικός προσδιορισμός πολλές φορές τονίζεται ιδιαίτερος και τρόπον τινά έχει ανεξάρτητη θέση μέσα στην πρόταση. Μπορεί τότε να αναλύεται σε ολόκληρη πρόταση αιτιολογική ή, σπανιότερα, χρονική ή εναντιωματική ή υποθετική: *Η αλεπού, πονηρή, γιαμιάς το κατάλαβε (=σαν πονηρή που ήταν, επειδή ήταν πονηρή)*». Πβ. *Εγώ το τσάι το πίνω ζεστό (=όταν / μόνον αν / υπό την προϋπόθεση ότι είναι ζεστό).* Ανάλογα ισχύουν και για το λεγόμενο 'επιρρηματικό κατηγορούμενο' κτλ. Οι περισσότερες επιθετικές M1 του Σεφέρη θα έλεγα ότι έχουν αυτή τη λειτουργία του 'κατηγορηματικού προσδιορισμού', χρησιμοποιούνται δηλαδή για ν' αποδώσουν σε έμψυχα ή άψυχα παροδικές ιδιότητες ή και ενέργειες, καταστάσεις κτλ., που βρίσκονται 'εν εξελίξει' (κάτι που υποδηλώνεται χάρη στο ατελές 'ποιόν ενεργείας' της M1) τη στιγμή που η προσοχή του ποιητή ή αυτού που μας μιλά στο ποίημα είναι στραμμένη σ' αυτά¹⁴. Έτσι, δεν είναι περίεργο που τη χρήση της M1 τη συναντούμε πολύ συχνά σε περιγραφές σκηνών από τη

12. Στο σημείο αυτό επικρατεί σύγχυση στην παραδοσιακή ορολογία: επιρρηματικοί προσδιορισμοί και κατηγορηματικοί προσδιορισμοί συμπληρώνουν το ρήμα, συναποτελούν δηλαδή μαζί του το ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑ, με τη διαφορά ότι οι τελευταίοι αναφέρονται ειδικά στο ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ή το ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ κτλ. (Δες, τώρα, σχετικά και Θαν. Νάκα, «Επιθετικός / κατηγορηματικός / παραθετικός 'προσδιορισμός', περιοριστική / μη περιοριστική αναφορική πρόταση και επιρρηματική λειτουργία» στο *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, ΙΣΤ' (1984) (τυπώνεται)).

13. Όπου και στη σημ. 3, § 42.

14. Πολύ συχνά στην περίπτωση του *σαν* + ΟΦ + M1: με τα 3.ιγ,ιε πιο πάνω πβ. και το εξής από τις *Μέρες* <E>, 82: «Τρίτη, 26 Νοέμβρη. Αυγή — Το φως σαν αυλαία πέφτοντας βύσινι από μια μακριά χαραματιά των σύννεφων».

φύση ή από τον κοινωνικό περίγυρο στις οποίες μας εισάγουν κάποιες τοπικές ή τοπικο-χρονικές εκφράσεις· σύγκρινε π.χ. την περιγραφή τέτοιων σκηνών μέσα από τα *Ποιήματα* (3.ιστ-κ) με ανάλογες — και καθόλου κατώτερες, κάποτε μάλιστα ανώτερες σε ακρίβεια εικόνων — περιγραφές μέσα από τα *Ημερολόγια* (1.ι-κ)¹⁵. Σ' αυτές τις περιπτώσεις το εννοούμενο ρήμα είναι ένα είμαι ή ένα βρίσκομαι κ.τ.ό., το οποίο παραλείπεται επειδή το κύριο νόημα εκφράζεται εδώ από τη Μ1, ενώ ο ρόλος του ρήματος είναι δευτερεύων (λειτουργεί απλώς ως 'υπαρκτικό')¹⁶. Όταν το ρήμα έχει ως άμεσο συμπλήρωμα κάτι άλλο, τότε η Μ1 λειτουργεί στην προκειμένη περίπτωση καθαρά επιρρηματικά (ως 'συνοδευτική' κυρίως), προσδιορίζοντας ολόκληρη τη ρηματική έκφραση μαζί με το (άμεσο) συμπλήρωμά της (δες π.χ. 1.ιζ και 3.κθ-λ, λβ-λδ)¹⁷. Όπως και κάθε

15. Τα *Ημερολόγια* είναι η μείζων λογοτεχνική προσπάθεια του Σεφέρη, θα έλεγε κάποιος, ίσως χωρίς άδικο· πβ. και το γεγονός ότι τιτλοφορεί τρεις ποιητικές του συλλογές *Ημερολόγιο Α' - Β' - Γ'*. Χαρακτηριστική είναι και η εξής ομολογία του: «Παρατηρώ και στα άλλα γραψίματά μου [δηλ. εκτός από τα *Ημερολόγια*] έναν τόνο ημερολογιακό που μ' ενοχλεί». Δες και το μελέτημά μας «Το δοκίμιο (απόπειρα οριοθέτησης)», περιοδ. *Διαβάξω*, 117, 1985, 15 σημ. 13.

16. Πβ. Τζάρτζανο, όπου και στη σημ. 3, § 6 σημ. α. Στη γλώσσα των Ευαγγελίων (όπως ξέρουμε και από τη σχετική μελέτη του G. Björck, *Περὶ διδάσκων Die Periphrastischen Konstruktionen im Griechischen*, Ουψάλα, 1940) έχουμε είτε περίφραση του τύπου: ἦν διδάσκων (αὐτοῦς) = ἐδίδασκεν (αὐτοῦς) είτε φράσεις του τύπου: ἦν ἐν τῷ ναῶ διδάσκων (αὐτοῦς) — πβ. και ἦσαν ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες (εἰς Ἱεροσόλυμα), όπου το είμαι λειτουργεί όχι ως βοηθητικό ἀλλ' ως 'υπαρκτικό' (δες σχετικά και G. B. Winer, *Grammatik des Neutestamentlichen Sprachidioms*, 1855, 312) — έχουμε δηλαδή το ίδιο συντακτικό σχήμα που χρησιμοποιεί εδώ ο Σεφέρης, ο οποίος όμως, καθώς θα δούμε πιο κάτω, δε φάνετα ν' ακολουθεί αυτή την παράδοση.

17. ('Άμεσο) συμπλήρωμα και προσδιορισμός στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι το ίδιο απαραίτητα για τη σύνταξη του ρήματος· γι' αυτό και μπορεί κανείς να διαφοροποιήσει το ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ (το συστατικό δηλ. που συμπληρώνει πρώτο ένα ορισμένο ρήμα και είναι απαραίτητο και μη παραλείψιμο, δεδομένου ότι χωρίς αυτό το ρήμα δεν μπορεί να σταθεί μόνο του στο λόγο) από τον ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ (ένα συστατικό προαιρετικό και παραλείψιμο). Και μόνον απ' αυτό το γεγονός εξυπακούεται ότι η σχέση π.χ. του ακίνητη και του κοιτάζοντας απέναντι στο ρήμα στο 3. κθ δεν είναι ισότιμη ἀλλά ιεραρχική· το ίδιο και στο επόμενο (3. λ) παράθεμα, «...μόλις ξεχώριζαν τ' αριὰ κ ο υ λ ο υ ρ ι α σ μ έ ν α μ η ρ υ κ ά ξ ο ν τ α ς», είναι πιθανότερο να υποθέσουμε ότι το κουλουριασμένα συμπληρώνει πρώτο το ξεχώριζαν (και όχι το αντίθετο, όπως πιστεύει ο Ε. Καψωμένος — δες *Η Συντακτική Δομή της Ποιητικής Γλώσσας του Σεφέρη*, 1975, 303 —, ο οποίος μάλιστα βλέπει εδώ «παράταξη κατηγορηματικής με βουλητική [;!] μετοχή· η πρώτη προσδιορίζει τους όρους υπό τους οποίους ισχύει η δεύτερη»· ἀλλ' ούτε «παράταξη» μπορεί να χαρακτηρίσει κανείς αυτού του είδους τον ασύνδετο συνδυασμό των μετοχών, όπως μας δείχνουν και τα εξής παραδείγματα με επίθετα στη θέση των μετοχών και ένα ουσιαστικό στη θέση του ρήματος: ο έξυπνος, επιμελής, προσεκτικός μαθητής = ο έξυπνος, επιμελής και προσεκτικός μαθητής, ἀλλά: η εύφορη θεσσαλική πεδιάδα ≠ *η εύφορη και θεσσαλική πεδιάδα, που θα πει ότι στην πρώτη περίπτωση η σχέση είναι παρατακτική ενώ στη δεύτερη ιεραρχική). Σε άλλες περιπτώσεις

άλλη επιθετική μετοχή, η επιθετική M1 ακολουθεί στην κλίση το ουσιαστικό ή την ονομαστική φράση που προσδιορίζει, και μπορεί έτσι να εννοείται σε όλες τις πτώσεις, ονομαστική, αιτιατική, γενική, ανάλογα με την πτώση του ουσιαστικού (κάτι που, βέβαια, δε δηλώνεται μορφολογικά, εφόσον η M1 είναι άκλιτη). Σ' αυτή την ακλισία οφείλεται και η ηθελημένη ή αθέλητη ασάφεια ή σκοτεινότητα ως προς τον όρο της πρότασης στον οποίο αναφέρεται η M1 που συναντούμε ιδίως στην ποίηση (το κολυμπώντας, για παράδειγμα, του 3.ιγ έχει το ίδιο υποκείμενο με το ξυπνώ και δεν έχει ως υποκείμενό του το χρυσόφαρο, όπως θα νόμιζε κανείς με το πρώτο βλέμμα — για τη σημασιολογική λειτουργία της M1 εδώ πβ. με το ψάχνοντας του 1.λστ' ασάφεια δημιουργείται ίσως και στην περίπτωση του κατακυλώντας στο 3.ιδ, που μάλλον προσδιορίζει το κάρο και όχι τους αγάπανθους¹⁸). Επίσης, όπως και οι άλλες επιθετικές μετοχές, η επιθετική M1 μπορεί να δέχεται τα συμπληρώματα που δέχεται και το αντίστοιχο ρήμα, αν και συχνά μ' αυτή τη λειτουργία εμφανίζονται οι M1 αμετάβατων ρημάτων (βλ. σχετικά 1.ζ-θ και 3.θ-ιε)¹⁹.

Η χρήση της M1 ως κατηγορηματικής / συμπληρωματικής στον Σεφέρη ακολουθεί τους κανόνες που ισχύουν γενικά για τη μετοχή αυτή τόσο στην Αρχαία Ελληνική όσο και στην Καθαρεύουσα²⁰. Έτσι, έχουμε κατηγορηματική M1 'συνημμένη' άλλοτε στο υποκείμενο και άλλοτε στο αντικείμενο, ενώ το ρήμα από το οποίο εξαρτάται είναι ένα από τα γνωστά ρήματα (ή ισοδύναμες εκφράσεις) που δέχονται ως συμπλήρωμα κατηγορηματική μετοχή: π.χ. βλέπω, ακούω, αισθάνομαι, θυμάμαι, φαντάζομαι, συλλογίζομαι, φαίνομαι, καυχιέμαι κ.ά. τέτοια 'αισθήσεως' ή 'ψυχικού πάθους' κτλ. 'σημαντικά' ρήματα (δες 1.κα-κζ, 2.στ-ια, 3.κε-λα). Η λειτουργία της M1 ως κατηγορηματικής/συμπληρωματικής εξακριβώνεται με βάση την αντιστοιχία/αναλογία (ή τη μερική ισοδυναμία) με βουλητικές-συμπληρωματικές προτάσεις που εισάγονται με το να²¹ και συνυπάρχουν κάποτε στα συμφραζόμενα, και μάλιστα στον πεζό λόγο (π.χ. 1.κα,κδ). Στην ποίηση, υπάρχουν περιπτώσεις όπου γεννάται αμφιβολία, όπως,

ασύνδετου συνδυασμού δύο μετοχών, ενδέχεται η μία να προσδιορίζει την άλλη: π.χ. στο 3.η, όπου το περπατώντας (σκυφτή) προσδιορίζει το η γυναίκα ενώ το βυζαίνοντας (το παιδί της) το περπατώντας (σκυφτή) (=η γυναίκα που περπατούσε σκυφτή, βυζαίνοντας το παιδί της)· αντιθέτως και πάλι, ο Καψωμένος βλέπει εδώ (απαράταξη αναφορικής με τροπική [εμείς θα λέγαμε: 'συνουδευτική']) κι εδώ η πρώτη προσδιορίζει τους όρους υπό τους οποίους ισχύει η δεύτερη.

18. Όπως φαίνεται να πιστεύει ο Καψωμένος, όπου και στην προηγ. σημ., 198.

19. Ανάλογα ισχύουν και για τη μετοχή ενεστώτος, *participium praesentis*, της Λατινικής: βλ. S. Eklund, *The Periphrastic, Complete and Finite Use of the Present Participle in Latin*, Ουψάλα, 1970, 22.

20. Σ' ό,τι αφορά την Αρχαία, βλ. και Αχ. Τζαρτζάνου, *Συντακτικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, 1967, 152 (§ 167).

21. Πβ. και Τζαρτζάνου, όπου και στη σημ. 3, § 259.

για παράδειγμα, στα 3.κζ,κη με το ρήμα μένω· εδώ είναι πιθανότερο ότι οι M1 λειτουργούν ως 'κατηγορηματικοί προσδιορισμοί' και όχι ως 'κατηγορηματικές/συμπληρωματικές' μετοχές· η διαφορά, παρά τη σύγχυση στην ορολογία²², υπάρχει και έγκειται, κατά τη γνώμη μας, ακριβώς στο ότι οι πρώτοι αποτελούν προσδιορισμούς, προαιρετικά δηλαδή στοιχεία/συστατικά, η παράλειψη των οποίων δεν δημιουργεί προβλήματα γραμματικότητας στην πρόταση, αφού μπορεί να σταθεί στο λόγο και χωρίς αυτά, ενώ οι δεύτερες αποτελούν συμπληρώματα, στοιχεία δηλαδή απαραίτητα στη σύνταξη του ρήματος και γενικά στην πρόταση, που η παράλειψή τους επηρεάζει τη γραμματική της ορθότητα και κατά κάποιο τρόπο την ακρωτηριάζει. (Για την περίπτωση του κοιτάζοντας και του μηρυκάζοντας στα 3.κθ και λ έγινε λόγος πιο πάνω²³· το πέφτοντας του 3.λα μπορεί να ερμηνευθεί και επιρρηματικά, αν η φράση «αυτή την ένωση» χρησιμοποιείται κατά κάποιο τρόπο παρενθετικά).

Ως προς το υποκείμενο, όταν η M1 στον Σεφέρη αποκλίνει από την κανονική χρήση, τότε ή είναι απόλυτη, έχει δηλαδή δικό της υποκείμενο (βλ. 1.κθ-λδ, 2.ιβ-ιθ, 3.λε), ή είναι συνημμένη/αναφέρεται (όχι στο υποκείμενο της πρότασης όπου ανήκει, σύμφωνα με τον κανόνα, αλλά) στο αντικείμενο ή σε κάποιον άλλον όρο (δες 1.λστ-λη, 3.λζ)²⁴. Σποραδικά, ο Σεφέρης εισάγει στα πεζά του ένα είδος απόλυτης M1 από επίδραση ξένης γλώσσας, και συγκεκριμένα της αγγλικής (βλ. και πιο κάτω). Με τη φράση «Α/π 'Αυλίσ', περιμένοντας να ξεκινήσει», που χρησιμεύει, μαζί με τη χρονολογική ένδειξη, ως ένα είδος υπο-γραφής του ποιήματος «Με τον τρόπο του Γ. Σ.»²⁵, δίνονται οι τοπικο-χρονικές περιστάσεις μέσα στις οποίες γράφτηκε το ποίημα (με ανάλογη χρονικο-συνοδευτική ερμηνεία και, φυσικά, ανεξάρτητα από κάποιο ορισμένο γραμματικό υποκείμενο — εκτός κι αν εννοήσουμε το εγώ του συγγραφέα — χρησιμοποιείται και το Ταξιδεύοντας ως τίτλος βιβλίου ή σειράς βιβλίων του Καζαντζάκη· πβ. και το διασκεδάζοντας ως επιγραφή ολόκληρης σελίδας αθηναϊκής εφημερίδας όπου δίνονται πληροφορίες και σχόλια για κινηματογραφικές και θεατρικές παραστάσεις, κέντρα διασκεδάσεως κτλ.). Όπως σωστά παρατήρησε ο Ε. Καψωμένος²⁶, στα ποιήματα του Σεφέρη συναντούμε και ένα είδος όχι απόλυτης αλλά «αυτονομημένης» M1, ή που η σχέση της με την πρόταση από την οποία εξαρτάται είναι τελospάντων αρκετά χαλαρή· πάντως, όσα περισσό-

22. Δες και τη σημ. 12 πιο πάνω.

23. Βλ. τη σημ. 17.

24. Κατά μία άποψη, σ' αυτή την περίπτωση θα μπορούσε να ονομαστεί 'ψευδο-απόλυτη' βλ. τη σημ. 30 πιο κάτω. Ο Καψωμένος (βλ. όπου και στη σημ. 17, 197) μιλάει σ' όλες τις περιπτώσεις για απόλυτη μετοχή.

25. 'Η και επι-γραφής ολόκληρης ημερολογιακής εγγραφής' βλ. π.χ. Μέρες <Ε>, 225: «Τρίτη, 24 Οκτώβρη, Α/π 'Iscenderun', ταξιδεύοντας. [...]».

26. Όπου και στη σημ. 17, 201.

τερο μεγαλώνει η απόσταση της M1 από τον πυρήνα της πρότασης στην οποία ανήκει, τόσο περισσότερο αυξάνει και ο κίνδυνος της ασάφειας ως προς το υποκείμενο στο οποίο αναφέρεται (πβ. και 3.μ).

Την επισήμανση της μη κανονικής χρήσης της M1 προκειμένου για τα Ποιήματα του Σεφέρη είχε κάνει πρώτος (1975) ο Ε. Καψωμένος (μολονότι, βέβαια, δεν υποψιαζόταν τότε ότι η αντικανονική αυτή χρήση εμφανίζεται με το ίδιο περίπου ποσοστό και στο πεζογραφικό του έργο, πράγμα που για μας εδώ αποκτά μεγαλύτερη σημασία, εφόσον δεν πρόκειται πια για μια συντακτική 'παρέκκλιση' που οφείλεται απλώς στη λεγόμενη 'ποιητική άδεια'). Έγγραφε λοιπόν (σ. 203): «Συμπερασματικά διαπιστώνουμε ότι οι συντακτικές ιδιοτυπίες της Σεφερικής γλώσσας είναι γενικά περιορισμένες και χρησιμοποιούνται αρκετά σπάνια. Εξαιρέση αποτελούν οι ονοματικές προτάσεις και — κυρίως — η χρήση της μετοχής, όπου ο ποιητής καλλιεργεί σπάνιες φόρμες της παράδοσης ή εισάγει νέες πλουτίζοντας τη γλώσσα με μια καινούρια εκφραστικότητα». Ο Καψωμένος δεν αναζήτησε τους πιθανούς λόγους ή τις πιθανές επιδράσεις που προκάλεσαν αυτές τις «συνταγματικές παρεκκλίσεις» στην περιοχή της ποιητικής σεφερικής γλώσσας, εκτός από την περίπτωση της κατηγορηματικής M1, όπου σαφώς υποσημειώνει ότι «τέτοια μετοχή συναντούμε σε σπάνιες περιπτώσεις στο δημοτικό τραγούδι [...] Το Γιάννη τον απόστασε βαρώντας <: να βαρή· — υποκείμενο: ο Γιάννης> το σουραύλι».

Σχετικά με το δημοτικό τραγούδι, θα ήθελα να παρατηρήσω, καταρχήν, ότι η M1 γενικά δεν εμφανίζεται συχνά²⁷, και εδώ, βέβαια, οι κανονικές χρήσεις υπερτερούν αριθμητικά, ενώ στις μη κανονικές χρήσεις (αν τελικά τις χαρακτηρίσουμε έτσι) περιλαμβάνονται παραδείγματα κυρίως M1 αποθετικών ρημάτων ή τύποι ενεργητικής M1 με σημασία μεσοπαθητική (π.χ. να τα θωρείς θ υ μ ώ ν τ α ς μου, να καίουν την καρδιά σου — φεύγω κλαίοντα, φεύγω π α ρ α π ο ν ι ώ ν τ α — ως τη μέση πάνει όλο, όλο χ α ί ρ ο ν τ α ς | κι από τη μέση κάτω όλο κλαίγοντας — κι η δόλια μου η γυναίκα νά την πῶρχεται, | με δυο μαύρα λιθάκια σ τ η θ ο δ έ ρ ο ν τ α ς²⁸). Τέτοιες M1 χρησιμοποιεί και ο Σεφέρης²⁹,

27. Παρατηρώ ότι σε παλαιότερα στιχουργήματα, μεταξύ των οποίων και στις Ρίμες Αγάπης (από την Κύπρο του 16ου αι. — βλ. πρόχειρα την ελλην. έκδ. του βιβλίου της Θ. Σιαπκαρά-Πιτσιλίδου, Αθήνα, 1976, 76-298), εμφανίζεται συχνότερα· δεν πρέπει όμως να παραβλέπεται το γεγονός ότι σ' αυτή ειδικά την τελευταία περίπτωση πρόκειται για μεταφράσεις από τα ιταλικά (του Πετράρχη κ.ά.).

28. Βλ. Cl. Fauriel, Δημοτικά Τραγούδια της Συγχρόνου Ελλάδος, σ. 265 της ελλην. έκδ. — Ακαδημίας Αθηνών, Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, τόμ. Α', 1962, 25 και 72. — Ν. Πολίτη, Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού, γ' έκδ., 1932, 84.

29. Π.χ. συλλογίζοντας (Μέρες Δ, 257· βλ. και Γ. Σεφέρης, Αντιγραφές, εκδ. Έκτος, 1965, 56), θυμώντας (Αντιγραφές, 139), συνοσιάζοντας (βλ. το παράθεμα 1.10 πιο πάνω)· αυτό το τελευταίο όπως και το ακόλουθο (Μέρες Γ, 110: «Χαμηλά στη θάλασσα δελφίνια δείχνοντας και ξαναβουτώντας με μια κίνηση τροχού που θα γύριζε μέσα στο νερό») χρησι-

αλλά στο σημείο αυτό ακολουθεί όχι μόνο την παράδοση του δημοτικού τραγουδιού αλλά και την παράδοση του Μακρυγιάννη και άλλων πεζών κειμένων που γράφτηκαν απευθείας ή μιμούνται τη γλώσσα τη λαϊκή. Άλλες αποκλίνουσες χρήσεις του δημοτικού τραγουδιού αφορούν στο υποκείμενο της M1 (π.χ. θα θολωθούν τα μάτια σου, τ η ρ ά γ ο ν τ α τ ις στράτες, / και θα στεγνώσει η γλώσσα σου, ρ ω τ ώ ν τ α ς τ ο υ ς διαβάτες—ν' ασπρίτουν τα ματάκια σου, τ η ρ ώ ν τ α ς ε ι ς τ ι ς στράτες, / και να μαλλιιάσ' η γλώσσα σου, ρ ω τ ώ ν τ α ς τ ο υ ς διαβάτες³⁰ κτλ.) ή, σπανιότερα, πρόκειται, όπως είδαμε, για περιπτώσεις κατηγορηματικής M1 (ένα ακόμη παράδειγμα: Τί κάθισι, Βαγγέλη, δεν πας στουν καφριανέ, / να ιδείς την αδερφή σου [...] φ ο υ μ ά ρ' ν τ α ς α ρ γ κ ι λ έ! [άλλη παραλλαγή: που πίνει ναργιλέ!]) / Σηκώνιτ' ου Βαγγέλης κι πάει στουν καφριανέ, / βρίσκει την αδιοφή του [...] φ ο υ μ ά ρ' ν τ α ς α ρ γ κ ι λ έ).

Σ' ό,τι αφορά την απόλυτη ή 'ψευδο-απόλυτη' σύνταξη της M1, ο Σεφέρης ακολουθεί σε πολλά σημεία την παράδοση της λαϊκής γλώσσας (πβ. π.χ. τη σύνταξη του τελειώνοντας στα 2.ιβ-ιγ πιο πάνω και στα παραδείγματα (α) του Μακρυγιάννη πιο κάτω), αλλ' εισάγει, από επίδραση της αγγλικής γλώσσας, και ένα είδος απόλυτης M1 που χαρακτηρίζει περισσότερο τον δια-

μοποιούνται με σημασία μεσοπαθητική (πβ. με τα παραθέματα (γ) πιο κάτω από τον Μακρυγιάννη' παρεμπιπτόντως, στη μελέτη του Ν. Γ. Κοντοσόπουλου, «Η σημερινή γλωσσική κατάσταση εν Κρήτη...», *Κρητικά Χρονικά*, ΚΒ', 1970, 262, βλέπω ότι το δείχνω, ως αμετάβατο, έχει στη Μεγαλόνησο τη σημασία του 'φαίνομαι', με την οποία το βρίσκουμε ήδη στα *Ερωτικά Όνειρα* του Μαρίνου Φαλιέρου' βλ. τη σημ. 30). Θυμάται κανείς ακόμη εδώ και το διηγώντας του 'Υμνου εις την Ελευθερίαν και, βέβαια, τα συλλογίζοντας και στοχάζοντας της *Γυναίκας της Ζάκυθος* του Σολωμού. Δες και Φ. Μπουμπουλίδη, όπου και στη σημ. 3, 15. Επειδή ο τύπος σε -οντας είναι περισσότερο σύμφωνος με το λαϊκό αίσθημα απ' όσο ο τύπος σε -όμενος, λέγεται και σκέφτοντας, μάχοντα(ς) κ.ά.τ. (βλ. π.χ. Αρχείου του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών, χφσ 1233, 253: «πιστουχουρήσαν [οι Τούρκοι], έπιασαν τα βουνά, έπειτα πήγαν στου Βόλου, μάχοντα βέβαια κι κρατώντα...» — πβ. και: «κάθοντας θερίζεις, θειά; βιάζομαι, παιδί μου»). Στις *Ρίμες Αγάπης* (βλ. σημ. 27' δεξ και Th. Siarkaras-Pitsillidès, *Le Pétrarquisme en Chypre, Poèmes d'amour en dialecte chypriote d'après un manuscrit du XVe siècle*, β' έκδ., Αθήνα, 1975, 388-9) έχουμε τύπους δύνοντα, κοιμώντα(ς), λυπώντα, φοβώντα κ.ά.τ.: στα *Ερωτικά Όνειρα* του Μαρίνου Φαλιέρου (βλ. επόμ. σημ.) έχουμε θυμώντα, φαίνοντα, φοβώντα(ς). Δες και σημ. 42 εδώ πιο κάτω.

30. Βλ. Ν. Πολίτη, ό.π., 197. — Fauriel, ό.π., 260. — A. Passow, *Τραγούδια Ρωμαίικα*, 1958 [1860], 286. Αξίζει να παρατεθεί εδώ η ακόλουθη σημείωση σχετικά με τη χρήση της M1 στα *Ερωτικά Όνειρα* του Μαρίνου Φαλιέρου (κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο A. van Gemert, Θεσσαλονίκη, 1980, 75): «Η μετοχή απαντά συνήθως συνημμένη και συνδέεται με το υποκείμενο του ρήματος της πρότασης [...] Ως απόλυτη απαντά στους στ. [...], ψευδο-απόλυτη στους στ. [...], όπου περιφράσεις όπως ο νους μου, το φως μου, η καρδιά μου, τα μέλη μου παραλλάσσουν το εγώ του ρήματος της πρότασης. Άρνηση παίρνει το ουδέν (ουδέν του φαίνοντα, 24)».

νοούμενο ή στοχαστικό ή επιστημονικό λόγο, γι' αυτό άλλωστε και τη συναντάμε κυρίως στις Δοκιμές του, δηλαδή σε κείμενα δοκιμιακού χαρακτήρα (τέτοια είναι η Μ1 των 2.1ε-1η πιο πάνω)³¹. Βέβαια, το κρατώντας τις αναλογίες δεν είναι ίσως παρά μια απόδοση του τηρουμένων των αναλογιών στη δημοτική, αλλά στο μιλώντας γενικά το γενικά (= 'σε γενικές γραμμές'/'από γενική άποψη' κ.τ.ό.) θα μπορούσε να σταθεί — και αυτή είναι η κανονική του χρήση στη γλώσσα μας — και μόνο του στο λόγο· αντιθέτως, στην Αγγλική υπάρχει η δυνατότητα να συνοδεύεται, με την ίδια σημασία και λειτουργία, και από τη μετοχή *speaking*, δηλαδή μιλώντας: *generally speaking* (έτσι και: *visually speaking* κτλ.)³². Ανάλογος στην Ελληνική (την αρχαία και την καθαρεύουσα, και μόνον «κατά μίμησιν» και στη δημοτική) είναι ο συνδυασμός επίρρημα (κ.ά.) + απαρέμφατο (π.χ. γενικώς ειπείν· πβ. και: *Η δουλειά του κ. Κόβατς εξάλλου, ποδοσφαιρικάς ειπείν, είναι άψογη. Ο Παναθηναϊκός επί των ημερών του κτλ.*³³). Αλλ' ότι ο συνδυασμός επίρρημα + Μ1 εισάγεται ως μίμηση από την Αγγλική, κυρίως μέσα από μεταφράσεις, δείχνουν περιπτώσεις όπου και συνεπείς ακόμη δημοτικιστές (όπως δεδηλωμένα ήταν και ο Σεφέρης) οι οποίοι κατά τεκμήριον ξέρουν ελληνικά, παρασύρονται· π.χ. ο Ανδρέας Καραντώνης, μεταφράζοντας τον Κολοσσό του Μαρουσιού (έκδ. Γαλαξία, 1965, 102): «Ο Σεφεριάδης, που απ' τη φύση του είναι μια διασταύρωση τούρου και πάνθηρα, παρουσιάζει έντονα τα χαρακτηριστικά της Παρθένου, αστρολογικά μιλώντας [speaking astrologically έγραψε ο Henry Miller· βλ. *The Colossus of Maroussi*, έκδ. New Directions Paperbooks, 1962, 106 — μια γαλλική μετάφραση που είδα, έκδ. Editions du Chêne, 1948, 144 έχει: *du point de vue astrologique*]»³⁴. Η επίδραση όμως της Αγγλικής στη γλώσσα του Σεφέρη έχω τη γνώμη ότι εντοπίζεται πρωτίστως στη χρήση της Μ1 ως επιθετικής και κατηγορηματικής, η οποία εμφανίζεται αρκετά νωρίς· στα Ημερολόγιά του τη συναντούμε ήδη από το 1925. (Δες στις *Μέρες Α* την εγγραφή

31. Βλ. όσα λέγονται για τα χαρακτηριστικά της δοκιμιακής γλώσσας στο μελέτημά μας «Το δοκίμιο (απόπειρα οριοθέτησης)» (όπου και στη σημ. 15).

32. Δες πρόχειρα R. Quirk - S. Greenbaum, *A University Grammar of English*, 1976, § 8.7.

33. Από την εφημ. *Πορτίκι* της 18.2.83. Πβ. όμως και: «"Ένα γκολ χρειαζόμαστε", λέει ο Στρεϊλάου. Ίσως να είναι αρκετό για να γυρίσει η Λάρισα με την πρόκριση. Θα μπορούσε να ισχυριστεί άλλωστε κανείς ότι ποδοσφαιρικά... "τί Γενεύη, τί Τιφλίδα"» (εφημ. *Έθνος*, 20.3.85, 40).

34. Πβ. και το εξής: «"Μιλώντας πιθανολογικά σπάνια τέτοιοι σεισμοί και σεισμικές ακολουθίες συνοδεύονται από μεγάλο σεισμό. Βέβαια δεν μπορούμε να αποκλείσουμε τίποτα". Αυτό δήλωσε χτες το βράδυ στα "ΝΕΑ", ο καθηγητής της Γεωφυσικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Βασίλειος Παπαζάχος [...], που μας δείχνει ότι και οι επιστήμονες δεν εθίζονται λίγο για την εισαγωγή του ξένου συντακτικού σχήματος στη γλώσσα μας.

με το γενικό τίτλο «Επίμετρο 1925», ιδίως σσ. 36-37· πρόκειται, όπως το δηλώνει στην αρχή, για «σημειώσεις, Λονδίνο 1924, για ένα μυθιστόρημα». Είναι γνωστό ότι το διάστημα από τον Αύγουστο του '24 ως τα μέσα Φεβρουαρίου του '25 είναι η πρώτη αγγλική περίοδος του Σεφέρη· σε επιστολή του χρονολογημένη «Λόντρα, 25 του Νοέμβρη του 1924» γράφει μεταξύ άλλων στην αδερφή του Ιωάννα και ότι: «Αρχίζω κι αγαπώ τα Εγγλέζικα. Διαβάζω πολλές ώρες τη μέρα»³⁵). Μετά το 1935 περίπου η σύνταξη αυτή της Μ1 γίνεται συχνότερη και, πάντως, με κάποιες αυξομειώσεις, εμφανίζεται ως το τέλος (δες π.χ. την αρχή του ποιήματος «Επί ασπαλάθων», που έγραψε ο Σεφέρης στις 31.3.1971, τη χρονιά δηλαδή που πέθανε). Ένας από τους λόγους της συχνότερης εμφάνισης πιστεύω πως είναι, εκτός από το διάβασμα αγγλικών ποιημάτων, και η επίδραση μέσα από τις μεταφράσεις ποιητών της αγγλικής γλώσσας που έκανε κατά καιρούς ο Σεφέρης· ας δούμε μερικά παραδείγματα (όπου οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου):

*April is the cruellest month, breeding
Lilacs out of the dead land, mixing
Memory and desire, stirring
Dull roots with spring rain.*

.....
*If there were the sound of water only
Not the cicada
And dry grass singing
But sound of water over a rock*

.....
*(Ο Απρίλης είναι ο μήνας ο σκληρός, γεννώντας
Μες απ' την πεθαμένη γη τις πασχαλιές, σμίγοντας
Θύμηση κ' επιθυμία, ταράζοντας
Με τη βροχή της άνοιξης ρίζες σκνές*

.....
*Αν ήταν ήχος μοναχά νερού
Όχι ο τζίτζικας
Και το ξερό χορτάρι τραγουδώντας
Μα ήχος νερού πάνω από βράχο*

.....
T. S. Eliot, *The Waste Land* μετάφρ. Γ. Σεφέρη, εκδ. Ίκαρος, 1973, 81, 101)

*What seas what shores what grey rocks and what islands
What water lapping the bow*

35. Βλ. Ιωάννας Τσάτσου, *Ο Αδελφός μου Γιώργος Σεφέρης*, 1973, 239.

*And scent of pine and the woodthrush singing through the fog
What images return
O my daughter.*

.....
(Ποια πέλαγα, ποιοι γιαλοί, ποια γκρίζα βράχια και ποια νησιά
Και ποιο νερό γλείφοντας την πλώρη
Και το άρωμα του πεύκου κι η τσίχλα τραγουδώντας μέσα στην
καταχνιά

*Ποιες ζοιγραφιές γυρίζουν
Ω κόρη μου*

.....
T. S. Eliot, *Marina* μετάφρ. Γ. Σεφέρη, ό.π., 112)³⁶

*How can a man have the earth and the wind and want
A land far off, alien, smelling of palm-trees
And the yellow gorse at noon in the long calms?*

.....
(Πώς μπορεί ένας άνθρωπος νά 'χει τη γη και τον αγέρα και ν'
αποζητά

*Μιαν απόμακρη χώρα, ξένη, μυρίζοντας φοινικόδενδρα
Και τα κίτρινα σπάρτα το μεσημέρι μέσα στην πλατειά γαλήνη;*

A. MacLeish, *American Letter* μετάφρ. Γ. Σεφέρη, *Αντιγραφές*, cit., 96)

*Compleyned, compleyned, I hearde upon a day,
Artemis singing, Artemis, Artemis
Agaynst Pity lifted hear wail*

(Παράπονο, παράπονο άκουσα κάποτε μια μέρα
Την 'Αρτεμη τραγουδώντας, η 'Αρτεμη, η 'Αρτεμη
Τη Σπλάγχμιση θρηνολογούσε...

E. Pound, *Canto XXX* μετάφρ. Γ. Σεφέρη, ό.π., 66)

36. Πρόκειται για τους πρώτους στίχους του ποιήματος, για τους οποίους ο Σεφέρης θα γράψει αργότερα (*Δοκιμές*, Β', 10): «...αυτή η μοναχική πλώρη που προχωρεί αργά, έχει χαραξει μέσα στο νου μου ένα από τα πιο αδρά γνωρίσματα της ποίησης του Έλιοτ [...] για πολλούς από μας οι πλώρες των καραβιών έχουν μια θέση στο παιδικό μας εικονοστάσι, όπως για άλλα παιδιά η φυσιογνωμία μιας μπάλας του ποδοσφαίρου ή οι φωτογραφίες των προγόνων». — Στη μετάφραση του Έλιοτ, η σύνταξη και η μορφολογία της αγγλικής γλώσσας σ' ό,τι αφορά τη μετοχή διατηρείται (ηθελημένα) και από τον Αρ. Νικολαΐδη: ελάχιστο δείγμα οι εξής στίχοι από το «Burnt Norton», όπως τους αποδίδει ο τελευταίος (η υπογράμμιση δική μου):

*Go, said the bird, for the leaves were full of children,
Hidden excitedly, containing laughter
(Φύγε, είπε το πουλί, διότι τα φύλλα ήταν γεμάτα με παιδιά
Παράφορα κρυμμένα, πνίγοντας γέλιο)*

Γ.

Σχετικά με την περίπτωση Μακρυγιάννη τώρα: στα Απομνημονεύματα συναντούμε τις εξής M1 (ο αριθμός μέσα στις παρενθέσεις δείχνει πόσες φορές συνολικά εμφανίζεται η καθεμιά): αγαναχτώντας (1), αγωνίζοντας (1), ακολουθώντας (1), ΑΚΟΥΓΟΝΤΑΣ (13), αλλάζοντας (1), ανοιγοκλείνοντας (1), απαραιτιώντας (1), βαθμολογώντας (1), βαίνοντας (1), βασανίζοντας (1). ΒΓΑΙΝΟΝΤΑΣ (7), ΒΛΕΠΟΝΤΑΣ (13), βογγώντας (1), βρέχοντας (1), γκρεμίζοντας (1), γράφοντας (2), γυμνώνοντας (1), ΓΥΡΕΥΟΝΤΑΣ (6), γυρίζοντας (2), σέροντας (1), διαβάζοντας (2), διαλώντας (2), δίνοντας (3), δουλεύοντας (3), ΕΧΟΝΤΑΣ (6, κακωσέχοντα 1), κάνοντας (1), κατατρέχοντας (1), κατεβαίνοντας (1), κλαίγοντας (2), κόβοντας (2), κολλώντας (1), κουβαλιώντας (1), κουτζαίνοντας (1), κρατώντας (1), ΚΥΝΗΓΩΝΤΑΣ (10, ΚΥΝΗΓΩΝΤΑ, 8), λέγοντας (3), λευτερώνοντας (1), ΜΑΘΑΙΝΟΝΤΑΣ (30), μιλώντας (1), ΜΠΑΙΝΟΝΤΑΣ (11), νυχτώνοντας (1), ΞΕΡΟΝΤΑΣ (5), ξημερώνοντας (4), όντας (1), παίροντας (3), παρουσιάζοντας (1), παύοντας (1), πελεκιώντας (1), περιπαίζοντας (1), περνώντας (2, περνώντας, 1), πετάγοντας (1), ΠΗΓΑΙΝΟΝΤΑΣ (10), ΠΟΛΕΜΩΝΤΑΣ (8), προβοδεύοντας (1), ρημάζοντας (1), σαμαρώνοντας (1), ΣΚΟΤΩΝΟΝΤΑΣ (7), ΣΟΥΡΟΥΠΩΝΟΝΤΑΣ (4, σουρπώνοντας, 2), συνάζοντας (1), ταλαιπωριώνοντας (1), ΤΕΛΕΙΩΝΟΝΤΑΣ (11), τρώγοντας (4), υποφέρνοντας (2), ΦΕΥΓΟΝΤΑΣ (5), φκειάνοντας (3), φορτώνοντας (2), φυλακώνοντας (2), φωνάζοντας (1), χαλάγοντας (1), χαλεύοντας (1), χάνοντας (1), χτυπώντας (1), χύνοντας (1).

Έχουμε δηλαδή συνολικά 76 M1³⁷ από τις οποίες 41 εμφανίζονται μία (1) μόνον φορά, 11 δύο (2), 7 τρεις (3), 1 τέσσερις (4) και οι υπόλοιπες 16 από πέντε (5) τουλάχιστον φορές και πάνω. Στο σύνολο των 251 εμφανίσεων οι 70 περίπου (δηλ. 28%) μπορούν να χαρακτηριστούν ως μη κανονικές χρήσεις (με κάποιες εξαιρέσεις ως προς τη M1 ορισμένων απρόσωπων ρημάτων ή που το υποκείμενο τους είναι «ένα όνομα με χρονική σημασία»³⁸ — βλ. τα παραδείγματα (α) εδώ πιο κάτω) και είναι κυρίως απόλυτες M1 (ή «ψευδο-απόλυτες», συνημμένες δηλαδή σε άλλον, εκτός από το υποκείμενο, όρο της πρότασης):

37. Στις οποίες μπορούμε να προσθέσουμε και τα: πρωτοσιάνοντας (4), οργανίζοντας (1), κυριεύοντας (1), μαζί με άλλες δύο εμφανίσεις του ξημερώνοντας («—των Βαϊών», «—η Λαμπρή»), που περισυνέλεξα από το «Σχέδιον Α'» αυτοβιογραφίας του Μακρυγιάννη και τα «Πιστοποιητικά αγωνιστών», δηλαδή από το πρώτο και το έκτο Παράρτημα της έκδοσης των Απομνημονευμάτων, την οποία επιμελήθηκε ο Γ. Βλαχογιάννης. Τα Παραρτήματα αυτά δεν έλαβε, ως γνωστόν, υπόψη το Λεξιλόγιο του Μακρυγιάννη (επιμέλεια-επεξεργασία: Ν.Ι. Κυριαζίδης, Γ. Ν. Καζάτση και J. Brehier, εκδ. Ερμής, 1983), από το οποίο πάντως (και συγκεκριμένα τον τρίτο τόμο, σσ. 975-1007) είναι όλα τα αριθμητικά στοιχεία που παραθέτουμε.

38. Τζάρτζανος, όπου και στη σημ. 3, § 53.3. Δες και σημ. 42.

(α) Τότε στέλνει με φωνάζει σουρουπώνοντας να πάγω στο Μενίδι. Σε ολίγον σουρουπώνοντας ακούμε έναν μεγάλο ντουφεκισμόν. Με συντρόφεψαν κυτείνοι και πεντέξι αξιωματικοί στ' Ανάπλι σουρουπώνοντας καλά. Σουρπώνοντας θα πάρω τους ανθρώπους και θα φύγω. — Το βράδυ, νυχτώνοντας³⁹, τους είπα κι άναψαν φωτιές. — Να συναχτούν ξημερώνοντας εις του Κριτζώτη το κονάκι. Ξημερώνοντας των Βαγιών, την νύχτα [...] βλέπομε από αγνάντια στην Πάτρα φωτιά πολλή. Αποφάσισαν να βαρέσουμε το βράδυ ξημερώνοντας τρεις του μηνός. Το μεγάλο Σάββατο τη νύχτα, ξημερώνοντας Λαμπρή, πήγα εις Άρτα. — Το βράδυ έπεσα να κοιμηθώ, περνώντας τα μεσάνυχτα. Τα μεσάνυχτα περνώντας, έστειλα και πήρα τον παπά και μας ξεμολόγησε. — Παίρνοντας το δειλινό, μέρασα φυσέκια των ανθρώπων. — Αναχώρησα τα 1821, μπαίνοντας ο Αύγουστος. Βάσταξε ο μπλόκος μπαίνοντας ο Γενάρης τα 1850 ως τον Μάρτιον. Ο Γκούρας σκοτώθη τον Οκτώβριον μπαίνοντας. — Τελειώνοντας ο πόλεμος ήρθαν καμιά εξηνταργιά ταχτικοί από τ' Ανάπλι. Τελειώνοντας ο πόλεμος συνάχτηκαν και οι πρόκριτοι των χωριών. Τελειώνοντας η υπόθεση του κάστρου⁴⁰, τότε τηράμε αυτό. Τελειώνοντας ο πόλεμος αυτός, δεν θέλω την φιλίαν σου. (Έλα το γιόμα να φάμε ψωμί και σου λέγω. Πήγα.) Τελειώνοντας το φαγί, μου λέγει. Τελειώνοντας το τραπέζι, τότε έβγαλα τις εικονογραφίες και τις θεώρησαν.

(β) Και βγαίνοντας αυτός, τότε τα πάστρεψε ο Κωλέτης και η συντροφιά. Βγαίνοντας έξω [ενν. εγώ], μ' ακολούθησαν όλοι οι πολίτες. — Γυρίζοντας οπίσου οι μπουρλοτιέρηδες, οπού κάψαν καράβια των Τούρκων, μίαν ημέρα πέρναγε από το κονάκι μου ένας μπουρλοτιέρης. Γυρίζοντας εγώ πίσου, να γυρίσετε όλοι. — Σώθηκαν με τη βοήθεια του θεού, δίνοντάς τους αντρεία πολλή. Το γέρο Λόντο, οπού δεν έχει ούτε ένα δόντι, τον παλάβωσε η Ρίτα Μπάσσω του θεάτρου και τον αφάνισε τόσα τάλλαρα δίνοντας κι άλλα πισκέσια. — Πήγε και μίλησε του Βασιλέως και μερεμέτησε καμπόσους αγωνιστάς και πάλε περισσότερους βάλαν μην έχοντας δικαιώματα. Κι έχοντας κυτείνοι την φιλία των ξένων, να μη γένωνται αντενέργειες από αυτούς και διγαίρεσες αναμεταξύ μας. — Κατεβαίνοντας [ενν. εγώ] από την πόρτα μου πλάκωσαν πολίτες από το παζάρι. — Και κόβοντας από μας οι Τούρκοι από τον Ανάλατον ως την θάλασσα, φτάσαμε εκεί, όπου γίνεται θρήνος. — Λέγοντάς τους [ενν. εγώ] πολλά τοιαύτα, εμείναμεν σύμφωνοι

39. Η σχέση μεταξύ των δύο επιρρηματικών εκφράσεων είναι εδώ παραθετική (επεξηγηματική).

40. Εδώ η ΜΠ είναι χρονικο-υποθετική και όχι απλώς χρονική, όπως στα προηγούμενα παραδείγματα.

και διώξαμεν όλοι τ' άλογά μας διά τ' Ανάπλι. Λέγοντάς του αυτά κι άλλα τέτοια, με βάσταξε περίτου από τέσσερες ώρες. — Κκι λευτερώνοντας αυτά τα μέρη [ενν. αυτοί] να γένη ηγεμόνας ο Βόντας. — Κκι με πολλά μιλώντας των ανθρώπων, δάκρυσαν τα μάτια μου. — Πηγαίνοντας [ενν. εμείς] εις τ' ορδί, ως το βράδυ ήρθε ο τζασίτης. Πηγαίνοντας [ενν. εγώ] εις Ανάπλι, διόρισε η διοίκηση τον Κωλέτη διευθυντή κ' εμένα φρουρά του. Πηγαίνοντας η φωτιά εκεί, πήρε φωτιά εκείνο το μπαρούτι. Κκι πηγαίνοντας ο Βασιλέας εις την εκκλησία κ' εμείς οι αξιωματικοί, πολιτικοί και στρατιωτικοί (είχε δυο συντροφίες κάμει, μίαν με τον Γιαννάκο τον Κυργιακό κι άλλη μ' άλλους [...: ανακόλουθο· η Μ1 δεν αποδίδεται σε ρήμα]). Πηγαίνοντας εις το σπίτι μου [ενν. εγώ] έρχονται μου λένε [...] Πηγαίνοντας εις την Αθήνα, τον γύρισε ο Γκούρας και οι σύντροφοί του με το πνεύμα τους. — Το κακόν είναι ότι πλήγωσε η ράχη όλων των γουμαριών σαμαρώνοντας αυτείνοι και φορτώνοντας όλο λιθάρι. — Τραβώντας [ενν. εγώ] το σκάνταλο του ντουφεκιού εις το σωρό, ένα χέρι πιάνει την ταπάτζα. — Ήφερνα γύρα μ' αυτούς τα πόστα όλα, τραγουδώντας όλοι εμείς, οι εκατό. — Μιαν βραδειά τρώγαμε ψωμί εις το κάστρο με τον Γκούρα [...] οπού τρώγοντας, ήρθε ο Δυσσέας. — Φεύγοντας ο Βεργιόνης συνάχτηκαν πάλε η χώρα και τα χωριά.

Άλλες μη κανονικές χρήσεις συνιστούν οι Μ1 που σχηματίζονται από αποθετικά ρήματα ή από καθαρώς ενεργητικά αλλ' έχουν, παραδόξως, μεσοπαθητική σημασία⁴¹. επιπλέον, οι πιο πολλές απ' αυτές είναι και απόλυτες:

(γ) Με τα έργα των χεριών τους απόχτησαν αυτά, αγωνίζοντας και δουλεύοντας τόσους αιώνες. — Απαραιτώντας αυτοί και μπαίνοντας ο Μαυροκορδάτος, έγινε κόμμα Αγγλικόν και Γαλλικόν και σε όλες τις παντιέρες καταγραμμένος. Κι απαραιτώντας αυτός διορίζει να βάνουν οι κάτοικοι τους φίλους της μπιστοσύνης του. — Εμείς εις το κάστρο τραβούσαμε μαρτύρια από τους Τούρκους δέροντας και βασανίζοντας [δηλ. δερνόμενοι κτλ.] — Οληνύχτα, βρέχοντας και ταλαιπωργιώντας το φκειάσαμεν [ενν. το ταμπούρι]. — Αφού διαλύθηκαν αυτείνοι [...] τότε διαλεί η Κυβέρνηση και το σώμα της εθνοφυλακής [...] Διαλώντας αυτείνοι, την άλλη βραδειά κλέψαν ένα σπίτι. Μείναμε σύμφωνοι να κολλήσωμεν εις το δωμάτιον, διαλώντας η Συνέλεψη, να μιλήσωμεν. — Κκι δια να μιλώ την αλήθεια κατατρέχομαι κι από βασιλέα κι από προκομμένους [...] Όποιος άνθρωπος με ρωτάγει δι' αλήθεια του λέγω δεν ξέρω, ότι ηύρα τον μπελά μου κατατρέχοντας. —

41. Βλ. και Τζάρεζανου, όπως και στη σημ. 3, § 166 σημ.

Μπήκε ο Μαυροκορδάτος πρωτοϋπουργός και υπουργός της Οικονομίας παύοντας τη Συνέλευση. — Και εις τον ίδιον καιρόν τζακιστήκαμεν και τα τρία ταμπούρια και πελικιώνοντας με τους Τούρκους. — Όταν ζούσε ο Καρραϊσκάκης όλοι αυτείοι ούτε διά ψυχογυιόν δεν τον κάναν καμπούλι. Σκοτώνοντας ο Καρραϊσκάκης, σκούργιασαν τα ντουφέκια τους, στόμωσαν τα σπαθιά τους. Σκοτώνοντας ο Νοταράς, οι περισσότεροί του άνθρωποι ήρθαν μ' εμένα. Σκοτώνοντας ο Κυβερνήτης, κανέναν εις τ' 'Ανάπλι δεν ανακατώθη ούτε πολίτης ούτε στρατιωτικός. Σκοτώνοντας ο Κυβερνήτης, πόσοι άνθρωποι χάθηκαν εις τ' 'Αργος εξ αιτίας σας; — Τους συνάξαμεν όλους [...] συνάζοντας όλοι οι Σύμβουλοι της Επικρατείας μιλήσαμεν να γένουν νέοι υπουργοί. — Χάνοντας αυτείοι, εχάθη και η πατρίδα τους η Ελλάς, έσβυσε τ' όνομά της.

Κατά τ' άλλα, θα λέγαμε ότι ο Μακρουγιάννης χρησιμοποιεί τη Μ1 μέσα σε φράσεις-κλισέ: αυτό ισχύει και για τις περιπτώσεις όπου η χρήση της Μ1 είναι κανονική: π.χ. το κνηηγώντα(ς) το βρίσκουμε στερεότυπα (14 φορές στο σύνολο των 18) σε φράσεις όπως «τους πήγαμεν — ως το Καλυβοχώρι, τους πήγαν — ως το Κομπότι» κ.τ.ό.⁴² πβ. και τα εξής: «Βαρούσαν το Μετόχι [...] Αφού το πολέμησαν αρκετές ώρες και το πήγαν ως την γης γκρεμίζοντας, τότε κάμαν γιρούσι. — ως τη γης το πήγαν χτυπώντας το Μοναστήρι. — κι ανακατωμένοι με τους Τούρκους πήγαμεν πολε-

42. Που, φυσικά, είναι συνηθισμένες στη λαϊκή γλώσσα. Αξίζει, για τη σύγκριση, να παραθέσω εδώ ορισμένα δείγματα από τη χρήση της Μ1 (που στο μεγαλύτερο ποσοστό της μπορεί να χαρακτηριστεί κανονική) στο Χρονικόν Ανεκδοτον Γαλαξειδίου (έκδ. Κων. Ν. Σάθα, 1914 [1865], 199-224): Στερεοτύπως, σε απόλυτη χρήση βρίσκουμε το «περνώντας καιρός, ήρθασι άλλοι πειράταις», ή «περνώντας χρόνια κ' ...» ή «περνώντας κάμποσος καιρός...» ή «περνώντας δύο ημέραις...» κ.τ.ό.: επίσης, δύο, τουλάχιστον, φορές το «βοηθώντας και με τη χάρι του Θεού, εσταθήκασι νικηταί / τους εξωλοθρεύσασιν» άλλες (μεμονωμένες) απόλυτες χρήσεις: «ώστερα από πενήντα χρόνια, ησυχάζωντας ο τόπος, και τους Μπολγάρους εξωλόθρευσε η οργή του Κυρίου», «και ύστερα, πεθαίνοντας ο Κυρ Μιχαήλ, επήρεν την αυθεντείαν του δεσποτάτου ο υιός του Κυρ Ιωάννης», «εξουσιάζωντας ένας Τούρκος, Πριλεμπές τον ελέγασιν [...] εγεννήθηκε στο αναμεταξύ μία διχόνοια σε Ρωμαίους και Τούρκους», «και ύστερα, περνώντας οι Τούρκοι τον 'Επαχτο, ήρθε προσταγή βασιλική...», «και τελειώνοντας τη μάχη και μαθαίνοντας το πως ενικήσασιν οι Γαλαξειδιώται, είπε», «και ύστερα του έπεσε καταπάνω όλο το φουσάτο, και πολεμώντας [ψευδο-απόλυτη] ετσακίσθηκε το σπαθί του» κ.ά.τ. Σημειωτέον και το «τους επήρε κνηηγώντας όξω από το Γαλαξειδίον», και, τέλος, μερικές φράσεις όπου η Μ1 λειτουργεί επιθετικά: «εστείλασιν ένα Γαλαξειδιώτη, τον Καπετάν Γιαννάκη Καβάσιλα, που ήγανε ένας πολύ προκομμένος άνθρωπος, λαλώντας πολλά άφοβα και σκεφτικά», «και ύστερα εστάλθηκε ένας άλλος μπέης, πολλά κακός άνθρωπος, και μάχωντας τους χριστιανούς», «ήρθασιν γραφαίς και χρυσόβουλλα από το χέρι του Βασιλέα, λέγοντας πως...», «περνώντας καιρός, ήρθασιν άλλοι πειράταις, ενδυμένοι τομάρια, ωσάν αρχιδάις, και τρώγοντας άψητα κρέατα, ωσάν θερία» κ.ά. παρόμοια.

μώντας ως το γάστρον. πήγα πολεμώντας και κιντόνεψα και μπήκα εις το κονσουλάτο. έλυσαν απάνου εις το γιοφύρι της Αλαμάνας πολεμώντας με τόσον πλήθος Τούρκων. έλυσαν πολεμώντας με τους Τούρκους. — πάνε γυρεύοντας. πάνε γυρεύοντας τους άλλους. ήρθε / ήρθανε / έρχονται γυρεύοντας. — πήγα χαλεύοντάς σε εις το κονάκι σου να σε δω. — και πήγαινε προβοδεύοντας πολύν — κ.ά. Τέλος, διαπιστώνουμε ότι, από μορφολογική άποψη, επικρατέστερος μέσα στ' Απομνημονεύματα είναι ο τύπος σε -οντας και όχι ο διαλεκτικός σε -οντα.

Δ.

Με το παράδειγμα του Μακρυγιάννη και του Σεφέρη θα ήθελα να συγκρίνω το παράδειγμα του Χαλκιδαίου λογοτέχνη Γιάννη Σκαρίμπα, επειδή πιστεύω πως η σύγκριση είναι διαφωτιστική για το θέμα που συζητούμε εδώ.

Ο Αχ. Τζάρτζανος στο έργο του *Νεοελληνική Σύνταξις* παρατηρεί κάπου (§ 210.3β' σημ.) τα εξής: «Όταν πρόκειται για κάτι το προτερόχρονο, χρησιμοποιείται από δημοτικιστάς κάποτε μια μετοχή χρόνου, σαν να λέμε, παρακειμένου, κατασκευασμένη απ' τη μετοχή του ρήματος έχω (έχοντας) και το κοριστικό απαρέμφατο του σχετικού ρήματος...: Ψηλά στην εκκλησιά ο παπάς, έχοντας τελειώσει τον εσπερινό, καθόταν κλπ. (= αφού ετελείωσε' Ζαχ. Παπαντ.). Η τέτοια μετοχή όμως είναι εντελώς νέο κατασκεύασμα, ξένο προς τη γνήσια δημοτική, που και στην περίπτωσι του προτερόχρονου, όπως δείχνουν τα παράπανω παραδείγματα, χρησιμοποιεί μετοχή του ενεστώτα σε -οντας. Καλύτερα να χρησιμοποιήται χρονική πρότασις εισαγομένη με το άμα, το αφού, το σαν κ.τ.τ.». Με την ίδια περίπου φρασεολογία καταδικάζει ο Τζάρτζανος (§ 207.1 σημ.) και τους τύπους ενεργητικού δήθεν κορίστου σε -αντας (π.χ. λύσαντας) και σε -όντας (π.χ. μαθόντας) που θέλησαν να κατασκευάσουν ορισμένοι δημοτικιστές με πρότυπο τον τύπο σε -οντας του ενεργητικού ενεστώτα. Ο Μπουμπουλίδης (op. cit., 14), μολονότι αναγνωρίζει και αυτός ότι τέτοιοι τύποι μετοχής «δε βρίσκονται σε χρήση λαϊκή», εντούτοις πιστεύει ότι είναι αναγκαίοι στη γλώσσα μας και εύχεται η χρήση τους να γενικευθεί. Αλλ' όπως είναι γνωστό, τέτοιοι υπερδημοτικισμοί δεν επεκράτησαν, μολονότι είχαν χρησιμοποιηθεί παλαιότερα από τον Εφταλιώτη⁴³ και επίσης από τον Θεοτόκη και τον Μαβίλη στη μετάφραση του Νάλα και Νταμαγιάντη (συνολικά 31 μετοχές σε -(σ)αντας που τις συγκέντρωσε ο Μπουμπουλίδης, ό.π.).

43. Βλ. Α. Thumb, *Handbook of the Modern Greek Vernacular* (αγγλ. μετάφραση S. Angus) 1912, 169 σημ. Επίσης ο Χρ. Χρηστοβασίλης (*Ηπειρωτικά Παράμυθια*, 1963 [1906], 104, 121, 131) χρησιμοποιεί τα ιδόντας, ειπόντας, γέροντας.

Στις μέρες μας τις μετοχές αυτές αγαπά πολύ να τις χρησιμοποιεί στα γραπτά του ο Γιάννης Σκαρίμπας. Και μόνον από το πεζογράφημά του *Η Μαθητευομένη των Τακουριών* συνέλεξα τα εξής παραδείγματα: *σύραντας, κάτσαντας, γλαρώσαντας, παίξαντας, σγούψαντας, κοκκινίσαντας, σπάσαντας, νοήσαντας, ανοίξαντας, προχωρήσαντας, υψώσαντας, ψάξαντας, πιέσαντας, γύραντας* — *ειπόντας, ιδόντας, μαθόντας* — *κοντοσταθέντας, επωφεληθέντας, αορηθέντας, σκεφθέντας, χωθέντας, ειπωθέντο* (sic)· επίσης *σκέφτοντας, φαντάζοντας, (ε)ρχόντας*· δίπλα όμως σ' αυτούς τους υπερδημοτικισμούς συναντά κανείς και υπερκαθαρουσισαντισμούς: *(αυτού) αντιπερονόντος, υπαρχόντων, χορεύοντες, αφήσας*· αλλά και η χρήση γενικά της μετοχής είναι τετραγμένη: «*Υστερα, ελαφριά πίσω γύρα ντας κι' ακουμπόντας* (sic) στις πλάτες: *Αχ τί νά'κανα;... [είπε]*» (σ. 140). «*Κοιτάξαντας απ' το φιλιστορίνι διαβαίνοντας, έρριξα στην καμαροτίνα ένα βλέμμα*» (σ. 41). «*[ροδάς =] Ο τιμονιέρης (ο του τιμονιού τη ρόδα χειρίζοντας)*» (σ. 69 σημ. 3) κ.ά.ό. Μια ωραία ερμηνεία αυτής της «αναστάτωσης» στη γλώσσα του Σκαρίμπα, μέσα από μια ευρύτερη αναστάτωση στο ύφος και την τεχνοτροπία του μετά τα πρώτα του έργα και ιδίως μετά τους *Καημούς στο Γριπονήσι*, μας έδωσε ο Μ. Μ. Παπαϊωάννου σ' ένα άρθρο του στην εφ. *Ριζοσπάστης* (19.2.1978, 4)⁴⁴. Η ερμηνεία ότι ο Σκαρίμπας αναμειγνύει τύπους της καθαρρεύουσας με τύπους τους οποίους δανείζεται δήθεν από κάποιο τοπικό ιδίωμα, θα ήταν αβάσιμη. (Ως γνωστόν, οι Νεοελληνικές διάλεκτοι γνωρίζουν δύο τύπους μετοχής, τον σε -οντα(ς) και τον σε -μένος· σ' ορισμένες μάλιστα απ' αυτές απαντά μόνον ο ένας. Κατ' εξαίρεση, στα ελληνικά ιδιώματα της Κάτω Ιταλίας σώζονται ορισμένοι τύποι μετοχής ενεργητικού αορίστου, αλλά και αυτοί λήγουν σε -(σ)οντα· π.χ. *περάσοντα, ιδόντα*⁴⁵).

Ε.

Το παράδειγμα του Σκαρίμπα μας φέρνει στο νου τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί κάποτε τη μετοχή σε -οντας ένας άλλος, διακεκριμένος, Νεοέλληνας λογοτέχνης, ο Οδυσσέας Ελύτης.

Στη μελέτη του *Το 'Αξιον Εστί του Ελύτη* ο Γάσος Λιγνάδης, εξετάζον-

44. Το άρθρο αυτό το ξεχώρισα μέσα από πολλά δημοσιεύματα (κυρίως αποκόμματα από εφημερίδες) σχετικά με το Σκαρίμπα, τα οποία έθεσε στη διάθεσή μου ο αγαπητός μου κ. Π. Μαστροδημήτρης, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, που τον ευχαριστώ και από τη θέση αυτή.

45. Δες σχετικά τη μελέτη μας «Για τη μετοχή και το ρηματικό επίθετο σε -τος (όπως εμφανίζονται στην Κοινή Νέα Ελληνική και στις διαλέκτους)» στα *Πρακτικά Β' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου, 13-15 Απριλίου 1978*, έκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1983, 249.

τας τη γλώσσα του ποιήματος, λέει ειδικότερα για τη χρήση της μετοχής τα εξής (σ. 23): «Μετοχές: αιωρούμενη, αποτιτανωμένα, δοξαζόμενο, εμφιαλωμένη, εργασμένα, ερημούμενο, ερχόμενος, θεσπίζοντας (τους), καιομένη, κινούμενο, περιπτάμενο, στένων, φλεγόμενα. Επίσης με αλλοίωση: εγκαταλειμμένος, φθαρμένη. — Σημ.: Πρέπει ν' αναφερθούν φυσικά τα εις -οντας μετοχικά, τα σχηματισμένα επάνω σε λόγιους τύπους με την αλλαγή της καταλήξεως (π.χ. αδημονώντας, αρμόζοντας, εορτάζοντας, ερίζοντας, κρούοντας, κομπάζοντας κ.ά.π.). Επίσης τα επιθετικά που εισάγει (π.χ. η χουσίζοντας, η δαμάζοντας, η τέμνοντας, η καίγοντας, τα πηγαίνοντας, ο νικήσαντας, ο σκυλεύοντας, ο βιάζοντας, ο σώσαντας, τα ορτσάροντας, τ' αρμενίζοντας, τα κομπάζοντας, τα μυρίζοντας)· τα κατά το δημοτικό τύπο εις -ούμενο (π.χ. καιούμενο κατά το πλεούμενο) και εις -άμενος (γινάμενη)». Με άλλα λόγια, διαπιστώνουμε πως, σ' ό,τι αφορά τη μετοχή σε -οντας, ο Λιγνάδης επισημαίνει εδώ διττή παραβίαση της νόρμας: ως προς τη μορφή και ως προς τη χρήση / λειτουργία.

Και πρώτα ως προς τη μορφή:

Σωστά, νομίζω, «τα εις -οντας μετοχικά, τα σχηματισμένα επάνω σε λόγιους τύπους με την αλλαγή της καταλήξεως» προκαλούν, κατά κάποιο τρόπο, το γλωσσικό αισθητήριο του Λιγνάδη, μολονότι ο ίδιος βέβαια — ο οποίος επαινεί γενικά τη γλωσσοπλαστική ικανότητα του Ελύτη — δεν τα ονομάζει παραβιάσεις, αλλά τα αναφέρει απλώς ως ιδιάζουσες ή αξιοπρόσεκτες περιπτώσεις. Όμως ο λόγος για τον οποίο πιστεύω ότι πρέπει να θεωρηθούν περισσότερο ως αποκλίσεις από την κανονική χρήση, είναι ο εξής: Όπως φαίνεται και από την κατάσταση που επικρατεί, ως προς το σύστημα της μετοχής, στις νεοελληνικές διαλέκτους (βλ. πιο πάνω), οι τύποι σε -οντας και σε -μένος είναι έντονα χαρακτηρισμένοι ως λαϊκοί ή δημοτικοί, σ' αντίθεση π.χ. με τους τύπους της μετοχής του μεσοπαθητικού ενεστώτα (εκτός από ελάχιστους σε -ούμενος και -άμενος: προεπούμενο, λεγάμενος κ.τ.ό.). Απόδειξη, ότι πάρα πολλά καθαρώς νεοελληνικά (δημοτικά) ρήματα, ενώ σχηματίζουν κανονικά μετοχή σε -οντας και σε -μένος: λαβώνοντας-λαβωμένος, λαδώνοντας-λαδωμένος, βιδώνοντας-βιδωμένος, λερώνοντας-λερωμένος, μακιγιάροντας-μακιγιαρισμένος, σεοβίζοντας-σεοβισμένος, βολεύοντας-βολεμένος, γιατρεύοντας-γιατρεμένος, διαβάζοντας-διαβασμένος κτλ., δε σχηματίζουν καθόλου μετοχή (μεσοπαθητικού ενεστώτα) σε -όμενος: *λαβωνόμενος, *λαδωνόμενος, *βιδωνόμενος, *λερωνόμενος, *βολευόμενος, *γιατρευόμενος, *σεοβιρόμενος, *διαβαζόμενος κ.τ.ό. δε λέγονται⁴⁶. Στα παραδείγματα του Ελύτη έχουμε μια λαϊκή (της δημοτικής) κατάληξη η οποία δε δένει

46. Δεν είναι πολύς καιρός, στα βιβλία των ΗΣΑΠ είδα πινακίδες όπου κάποια βιομηχανία διαφήμιζε τις ταπετσαρίες που παράγει, μεταξύ άλλων και ως «πλερόμενες 100%»(!). Ο Mirambel («Participe et gérondif en grec médiéval et moderne», *BSL*, 56, 1964, 66-67· βλ. και *Grammaire du Grec Moderne*, Παρίσι, γ' έκδ., 1969, 70) όχι

φυσικά με το ρηματικό θέμα που είναι κλισθητό ως λόγιο. Αυτή την αντίθεση μας τη δείχνουν καλύτερα ορισμένα ρήματα τα οποία, στον ενεστώτα, δίπλα στο λόγιο τύπο π.χ. κόβω, αλλάσσω έχουν αναπτύξει και τον καθαρά νεοελληνικό (δημοτικό) τύπο κόβω, αλλάζω· έτσι και λύω-λύνω, φέρω-φέρνω, σύρω-σέρνω, θεμελιώ-θεμελιώνω, σημειώ-σημειώνω κτλ.⁴⁷ Παρατηρούμε λοιπόν ότι: α) η μετοχή σε -οντας σχηματίζεται από το λόγιο τύπο του ρήματος, όταν αυτός είναι συνήθης στην κοινή χρήση· εφόσον δηλαδή λέω διαλύω και όχι *διαλύνω, έτσι θα πω και διαλύοντας, όχι *διαλύνοντας⁴⁸. β) τύποι όπως τα εορτάζοντας (αντί γιορτάζοντας), κρούοντας, αδημονώντας ή όπως τα εισβάλλοντας, περιστέλλοντας, επισείοντας, επιλύοντας, επισύροντας κλπ.⁴⁹ σ' ένα κείμενο της δημοτικής,

μόνο δέχεται ως κανονικούς τέτοιους 'εξομαλισμένους' τύπους (λυόμενος, δεινόμενος, χτιζόμενος, διαβαζόμενος κτλ.) αλλά και θεωρεί την παρουσία τους μέσα στο σύστημα της μετοχής στη ΝΚ (δημοτική) συστηματική, μιλάει μάλιστα για αντίθεση ενεστωτικού και αοριστικού θέματος που βλέπουμε π.χ. μεταξύ του φερόμενος και του φερόμενος, διαβαζόμενος και διαβασμένος, νοικιαζόμενος και νοικιασμένος, ντυνόμενος και ντυμένος, απαιτούμενος και απαιτημένος(!), εκμεταλλευόμενος και εκμεταλλευμένος(!) κ.ά.

47. Για το σχηματισμό τους βλ. πρόχειρα Γ. Μπαμπινιώτη - Π. Κοντού, *Συγχρονική Γραμματική της Κοινής Νέας Ελληνικής*, Αθήνα, 1967, 191 κ.κ.

48. Πβ. και τα εξής:

κόβω	κόβοντας	*κοβόμενος	κομμένος
διακόπτω	διακόπτοντας	διακοπτόμενος	διακεκομμένος
(*διακόβω)			
αλλάζω	αλλάζοντας	*αλλαζόμενος	αλλαγμένος
απαλλάσσω	απαλλάσσοντας	απαλλασσόμενος	απη- (απα-)λλαγμένος
(*απαλλάζω)			
μεταλλάσσω	?μεταλλάσσοντας	μεταλλασσόμενος	
λύνω	λύνοντας	*λυόμενος	λυμένος
λύω	*λύοντας	λυόμενος	
		(π.χ. το λυόμενο σπίτι)	
διαλύω	διαλύοντας	διαλυόμενος	
(*διαλύνω)			
επιλύω	?επιλύοντας		
σέρνω	σέρνοντας	*σερνόμενος (σερνάμενος)	
σύρω	*σύροντας	συρόμενος	
		(π.χ. συρόμενη πόρτα)	
παρασύρω	παρασύροντας	παρασυρόμενος	παρασυρμένος
επισύρω	?επισύροντας		
θεμελιώνω	θεμελιώνοντας	?θεμελιωνόμενος	θεμελιωμένος
θεμελιώ	*θεμελιούντας	θεμελιούμενος	

49. Και ο Καβάφης χρησιμοποιεί δύο φορές στο ίδιο ποίημα («Στου καφεναείου την είσοδο») το πλάττοντας (αντί: πλάθοντας). Ένα άλλο παράδειγμα 'εξομαλισμένου' τύπου

είναι ό,τι και οι τύποι λαβώνων, λαδώνων, σερβίρων, διαβάζων κτλ. σ' ένα κείμενο της καθαρεύουσας. Θα έλεγα, γενικεύοντας, ότι η διάκριση δημοτικής και καθαρεύουσας ή, αλλιώς, αυτή η διφυΐα (ή διυφία/διμορφία) της νεοελληνικής μας γλώσσας πουθενά αλλού δεν είναι τόσο αισθητή όσο στο σύστημα της μετοχής. Έτσι, από τη μια μεριά οι μετοχές σε -οντας/-ώντας είναι κατά κάποιο τρόπο χαρακτηρισμένες υφολογικά ως στοιχεία της δημοτικής και η ύπαρξη μικρού ή μεγάλου αριθμού τέτοιων μετοχών (ακόμη και από λόγια ρήματα) είναι ικανή να χρωματίσει υφολογικά ένα κείμενο, από την άλλη η (συνεπής) καθαρεύουσα είναι αναγκασμένη ή να μη χρησιμοποιήσει καθόλου ένα ορισμένο ρήμα της δημοτικής, ή, εάν το χρησιμοποιήσει, ν' αποφύγει οπωσδήποτε τέτοιους 'εξομαλισμένους' τύπους⁵⁰ όπως λαβώνων, σερβίρων, διαβάζων — λαβώσας, σερβίρας, διαβάσας κλπ.⁵¹

Σχετικά με τη λειτουργία τώρα:

Η επιθετική χρήση «η χρυσίζοντας», σα να λέμε «η (εκείνη) που χρυσίζει», πρέπει να συνδυαστεί στον Ελύτη με την παράλληλη χρήση του οριστικού άρθρου μπροστά από αναφορικές προτάσεις: «η που πατείς», «η που ξυπνάς» κλπ. (Λιγνάδης, ό.π.). Κατά τ' άλλα, συναντούμε στο 'Αξιον Εστί' ορισμένες επιθετικές, κατηγορηματικές (συμπληρωματικές) και απόλυτες χρήσεις της μετοχής σε -οντας, όπως περίπου και στο Σεφέρη:

Καπεταναίοι αγέλαστοι με το κεφαλοπάνι, και παπάδες θερία, λοχίες του 97 ή και του 12, μπαλτζήδες βλοσυροί πάνου απ' τον ώμο σειώντας το πελέκι, απελάτες και σκουταροφόροι με το αίμα επάνω τους ακόμη Βουργάρων και Τουρκών.

[8η έκδ., σ. 31] (επιθετική χρήση: η Μ1 λειτουργεί εδώ ως 'κατηγορηματικός προσδιορισμός')

Εκεί ρόδια, κυδώνια / θεοί μελαχρινοί, θείοι κι εξάδελφοι / το λάδι αδειάζοντας μες στα πελώρια κιούπια / και πνοές από τη ρεματιά ευωδιάζοντας...

[28] (επιθ. χρήση)

Και είδα / κήρες όμορφες [...] να φουσουν όρθιες μέσα στην Κοχύλα / και άλλες γράφοντας με κιμωλία / λόγια παράξενα, αινιγματικά.

[18] (κατηγορηματική μετοχή συνημμένη στο αντικείμενο)

είναι και το εξής (από το «Προοίμιον» των *Πανουργιών Υψηλοτάτων Μπερτόλδου*): «Εδώ, ω φιλαναγνώστα, δεν σου διηγούμαι την κρίση του Πάριδος, μήτε την αρπαγήν της Ελένης [...] επειδή αι Ιστορίαι τα τοιαύτα μας φανερώνουσι, διαβάζοντες τα με πολλήν ηδονήν».

50. Για τον όρο βλ. Μαν. Τριανταφυλλίδη, 'Απαντα, τόμ. 6, 120 σημ.

51. Περισσότερα πάνω σ' αυτό το θέμα βλ. όπου και στις σημειώσεις 1, 5 και 45.

Κι ο Ζυγός πού, ανοίγοντας τα χέρια μου, έμοιαζε να ζυγίζει το φως.
[21] (απόλυτη μετοχή)

Εξόν κι αν μήτε αυτός υπάρχει /αν στα βάθη μέσα των ωκεανών/βυ/
θίζοντας οι μέρες οι ξανθές πήραν μαζί τους/μια για πάντα το είδωλο / το
φωτόδεντρο[...] [Μαρία Νεφέλη, σ. 19] (βυθίζοντας = βυθιζόμενες)

ΣΤ.

Τέλος, το παράδειγμα του Τάκη Σινόπουλου μας δείχνει ότι η μη κανονική σύνταξη της M1, όπως την περιγράψαμε στα προηγούμενα, τείνει σχεδόν ν' αποτελέσει παράδοση στη γλώσσα της νεότερης (μετά το 1930) νεοελληνικής ποίησης. Ειδικά όμως στην περίπτωση του Σινόπουλου, ενός ποιητή τόσο «σεφερικού», η εμφάνιση αυτής της συντακτικής παρέκκλισης δεν πρέπει να ξαφνίζει. Θα παραθέσω ορισμένα μόνον δείγματα από τη Συλλογή II (1965-1980)⁵², τα οποία ο αναγνώστης ας παραβάλλει με τα παραθέματα του «αγαπημένου δασκάλου»⁵³ Σεφέρη (αλλά και του Ελύτη κτλ.) που δίνουμε εδώ πιο πάνω· το αξιοσημείωτο, πρέπει να προσθέσω, είναι ότι, όσον αφορά την ποσοστιαία αναλογία μεταξύ των κανονικών και των μη κανονικών χρήσεων σ' αυτή τη συγκεκριμένη συλλογή (93:86 ή 52:48% στο σύνολο των 179), ο «μαθητής» δείχνει να ξεπερνά και το «δάσκαλο»:

απ' τον γήινο φράχτη, ανήσυχο βραδιάζει ένα βαθύ μάτι γυναίκας. Και
μέσα εκεί ουρανόσ, φεγγάρι, φύλλο, μισοφέγγαρο, καίγοντας μια άυπνη παρέα
κλαδιά.

[11]

Κλείσαμε το παράθυρο. Το χρώμα απέξω ανάστατο και το δέντρο παρα-
μιλώντας με το μισό φεγγάρι.

[40]

Πού να κοιτάζω; γύρω γύρω σύρματα, παντού ο χειμώνας δίχως φλού-
δα, σπένγοντας / συναπαντήματα σε κάθε δρόμο, παγωμένες ψιχάλες.

[39]

Στην πρώτη αίθουσα σε ξεκουφάινανε τα επικρουστήρια [...] Στη δεύ-
τερη αίθουσα μόνο το κάθισμα κι ο μετρητής. Ελέγχοντας στη μέσα οθόνη
ισορροπία φωτός - θερμότητας.

[174]

52. Εκδ. Ερμής, 1980.

53. Βλ. Τάκη Σινόπουλου, *Τέσσερα Μελετήματα για τον Σεφέρη*, εκδ. Κέδρος, 1984, 106.

...όξω απ' την κάμαρα ο σταθμός, σακατεμένες μηχανές βουλιάζοντας στο σίδερο.

[79]

δεξιά το πεύκο βύζαινε το φως, και κάτω δέκα μέτρα η θάλασσα, πωστό γυαλί στον ήλιο αστράφτοντας.

[ό.π.]

Κι ήμουν / εκεί στον ξεροπόταμο, πεσμένος μπρούμυτα [...] / στο μάτι η Λίτσα ανάσκελα, έψιλον χρυσό, το νύχι κόκκινο, το δάχτυλο σαλεύοντας. το πόδι αργά, τεμπέλικα, παίζοντας στο νερό, / φύκια, σχιστόλιθοι, όστρακα. / μεγάλη θάλασσα σπιθίζοντας, διαμάντια και / μεγάλο μαύρο φως.

[68] (επιθετικές χρήσεις· η M1 λειτουργεί κυρίως ως 'κατηγορηματικός προσδιορισμός'· είναι χαρακτηριστική η ασάφεια, στο τελευταίο παράδειγμα, ως προς το υποκείμενο του σαλεύοντας και του παίζοντας, που μπορεί να είναι είτε το δάχτυλο και το πόδι, αντίστοιχα, είτε η Λίτσα)

Εφάνηκε στα σύννεφα η Μητρόπολη / κι η Κατινιώ κουτσαίνοντας.
[26· πβ. και 82]

Μια μέρα βρέθηκα στην πόλη περπατώντας και ρωτώντας και σε βρίσκω εδώ.

[119]

Ημέρα εκατοστή πεντηκοστή και πρώτη. Από τότε που αρχίσις παλεύοντας τρίτη και τέταρτη γραφή ετούτο το έργο.

[126]

Κι εσείς που ωστόσο συνεχίζετε κρατώντας προστατεύοντας στα δόντια σας την τελευταία λέξη.

[178] (κατηγορηματικές/συμπληρωματικές M1 συνημμένες στο υποκείμενο)

'Ηταν ένα ικρίωμα, έλεγες, κι εκείνο τ' απομεσήμερο ανέβηκα τρίζοντας η σκάλα κι από το άνοιγμα κοίταζα.

[56]

...λαχανιασμένοι εμείς συρθήκαμε, φεύγοντας η μέρα, τρυπώσαμε σε κείνη τη σιδερένια πόρτα.

[70]

Ο ήλιος πέφτοντας αριστερά το φως θα κόβεται σε κάθε βήμα απ' τους κορμούς.

[106]

Ο δρόμος με πολλές στροφές — περισσότερο χωματόδρομος — κατεβαίνοντας απ' τα Καλάβρυτα στο Σωποτό [...] Προχωρώντας προς του Λάλα,

το μαγεμένο δάσος της Κάπελης, με ψηλούς αέρινους δέντρους και φτέρες και σιωπή.

[273-4]

Φεύγοντας τελευταίοι [ενν. εμείς], λέει στη Μαρία η κ. Μαρώ. « [...]».

[283]

Νυχτώνοντας, περάσανε τυχαία δυο του 524, τον άκουσαν και πήγανε κοντά.

[299]

(απόλυτες M1)

Ακούγοντας ένα απομεσήμερο κάτι φωνές απόξω, του ήρθανε μια σειρά φρικιαστικές αναμνήσεις.

[86]

(‘ψευδο-απόλυτη’)

Έτσι το κείμενο τοποθετείται — απόπειρα να επεκταθεί η δυνατότητα της γλώσσας προωθώντας τις λέξεις από την πρακτική αστυνομική στη μεταφυσική τους κόλαση.

[161]

(υποκείμενο;)

Ήσυχες σκέψεις στο κρεβάτι μ’ ένα τσιγάρο στις 2 το πρωί, περιμένοντας να με πάρει ο ύπνος.

[248]

(πβ. με τα παραθέματα του Σεφέρη στη σημ. 9)

Ο Σινόπουλος μεταχειρίζεται επίσης τη M1 έναρθρη (δύο φορές: «ο προχωρώντας Θεός», «ο Γιάννης ο κουτσαίνοντας») καθώς και τύπους σε -οντα (που συνηθίζονται σε πολλά πελοποννησιακά ιδιώματα: φωνάζοντα, νυστάζοντα, σκοτεινιάζοντα: σσ. 16, 79, 80).

Z.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε, καταρχήν, ότι η περίπτωση του Σεφέρη διαφέρει από την περίπτωση του Σκαρίμπα (και, ενμέρει, του Ελύτη), γιατί ενώ στον τελευταίο η παραβίαση της νόρμας της Κοινής είναι όχι μόνον φανερή (ακόμη και σε άτομα χωρίς ιδιαίτερα ανεπτυγμένο γλωσσικό αίσθημα ή και σε μη φυσικούς ομιλητές της Νέας Ελληνικής), αλλά και ηθελημένη και συνειδητή, αποτελεί, με άλλα λόγια, επιδίωξη ενός ορισμένου ύφους, αντίθετα στο Σεφέρη είναι ασυνείδητη και συμπτωματική (ή συστηματική με την έννοια ότι υφίσταται μια μόνιμη ασυνείδητη επίδραση από άλλη γλώσσα) και μας βάζει συχνά σε πολλή σκέψη αν τελικά θα πρέπει να τη χαρακτηρίσουμε ως παραβίαση ή όχι⁵⁴. Αυτό το τελευταίο ισχύει, βέβαια, και για πολλά από τα παρα-

54. Όσον αφορά το υποκείμενο, μερικές περιπτώσεις απόλυτης M1 είναι ίσως λιγότερο αντικανονικές από άλλες: π.χ. το «λέγοντάς τους [ενν. εγώ] πολλά τοιαύτα, εμείναμεν σύν-

δείγματα του Μακρυγιάννη (κ.ά. λαϊκών κειμένων) που παραθέσαμε. Ας σημειωθεί ακόμη ότι η παρέκκλιση στη χρήση της M1 που παρατηρείται στον Σεφέρη περιορίζεται στη σύνταξη, χωρίς να επεκτείνεται και στη μορφολογία κτλ.⁵⁵

Στην πρώτη δημοσίευση μιας πολύ συνοπτικής μορφής αυτής της εργασίας έγραφα, μεταξύ άλλων, και τα εξής: «Δεν έχω ακόμα καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα για το πού οφείλεται η αντικανονική αυτή χρήση στον κατά τα άλλα τόσο συνεπή δημοτικιστή Σεφέρη. Να είναι επίδραση του Μακρυγιάννη, που ο Σεφέρης τον αποκαλεί δάσκαλό του στη γλώσσα; Να είναι ξένες επιδράσεις από την αγγλική ή τη γαλλική⁵⁶, που τις κατείχε στην εντέλεια; Δεν μπορώ να το πω με σιγουριά. Εκείνο που έχει κάποια σημασία, είναι ότι το λογοτεχνικό ανάστημα του Σεφέρη είναι τέτοιο, που μπορεί να επηρεάσει ίσως ως προς αυτό το σημείο τη γλώσσα της λογοτεχνίας μας, η οποία με τη σειρά της είναι εκείνη που, ειδικά στη Νέα Ελληνική, λαμβάνεται κυρίως υπόψη (τουλάχιστο μέχρι σήμερα) για τον καθορισμό της νόρμας της δημοτικής, αλλά και της Κοινής σ' όλο της το φάσμα». Ως προς τις επιδράσεις από ξένες γλώσσες νομίζω ότι η μελέτη αυτή προσφέρει τώρα μια καλύτερη ερμηνεία, αλλά και ως προς τις απηχήσεις από τη γλώσσα του Μακρυγιάννη και άλλων λαϊκών κειμένων. Όσο για την επιρροή του ίδιου πια του ποιητικού ιδιώματος του Σεφέρη στη γλώσσα της νεότερης (μετα το 1930) και της σύγχρονης ελληνικής ποίησης, παραδείγματα όπως του Τάκη Σινόπουλου πιστεύω πως δεν αφήνουν περιθώρια αμφιβολίας.

Για το αν όμως η γλώσσα της λογοτεχνίας ή, ακριβέστερα, κάποιες μεμονωμένες ακόμα (ή και περιθωριακές) χρήσεις μέσα στο σύστημά της πρέπει

φωνοί και διώξαμεν όλοι τ' άλογά μας δια τ' Ανάπλι» που είδαμε πιο πάνω (βλ. Μακρυγιάννη (β) και όπου στο (εννοούμενο) υποκείμενο του ρήματος (εμείς) συμπεριλαμβάνεται και το (εννοούμενο) υποκείμενο της M1 (εγώ) — το αντίστροφο συμβαίνει στο παράδειγμα «ήφερνα γύρα μ' αυτούς τα πόστα όλα τραγουδώντας όλοι εμείς, οι εκατό» που έχουμε λίγο πιο κάτω. Πβ. και το παράθεμα 1.λε του Σεφέρη. Φυσικά, με τα απρόσωπα ρήματα (π.χ. σουρουπώνει), που, ως γνωστόν, δεν έχουν δικό τους υποκείμενο, η απόλυτη σύνταξη είναι η κανονική· βλ. τα παραθέματα (α) του Μακρυγιάννη και πβ. σημ. 4 και 50.

55. Με εξαίρεση ίσως τη M1 κάποιων αποθετικών ρημάτων· βλ. όμως τη σημ. 29.

56. Εδώ υποσημείωνα τότε και το εξής, που έχει μάλλον γενικότερη αξία και δεν αφορά μόνον τη γλώσσα του πρώτου νομπελίστα ποιητή μας: Μία από τις πολλές φράσεις του Montaigne που στο προσωπικό του αντίτυπο των *Essais* είχε ξεχωρίσει ο Σεφέρης (βλ. τη μελέτη μου *Ο Montaigne και το Δοκίμιο*, εκδ. Κάλβος, 1981, 175) είναι και η εξής: «Il faut, dit Aristote, toucher sa femme prudemment et sévèrement, de peur qu'en la chatouillant trop lascivement le plaisir la fasse sortir hors des gonds de raison». Ας σημειωθεί ότι η απόλυτη μετοχή/γερούνδιο «en la chatouillant», που υπάρχει εδώ, δεν ενοχλεί ούτε στην ελληνική μετάφραση: «Πρέπει, λέει ο Αριστοτέλης, να χαϊδεύουμε τη γυναίκα μας με σύνεση και σοβαρότητα, από φόβο μήπως, θωπεύοντάς την με πολλή λαγνεία, η ευχαρίστηση την κάνει να παραλογιστεί / να βγει από τα όρια της λογικής».

να λαμβάνονται υπόψη στον καθορισμό της νόρμας της δημοτικής, οφείλουμε, για την ώρα τουλάχιστον, να είμαστε επιφυλακτικοί⁵⁷.

ΘΑΝΑΣΗ ΝΑΚΑ

57. Ο κ. Ν. Δέσσης («Η μετοχή στη Νέα Ελληνική», *περιοδ. Γλώσσα*, 2, Καλοκαίρι 1983, 49-64), ενώ κατάλαβε πολύ καλά τη διάκριση σε Μ(ετοχή) 1 και Μ(ετοχή) 2 που είχα προτείνει παλαιότερα, δε φαίνεται όμως να συνειδητοποίησε σε βάθος ότι όλες οι περιπτώσεις αντικανονικής χρήσης για τις οποίες μιλώ δεν αποτελούν παρά ελάχιστη μειοψηφία στο σύστημα γενικά της μετοχής και ειδικότερα της Μ1 και δεν μπορούν να προβάλλονται, και μάλιστα σ' ένα περιοδικό που προορίζεται για τους λειτουργούς και τους μαθητές της Μέσης Εκπαίδευσης, ως «παραδείγματα λειτουργίας» της μετοχής αυτής.

SUMMARY

This paper («Participialia: On some deviant uses of the present participle in Modern Greek») is mainly concerned with the attributive, completive and absolute usage of the present participle in —ondas attested in the poetical and prosaic works by G. Seferis, Od. Elytis, Takis Sinopoulos, Yannis Skarimbis, Makriyannis and others.

ΚΑΛΥΜΝΙΑΚΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ, Α'

Τὸ τοπωνυμικὸ τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς Δωδεκανήσου¹ ἔχει ἤδη μελετηθεῖ μὲ σχετικὴ ἐπάρκεια, συγκριτικὰ τουλάχιστον μὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς χώρας. Δημοσιευμένες αὐτοτελεῖς ἐργασίες λείπουν γιὰ τὴν Ἀστυπάλαια, τὴ Λέρο καὶ τὴν Κάλυμνο. Γιὰ τὴν τελευταία ὑπάρχουν λιγιστὲς μόνο καὶ διάσπαρτες τοπωνυμικὲς πληροφορίες, οἱ ὁποῖες μνημονεύονται παρεμπιπτόντως σὲ μελέτες ἄλλου περιεχομένου, ὄχι ἀναγκαστικὰ γλωσσικοῦ.

Βασιζόμενοι στὸ ὕλικὸ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ (κυρίως στὰ χφφ. 727, ἔτους 1958, τοῦ κ. Α. Καραναστάση καὶ 176, ἔτους 1902, ἀνωνύμου), στὶς πληροφορίες διαφόρων σχετικῶν μὲ τὴν Κάλυμνο βιβλίων καὶ σὲ διευκρινιστικὲς πληροφορίες Καλυμνίων, θὰ ἐπιχειρήσουμε τὸ σχολιασμὸ ἐλαχίστων ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐνδιαφέροντα τοπωνύμια τῆς Καλύμνου. Ἡ παρουσίαση αὐτῆ εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικὴ τοῦ πλούσιου σὲ ἀρχαϊσμοὺς καὶ γλωσσολογικὰ ἐλκυστικοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς Καλύμνου, ἢ ἐπιστημονικὴ συγκέντρωση καὶ μελέτη τοῦ ὁποίου ἐπείγει.

Ἄειράνα, ἢ. Μικρὸς λόφος κοντὰ στὸν Βαθύ, ὁ ὁποῖος πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ ἐκκλησιάκι φερώνυμο τῆς Ἁγίας Εἰρήνης. Τὸ ἁγιωνύμιο αὐτό, ποὺ μνημονεύει καὶ ὁ L. Ross², εἶναι ἀξιοσημεῖωτο, ἐπειδὴ διατηρεῖ τὸ δωρικὸ τύπο μιᾶς λέξεως ποὺ εἶναι ἀρχαία, στὴν συγκεκριμένη ὅμως θέση δόθηκε σὲ πολὺ νεώτερους χρόνους. Τὸ φαινόμενο τῆς διατηρήσεως δωρικῶν τύπων παρουσιάζεται καὶ σὲ ἄλλα τοπωνύμια τῆς Καλύμνου (*Δᾶμος*, *Χαλή*, *Ἀμερινοῦς* κλπ.).

Ἄλατσία, ἢ. Ἄλατσία τοῦ Πετράτη, ἢ. Ἄλατσία³ στὴν Κάλυμνο (ὅπως

1. Συγκεκριμένα τῆς Καρπάθου, Κάσου, Καστελλόριζου, Κῶ, Νισύρου, Πάτμου, Ρόδου, Σύμης, Τήλου καὶ Χάλκης.

2. Ὁ Ludwig Ross, πρῶτος καθηγητῆς τῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, ἐπισκέφθηκε τὴν Κάλυμνο τὸ 1841. Τὶς περιγραφὲς καὶ ἐντυπώσεις του περιλαμβάνει στὸν δεῦτερο τόμο (1843) τοῦ τρίτου ἔργου του *Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meeres*, vol. I-III, Stuttgart und Tübingen, 1840-1845.

3. Γιὰ τὸν τσιτακισμὸν βλ. Κ. Ἀμαντοῦ, *Γλωσσικὰ μελετήματα*, Ἀθ. 1964, 63 καὶ Κ. Μηνᾶς, *Τὰ ἰδιώματα τῆς Καρπάθου*, Ἀθ. 1970, 59.

άλατιὰ στὴν Εὐβοία καὶ ἀλατσιὰ στὴν Μακεδονία) λέγεται ὁ τόπος ὅπου ὑπάρχει ἢ παράγεται ἀλάτι⁴. Ὡς τοπωνύμιο ἡ λέξις μαρτυρεῖται ἐπίσης στὴ Μακεδονία μὲ τύπο Β α ρ δ ά κ α ᾽ Α λ α τ σ ι ά. Συγγενῆ, ἂν καὶ ἐξίσου ἀσυνήθιστα, εἶναι τὰ τοπωνύμια ᾽ Α λ υ κ α ρ ί α (Ἀνατολικὴ Ρουμελία, ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ 1676)⁵, ᾽ Α λ α τ σ ε ρ ή, ἡ (Πάτμος)⁶, ᾽ Α λ α σ - σ α ρ ὀ ς (Κάσος)⁷. Ἀντίθετα, τόσο στὰ Δωδεκάνησα ὅσο καὶ σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ὁ συνώνυμος τύπος ᾽ Α λ υ κ ή εἶναι πολὺ πιὸ συνηθισμένος ὡς τοπωνύμιο, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὡς προσηγορικό⁸.

᾽ Α λ ι ῶ τὸ λαγκάι, τῶν. Μικρὸς ὄρμος μὲ ἡμιορεινὴ ἐνδοχώρα στὸ ΒΔ. τμήμα τοῦ νησιοῦ. Τὸ τοπωνύμιο δισώζει τὸ ἀρχαῖο οὐσιαστικὸ ἀλιεύς (= τῶν ἀλιέων τὸ λαγκάδι), τὸ ὁποῖο ὡς τοπωνύμιο δὲν τὸ γνωρίζουμε ἀπὸ ἄλλοῦ, ἐνῶ ὡς προσηγορικὸ χρησιμοποιεῖται στὰ Ἑπτάνησα καὶ τὴ Θράκη, μὲ τύπο ἀλιᾶς, ὁ, στὴν Ἰκαρία μὲ τύπο ἀλιός, ὁ⁹ καὶ στὴ Χίο μὲ τὸν σύνθετο τύπο πεζαλιός, ὁ¹⁰.

᾽ Α λ υ τ σ ι ά, ἡ ᾽ Α λ υ τ σ ές, οἱ. Ἔτσι ὀνομάζεται στὴν Κάλυμνο ἡ ἀγριοσυκιὰ (Ficus caprificus, τῆς οἰκογενείας τῶν Μορειδῶν, Moraceae), ἐνῶ ὁ καρπὸς τῆς λέγεται ἀλύθθι. Οἱ τύποι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία λέξις ὄλυνθος, ἡ ὁποία δῆλωνε τὸ ἴδιο ἀκριβῶς δέντρο: ὄλυνθος > *ὄλόνθιον > ὄλύθθι > ἀλύθθι > ἀλύθθι > ἀλυτθιά > ἀλυτσίά. Μολονότι ἡ ἀρχαία αὐτὴ λέξις ἔχει ἐπιβιώσει στὸ Αἰγαῖο, στὸν Πόντο, στὴ Μάνη κ.ά.¹¹, ὁ τύπος ἀλυτσίά ἐμφανίζεται μόνο στὴν Κάλυμνο· οἱ συνηθέστεροι τύποι, τουλάχιστον γιὰ τὰ Δωδεκάνησα, εἶναι ἄλοθθας, ἄλυθθας καὶ ἔλυθθας, ὁ. Σὲ τοπωνυμικὴ χρῆση μαρτυροῦνται, γιὰ τὴν περιοχὴ Δωδεκανήσων, οἱ ἐξῆς τύποι: ᾽ Α λ υ θ θ α ς, ὁ (Κῶς¹², Νίσυρος¹³), ᾽ Ε λ υ θ θ α ς, ὁ (Νίσυρος¹⁴, Τήλος¹⁵), ᾽ Α λ ο θ θ α ς, ὁ, ᾽ Α λ ὀ θ θ ο ι, οἱ καὶ

4. Ι(στορικόν) Λ(εξικόν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), Α', 404.

5. Ὁ.π., 481.

6. Π. Κ ρ η τ ι κ ὀ ς, Πατμιακὰ τοπωνύμια, Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον 1 (1955), 93.

7. Κ. Μ η ν ᾱ ς, Τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Κάσου, Ἀθ. 1975, 27.

8. Ι. Λ., ὁ.π.

9. Ι. Λ., Α', 414-415.

10. N. Andriotis, Lexicon der Archaismen in neugriechischen Dialecten, Wien 1974, λῆμμα 310.

11. N. Andriotis, ὁ.π., λῆμμα 4367-4368. — (Δελτία) Α(ρχείου) Ι(στορικοῦ) Λ(εξικοῦ).

12. N. Ζ α ρ ά κ α ς, Τοπωνύμια τῆς νήσου Κῶ, Τὰ Κωακὰ 2 (1981), 90.

13. X. Π α π α χ ρ ι σ τ ο δ ο ῦ λ ο υ, Τοπωνυμικὸ Νισύρου, Νισυριακὰ 3 (1969), 258.

14. Ὁ.π.

15. X. Κ ο υ τ ε λ ά κ η ς, Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Τήλου, Ἀθ. 1982, 35.

"Αλοττας, ὄ (Ρόδος¹⁶), "Ελοθθας, ὄ (Κάρπαθος¹⁷), Λόθθι, τὸ (Χάλκη¹⁸), 'Αλοθθί, τό, 'Αλοθθάκι, τὸ καὶ 'Αλοθχιάρικα, τὰ (Ρόδος¹⁹), Λοθθιζό, τὸ καὶ Γλόθια, τὰ (Κάρπαθος²⁰).

"Αργος, τό. "Όνομα ὄροπεδίου με ὁμώνυμο ποιμενικὸ συνοικισμό σὲ ἀπόσταση 20' περίπου ΝΔ. τοῦ Χωρίου. Τὸ τοπωνύμιο εἶναι ἀρκετὰ γνωστὸ τόσο ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα²¹ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν νεώτερη. Ἡ παράδοση παραδίδει ὅτι τὸ τοπωνύμιο αὐτὸ τῆς Καλύμνου δόθηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἀργεῖους, οἱ ὁποῖοι ἐποίκησαν τὸ νησί, ὅταν ἓνα πλοῖο τοῦ Ἀγαμέμνονα μετὰ τὸ Ἴλιο ἔφτασε ἐδῶ²². Σύμφωνα ὅμως με ὅσα σημειώνει ὁ Κ. Μηνᾶς, σχολιάζοντας τὶς σημαντικότερες ἐτυμολογήσεις τοῦ τοπωνυμίου αὐτοῦ²³, θὰ βρεθοῦμε κοντύτερα στὴν ἀλήθεια ἂν συσχετίσουμε τὸ τοπωνύμιο ἀφενὸς με τὶς ἀρχαῖες λέξεις ἄργος, ἀργινόεις, ἄργιλλος καὶ ἀφετέρου με τὶς ἀναφορὲς τοῦ Στράβωνα, Στεφάνου Βυζαντίου καὶ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης. Οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ μᾶς πληροφοροῦν ὅτι στὴν ἐποχὴ τους ἡ λέξη ἄργος ἔφτασε νὰ δηλώνει γενικὰ μιὰ πεδιάδα καὶ μάλιστα αὐτὴν ποὺ βρίσκεται κοντὰ σὲ θάλασσα²⁴.

Στὰ Δωδεκάνησα τὸ τοπωνύμιο Ἀργος, τὸ ἀπαντᾷ ἐπίσης στὴ Νίσυρο²⁵, στὴ νησίδα Σαρία²⁶, στὴν Κάσο (με τύπους Ἀργος, τὸ καὶ Ἐάργος, τὸ < Ἐξω Ἀργος· καὶ οἱ δύο αὐτὲς τοποθεσίαι ἀποκαλοῦνται με κοινὸ ὄνομα Ἀργατα, τὰ)²⁷, καὶ στὴν Κάρπαθο (με τύπους Ἀργόνι, τὸ καὶ Τσαργόνι, τὸ < Ἐσω Ἀργόνι)²⁸.

16. Χ. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου [Α'], Ρόδος 1951, 151.

17. Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρσος, Λαογραφικὰ σύμμεικτα Καρπάθου, τ. Β', ἸΑΘ. 1934, 449-450.

18. Χ. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνυμικὰ καὶ ὀνομαστικὰ Χάλκης Δωδεκανήσου, Πλάτων 12 (1960), 43. — Μ. Σκανδαλίδης, Τὸ τοπωνυμικὸ τῆς Χάλκης Δωδεκανήσου, Ρόδος 1982, 75.

19. Χ. Παπαχριστοδούλου, Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου [Β'], ἸΑΘ. 1978, 39. — Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος Α', ὅ.π., 162 καὶ 168.

20. Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρσος, ὅ.π., 467 καὶ 441.

21. Ὁ Στέφανος Βυζάντιος (Τὰ Ἑθνικὰ, ἔκδ. Α. Meineke, Berlin 1849, 113) ἀναφέρει ἔντεκα τόπους.

22. Α.Ι.Α.

23. Κ. Μηνᾶς, ὅ.π., 36.

24. Στράβων 8,6,372: «ἄργος δὲ καὶ τὸ πεδίον λέγεται παρὰ ταῖς νεωτέροις». Στέφανος ὁ Βυζάντιος, ὅ.π.: «ἄργος δὲ σχεδὸν πᾶν πεδίον κατὰ θάλασσαν». Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Σχόλια εἰς Ὀδύσειαν, 1845, 16-17: «καὶ ὡς νεώτεροι Μακεδόνες καὶ Θετταλοὶ ἄργος καὶ τὸ ἀπλῶς πεδίον φασί, καὶ ἐν ἄλλοις δεδήλωται».

25. Χ. Παπαχριστοδούλου, Νίσυρος, ὅ.π., 237.

26. Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρσος, ὅ.π., 413.

27. Κ. Μηνᾶς, ὅ.π., 35-36 καὶ 85.

28. Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρσος, ὅ.π., 413 καὶ 488.

Ἄρζινῶd-da, τά. "Ὀρμος καὶ μικρὸς συνοικισμὸς στὰ ΒΔ. τῆς Καλύμνου, ἐκεῖ πού καταλήγει ἡ βορειότερη ἀπὸ τὶς δύο κοιλάδες τοῦ νησιοῦ, δηλ. αὐτὴ πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν Βαθύ. Γιὰ τὴ διαφώτιση τῆς προελεύσεως τοῦ τοπωνυμίου θὰ πρέπει νὰ συνδεθοῦμε μὲ τὶς ἀρχαῖες λέξεις ἄργιλλος, ἀργινόεις (<ἀργός), τῶν ὁποίων ἡ σημασία «φωτεινός, λευκός: λευκὴ πηλώδης γῆ» μαρτυρεῖται καὶ στοὺς μέσους αἰῶνες καὶ φτάνει ἕως σήμερα: ἀργίδα, ἀργίδα καὶ ἄργίδα ὀνομάζεται ἡ ἀργιλλώδης γῆ στὴν Κάτω Ἰταλία, ἄργινας στὴν Κύπρο καλεῖται τὸ σκληρὸ χῶμα²⁹, ἐνῶ στὴν Πάρο ἀργίλλι ὀνομάζουν τὸ πῆλινο ἀγγεῖο³⁰. Ἡ ἀργιλλώδης σύσταση τοῦ ἐδάφους τῶν Ἀρζινῶντων συνηγορεῖ στὴν ἐτυμολογία αὐτῆ.

Ἡ κατάληξη τοῦ τοπωνυμίου ἀπαντᾷ πέντε φορές στὴν Κάλυμνο (Δ ρ ο σ ῶ d-d a, τά, Μ α ρ α θ ῶ d-d a, τά, Η ε ζ ῶ d-d a, τά, Η ε τ ρ ῶ d-d a, τά), ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδας. Ὁ Κ. Amantos³¹ σημειώνει ὅτι ἡ κατάληξη -οῦντας/ῶντας, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ μόνο στὸ νησιωτικὸ χῶρο³², εἶναι περιεκτικὴ καὶ σχηματίζει κατὰ 80% φυτωνύμια. Ἡ τοπωνυμικὴ κατάληξη -ῶντας, τὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν αἰτιατικὴ ἐνικοῦ τοπωνυμίων σὲ -ῶντας, ὁ (π.χ. ὁ Δαφνῶντας > τὸν Δαφνῶντα > τὰ Δαφνῶντα)³³. Αὐτὰ μὲ τὴ σειρά τους προέρχονται ἀπὸ τὴν πολυπληθῆ ομάδα τοπωνυμίων σὲ -οῦντας ὁ (< ἀρχαῖα τοπωνύμια σὲ -οῦς, ὁ³⁴), καὶ δημιουργήθηκαν εἴτε ἀπὸ ἐπίδραση τῆς μετοχῆς σὲ -ῶντας (π.χ. γελῶντας), εἴτε μὲ συμφυρμὸ τῶν ἐναλλακτικῶν τύπων σὲ -ῶντας καὶ -ῶνας (π.χ. Δαφνοῦντας — Δαφνῶνας > Δαφνῶντας)³⁵, ἂν καὶ ἡ δεύτερη αὐτῆ ὑπόθεση μᾶς φαίνεται λιγότερο πιθανή. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀρχαίου ἐπιθέτου ἀργινόεις, -εσσα -εν, ὅπως ἄλλωστε καὶ τῶν ὄροσόεις, -εσσα, -εν καὶ πετρώεις, -εσσα, -εν, μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει νὰ παραγάγουμε τὰ σχετικὰ καλυμνιακὰ τοπωνύμια κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν αἰτιατικὴ πληθυντικοῦ τοῦ οὐδετέρου τῶν ἐπιθέτων αὐτῶν (τὰ ἀργινόεντα > ἀργινῶντα, μὲ δωρικὴ συναίρεση). Ὁρθότερη ὅμως φαίνεται ἡ παραγωγή τους ἀπὸ ἐπίδραση τῆς μετοχῆς σὲ -ῶντας, ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ὁποίας ἄλλωστε προέρχονται καὶ πολλὰ ἐπιρρήματα στὸ καλυμνιακὸ ἰδίωμα: γνεφτόντα (= μὲ νοήματα), ὀρθῶντα (= μὲ ὀρθιο τρόπο), πορπατόντα.

29. Βλ. Πούλιος: «ἀργίλλος: ἡ σημερινὴ γῆ, ἡ λευκὴ γαίη». Σούδα: «ἀργιλλώδης γῆ, λευκὴ καὶ καθαρὰ, ἀργινόεις, ἀργινόεντος, λευκοῦ».

30. Ν. Andriotis, ὅ.π., λήμματα 1143 καὶ 1145.

31. Ὁ.π., λήμμα 1144. — I. Λ., Γ', 40.

32. Κ. Amantos, Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen, [1903], στὸ Γλωσσικὰ μελετήματα, Ἄθ. 1964, 17.

33. Ὁ.π., 16.

34. Ὁ.π., 25.

35. Ὁ.π., 18.

πεζώντα (= με τὰ πόδια, βάρη, πεζός), πρηώντα (= με πήδημα), λαμνώντα (= κολυμπώντας), πιστικώντα κλπ.³⁶.

Σχετικά με την ἐξάπλωση τῶν τοπωνυμίων σὲ -ῶντα(ς), παρατηροῦμε ὅτι ἀπὸ τὰ 13 παραδείγματα πὺ καταχωρίζει ὁ Amantos³⁷ τὰ 5 μαρτυροῦνται στὰ Δωδεκάνησα (3 στὴν Κάλυμνο, Λιῶντας ἢ Ἑλιῶντας, ὁ στὴν Κάρπαθο³⁸, Σκοινοῦντας, τὰ στὴν Λέρο), τὰ 2 στὴν Εὐβοία (Βατωῦντας, ὁ, Δαφνωῦντας, ὁ), 2 στὶς Κυκλάδες (Γλάρωντας, ὁ στὴ Σῦρο, Σιδῶντας, ὁ στὴν Ἄνδρο), καὶ ἀπὸ 1 στὴ Σκόπελο (Ἀγνωῦντας, ὁ), στὴν Ἰκαρία (Μηλιῶντας, ὁ), στὴ Σάμο (Παγῶντας, ὁ) καὶ στὴν Κύπρο (Ἀναλιῶντας, ἦ). Ἦδη μποροῦμε νὰ προσθέσουμε μόνο ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα ἑπτὰ νέα τοπωνύμια: δύο στὴ Κάλυμνο, ἀπὸ ἓνα στὴν Κάρπαθο (Χαλαβρωῦντας, ἦ³⁹), στὴν Ἀστυπάλαια (Σκοινοῦντας, ὁ⁴⁰), στὴν Τήλο (Κριθῶντας, τὰ⁴¹), στὴ Νίσυρο (Λαπαθῶντας, τὰ⁴²), καὶ στὴν Πάτμο (Πλωρησιῶντας, ὁ⁴³). Ἡ ἔρευνα θὰ πολλαπλασιάσει τὰ σχετικά παραδείγματα, ἀκόμη καὶ ἀπὸ παραθαλάσσιες ἀλλὰ μὴ νησιωτικὲς περιοχὲς⁴⁴.

Βλυχάτζα, τὰ. Ἀραιοκατοικημένος ὄρμος στὸ νότιο τμήμα τοῦ νησιοῦ, ΝΔ. τῆς Πόθιας. **Βλυχός**, ὁ. Ἔτσι ὀνομαζόταν μιὰ συνοικία τῆς Πόθιας με πηγὰδι. Ἡ ὀνοματοθεσία καὶ τῶν δύο θέσεων προῆλθε ἀπὸ τὸ γλυφό, τὸ ὑφάλμυρο νερὸ πὺ ὑπάρχει ἐκεῖ. Στὴν Κάλυμνο βλύχα, ἦ ὀνομάζεται ἡ ὑφάλμυρη γεύση. Οἱ τύποι προέρχονται ἀπὸ ἐπίθετο βλυχός/γλυφός (μεσν.) βλυχάδα > βλυχάδι⁴⁵. Τὰ σχετικά τοπωνύμια εἶναι πολλὰ (δεκάδες θέσεις, ἰδίως παραλιακὲς⁴⁶), συγκεντρωμένα κυρίως στὸ Αἰγαῖο καὶ σχετιζόμενα πάντα με ὑφάλμυρα νερά. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ θέσεις ἔχουν ὑψόμετρο κατὰ πλειοψηφία μηδενικὸ ἢ τὸ πολὺ 40-120 μ.⁴⁷, πρᾶγμα πὺ δικαιολογεῖ τὸ ὑφάλμυρο τοῦ νεροῦ.

36. Ν. Δράκος, Γιά τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Κάλυμνος, Ἄθ. 1983², 105, 185, 195, 200 καὶ 205.

37. Κ. Amantos, ὁ.π., 26-27.

38. Ὁ δεύτερος τύπος στὸ Μ. Μεγαηλίδη = Νουάρος, ὁ.π., 441-442.

39. Ὁ.π., 493.

40. Α.Ι.Α.

41. Χ. Κουτελάκης, ὁ.π., 145.

42. Χ. Παπαχριστοδούλου, Νίσυρος, ὁ.π., 259.

43. Π. Κρητικός, Πατμιακά τοπωνύμια, Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον 4 (1963), 50.

44. Πβ. τοπωνύμιο Σελῶντας, ὄρμος στὸ Αἰγυριὸ Νευπλίας, στὸ Γ(εωγραφικὴ) Ὑ(πηρεσία) Σ(τρατοῦ), Γεωγραφικὸ Λεξικὸ Ἑλληνικῶν Τοπωνυμίων, Ἄθ. 1983), Γ', 268.

45. Πβ. Ἠσύχιος: «βεβλυχασμένον [< *βλυχάζω >] μεμολυσμένον». Συζήτηση γιά τὴν προέλευση τῶν τύπων ἀπὸ τὸν Κ. Μηνῆ, ὁ.π., 42-43 καὶ σημ. 144.

46. Κ. Amantos, ὁ.π., 42. — Α.Ι.Α.

47. Γ.Υ.Σ., ὁ.π., Α', 300.

Σχετικὰ μὲ τὴν διάδοσιν τῶν τοπωνυμίων αὐτῶν ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ ὅτι στὰ Δωδεκάνησα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κάλυμνο, ἀπαντοῦν ἐπίσης στὴν Κῶ (*Β λ υ χ ό, τό*)⁴⁸, στὴ Χάλκη (*Β λ υ χ ά, τά*)⁴⁹, στὴν Τῆλο (*Β λ υ χ ά δ α*,⁵⁰ ἦ), στὴ Σύμη (*Γ λ υ φ ά, τά*)⁵¹, στὴ Νίσυρο (*Β λ υ φ ά, ἦ καὶ Β λ υ χ έ ς, οί*)⁵², στὴν Κάσο (*Β λ υ χ ά, ἦ*)⁵³, στὴν Ἀστυπάλαια (*Β λ υ χ ά δ α, ἦ καὶ Β λ υ χ ά δ ε ς, οί*)⁵⁴, στὴ Ρόδο (*Β λ υ χ ά, τά, Γ λ υ φ ά δ α, ἦ καὶ Β λ υ χ ά δ α, ἦ*)⁵⁵, στὴν Κάρπαθο (*Β λ υ χ ά, ἦ, Β λ υ χ ο π ό τ α μ ο ς, ό καὶ Τ ρ ε ῖ ς Β λ υ χ ά ε ς, οί*)⁵⁶, καὶ στὴν Πάτμο (*Β ρ ύ χ ο υ ν α ς, ό*)⁵⁷.

Σημειώνεται τέλος ὅτι στὴν Κάλυμνο ὅλα τὰ φρέατα ποὺ δὲν περιέχουν τὴ λέξη πηγάδι (ὅπως π.χ. *τ ῆ ς Γ ο ύ ρ ν α ς τ ό Π η γ ά δ ι*) ἔχουν ἀρσενικὸ γένος, σὰν νὰ ἐννοεῖται τὸ οὐσιαστικὸ λάκκος, π.χ. ὁ *Β λ υ χ ό ς, ὁ Δ η ῖ ζ ο ς, ὁ Μ ε σ ι α κ ό ς, ὁ Π α ρ α ε ῖ σ η ς*⁵⁸.

Βοθύνοι, οἱ ἢ **Βοθύνη**, τό. Περιοχὴ καὶ μικρὸς συνοικισμὸς στὰ νότια τῆς Πόθιας. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ, ποὺ ἔχει πολὺ χαμηλὸ ὑψόμετρο, περίπου 60 μ., καταλήγει σὲ ὁμώνυμη παραλία καὶ συμπίπτει σχεδὸν μὲ τὰ *Β λ υ χ ά δ ι α*, τὰ ὁποῖα εἶναι προέκτασή της. Τὸ τοπωνύμιον προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία λέξη βόθυνος ποὺ εἶχε τὴ σημασίαν τοῦ βόθρου, τοῦ κοίλου τόπου. Ἡ λέξη αὐτὴ ἐπιβιώνει σήμερα μὲ ποικίλους τύπους σὲ ὅλο τὸν ἑλληνόφωνο χῶρον⁵⁹ καὶ δηλώνει γενικὰ ὄρυγμα, λάκκο, τὸ μεταξὺ δύο λόφων βαθὺ τμήμα καὶ γενικὰ γουβωτὸ μέρος⁶⁰. Ὡς τοπωνύμια ἀπαντοῦν οἱ ἐξῆς τύποι: *Β ό θ ο ν α ς, ό* (Εὐβοία, Θήρα, Κρήτη, Μῆλος, Μύκονος⁶¹, Φιλιππῶνες⁶²), *Β ό θ ο υ ν α ς, ό* (Θεσσαλία⁶³), *Β ο ύ θ ο υ ν α ς, ό* (Ἀμοργός⁶⁴), *Β ό θ α ν ο ς, ό* (Ἀρβανιτοκε-

48. Ν. Ζαράκας, ὅ.π., 31.

49. Χ. Παπαχριστοδούλου, Χάλκη, ὅ.π., 35.— Μ. Σκανδαλίδη, ὅ.π., 46-47.

50. Χ. Κουτελάκης, ὅ.π., 26 καὶ 128.

51. Χ. Παπαχριστοδούλου, Τοπωνύμια Σύμης, Συμιακά 1 (1972), 46.

52. Χ. Παπαχριστοδούλου, Νίσυρος, ὅ.π., 248.

53. Κ. Μηνάς, ὅ.π.

54. Α.Ι.Α.— Γ.Υ.Σ., ὅ.π.

55. Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος Α', ὅ.π., 143 καὶ Ρόδος Β', ὅ.π., 71.

56. Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρρος, ὅ.π., 427 καὶ 441.

57. Π. Κρητικός, ὅ.π., 93.

58. Α.Ι.Α.

59. Ν. Andriotis, ὅ.π., λήμμα 1499.— Α.Ι.Α.

60. Ι. Α., Δ' 1, 13.

61. Ὁ.π.

62. D. Georgacas-W. McDonald, Place Names of south-west Peloponnesus, Athens 1967, ἀρ. 1071.

63. Α.Ι.Α.

64. Ι. Α., ὅ.π.

ρασιά Μεγαλοπόλεως⁶⁵, Λίμνη Εύβοίας⁶⁶), Βοθόνοι, οί (Αμαργός, Χίος⁶⁷, Νάξος⁶⁸, Κέα⁶⁹), Βοθύλ-λο υς, στούς (Ρόδος⁷⁰), Βοτύλ-λο υς, στούς (Νίσυρος⁷¹), Βόθυνα, ή (Κέρκυρα⁷²), Βοθιανά, τὰ (Παλαιοχώρα Ρεθύμνου⁷³). Συνώνυμα εἶναι τὰ τοπωνύμια Βόθρος/Γόθρος, ὁ καὶ τὰ παράγωγά τους, τὰ ὅποια συναντῶνται σὲ πολλὰ μέρη, κυρίως στὸ Αἴγαῖο⁷⁴.

Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὅλα σχεδὸν τὰ παραπάνω τοπωνύμια βρίσκονται σὲ περιοχές μὲ πολὺ χαμηλὸ ὑψόμετρο⁷⁵, πράγμα ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἔτυμολογία τους.

Βουκ-κολ-λιά, ή. Τοποθεσία στὴν περιοχή Κυρὰ-Ψηλὴ ὅπου παλιότερα ὑπῆρχαν πρόχειρες ἐγκαταστάσεις γιὰ τὴ συγκέντρωση τῶν μικρῶν κοπαδιῶν τοῦ νησιοῦ. Ἡ λέξη προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία βουκολία⁷⁶ καὶ ἐπιβιώνει σήμερα σὲ διάφορα μέρη μὲ τὴ σημασία τῆς ἀγέλης, ὅπως καὶ στὴν ἀρχαιότητα, ἢ τοῦ τόπου συγκεντρώσεως ζώων ἢ τοῦ τοίχου περιφράγματος⁷⁷. Καὶ σὲ τοπωνυμικὴ χρῆση, ὅπως καὶ ὡς προσηγορικό, τὸ οὐσιαστικὸ ἔχει ἀρκετὴ διάδοση, κατὰ κανόνα στὸ νησιωτικὸ χῶρο. Σχετικὰ τοπωνύμια ἀπαντοῦν: στὴν Ἄνδρο (Βουκολιά, ή, Βουκολιά, τὰ)⁷⁸, στὴν Κάρπαθο (Ὀυκολεῖ, τό Ὀυκολάς, ὁ)⁷⁹, στὴν Κρήτη (Βουκολιές, οί, Βουκολιάς, ὁ, Βουκολές, ὁ, Βουκολέδες, οί, Βουκολίδια, τὰ)⁸⁰, στὴν Κῶ (Βοκ-κολ-λιές, οί ἢ Βοκ-κολ-λιά, ή)⁸¹, στὴ Ρόδο (Βουκκουλλιά ή, Βουκκουλλιές, οί, Κουκκουλιά, ή, Κουκκουλιές, οί)⁸²,

65. Λαογραφικὰ Κερασιᾶς Ἀρκαδίας, Ἄθ. 1966, 144.

66. Α.Ι.Α.

67. Ι. Α., ὅ.π.

68. Α.Ι.Α.

69. Ι. Θωμόπουλος, Μελέτη τοπωνυμικῆ τῆς νήσου Κέου, Ἄθ. 1963, 71.

70. Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος Α', ὅ.π., 116.

71. Χ. Παπαχριστοδούλου, Νίσυρος, ὅ.π., 248.

72. Ι. Α., ὅ.π.

74. Α.Ι.Α.

74. Ι. Α., ὅ.π.

75. Γ.Υ.Σ., Α', 301.

76. Ν. Andriotis, ὅ.π., λήμμα 1538. Πβ. «βουκόλια: ἀγέλη βοῶν» Ἡσύχιος.

77. Ι. Α., Δ' 1,61.

78. Ὁ.π., 60 καὶ 61.

79. Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, ὅ.π., 431 καὶ 441.

80. Ι. Α., ὅ.π., 61. — Ε. Πλατάκης, Ὀνόματα σπηλαίων τῆς Κρήτης σχετικὰ μὲ τὴν ποιμενικὴ ζωή, Ὀνόματα 7 (1982), 19.

81. Ν. Ζαράκας, ὅ.π., 94.

82. Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος Α', ὅ.π., 111.

στήν Τήλο (Βουκκολιό, εἰς)⁸³, στή Χάλκη (Βοκκόλια, ἦ)⁸⁴, στή Ψαρά (Βουκολιά, ἦ)⁸⁵ κ.ά.

Γναφαρζά, ἦ ἢ Ἀχναφαρζά, ἦ, ἢ **Γαναφαρζά**, τά. Μικρὸς ὄρμος κοντὰ στὸ Καντούνι, στή ΝΔ ἀκτὴ, νότια τῆς Τελένδου καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὸ νησάκι Ἐγ. Κυριακῆ. Σήμερα φιλοξενεῖ μόνο κολυμβητές, παλιότερα ὅμως, ὡς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ., κατεργάζονταν ἐδῶ δέρματα, σὲ μικρὴ βέβαια κλίμακα. Ἡ λέξη προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία κναφεῖον/γναφεῖον καὶ τὴν παραγωγικὴ κατάληξη -αρειό/-αρειό, ἢ ὅποια δηλώνει κυρίως τόπο, δοχεῖο κττ.⁸⁶: γναφεῖο > γναφαρειό, τὸ > γναφαρεια, τὰ > γναφαρζά, ἦ (ὁ τύπος Γαναφαρζά⁸⁷ μὲ ἀσυνήθιστη ἀνάπτυξη συνοδίτη -α- πβ. τὸ συγγενές, ἄλλης ὅμως ἀφετηρίας, βρακάτος > βαακάτος, Σαμοθράκη). Ὁ τύπος γναφαρειό, ὅπως καὶ ὁ συνώνυμός του γναφειό, ὡς προσηγορικὸ χρησιμοποιεῖται στὸν ἀνατολικὸ ἰδίως ἑλληνόφωνο χῶρο καὶ δηλώνει κατὰ κανόνα τὸ βυρσοδεψεῖο, καθὼς καὶ τὸ σκεῦος ἔπου μούλιαζαν τὰ δέρματα⁸⁸. Ὡς τοπωνύμια συναντῶνται οἱ τύποι Γναφαρειό, τὸ στή Νάξο καὶ Γναφκειά, τὰ στήν Κύπρο⁸⁹.

Δᾶμος, ὁ. Ἡ νότια κοιλάδα τῆς Καλύμνου ἀρχίζει ἀπὸ τὴν Πόθια καὶ μέσω Χωρίου καὶ Πανόρμου καταλήγει στὶς Μυρτιές. Στὸ κεντρικὸ καὶ ψηλότερο σημεῖο τῆς κοιλάδας αὐτῆς, λίγο πρὸς Β. τοῦ Χωρίου, βρίσκεται ὁ Δᾶμος. Ἡ τοποθεσία εἶναι πετρώδης, ἐπιμήκης καὶ ὀρθογώνια, ἀπόκρημνη στὶς τρεῖς πλευρές. Ἐδῶ ὑπάρχουν ἐρείπια ἀρχαίου συνοικισμοῦ ποὺ ἀπλώνονται σὲ ἔκταση τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Κατὰ τὸ 1854-55 ὁ Charles Newton ἀνεσκαψε τὸ βόρειο μέρος τοῦ Δάμου ἀλλὰ ὄχι συστηματικὰ καὶ ἀποβλέποντας κυρίως σὲ ἐπιγραφικὸ ὑλικό, τὸ ὁποῖο ἀποδείχτηκε πλούσιο. Τὸ τοπωνύμιο διασώζει τὸν δωρικὸ τύπο τῆς λέξεως δῆμος⁹⁰, φαινόμενο ποὺ παρατηρεῖται, ὅπως ἀναφέραμε, καὶ σὲ ἄλλα τοπωνύμια τοῦ νησιοῦ. Ὁ Γ. Κουκούλης⁹¹, συνοψίζοντας τὶς μέχρι σήμερα μελέτες γιὰ τοὺς ἀρχαίους δήμους τῆς Καλύμνου,

83. Χ. Κουτελάκης, ὅ.π., 27.

84. Χ. Παπαχριστοδούλου, Χάλκη, ὅ.π., 33. — Μ. Σκανδαλίδη, ὅ.π., 47.

85. Α.Ι.Α.

86. Ι. Α., Γ', 57: ἀπὸ οὐσιαστικὰ σὲ -εῖο/εῖο σχηματισμένα ἀπὸ οὐσιαστ. σὲ -άρης (π.χ. καρβουνάρης > καρβουναρειό) ἀποσπᾶστηκε ὀλόκληρο τὸ -αρειό/αρειό καὶ ἀπέτελεσε ξεχωριστὴ παραγωγικὴ κατάληξη, π.χ. πλυσταρειό, τσουκαλαρειό, ἀσβεσταρειό κλπ.

87. Τὸν τύπο αὐτὸ σὲ οὐδέτερο γένος παραδίδει ὁ Ν. Δράκος, ὅ.π., 101.

88. Ν. Andriotis, ὅ.π., λήμμα 1701. — Α.Ι.Α.

89. Α.Ι.Α.

90. Βλ. Γ. Χατζιδάκης, Μεσ. καὶ Ν. Ἑλλην., Α', 79.

91. Γ. Κουκούλης, Ἡ Κάλυμνα τῆς ἱστορίας, Ἀθ. 1982², 36-66.

ἀποφάνεται ὅτι ὁ Μέσος (κατὰ παράλειψη τοῦ Λάμος), δῆμος τῆς περιόδου Ὁμοπολιτείας (3ος αἰ. π.Χ.), βρισκόταν στὴν περιοχή τοῦ σημερινοῦ Δάμου (κατὰ παράλειψη τοῦ Μέσου)· ἡ περιοχή Χωρίου-Δάμου κατοικήθηκε ὅμως καὶ στὰ προηγούμενα καὶ στὰ κατοπιναῖα χρόνια.

Τοποθεσία Λάμος, ὁ ὑπάρχει καὶ στὴν Κύπρο⁹², ἐνῶ θέση τὰ Λάμου σημειώνεται στὴ Ρόδο⁹³.

Δυρζάς, ὁ ἢ Δυρζάδες, οἱ. Τοποθεσία στὸν Βαθύ, στὴν ὁποία ὑπῆρχε συστοιχία γέρικων βαλανιδιῶν (*Quercus ilex*, τῆς οἰκογενείας τῶν Φηγιδῶν, *Fagaceae*). Τὸ τοπωνύμιον προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία λέξη δρυς μετὰ θέση τοῦ ρ καὶ προσθήκη τῆς καταλήξεως -ιάς: δρυ-ιάς > δυριάς > δυρζάς (τὸ ἡμίφωνο /i/, ὅταν προηγεῖται ρ, στὴν Κάλυμνο προφέρεται ὡς ζ· πβ. Γναφαοζά, Κοκχαλαοζά, Στενοφυοζές κλπ.). Ἡ κατάληξη -ιάς, ἡ ὁποία μετὰ τὴ σειρά της προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀρχαία κατάληξη -εὺς ἢ ἴσως -έα⁹⁴, ἔχει κατὰ κανόνα περιληπτικὴ σημασία καὶ σχηματίζει πάρα πολλὰ περιεκτικὰ τοπωνύμια σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα⁹⁵. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ὅμως, ἐπειδὴ, ὅπως στὴν Κρήτη, στὴ Νίσυρο κ.ά. ἔτσι καὶ στὴν Κάλυμνο, δυρζάς ὀνομάζεται τὸ ἴδιο τὸ δέντρο δρυς⁹⁶, φαίνεται πιθανότερο τὸ τοπωνύμιον νὰ μὴν εἶναι περιληπτικό. Ἡ ὑπόθεση ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἐναλλακτικοῦ δευτέρου τοπωνυμίου γιὰ τὴν ἴδια θέση (*Δυρζάδες, οἱ*, πολλὲς βαλανιδιές). Ἄλλωστε μαρτυροῦνται καὶ ἄλλα τοπωνύμια σὲ -ιάς μὴ περιληπτικά (*Κοχλιάς, Τσυκνιάς, Φονιάς* κ.ά.)⁹⁷.

Κατελύματα, τά. Τοποθεσία κοντὰ στὴν Πόθια. Ἡ λέξη ὡς προσηγορικὸ ἀπαντᾷ συχνὰ στὸ Αἰγαῖο μετὰ τύπους κατάλυμα καὶ κατέλυμα (τὸ -ε- ἴσως ἀπὸ ἐπίδραση τῆς χρονικῆς αὐξήσεως τοῦ εὐχρήστου ἀορίστου κατέλυσα), καὶ δηλώνει κατὰ κανόνα τὰ χαλάσματα, τὰ ἐγκαταλειμμένα καὶ ἐρειπωμένα οἰκοδομήματα⁹⁸. Γιὰ τὴν ὀρθογραφία τῆς λέξεως δὲν ὑπάρχει συμφωνία· οἱ περισσότεροι τὴν γράφουν ὡς κατάλυμα (= κατεστραμμένο), καὶ ἄλλοι κατάλειμμα (= ἐγκαταλειμμένο, < ἀρχ. κατάλειμμα < ἀρχ. καταλείπω, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἔχουν ἐπιβιώσει στίς νεοελληνικὲς διαλέκτους). Ὁρθὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ πρώτη

92. Α.Ι.Α.

93. Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος Α', ὁ.π., 47.

94. Βλ. Γ. Χατζιδάκις, Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως Μορέας, Ἐθνη 5 (1893), 236-238. — Κ. Αμαντος, ὁ.π., 32-42. Στὴν ἀρχαιότητα ὑπάρχουν πολλὰ τοπωνύμια σὲ -εὺς, π.χ. Σχινεὺς, Πρινεὺς, Φηγεὺς, Ἐλαιεὺς κ.ά., ἐνῶ τὰ πρῶτα τοπωνύμια σὲ -ιάς, π.χ. Ψαμαθιάς, χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 9ο αἰ. μ.Χ.

95. Κ. Αμαντος, ὁ.π., 35-39. — Α.Ι.Α.

96. Α.Ι.Α.

97. Κ. Αμαντος, ὁ.π., 39-41.

98. Α.Ι.Α.

έτυμολόγηση, δηλαδή από τὸ ἐλληνιστικὸ οὐσιαστικὸ κατάλυμα (= κατοικία, καταφύγιο, πανδοχεῖο)· αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του προέρχεται ἀπὸ ἀρχαῖο ρῆμα καταλύω, τοῦ ὁποῖου ἡ κύρια σημασία ἦταν καταστρέφω, διαλύω, καταβάλλω. Τὸ ρῆμα αὐτὸ ἐπιβιώνει σήμερα σὲ ὅλο τὸ Αἰγαῖο, στὴ Μικρὰ Ἀσία, στὴν Κρήτη, Κύπρο, Καλαβρία κ.ά. διατηρώντας τὴν ἀρχαία αὐτὴ σημασία⁹⁹. Στὴν Κάλυμνο τὸ ρῆμα αὐτὸ χρησιμοποιεῖται μὲ τύπο κατελῶ, ἐνῶ εὐχρηστο εἶναι καὶ τὸ οὐσιαστικὸ κατελυμὸς (= φθορά, καταστροφή)¹⁰⁰. Ἀξίζει τέλος νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ πληροφορίες ἀποδίδουν τὸ ὄνομα τῆς Καλυμνιακῆς αὐτῆς θέσης στὸ ὅτι τὸν προηγούμενο αἰῶνα ἢ καὶ παλιότερα ζοῦσαν ἐδῶ ἀπομονωμένοι οἱ λεπροί, οἱ ὁποῖοι στὴν Κάλυμνο, ὅπως στὴν Ἀν. Κρήτη κ.ά., ἀποκαλοῦνται κατελυμένοι¹⁰¹.

Τὸ τοπωνύμιον ἀπαντᾷ συχνὰ στὰ Δωδεκάνησα, στὴν Κάρπαθο (Κατελύματα τοῦ Ἀφιάρτη, Κατελυμάτσι, Διακομηνᾶ τὸ κατέλυμα)¹⁰², στὴν Κάσο (Ἐροῦ / Κάμπου / Μισοχωρίτη / Σκουλούη τὸ κατέλυμα)¹⁰³, στὴν Κῶ (Συγκατελύματα)¹⁰⁴, στὴ Ρόδο (Κατελύματα — δύο θέσεις, Μεῖλον κατέλυμα)¹⁰⁵, στὴν Τῆλο (Χοιροκατελύματα, Κατελύματα)¹⁰⁶ καὶ στὴ Χάλκη (Τσαγκαροκατάλυμα)¹⁰⁷. Συνώνυμα εἶναι τὰ τοπωνύμια Χαλατά, τά, Χαλόπετρα, τά, Χαλόσπιτα, τά, Χάλαβρα, τά κλπ.

Τὸ τοπωνύμιον ἀπαντᾷ, τέλος, σὲ πολλὰς θέσεις στὴν Εὐβοία, στὴν Κύπρο, στὴ Μάνη, στὴ Μύκονο, στὴν Κρήτη, στὴ Σίφνο, στὴ Σῦρο, στὴ Φολέγανδρο, στὴ Χίο κ.ά.¹⁰⁸.

Κοκχαλαρζά, ἢ. Εἶναι τὸ ὄνομα μιᾶς συνοικίας τοῦ Χωρίου, τῆς παλιᾶς πρωτεύουσας τῆς Καλύμνου. Ὁ τύπος μὲ τὸν ὁποῖο παραδίδεται τὸ τοπωνύμιον μᾶς προσανατολίζει ἀρχικὰ πρὸς τὴ λέξη κόκκαλο(ς)· πρόκειται γιὰ ἀρχαία λέξη ποὺ δήλωνε, μεταξὺ ἄλλων, τὸν πυρῆνα τοῦ κουκουναριοῦ, καὶ ἡ ὁποία ἐπιβιώνει σήμερα στὴν Κάρπαθο, Κύπρο, Ἰμβρο, Καλαβρία μὲ τὴ σημασία τοῦ

99. N. Andriotis, ὕ.π., λήμμα 3143. Πβ. καὶ λήμματα 3138-3142.

100. N. Δράκος, ὕ.π., 128-129.

101. Α.Ι.Α. Πβ. καὶ Καλυμνιακὴ κατάρτα: νὰ κατελέσαι!

102. Μ. Μιχαηλίδης-Νουᾶρος, ὕ.π., 423, 432, 442, 473.

103. Κ. Μηνᾶς, ὕ.π., 53, 59, 82, 104.

104. Ν. Ζαράκας, ὕ.π., 121.

105. Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος Α', ὕ.π., 91 καὶ Ρόδος Β', ὕ.π., 66.

106. Χ. Κουτελάκης, ὕ.π., 104, 139.

107. Χ. Παπαχριστοδούλου, Χάλκη, ὕ.π., 38. — Μ. Σκανδαλίδης, ὕ.π., 101.

108. Α.Ι.Α.

κουκουναριού, του καρυδιού, του αμύγδαλου, του σκληρού κουκουτσιού διαφόρων φρούτων, αλλά και του όστου¹⁰⁹. Με αυτή την τελευταία και κοινή σημασία χρησιμοποιείται σήμερα στην Κάλυμνο ή λέξη κόκχαλο¹¹⁰. "Αλλωστε και στη Ρόδο υπάρχουν τοπωνύμια Κόκκαλα, τὰ και Κοκκάλες, οί που σχετίζονται με κόκκαλα τάφων¹¹¹, καθώς και θέση Κοκκαλαριά, ή, από το θηλυκό του επαγγελματικού κοκκαλάρης¹¹². 'Η συνοικία όμως αυτή του Χωρίου διακρίνεται από τους δρόμους της που είναι γεμάτοι χοχλάκους, κροκάλες, μεγάλα δηλαδή βότσαλα, χαρακτηριστικό στο όποιο έπιμένουν όλες οι πηγές¹¹³. Πιθανότερο λοιπόν φαίνεται ότι το τοπωνύμιο μᾶς παραπέμπει στην αρχαία λέξη κροκάλη¹¹⁴, από την όποια προέρχεται με παρασυσχετισμό προς το κόκχαλο¹¹⁵: κροκάλη > κροκαλάρης (αναλογικά προς το συνηθέστερο χοχλακάρης) > κροκαλαριά > κοκκαλαριά. Σχετικά με την κατάληξη -ιά, τέλος, σημειώνουμε ότι έχει και περιεκτική σημασία, όπως στην προκειμένη περίπτωση, π.χ. σφηκωνιά, συκομεριά (Κάλυμνος)¹¹⁶, σερπειτιά (Κέα)¹¹⁷, κεχρινιά (σε πολλά μέρη)¹¹⁸, κλπ.

Σχετικά με την εξέπλωση του τοπωνυμίου αναφέρουμε ότι στη Λέρο υπάρχει θέση Κόκχαλη, ή¹¹⁹, στην Κω παραλιακή κατωφερική τοποθεσία Κόκκαλα, τὰ¹²⁰, ενώ τοπωνύμια Κοκκαλαριά, ή μαρτυρούνται στα Καλάβρυτα, Βιάννο και Ναυπακτία¹²¹.

Μηραάλ-λωμα, τό. Θέση σε ύψωμα βόρεια της πρωτεύουσας. 'Η λέξη, που στην Κάλυμνο χρησιμοποιείται και ως προσηγορικό με τη σημασία «έμφά-

109. N. Andriotis, ό.π., λήμμα 3386-7. — Α.Ι.Λ.

110. N. Δράκος, ό.π., 133 και τύπος κόκχαλος, ό που δηλώνει το κατεξοχήν μεγάλο κόκχαλο, το μηρό. 'Από τὰ διπλά σύμφωνα της αρχαίας, των όποίων ως γνωστόν ή προσφορά διατηρείται στα Δωδεκάνησα, τὸ κκ στην Κάλυμνο προφέρεται ως κχ, ό.π., 42. (π.χ. λάκκος > λάκχος). Αὐτή ή παρατήρηση οδηγεί το τοπωνύμιο Κοκκαλαριά κοντύτερα στη λέξη κόκχαλο.

111. X. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος Α', ό.π., 92.

112. "Ο.π., 196.

113. N. Δράκος, ό.π., 133. — Α.Ι.Λ.

114. Την αναφέρει ό Εύριπίδης («αίγιαλοῖς παρά τε κροκάλαις», 'Ιφ. έν Αὐλ. 210) κ.ά. και δηλώνει βότσαλο της άκτής.

115. "Αλλωστε και ή σχετική έξωτερική όμοιότητα λευκασμένων όστῶν και βότσαλων υποβοηθεῖ το συσχετισμό αυτό.

116. N. Δράκος, ό.π., 66.

117. I. Θωμόπουλος, ό.π., 14.

118. Βλ. Λεξικογραφικόν Δελτίον 14 (1982), 199-200.

119. Α.Ι.Λ.

120. N. Ζαράκας, ό.π., 160.

121. Α.Ι.Λ., χωρίς λεπτομέρειες όμως σχετικά με την έτυμολογία τους.

νιση», προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα προβάλλω καὶ τὴν παραγωγικὴν κατάληξιν -μα (πβ. πηδάω - πήδημα, φιλάω - φίλημα κλπ). Τὸ ρ. αὐτὸ στὴν Κάλυμνο σημαίνει «κοιτάζω/φανερώνομαι» καὶ χρησιμοποιεῖται μὲ τύπο μβραάλ-λω¹²²: προβάλλω > προάλλω (μὲ τὴ συνήθη ἀποβολὴ τοῦ β μεταξὺ φωνηέντων) > προάλλω (μὲ ἀφομοίωση τοῦ ο) > μβραάλλω (μὲ συμπροφορὰ τοῦ τελικοῦ ν προηγούμενης λέξεως).

Τὸ τοπωνύμιον, ἀρκετὰ διαδεδομένο στὸ νησιωτικὸ χῶρον, ἀπαντᾷ μὲ τοὺς ἀκόλουθους τύπους: Μ π ρ ο β ἄ λ λ ω μ α (Πάτμος)¹²³, Μ π ρ ο ἄ λ λ ω μ α (Ρόδος)¹²⁴, Π ρ ο υ ἄ λ λ ω μ α (Κάρπαθος)¹²⁵, Μ π ρ ὀ β α λ μ α (Ἄνδρος), Μ π ρ ὀ β α ρ μ α (Κίμωλος, Σίκινος, Σίφνος, Φολέγανδρος), Π ρ ὀ β α ρ μ α (Ζάκυνθος, Κεφαλληνία, Κρήτη, Χίος), Π ρ ὀ β γ α λ μ α (Ἄνδρος, Ἰθάκη, Κέα, Πάρος), Π ρ ο β ἄ λ η μ α (Νάξος), Μ π ρ ο β ἄ λ ι σ μ α (Ἄμοργός)¹²⁶, πάντοτε σὲ οὐδέτερο γένος.

Πεζῶd-da, τά. Ὀρμος μὲ μικρὸ ποιμενικὸ συνοικισμὸ καὶ δύσβατη ἐνδοχώρα στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ νησιοῦ καὶ στὸ ὕψος περίπου τῶν Ἀργινῶντων ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πλευρά. Τὸ τοπωνύμιον προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία λέξιν πέζα, ἣ ποὺ δήλωνε τὸ πόδι (καὶ μάλιστα τὸ πέλμα), τὸ κρηπίδωμα, τὸ ἀκραῖο ἢ κατώτατο τμήμα ἐνδύματος, ἀκτῆς ἢ ὑψώματος. Ἡ λέξις αὐτή, παράλληλα μὲ τὰ πιὸ εὐχρηστα βυζαντινὰ παράγωγά της πεζούλι καὶ πεζούλα, χρησιμοποιεῖται σήμερον στὰ Δωδεκάνησα καὶ ἄλλοῦ μὲ δύο κύριες σημασίες¹²⁷: α) κτῖσμα χαμηλό, κολλητὸ στὸν ἐξωτερικὸ ἢ ἐσωτερικὸ τοῖχο οἰκῆματος, ποὺ ἀναπληρώνει καθίσματα ἢ κρεβάτια, καὶ β) στενὴ λουρίδα γῆς ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ γκρεμὸ καὶ στὴν ὁποία παγιδεύονται ἢ φυλάγονται ζῶα, ἐπειδὴ δὲν μποροῦν νὰ βγοῦν¹²⁸, καὶ γενικὰ ὀρεινὸς δύσβατος τόπος ἢ δευτέρη αὐτῆ σημασία εἶναι συνηθέστερη σὲ τοπωνυμικὴ χρῆσι.

Σχετικὰ μὲ τὴν κατάληξιν τοῦ τοπωνυμίου ἔχουμε ἀναφέρει (βλ. λῆμμα Ἀργινῶντα) ὅτι προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὴν συνήθη τοπωνυμικὴν κατάληξιν -οῦντα(ς) (< ἀρχαία -οῦς) σὲ συμφυρμὸ μὲ τὴ μετοχὴ σὲ -όντας· ἀπὸ τὴ μετοχὴ αὐτῆ προέρχεται στὴν Κάλυμνον καὶ μιὰ σειρά τροπικῶν ἐπιρρημάτων σὲ -όντα. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει καὶ ἐπίρρημα πεζῶd-da = μὲ τὰ πόδια, πεζῆ· καὶ οἱ

122. Ν. Δράκος, ὁ.π., 164. — Α.Ι.Α.

123. Π. Κρητικός, Πατμιακὰ τοπωνύμια [Β'], Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον 2 (1956), 120.

124. Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος Α', ὁ.π., 123.

125. Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, ὁ.π., 435.

126. Α.Ι.Α.

127. Ν. Andriotis, ὁ.π., λῆμμα 4770. — Α.Ι.Α.

128. Αὐτῆ τῆ σημασία ἔχουν καὶ τὰ ρήματα πεζουλιάζομαι (Κάλυμνος), πετζουλιώνομαι (Κάσος), πετζώνομαι (Σύμη), ἀναφερόμενα σὲ ζῶα, κυρίως γίδια.

καλύμνιοι ἐρμηνεύουν τὸ τοπωνύμιο *Πεζῶδα* ἀπὸ τὸ ὅτι μόνον πεζὸς μπορεῖ νὰ φτάσει κανεὶς ἐκεῖ.

Τὰ ὁμόριζα τοπωνύμια ἀνέρχονται σὲ δεκάδες σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Περιοριζόμενοι στὰ Δωδεκάνησα σημειώνουμε ὅτι ὑπάρχουν στὰ ἐξῆς νησιά: στὴ Σύμη (*Πέζες*, οἱ καὶ *Πεζάρια*, τά)¹²⁹, στὴ Χάλκη (*Πέζουλας*, ὁ)¹³⁰, στὴ Νίσυρο (*Πεζούλα*, ἡ καὶ *Πεζοῦλας*, οἱ)¹³¹, στὴν Πάτμο (*Πεζούλα*, ἡ)¹³², στὴ Ρόδο (*Πεζοῦλας*, οἱ, *Καμμένη Πεζούλα* καὶ *Πέζουλας*, ὁ)¹³³, στὴν Κάσο (*Πέτζα*, ἡ, *Πετζουλάρα*, ἡ καὶ *Πετζοῦλας*, οἱ)¹³⁴, καθὼς καὶ ὀκτὼ θέσεις στὴν Κάρπαθο, καὶ δεκατρεῖς ἀκόμη στὴν Κάλυμνο¹³⁵.

Πετρῶδα, τά. Ὀρμος στὰ ΒΔ. τοῦ νησιοῦ. Ἡ ἐτυμολογικὴ ἀφετηρία τοῦ τοπωνυμίου εἶναι ἡ ἀρχαία λέξις πέτρα. Στὴν ἀρχαιότητα μαρτυρεῖται βέβαια ἐπίθετο πετρώεις, -εσσα, -εν· πιθανότερο ὅμως φαίνεται, ὅπως εἶπαμε νωρίτερα¹³⁶, τὸ τοπωνύμιο νὰ μὴν σχηματίστηκε κατευθεῖαν ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο αὐτὸ ἐπίθετο, τὸ σπάνιο ἤδη στὴν ἀρχαιότητα¹³⁷, ἀλλὰ μὲ τὴν προσθήκη, ἀναλογικὰ καὶ πρὸς τὰ συγγενῆ τοπωνύμια τῆς Καλύμνου, τῆς «αὐτονομημένης» περιεκτικῆς τοπωνυμικῆς καταλήξεως -ῶντα(ς)· ἡ κατάληξις αὐτὴ ἐμφανίζεται στὴν Κάλυμνο μὲ τὴ μεγαλύτερη ἴσως συχνότητα ἀπὸ κάθε ἄλλη περιοχὴ τῆς Ἑλλάδας.

Τὰ ὁμόριζα καὶ συνώνυμα τοπωνύμια, π.χ. *Πετροτό*, τό, *Πετροτά*, τά, *Πέτρες*, οἱ κλπ. κλπ., ἀπαντοῦν πολὺ συχνὰ σὲ ὅλο τὸν ἑλληνόφωνο κόσμον, νησιωτικὸ καὶ μεσόγειο¹³⁸, ὥστε ἡ συγκεντρωτικὴ ἀναφορὰ τους νὰ ὑπερβαίνει τοὺς στόχους αὐτῆς τῆς ἐργασίας.

Σμότρυπο, τό. Ἀγροτικὴ θέση στὴ βόρεια κοιλάδα τοῦ νησιοῦ. Τὸ τοπω-

129. Χ. Παπαχριστοδούλου, Σύμη, ὁ.π., 58-59.

130. Μ. Σκανδαλίδης, ὁ.π., 86. — Χ. Παπαχριστοδούλου, Χάλκη, ὁ.π., 41.

131. Χ. Παπαχριστοδούλου, Νίσυρος, ὁ.π., 255.

132. Π. Κρητικός, ὁ.π., Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον 4 (1959-1960), 33.

133. Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος Α', ὁ.π., 137.

134. Κ. Μηνᾶς, ὁ.π., 91-92, ἔπου καὶ συζήτηση γιὰ τὰ σχετικὰ προσηγορικὰ καὶ τοπωνύμια.

135. Α.Ι.Α.: *Πεζούλα*-λα, ἡ, τοῦ *Λιβανοῦ*/τοῦ *ΑἰΓιωροῦ*/τοῦ *Χαρδίτη*/τοῦ *Ζεμβυλά*/τῶ *Ραδιτσῶ*/*Μακρυζά* *Πεζούλα*, ἡ, τοῦ *Χαλιναρά*/τῆς *Ψηλῆς Ρίζας*/*Ἀσπρο Πεζούλι*, τό, *Γαουροπεζούλι*, τό, *Υψοῦτὰ Πεζούλλια*, τά, τῶ *Μεζζουλά* *Κόλωμα*, τό.

136. Βλ. λῆμμα Ἀργινῶντα. — Κ. A m a n t o s, ὁ.π., 27.

137. Βλ. L.S.J. Mck.: μοναδικὴ μνεία τὸν 2ο αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὸν Μάρκελλο Σιδήτη.

138. Βλ. Α.Ι.Α. — Γ.Υ.Σ., ὁ.π., Γ', 116.

νύμιο εἶναι σύνθετο ἀπὸ τὴν ἀρχαία λέξι ἐσμός καὶ τὸν νεώτερο τύπο τρυπί(ον) (στὴ σύνθεση μεταπλασμένο σὲ -τρυπο) τοῦ μτγν. οὐσ. τρύπα¹³⁹. Ἡ λέξι ἐσμός ἀρχικὰ εἶχε καὶ ἄλλες σημασίες καθὼς καὶ τὴ σημασία τοῦ σμήνους γενικὰ¹⁴⁰. Ὁ Ἡσύχιος ὁμῶς ἤδη μᾶς πληροφορεῖ ὅτι στὴν ἐποχὴ τοῦ ἡ λέξι αὐτὴ δήλωνε κυρίως τὸ σμήνος μελισσῶν¹⁴¹. Σήμερα ἡ λέξι ποὺ μεταφέρει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ σημασία, τοῦ σμήνους μελισσῶν, καὶ μάλιστα τοῦ νέου σμήνους, εἶναι σὲ ὄλη τὴν Ἑλλάδα τὸ οὐσιαστικὸ σμάρι¹⁴², τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐσμός μὲ τὴν μεσολάβηση τοῦ τύπου *ἐσμάριον¹⁴³. Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι στὴν Κάλυμνο, ἐνῶ ὡς προσηγορικὸ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξι σμάρι¹⁴⁴, στὴν τοπωνυμικὴ χρῆση ἐπιβιώνει ὁ ἀρχαῖος τύπος ἐσμός¹⁴⁵. Ἀποδεικνύεται ἔτσι ἀκόμα μιὰ φορὰ ὅτι οἱ λέξεις ὡς τοπωνύμια παρουσιάζονται πολὺ πιὸ συντηρητικὲς καὶ ἀνθεκτικὲς, πολὺ πιὸ ἀπρόθυμες γιὰ μεταβολές, ἀπὸ ὅσο ὅταν οἱ ἴδιες χρησιμοποιῶνται, ἀκόμα καὶ στὸν αὐτὸ τόπο, ὡς προσηγορικὰ. Ὁ ἀρχικὸς τύπος ἐσμός ὡς προσηγορικὸ διασώζεται στὴ Σκυῖρο (ἀσμός, ὁ)¹⁴⁶, στὴ Χίο καὶ στὴν Κύθνο (μὲ τὰ σύνθετα ἀσμοδόχος καὶ ἀσμολόγος, ὁ)¹⁴⁷. Ἀπὸ τοπωνυμικῆς ἀπόψεως, τέλος, σημειώνουμε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ τύπου Ἀ σ μ ἄ ρ ι, ὀνόματος χωριοῦ στὴν Πεδιάδα τῆς Κρήτης¹⁴⁸.

Στενοφυρξές, οἱ. Ὁρεινὴ θέσι σὲ ἀρκετὸ ὑψόμετρο στὸν Προφήτη Ἡλία, βραχώδης καὶ δύσβατη. Τὸ τοπωνύμιο προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὸ ἐπίθετο στενός καὶ τὸ οὐσ. θυρίδα < θυρίς, ὑποκοριστικὸ τοῦ ἀρχαίου θύρα > στενοθυρίδα > στενοθυρία (μὲ τὴ συνήθη ἀποβολὴ τοῦ δ μεταξὺ φωνηέντων) > στενοθυριὰ > στενοφυριὰ (μὲ τροπὴ τοῦ θ σὲ φ, πβ. θηκάρι-φηκάρι, θέρμα-φέρμα κλπ.). Ἡ λέξι θυρία χρησιμοποιεῖται στὴν Κάλυμνο γιὰ νὰ δηλώσει τὴν ὀπὴ στὸν τοῖχο γιὰ τὸν ἐξαερισμὸ τῶν ἀγροτικῶν σπιτιῶν¹⁴⁹. Συγγενῆ τοπωνύμια στὰ Δωδε-

139. Κατὰ τὸν Γ. Χατζιδάκι, MNE Β' 179, 182, 187-190. Πβ. καὶ τὰ ἀνάλογα χιονόβροχο, γουμαρόστρατο, παλιόθυρο, Α υ κ ὀ τ ρ υ π ο (τοπωνύμιο στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἡπειρο, Α.Ι.Λ.) κλπ.

140. Βλ. Liddell-Scott-Jones-McKenzie.

141. «ἐσμός· ὄχλος. πλῆθος. συναθροισμός, κυρίως δὲ ἐπὶ μελισσῶν ἀθροίσμασιν».

142. Α.Ι.Λ., μὲ τύπους σμάρι, ἀσμάρι, ζιμάρι, ζομάρι, ζουμάρι κλπ.

143. N. Andriotis, ὁ.π., λήμμα 2543.

144. Α.Ι.Λ. — N. Δράκος, ὁ.π., 225.

145. Πβ. καὶ τοπωνύμιο Ἐ μ ο ὕ τ ὸ ν Ἐ γ κ ρ ε μ - μ ὸ (ἀπὸ τραγούδι τοῦ γάμου), ποὺ τοποθετεῖται κάπου στὴν Κάλυμνο, βλ. Α.Ι.Λ., χφ. 727, 330.

146. Α.Ι.Λ. — N. Andriotis, ὁ.π.

147. Α.Ι.Λ. — N. Andriotis, ὁ.π., λήμματα 2541-2542. Πολὺ συνηθέστερα καὶ περισσότερα ὁμῶς εἶναι τὰ σύνθετα ἀπὸ τὸν τύπο σμάρι, π.χ. σμαρολόγος, σμαροδόχη, σμαρόμελο κλπ.

148. Α.Ι.Λ.

149. N. Δράκος, ὁ.π., 117.

κάνησα υπάρχουν στη Κάσο (Θυρίες, οί)¹⁵⁰ και στη Ρόδο (Θυρία, ή, Φραγκοθυρία, ή, Θύρια, τά, Παλόγοθύρια, τά)¹⁵¹.

Στημένια, τά. Τοποθεσία στη στενόμακρη βόρεια κοιλάδα της Καλύμου, κοντά στα Ἀργινῶντα. Τὸ τοπωνύμιο μνημονεύει καὶ ὁ L. Ross με τύπους Ἀσστημένια, τὰ καὶ Τεμένια, τά¹⁵². Ὁ τύπος προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία λέξη τέμενος, τὸ (> τεμένη, τὰ > τεμένι, τό), τῆς ὁποίας ἡ ἀρχαία σημασία τοῦ ἱεροῦ τόπου τοῦ ἀφιερωμένου στὸ θεῖο ἢ καὶ τοῦ ναοῦ διατηρήθηκε σὲ ὅλη τὴν διαδρομὴ τῆς γλώσσας μας¹⁵³ καὶ σήμερα ὡς προσηγορικὸ ἀπαντᾷ σὲ ἰδιώματα ποὺ διακρίνονται γιὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀρχαϊκῶν τους στοιχείων, στὸν Πόντο, στὴν Καππαδοκία, στὴν Κάρπαθο καὶ στὴν Κρήτη¹⁵⁴. Ὡς τοπωνύμιο συναντᾶται με τύπο Τεμένια, τὰ στὴ γειτονικὴ Λέρο καὶ στὴν Κρήτη, ἐνῶ με τύπο Τέμενος, τὸ ὑπάρχει στὴν Κρήτη, Κάρπαθο καὶ Κύπρο¹⁵⁵.

Τζιαπόρι, τό. Ἔτσι ὀνομάζεται τὸ βορειότερο ἄκρο τῆς Καλύμου, καθὼς καὶ ὁ στενὸς θαλάσσιος δίαυλος ἀνάμεσα σ' αὐτὸ καὶ στὴ Λέρο. Ὁ τύπος προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία λέξη διαπορεία, ἡ¹⁵⁶ καὶ ὡς προσηγορικὸ χρησιμοποιεῖται σήμερα με τὴ σημασία τοῦ στενοῦ περάσματος (Σκυῖρος)¹⁵⁷. Με τὴν ἴδια σημασία, ποὺ κατὰ κανόνα ἀναφέρεται σὲ στενὲς θαλάσσιες ζῶνες, συναντᾶται καὶ ὡς τοπωνύμιο στὰ ἐξῆς μέρη: Σύμη (τρεῖς φορές)¹⁵⁸, Κάρπαθο¹⁵⁹, Μυρίνα Λήμου, Σκυῖρο καὶ Ἀστυπάλαια¹⁶⁰. Με τὸν ἴδιο τύπο Διαπόρι, τὸ ὀνομάζονται μικρὰ νησιὰ κοντὰ στὴ Θάσο, στὴ Σάμο, στὴν Παλαιοχώρα Χανίων καὶ στὴ Βόνιτσα¹⁶⁰. Με τύπο Διαπόρια, τὰ βρίσκουμε νησιάκια στὴν Ἀστυπάλαια καὶ στὰ Μεστὰ Χίου, καθὼς καὶ στενὴ δίαυλο στὶς Ἐχινάδες νήσους¹⁶¹. Συνώνυμα, τέλος, εἶναι τοπωνύμια ὅπως Γιάπλος, ὁ, Διακόφτι, τό, Διαπλούι, τό, Στενό, τὸ (Κάρπαθος)¹⁶² κ.ἄ.

150. Κ. Μηνάς, ὅ.π., 54.

151. Χ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος Α', ὅ.π., 91 καὶ 101.

152. L. Ross, ὅ.π.

153. Πβ. Ἡσύχιος: «τεμένη· ναοί. ἄλση. ἢ τὰ ἀφωρισμένα κατὰ τιμὴν χωρία. τέμενος· πᾶς ὁ μεμερισμένος τόπος τινὶ εἰς τιμὴν, ἢ ἱερὸν καὶ βωμός, ἢ ἀπονεμηθὲν θεῷ ἢ βασιλεῖ».

154. Ν. Andriotis, ὅ.π., λήμμα 5964.

155. Α.Ι.Α.

156. Πβ. καὶ Σούδα: «διαπορεία· ἢ διαπόρευσις».

157. Ν. Andriotis, ὅ.π., λήμμα 1836.

158. Χ. Παπαχριστοδούλου, Σύμη, ὅ.π., 47 καὶ 61.

159. Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, ὅ.π., 473.

160. Α.Ι.Α.

161. Α.Ι.Α. — Γ.Υ.Σ., ὅ.π., Α' 410 καὶ Γ' 333.

162. Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, ὅ.π., 490, 432, 460 καὶ 488.

Χαλή, ἡ. Κάβος στὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ νησιοῦ· πρόκειται γιὰ ἡμιορεινὴ λουρίδα ξηρᾶς ποὺ προβάλλει στὴ θάλασσα ἀπέναντι ἀπὸ τὰ νησιά Πλάτη καὶ Ψέριμο. Τὸ τοπωνύμιο διασώζει τὸν δωρικὸ τύπο τῆς ἀρχαίας λέξεως *χηλή*, ἡ, ἣ ὁποία μεταξὺ ἄλλων εἶχε καὶ τὴ σημασία τοῦ λιμενοβραχίονα, φυσικῆς ἢ τεχνητῆς προεξοχῆς τῆς ξηρᾶς στὴ θάλασσα, μὲ τὸν ὁποῖο προστατευόταν τὸ λιμάνι¹⁶³. Ἡ σημασία αὐτὴ διατηρήθηκε καὶ στοὺς μέσους χρόνους, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ Σούδα¹⁶⁴, καὶ ἔφτασε μέχρι σήμερα (Εὐβοια κ.ἀ.)¹⁶⁵. Τὸ τοπωνύμιο μᾶς εἶναι ἐπίσης γνωστὸ ἀπὸ τὴν Κύμη Εὐβοίας (*Χηλή, ἡ*), τὴν Ἰκαρία (*Ἐχηλή, ἡ*), τὴν Ἀστυπάλαια (*Ἐσηλή, ἡ*)¹⁶⁶ καὶ τὴν Κάρπαθο (*Χάλοσ, ὁ*)¹⁶⁷.

ΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΑΦΡΟΥΔΑΚΗΣ

163. Μὲ αὐτὴ τὴ σημασία συναντᾶται κυρίως στὸν πληθ. ἀριθμὸ· πρώτη φορά στὸν Θουκυδίδη 1,63.

164. «χηλαί· αἱ ἔμπροσθεν τοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν τείχους προβεβλημένοι λίθοι, διὰ τὴν τῶν κυμάτων βίαν, μὴ τὸ τεῖχος βλάπτοιτο... χηλή· ... καὶ τῶν λιμένων αἱ ἐξοχαί». Πβ. καὶ Du Cagne· *χαλαί, pro χηλαί, portuum moles*».

165. N. Andriotis, ὅ.π., λήμμα 6512.

166. Α.Ι.Α.

167. M. Μιχαηλίδης - Νουάρος, ὅ.π., 430.

ΑΛΛΟΦΩΝΑ ΤΟΥ Λ ΣΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΒΑΚΛΙ ΤΗΣ ΑΝ. ΡΟΥΜΕΛΙΑΣ

Στα πλαίσια της προσπάθειάς μου για περιγραφή του καβακλιώτικου ιδιώματος κρίθηκε σκόπιμη η παρουσίαση των αλλόφωνων του λ, μια που αυτά ακριβώς αποτελούν το κυριώτερο χαρακτηριστικό του ιδιώματος τούτου¹.

Η προφορά του λ στα βόρεια ιδιώματα μπροστά από τα φωνήεντα α, ο, ου είναι βασικά υπερωϊκή². Στο καβακλιώτικο ιδίωμα ο υπερωϊκός χαρακτήρας έχει προχωρήσει σε πλήρη φωνηεντοποίηση του φθόγγου: έγινε ένα βραχύ ου, που προφέρεται συνήθως στο μισό χρόνο από το χρόνο προφοράς του επόμενου φωνήεντος, π.χ. μήλα > μήουα, ξύλα > ξύουα, λαλιά > ουαλιά κ.λ.π. Έτσι τουλάχιστον ακούγεται στ' αφτί. Μια ενόργανη μέτρηση μπορεί να δείξει διαφορετική πραγματικότητα.

Έχουμε όμως και περιπτώσεις κατά τις οποίες το λ εξελίσσεται σε κ, γ, χ, μετά τα αντίστοιχα χειλικά, π.χ. απλώνω > απχώνου, ή απκώνου, διπλώνω > διπχώνου ή διπκώνου, ευλογία > αυγουγιά, δαυλός > νταυγός, τυφλός > τυφχός κ.ά. Τέλος παρατηρείται και η πλήρης αποβολή του λ, π.χ. ελαφρούτσικος > αφριούτσ'κους.

Αναλυτικότερα, το λ στην αρχή λέξεων:

1. Προ του α γίνεται βραχύχρονο ου, π.χ. ουάδ' < λάδι, ουάχανου < λάχανο.
2. Προ του ο αποβάλλεται, π.χ. ουγαριάζου < λογαριάζω.
3. Προ του ου αποβάλλεται, π.χ. ούσιμου < λούσιμο.

Σε μεσοφωνηεντική θέση και ανεξάρτητα από τα εκατέρωθεν φωνήεντα:

1. Γίνεται βραχύ ου, π.χ.
αλλάζω > ουάζω, άλας > άουας (= αλάτι), αλλάξιά > ουαξέ ά³, καντήλα > καντήουα, βδέλλα > αγδέουα, έλα > ιάουα.

1. Βλ. Κοντοσοπούλου Ν.Γ., «Νεοελληνικά φωνητικά». Αθηνά 77 (1979), σ. 191-197.

2. Βλ. Παπαδοπούλου Αν., Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Αθήναι 1928, σ. 32, Οικονομίδου Δ.Β., «Περί του γλωσσικού ιδιώματος Απεράθου Νάξου». Αθηνά 56 (1952), σ. 223.

3. Για το φαινόμενο της ατελούς συνίζησης, συχνότατο στο καβακλιώτικο ιδίωμα, βλ. Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 13-14.

Την προφορά αυτή την παίρνει καμμιιά φορά και ανάμεσα σε σύμφωνα και φωνήεν, π.χ.

κλαδεύω > κουαδεύου.

2. Πέφτει εντελώς, π.χ.

άλλος > άους, μπαλώνω > αμπαώνου, πιλαλώ > πιαού, αλλού > αού, αγριόσκυλο > αγρ^ε όσκυου, ξήλωμα > ξήουμα, γελώ > ιού, βελόνι > βιόν^ν, κώλος > κώους, βουλώνω > βουώνου, βούλωμα > βούουμα.

Πτώση του παρατηρείται και ανάμεσα σε σύμφωνο και φωνήεν, π.χ.

κλωναρώνω > κουναρώνου, κλώθω > κώθου, γλώσσα > γώσσα, γλωσσούδα (κν. γλωσσίτσα) > γουσσούδα.

3. Συμπαράσύρει στην πτώση του το φωνήεν που ακολουθεί και έτσι η λέξη χάνει μία συλλαβή ολόκληρη. Πδ.

καταλαχού > καταχού, κωλόπανο > κώπανου, κουλούρα > κούρα, μοιρολογώ > μοιρουγού. Στις περιπτώσεις κώπανου και κούρα έχουμε και αναβιβασμό του τόνου στη συλλαβή που προηγείται από το πάθος.

Μερικά παραδείγματα τροπής του υπερωϊκού λ σε ένα από τα σύμφωνα κ, γ, χ είναι τα παρακάτω:

απλώνω > απχώνου ή απκώνου, αυλακιά > αυγακιά, δαυλός > δαυγός, τυφλά > τυφχά, τυφλός > τυφχός.

Ας προστεθή ότι στην περίπτωση της λ. παουμαριά (από το παλαμαριά) έχουμε τροπή του υπερωϊκού λ σε πλήρες φωνήεν ου και πτώση του φωνήεντος α που ακολουθούσε.

Παρακάτω κατ' αλφαβητική σειρά δίδονται οι λέξεις του καβακλιώτικου ιδιώματος που περιέχουν αλλόφωνο του λ ή αποβάλλουν αυτό. Δε θέλησα να δώσω το υλικό αυτό χωρισμένο σε ομάδες λέξεων ανάλογα με την τροπή του λ που παρατηρείται στην κάθε λέξη, γιατί η αξία του δεν είναι άλλη από τον εμπλουτισμό του αρχείου του Ιστορικού Λεξικού με μρικές δεκάδες καβακλιώτικων λέξεων με τα περίεργα αυτά φθογγικά πάθη.

αγδέουα, η⁴: η βδέλλα. «Άντα κρούουνταν κι μαζώνιταν μαύρου ιόμα, έβαναν αγδέουα κι ρουφούσι του ιόμα (: αίμα)».

αγρεόσκυου, του: το άγριο σκυλί⁴ χρησιμοποιείται και μεταφορικά ως βρισιά κατά κακού ανθρώπου.

αμπάουμα, του: το μπάλωμα.

αμπάουτους, ι: αυτός που δεν είναι μπαλωμένος. «Γκιζέρζι μι αμπάουτα σκουτιά», βολτάριζε με ρούχα που δεν ήταν μπαλωμένα.

αμπαώνου: μπαλώνω.

4. Πρβλ. Κωστάκη Αθ., Σύντομη γραμματική της Τσακωνικής διαλέκτου. Αθήνα 1951, σ. 160.

- αμπιόβιργα, η: αμπελόβεργα «Ἄμα δε δ'λέψ'ς τ' αμπέλ', μαζώντες αμπιόβιργις», αν δε δουλέψεις το αμπέλι, μαζεύεις αμπελόβεργες.
- αμπιουτόπ', του: αμπελότοπος. «Αυτηνά η ντάμια είνι αμπιουτόπια», αυτή δα η περιοχή είναι αμπελότοποι.
- αμπιουχώραφου, του: αμπελοχώραφο, το χωράφι, όπου μπορεί να φυτευθεί αμπέλι.
- αμπιόφυου, του⁵: το αμπελόφυλλο.
- αμπρουστέουα, η⁶: μπροστινέλλα.
- αναού: αναλύω. «Αναού τ' λίγδα», διαλύω το λίπος.
- ανάουατους, ι: ο ανάλατος. «Αναουατου φαί». «Φεύγα 'πέδουν ε ανάουατι», φύγε από δω βρε ανάλατε (μεταφ. χρήση χάριν ειρωνείας προς κάποιον, που υποτίθεται ότι δεν τον αλάτισε η μαμμή κατά τη γέννα του).
- ανιμόξυου, του: το ανεμόξυλο, ταλασιουργικό όργανο.
- ανιμόστρουφους, ι⁷: ο ανεμοστρόβιλος. «Βήκι μια μπούρα κι σήκουσιν έναν ανιμόστρουφου», βγήκε μια ανεμοθύελλα και σήκωσε ένα ανεμοστρόβιλο.
- αξήουτους, ι: αυτός που δεν είναι ξηλωμένος.
- αού: αλλού. «Αού ι ένας, αού ι άους», αλλού ο ένας, αλλού ο άλλος.
- άουαγμα, του: άλλαγμα, η αλλαγή.
- αουάζου: αλλάζω. «'ν Κυριακή ι κόσμους αουάζ' κι πααίν' σ'ν ικκλησ ε ά». αουαξ ε ά, η: αλλαξιά. «Τότι τάχαμι τα πιδιά 'που μια ουαξ ε ά^{7α} σκουτιά», τότε είχαμε για τα παιδιά από μια αλλαξιά ρούχα.
- άουας, του⁸: το άλας.
- αουάτ', του: το αλάτι.
- αουάτζμα, του: αλάτισμα.
- αουατίζου: αλατίζω· η μτχ. αουατζμένους.
- αουνίζου⁹: αλωνίζω. «Κείνα τα χρόνια αώντζαμι ούλου του καουκαίρ'», εκείνα τα χρόνια αλωνίζαμε καθ' όλο το καλοκαίρι.
- αουπότρουπα, η: η είσοδος της φωλιάς της αλεπούς.
- αουπού, η: αλεπού. «Ψ'ηουά στου Πρόχουμα ήταν μια ουπού μι τ' αουπού-

5. Πρβλ. Προμπονά Ι., «Ο ρωτακισμός και η ιδιότυπος προφορά του φθόγγου λ εις το γλωσσικό ιδίωμα Φιλωτίου Νάξου». Επετ. Εταιρ. Κυκλαδικών μελετών 3 (1963) σ. 515.

6. Βλ. Heisenberg A., «Die liquida ρ im Dialect von Samothrake». Αφιέρωμα εις Γ. Ν. Χατζηδάκι. Αθήναι 1921, σ. 95.

7. Βλ. Heisenberg A., ό.π., σ. 94.

7α. Στο καβακλιώτικο ιδίωμα αφαιρείται το αρχικό άτονο α μιας λέξης, όταν η προηγούμενη λήγει σε α τονούμενο, αλλά «έν' αών» (: ένα αλώνι).

8. Βλ. Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 32, Ανδριώτη Ν., Το γλωσσικό ιδίωμα των Φαράσων Αθήναι 1948, σ. 30, Σιγάλα Α., «Γλωσσικά ιδιώματα και εποικισμοί της Νάξου». Ναξιακόν Αρχείον 15, Νάξος 1949, σ. 207, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π. σ. 193. Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 162.

9. Πρβλ. Σιγάλα, ό.π., σ. 207.

δια τ'ς»). Ψῆλά στο Πρόχωμα (τοπων.) ήταν μια αλεπού με τα μικρά της. αουπούδ', του¹⁰: (υποκ.) το μικρό της αλεπούς.

άους, ι¹¹: ο άλλος.

άουστους, ι: ο άλλουστος.

άπχουμα και άπκουμα, του: άπλωμα.

απχώνου και απκώνου: απλώνω.

αυγάκ', του: το αυλάκι.

αυγακιά, η: αυλακιά. «Αυτός δεν έχ' μια 'βγακιά χουράφ'»: η έκφραση για κάποιον που είναι ακτήμονας.

αυγακιάζου: φτιάχνω αυλάκια. «Δα πα ν' αυγακιάσου του χουράφ' να κάψου 'ν καουαμ ε ά», θα πάω να φτιάξω αυλάκια στο χωράφι (ώστε να μη διαδοθεί η φωτιά) για να κάψω την καλαμιά.

αυγουγιά, η: η νόσος ευλογιά.

αφαός, ι¹²: ο ομφαλός. «Δεν τόδισαν τουν αφαό τ' κι έτριξι του ιμα τ' κι πάει του πιδί, τόχασαμι», δεν του έδεσαν τον ομφαλό του κι έτρεξε το αίμα του και πάει το παιδί, το χάσαμε.

αφριούτσ'κους, ι: ο ελαφρούτσικος, ο κουτός.

αχειρόμυου, του: ο χειρόμυλος. «Μι τ' αχειρόμυου άλιθαμι μπλιγούρ', ρόβ', στιάρ'».

αών' του¹³: το αλώνι· στον πληθ. η λέξη δηλώνει και την εποχή του αλωνισμού. «Δα σι πλιαρώσου τ' αώνια», θα σε πληρώσω κατά τον αλωνισμό. «Σαράντ' αώνια σαράντα μέρις, έν' αών' σαράντα μέρις». Όταν ο καιρός ήταν καλός, σε σαράντα μέρες ήταν δυνατό ν' αλωνιστούν σαράντα αλώνια, αντίθετα, αν ήταν βροχερός, ένα αλώνι πιθανό να καθυστερούσε και σαράντα μέρες, εξ ου και η παραπάνω παροιμία.

δα του βάου¹⁴: θα το βάλλω.

βαριούδ', του: το βαρελάκι. «Του τυρί τόβαναν σι βαριούδ'».

Βασιούτς, ι: (υποκ.) ο Βασιλάκης.

δα του βγάου¹⁵: θα το βγάλω.

βγαστάρ', του¹⁶: το βλαστάρι. «Άμα είναι πουλλά τα βγαστάρια, δε βγάν' τ' αμπέλ' πουλλά σταφύλια».

10. Βλ. Φιλήντα Μ., Γραμματική της Ρωμαϊκής γλώσσας. Αθήνα 1907, σ. 68.

11. Βλ. Heisenberg Α., ό.π., σ. 92. Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 33, Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 30, Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 161, 162, Κοντοσοπούλου Ν., ό.π., σ. 193, Προμπονά Γ., ό.π., σ. 516, Ημέλλου, Σπ. «Γλωσσογεωγραφικά τινα εκ Νάξου», 'Αθηνά 67 (1963-64), σ. 37.

12. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 30.

13. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., Σιγάλα, Α. ό.π., σ. 267.

14. Πρβλ. Σιγάλα Α., ό.π.

15. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π.

16. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 31.

βγαστίζου: βλαστάνω. «Τ' ἀμπέλ' χίρσι να βγαστίζ'», το ἀμπέλι ἀρχισε να βγάζει βλαστάρια.

βιόνῃ, του¹⁷: το βελόνι. «Πέρασι του ράμμα στου βιόνῃ», πέρασε την κλωστή στο βελόνι.

βιόνα, η¹⁸: η βελόνα. «Μι 'ς βιόνις πλέγ'ν τα τζιαράπια», με τις βελόνες πλέκουν τις μάλλινες κάλτσες.

βιουνιά, η: η βελονιά.

βούουμα, του: το βούλωμα, το πώμα.

βουώνου¹⁹: βουλώνω.

γάουα, του²⁰: γάλα. «Κώτσι η 'βάουα κι έχ'σι του γάουα», κλώτσησε η βουβάλα κι έχυσε το γάλα.

γαουατσίδα, η: η γαλατσίδα.

γκουού²¹: κυλώ, πετώ. «Τα πράματα σ' μη τα γκουουάς δώθι-κείθι», τα πράγματά σου μη τα πετάς από δω κι από κει.

γκουντούα, η: το πιθάρι, λέγεται και «σφίδα».

γκουντουούδ', του: το μικρό κούτσουρο (γκουντούλ': το κούτσουρο· από το κόνδυλος;)

γκρούουμα, του: το γούρλωμα. «Τι γκρούουμα μάτια είναι αυτό;» Τι γουρλώνεις έτσι τα μάτια σου;

γκρουουμάτς, ι: αυτός που έχει μάτια γουρλωμένα («γουρλομάτης»).

κρουώνου: γουρλώνω. «Του πιδούδ' μας, αντα 'κούει του χταβούδ' να λυχτά, γκρουών' τα μάτια», το παιδάκι μας, όταν ακούει το σκυλάκι να γαυγίζει, γουρλώνει τα μάτια του.

γώσσα, η²²: η γλώσσα. «Αυτή έχ' μια γώσσα!» Για γυναίκα γλωσσού.

γουσσούδα, η: (υποκ.) γλωσσίτσα.

δάχτυου, του²³: το δάχτυλο.

δαχτυούδ', του: (υποκ.) το δαχτυλάκι.

διαουάμπ': διαλάμπει. Έτσι λένε οι καβακλιώτες όταν αστράφτει ο ουρανός, χωρίς όμως να μπουμπουνίζει.

διπχώνου και διπκώνου²⁴: διπλώνω.

17. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 30.

18. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν. Γ., ό.π., σ. 193.

19. Πρβλ. Σιγάλα Α., ό.π., Κοντοσόπουλου Ν.Γ., «Παρατηρήσεις εις την διάλεκτον της Δ. Κρήτης». Αθηνά 63 (1959), σ. 327.

20. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 161, Κοντοσόπουλου Ν. Γ., ό.π., του ίδιου, «Νεοελλην. φωνητικά», ό.π., σ. 193, Προμπονά Ι., ό.π., σ. 515.

21. Πρβλ. Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 160.

22. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 161.

23. Πρβλ. Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 160.

24. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 31.

δίπχουμα και δίπκουμα, του: το δίπλωμα, η δίπλωση.

δίχαου, του: το δίχαλο, είδος σκαπάνης.

ζεύγα, η²⁵: η ζεύλα.

θάουασσα, η²⁶: θάλασσα.

θέου²⁷: θέλω.

θηούδα, η: η μικρή θηλειά («θ'λειά»: θηλειά).

θιός, ι: ο θολός. «Είνι θιό του νιαρό κι δεν πίνιτι».

θιώνου²⁸: θολώνω.

ιάουα²⁹: έλα. «Ίάουα δω μαρή», έλα δω μωρή.

ιδιόσκαουα, η: ταλασιουργικό όργανο με το οποίο ιδιάζουν το νήμα.

ιού³⁰: γελώ. «Ίουά νο χαζός», γελά σαν χαζός.

ιουάδ', του: το γελάδι.

ιουάδα, η³¹: η αγελάδα. «Η ιουάδα έκουψιν, έφαϊ στιάρ' κι φούσκουσιν»,

η γελάδα έκοψε (ενν. το σκoinί), έφαγε σιτάρι και φούσκωσε. «Η ιουάδα μ' ιένντσιν ένα μουσκαρούδ'».

ιουαδάρ'ς, ι: ο βοσκός αγελάδων, γελαδάρης.

ιάουσκα: γελάστηκα, απατήθηκα.

καμήουα, η: η καμήλα. «Σκρόπ'σαν ν' καμήουα», η έκφραση αυτή δηλώνει ότι κάποιοι διέλυσαν τη συνεργασία τους. Παλαιότερα, κάθε Πρωτοχρονιά τηρούνταν το έθιμο της «καμήουας», κατά το οποίο τα παλληκάρια του χωριού περιφέρονταν κατά ομάδες από σπίτι σε σπίτι έχοντας ένα ομοίωμα καμήλας και τραγουδούσαν. Την επομένη κατέστρεφαν το ομοίωμα συμβολίζοντας κατά κάποιο τρόπο τη διάλυση της συνεργασίας τους.

κάνέουα, η: κάνουλα του βαρελιού.

καντήουα, η: καντήλα. «Τότι καταλάβνισκαν άμα ιένιταν σεισμός χτάζουντας 'ν καντήουα», τότε αντιλαμβάνονταν αν γινόταν σεισμός κοιτάζοντας την καντήλα.

καντηούδ', του: το καντηλάκι.

καός, ι³²: ο καλός. «Ί καός μ'», χαϊδευτική έκφραση μάννας προς το παιδί.

25. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 194.

26. Βλ. Σιγάλα Α., ό.π., Κωστάκη Αθ., ό.π., σ.161, Κοντοσόπουλου Ν., «Παρατηρήσεις εις την διάλεκτον της Δ. Κρήτης», σ. 326, Προμπονά Ι., ό.π., Ημελλου Σ., ό.π., σ. 39.

27. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 30, Σιγάλα Α., ό.π., Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 160, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 327, Ημελλου Σ., ό.π., σ. 40.

28. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π.

29. Πρβλ. ό.π., Σιγάλα Α., ό.π., Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 161, Προμπονά Ι., ό.π., Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., του ίδιου, «Νεοελλ. φωνητικά», σ. 193.

30. Πρβλ. Ημελλου Στ., ό.π.

31. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., Ημελλου Στ., ό.π., σ. 39.

32. Βλ. Παπαδοπούλου Αν., ό.π., σ. 32, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 194, Ανδριώτη Ν., ό.π., Σιγάλα Α., ό.π., Ημελλου Στ., ό.π., σ. 37.

καότ'κους, ι: ο καλότυχος. Συνηθισμένη η έκφραση «καότ'κους ισύ!» με ειρωνική σημασία για κάποιον που προσπαθεί πάντα να βρισκτεται σε πλεονεκτική θέση έναντι των άλλων.

καουά³³: καλά. «Καουά βρε, σ' άκ'σα, μούουξι», καλά βρε σ' άκουσα, μούλωξε.

καουάθ', του³⁴: το καλάθι

καουάθα, η: το μεγάλο καλάθι.

καουαθούδ', του: το καλαθάκι.

καουαθούδα, η: το μικρό καλάθι.

καουαμ ε ά, η: η καλαμιά των σιτηρών. «Έκιουαν 'ς καουαμές κι κινούσαν να ουργών'ν» έκαιγαν τις καλαμιές κι άρχιζαν να οργώνουν.

καουάμ', του: 1) το φυτό καλάμι, 2) το μασούρι, 3) το αντικνήμιο.

καουμίζου: καλαμίζω, περιτυλίσσω νήμα στα μασούρια.

καουάμ'ζμα, του: καλάμισμα, η περιτύλιξη νήματος στα μασούρια.

καούδια, τα: τα καλούδια, τα δωράκια. «Τί καούδια μας ίφιρις;»

καουκαίρ', του³⁵: καλοκαίρι.

καουκαίριασι: καλοκαίριασε.

καουκιριάτ'κους, ι: καλοκαιριάτικος.

καουπέρας', η: καλοπέραση.

καουπιρνού³⁶: καλοπερνώ.

καουσόρ'σμα, του: το καλωσόρισμα.

καουσουρίζου³⁷: καλωσορίζω. «Καουσόρ'σα του μουσαφίρ'».

καπέου, του: το καπέλλο (υποκορ. καπιούδ').

καρεόφυου και καρυδόφυου, του: το καρυδόφυλλο.

καρκέουα, η: ο κρίκος.

καρκιούδα, η: (υποκ.) ο μικρός κρίκος.

καταχού: (καταλαχού) κατά τύχη, συμπτωματικά. «Μπίτζαμι τ' δ'λειά μας κι καταχού ήρθιν ι Γκουντής κι μας χασ'μέρ'σιν», τελειώναμε τη δουλειά μας και συμπτωματικά ήρθεν ο Κώστας και μας χασομέρησε.

κατσίβιους, ι: ο γύφτος.

κατσιβέουα, η: η γύφτισσα.

κατσιβιούδ', του: το γυφτάκι.

33. Πρβλ. Φιλήντα Μ., ό.π., σ. 68, Heisenberg Α., ό.π., σ. 93, Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 33, Σιγάλα Α., ό.π., Προμπονά Ι., ό.π., σ. 519, Ήμελλου Στ., ό.π., Κοντοσόπουλου Ν., «Παρατηρήσεις εις την διάλ. Δ. Κρήτης», σ.327, του ίδιου, «Νεοελλ. φων.», σ. 193.

34. Βλ. Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 32, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 194.

35. Πρβλ. Heisenberg Α., ό.π., σ. 98.

36. Πρβλ. ό.π., σ. 93.

37. Πρβλ. ό.π., σ. 92.

- κιφαούρους, ι: ο κεφάλας, χρησιμοποιείται ως βρισιά^{37α}.
 κιφαούδ', του: το κεφαλάκι.
 κιφάουμα, του: το κεφαλάρι όπου πηγάζει νερό.
 κόκκαου, του: το κόκκαλο. «Νο κείνου του σκ'λι που νε τ' αφήν του κόκ-
 καου, νε του τρώει», σαν εκείνο το σκυλί που ούτε αφήνει το κόκκαλο ούτε
 το τρώει.
 κουαδεύου³⁸: κλαδεύω.
 κυοάδιμα, του: το κλάδεμα.
 κυοαδιφτήρ', του: το κλαδεφτήρι, ψαλίδι ειδικό για κλάδεμα.
 κουάνου³⁹: κλάνω. «Κόασι ι σ'χάναβους», έκλασε ο σιχαμένος.
 κουαού: κουβαλώ, στον παρ. «κουαούσα».
 δα κουάψ'⁴⁰: θα κλάψει.
 κουάψαρς, ι: ο κλαψιάρης.
 κουάψιμου, του⁴¹: το κλάψιμο.
 κουκ'θούδα, η⁴²: το μικρό κολοκύθι.
 κουκούδα, η⁴³: η κουκλίτσα. «Η κουκούδα μας» (χαϊδευτική έκφραση).
 κουνάρ', του: το κλωνάρι. «Η γκάργκα στου κουνάρ' κι του μπακίρ' στουν
 άλτσου» (παρ.), η καλιακούδα στο κλωνάρι και το τσουκάλι στη φωτιά.
 κουναρώνου: βγάζω κλωνάρια.
 κουουκύθα, η⁴⁴: κολοκύθα.
 κουπέουα, η: κοπέλλα. «Δεν αντρέπιτι γκουτζιάμ κουπέουα!».
 κουπιούδα, η: (υποκ.) η μικρή κοπέλλα.
 κουπρόσκου, του⁴⁵: το σκυλί που περιφέρεται στις κοπριές, χρησιμο-
 ποιείται και ως βρισιά.
 κούρα, η⁴⁶: η κουλούρα. «Τα πιδούδια τουν αϊ-Βασίλ' τραουδούσαν 'που
 σπίτ' σι σπίτ' κι μάζουναν κούρις».
 κουριούδ', του: μικρή κουρελού. «Δα υφάνου κουριούδια».
 κουρούδα, η: (υποκ.) η μικρή κουλούρα.

37α. Πρβλ. την κρητική παροιμία «είπε-νε ο γάιδαρος τον κούκλα (= κόκορα) κε-
 φαλάρο» που αντιστοιχεί στην κοινή «είπε ο γάιδαρος τον πετεινό κεφάλα».

38. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 30.

39. Βλ. Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 33, Ανδριώτη Ν., ό.π., Κωστάκη Αθ., ό.π.

40. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π.

41. Πρβλ. ό.π.

42. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 193.

43. Βλ. ό.π.

44. Πρβλ. Κοντοσόπουλου Ν., «Παρατηρήσεις εις την διάλεκτον Δ. Κρήτης», σ.327.

45. Πρβλ. Heisenberg Α., ό.π., σ. 94.

46. Πρβλ. Προμπονά Ι., ό.π., σ. 517, Κοντοσόπουλου Ν., «Νεοελλην. φων.», ό.π.,
 σ. 193.

- κουσσαρεά, η⁴⁷: η κλώσσα.
 κουσσού: κλωσσώ.
 κουστή, η⁴⁸: η κλωστή.
 κουστούδα, η: η μικρή κλωστή. «Μια κουστούδα ψηνά σ'», μια μικρή μικρή κλωστή πάνω σου.
 κουτάουα, η: η κουτάλα.
 κουταούδ', του: το κουταλάκι.
 κουτσεά, η: κλωτσιά.
 κουτσού: κλωτσώ.
 κουτσουού: κουτσουλίζω. «Τ' αρνίθια κουτσουούν όπ' φτάσ'ν».
 κρεαουαλίζου: λαλώ τρομαγμένα. «Τι κρεαουαλίζ'ν τ' αρνίθια;», γιατί λαλούν τρομαγμένα τα κοτόπουλα;
 κριμνόξου, του: εξάρτημα του αργαλειού.
 κυνηγόσκυου, του: το κυνηγετικό σκυλί.
 κώθου⁴⁹: κλώθω, στρέφω, κλωθογυρίζω, κάνω κυκλική πορεία. «Δε μπορούσα νάρθου ίσια κι έκουσα 'που όυρα (: γύρωθεν) κι ήρθα».
 κώους, ι⁵⁰: ο κώλος. «Άδειους κώους τσάπουρνα (: αγριοδαμάσκηνα) χαλέβ'», (παρ.) για κάποιον που είναι εύκαιρος και περιφέρεται αναζητώντας ασχολία και ενοχλώντας τους άλλους.
 κώπανου, του: το κωλόπανο.
 κώσιμου, του: το κλώσιμο, η περιστροφή.
 κώσμα, του: από το «κώθου» και σημαίνει στροφή ή καμπή.
 κώσσα, η⁵¹: η κλώσσα. «Η κώσσα φ' λάγ' τα πουούδια τ'ς», η κλώσσα φυλάγει τα πουλάκια της.
 κώστ'ς, ι⁵²: ο κλώστης.
 μαννόφυου, του: το φύλλο παλιού κρεμμυδιού (μάννας).
 μαντάουμα, του: το μαντάλωμα.
 μανταώνου: μανταλώνω.
 μαντήουα, η: μαντήλα.
 μαντηούδ', του: μαντηλάκι.
 μαντρόσκυου, του: το μαντρόσκυλο.
 μάουμα, του: μάλωμα. «Πάτ'σαν ένα μάουμα!» Μάλωσαν πάρα πολύ.
 μαχαουάς, ι: μαχαλάς, η συνοικία (από το τουρκ. mahalle).

47. Βλ. Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 32, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 194.

48. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 193.

49. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., του ίδιου, «Παρατηρήσεις εις την διάλεκτον της Δ. Κρήτης», ό.π., σ. 326.

50. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., 'Ημελλου Στ., ό.π., σ. 37.

51. Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 160.

52. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν., «Νεοελλην. φων.», ό.π., σ. 193.

- μαώνου: μαλώνω.
 μήου, του⁵³: το μήλο.
 μηούδ', του: (υποκ.) το μικρό μήλο.
 μυξουμάντηου, του: το μυξομάντηλο.
 μιουανιάζου: μελανιάζω. «Μιουάνιασι του κουρμί τ' απ' του λουμπούτ'», μελάνιασε το σώμα του από το ξύλο.
 μιουάνιασμα, του: το μελάνιασμα.
 μιουανός, ι: ο μελανός.
 μισάουα, η: μεσάλα, υφαντό τραπεζομάντηλο.
 μοιρόγ', του: το μοιρολόγι.
 μοιρόγ'μα, του: το μοιρολόγημα.
 μοιρουγού: μοιρολογώ.
 μουουχτά: μουλωχτά, αμίλητα.
 μουουχτός, ι: μουλωχτός, αμίλητος. «Πήναν σ' βρύσ' μουουχτά κι ίπιρναν μουουχτό νιαρό κι τούχαν ια φάρμακου, ντα πάθινι κάνας απού αέρα (: κακό πνεύμα)». Κατά το δόγμα «ό τρώσας και ιάσεται» το στοιχείο της βρύσης, το κακό πνεύμα, όταν βλάψει κάποιον το νερό που είναι και δικό του (του στοιχείου), φέρνει τη θεραπεία στον ασθενή.
 μουρόφυου, του: το φύλλο της μουριάς.
 μουώνου⁵⁴: μουλλώνω, λουφάζω, σιωπώ. «Μούουξι ε» ή «μούξι ε» συνηθέστατη έκφραση στον καθημερινό καβακλιώτικο λόγο με την οποία αποστομώνουν τους νεώτερους.
 μόχα, η⁵⁵: μολόχα.
 μπιουνιάζου: βελονίζω. «Μπιόνιαζαν καπνό».
 μπούα, η⁵⁶: η νύφη (μπούλα).
 μπούκουα, η: (μπούκλα) ξύλινο παγούρι σκαλισμένο, στο οποίο έβαζαν κρασί και «καλνούσαν στ' χαρά» καλούσαν στο γάμο.
 μπούκους, ι⁵⁷: (μπούκλος) ξύλινο δοχείο κυλινδρικού σχήματος στο οποίο έβαζαν νερό για το χωράφι.
 μπουουστίζω: βολεύω, τακτοποιώ, διευθετώ. «Έχου ένα σουρό χουσμέτια να κάμου, δα τα μπουουστίσου μάνι-μάνι».
 μύγδαου, του: το αμύγδαλο.
 μουνάς, ι: ο μυλωνάς.

53. Πρβλ. Φιλήντα Μ., ό.π., σ. 68, Παπαδοπούλου Α., ό.π., Ανδριώτη Ν., ό.π., Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., Ἡμελλου Στ., ό.π., σ. 39.

54. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν., ό.π.

55. Βλ. ό.π.

56. Βλ. ό.π.

57. Βλ. ό.π.

μύους, ι⁵⁸: μύλος.

νακατόξου, του: ξύλινη ράβδος με την οποία ανακάτωναν τη στάχτη της «γάστρας».

νταυγός, ι⁵⁹: (δαυλός) η νόσος του σιταριού δαυλίτις.

ντράουα, η⁶⁰: η ζάλη (το ρ. ντραλίζουμι).

ντρουβανόγαου, του: το γάλα που απομένει στη ντουρβάνα μετά την παρασκευή του βουτύρου.

ντρουβανόξου, του: η ξύλινη ράβδος με την οποία χτυπώντας το γάλα μέσα στη ντουρβάνα γίνεται βούτυρο.

ξάουαγμα, του: η αλλαγή (συνήθως των ρούχων).

ξασούαζου: (ξαλλάζω) βγάζω τα καινούρια ρούχα και φορά τα παλιά.

ξάπχουμα και ξάπκουμα, του: ξάπλωμα.

ξαπχώνου και ξαπκώνου⁶¹: ξαπλώνω.

ξουγακιάζου: αυλακιάζω, δημιουργώ αυλάκια.

ξουγάκιασμα, του: η δημιουργία αυλακιών.

ξήουμα, του: το ξήλωμα.

ξηώνου: ξηλώνω.

ξιβγασταρίζου: κόβω βλαστάρια φυτού. «Ξιβγασταρίζου τ' αμπέλ'».

ξιβγαστάρ'σμα, του: το να κόβει κάποιος βλαστάρια φυτού.

ξιγκρούουμα, του: (ξεγούρλωμα) εξαγρίωση που εκφράζεται με γούρλωμα των ματιών.

ξιγκρουώνου, -ουμι: εξαγριώνομαι και γουρλώνουν τα μάτια μου. Κατά μεταφορά αδυνατίζω πολύ ώστε γουρλώνουν τα μάτια μου. «Μή μι ξιγκρουώνισι, δα σι φτάσ' πάταρους», μη μου εξαγριώνεσαι, θα σούρθει χτύπημα. «Κράτ'σι σαρακουστή κι ξιγκρουώθικιν», νήστεψε και αδυνάτισε τόσο που γούρλωσαν τα μάτια του.

ξιδίπχουμα, του: το ξεδίπλωμα.

ξιδιπχώνου: ξεδιπλώνω.

ξικουσσού: παύω να κλωσσώ. «Η όρθα ξικόησσι».

ξιμαώνου: διευθετώ το μάλωμα, την παρεξήγηση με κάποιον. «'Ηταν μαουμέν' κι ξιμάουσαν», ήταν μαλωμένοι και διευθέτησαν την παρεξήγηση.

ξινόγαου, του: ξινόγαλα. «Του ξινόγαου του δίν'ν στα χταβούδια(σκυλάκια)».

ξιπιτάουμα, του: το ξεπετάλωμα.

ξιπιτάουτους, ι: αυτός που δεν είναι πεταλωμένος. «Λύκους ξιπιτάουτους», για άνθρωπο αναίσχυντο.

58. Πρβλ. Φιλήντα Μ., ό.π., Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 32, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., του ίδιου, «Παρατηρήσεις εις ...Δ. Κρήτης», ό.π., σ. 327, Προμπονά, Ι. ό.π., σ.516.

59. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν., «Νεοελλ. φωνητικά», ό.π., σ. 193.

60. Βλ. ό.π.

61. Βλ. ό.π., σ. 194.

- ξιπιταώνου: αφαιρώ το πέταλο (εν. του ζώου).
 ξύου, του⁶²: το ξύλο. «Έκουβαμι ξύουα στου λόγγου».
 ξουοφάι, του: ξυλοφάγος, η ράσπα.
 ξυόχτινου, του: το ξυλόχτενο, εξάρτημα του αργαλειού.
 ουάδ', του⁶³: το λάδι. «Δεν απόμκιν ούδι μια σταξ ε ά ουάδ'», δεν απόμεινε ούτε μια σταγόνα λάδι.
 ουαδώνου⁶⁴: λαδώνω.
 ουαζαραίοι, οι: οι Λαζαραίοι. Έτσι ονόμαζαν οι Καβακλιώτες τα κοριτσάκια που κατά το Σάββατο του Λαζάρου περιφέρονταν από σπίτι σε σπίτι τραγουδώντας και μαζεύοντας αυγά. Έτσι επίσης ονόμαζαν και τα αγοράκια που όμως περιφέρονταν και τραγουδούσαν τη Μ. Πέμπτη.
 ουάκκα, η: λάκκα, λάκκος.
 ουαλιά, η⁶⁵: η λαλιά.
 ουαού^{65α}: λαλώ, φωνάζω. «ουάλτσι ι πέτ'νους», λάλησε ο πετεινός.
 ουάσπ', η⁶⁶: η λάσπη.
 ουασπάς, ι: ο λασπάς, αυτός που φτιάχνει λάσπη.
 ουασπίζ': λασπίζει: έτσι εκφράζονται οι Καβακλιώτες, όταν μετά τη βροχή το έδαφος είναι λασπώδες.
 ουασπώνου, -ουμι: λασπώνω, -ομαι. «Ι χισμένους ιουά τουν ουασπουμένου» (παρ.), ο χεσμένος περιγελά τον λασπωμένο.
 ουάχανου, του⁶⁷: το λάχανο.
 ουαχανόκηπα και ουαχανουκήπια, τα: οι λαχανόκηποι.
 ουαχτάρα, η: η λαχτάρα, το τρόμαγμα. «Έπαθιν ουαχτάρα», τρώμαξε.
 ουαχταρνού: λαχταρώ, τρώμαζω.
 ουαχτάρ'σμα, του: η λαχτάρα, το τρόμαγμα.
 ουβάουα, η: η βουβάλα.

62. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 161, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π. σ. 195, του ίδιου, «Παρατηρήσεις εις... Δ. Κρήτης», ό.π., σ. 327, Προμπονά Ι., ό.π., σ. 516 517, Ήμελλου Στ., ό.π., σ. 39.

63. Πρβλ. Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 33, Σιγάλα Α., ό.π., σ. 208, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 326, 327, του ίδιου, «Νεοελλ. φων.», ό.π., σ. 194, Προμπονά Ι., ό.π., σ. 515, Ήμελλου Στ., ό.π., σ. 37.

64. Πρβλ. Προμπονά Ι., ό.π.

65. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 30.

65α. Πρβλ. ό.π.

66. Πρβλ. Παπαδοπούλου Α., ό.π., Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 161, Ήμελλου Στ., ό.π., σ. 37.

67. Πρβλ. Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 32, 33, Ανδριώτη Ν., ό.π., Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 193, του ίδιου, «Παρατηρήσεις εις... Δ. Κρήτης», ό.π., σ. 326, 327.

- ουγαριάζου⁶⁸: λογαριάζω, σκέφτομαι. «Ουγαριάζου τουρά τι δ'λειές έχου να κάμου».
- ουγάριασμα, του: το λογάριασμα, ο συλλογισμός.
- ουγαριασμός, ι⁶⁹: ο λογαριασμός.
- ουδιάζου⁷⁰: λουλουδίζω, ανθίζω.
- ούδιασμα, του: η άνθιση των λουλουδιών.
- ουδούδ', του⁷¹: το λουλουδάκι.
- ούζου⁷²: λούζω. «Έουσα του πιδούδ' μ'», έλουσα το παιδάκι μου.
- ουκάγκου, του: το λουκάνικο.
- ουκγκούδ', του: (υποκ.) το μικρό λουκάνικο.
- ούρα-ούρα: ολόγυρα.
- ούσιμου, του: το λούσιμο.
- παλιόσκυου, του: το παλιόσκυλο.
- πανούκουα, η: η πανούκλα. «Πανούκουα τ' κιαρατά», βρισιά προς γυναίκα.
- παούκ', του: το παλούκι. «Παούκ' σι παούκ' παούκουσι τουν κώου τ'» (παρ.), (πηδώντας) από παλούκι σε παλούκι παλούκωσε τον κώλο του.
- παούκουμα, του: το παλούκωμα.
- παουκώνου: παλουκώνω, εμπήγω παλούκια.
- παουμαρ^ε ά, η: η παλαμαριά, ξύλινο όργανο θερισμού που εφάρμοζε στην παλάμη.
- παραδάγκου, του: έτσι ονόμαζαν οι Καβακλιώτες την αμυγδαλίτιδα.
- παρακαού: παρακαλώ.
- παραουαού: παραλαλώ, λέω ανυπόστατα, εκφράζομαι ανόητα.
- παραουαλιά, η: παραλαλιά, ανόητη έκφραση.
- παρτσανούδ', του: το κουρελάκι.
- πέταου, του⁷³: το πέταλο.
- πιαού: πιλαλώ, τρέχω. «Πιάλια να προυλάβ'ς».
- πιδίκουμα, του: το μπέρδεμα των ποδιών (πεδίκλωμα).
- πιδικουσ^ε ά, η: η τρικλοποδιά.
- πιδικώνου, -ουμι: μπερδεύω, -ομαι στα πόδια (από το ρ. πεδικλώνω⁷⁴).
- πιζουούδ', του: (υποκ.) το μικρό πεζούλι.
- πιούμι: αποκρίνομαι (από το απολογούμαι). «Φώναξα, δεν πιήθ'κι (= αποκρίθηκε) κάνας».

68. Πρβλ. Προμπονά Ι., ό.π., σ. 516.

69. Βλ. Heisenberg A., ό.π., σ. 95, Ήμελλου Στ., ό.π., Προμπονά Ι., ό.π.

70. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν., «Νεοελλην. φων.» ό.π., σ. 193.

71. Βλ. ό.π., Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 160.

72. Πρβλ. Κοντοσόπουλου Ν., «Παρατηρήσεις εις... Δ. Κρήτης», ό.π., σ. 327.

73. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π.

74. Βλ. Χατζηδάκι Γ., Einleitung in die Neugriechische Grammatik, σ. 154.

- πιτάουμα, του: πετάλωμα.
 πιταουτής, ι: ο πεταλωτής.
 πιταώνου: πεταλώνω. «Σ'κών' του ουβάλ' του πουδάρ' τ' να του πιταώσ'ν, σ'κών' κι η ζιάβα» (παρ.), σηκώνει το πόδι του το βουβάλι για να το πεταλώσουν, το σηκώνει και ο βάτραχος. Λέγεται στην περίπτωση που η συμπεριφορά κάποιου δεν ανταποκρίνεται στις δυνατότητές του.
 πουαδούδα, η: η μικρή πουλάδα.
 πουακίδα, η: η πουλάδα.
 πουαρούδ', του⁷⁵: το πουλαράκι. «Ιένντσι η φουράδα ένα πουαρούδ'».
 πουού⁷⁶: πωλώ.
 πουούδ', του: το πουλάκι (συνήθως τα μικρά κοτόπουλα). «Τάισα τα πουούδια κι τ' αρνίθια».
 πουρδαουάς, ι: ο κλανιάρης.
 πόχιρου, του⁷⁷: το απλόχερο. «Ένα πόχιρου στιάρ'», ένα απλόχερο σιτάρι.
 προυσκέφαου, του: το προσκεφάλι, το μαξιλάρι.
 πχάκα, η: η πλάκα.
 πχακός, ι: ο φράχτης (από το πλέκω). «Σύρι στουν πχακό να μάισ'ς αραβίκια», πήγαινε στο φράχτη να μαζέψεις ραδίκια.
 πχάκουμα, του: το πλάκωμα.
 πχακώνου⁷⁸: πλακώνω.
 πχατάρ', του: το πλατάρι, το πτερύγιο.
 πχαταρούδ', του: (υποκ.) το μικρό πτερύγιο.
 πχάτ'ς, ι: η ωμοπλάτη. «Κρούθκα στουν πχάτ'», χτύπησα στην ωμοπλάτη σαπόξυου, του: το σάπιο ξύλο· έτσι έλεγαν και τις πυγολαμπίδες γιατί τάχα σάπια ξυλαράκια ήταν αυτά που έλαμπαν.
 σέουα, η⁷⁹: η σέλλα.
 σκάουα, η⁸⁰: η σκάλα.
 σκαουπάτ', του: το σκαλοπάτι.
 σκαουσ εά, η: η σκαλωσιά.
 σκαώνου: σκαλώνω.
 ουδ. σκυόγρουνου, του⁸¹: (σκύλος + γουρούνι), βρισιά προς άσχημο και κακό άνθρωπο.

75. Πρβλ. Heisenberg A., ό.π., σ. 98, Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 33, Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 60.

76. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 30.

77. Πρβλ. Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ.32, Κοντοσόπουλου Ν., «Νεοελλην. φων.» ό.π., σ. 194.

78. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 31, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π.

79. Πρβλ. Προμπονά Ι., ό.π., σ. 515.

80. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 193.

81. Πρβλ. Σιγάλα Α., ό.π., σ. 207, Κοντοσόπουλου Ν., «Παρατηρήσεις εις... Δ. Κρή-

- σκυόδουντου, του: δόντι σκύλου, κυνόδους και γενικά άκομψο δόντι.
 σκυουλυχτού: γαβγίζω. «Να σκυουλυχτήσ' κι να βγει η ψ'χή τ'» (κατάρα).
 σκυουμάλλια, τα: τα άσχημα μαλλιά σαν του σκύλου.
 σκυουντάμαρου, του: το σκυλίσιο σόι (χρησ. για βρισιά).
 σκυόσκατου, του: το περίττωμα του σκύλου.
 σκυότριχα, η; η σκυλίσια τρίχα.
 σταφυούδ', του: το σταφυλάκι.
 στραβόξυου, του: το στραβόξυλο (χρησ. κυριολεκτ. και μεταφ.).
 στρόγγυους, ι⁸²: ο στρόγγυλος. «Στρόγγυου κιφαούδ' έχ' ι αντρούτς μ'»,
 στρόγγυλο κεφαλάκι έχει ο αντρούλης μου. (Χαϊδευτική έκφραση προς
 μικρό παιδί).
 στρουγγυουπρόσουπους, ι: ο στρογγυλοπρόσωπος.
 συκόφου, του⁸³: το συκόφυλλο.
 συναουάζου: συναλλάζω, αντικαθιστώ.
 τανάσκιουα⁸⁴: ανάσκελα. «Χίλια τανάσκιουα, χίλια ταπίκπα», έκφραση
 που σημαίνει ότι όλα είναι άνω κάτω.
 τζαντίουα, η: η τσαντίλα που χρησιμεύει για αποστράγγιση τυριού.
 τιντόσκυου, του: το σκυλί της τέντας (: γύφτικο τσαντήρι).
 τούπα, η: η τουλούπα μαλλιού. «Έχου δυο τούπις μαλλί να γνέσου 'κόμα».
 τραπιζουμάντηου, του⁸⁵: το τραπεζομάντηλο.
 τρέουα, η: η τρέλλα.
 τριός, ι⁸⁶: ο τρελλός. «Τριός άθραπους».
 τριουάθ'κα: τρελλάθηκα. «Άφκι τουν να φύβγ', τριουάθ'κιν», άστον να
 φύγει, τρελλάθηκε.
 τριουαμάρα, η: τρέλλα μεγάλου βαθμού. «'ν τριουαμάρα πώχ' αυτός, δε
 φκιάν' προυκουπή».
 τριούτσ'κους, ι: ο τρελλός (ειρων.) «Είνι καμόσου τριούτσ'κους», είναι
 λιγάκι τρελλούτσικος.
 τσαουπατού: τσαλαπατώ, ποδοπατώ, εξευτελίζω. «Μι τσαουπάτσι, δε μι
 ουγάριασι ντιπ», με εξευτέλισε, δε με λογάριασε καθόλου.
 τσαουπατιέμι: κινούμαι εναγώνια. «Ία που τ' μάζισι κι τσαουπατιέσι
 έτσ'», για πού ετοιμάζεσαι και κινείσαι τόσο εναγώνια;

της» ό.π., σ. 327, Ήμελλου Στ., ό.π., σ.39. Οι Καβακλιώτες πάντως χρησιμοποιούν το «συρο» ως α' ή β' συνθετικό, ειδική λένε «σκ'λί».

82. Πρβλ. Heisenberg A., ό.π., σ. 95.

83. Πρβλ. Προμπονά Ι., ό.π., σ. 515.

84. Πρβλ. Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 162.

85. Πρβλ. Σιγάλα Α., ό.π., σ. 207.

86. Πρβλ. Παπαδοπούλου Α., ό.π., σ. 32.

- τσαουπάτ'μα, του: το τσαλαπάτημα, ποδοπάτημα.
 τσαουπατούρα, η: η εναγώνια κινητικότητα. «Είχαμι τσαουπατούρα, ώσου να καταφέρουμε τ' δ'λειά».
 τσιουγκαρόσκυου, του: Αυτός που περιφέρεται εδώ κι εκεί αναζητώντας κρέας, όπως το σκυλί.
 τσιουμπανόσκυου, του: το τσοπανόσκυλο.
 τυρόγαου, του⁸⁷: το τυρόγαλα.
 τυφχός, ι⁸⁸: ο τυφλός. «Στα γκαβά σ' κι στα τυφχά σ'», υβριστική έκφραση.
 τυφχουπόντικας, ι⁸⁹: ο ασπάλαξ.
 τυφχόφιδου, του⁹⁰: το φίδι τυφλίτης.
 φανέουα, η⁹¹: η φανέλλα.
 φιού: φιλώ. «Θαμάζιτι κι του φιουά», εκπλήττεται και το φιλά.
 φιόρα, η: η φλογέρα.
 φουκαού⁹²: σκουπίζω, από το φιλοκαλώ⁹³.
 φουκάουα, η: η σκούπα, από το φιλοκάλιον^{93α}.
 φουούδα, η: η φωλίτσα. «Νια φουούδα μι αυγούδια», μια φωλίτσα με μικρά αυγά.
 φχουρί και φουρί, του: το φλουρί. «Στόλτζαν τ' αστήθια τ'ς μι φουρ εά».
 φύου, του⁹⁴: το φύλλο. «Φουκαούσα τα φύουα που ξείραν», σκούπιζα τα φύλλα που έπεσαν.
 χαμήουμα, του: το χαμήλωμα.
 χαμηός, ι: ο χαμηλός.
 χαμηώνου: χαμηλώνω.
 χαμουιού: χαμογελώ.
 χαουάζ', του: το χαλάζι.
 χάουασμα, του: το χάλασμα.
 δα χαουάσου⁹⁵: θα χαλάσω.
 χιώνα, η⁹⁶: η χελώνη.
 χουντροκέφαους, ι: ο χοντροκέφαλος, ο πείσμων.

87. Πρβλ. Heisenberg A., ό.π., σ. 92.

88. Βλ. Κοντοσόπουλου Ν., «Νεοελλ. φων.» ό.π., σ. 194.

89. Βλ. ό.π.

90. Βλ. ό.π.

91. Πρβλ. Κωστάκη Αθ., ό.π., σ. 161.

92. Πρβλ. Heisenberg A., ό.π., σ. 95, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π., σ. 193.

93. Βλ. Κρεκούκια Δ. Α., «Αρχαιοπινή στοιχεία στο αγροτοποιομενικό λεξιλόγιο της Λήμνου», Λεξικογραφικόν Δελτίον, τ. ΙΔ' (1982), σ. 19.

93α. Βλ. Κρεκούκια Δ.Α., ό.π., σ. 16.

94. Πρβλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., σ. 30, Προμπονά Ι., ό.π., σ. 519.

95. Πρβλ. Κωστάκη Αθ., ό.π.σ. 161.

96. Πρβλ. Φιλήντα Μ., ό.π., σ. 68, Κοντοσόπουλου Ν., ό.π.

ΠΑΡΩΝΥΜΙΑ ΑΠΟ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΕΞΩ ΜΑΝΗΣ

Με τή μελέτη τῶν παρωνυμίων ἡ γλῶσσα γίνεται μέσο μελέτης ἑνὸς λαοῦ τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ψυχολογίας ὅσο καὶ τῆς κοινωνιολογίας. Μέσα ἀπὸ τὴν αὐθόρμητη διάθεση τοῦ ἀνθρώπου νὰ χαρακτηρίσει, νὰ σκώψει ἢ καὶ νὰ χλευάσει κάποιον ἄλλο συνάνθρωπό του, μπορεῖ κανεὶς νὰ μελετήσῃ τοὺς ἀνθρώπους μιᾶς μικρῆς κοινωνίας καὶ ὡς κοινωνικὲς μονάδες καὶ ὡς σύνολο. Ἡ γνώση ἰδιαίτερα τοῦ τρόπου γενέσεως ἑνὸς παρωνυμίου πολλές φορές ἀποκαλύπτει κάποιο ξεχασμένο ἔθιμο, κάποια στοιχεῖα τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἑνὸς λαοῦ ἢ ἀκόμη καὶ κάποιες ιδιότητες καὶ ἐκδηλώσεις τοῦ χαρακτήρα του.

Συνεπῶς μιὰ μελέτη παρωνυμίων δὲν πρέπει νὰ περιορίζεται στὴν καταγραφή καὶ ἀπλὴ ἐτυμολόγηση τῶν λέξεων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀποτελεῖ καὶ τὴν ὑποδομὴ μιᾶς βαθύτερης μελέτης τῆς ὅλης ψυχολογίας καὶ συμπεριφορᾶς τῆς κοινωνίας, ἀπ' ὅπου προέρχονται τὰ παρωνύμια.

Ἡ δημιουργία καὶ κυρίως ἡ διάδοση τῶν παρωνυμίων προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ μικρῆς κοινωνίας. Ἀκριβῶς ὅπως οἱ μαθητὲς ἀποδίδουν σὲ δασκάλους ἢ συμμαθητὲς τους παρωνύμια, τὰ ὁποῖα εἶναι διαδεδομένα μόνο στὸ δικό τους κύκλο, ἔτσι, μὲ μεγαλύτερη μάλιστα μονιμότητα, δημιουργοῦνται καὶ διαδίδονται τὰ παρωνύμια τῶν κατοίκων ἑνὸς μικροῦ τόπου. Ἡ προσωπικὴ μὀρφωση ἢ ἡ κοινωνικὴ ἀνοδος ἑνὸς ἀτόμου δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἀφανίσῃ τὴν πηγαία διάθεση νὰ σκώψει ἢ νὰ χαρακτηρίσει μὲ τὴ μορφή παρωνυμίων συνανθρώπους του. Ἡ διεύρυνση τῆς μορφῆς μιᾶς κοινωνίας καὶ ἡ ἀλλαγὴ τρόπου καὶ συνθηκῶν ζωῆς εἶναι οἱ παράγοντες, πού περιορίζουν καὶ ἀναγκάζουν τὸ ἄτομο νὰ συγκρατεῖ τὴ διάθεσή του αὐτή.

Μὲ βάση μιὰ καταγραφή τῶν παρωνυμίων τῆς γενέτειράς μου καὶ στηριζομένη στὶς πληροφορίες, πού ἡ ἴδια ἀντλήσα ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες μου, χρησιμοποιώντας ἐπίσης καὶ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ὑπὸ ἀνάλογες ἐργασίες¹, πού ἔχουν γίνει στὸ θέμα αὐτό, καὶ ἀπὸ δικές μου γλωσσικὲς συλλογές, προσπαθῶ νὰ δώσω μιὰ ὀλοκληρωμένη μελέτη τῶν παρωνυμίων μιᾶς περιοχῆς. Πρόκειται γιὰ παρωνύμια ἀπὸ τὸ χωριὸ Ξεχώρι τῆς Ἐξω Μάνης, πού ἀριθμεῖ σήμερα 300 περίπου κατοίκους.

Εἶναι σκόπιμο ἀρχικὰ ν' ἀναφερθοῦν γενικὰ στοιχεῖα τοῦ χαρακτήρα καὶ

1. Σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. Δ. Βαγιακάκος, Ἐθνη 67 (1963-4), σ. 177.

τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ὥστε νὰ ἐξηγηθεῖ τόσο ὁ τρόπος γενέσεως τῶν παρωνυμίων, ὅσο καὶ ἡ εὐκολία, μὲ τὴν ὁποία δημιουργεῖται ἓνα παρωνύμιο καὶ ἐπικρατεῖ. Τὰ παλαιότερα ἰδίως χρόνια, πού ἡ ἀστυφιλία ἦταν μικρὴ καὶ τὸ χωριὸ ἦταν γεμάτο ζωῆ, οἱ ροῦγες καὶ τὰ καφενεῖα² ἦταν οἱ κατ' ἐξοχὴν τόποι δημιουργίας τῶν παρωνυμίων, τῆς παγιώσεως καὶ τῆς διαδόσεώς τους. Στούς τόπους αὐτούς, πού βρίσκονταν πάντοτε σὲ καίριες θέσεις, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ παρακολούθηση κάθε κινήσεως, οἱ χωρικοὶ συγκεντρώνονταν καὶ συζητοῦσαν τὰ μικρὰ ἢ τὰ μεγάλα προβλήματα τους, σχολίαζαν τὰ γεγονότα τῆς ἡμέρας, διηγόντουσαν παλιές ἱστορίες καὶ χωρατά, παραμῦθια καὶ καμιὰ φορὰ ἔλεγαν καὶ τραγούδια. Μέσα ἀπὸ τίς συζητήσεις αὐτὲς ξεπηδοῦσαν παλιὰ παρωνύμια ἀνθρώπων πού εἶχαν πεθάνει — καὶ πολλές φορές εἶχε λησμονηθεῖ καὶ τὸ ἐπώνυμό τους —, γεννιόντουσαν νέα γιὰ πρόσωπα πού συνήθως τὴ στιγμή ἐκείνη ἦταν ἀπόντα, καὶ γενικὰ στοὺς χώρους αὐτοὺς γινόταν ἡ μύηση τῶν νεωτέρων σ' ἓνα κομμάτι τῆς παραδόσεως τοῦ χωριοῦ τους. Παράλληλα στὶς συγκεντρώσεις αὐτὲς γινόταν αὐθόρμητα ἓνας ἀγώνας ἐπιδείξεως σατιρικοῦ πνεύματος καὶ πειράγματος, ἐδημιουργεῖτο δηλαδή κατάλληλο περιβάλλον γιὰ τὴ δημιουργία παρωνυμίων.

Σήμερα τὰ πράγματα ἔχουν σημαντικὰ ἀλλάξει, ἀφ' ἑνὸς γιατί καὶ ἡ Μάνη — ἴσως περισσότερο αὐτὴ λόγω δυσχερῶν συνθηκῶν διαβιώσεως — ἔχει ἀκολουθήσει τὴ μοίρα τῶν περισσοτέρων ἑλληνικῶν χωριῶν, τὴν ἐρήμωση, ἀφ' ἑτέρου γιατί καὶ σ' αὐτὴν ὁ πολιτισμὸς ἔχει φθάσει μὲ ὅλες τίς γνωστὲς του συνέπειες· ἡ εὐκολότερη ἐπικοινωνία μὲ τὰ ἀστικά κέντρα, ὁ ἠλεκτρισμὸς καὶ οἱ ἀνέσεις του, ἡ τηλεόραση, οἱ τεχνολογικὲς εὐκολίες στὶς ἀγροτικὲς ἀσχολίες ἔχουν ἐπιφέρει σημαντικὲς ἀλλαγές στὸν τρόπο ζωῆς τῶν κατοίκων. Οἱ ροῦγες ἐρήμωσαν, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἔθιμα ἔχουν ξεχαστεῖ, οἱ κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις ἔχουν λιγοστέψει καὶ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ τοπικοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος, ἰδιαίτερα τὸ λεξιλόγιο, ἔχει πολὺ ἀλλοιωθεῖ. Ἡ μορφή τῆς κοινωνίας ἔχει ἀλλάξει σημαντικά. Ἀρκετοὶ ἄνθρωποι ὅμως συνεχίζουν νὰ εἶναι γνωστοὶ μὲ τὰ παρωνύμιά τους καὶ πολλές φορές δημιουργοῦνται καινούργια παρωνύμια, φανερά ἐπηρεασμένα ἀπὸ τίς κοινωνικὲς ἀλλαγές. Τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα τῶν κατοίκων παραμένουν. Τὸ σκωπτικὸ πνεῦμα εἶναι χαρακτηριστικό. Ἡ ὀξεία παρατηρητικότητα σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ ἔξυπνη γλωσσοπλαστικὴ ἱκανότητα ἀπαντᾷ καὶ σήμερα σὲ ἀρκετοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ. Τὸ ὀξύθυμο τοῦ χαρακτήρα παραμένει ἰδιαίτερο γνώρισμα τῶν ἀνθρώπων τῆς περιοχῆς. Συχνὰ μικρὰ καθημερινὰ ἐπεισόδια γίνονται πηγὴ δημιουργίας παρωνυμίων. Ἰδιαίτερα παλαιότερα, πού καὶ μιὰ πέτρα γινόταν αἰτία

2. Ροῦγες εἶναι κεντρικὰ σημεῖα τοῦ χωριοῦ, ὅπου συχνάζουν καὶ συζητοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γυναῖκες. Τὸ καφενεῖο εἶναι ταυτοχρόνως καὶ καπηλειό.

διενέξεως, γεννιόντουσαν ἀρκετὰ παρωνύμια, φυσικά ὑβριστικά, ἀπὸ τὶς βρισιές πὺ ξεστόμιζαν οἱ ἀντίδικοι.

Ἐπίσης μέσα ἀπὸ τὶς διηγήσεις σχετικὰ μὲ τὴ γένεση κάποιου παλιοῦ παρωνυμίου διαφαίνεται ἡ ἀπλοϊκότητα τοῦ χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων μιᾶς περασμένης ἐποχῆς, πὺ ἀπομονωμένοι καὶ ξεχασμένοι στὴν πετρώδη γῆ τους ἀντιμετώπιζαν τὸν κόσμον μὲ μιὰ δική τους ἀπλοϊκὴ κοσμοθεωρία.

Ἐπιπλέον καὶ στὴν περιοχή αὐτή, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ κάθε ἄλλη μικρὴ κοινωνία, ὁ περιορισμένος κύκλος ἐπικοινωνίας, ἡ ἔλλειψη ποικιλίας ἐνδιαφερόντων καθὼς καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὅλοι εἶναι γνωστοὶ μεταξύ τους, σὲ συνδυασμὸ πολλὰς φορὲς μὲ κάποια στενότητα σκέψεως, ἔχουν ὡς συνέπεια μιὰ ἐντονη διάθεση σχολιασμοῦ, μεγαλοποιήσεως γεγονότων καὶ πράξεων ἀνθρώπων, ἓνα ἐντονο δηλαδὴ κουτσομπολιό, πράγμα πὺ εὐλόγα βοηθεῖ στὴ δημιουργία καὶ διάδοση τῶν παρωνυμίων.

Συχνὰ ὁ ἐμπνευστὴς τῶν παρωνυμίων παραμένει ἄγνωστος καὶ χρειάζεται κάποιο χρονικὸ διάστημα γιὰ νὰ διαδοθεῖ καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ τὸ παρωνύμιο, ἂν καὶ πολλὰς φορὲς εἶναι τόσο εὐστοχο, ὥστε ἡ ταχύτητα διαδόσεώς του εἶναι καταπληκτικὴ.

Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι καὶ τὸ ὅτι μερικὰ παρωνύμια διαδόθηκαν καὶ ἐπικράτησαν σ' ἓναν κύκλον ἀτόμων, τὰ ὅποια λόγω τοῦ ἐπιπέδου μορφώσεώς τους ἀγνοοῦν τὴν πραγματικὴ σημασία τῆς λέξεως πὺ χρησιμοποιοῦν ὡς παρωνύμιο. Πρόκειται συνήθως γιὰ κύρια ὀνόματα ἱστορικῶν, πολιτικῶν κ.λπ. προσώπων μὲ μεταφορικὴ σημασία, π.χ. βλ. τὰ παρωνύμια *Πολύβιος*, *Ἐρμῆς* κ.λπ. Ἐμπνευστὴς τέτοιων παρωνυμίων εἶναι μορφωμένα ἄτομα, πὺ αὐθόρμητα μέσα στὴ συζήτηση δίνουν αὐτοὺς τοὺς χαρακτηρισμοὺς γιὰ κάποιο πρόσωπο. Οἱ χωρικοὶ ἐντυπωσιάζονται, ἂν καὶ ἀγνοοῦν τὴν πραγματικὴ σημασία τῆς λέξεως, καὶ τὴν ἐπαναλαμβάνουν διαδίδοντας ἔτσι ἓνα νέο παρωνύμιο. Πολλὰς φορὲς ὅμως μιὰ τέτοια λέξη ἐπικρατεῖ ὡς παρωνύμιο ἐντελῶς παρεφθαρμένη σὲ σημεῖο πὺ ἡ ἐτυμολόγησή της νὰ εἶναι δύσκολη, ἂν ὄχι ἀδύνατη.

Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς παρωνυμίων δημιουργοῦνται καὶ γίνονται δεκτὰ ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον ἀμέσως καὶ ἐντελῶς φυσικά. Πρόκειται γιὰ τὰ παρωνύμια, πὺ εἶναι σχετικὰ μὲ κάποιο φυσικὸ ἐλάττωμα στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση ἢ στὴν ὀμιλία τοῦ ἀτόμου πὺ φέρει τὸ παρωνύμιο. Τὰ παρωνύμια αὐτῆς τῆς κατηγορίας τὶς περισσότερες φορὲς συνοδεύονται καὶ ἀπὸ τὸ βαφτιστικὸ ὄνομα τοῦ ἀτόμου ἢ σπανιότερα ἀπὸ τὸ ἐπώνυμό του, γιὰτὶ τὸ φυσικὸ ἐλάττωμα, πὺ χαρακτηρίζεται μὲ τὸ παρωνύμιο, μπορεῖ νὰ τὸ ἔχουν περισσότερα ἄτομα. Π.χ. τὰ παρωνύμια *Κουτσογιάννης*, *Κουτσοελένη*, ἢ *ζάμπα* ἢ *Μαρία* κ.λπ.

Μεγαλύτερη ἀφαιρετικὴ ἱκανότητα πνεύματος ἀπαιτοῦν τὰ παρωνύμια, πὺ χαρακτηρίζουν κάποια πνευματικὴ ἢ ἠθικὴ ἰδιότητα ἐνὸς ἀτόμου, ἂν καὶ πολλὰς φορὲς στὴ γένεση τοῦ παρωνυμίου δὲν παίζει καθοριστικὸ ρόλο ἀπλῶς

ή διάθεση κριτικής του χαρακτήρα ή της πράξεως ενός ατόμου αλλά και ή προσωπική εμπάθεια. Και ενώ στην περίπτωση αυτή ή δημιουργία του παρωνυμίου δέν στηρίζεται πάντοτε στην αντικειμενική κρίση, έντούτοις τὸ παρωνύμιο διαδίδεται και ἀποτελεῖ ἕνα χαρακτηρισμὸ κοινῆς ἀποδοχῆς ἀπὸ τὴν κοινωνία, στὴν ὁποία ζεῖ τὸ πρόσωπο πὸν τὸ φέρει.

Γενικὰ κάθε τι ἀξιοπερίεργο ἢ έντυπωσιακὸ σ' ἕνα ἄτομο εἶτε στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνισή του εἶτε στὴν ὀμιλία του εἶτε στὸ χαρακτήρα του και στὸν τρόπο ζωῆς του μπορεῖ νὰ γίνει αἰτία δημιουργίας ἀναλόγου παρωνυμίου.

Μερικὲς φορές, στὶς περιπτώσεις διακρίσεως προσώπων πὸν ἔχουν τὸ ἴδιο βαφτιστικὸ ὄνομα ἢ και ἐπώνυμο, ἢ χρησιμοποίηση τοῦ παρωνυμίου γίνεται γιὰ καθαρὰ πρακτικούς λόγους χωρὶς καμιά διάθεση σκωπτικὴ ἢ ἀπλῶς χαρακτηρισμοῦ. Συνήθως ὅμως ἢ διάκριση αὐτὴ γίνεται μὲ τὴν ἀναφορὰ τοῦ πατρωνύμου ἢ μητρωνύμου μαζί μὲ τὸ βαφτιστικὸ ὄνομα ἢ τὸ ἐπώνυμο. Πάντως, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ³, τὰ παρωνύμια κυρίως δημιουργήθηκαν ἐξ αἰτίας τοῦ σκωπτικοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ και λιγότερο γιὰ πρακτικούς λόγους, γιὰ διάκριση δηλαδὴ τῶν προσώπων πὸν ἔχουν τὸ ἴδιο ὄνομα.

Τὰ ἀνδρικὰ παρωνύμια εἶναι πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὰ γυναικεῖα. "Ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ⁴, αὐτὸ μᾶλλον ὀφείλεται στὸ ὅτι παλαιότερα ἢ συμμετοχὴ τῶν ἀνδρῶν στὴν κοινωνικὴ ζωὴ ἦταν ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ἀπὸ τῆς γυναίκας και συνεπῶς ὑπῆρχαν περισσότερα κίνητρα δημιουργίας ἀνδρικῶν παρωνυμίων.

Συνήθως τὰ παρωνύμια ἀναφέρονται σὲ πρόσωπα ἀπόντα. Ὑπάρχουν ὅμως περιπτώσεις, κατὰ τὶς ὁποῖες εὐθέως τὰ ἄτομα καλοῦνται μὲ τὰ παρωνύμια τους, ὅπως: 1) ὅταν τὸ παρωνύμιο ἔχει τόσο διαδοθεῖ, ὥστε και τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο, πὸν τὸ φέρει, τὸ θεωρεῖ ὡς στοιχεῖο τῆς «ταυτότητάς» του, ἰσοδύναμο μὲ τὸ βαφτιστικὸ του ὄνομα. Πρόκειται κυρίως γιὰ παρωνύμια, πὸν ἀναφέρονται σὲ ιδιότητες τοῦ ατόμου ὄχι κατακριτέες (πρβ. τὰ παρωνύμια *Γαλάνης*, *Γιωργέλης*). 2) "Ὅταν τὸ παρωνύμιο λέγεται ἐν βρασμῶ ψυχῆς σὲ μιὰ διένεξη. 3) Σὲ κατάσταση εὐθυμίας και μὲ σατιρικὴ διάθεση, ὁπότε ἢ ἀναφορὰ τοῦ παρωνυμίου ἀποτελεῖ συνηθισμένο πείραγμα, χωρὶς, πιθανῶς, συνέπειες παρεξηγήσεως.

"Ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ⁵, πολλὰ νεοελληνικὰ ἐπώνυμα προέρχονται ἀπὸ παρωνύμια. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρομε ἀπὸ τὴν περιοχὴ, πὸν ἐξετάζομε, τὰ σημερινὰ ἐπώνυμα *Φωτέας* και *Χατζέας*, τὰ ὁποῖα ἀρχικὰ ἦταν παρωνύμια.

3. Βλ. Δ. Οἰκονομίδη, Ἐπεραθίτικα Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τεῦχ. Α' σ. 32 και Π. Λορεντζάτου, Τὰ παρατσούκλια, Ἡμερολόγιον τῆς Μ. Ἑλλάδος (1922), σ. 111.

4. Βλ. Π. Λορεντζάτου, Συμβολὴ εἰς τὰ νεοελληνικὰ παρωνύμια, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον τ. 6, σ. 43.

5. Βλ. τὴν πρόσφατη ἔκδοση Μ. Τριανταφυλλίδη, Τὰ οἰκογενειακά-μας ὀνόματα, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 53.

Ἄς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι ἓνα παρωνύμιο μπορεῖ νὰ κληρονομηθεῖ καὶ στοὺς ἀπογόνους, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτοὶ δὲν τὸ δικαιολογοῦν⁶.

Ὅρισμένα παρωνύμια ἀποτελοῦν καθρέφτισμα κοινωνικῶν ἀντιλήψεων, ὅπως π. χ. τὸ παρωνύμιο *καυλοπαπαδιά*, ποὺ ἀποδόθηκε σὲ παπαδιά, ἢ ὁποία ἐξ αἰτίας τῆς ἐξωτερικῆς τῆς ἐμφάνισεως καὶ τοῦ τρόπου ζωῆς τῆς ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἠθικὴ τοῦ χωριοῦ τῆς. Τὸ παρωνύμιο *Σμυρνιά*, ποὺ ἀφορᾷ γυναίκα συκοφάντρια καὶ πονηρή, ἀπηχεῖ τὴ γνώμη τῶν χωρικῶν γιὰ τὸ χαρκτῆρα τῶν προσφύγων. Ἐπίσης τὸ παρωνύμιο *Συβολογράφος*, ἀποδιδόμενον σὲ ἀγράμματο ἄνθρωπο λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιθυμίας τοῦ πατέρα του νὰ σπουδάσει, ἐκφράζει τὸ κρυφὸ ὄνειρο τῶν χωρικῶν νὰ μορφώσουν τὰ παιδιὰ τους, ταλαιπωρημένοι οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὴ δύσκολη ζωὴ στὸ χωριό τους.

Τὰ παρωνύμια κυρίως ἀποδίδονται μὲ σκωπτικὴ διάθεση καὶ λίγα εἶναι αὐτά, ποὺ λέγονται ὡς κολακευτικά, ὅπως π.χ. τὰ παρωνύμια *Μορφοκάλλα*, *Μαυρούλα*, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ παρωνύμιο *Μαυροτσουκάλα*.

Εἶναι ἐπίσης γνωστὸ ὅτι ἡ συνήθεια ἀποδόσεως παρωνυμίων ἀπαντᾷ ὅχι μόνον στοὺς Νεοέλληνες, ἀλλὰ καὶ στοὺς Ἀρχαίους καὶ στοὺς Βυζαντινοὺς⁷.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴ γενικὴ ἐπισκόπηση τῶν παρωνυμίων θὰ ἀκολουθήσει ἡ γλωσσικὴ παρουσίασή τους πρῶτα λεξιλογικὰ καὶ ὕστερα σημασιολογικὰ.

Α. Λεξιλογικὴ ἐξέταση

1. Λέξεις τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς ὡς παρωνύμια:

Ἄβγουλοῦ, Ἄγρίμης, Ἄγροτικό, Ἄδερφάκι, Ἄλεποῦ, Ἄρκουδα — Βάγιας (ἀπὸ τὸ φυτό βάγια = δάφνη), Βασιλιάς, Βασιλιάς τῶν ὀρέων (τίτλος μυθιστορήματος τοῦ Edmond About), Βενιαμίν, Βλογιοκομμένη — Γαλάνης, Γαμπρός, Γενάτος — Δάσκαλος, Δοντάς, Δροσιὰ — Ἐβραῖος — Θεὸς — Ἰσουίτης — (παραφθορὰ τοῦ Ἰησουίτης) Καβαλίνα, Καθηγητής, Καλογερέας, Καμπουράκης, Καναρίνης, Καντάρας (ἀπὸ τὸ καντάρι), Καπετάνιος, Καρούμπας (ἀπὸ τὴ λ. καρούμπα = καρούμπαλο), Καρύδης (ἀπὸ τὸ καρύδι τοῦ λαιμοῦ [μῆλο τοῦ Ἀδάμ]), Κασσιδιάρης, Κεφαλάρης, Κιτρινέας, Κολλιέας (ἀπὸ τὸ ρῆμα κολλῶ), Κολοβός, Κολοβούλης (ὑποκορ. τοῦ προηγούμενου), Κονιδιάρη, Κοντοστουμπης — Μανάρης (ἀπὸ τὸ μανάρι = ἀρνὶ σιτευτό), Μανίκος (ἀπὸ τὸ μανίκι), Μαῦρος, Μαυρούλα, Μέλισσας, Μουστακαλής, Μπατζάκας (ἀπὸ τὸ μπατζάκι), Μπέης, Μπουλούκω, Μπούφος — Νερουλός, Νομάρχης — Ξυ-

6. Βλ. Ἐ μ μ. Κ ρ ι α ρ ᾶ, Συμβολὴ εἰς τὰ Νεοελληνικὰ παρωνύμια, Ἀθηνᾶ 44 (1932), σ. 176.

7. Βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ ῆ, Βυζαντινὰ τινα παρωνύμια, ΕΕΦΣΠΑ 4 (1953-4), σ. 60.

λάκριας, Ξύστρας — Παπαμπέκρος, Παπαστούκας, Παπής, Παρθένα, Πορτογύρα — Ραγιάς, Ρασούλης (ἀπὸ τὸ ρασούλι ὑποκορ. τῆς λ. ράσο), Ρήγας — Σαλαμάδος (ἴσως ἀπὸ τὴ σαλαμάντρα), Σειρήνα, Σκατέας, Σμυρνιά, Σπίνος, Σπληνιάρης, Στεροφάρα, Σφουγγαράκι — Ταγάρας, Ταλαράς, Τζαναμπέτης (ἀπὸ τουρκ. cenabet), Τζερεμές (ἀπὸ τουρκ. cereme), Τοῦρκος, Τράγος, Τρακατρούκα, Τραχανάς, Τσάκαλος, Τσακάλω, Τσάμης, Τσέλιγκας — Φαρμακέας, Φλόγας, Φουρτούνας — Χαλαζιάρης (ἀπὸ τὴν ἀσθένεια χάλαζα), Χαλκιάς, Χελωνιάρης (ἀπὸ τὴν ἀσθένεια χελώνι), Χωροφύλακας — Ψειρής, Ψιλικατζής.

2. Λέξεις ιδιοματικές⁸ ὡς παρωνύμια

Ἄλεποπιάστης, Ἄναγκεμένη (μετοχή τοῦ ἀναγκεύομαι = προσβάλλομαι ἀπὸ σοβαρὴ ἀρρώστια)⁹, Ἄντζουλοῦ (αὐτὴ πού ἔχει μεγάλα πόδια [ἀντζία])¹⁰, Ἄποσκιαδερός¹¹ — Γερο-καρδάσης (τουρκ. kardes· ἡ λέξη δὲν ἀνήκει στὸ τοπικὸ ἰδίωμα), Γούβης (= τὸ πουλι βύας, ὁ βυζαντινὸς βούβης), Γουμενέας (ἀπὸ τὴ λ. ἠγούμενος), Γούστρακας (= μεγάλη σαύρα), Γυαλιάς (κοιν. γυαλάκιας), Γυφτακόμισμα (γύφτος + ἀκόμισμα, μεταφ. ὁ ἄσχημος) — Διακομιάρης (ιδιοματικὴ σὲ πολλὰ μέρη), Δίκολος — Ζάμπα (σλαβ. zamba = φρόνος ὁ κοινός), Ζορμπάς (= παλιάνθρωπος, ἀπὸ τουρκ. zorba) — Θεούρης (ἀπὸ τὴ λ. θεούρι¹³ πού χρησιμοποιεῖται χλευαστικὰ γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Μέσα Μάνης) — Καβαλλιάς (αὐτὸς πού ἔχει μεγάλη ἐρωτικὴ δράση, ἀπὸ τὸ ρ. καβαλλῶ), Καλόγερας (κοιν. καλόγερος), Καμούγερας (ἓνα ἀγριόχορτο στὸ τοπικὸ ἰδίωμα), Καμπάρης (= ἀγροῖκος, χοντροκομμένος· ἀπὸ τὸ καμπάς, τὸ ὁποῖο προῆλθε ἀπὸ τὸ τουρκ. kaba), Καπουλιάρης (= κμπούρης), Καπουτσωμένη (μετοχή τοῦ ρ. καπουτσίνομαι = ἐρεθίζομαι, εἶμαι ἕτοιμος γιὰ καβγά), Καρδιάρης (= αὐτὸς πού ὑποφέρει ἀπὸ καρδιά, ἀσθενικός), Καρλάφτης (= αὐτὸς πού ἔχει πλατιὰ καὶ μεγάλα ἀφτιά), Κατσαπλιάς (= ὁ ἀντάρτης), Κατσικομόνουχο, Κατσούλι (= γατούλι)¹³, Καυλοπαπαδία, Κιτρινομηλιά (μὲ μεταφ. σημασία ὁ ἀσθενικός), Κιτρινομπέκω (συνώνυμο μὲ τὸ προηγούμενο), Κλακανίκος (ἀπὸ ρ. κλακανῶ = καταπίνω λαίμαργα· μᾶλλον πρόκειται γιὰ ὄνο-

8. Οἱ λέξεις τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀνήκουν κυρίως στὸ τοπικὸ ἰδίωμα. Διευκρινίζεται, ὅτι ἡ ἐτυμολόγησις ὀρισμένων παρωνυμίων γίνεται γιὰ ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ τῆς σημασίας τους.

9. Βλ. I. A. (Ἱστορικὸν Λεξικὸν Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν) s.v. ἀναγκεύω.

10. Αὐτόθι s.v. ἀντζί.

11. Αὐτόθι σ.β. ἀποσκιαδερός.

12. Γιὰ τὴ λ. θεούρι βλ. Σωκρ. Κουγέα, Νικήτα Νηφάκη Μανιάτικα ἱστορικὰ στιχουργήματα, Ἀθῆναι 1964, σ. 54.

13. Βλ. I. A. s.v. γατούλι.

ματοποιία), Κλειδιάρης (ἀπὸ τὸ κλειδί — κλείδωση, ἄρθρωση), Κλίτσικας (= ξύλο ποῦ χρησιμοποιεῖται στὸ ὁμώνυμο παιχνίδι, πιὸ γνωστὸ ὡς ξυλίκι), Κλωσσοῦ (κοιν. κλώσσα), Κογκορέας (ἀπὸ τῆ λ. κογκόρα = ἡ στρογγυλὴ πέτρα τοῦ γιालοῦ), Κωλομούτσης (σύνθ. κῶλος + μούτρο), Κομματᾶς (ἀπὸ τῆ λ. κομμάτι), Κομπορόζος (= αὐτὸς ποῦ καυχιέται, κάνει τὸν σπουδαῖο), Κοντόσα (ἀπὸ τὸ ἐπίθ. κοντός), Κοπρομήλας (βρισιά), Κοπροσκούληκας (κοπριά + σκούληκας), Κορακολαίμης, Κορδονούρης (κορδόνω + οὐρά, αὐτὸς ποῦ τεντώνει τὸ κορμί του ἀπὸ ἐγωϊσμό), Κοροσιός (ἔτσι λέγεται τὸ βόδι ποῦ ἔχει σημάδι στὸ πρόσωπο, ἀπὸ τῆ λ. κορώνα), Κουζουλός (ἡ λ. ἰδιωματικὴ καὶ σὲ ἄλλα μέρη)¹⁴, Κουκού (= τὸ ἀβάφτιστο κορίτσι), Κούρος (= ὁ πετεινός), Κουρούτα (= τὸ πρόβατο ποῦ ἔχει κέρατα), Κουρτσουλιάνος (= ὁ κορυδαλλός, ἀπὸ τῆ λ. κουρτσούλι = ἐξόγκωμα, λοφίο), Κουτσούνης¹⁵ (= μικρόσωμος ἄνθρωπος), Κοφοκόλης, Κοφοχείλα — Λαμάσα (= μεγάλόσωμη καὶ δυνατὴ γυναίκα), Λάμνα (κοιν. Λάμια)¹⁶, Λανάρω, ἡ (ἀπὸ τῆ λ. λανάρι), Λασποβεδούρα, Λιγδοπατσαβούρα, Λούμπας (= λαίμαργος) — Ματουλᾶς (ἀπὸ τῆ λ. ματούλα, μεγεθ. τῆς λ. μάτι), Μασαγκᾶς (= ἀπατεώνας· μᾶλλον ἀπὸ τὸ ἰταλ. *mazzengas* = ἀπάτη), Μαυροτσουκάλα, Μαχαιρίτσας (ἀπὸ τῆ λ. μαχαιρίτσα, ὑποκορ. τῆς λ. μαχαίρα), Μέκος (= τράγος χωρὶς κέρατα), Μεϊχτενές (μᾶλλον μεϊτενές = εἶδος ἐνδύματος), Μελίσσης (ὄνομα βοδιοῦ μὲ καστανὸ χρῶμα), Μονάρχιδος, Μορφοκάλλα (ὄμορφος + κάλλος), Μουγγούτας (= μουγγός), Μουλαρομούρης, Μουνούχαρος (ἀπὸ τὸ ρ. μουνουχάω = εὐνουχίζω), Μουσκλῆς (ἀπὸ τὸ ρ. μουσκλιάζω = σκυθρωπιάζω ἀπὸ δυσαρέσκεια, τὸ ὁποῖο ἀπαντᾷ καὶ ὡς μουσκλώνω)¹⁷, Μουσμύλης (= λιγομίλητος καὶ ὀκνηρὸς), Μουστάκω (θηλ. τοῦ κοινοῦ ἐπίθ. μουστάκας), Μπακᾶς (ἀπὸ τῆ λ. μπάκα = κοιλιά), Μπαλαμπάνης (ἀπὸ σλαβ. *balaban* = ὁ χοντρός), Μπαλοκόλης (ἀσυνθετ. ἀπὸ θέμα τοῦ ρ. μπαλώνω), Μπασούρης (ὄνομα βοδιοῦ ποῦ ἔχει κηλίδα ἄλλου χρώματος στὸ πρόσωπο), Μπλαφουσκιάρα (= γυναίκα παχειὰ ἀλλὰ ἀσθενική), Μπλιεμπλιές (= ὁ ψευδός, προφανῶς πρόκειται γιὰ ὀνοματοποιία), Μπολοθούρα (= πορτογύρα καὶ κουτσομπόλα· σύνθ. ἀπὸ θέμα τοῦ ρ. μπο-

14. Βλ. Ν. Ἀνδριώτη, Ἑτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ, Λεξικογραφικὸν Δελτίον 3 (1941), σ. 62.

15. Γιὰ τῆ λ. κουτσούνα βλ. Στ. Μάνεση, Λεξικογραφικὸν Δελτίον 10 (1964-65), σ. 121 σημ. 6.

16. Βλ. γιὰ τῆ λ. D. J. Georgacas, Greek and other terms for «Tapeworm» and «Ravenous hunger». Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Μ. Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 506.

17. Ὁ Γ. Πάγκαλος, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, τ. Γ' (Ἀθήναι 1961), σ. 123, ἐτυμολογεῖ ἀπὸ τὸ ἰταλ. *muscolo* = μῦς > μουσκ'λο.

λεύω¹⁸), Μπουζαντέρα (= παχειά γυναίκα), Μπουζής (ἀπὸ τὸ μπουζὶ = γουρούνι), Μπουζουκλής (= πρόσχαρος, γλετζές), Μπουκάλω (ἀπὸ τὸ μπουκάλω = μεταφορικὰ ἢ μύτη), Μπουλαχάνα (= λαίμαργη), Μυξής (κοιν. μυξιάρης) — Νταλιάνα (= λυγερή, ἀπὸ τὸ ἰταλ. *taglia* = ἀνάστημα, μέση), Ντάντος (= ἀπότομος στὴν ὀμιλία καὶ τοὺς τρόπους· ἀπὸ τὸ τουρκ. *tat* = τραυλός), Ντουρής (ἀπὸ ρ. ντουράω = τρέχω μὲ ὄρμη). — Εξζώνατος (στερητικὸ ξε- καὶ ζώνη), Ευλαρένια, Ευλομαγγάνα — Πάλαθρος (ἀπὸ τὴ λ. παλαθροῖ = τὸ παχὺ ζῶο), Παοδάλης (κοιν. παοδαλός), Παστοῦ (ἀπὸ τὴ λ. παστό = χοιρινὸ λίπος), Πατοξυλὰς (μεταφ. = ὁ ψηλὸς· ἀπὸ τὸ κοιν. πατόξυλο), Πατουχαροῦ (ἀπὸ τὴ λ. πατούχα = πατούσα), Πικούνης (ἀπὸ τὸ πικούνι = ἐργαλεῖο κτίστη), Πιογιονοῦ (πιογιόνι < πριόνι), Πισπιρίγκος (ἓνα μικρὸ πουλὶ στὸ τοπικὸ ἰδίωμα), Πούργαλης (ἀπὸ τὴ λ. πούργι, τὸ = τὸ καλάθι), Πρηστούρης (ἀπὸ τὴ λ. πρηστούρα = ἡ μεγάλη κοιλιά· ἀπὸ τὸ ρ. πρήζω) — Ρεντής (ἀπὸ τὴ λ. ρέντα = μακρόστενο κομμάτι χωραφιοῦ) — Σαλιάς (κοιν. σαλιάρης), Σερνικόγιατρος, Σκατοκουβαριάστης (= τὸ ἔντομο ἀτευχῆς ὁ ἱερός), Σκουρούχης (ἀπὸ τὴ λ. σκουρούχι = εἶδος σύκου ποὺ ζαρώνει, ὅταν λιάζεται), Σκυλάφτης, Σκυλοπινάκα (σκύλος + πινάκα = πήλινο βαθὺ πιάτο), Σπασούλης (= αὐτὸς ποὺ πάσχει ἀπὸ κήλη), Σπετσοῦ (ἀπὸ τὴ λ. σπέτσα = ἡ κόκκινη πιπεριά), Στανίτης (ἀπὸ τὴ λ. στάνη), Στενοχιάρα (= ἀσθενική, ἀπὸ λ. *ἀσθενοσιάρης → στενοχιάρης), Στομάς θηλ. -οῦ (κοιν. στοματὰς) — Τζάρα (= τὸ πιθάρι ἀπὸ τὸ ἰταλ. *giara*), Τουμπανοπόδα (= αὐτὴ ποὺ ἔχει χοντρὰ πόδια) Τραμπαλιάρης (ἀπὸ τὴ λ. τραμπάλα καὶ ρ. τραμπαλιάζω) Τρογκαριάρης (ἀπὸ τὸ τρογκάρι = εἶδος κουνουνοῦ προβάτων), Τρούπας ἢ Τρουπίσκαρης (ἀπὸ τὴ λ. τρούπα κοιν. τρύπα), Τσερατσούνικος (εἶδος ἀγριόχορτου), Τσουλής (ἀπὸ τὴ λ. τσουλία = κοιν. ἡ κοιλιά), Τσουρίτσης (= ὁ κύριος, ἀπὸ τὴ λ. κυρίτσης → τσουρίτσης (τσιτακισμὸς)) — Φατσόλος (ἀπὸ τὴ λ. φακιόλι → φατσόλι (τσιτακισμὸς)), Φεγγαράτη, Φονίσκαρης (= φονιάς), — Χαμηλοθώρα (κοιν. χαμηλοβλεπούσα), Χαφταλεύρης (συνθ. ρ. χάφτω + ἀλεύρι), Χαχόλος (= ρῶσος, μεταφ. μεγάλωσμος, ἄχαρος, ἀνόητος), Χειλάμπαρης (κοιν. χειλάς), Χιούτης (ἀπὸ τὴ λ. χιούτη, ἢ = κοιν. ἡ χαιτή), Χούσιος (ἀπὸ ρ. χουσιανίζω = ἀναπνέω θυμωμένα), Χωματοφάος (= πλεονέκτης ἀπὸ τὴ λ. χῶμα καὶ τὸ θέμα τοῦ ἄορ. τοῦ ρ. τρώγω) — Ψειροκουρής (= ἐγωῖστής, ψωροῦπερήφανος).

18. Γιά τὴ λ. μπολιάρης βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, 'Ἐπετηρὶς τῆς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 3, σ. 333.

3. Παρωνύμια προερχόμενα ἀπὸ βαφτιστικά ὀνόματα καὶ ἐπώνυμα

Βαγγέλακας (βαφτ.), *Βαθίλης* (βαφτ. *Βασίλης* παρεφθ.), *Βασίλαρος* (βαφτ.), *Γάβριλας* (βαφτ.), *Γαλέας* (ἐπ. *Γαληνέας* παρεφθ.), *Γιαγῆ* (βαφτ. *Παρασκευῆ* παρεφθ.), *Γιαλούσαινα*, *Γιαννιέας* (βαφτ.), *Γιωργαράς* (βαφτ.), *Γιώργαρος* (βαφτ.), *Γιωργέλης* (βαφτ.), *Γκρέτα* (ὄν. ἠθοποιοῦ), *Γύπαρης* (ἐπ.), *Γῶγος* (βαφτ. *Γιῶργος* παρεφθ.) — *Δράμαλης* — *Ἐρομῆς* — *Θωμανῆς* (βαφτ.), *Καραμπίνης* (ἐπ.), *Καραφωτιάς* (ὄν. ἀρμκτωλοῦ), *Κατερινάκα* (βαφτ.), *Κίτσος* (βαφτ.), *Κλαθῆς* (βαφτ. *Κλεάνθης* παρεφθ.), *Κολοβίστος* (ἐπ. *Κολοβιστέας*), *Κοντούλης* (ἐπ. *Κονδύλης* παρεφθ.), *Κοσονάκος* (ἐπ.), *Κύριακας* (βαφτ.) — *Λάλης* (βαφτ.), *Λεόνη* (βαφτ.), *Λιακούνης* (βαφτ. Ἡλίας), *Λιούνης* (βαφτ.), *Λύγκος* (ὄν. ληστῆ) — *Μανίνος* (βαφτ. *Μίμης* παρεφθ.), *Μαντζαβίνος* (ἐπ.), *Μάρκος* (βαφτ.) *Μητσαρέας* (βαφτ.), *Μήτσαρης* (βαφτ.), *Μητσέας* (βαφτ.), *Μιχάλαρος* (βαφτ.), *Μοσκιός* (ἐπ.), *Μουντρέας* (ἐπ.), *Μπιτσικόκος* (ὄν. φιγούρας τοῦ Θεάτρου Σκιῶν), *Μπιτσικοκέας* (ὅπως τὸ προηγούμενο) — *Νικαράς* (βαφτ.), *Νταβέλης* (ὄν. ληστῆ), *Ντινάρα* (βαφτ.), *Ντοφαλῆς* (ἐπ.) — *Πέτρακας* (βαφτ.), *Πλιερέας* (βαφτ. *Πιέρρος*), *Πολύβιος* (ὄν. ἱστορικοῦ), *Ποτακέας* (βαφτ.), *Ποταρέας* (βαφτ.) — *Σταύρακας* (βαφτ.), *Σταυριανός* (βαφτ.) — *Ταρανῆ* (βαφτ. *Στασινῆ* παρεφθ.), *Ταρζάν* (ὄν. ἥρωα παιδικοῦ ἀναγνώσματος), *Τιτόλας* ἢ *Τιτολῆς* (βαφτ. *Νικόλας* - *Νικολῆς* παρεφθ.), — *Φωτούλης* (βαφτ.) — *Χαλιμάς* (ἀπὸ τὸ *Χαλιμά* ὄν. ἥρωίδας τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ «Χίλιες καὶ μία νύχτες»), *Χαραλάμπης* (βαφτ.), *Χοτανίνος* (ἐπ.), *Χρίστακας* (βαφτ.).

4. Παρωνύμια προερχόμενα ἀπὸ τοπωνύμια

Κάγκος ἢ *Καγκέας* (τοπων. *Κάγκια*), *Πετροβουνιώτης* (χωριὸν *Πετροβούνη*), *Πραστιιώτης* (χωριὸν *Πραστίο*), *Ραβούντζια* (τοπων. τοῦ *Ταυγέτου*), *Σοχιώτης* (χωριὸν *Σοχά*), *Τσιοίβας* (ἀπὸ τὸ *Τσιοίγο* μὲ παραφθορά).

Τὰ παρωνύμια ποὺ εἶναι κύρια ὀνόματα (κατηγορίες 3 καὶ 4) μποροῦν μορφολογικὰ νὰ διακριθοῦν:

α) Σ' αὐτὰ ποὺ παραμένουν ἀναλλοίωτα ἢ παίρνουν ἀπλῶς τὴν κατάληξιν τῶν κοινῶν ἐθνικῶν οὐσιαστικῶν -ιώτης, ὅταν πρόκειται γιὰ παρωνύμια ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοπωνύμια.

β) Σ' αὐτὰ ποὺ εἶναι σύνθετα:

Κλεφτονικόλας, *Κολοχορίστος*, *Κοντοκατερινιώ*, *Κοντοπέτρος*, *Κουτσαντώνης*, *Κουτσογιάννης*, *Κουτσοελένη*, *Κουτσοέλλη*, *Κουτσολιάς*, *Μαστρογιάννης*, *Παπαμάκος*, *Παπαμιαούλης*, *Σουφροκανέλα*, (σούφρα = ζαρωματιά)

γ) Σ' αὐτὰ πού παίρνουν τήν κατάληξη -έας¹⁹.

Γιαννιέας, Καγκέας, Μητσαρέας, Μητσέας, Μπιτσικοκέας, Ποτακέας, Ποταρέας.

δ) Σ' αὐτὰ πού εἶναι παρεφθαρμένα φωνητικά καί μορφολογικά:

Βαθίλης, Γαλέας, Γιαγή, Γῶγος, Κλαθής, Λάλης, Μανίνος, Ταρανή, Τιτόλας, Τιτολής.

ε) Σ' αὐτὰ πού εἶναι μεγεθυντικά ἢ ὑποκοριστικά:

I) Μεγεθυντικά:

Βαγγέλακας, Βασίλαρος, Γάβριλας (καταλ. -ας μέ ἀναβιβασμό τοῦ τόνου), Κύριακας (ὅπως τὸ προηγούμενο), Μητσαρέας (καταλ. -άρα + -έας), Μήτσαρης (καταλ. -αρης)²⁰ Μιχάλαρος, Νικαράς, Ντινάρα, Πέτρακας (καταλ. -ακας), Ποταρέας (καταλ. -αρα + -έας), Σταύρακας, Χοτανίνος (ἔπων. Χοτανινέας καταλ. -ος μέ ἀναβιβασμό τοῦ τόνου), Χορίστακας.

II) Ὑποκοριστικά:

Γιωργέλης (καταλ. -ελης), Θωμανής, Διακούνης (Λιάς, Λιάκος + καταλ. -ούνης), Λιούνης (Λιάς + -ούνης), Ποτακέας (Πότης + -άκης + -έας), Φωτούλης (Φώτης + -ούλης).

5. Παρωνύμια πού εἶναι λέξεις φτιαχτές ἢ λέξεις τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς παραποιημένες φωνητικά ἢ μορφολογικά.

Ἄρεφός (ἀδελφός), Γιαδέας (ἀπὸ τῆ φράση «για δές»), Γουγούνι (γουρούνι παρεφθ.), Ζαρόλης (ἀπὸ τῆ ζάρα), Μαμούτης (ἴσως ἀπὸ τὸ τουρκ. mama = φαγητό), Μοντρέλος (λ. φτιαχτή), Μούγαρης (ἀπὸ τὸ κοινὸ μήγαρις), Μπάμπουλος (παραφθορὰ τοῦ διάβολος), Μπρόνης (λ. φτιαχτή), Σμπαρῶν (παραφθορὰ τοῦ «παρών»), Συβολογράφος, Τσαοράϊτ (λ. φτιαχτή ἴσως παραφθορὰ τοῦ that's all right), Φρουφρούνι (λ. φτιαχτή).

Ἐπίσης ὡς παρωνύμια χρησιμοποιοῦνται καὶ ξένες λέξεις ἀμετάβλητες: Κολονέλος (ἰταλ. colonello), Σεινός (ἰταλ. signore).

Γενικὰ παρατηροῦμε ὅτι ἀπὸ τίς λέξεις, πού λέγονται ὡς παρωνύμια,

19. Ἡ κατάληξη -έας στὰ ἐπώνυμα ἐπιχωριάζει, ὅπως εἶναι γνωστό, στὴν Ἑξω Μάνη. Ἀκόμη καὶ τὰ λίγα ἐπώνυμα, πού δὲν καταλήγουν σὲ -έας, στὴν καθημερινή χρῆση τους ἔχουν προσαρμοστεῖ στὴν κατάληξη αὐτή. Π.χ. Φιλιππίδης-Φιλιππέας, Μαυρουλίδης-Μαυρολιέας, Κουλουμβάκης-Κουλουμπέας.

20. Γιὰ τὴν κατάληξη -αρης βλ. Κ. Μ η ν ᾱ, Ἡ μορφολογία τῆς μεγεθύνσεως στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, Γιάννενα 1978, σ. 188.

Άλλες μένουν ἀμετάβλητες μορφολογικά καὶ ἄλλες γίνονται ἀρσενικοῦ ἢ θηλυκοῦ γένους μὲ τὶς ἀνάλογες καταλήξεις.

B. Σημασιολογικὴ ἐξέταση

Σημασιολογικὰ τὰ παρωνύμια²¹ μποροῦμε νὰ τὰ διακρίνομε στὶς ἐξῆς κατηγορίες:

1. Αὐτὰ ποὺ σκώπτουν ἢ χαρακτηρίζουν μιὰ σωματικὴ ιδιότητα.
2. Αὐτὰ ποὺ ἀναφέρονται σὲ πνευματικὴ ἢ ἠθικὴ ιδιότητα.
3. Ὅσα ἀναφέρονται στὸν τρόπο ὁμιλίας ἑνὸς ἀτόμου ἢ σὲ χαρακτηριστικὲς λέξεις ποὺ εἶπε κάποτε.
4. Αὐτὰ ποὺ χαρακτηρίζουν τὸν τρόπο ζωῆς (ἐπάγγελμα, συνήθειες) ἢ σκώπτουν κάποιο συγκεκριμένο περιστατικὸ τοῦ βίου ἑνὸς ἀτόμου.

Καὶ στὶς τέσσερες αὐτὲς κατηγορίες τὰ παρωνύμια μποροῦν νὰ δηλωθοῦν: α) μὲ τὸ βαφτιστικὸ ὄνομα ἢ τὸ ἐπώνυμο τοῦ ἰδίου ἢ ἄλλου προσώπου μὲ φωνητικὲς-μορφολογικὲς μεταβολές ἢ ὄχι, β) μεταφορικὰ μὲ ἓνα ζῶο, γ) μεταφορικὰ μὲ ἓνα πράγμα καὶ δ) μὲ μιὰ ὁποιαδήποτε λέξη (φράση, μετοχή, ἐπίθετο κ.λπ.) κοινὴ ἢ ιδιωματικὴ ἢ καὶ φτιαχτή.

Σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω διάκριση ἀκολουθεῖ ἡ σημασιολογικὴ κατάταξη ὅλων τῶν παρωνυμίων τῆ περιοχῆς ποὺ ἐξετάζομε, τὰ ὁποῖα κατατάχθηκαν προηγουμένως λεξιλογικὰ. Μέσα σὲ παρένθεση ἀποδίδεται φωνητικὰ τὸ παρωνύμιο, ὅταν ὑπάρχει κάποια ιδιομορφία.

I. Σωματικὲς ιδιότητες καὶ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά.

Ἀναγκεμένη (ἀνατζεμένη): γυναίκα καχεκτικὴ καὶ ἀσθενικὴ.

Ἀντζουλοῦ (Ἀτζουλοῦ): γυναίκα μὲ χοντρὲς γάμπες²².

Ἀρκούδα: γυναίκα σωματώδης καὶ δυνατὴ²³.

Βαγγέλακας (Βατζέλακας): ἄντρας σωματώδης ὀνομαζόμενος *Βαγγέλης*.

Βασίλαρος: ἄντρας σωματώδης ὀνομαζόμενος *Βασίλης*.

Βλογιοκομμένη: γυναίκα μὲ οὐλὲς στὸ πρόσωπο ἀπὸ τὴν ἀρρώστια εὐλογιά.

Γάβριλας: ἄντρας σωματώδης ὀνομαζόμενος *Γαβρίλης*.

21. Σχετικὰ μὲ τὶς συνηθισμένες σημασιολογικὲς διακρίσεις τῶν παρωνυμίων βλ. P. K r e t s c h m e r, Der heutige lesbische Dialekt, Wien 1905, σ. 384-400, Π. Λορεντζᾶτο, ἔνθ' ἄν. (σημ. 3), σ. 44 καὶ Σ. Κυριακίδη, Μεγάλῃ Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ., τ. 19, σ. 751.

22. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο καὶ σ' ἄλλες περιοχὲς τῆς Μάνης.

23. Ἀνάλογο βυζαντινὸ παρωνύμιο Ἀρκουδάκος, ποὺ δηλώνει ὅμως ἄνθρωπο λαίμαργο βλ. Φ. Κυριακίδη, ἔνθ' ἄν. (σημ. 7), σ. 79.

Γαλάνης: άντρας με γαλανά μάτια.

Γενάτος: άντρας με μακριά μαλλιά και γενειάδα.

Γιωργαράς: άντρας σωματώδης και δυνατός ονομαζόμενος *Γιώργος*.

Γιώργαρος: συνώνυμο με τὸ προηγούμενο.

Γκρέτα: γυναίκα πού για τήν όμορφιά της τής έμεινε ως παρωνύμιο τὸ όνομα γνωστής ήθοποιού (Γκρέτα Γκάρμπο).

Γούστρακας: άντρας με χλωμή έπιδερμίδα σαν τόν γούστρακα (είδος σαύρας).

Γυαλιάς: άντρας πού από παιδί φοροῦσε μυωπικά γυαλιά.

*Γυφτακόνισμα*²⁴: γυναίκα πολὺ μελαχροινή και άσχημη.

*Δίκολος*²⁵: άντρας κοντός και παχύς ιδίως στα όπίσθια.

Δοντάς: άντρας με μεγάλα και προεξέχοντα δόντια.

Έρμηής: άντρας με κομμένο από άτύχημα τὸ ένα χέρι του. Τόν παρομοίασαν με τὸ άγαλμα του Έρμη του Πραξιτέλους.

*Ζάμπα*²⁶: γυναίκα με μεγάλη κοιλιά και αδύνατα πόδια σαν τή ζάμπα (είδος βατράχου).

Ζαρόλης: άντρας πού από μικρός ήταν αδύνατος και καχεκτικός.

Θωμανής: μικρόσωμος άντρας ονομαζόμενος *Θωμάς*.

Καβαλίνα: γυναίκα πολὺ μελαχροινή.

Καμούγερας: άντρας πού, επειδή ήταν ψηλός και αδύνατος, τόν παρομοίασαν με τὸ όμώνυμο άγριόχορτο.

Καμπάρης: μεγαλόσωμος άντρας και χοντροκομμένος.

Καμπουράκης: άντρας πού από νεαρή ήλικία ειχε καμπούρα. Συνώνυμο *Καπουλιάρης*.

Καρδιάρης: άντρας καχεκτικός και άσθενικός.

Καρλάφτης: άντρας με πολὺ μεγάλα άφτιά.

Καρούμπας: άντρας με μεγάλο κεφάλι.

*Καρούδης*²⁷: άντρας με έξογκωμένο τὸ μήλο του 'Αδάμ.

*Κασσιδιάρης*²⁸: κατά τήν παιδική του ήλικία του έπεσαν τὰ μαλλιά από κασσίδα.

24. Τὸ ίδιο παρωνύμιο υπάρχει και στην περιοχή Γυθείου.

25. 'Η λέξη, κυρίως στη φράση «δίκολο πινάκι» χρησιμοποιείται, σύμφωνα με τὸ άρχείο του I. A., στην Πελοπόννησο, 'Αρτάκη Εύβοίας, Αιτωλία, Αίγινα, Μύκονο και δηλώνει τὸ δίβουλο και διπρόσωπο άνθρωπο. 'Επίσης με τή σημασία αυτή αναφέρεται και από τὸ Ν. Πολίτη, Παροιμίες, Δ, σ. 451. Τὸ παρωνύμιο όμως πού καταγράφουμε από τὸ Βεχώρι δέν έχει αυτή τή σημασία.

26. Τὸ ίδιο παρωνύμιο άπαντὰ και σ' άλλες περιοχές της Μάνης.

27. 'Ανάλογο παρωνύμιο *Καρυδολαίμης* από τή Μυρσίνη Λακωνίας.

28. Τὸ παρωνύμιο άπαντὰ στην 'Ηπειρο και στη Ζάκυνθο. 'Ανάλογο παρωνύμιο είναι τὸ *Κασσιδής* από πολλές περιοχές' επίσης ή λ. *Κασσιδιάρης* άπαντὰ και ως επώνυμο.

Κατερινάκα: γυναίκα μεγαλόσωμη ονομαζόμενη *Κατερίνα*.

Κατσικομούνουχο: άντρας πολύ αδύνατος που είχε τὸ ἐπώνυμο *Κατσικέας*.

Κατσούλι: άντρας μικρόσωμος καὶ καχεκτικός.

Κιτρινέας (Τσιτρινέας): άντρας πολύ χλωμός.

Κιτρινομηλιά (Τσιτρινομηλιά): γυναίκα πολύ χλωμή.

Κιτρινομπέκω (Τσιτρινοπέκω): συνώνυμο με τὸ προηγούμενο.

Κλειδιάρης: άντρας ψηλός καὶ αδύνατος με κυρτωμένο κορμί.

Κλίτσικας: άντρας κοντός με πολύ αδύνατα πόδια.

Κλωσσοῦ: γυναίκα με ιδιόμορφο βάδισμα.

Κογκορέας: άντρας κοντός καὶ χοντρός.

Κολοβίστος: μεγαλόσωμος άντρας με ἐπώνυμο *Κολοβιστέας*.

Κολοβός: κατὰ τὴν παιδική του ἡλικία ἦταν πολύ παχύς καὶ κοντός.

Κολοβούλης: συνώνυμο με τὸ προηγούμενο.

*Κωλομούτσης*²⁹: εἶχε χοντρὸ πρόσωπο καὶ φουσκωτὰ μάγουλα.

*Κομπορόζος*³⁰: άντρας πολύ κοντός καὶ παχύς, που ἔκανε ὅμως τὸ σπουδαῖο.

*Κοντοκατερινιώ*³¹: κοντὴ γυναίκα ονομαζομένη *Κατερίνα*.

Κοντοπέτρος: κοντός άντρας ονομαζόμενος *Πέτρος*.

Κοντόσα: πολύ κοντὴ γυναίκα.

Κοντοστούμπης: άντρας πολύ κοντός.

*Κορακολαίμης*³²: ψηλός καὶ αδύνατος άντρας με πολύ μακρὸ λαιμό.

*Κορδονούρης*³³: άντρας που βάδιζε με ιδιόμορφο τρόπο.

Κορωνιός: άντρας με σημάδι στὸ μέτωπο.

Κουτσαντώνης, Κουτσογιάννης, Κουτσοελένη, Κουτσοέλλη, Κουτσολιάς: ἄνθρωποι χωλοὶ ονομαζόμενοι *Ἀντώνης, Γιάννης κ.λπ.*

Κουτσοῦνης: μικρόσωμος άντρας.

Κοφοκώλης: ἀπὸ ἀτύχημα εἶχε τραυματισθεῖ στὰ ὀπίσθια.

29. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο ἀπαντᾷ καὶ στὴν Κάτω Μάνη (περιοχὴ Γυθείου). Ἀνάλογο παρωνύμιο *Κῶλος* ἀναφέρει καὶ ὁ Π. Λορεντζάτος, ἐνθ' ἄν. (σημ. 3), σ. 54.

30. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο καὶ στοὺς Γαργαλιάνους. Βλ. Δ. Κρεκούκια, *Τριφυλίων βαπτιστικά, ἐπωνύμια, παρωνύμια*, ἐν Ἀθήναις 1955.

31. Ἀνάλογα παρωνύμια με *α'* συνθετικὸ τὸ *κοντο-* ὑπάρχουν σὲ πολλές περιοχές. Τὸ ἴδιο καὶ παρωνύμια με *α'* συνθετικὸ τὸ *κουτσο-*.

32. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο ὑπάρχει καὶ σ' ἄλλα χωριὰ τῆς Μάνης. Ἐπίσης κοινὰ εἶναι καὶ τὰ παρωνύμια *Μπασούρης, Μπλαφουσκιάρα, Χιούτης, Μέκος, Πορτογύρα, Σκατέας, Τοῦρκος, Κοριδιάρα, Λύγκος, Μπουλαχάνα*, γιὰ τὰ ὁποῖα βλ. παρακάτω.

33. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο ὑπάρχει καὶ στὴν Κάτω Μάνη (περιοχὴ Γυθείου), *Στερεὰ Ἑλλάδα, Γορτυνία*.

*Κοφοχείλα*³⁴: γυναίκα με σημάδι στα χείλη.

Κύριακας: άντρας μεγαλόσωμος όνομαζόμενος *Κυριάκος*.

*Λαμάσα*³⁵: γυναίκα μεγαλόσωμη, δυνατή και άποδοτική στην εργασία της.

*Λάμνα*³⁶: συνώνυμο με τὸ προηγούμενο.

Λιακούνης: μικρόσωμος άντρας όνομαζόμενος *Ήλιος*. Τὸ παρωνύμιο έχει παράλληλα και ύποτιμητική σημασία, ύποδηλώνοντας τὸν πονηρό, όπότε κατατάσσεται στη δεύτερη κατηγορία.

Λιούνης: συνώνυμο με τὸ προηγούμενο.

Ματουλάς: άντρας με μεγάλα και έξέχοντα μάτια.

*Μαῦρος*³⁷, *Μαυροτσουκάλα*, *Μαυρούλα*: άτομα μελαμψά.

Μητσαρέας, *Μήτσαρης*: άντρας μεγαλόσωμος όνομαζόμενος *Μήτσος*.

Μιχάλαρος: μεγαλόσωμος άντρας όνομαζόμενος *Μιχάλης*.

Μονάρχιδος: εκ γενετῆς είχε έναν όρχιν.

Μουλαρομούρης: άντρας με μακρὸ πρόσωπο.

Μουντρέας: είχε προεξέχοντα δόντια όπως κάποιος με τὸ επώνυμο *Μουντρέας* από γειτονικό χωριό.

*Μουστακαλής*³⁸: είχε μεγάλο μουστάκι.

Μουστάκω: γυναίκα με έντονο τρίχωμα στὸ επάνω χείλος της.

Μπακάς: άντρας με μεγάλη κοιλιά.

*Μπαλαμπάνης*³⁹: άντρας μεγαλόσωμος και παχύς.

*Μπασούρης*⁴⁰: είχε αίμάτωμα στὸ πρόσωπο εκ γενετῆς.

Μπιτσικόκος: άντρας κοντὸς και σωματικὰ κακοφτιαγμένος. Τὸ ίδιο και τὸ *Μπιτσικοκέας*.

*Μπλαφουσκιάρα*⁴¹ (*Μπλαφουστσάρα*): ασθενική με φουσκωμένα μάγουλα.

Μπουζαντέρα: παχειά γυναίκα.

Μπουζής: άντρας κοντὸς και παχύς.

34. Ἡ λ. *Κοφοχείλης* ως παρωνύμιο άπαντᾶ και στους Βυζαντινούς. Βλ. Φ. Κ ο υ - κ ο υ λ έ, ένθ' άν. (σημ. 7), σ. 69.

35. Ἡ λ. ως παρωνύμιο και ως βρισιᾶ άπαντᾶ σε πολλές περιοχές.

36. Ἡ λ. ως παρωνύμιο άπαντᾶ και στα Βούρβουρα Κυνουρίας και σε άλλες περιοχές τῆς Πελοποννήσου, Κέρκυρα κ.ά.

37. Ἐντίστοιχα βυζαντινά παρωνύμια έχομε τα *Μαῦρος*, *Μαυρέας* (βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ - λ έ, ένθ' άν. (σημ. 7), σ. 66). Ὁ Ἐ μ μ. Κ ρ ι α ρ ᾶ ς, ένθ' άν. (σημ. 4), σ. 177, αναφέρει από Ἐδάμαντα Μήλου παρωνύμιο *Μαυρῆς*.

38. Ἐντίστοιχο βυζαντινὸ παρωνύμιο *Μυστάκων* βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, ένθ' άν. (σημ. 7), σ. 66.

39. Τὸ ίδιο παρωνύμιο άπαντᾶ στη Θήρα, Κέρκυρα, Σάμο, Νάξο κ.ά.

40. Βλ. σημ. 32.

41. Βλ. σημ. 32.

- Μπουκάλω: γυναίκα με μεγάλη μύτη.
 Μπουλούκω: χοντροκομμένη γυναίκα.
 Μπρόνης: κοντός και χοντρός άντρας.
 Νικαράς: άντρας δυνατός ονομαζόμενος Νίκος.
 Νταλιάνα⁴²: γυναίκα ψηλή.
 Ντινάρα: γυναίκα ψηλή ονομαζομένη Ντίνα..
 Ντοφαλής⁴³: άντρας σωματώδης και δυνατός. Τὸν παρομοίασαν με τὸν παλαιστὴ Τόφαλο.
 Ευλαρένια: γυναίκα πολὺ ἀδύνατη και ψηλή.
 Ευλομαγγάνα: συνώνυμο με τὸ προηγούμενο.
 Πάλαθρος: άντρας πολὺ παχύς.
 Παπής: άντρας με ιδιόρρυθμο βάδισμα σὰν τῆς πάπιας.
 Παστοῦ: γυναίκα πολὺ χοντρή.
 Πατοξυλάς: άντρας πολὺ ψηλός.
 Πατουχαροῦ⁴⁴: γυναίκα με μεγάλες πατοῦσες.
 Πέτρακας: άντρας σωματώδης ονομαζόμενος Πέτρος.
 Προηστούρης: άντρας χοντρός με πολὺ μεγάλη κοιλιά.
 Σαλαμάδος: άντρας με ἄσχημα χαρακτηριστικὰ προσώπου, παρομοιαζόμενος με σαλαμάντρα (εἶδος σαύρας).
 Σκουρούχης: άντρας ἀδύνατος με ὠχρὸ και ζαρωμένο πρόσωπο.
 Σκυλάφτης (Στσυλάφτης): άντρας με μεγάλα ἄφτια.
 Σκυλοπινάκα (Στσυλοπινάκα): χοντροκαμωμένη και ἄξεστη γυναίκα.
 Σουφροκανέλα: γυναίκα καχεκτική με ὠχρὸ και ζαρωμένο πρόσωπο ονομαζομένη Κανέλα.
 Σπασούλης: ἀσθενικὸς άντρας πὺ ὑπέφερε ἀπὸ κήλη.
 Σπετσοῦ: γυναίκα με κοκκινωπὴ ἐπιδερμίδα προσώπου σὰν τῆ σπέτσα (= κόκκινη πιπεριά).
 Σπίνος: άντρας πολὺ ἀδύνατος και καχεκτικός.
 Σπληνιάρης⁴⁵: άντρας ἀσθενικὸς πὺ ὑπέφερε ἀπὸ τῆ σπλήνα του.
 Σταύρακας: άντρας μεγαλόσωμος ονομαζόμενος Σταῦρος.

42. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο ἀπαντᾶ και στὰ χωριά Δάρα Ἀρκαδίας, Στρόπωνες Εὐβοίας καθὼς και στὴν Καστοριά και στὴν Ἡπειρο.

43. Τὸ παρωνύμιο ἀπαντᾶ με τὸν τύπο Τόφαλος σὲ πολλές περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος.

44. Τὸ παρωνύμιο με τοὺς τύπους Πατουχάρης, Πατουχάρος και Πατούχας (θηλ. -ω) ἀπαντᾶ και στὴν Κρήτη, Μάνη και Σάμο. Συνώνυμο, βυζαντινὸ παρωνύμιο Πλατυπόδης βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, ἔνθ' ἀν. (σημ. 7), σ. 72.

45. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο εἶναι και βυζαντινὸ. Βλ. Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, ἔνθ' ἀν. (σημ. 7), σ. 71.

- Στενοχιάρα*: γυναίκα αδύνατη και φιλάσθενη.
Στεροφάρα: στείρα γυναίκα.
Στομάς: άντρας με πολύ μεγάλο στόμα.
Σφουγγαράκι; άντρας με πολύ σγουρά μαλλιά.
Ταρζάν: άντρας δυνατός.
Τζάρα: γυναίκα κοντή και χοντρή.
Τουμπανοπόδα: γυναίκα με χοντρά πόδια.
Τραμπαλιάρης: άντρας με άσταθές βάδισμα.
Τρούπας ή *Τρουπίσκαρης*: άντρας με ούλη στο πρόσωπο, που ο ίδιος χαρακτηρίζει «τρούπα».
Τσακάλω: την όνόμασαν έτσι από τα χαρακτηριστικά του προσώπου της.
Τσερατσούνικος: άντρας πολύ αδύνατος.
Τσουλής: άντρας αδύνατος με μεγάλη κοιλιά.
Φεγγαράτη: γυναίκα με ροδοκόκκινο και ώραϊο πρόσωπο.
Χαλκιάς: άντρας που ή επιδερμίδα του είχε τó χρώμα του χαλκού.
Χαραλάμπης: άντρας που έμοιαζε με κάποιον όνομαζόμενο *Χαραλάμπη*.
Χειλάμπαρης: άντρας με μεγάλα χείλη.
*Χιούτης*⁴⁶: άντρας με πολλά μαλλιά που έπεφταν στο μέτωπό του.
Χοτανίνος: άντρας μεγαλόσωμος που έχει τó επώνυμο *Χοτανινέας*.
Χρίστακας: άντρας σωματώδης όνομαζόμενος *Χρίστος*.

II. Πνευματικές και ήθικες ιδιότητες.

- Άλεποῦ*⁴⁷: χαρακτήρας πονηρός.
Γιάννης ό *Θεός*: θεωροῦσε τόν έαυτό του άλάνθαστο.
Γιωργέλης: πρόσχαρος άνθρωπος.
Γούβης: άνθρωπος κατηφής και λιγομίλητος.
Γύπαρης: χαρακτήρας σκληρός· πρέπει να πήρε αυτό τó παρωνύμιο από τó όνομα του κρητικού άγωνιστή Παύλου Γύπαρη.
Δράμαλης: έριστικός και εκδικητικός άνθρωπος.
Έβραϊος: άνθρωπος τσιγγούνης.
*Ζορμπᾶς*⁴⁸: άνθρωπος αυθαίρετος και τυραννικός.
Ίσουίτης: πονηρός και συκοφάντης.

46. Βλ. σημ. 32.

47. Άνάλογο βυζαντινό παρωνύμιο Άλωπός βλ. Φ. Κουκουλέ, ένθ' άν. (σημ. 7), σ. 79.

48. Τό ίδιο παρωνύμιο λέγεται σε πολλές περιοχές· είναι γνωστό επίσης και ως επώνυμο.

- Καντάρης*⁴⁹: ἄνθρωπος πολὺ σχολαστικός.
Καπουτσωμένη: ὀξύθυμη καὶ ἐριστική.
Κατσαπλιάς: ἀτίθασος σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς πολιτικές του ιδέες.
Κλεφτονικόλας: κλέφτης ὀνομαζόμενος *Νικόλας*.
Κοπρόμηλας: ἄνθρωπος μὲ κακὸ χαρακτήρα.
*Κοπροσκούληκας*⁵⁰: συνώνυμο μὲ τὸ προηγούμενο.
Κουζουλός: ζωηρὸς καὶ ἀτίθασος χαρακτήρας.
*Κοῦρος*⁵¹: ἐριστικός καὶ ζωηρὸς ἰδιαίτερα μὲ τὶς γυναῖκες.
Λεόννη: γυναίκα ἐγωῖστρια ποὺ τῆς ἔδωσαν τὸ ὄνομα κάποιας ἐλαφρόμυα-
 λης ἀπὸ γειτονικὸ χωριό.
*Μαμούτης*⁵²: ἄνθρωπος ἀτομιστῆς καὶ συμφεροντολόγος.
Μαντζαβίνος: ἄνθρωπος ποὺ διακρινόταν γιὰ τὸ πνεῦμα οἰκονομίας καὶ
 λιτότητας: ἴσως ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ νομομαθοῦς καὶ ὑπουργοῦ Οἰκονο-
 μικῶν *Γ. Μαντζαβίνου*.
Μᾶρκος: κουτὸς καὶ ἀργοκίνητος. Βλ. παρακάτω καὶ τὸ παρωνύμιο *Παπα-
 μᾶρκος*.
Ματσαγκάς: κακὸς καὶ ἐριστικός.
*Μέκος*⁵³: ἀπότομος στὴ συμπεριφορὰ του.
*Μελίσσης*⁵⁴: συνώνυμο μὲ τὸ προηγούμενο.
*Μοσκιός*⁵⁵: πονηρὸς καὶ κακός: ἀπὸ τὸ ἐπώνυμο γνωστοῦ ἐγκληματία.
Μουσκλής: κατηφής καὶ σκυθρωπός.
Μουσμούλης: σκυθρωπὸς καὶ λιγομίλητος.
Μπολοθούρα: γυναίκα κουτσομπόλα.
*Μποῦφος*⁵⁶: κουτὸς καὶ ἀργοκίνητος.
Ντάντος: κουτὸς καὶ ἀπότομος στὴ συμπεριφορὰ του.
Ντουρής: ἀπότομος στὴ συμπεριφορὰ του.
Ξύστρας: εὐερέθιστος καὶ δύστροπος.
Παπαμᾶρκος: νωθρὸς (τὸ *α'* συνθ. εἶναι ἐπαγγελματικό).
Παπαμιαούλης: δραστήριος παπάς .

49. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο ἀπαντᾷ καὶ στὴν Εὐβοία.

50. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο λέγεται καὶ στὴν Κάτω Μάνη καὶ Αἰτωλοακαρνανία.

51. Ἀνάλογα βυζαντινὰ παρωνύμια ἀναφέρει ὁ Φ. Κουκουλές, ἐνθ' ἄν. (σημ.
 7) σ. 83 τὰ *Πετεινὸς* καὶ *Ἀλεκτοράκης*.

52. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο στὴ Μυρσίνη Λακωνίας καὶ Κεφαλληνία. Στὴ Μάνη ἐπίσης
 ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἐπώνυμο *Μαμουῦτος*.

53. Βλ. Σημ. 32.

54. Ἡ λ. χρησιμοποιεῖται σὲ πολλὰς περιοχὰς ὡς ὄνομα βοδιοῦ.

55. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο ἀπαντᾷ στὴν Κάτω Μάνη, Στερεὰ Ἑλλάδα, Ἰσακωνιά, Ἀρ-
 καδία.

56. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο λέγεται στὴν Κάτω Μάνη, Κύθηρα, Εὐβοία, Κάρπαθο.

- Πισπιρίγκος*⁵⁷: πονηρός και ταυτόχρονα μικρόσωμος άνθρωπος.
*Πορτογύρα*⁵⁸: συνώνυμο με τὸ *Μπολοθούρα*.
Ραγιάς: ἄβουλος και δουλοπρεπής.
*Σκατέας*⁵⁹: κακός και πονηρός.
Σκατοκουβαριάστης: συμφεροντολόγος.
Σμυρνιά: πολύλογος και συκοφάντρια.
Σταυριανός: ἀφελής πού τοῦ προσκόλλησαν ὡς παρωνύμιο τὸ ὄνομα κά-
 πίου κουτοῦ.
Ταλαράς: ἄνθρωπος φιλάργυρος.
Τζαναμπέτης: πονηρός και κατεργάρης.
Τζερεμές: ράθυμος και τεμπέλης.
*Τοῦρκος*⁶⁰: κακός χαρακτήρας.
Τράγος: ἄξεστος και ἀπότομος.
Τσάκαλος: εὐερέθιστος και ἐπιθετικός.
*Φαρμακέας*⁶¹ (*Φαρματσέας*): ἄνθρωπος πικρόχολος.
Φωτούλης: ἐλαφρόμυαλος ὀνομαζόμενος *Φώτης*.
Χαμηλοθώρα: γυναίκα δειλή και ἐσωστρεφής.
*Χαχόλος*⁶²: ἀνόητος ἄνθρωπος.
Χούσιος: εὐερέθιστος.
Χωματοφάος: τσιγγούνης και συμφεροντολόγος.
Ψειροκουρής: ὑπερβολικά ἐγωϊστής.
Ψιλικαντζής: συμφεροντολόγος και σχολαστικός.

III. Ὀμιλία.

α) Τρόπος ὀμιλίας:

Καναρίνης, Κουρτσουλιάνος: ἄτομα πού, ἐπειδὴ μιλοῦσαν πολύ, παρομοιάζονταν με πουλιά.

57. Ὁ Ν. Πισπίτης, *Παραδόσεις*, 2, 1293, 7, ἐτυμολογεῖ τὴ λέξη «ἐκ τοῦ βλαχ. riririgu = μικρόσωμος, πονηρός και ἀεικίνητος». Ὁ Π. Βλαστός, *Συνώνυμα και συγγενικά, τέχνες και σύνεργα*, Ἀθήναι 1931, ἀναφέρει τὴ λ. ὡς συνώνυμη τοῦ καλοβαλμένου, λιμοκοντόρος.

58. Βλ. σημ. 32.

59. Βλ. σημ. 32. Ἀνάλογο παρωνύμιο Σκατὸ ἀναφέρει ὁ Σ. Καρανικόλας, *Παρωνύμια και σκωπτικά ὀνόματα ἐν Σύμῃ, Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον* 3 (1958), σ. 168.

60. Βλ. σημ. 32.

61. Ἀνάλογο παρωνύμιο ἀναφέρει ὁ Σ. Καρανικόλας, ἐνθ' ἀν. (σημ. 59), σ. 174 *Φαρμάκι*.

62. Τὸ παρωνύμιο ἀπαντᾷ στὴ Μάνη, Κῶ, Μήλο, Νάξο, Κεφαλληνία κ.ά.

- Μέλισσας*: ή φωνή του ήταν ιδιόμορφη σαν βόμβος μελισσιού.
Μουγγούτας: άνθρωπος που δεν μιλούσε καθαρά.
Μπλιεμπλιές: άνθρωπος τραυλός.
Παπαστούκας: παπάς που μιλούσε γρήγορα.
Παρδάλης: τραυλός.
Πιργιονού: γυναίκα φλύαρη (φρ. «πήγαινε τὸ στόμα της πιργιόνι»).
Πολύβιος: άνθρωπος πολυλογάς, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου ἱστορικοῦ.
Σαλιὰς καὶ Σαλιού: ἄντρας καὶ γυναίκα φλύαροι.
Σειρήνα: γυναίκα μὲ δυνατὴ διαπεραστικὴ φωνή.
Στομού: γυναίκα φλύαρη.
Τρακατρούκα: μιλούσε πολὺ γρήγορα.
Χαλιμάς: ἄνθρωπος φλύαρος καὶ τερατολόγος.

β) Χαρακτηριστικὴ λέξη ἢ λέξη παρεφθαρμένη φωνητικὰ ἢ μορφολογικὰ, ἢ ὁποία, ἐπειδὴ λέγεται συχνὰ ἀπὸ κάποιον, τοῦ προσκολλᾶται ὡς παρωνύμιο:

- Ἄδερφάκι*: συνήθιζε νὰ χρησιμοποιεῖ τὴ λ. ὡς προσφώνηση.
Ἄρεφός (παραφθορὰ τῆς λ. ἀδελφός).
Βαθίλης: ἔλεγε τὸ ὄνομά του ψευδᾶ.
Γαλέας: ἔλεγε παρεφθαρμένα τὸ ἐπώνυμό του *Γαληνέας*.
Γερο-καρδάσης: χρησιμοποιοῦσε συχνὰ τὴ λ. *καρδάσης*.
Γιαγὴ: ἔλεγε παρεφθαρμένο τὸ ὄνομά της *Παρασκευή*.
Γιαδέας: χρησιμοποιοῦσε συχνὰ τὴ φράση «για δές».
Γουγούνι: ἔλεγε ψευδᾶ τὴ λ. *γουρούνι*.
Γῶγος: ἔλεγε παρεφθαρμένο τὸ ὄνομα *Γιῶργος*.
Κλαθής: ἔλεγε παρεφθαρμένο τὸ ὄνομα *Κλεάνθης*.
Κοντύλης: καυχόταν συχνὰ ὅτι ἦταν γνωστός τοῦ *Κονδύλη*, πού τὸν πρόφερε «*Κοντύλη*».
Κολονέλος: ἔτσι ἀποκαλοῦσε ἀπὸ παρανόηση κάθε ἰταλὸ στρατιώτη κατὰ τὴν περίοδο τῆς κατοχῆς.
Λάλης: ἔλεγε παρεφθαρμένο τὸ ὄνομά του *Μιχάλης*.
Μανίνος: ἔτσι ἔλεγε μικρὸς τὸ ὄνομά του *Μίμης*.
Μοντρέλος: ἔτσι παραποίησε τὴ λ. *automotrice!*
Μούγαρης: ἔτσι ἔλεγε τὴ λ. *μήγαρις*.
Μπάμπολος: ἔλεγε παρεφθαρμένη τὴ λ. *διάβολος*.
Ξυλάκιας: ὅταν θύμωνε, ἔλεγε σαν βρισιὰ τὴ στερεότυπη φράση «τὰ *ξύ-λάκια σας*».
Παρθένα: ἔλεγε συχνὰ τὴ λ. *αὐτή*.
Πικούνης: οἰκοδόμος πού χρησιμοποιοῦσε συχνὰ τὴ φράση «μὲ τὸ *πικούνι*».

Σεισιόρος: συνήθιζε να προσφωνεί έτσι το συνομιλητή του.

Σμπαρών: έλεγε παρεφθαρμένα τή λ. «παρών» κατά τή στρατιωτική του θητεία.

Ταρανή: έλεγε παρεφθαρμένα τὸ ὄνομά της Στασινί.

Τιτόλας, Τιτολής: έλεγε ψευδὰ τὸ ὄνομά του Νικόλας, Νικολής.

Τσαοράϊτ: Μετανάστης ἀπὸ τὴν Ἀμερική. Έλεγε συχνὰ τὴ φράση that's all right, τὴν ὁποία οἱ συγχωριανοὶ του παραποίησαν σὲ «τσαοράϊτ».

Τσουρίτσης: προσφωνοῦσε συχνὰ τοὺς συνομιλητές του μὲ τὴ λ. αὐτή.

Φλόγας: ὑπέφερε ἀπὸ ἀρθριτικὰ καὶ ὅταν πονοῦσε φώναζε «φλόγα».

Φουρτούνας: ὅταν ἔπινε καὶ παραπατοῦσε φώναζε «φουρτούνα».

Φρουφρούμι: παρενέβαλλε μέσα στὸ λόγο του αὐτὴ τὴ λέξη χωρὶς αἰτία.

IV. Βίος.

α) ἐπάγγελμα - ἀσχολία:

Ἄβγουλοῦ: πουλοῦσε ἄβγά.

Ἄγροτικό, τό: ἔτσι ὀνόμασαν τὸν ἀγροτικὸ διανομέα.

Ἄλεποπιάστης: κυνηγοῦσε ζῶα καὶ πουλοῦσε τὸ δέρμα τους.

Ἄποσκιαδερός: ἐξέδιδε ἑφημερίδα μ' αὐτὸν τὸν τίτλο.

Βάγιας: διατηροῦσε νερόμυλο σὲ τοποθεσία, ὅπου δέσποζε μιὰ βάγια.

Δροσιά: εἶχε ταβερνάκι σὲ δροσερὸ μέρος.

Κάγκος ἢ Καγκέας: εἶχε κτήματα στὴν τοποθεσία «Κάγκια».

Καραφωτιάς: ἀσχολεῖτο συνέχεια μὲ τὴ συλλογὴ καὶ ἐπιδιόρθωση ὄπλων.

Κεφαλάρης (τσεφαλάρης): εἶχε νερόμυλο, ποὺ ἦταν ὁ πρῶτος στὴ σειρά.

Κολλιέας: ἦταν σιδερᾶς καὶ κολλοῦσε σίδερα.

Μαστρογιάννης: τεχνίτης ὀνομαζόμενος Γιάννης.

Μουνούχαρος: εὐνοῦχιζε τὰ ζῶα.

Μπέης: ἦταν ἀγροφύλακας.

Νομάρχης: ἦταν πρόεδρος τοῦ χωριοῦ καὶ ὁ ἴδιος ἔλεγε τὸν ἑαυτό του «Νομάρχη».

Πούργαλης: κατσκευάζε πούργια (= καλάθια).

Ρεντής: εἶχε μικρὰ κτήματα ἄγωνα καὶ ἐπικλινῆ (ρέντες).

Σερνικόγιατρος: μάζευε διάφορα βότανα καὶ τὰ πουλοῦσε. Κυρίως ἔδινε βοτάνια γιὰ τὴ γέννηση ἀρσενικοῦ παιδιοῦ.

Στανίτης: ἦταν τσοπάνης.

Τρογκασιάρης: ἐπίσης παρωνύμιο τσοπάνη.

Τσέλιγκας: ἦταν βοσκὸς μικροῦ ἀριθμοῦ προβάτων.

Χωροφύλακας: ὑπηρέτησε ὡς χωροφύλακας γιὰ πολλὰ χρόνια.

β) τρόπος ζωής - συνήθειες:

Άγρίμης: ζούσε μόνος του μακριά από το χωριό.

Βασιλιάς τῶν ὄρέων: ἦταν ὑλοτόμος καὶ ζοῦσε μὲ τὴν οἰκογένειά του στὸ βουνό.

Γουμενέας: ζοῦσε ἀπομονωμένος σὰν ἡγούμενος.

Διακονιάρης: ζοῦσε ζητιανεύοντας.

Καθηγητής: τὸ παρωνύμιο αὐτὸ δόθηκε σὲ δεινὸ χαρτοπαίκτη γιὰ νὰ το-
νίσει τὴν ἱκανότητά του στὸ παιχνίδι Συνώνυμο μὲ τὸ *Δάσκαλος*.

Καλόγερας: συνήθιζε νὰ ἀπομονώνεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Καλογερέας: συνώνυμο μὲ τὸ προηγούμενο.

Καπετάνιος: συνήθιζε νὰ κάνει προγνώσεις τοῦ καιροῦ.

Κλακανίκος: ἄνθρωπος λαίμαργος.

Κομματάς: συνώνυμο μὲ τὸ *Διακονιάρης*.

*Κονιδιάρα*⁶³: γυναίκα βρώμικη καὶ ἀτημέλητη.

*Λανάρω*⁶⁴: συνώνυμο μὲ τὸ προηγούμενο, κυρίως ἀχτένιστη.

Λασποβεδούρα: συνώνυμο μὲ τὸ *Κονιδιάρα*.

Λιγδοπατσαβούρα: συνώνυμο μὲ τὸ *Κονιδιάρα*.

*Λούρμπας*⁶⁵ ἄνθρωπος λαίμαργος.

*Λύγκος*⁶⁶: ζοῦσε φυγόδικος στὰ βουνά· ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ ληστῆ τοῦ 19ου αἰ.

Μανάρης: ἄνθρωπος καλοαναθρεμμένος καὶ καλοζωισμένος.

Μανίκος: συνήθιζε νὰ φορεῖ *καμιζόλα* (χοντρὸ παλτὸ) μὲ μεγάλα *μανίκια*.

Μαχαιρίτσας: εἶχε πάντοτε μαζί του ἓνα μικρὸ *μαχαίρι*.

*Μεϊχτενές*⁶⁷: συνήθιζε νὰ φορεῖ *ιδιόμορφη ἐνδυμασία*.

Μορφοκάλλα: γυναίκα ἄσχημη ποὺ πρόσεχε ὑπερβολικὰ τὴν ἐξωτερικὴ
της ἐμφάνιση.

Μπαλοκώλης: φοροῦσε παλιὰ *ροῦχα*.

Μπατζάκας: φοροῦσε πολὺ *φαρδιά παντελόνια*.

63. Βλ. σημ. 32. Ἐπίσης ἀναφέρει καὶ ὁ Π. Λορεντζᾶτος, ἐνθ' ἄν. (σημ. 4), σ. 53, *Κονίνα, Κονιόρδος*.

64. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο καὶ στὴν Κάτω Μάνη (περιοχὴ Γυθείου), Ναυπακτία, Κεφαλ-
ληνία, Ζάκυνθο.

65. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο λέγεται καὶ στὴ Βλαχοκερασιά Ἀρκαδίας. Ἐπίσης ἡ λέξη
ἀπαντᾷ στὴ Μάνη ὡς τοπωνύμιο.

66. Βλ. σημ. 32.

67. Πιθανὸν τὸ παρωνύμιο νὰ δόθηκε ἀπὸ τὸ ἐνδύμα *μεϊτενές*. Ἡ λ. *μεϊτενές* ὑπάρχει
στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ι. Λ. ἀπὸ τῆ Μάνη καὶ σημαίνει ἄσπρο γυναικεῖο συνήθως ἐπανωφόρι, ποὺ
εἶχε στὸ κάτω μέρος ὀλόγουρα πανὶ γεράνιο (= γαλάζιο). Οἱ πλούσιοι κατασκεύαζαν *μεϊτενές*
ἀπὸ *τσόχα* καὶ λεγόταν *ρουχομεϊτενές*.

Μπουλαχάνα:⁶⁸ ἦταν λαίμαργη.

*Μυξής*⁶⁹: ἦταν ἀκάθαρτος.

Νταβέλης: ζοῦσε ἀπομονωμένος στὰ βουνά· πήρε τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ ληστῆ.

Ξεζώνατος: φοροῦσε παντελόνια φαρδιά.

Παπαμπέκρος: παπὰς ποὺ ἔπινε πολὺ κρασί.

Ρασούλης: φοροῦσε φαρδιά ροῦχα σὰν ράσα.

*Ρήγας*⁷⁰: συνώνυμο μὲ τὸ *Μανάρης*.

Ταγάρας: λαίμαργος.

Τραχανάς: συνώνυμο μὲ τὸ προηγούμενο.

Φατσόλος: συνήθιζε νὰ φορεῖ στὸ κεφάλι ἓνα πανὶ δεμένο σὰν φακιόλι.

Χαφταλεύρης: λαίμαργος.

*Ψειρής*⁷¹: ἦταν βρώμικος καὶ φτωχός.

γ) χαρακτηριστικὸ περιστατικὸ:

Γιαλούσαινα: γυναίκα ποὺ τὴν φώναζε μ' αὐτὸ τὸ ὄνομα ὁ ἄντρας της κάποτε βρισκόμενος σὲ εὐθυμία, παρασυρμένος ἀπὸ σχετικὸ τραγούδι τῆς ἐποχῆς.

Κίτσος: ἄντρας ποὺ ἔπαιξε τὸ ρόλο τοῦ Κίτσου σὲ πρόχειρη θεατρικὴ παράσταση τῆς «Γκόλφως» στὸ χωριό.

Κουκού: τὴν φώναζαν ἔτσι οἱ γονεῖς της, ὅταν ἦταν μικρή.

Μπουζουκλής: τὸν ὀνόμαζε ἔτσι ὁ πατέρας του ἀπὸ μικρὸ παιδί.

Νερούλας: ἀνακοίνωσε κάποτε στοὺς συγχωριανούς του νέο δικό του σχέδιο ὑδρεύσεως τοῦ χωριοῦ.

Συβολογράφος: τὸ ὄνειρο τοῦ πατέρα του ἦταν νὰ τὸν κάνει «συβολογράφο» (συμβολαιογράφο).

Τσιρίβας: τὸ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ κάποιον ποὺ κάποτε ταξίδεψε στὸ Τσιρίγο (Κύθηρα).

Φονίσκαρης: εἶχε κάνει φόνο.

Χαλαζιάρης: εἶχε κάποτε ἀρρωστήσει ἀπὸ χάλια.

Χελωνιάρης: εἶχε κάποτε ἀρρωστήσει ἀπὸ χελώνι.

δ) Καταγωγή - συγγένεια:

Βενιαμίν: ἦταν ὁ ὑστερότοκος σὲ πολύτεκνη οἰκογένεια.

68. Βλ. σημ. 32.

69. Ἀνάλογο βυζαντινὸ παρωνύμιο *Μυξιάρης*. Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἀν. (σημ. 7), σ. 93.

70. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο ἀπαντᾷ σὲ πολλὰς περιοχές.

71. Τὸ ἴδιο παρωνύμιο καὶ στοὺς βυζαντινούς. Βλ. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἀν. (σημ. 7), σ. 93.

- Γαμπρός*: ὁ πεθερός του τὸν ἀποκαλοῦσε πάντοτε ἔτσι.
Γιαννιάς: ὁ πατέρας του λεγόταν Γιάννης.
Θεούρης: καταγόταν ἀπὸ χωριὸ τῆς Μέσα Μάνης.
Καραμπίνης: πῆρε τὸ παρωνύμιο ἀπὸ τὸ ἐπώνυμο τοῦ ἀναδόχου του.
Κουρούτα: πῆρε τὸ παρωνύμιο τῆς μητέρας του, τὸ ὁποῖο τῆς εἶχε προσκολληθεῖ γι' ἄγνωστη αἰτία στὸ χωριὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο καταγόταν.
Μητσέας: ὁ πατέρας του λεγόταν Μητσος.
Πετροβουνιώτης: καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Πετροβούνι.
Πλιερέας: ἀπόγονος κάποιου Πιέρου > Πλιέρου.
Ποτακέας: ὁ πατέρας του λεγόταν Πότης (ὑποκορ. τοῦ Παναγιώτης).
Ποταρέας: συνώνυμο μὲ τὸ προηγούμενο.
Πρασιώτης: καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Πρασιό.
Ραβούτζια, τά: ὁ πατέρας τους καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Τσέρια, ὅπου ὑπῆρχε τοπωνύμιο Ραβούτζια.
Σοχιώτης: καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Σοχά.
*Τσάμης*⁷²: κάποιος παλιὸς πρόγονός του ἦταν ἀρβανίτης.

ε) Ἰδέες - πεποιθήσεις:

- Βασιλιάς*: ἦταν φανατικὸς βασιλόφρων.
Κοσονάκος: θαύμαζε ὑπερβολικὰ τὸν ὁμώνυμο πολιτικό.

Τελειώνοντας πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ἀπὸ τὰ παρωνύμια σχηματίζονται μὲ τὶς ἀνάλογες καταλήξεις καὶ ἀνδρωνυμικά, πατρωνυμικά, μητρωνυμικά, ὅπως π.χ. ἡ *Μουσκλίνα*, ἡ γυναίκα τοῦ *Μουσκλή*, *Ζαρολίτσα*, ἡ κόρη τοῦ *Ζαρόλη*, *Τζαρέας* ἢ *Τζάρης*, ὁ γιὸς τῆς *Τζάρας*. Ἐπίσης σ' ὀλόκληρη τὴν οἰκογένεια μπορεῖ νὰ προσκολληθεῖ τὸ παρωνύμιο, ὅπως π.χ. *Διακονιαραῖοι*, ἡ οἰκογένεια τοῦ *Διακονιάρη*, *Ζορμπαῖοι*, ἡ οἰκογένεια τοῦ *Ζορμπᾶ*.

S u m m a r y

Nicknames from a region of Mane.

In this paper we study some nicknames from a region of Mane. In the first part we examine the social environment and the way, in which the nicknames are brought about. In the second part we attempt to examine the nicknames from linguistic view.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΙΑΣΕΑ-ΜΠΕΖΑΝΤΑΚΟΥ

Συντάκτρια τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ
τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

72. Ἡ λέξη εἶναι γνωστὴ καὶ ὡς ἐπώνυμο ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας, Μακεδονίας, Πελοπόννησο καὶ Πόρο.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΑΡΩΝΥΜΙΩΝ

- Ἀβγουλοῦ 237, 252*
Ἀγρίμης 237, 253
Ἀγροτικό 237, 252
Ἀδερφάκι 237, 251
Ἀλεποπιάστης 238, 252
Ἀλεποῦ 237, 248
Ἀναγκεμένη 238, 243
Ἀντζουλοῦ 238, 243
Ἀποσκιαδερός 238, 252
Ἀρεφός 242, 251
Ἀρκοῦδα 237, 243
- Βαγγέλακας 241, 242, 243*
Βάγιας 237, 252
Βαθίλης 241, 242, 251
Βασίλαρος 241, 242, 243
Βασιλιάς 237, 255
Βασιλιάς τῶν ὁρέων 237, 253
Βενιαμίν 237, 254
Βλογοκοιμημένη 237, 243
- Γάβριλας 241, 242, 243*
Γαλάνης 236, 237, 244
Γαλέας 241, 242, 251
Γαμπρός 237, 255
Γενάτος 237, 244
Γερο-καρδιάσης 238, 251
Γιαγὴ 241, 242, 251
Γερο-καρδιάσης 238, 251
Γιαγὴ 241, 242, 251
Γιαδέας 242, 251
Γιαλούσαινα 241, 254
Γιαντέας 241, 242, 255
Γιωργαράς 241, 244
Γιώργαρος 241, 244
Γιωργέλης 236, 241, 242, 248
Γκρέτα 241, 244
Γούβης 238, 248
Γουγούρι 242, 251
Γουμενέας 238, 253
Γούστρακας 238, 253
Γυαλιάς 238, 244
Γύπαρης 241, 248
Γυφτακόμισμα 238, 244
Γώγος 241, 242, 251
- Δάσκαλος 237, 253*
Διακοιμάσης 238, 253
Δίκολος 238, 244
Δοντάς 237, 244
Δράμαλης 241, 248
Δροσιά 237, 252
- Ἐβραῖος 237, 248*
Ἐομῆς 235, 241, 244
- Ζάμπα 235, 238, 244*
Ζαρόλης 242, 244
Ζορμπάς 238, 248
- Θεός 237, 248*
Θεούρης 238, 255
Θωμανῆς 241, 242, 244
- Ἰσουίτης 237, 248*
- Καβαλίνα 237, 244*
Καβαλλιάς 238
Κάγκκος, -έας 241, 242, 252
Καθηγητής 237, 253
Καλόγερας 238, 253
Καλογερέας 237, 253
Καμούγερας 238, 244
Καμπάσης 238, 244
Καμπουράκης 237, 244
Καναρίνης 237, 250
Καντάρας 237, 249
Καπετάνιος 237, 253
Καπουλιάρης 238, 244
Καπουτσωμένη 238, 249
Καραμπίνης 241, 255
Καραφωτιάς 241, 252
Καρδιάρης 238, 244
Καράφτης 238, 244
Καρούμπας 237, 244
Καρούδης 237, 244
Κασσιδιάρης 237, 244
Κατερινάκα 241, 245
Κατσαπλιάς 238, 249
Κατσικομούνογχο 238, 245
Κατσούλι 238, 245
Καυλοπαπαδιά 237, 238
Κεφαλάρης 237, 252
Κιτρινέας 237, 245
Κιτρινομηλιά 238, 245
Κιτρινομπέκω 238, 245
Κίτσος 241, 254
Κλαθῆς 241, 242, 251
Κλακανίκος 238, 253
Κλειδιάρης 239, 245
Κλεφτονικόλας 241, 249
Κλίτσικας 239, 245
Κλωσσοῦ 239, 245
Κογκορέας 239, 245
Κολλιέας 237, 252
Κολοβίστος 241, 245
Κολοβός 237, 245
Κολοβούλης 237, 245
Κολονέλος 242, 251
Κομματὰς 239, 253
Κομπορόζος 239, 245
Κονιδιάρη 237, 253
Κοντοκατερινιά 241, 245
- Κοντοπέτρος 241, 245*
Κοντόσα 239, 245
Κοντοστούμπης 237, 245
Κοντύλης 241, 251
Κοπρόμηλας 239, 249
Κοπροσκούληκας 239, 249
Κορακολαίμης 239, 245
Κορδονούρης 239, 245
Κορωνιός 239, 245
Κοσονάκος 241, 255
Κουζουλός 239, 249
Κουκού 239, 254
Κούρος 239, 249
Κουρούτα 239, 255
Κουρτσουλιάνος 239, 250
Κουτσαντώνης 241, 245
Κουτσογιάννης 235, 245
Κουτσοελένη 235, 241, 245
Κουτσοέλλη 241, 245
Κουτσολιάς 241, 245
Κουτσούνης 239, 245
Κοφοκώλης 239, 245
Κοφοχείλα 239, 246
Κύριακας 241, 242, 246
Κωλομούτσης 239, 245
Κωλοχρίστος 241
- Λάλης 241, 242, 251*
Λαμάσα 239, 246
Λάμνα 239, 246
Λαράω 239, 253
Λασποβεδούρα 239, 253
Λεόνη 241, 249
Λιακούνης 241, 242, 246
Λιγδοπατσαβούρα 239, 253
Λιούνης 241, 242, 246
Λούρμπας 239, 253
Λύγκος 241, 253
- Μαμούτης 242, 249*
Μανάρης 237, 253
Μανίκος 237, 253
Μανίνος 241, 242, 251
Μαντζαβίνος 241, 249
Μάρκος 241, 249
Μαστρογιάννης 241, 252
Ματουλάς 239, 246
Ματσαγκὰς 239, 249
Μαῦρος 237, 246
Μαυροτσουκάλα 237, 239, 246
Μαυρούλα 237, 246
Μαχαιρίτσας 239, 253
Μέκος 239, 249
Μεϊχτενές 239, 253
Μέλισσας 237, 251
Μελίσσης 239, 249

- Μητσαρέας 241, 242, 446
 Μήτσαρης 241, 242, 246
 Μητσέας 241, 242, 255
 Μιχάλαρος 241, 242, 246
 Μονάρχιδος 239, 246
 Μοντρέλος 242, 251
 Μοσφοκάλλα 237, 239, 253
 Μοσκιός 241, 249
 Μούγαρης 242, 251
 Μουγγούτας 239, 251
 Μουλαρομούρης 239, 246
 Μουνούχαρος 239, 252
 Μουντρέας 241, 246
 Μουσκλής 239, 249
 Μουσμούλης 239, 249
 Μουστακαλής 237, 246
 Μουστάκω 239, 246
 Μπακάς 239, 246
 Μπαλαμπάνης 239, 246
 Μπαλοκώλης 239, 253
 Μπάρμπολος 242, 251
 Μπασούρης 239, 246
 Μπατζάκας 237, 253
 Μπέης 237, 252
 Μπιτσικόκος 241, 246
 Μπιτσικοκέας 241, 242, 246
 Μπλαφουσκιάρα 239, 246
 Μπλιεμπλιές 239, 251
 Μπολοθούρα 239, 249
 Μπουζαντέρα 240, 246
 Μπουζής 240, 246
 Μπουζουκλής 240, 254
 Μπουκάλω 240, 247
 Μπουλαχάνα 240, 254
 Μπουλούκω 237, 247
 Μπουφός 237, 249
 Μπούρης 242, 247
 Μυξής 240, 254

 Νερουλάς 237, 254
 Νικαράς 241, 242, 247
 Νομάρχης 237, 252
 Νταβέλης 241, 254
 Νταλιάνα 240, 247
 Ντάντος 240, 249
 Ντινάρα 241, 242, 247
 Ντουρής 240, 249
 Ντοφαλής 241, 247

 Ξεζώνατος 240, 254
 Ξολάκτας 237, 251
 Ξολαρένια 240, 247
 Ξολομαγγάνα 240, 247
 Ξόστρας 238, 249

 Πάλαθρος 240, 247
 Παπαμάροκος 241, 249
 Παπαμιαούλης 241, 249
 Παπαμπέκορος 238, 254
 Παπαστούκας 238, 251
 Παπής 238, 247
 Παρδάλης 240, 251
 Παρθένα 238, 251
 Παστού 240, 247
 Πατοξυλάς 240, 247
 Πατουχαρού 240, 247
 Πέτρακας 241, 242, 247
 Πετροβουγιώτης 241, 255
 Πικούνης 240, 251
 Πισπιροπού 240, 251
 Πισπιρίγκος 240, 250
 Πλιερέας 241, 255
 Πολύβιος 235, 241, 251
 Πορτογύρα 238, 250
 Ποτακέας 241, 242, 255
 Ποταρέας 241, 242, 255
 Πούργαλης 240, 252
 Πρασιώτης 241, 255
 Πρηστούρης 240, 247

 Ραβούντζια 241, 255
 Ραγιάς 238, 250
 Ρασούλης 238, 254
 Ρεντής 240, 252
 Ρήγας 238, 254

 Σαλαμάδος 238, 247
 Σαλιάς 240, 251
 Σειρήνα 238, 251
 Σειρόρος 242, 252
 Σερβικόγιατρος 240, 252
 Σκατέας 238, 250
 Σκατοκουβαριάστης 240, 250
 Σκουρούχης 240, 247
 Σκυλάφτης 240, 247
 Σκυλοπινάκα 240, 247
 Σμπαρών 242, 252
 Σμυρνιά 237, 238, 250
 Σουφροκανέλα 241, 247
 Σοχιώτης 241, 255
 Σπασούλης 240, 247
 Σπετσοῦ 240, 247
 Σπίνος 238, 247
 Σπληνιάρης 238, 247
 Στανίτης 240, 252
 Σταύρακας 241, 242, 247
 Στανριανός 241, 250
 Στενοχιάρα 240, 248
 Στερφάρα 238, 248
 Στομάς 240, 248
 Στομού 240, 251
 Συβολογράφος 237, 242, 254

 Σφουγγαράκι 238, 248

 Ταγάρας 238, 254
 Ταλαράς 238, 250
 Ταρανή 241, 242, 252
 Ταρζάν 241, 248
 Τζαναμπέτης 238, 250
 Τζάρα 240, 248
 Τζερεμές 238, 250
 Τιτόλας, -ής 241, 242, 252
 Τουμπανοπόδα 240, 248
 Τουρκος 238, 250
 Τράγος 238, 250
 Τρακατρούκα 238, 251
 Τραμπαλιάρης 240, 248
 Τραχανάς 238, 254
 Τρογκαριάρης 240, 252
 Τρούπας 240, 248
 Τρουπίσκαρης 240, 248
 Τσάκαλος 238, 250
 Τσακάλω 238, 248
 Τσάμης 238, 255
 Τσαοράιτ 242, 252
 Τσέλιγκας 238, 252
 Τσερατσούνικος 240, 248
 Τσιρίβας 241, 254
 Τσουλής 240, 248
 Τσουρίτσης 240, 252

 Φαρμακέας 238, 250
 Φατσόλος 240, 254
 Φεγγαράτη 240, 248
 Φλόγας 238, 252
 Φονίσκαρης 240, 254
 Φουροτούνας 238, 252
 Φρουφρούνι 242, 252
 Φωτούλης 241, 242, 250

 Χαλαζιάρης 238, 254
 Χαλιμάς 241, 251
 Χαλκιάς 238, 248
 Χαμηλοθώρα 240, 250
 Χαραλάμπης 241, 248
 Χαφταλεύσης 240, 254
 Χαχόλος 240, 250
 Χειλάμπαρης 240, 248
 Χελωνιάρης 238, 254
 Χιούτης 240, 248
 Χοτανίνος 241, 242, 248
 Χούσιος 240, 250
 Χορίστακας 241, 242, 248
 Χωματοφάος 240, 250
 Χωροφύλακας 238, 252

 Ψειρής 238, 254
 Ψειροκουρής 240, 250
 Ψιλικατζής 238, 250

ΤΟ ΠΡΟΘΕΤΙΚΟ «Α» ΣΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΒΑΚΛΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΡΟΥΜΕΛΙΑΣ¹

Στο χωριό Κοιλιάδα Λαρίσης, την ιδιαίτερη πατρίδα μου, ανέλαβα να συγκεντρώσω το ιδιωματικό γλωσσικό υλικό των κατοίκων, που είναι πρόσφυγες από το Καβακλί της Ανατ. Ρουμελίας, να περιγράψω και να μελετήσω το γλωσσικό ιδίωμα του ξεριζωμένου αυτού Ελληνισμού.

Το Καβακλί ήταν ελληνική κωμόπολη στους πρόποδες του όρους Σακάρ της Β. Θράκης και απείχε οκτώ ώρες από την Αδριανούπολη. Μέχρι το 1906 ο πληθυσμός ήταν περί τις 9.000 κάτοικοι, Έλληνες όλοι στη γλώσσα και το φρόνημα, με κύριες ασχολίες τη γεωργία, αμπελουργία και κηπουρική.

Όσο το 1900 το Καβακλί ήταν έδρα της επαρχίας και διατηρούσε εφτατάξια Σχολή, στην οποία φοιτούσαν 700 περίπου ελληνόπουλα. Η βουλγαρική κυβέρνηση όμως μετέφερε την έδρα της επαρχίας στο βουλγαρικό χωριό Κιζιλ-Αγάτς, που βρισκόταν 4 ώρες μακριά από το Καβακλί και είχε πληθυσμό μόνο 2.000 κατοίκους.

Γύρω από το Καβακλί υπήρχαν επτά ελληνικά χωριά. Οι Καρυές (4.000 κάτ.), το Σιναπλί (1.800 κ.), το Μέγα Μοναστήρι (1.600 κ.), το Μικρό Μοναστήρι (1.200 κ.), το Δογάνογλου (800 κ.), το Τσικούρ-Κιόϊ (200 κ.) και η Δράμα (100 κ.).

Το 1905 διαπράττονται βικιοπραγίες βουλγαρικών κομιτάτων κατά του Καβακλί και επιβάλλονται καταπιεστικά μέτρα. Η απαγόρευση της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας ανάγκασε τους κατοίκους των περιοχών να φεύγουν ομαδικά εγκαταλείποντας τις περιουσίες τους. Στις 19 προς 20 Μαΐου 1906 στην Τουρκοβουλγαρική μεθόριο βουλγαρικές περίπολοι αποδεκάτισαν τους Καβακλιώτες, που επιχειρούσαν να διέλθουν τα σύνορα.

Πρόσφυγες από το Καβακλί και την περιοχή του εγκαταστάθηκαν στο Ν. Λαρίσης και στα χωριά Κοιλιάδα, Ν. Καρυές, Ν. Λεύκη, Δίλοφο, Ν. Μοναστήρι, Μεγάλο Μοναστήρι και στη συνοικία Φιλιππουπόλεως Λαρίσης. Ακόμη

1. Για την ορθή ονομασία Ανατολική Ρουμेलία και όχι Αν. Ρωμυλία βλέπε εργασία του Γ. Α. Μέγα, Ανατολική Ρουμेलία. Σύλλογος προς έκδοσιν Ελληνικών γραμμάτων, Αθήναι 1945.

στο Αιγίνιο Πιερίας, στα Κουφάλια Θεσσαλονίκης, στο Πολύκαστρο Κιλκίς, στον Αίγειρο Κομοτινής και αλλού.

Η παρούσα εργασία, που αναφέρεται στο προθετικό α, αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης γλωσσικής μελέτης του γράφοντος, γύρω από το γλωσσικό ιδίωμα του ακριτικού ελληνόφωνου κόσμου του Καβακλί Αν. Ρουμελίας.

Με το προθετικό α στην κοινή ή στα νεοελληνικά ιδιώματα έχουν ασχοληθεί ο Γ. Χατζιδάκις², ο Σ. Μενάρδος³, ο Άνθ. Παπαδόπουλος⁴, ο Χ. Παντελίδης⁵, ο Αχ. Τζάρτζανος⁶, ο Αγ. Τσοπανάκης⁷, ο Σ. Κατσουλέας⁸ κ.ά.

Το προθετικό α, όπως έχει παρατηρηθεί από τους παραπάνω, οφείλεται κύρια σε τρεις λόγους.

A) Στη συνεκφορά του τελικού α της προηγούμενης λέξης με την επόμενη και θεωρήθηκε έτσι το α ως αρκτικό της δεύτερης λέξης. Οι λέξεις αυτές από τις οποίες αποσπάστηκε το α, είναι για τα ουδέτερα ουσιαστικά και επίθετα το άρθρο τα, για τα αρσενικά η αιτιατική του αριθμητικού ένα, για τα θηλυκά η λέξη μία και για τα ρήματα τα μόρια θα και να⁹. Σ' αυτήν την περίπτωση υπάγονται και οι λέξεις που άρχιζαν με φωνήεν διάφορο από το α και το αρκτικό αυτό φωνήεν αποβλήθηκε ως ασθενέστερο κατά τη συνεκφορά του με το τελικό α της προηγούμενης λέξης¹⁰.

B) Σε λόγους αναλογίας.

Γ) Στην παρετυμολογία.

Οι λέξεις του καβακλιώτικου ιδιώματος, που έχουν προθετικό α, εκτίθενται παρακάτω καταταγμένες σε τρεις κατηγορίες, όσοι και οι λόγοι για τους οποίους παρουσιάστηκε το προθετικό α.

2. Χατζιδάκι Γ., Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά I. Αθήναι 1905 σ. 225 κ.εξ.

3. Μενάρδου Σ., «Περί των ακριτικών φωνηέντων». Επετ. Φιλολ. Σχ. I. 1925 σ. 64-74.

4. Παπαδοπούλου Άνθ., Γραμματική των Βορείων ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής Γλώσσης. Αθήναι 1928, σ. 29.

5. Παντελίδου Χ., Φωνητική των νεοελληνικών ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου, και Ικαρίας. Αθήναι 1929, σ. 21 κ.εξ.

6. Τζάρτζανου Αχ., Πραγματεία περί της συγχρόνου Θεσσαλικής διαλέκτου. Αθήναι 1909, σ. 58 κ.εξ.

7. Tsopanakis Ag., La phonétique des parles de Rhodes. Athen 1940, σ. 26 κ.εξ.

8. Κατσουλέα Στ., «Το προθετικόν «α» εις τα παρακαμβούνια γλωσσικά ιδιώματα». Πρακτικά Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 193-208.

9. Βλ. Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών στο λ. α προθετικόν.

10. Λίτσα Φ., Συμβολή εις την μελέτην του Τριφυλιακού γλωσσικού ιδιώματος. Εν Αθήναις 1968, σ. 10.

10. Βλ. Ιστ. Λεξ. ό.π.

Α) ΣΥΝΕΚΦΟΡΑ

Λέξεις με προθετικό α που οφείλεται σε λόγους συνεκφοράς, καταγράφηκαν και εκτίθενται: 1. Ουσιαστικά (α. αρσενικού, β. θηλυκού, γ. ουδετέρου γένους), 2. Επίθετα, 3. Ρήματα, 4. Επιρρήματα.

1. ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ

α. Αρσενικού γένους.

αγαουτιής, ι: γανωτής. αυτός που κατ' επάγγελμα επαλείφει τα χάλκινα σκεύη με κασσίτερο.

αγγουιός, ι¹¹: ο εγγονός. «Του δουριάντσι στον αγγουνό τ'» το δώρησε στον εγγονό του.

αργάτ'ς, ι¹²: ο εργάτης. «Μι ψουμί τουν έχ'ς τουν αργάτ', ή ξίψουμου», με ψωμί τον έχεις (δηλ. τον ταΐζεις) τον εργάτη ή χωρίς ψωμί.

αφαός, ι¹³: ομφαλός.

β. Θηλυκού γένους.

αβγουγιά, η: η νόσος ευλογιά.

αγγινάρα, η¹⁴: από την αρχαία κινάρα.

αγγόνα, η: η εγγονή.

αγγουνούδα, η¹⁵: η μικρή εγγονή. «Η μπάμπου μ' είχιν ιφτά αγγουνούδισ κι πέντι αγγουνούδια». Η γιαγιά μου είχε επτά μικρές εγγονές και πέντε μικρούς εγγονούς.

αγδέουα, η¹⁶: η βδέλλα.

11. Βλ. Τομπαΐδη Δ. Ε., Το γλωσσικό ιδίωμα της Θάσου. Θεσσαλονίκη 1967, σ. 47, Κατσουλέα Σ., ό.π., σ. 194.

12. Βλ. Παπαδοπούλου Ανθ., ό.π., σ. 22, Οικονομίδου Δ. Β., «Περί του γλωσσικού ιδιώματος Απεράθου Νάξου». Αθηνά 56 (1952), σ. 207, Γεωργίου Χ., Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς, Μακεδονική Βιβλιοθήκη αρ. 23, Ε.Μ.Σ. Θεσσαλονίκη 1962, σ. 26, Παπαεωάννου Μ., Το γλωσσάριο των Γρεβενών. Μακεδ. Βιβλ. αρ. 48, Ε.Μ.Σ. Θεσσαλονίκη 1976, σ. 19, Σακελλαρίου Α., Τα Κυπριακά. τ. 2ος, Αθήνα 1891, σ. 35, Πουλιανού Α. Ι., Λαογραφικά Ικαρίας. τ. Β' Αθήνα 1977, σ. 475, Ιστ. Λεξ. Ακαδ., τ. Γ', σ. 36.

13. Πρβλ. Παπαδοπούλου Ανθ., ό.π., σ. 22, Μαντά Κων., Λαογραφικά Παλλαδαρίου Προύσσας Μ. Ασίας. Έδεσσα 1983, σ. 236.

14. Βλ. Χατζιδάκι Γ., Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά 2, Αθήνα 1907, σ. 139, Καραναστάση Α. «Η φωνητική των ιδιωμάτων της Κω». Λεξικογραφικόν Δελτίον, τ. 10ος (1964-65), σ. 33.

15. Βλ. Τομπαΐδη Δ. Ε., ό.π., σ. 47.

16. Βλ. Οικονομίδου Δ. Β., ό.π., Καραναστάση Α., ό.π., Καραναστάση Α., «Το ιδίωμα της Αστουπαλαίας». Λεξ. Δελτίον, τ. 8ος (1958), σ. III, Κόλια Λγγ., Το γλωσσικό ιδίωμα της νήσου Κέας. Αθηνά 45, (1933), σ. 263, Μαντά Κων., ό.π., σ. 223.

ακόλλα, η: η κόλα.

ακόνα, η¹⁷: η εικόνα. «'ν Πασκαλιά ένα κόκκινου κυγό του βάνουμι σ'ν ακόνα».

ακουνούδα, η: η μικρή σε μέγεθος εικόνα. «Βάλι τ'ν ακουνούδα ουπγάτ' απ' του προυσκέφραου σ'».

αλαφρόπιτρα, η: ελαφρόπετρα.

αμάδα, η¹⁸: πέτρα ή κεραμίδα ή πηλός σε σχήμα μικρής πλάκας που χρησιμοποιούνταν συνήθως σε διάφορα παιχνίδια από τα παιδιά. «Πουλέμηξι τ'ν αμάδα σ'» ρίξε την αμάδα σου.

αμπρουστέουρα, η¹⁹: μπροστινέλλα. Συνηθέστερη η μεταφορική χρήση της λέξης. «Ωράδα αμπρουστέουρα χαλέβ'ς νάσι» παντού θέλεις να προηγείσαι.

αντρουπή, η²⁰: 1) ντροπή. «Μάνα μου μαρή, αντρουπή». 2) Το φυτό Οποπάνναξ ο ανατολικός (Oporanax Orientale) της οικογένειας των συνθέτων (Compositae).

απρούνα, η²¹: έτσι έλεγαν την κηκίδα του πουρναριού.

αργατιά, η²²: η εργατιά, το σύνολο των εργατών. «Η αργατιά ούλου πι-δεύιτι».

αρμάθα, η²³: ο ορμαθός. «Τουραϊά δα πλέξου δυο αρμάθις κρουμμύδια».

αστράκα, η²⁴: η νόσος οστρακιά. «Η αστράκα είναι κόκκινα σπυρούδια νο ζαπαρόσπυρα». Η οστρακιά είναι κόκκινα σπυράκια σαν ζαπαρόσπυρα (: κόκκινα σπυράκια που εμφανίζονται λόγω ζέστης σε ευαίσθητη επιδερμίδα).

γ. Ουδετέρου γένους.

αγάνουμα, του²⁵: γάνωμα, επάλειψη με κασσίτερο των χάλκινων σκευών (στον πληθ. αγανώματα).

αγγάστρουμα, του²⁶: γγάστρωμα.

αγγάρ'σμα, του²⁷: η φωνή του όνου από το αγγαρίζου.

17. Βλ. Κωστάκη Θ., Το γλωσσικό ιδίωμα της Σίλλης. Αθήνα 1968, σ. 29.

18. Πρβλ. Οικονομίδου Δ. Β., ό.π., σ. 217, Πουλιανού Α. Ι., ό.π., σ. 462.

19. Βλ. Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 14.

20. Παντελίδου Χ., ό.π., σ. 22 Χειρόγραφα, Ιστ. Λεξ. 537, 12 (Καστοριά). Και 1801, 73 (Βλάστη).

21. Βλ. Ψάλτου Σ., Θρακικά ή μελέτη του γλωσσικού ιδιώματος της πόλεως Σαράντα Εκκλησιών. Αθήνα 1905, σ. 17.

21. Βλ. Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 19, Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 26, Πουλιανού Α. Ι., ό.π.

23. Βλ. Κόλια Αγγ., ό.π., Οικονομίδου Δ. Β., ό.π., Μαντά Κ., ό.π., σ. 236.

24. Βλ. Παντελίδου Χ., ό.π.

25. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 2.

26. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π., Κατσουλέα, Στ. ό.π., σ. 185.

27. Βλ. Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 15, Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 195.

άγκμα, του: νίκημα > ανίκημα > άνκημα > άγκμα.

αγγόν', του²⁸: εγγονός.

αγγουνούδ', του: το εγγονάκι.

αδίμ'του, του²⁹: το δίμιτο παννί. «Τ' αδίμ'του του ύφινάμι στουν αργα-
λειό μι τέσσιρις πατηρίτσις, τ' απουλ'τό μι δυο».

ακόλλ'μα, του³⁰: το κόλλημα.

αλάφρουμα, του³¹: ελάφρωμα.

αλουγάρ', του: τα χρήματα από το βυζαντινό λογάριον³². «εδώ ξαφρίζουν
το φλουρί και πέφτει τ' αλογάρι» (στίχος καβακλιώτικου τραγ.)

αμπόλ', του³³: το εμβόλιο. «Έχου άγρεου αμπέλ' κι θέλ' αμπόλιασμα,
αλλά δε βρίσκου αμπόλ'».

αμπόλιασμα, του: εμβολίασμα, εμβολιασμός. «Τ' αρνίθια χαλέβ'ν αμπό-
λιασμα».

άντιρου, του³⁴: το έντερο.

αντιρούδ' του: το μικρό έντερο. «Ζιουμάτ'σα τ' αντιρούδια», ζεμάτιστα τα
μικρά έντερα (ενν. για φαγητό).

αντρόπιασμα, του³⁵: ντρόπιασμα, καταισχύνη.

αξάϊ, του³⁶: η σε είδος αμοιβή του μυλωνά. Είναι το μεσαιωνικό ξάγιν κι
αυτό από το ελληνιστικό εξάγιον.

απάντ'μα, του: προστασία, φύλαγμα. «Μι τ' απάντ'μα δε γλυτώνιτι».

αραδίκ', του: το ραδίκι.

28. Βλ. Παπαδοπούλου Ανθ., ό.π., σ. 22, Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 3, Κα-
τσουλέα Στ., ό.π., Πουλιανού Α. Ι., ό.π., σ. 476.

29. Βλ. Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 10, Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 6, Κα-
τσουλέα Στ., ό.π., σ. 195.

30. Βλ. Παπαϊωάννου Μ., ό.π., Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 8, Κατσουλέα
Στ., ό.π.

31. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π.

32. Βλ. Κρεκούκια Δ. Α., «Αρχαιοπινή στοιχεία στο αγροτοποιμενικό λεξιλόγιο
της Λήμνου». Λεξ. Δελτίον, τ. ΙΔ' 1982, σ. 12, Οικονομίδου Δ. Β., ό.π.

33. Οι τύποι αμπόλ' και αμπόλιασμα και σε πολλά μέρη της Β. Ελλάδας.

33α. Στη λέξη παρατηρείται το φαινόμενο της ατελούς συνιζήσεως, που απαντάται
συχνά στο καβακλιώτικο ιδίωμα αλλά και σε πολλά βορειοελλαδικά ιδιώματα, βλ. Παπα-
δοπούλου Α., ό.π., σ. 13.

34. Βλ. Οικονομίδου Δ. Β., ό.π., Πουλιανού Α. Ι., ό.π., σ. 477, Ψάλ-
του Σ., ό.π., σ. 23, Παπαδοπούλου Ανθ., ό.π., σ. 22.

35. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 19, Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 16.

36. Βλ. Κρεκούκια Δ. Α., ό.π., σ. 7, του ίδιου, «Αρχαιοπινή στοιχεία στο αγρο-
τοποιμενικό λεξιλόγιο της Δ. Θεσσαλίας». Θεσσαλικά Χρονικά, τ. ΙΓ', 1980. σ. 353,
Καραναστάση Α., ό.π., Τομπαΐδη Δ.Ε., ό.π. σ. 49. Μπουντώνια Ευθ., «Με-
λέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος Βελβεντού και των περιχώρων αυτού». Αρχεία της
Νεωτέρας Ελληνικής γλώσσης εκδιδόμενα υπό του συλόγου «Κοραής». Αθήναι 1892 σ. 53.

αργαστήρ', του³⁷: εργαστήρι. Έτσι ονόμαζαν συνήθως οι καβακλιώτες το μαγαζί, όπου παρασκευάζονταν και πωλούνταν κρασί και ρακί. «Σέφκνιμι (μπήκαμε) στ' αργαστήρ' κι παρήγγειλάμι μια ουκά κρασί».

αρδίν', του³⁸: το ορδίσι³⁹. Στο «θέρο» οι θεριστάδες ακροβολίζονταν και προχωρούσαν θερίζοντας το χωράφι από τη μιαν άκρη ως την άλλη το τμήμα που θέριζε ο καθένας λεγόταν «αρδίν'». «Ένας δουλιφτάρ'ς βγάν' πουλλά αρδίνια τ' μέρα».

αρμάν', του: το ρουμάνι, δάσος, από το τουρκικό orman.

αρνίθ', του⁴⁰: «Τ' αρνίθ' πίν' νιαρό κι χ'τάζ' του θιό» (παροιμ.).

αρνιθουχόρταρου, του: έτσι ονομάζουν οι καβακλιώτες ένα χορτάρι που φυτρώνει στον κάμπο (αυλή) των σπιτιών.

αστάρ', του⁴¹: η φόδρα.

αστήθ', του⁴²: το στήθος.

αψύχ'μα, του⁴³: λύπηση, οίκτος. «Δε θέλ' αψύχ'μα».

2. ΕΠΙΘΕΤΑ

αβλουημένους, ι: ο ελογημένος. Κύρια αναφέρεται στο θεό. «Βρέξι αβλουημένι». «Δε μι παίρν' ι αβλουημένους να ησυχάσου».

αβρέ⁴⁴: βρε (κλητική προσφώνηση). «Αβρέ Κουσταντή».

αδιμ'τέϊνιους, ι: ο κατασκευασμένος από δίμιτο. «Αδιμ'τέϊνια βιλέντζα».

αδρέϊνους, ι: ο δρούϊνος.

ακουλλ'τός, ι: ο κολλητός. «Τα σκ'λιά, άντα έχ'ν ακουλλ'τές 'ς νουρές, βατεύουντι». Τα σκυλιά, όταν έχουν κολλητές τις ουρές, γονιμοποιούνται.

αλαφρός ι⁴⁶: ελαφρός. «Αλαφρξά Σαρακουστή να πιράσουμι» (ευχή). «Κι τ' αλαφρεά κι τα βαρξά ούλα σι μένα τα φουρτών'τι». Στην περίπτωση που καταλογίζονται πάντοτε σε κάποιον όλες οι ευθύνες.

αλ'τός, ι: ο λυτός. «Μη αφήκ'ς αλ'τό του χ'ταβούδ'» (σκυλάκι).

37. Βλ. Ψάλτου Σ., ό.π. σ. 23 Οικονομίδου Δ. Β., ό.π. Τομπαΐδη Δ. Ε., ό.π., σ. 50 με τη σημασία αργαλειός, Μαντά Κων., ό.π., σ. 235, Ιστ. Λεξ. Ακαδ., τ. Γ', σ. 34.

38. Στη Μακεδονία «αουρδίνιαστος» λέγεται αυτός που δεν έχει τάξη.

39. Η λέξη προέρχεται κατά ελληνικοποίηση του λατ. Ordo - inis.

40. Ο τύπος φέρεται και σε πολλά άλλα βόρεια ιδιώματα.

41. Βλ. Μπουντώνα Ε., ό.π., σ. 76.

42. Βλ. Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 196, Παπαδοπούλου Ανθ., ό.π., σ. 20.

43. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 31.

44. Βλ. Τζαρτζάνου Αχ., ό.π., σ. 58.

45. Βλ. Κρεκούκια Δ. Α., ό.π., σ. 353, Μπουντώνα Ε., ό.π., σ. 71, Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 201.

46. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 10, Πουλιανού Α. Ι., ό.π., σ. 476.

αμπύραβους, ι: (εν+πυρ+κατάλ.-αβους). Χρησιμοποιείται αποκλειστικά επί κατάρξ. «Ν' αρμάξ' τ' αμπύραβου» να κχεί και να ρημάξει.

αντρουπιάρ'ς, ι: ο ντροπαλός, θηλ. «αντρουπιάρα», ουδ. «αντρουπιάρ'κου». «Μη είσι κι τόσου πλια αντρουπιάρ'ς».

αργατ'κός, ι: εργατικός.

αργατ'κά, τχ: τα χρήματα που πληρώνονται οι εργάτες για τη δουλειά τους.

3. ΡΗΜΑΤΑ

αγανώνου⁴⁷: επαλείφω με κασσίτερο τα χάλκινα σκεύη. Η μτχ. αγανουμένους.

αγγαστρώνου⁴⁸: καθιστώ έγκυο.

αγκαρίζου⁴⁹: γκαρίζω, κατά μεταφορά φωνάζω δυνατά σα γάιδαρος.

αγκού⁵⁰: νικώ > ανικώ > αγκώ > αγκού.

αγνωρίζου⁵¹: γνωρίζω. «'Αλλαξι κι δεν τουν αγνώρ'σα».

ακουλνού⁵²: κολλώ. Στη μέση φωνή ακουλνιούμι και μτχ. ακουλ'μένους. «Ακόλλ' σ' του, θέλ' ακόλλ'μα».

αλαφρώνου⁵³: έχει και μεταβατική και αμετάβατη σημασία κάνω κάτι ελαφρό ή γίνομαι ελαφρός. «Αλάφρουσ' τουν» κάνε τον ελαφρό. «Βόητσι τουν ν' αλαφρώσ'» βοήθησέ τον να γίνει ελαφρός.

αλυπάμι: λυπάμαι, ευσπλαγχνίζομαι.

αμπαώνου⁵⁴: μπαλώνω. «Ξικίσκαν τα σκουτιά μ', αμπάουσ' τα» ξεσκίστηκαν τα ρούχα μου, μπάλωσέ τα.

αμπουδού⁵⁵: εμποδίζω. «Μι αμπότ'σιν να τουν κρούξου» μ' εμπόδισε να τον χτυπήσω.

αμπουλιάζου⁵⁶: εμβολιάζω.

47. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 2, Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 197.

48. Βλ. Ιστ. Λεξ. στο λ. γγαστρώνω.

49. Βλ. Ανδριώτη Ν., «Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Ίμβρου». Αθηνά 42, 1930, σ. 148, Τομπαΐδη Δ. Ε., ό.π., σ. 47, Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 15.

50. Βλ. Παπαδοπούλου Ανθ., ό.π., σ. 45, Τζαρτζάνου Αχ., ό.π., σ. 26, Οι τύποι αν'κάου και αν'κώ και σε πολλά μέρη της Δ. Μακεδονίας.

51. Βλ. Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 198.

52. Βλ. ό.π.

53. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 10, Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 12, Πουλιανού Α. Ι., ό.π.

54. Βλ. Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 13, Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 13.

55. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 14, Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 14.

56. Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 198.

αντρέπουμι⁵⁷: ντρέπομαι. «Τουν είδα κι αντράπ'κα».

αντρουπιάζου⁵⁸: ντροπιάζω. «Αντρουπιάσκη μα πώς» ντροπιάστηκε αφάνταστα.

απαντού⁵⁹: προστατεύω, προφυλάσσω, υπερασπίζομαι. «Δα τουν έδερνα μα τουν απάντ'σαν οι φ'κοί τ'» θα τον έδερνα, αλλά τον προστατέυσαν οι δικοί του.

απαρατάου⁶⁰: εγκαταλείπω, αφήνω. «'Αμα δεν απ'χάζ', απαρát'σ' τουν» αν δεν καταλαβαίνει, άφησέ τον.

απιρονού⁶¹: περνώ. «'Ι δεν απέρασις» γιατί δεν πέρασες.

αρθ'μού⁶²: επιθυμώ. «Τουν αρθύμ'σα να τουν 'δου».

αργάζου⁶³: κατόπιν ταλαιπωρίας συνηθίζω και προσαρμόζομαι (εύχρηστος ο αόρ. άργασα). «'Ασ' τουν ν' αργάσ'» άσ' τον να ταλαιπωρηθεί και να συνηθίσει.

αρμάζου: ρημάζω. Εύχρηστος ο αόρ. στην κατάρα «ν' αρμάζ' κι να καεί τ' αμπύραβου».

αρτσιώνουμι⁶⁴: φρικιώ και σηκώνονται οι τρίχες του κεφαλιού μου. 'Εχει και τη σημασία του εξοργίζομαι. «Τι μι αρτσιώνισι» τι μου εξοργίζεσαι.

ασχαιίνουμι⁶⁵: σιχαίνομαι.

αρμαθιάζου: φτιάχνω ορμαθούς. «Αρμαθιάζουμι καπνό».

αψ'χού⁶⁶: λυπάμαι κάποιον, οικτείρω. «'Ιγώ τουν τράνιψα κι τουν αψ'χού». Στον αόρ. «αψύησα» και «αψύχ'σα».

4. ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΑ

ακουλλ'τά⁶⁷: κολλητά. «Βάλ' τα ακουλλ'τά».

57. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 19, Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 16, Κατσουλέα Στ., ό.π.

58. Βλ. ό.π.

59. Βλ. Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 20, Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 17.

60. Βλ. Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 17, Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 205.

61. Βλ. Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 198.

62. Βλ. Τζαρτζάνου Αχ., ό.π., σ. 57, Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 25, Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 19.

63. Βλ. Κόλια Αγγ., ό.π., σ. 268, Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 26.

64. Βλ. Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 20.

65. Βλ. Μπουντώνα Ευθ., ό.π., σ. 75, Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 199. Απαντάται στη Μακεδονία, Θεσσαλία, 'Ηπειρο κατά τα χειρόγραφα του Κέντρου Συντ. Ιστ. Λεξ. 645, 6, Χ.Ι.Λ. 877, 26, Χ.Ι.Λ. 1035, 98, Χ.Ι.Λ. 812, 21.

66. Βλ. Τζαρτζάνου Αχ., ό.π., σ. 33, Γεωργίου Χ., ό.π., σ. 31, Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 23.

67. Βλ. Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 12.

αλαφρεά: ελαφρά. «Αλαφρεά τουν πήριν η αστένεια».

απάν⁶⁸: επάνω.

B) ΑΝΑΛΟΓΙΑ

1. Ουσιαστικά.

αβραεά, η⁶⁹: η βραγιά, αναλογικά προς το σημασιολογικά συναφές αυλακιά.

αμασκάλ', η⁷⁰: η μασχάλη αναλογικά προς το αγκάλη.

αξάδιρφους και αξάρφους⁷¹: κατ' αναλογία προς το αδερφός.

αξυάλ', η⁷²: ξυάλη, βουκέντρα του γεωργού.

αφτώχεια, η: φτώχεια, κατά το ανέχεια.

2. Ρήματα.

αγλήουρτι: γρηγορείται, αναλογικά προς το αντίθετο «αργείτι».

3. Επιρρήματα.

αγλήουρα⁷³: γρήγορα, αναλογικά προς το αντίθετο αργά. «Κόσιαξι αγλήουρα» τρέχα γρήγορα.

αχώρια⁷⁴: χωριστά, αναλογικά προς το αντίθετο αντάμα. «Ούλ' αντάμα κι ι ψώραβους αχώρια» (παρ.).

4. Επίθετα.

αράθ' μους, ι⁷⁵: ο οξύθυμος, κατ' αναλογία προς το άγριος.

68. Βλ. Πουλιανού Α. Ι., ό.π., σ. 477.

69. Βλ. Μπουντώννα Ευθ., ό.π., σ. 70, Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 9.

70. Πρβλ. Παπαδοπούλου Ανθ., ό.π., σ. 21, Παντελίδου Χ., ό.π. σ., 23, Ψάλτου Σ., ό.π., σ. 17, Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 13, Κουκουλέ Φ., Οινουντικά. Εν Χανίσις 1908, σ. 161, Τσοπανάκη Αγ., Το ιδίωμα της Χάλκης (Δωδεκανήσου), Ρόδος 1949, σ. 16, Κοντροσοπούλου Ν.Γ., Γλωσσογεωγραφικά διερευνήσεις εις την Κρητικήν διάλεκτον. Εν Αθήναις 1969, σ. 65 Καραναστάση Α., ό.π., σ. III, Λίτσα Φ., ό.π., σ. II, Μαντά Κων., ό.π., σ. 223.

71. Ο τύπος απαντάται σε πολλά νεοελληνικά ιδιώματα.

72. Βλ. Τζαρτζάνου Αχ., ό.π., σ. 58, Κρεκούκια Δ. Α., ό.π., σ. 353.

73. Βλ. Τζαρτζάνου Αχ., ό.π., Παπαϊωάννου Μ., ό.π., σ. 9, Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 202.

74. Βλ. Κωστάκη Θ., Γραμματική της Τσακωνικής διαλέκτου. Αθήνα 1951, σ. 160, Καραναστάση Α., «Η φωνητική των ιδιωμάτων της Κω», σ. 33, Τζαρτζάνου Αχ., ό.π.

75. Βλ. Ανδριώτη Ν., ό.π., Καραναστάση Α., ό.π., Οικονομίδου Δ. Β., ό.π., σ. 217, Κατσουλέα Στ., ό.π., σ. 204.

Γ) ΠΑΡΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

Λέξεις με προθετικό α, που οφείλεται σε παρετυμολογία, ψευδή ετυμολογία, καταγράφηκαν.

1. Ουσιαστικά.

αχειρόμνου, του⁷⁶: ο χειρόμυλος, οι δυο πέτρες με τις οποίες άλεθαν το σιτάρι. Η λέξη κατά παρετυμολογία προς το άχυρο.

2. Επιρρήματα.

απου: (τοπικό). Χρησιμοποιείται στην έκφραση «ως από πήςγεις» μέχρι πού πήςγεις. Κατά παρετυμολογία του από.

3. Σύνδεσμοι.

άντα: (χρον.) όταν, κατά παρετυμολογία του αν. «Άντα πήςγαμι ιμείς, δεν ήταν κάνας» (κανένας).

απού: (αιτιολ.) που, επειδή. «Είνι καός, από μας τσιουρίζ'» είναι καλός, επειδή μας φωνάζει. Παρετυμολογία του από.

4. Αντωνυμίες.

απού: που, ο οποίος. «Ένας από είναι χουντροκέφαους, δεν πιλικιέτι ι πατσιάς τ'». Επίσης κατά παρετυμολογία του από.

Τα γενικά συμπεράσματα που εξάγονται, ύστερα από συνολική θεώρηση των παραπάνω λέξεων, είναι τα εξής:

1. Στο μεγαλύτερο ποσοστό των λέξεων το προθετικό α οφείλεται στη συνεκφορά.
2. Από τα μέρη του λόγου υπερτερούν έναντι των άλλων τα ουσιαστικά και μάλιστα τη μέγιστη επίδοση εμφανίζουν τα ουδέτερα.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΗΛΙΟΥΔΗΣ

76. Βλ. Κοντοσοπούλου Ν. Γ., «Νεοελληνικά φωνητικά». Αθηνά 77, 1979, σ. 195.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδριώτη Ν. Π., «Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Ίμβρου», Αθηνά, 12 Αθήναι 1930, σ. 146-187.
- Γεωργίου Χ. Γ., Το γλωσσικό ιδίωμα Γέρμα Καστοριάς, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 2 Εταιρ. Μακεδ. Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1962.
- Καραναστάση Α. Μ., «Το ιδίωμα της Αστυπάλαιας», Λεξικογραφικόν Δελτίον, 8 1958, σ. 69-144. «Η φωνητική των ιδιωμάτων της Κω», Λεξικογραφικόν Δελτίον 10 (1964-65), σ. 3-96.
- Κατσουλέα Στ., Γ. «Το προθετικό «α» εις τα παρακαμβούνια γλωσσικά ιδιώματα», Πρακτικά Α' Συμποσίου γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 193-206.
- Κόλια Αγγ., «Το γλωσσικό ιδίωμα της νήσου Κέας», Αθηνά 45 (1933), σ. 262-285.
- Κοντοσοπούλου Ν. Γ., Γλωσσογεωγραφικαί διερευνήσεις εις την Κρητικήν διάλεκτον, εν Αθήναις 1969. «Νεοελληνικά φωνητικά», Αθηνά 77 (1979), σ. 191-197.
- Κουκουλέ Φ., Οινουντικά, εν Χανίοις 1908.
- Κρεκούκια Δ. Ε., «Αρχαιοπινή στοιχεία στο αγροτοποιομενικό λεξιλόγιο της Δ. Θεσσαλίας», Θεσσαλικά Χρονικά, τ. ΙΓ', Αθήνα 1980 σ. 351-365. «Αρχαιοπινή στοιχεία στο αγροτοποιομενικό λεξιλόγιο της Λήμνου», Λεξικογραφικόν Δελτίον, τ. 14 (1980) σ. 5-19.
- Κωστάκη Θ., Σύντομη γραμματική της Τσακωνικής διαλέκτου, Αθήνα 1951. Το γλωσσικό ιδίωμα της Σύλλης, Αθήνα 1968.
- Λίτσα Φ., Συμβολή εις την μελέτην του Τριφυλιακού γλωσσικού ιδιώματος, (πάθη φωνηέντων), εν Αθήναις 1968.
- Μαντά Κων., Λαογραφικά Παλλαδαρίου Μ. Ασίας, Έδεσσα 1963.
- Μέγα Γ. Α., Ανατολική Ρουμελία. Σύλλογος προς έκδοσιν Ελληνικών γραμμάτων, Αθήνα 1945.
- Μενάρδου Σ., «Περί των αρκτικών φωνηέντων», Επετηρίς Φιλολ. Σχολής Ι, Αθήναι 1925, σ. 64-74.
- Μπουντώνια Ευθ., «Μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος Βελβεντού και των περιχώρων αυτού», Αρχαία Νεωτέρας Ελληνικής γλώσσης εκδιδόμενα υπό του Συλλόγου «Κοραής», εν Αθήναις 1892.
- Οικονομίδου Δ. Β., «Περί του γλωσσικού ιδιώματος Απεράθου Νάξου», Αθηνά 56 (1952), σ. 215-273.
- Παντελίδου Χ., Φωνητική των νεοελληνικών ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ικαρίας, Αθήναι 1929.
- Παπαδοπούλου Ανθ., Γραμματική των Βορείων ιδιωμάτων της Νέας Ελληνικής γλώσσης, εν Αθήναις 1928.
- Παπαϊωάννου Μ., Το γλωσσάριο των Γρεβενών, Μακεδ. Βιβλιοθ. 48 Εταιρ. Μακ. Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1976.
- Πουλιανού Α. Ι., Λαογραφικά Ικαρίας, τ. Β' Αθήνα 1977.
- Σακελλαρίου Α., Τα Κυπριακά, τ. 2ος, Αθήναι 1981.
- Τζαρτζάνου Αχ., Πραγματεία περί της συγχρόνου Θεσσαλικής διαλέκτου, Αθήναι 1909.
- Τομπαΐδη Δ. Ε., Το γλωσσικό ιδίωμα της Θάσου, Θεσσαλονίκη 1967.
- Τσοπανάκη Α. Γ., Το ιδίωμα της Χάλκης (Δωδεκανήσου), Ρόδος 1949.
- Tsopanakis A. G., La phonétique des parles de Rhodes, Athen 1940.
- Χατζιδάκι Γ., Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά 1, Αθήναι 1905. Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά 2, Αθήναι 1907.
- Ψάλτου Σ., Θρακικά ή μελέτη του γλωσσικού ιδιώματος της πόλεως Σαράντα Εκκλησιών, Αθήνα 1905.

ΜΕΡΙΚΑ ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ
ΣΤΑ «ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΜΑΣ ΟΝΟΜΑΤΑ»
ΤΟΥ Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

Δυστυχῶς ὁ περιορισμένος χῶρος φιλοξενίας τοῦ περιοδικοῦ δὲν ἐπιτρέπει μιὰ συνολικὴ θεώρηση καὶ ἐπανεξέταση πολλῶν ὀνομάτων, ποὺ περιλαμβάνονται στὸ βιβλίο τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη «Τὰ οἰκογενειακὰ μας ὀνόματα», μὲ προλεγόμενα, ἐπεξεργασία καὶ σχόλια Ε. Στάθη.

Δὲν πρόκειται βέβαια νὰ κάνω κριτικὴ ἐδῶ, ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ μὴν παρατηρήσω ὅτι δὲν ἀναφέρεται ποῦ ἀπαντῶνται τὰ ὀνόματα ποὺ ἐξετάζονται καὶ αὐτὸ δυσχεραίνει πολὺ τὴ σωστὴ ἐτυμολογία τους.

Στὴν Κρήτη π.χ. τὸ Κρέστος, Κρέστας, ποὺ ὁ Τριανταφυλλίδης (σελ. 79) ἐτυμολογεῖ ἀπὸ σλ. KRST (;) — σταυρὸς δὲ θὰ μπορούσε νὰ συνδεθεῖ μ' αὐτὴ τὴ λέξη, ἀφοῦ κρέστα (ἀπὸ ἰταλ. cresta) λέγεται τὸ λοφίο, ποὺ ἔχουν στὸ κεφάλι οἱ κότες καὶ μάλιστα ὁ πετεινός. Τὸ ἴδιο τὸ Μπέλλος, Μπέλλης στὴν Κρήτη δὲ θὰ μπορούσε ἐπ' οὐδενὶ νὰ προέρχεται ἀπὸ σλ. bel = ἄσπρος (Μ. Τριανταφυλλίδης σελ. 79), ἀλλὰ ἀπὸ ἰταλ. bello = ὄμορφος.

Ἔτσι παρουσιάζω μερικὲς μόνο διορθωτικὲς ἐτυμολογίες ἔχοντας πάντα ὑπ' ὄψη μου τὰ ὀνόματα τοῦ Κρητικοῦ χώρου, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅμως ἀπαντῶνται στὰ νησιά καὶ στὴν Πελοπόννησο, ὅπου κατέφυγαν πολλοὶ Κρητικοὶ τόσο κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Βενετοκρατίας, ὅσο καὶ τῆς Τουρκοκρατίας..

1. Ἀβάζος τουρκ. avaz = κραυγὴ, βοή (Μ. Τριανταφυλλίδης σελ. 67).

Νομίζω ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ βενετικῆς καταγωγῆς Κρητικὸ ἐπώνυμο Ἀβάτζος Μοῖρες Καιν., Ἀτσιπόπουλο Ρεθ. Ρέθυμνο Ἀβάντζος Ἀρχοντικὴ Ρεθ., Ἀβαντζάκης Καλέσα Μαλεβ. πρβλ. Ζανῆς - Τζανῆς, Μοζάκης Μοτζάκης, Μουριζῆς - Μουρτζῆς. Γιὰ τὴν τροπὴ τζ = ζ ἔχει γράψει διεξοδικὰ ὁ Στ. Μάνεσης¹.

Καὶ σήμερ. βεν. avanzo, avanzì. Δὲν νομίζω νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ λέξη

1. Τροπὴ τῶν συμφώνων τσ καὶ τζ εἰς σ καὶ ζ εἰς τὰ νότια ἰδιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς. Λεξικ. Δελτ. τόμ. 10/1964-65, σελ. 97-179.

2. Ἰδ. Παπαγρηγοράκη, Συλλογὴ ξενογλώσσων λέξεων, σελ. 23 καὶ Γ. Παγκάλου περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Κρήτης, τόμ. Ε', σελ. 105.

- ἀβάντζιος (avanzio) = αὐτός πού πλεονάζει² ἀλλά ἀπό βαφτ. πού προέρχεται ἀπό τή λέξη αὐτή· πρβλ. καί σημ. βαφτ. Avanti³. Βαφτ. Ἀβάντζος σέ ἔγγραφα 1342-1348⁴ καί Avanseius 1382⁵. Ἐπώνυμο Avanzo, De Avanzo καί Davanzo βρίσκω σέ ἔγγραφα τοῦ 1302-1430.
2. Ἀκίλας, Ἀκίλογλου. Ὁ Τριανταφυλλίδης (σελ. 67) τὸ θεωρεῖ παρωνύμιο ἀπό ἀραβ., τουρκ. akil = φρόνιμος, συνετός. Κι ὅμως ἀναφέρει Ἅγιο Ἀκύλα. Ἀσφαλῶς λοιπὸν προέρχεται ἀπό βαφτ. Ἀκύλας, πού πιθανὸν νὰ προῆλθε ἀπό τή λέξη αὐτή.
3. Βέγκος παρωνύμιο, τουρκ.-περσ. benk φυτὸ φαρμακερὸ (Μ. Τριανταφυλλίδης σελ. 67). Νομίζω προέρχεται ἀπό βαφτ. βενετ. προελεύσεως. Βεν. ἐπώνυμο ἀπό βαφτ. Beco καί Bego, ὑποκ. τοῦ Domenico⁶.
4. Γιαμαλῆς, Γιαμαλάκης, Γιαμαλίδης ἀπὸ τουρκ. yamali⁷ = μπαλωμένος (Μ. Τριανταφυλλίδης, σελ. 67).
Στὴν Κρήτη γιαμαλῆς ἀπὸ τουρκ. yamali = ὑφασματέμπορος⁸. Ὁ Σταμνόπουλος ἀναφέρει Γιαμελῆς, Γιαμαλῆς (= Gemelino;)⁹.
5. Δόσιος-Δοσόπουλος τουρκ. dös = πλευρό, θώρακας (Μ. Τριανταφυλλίδης σελ. 68). Ἀσφαλῶς ἀπὸ Θεοδόσης καί βεν. ἐπών. Dose - Dosi, νομίζω ἀπὸ Teodosi(o).
6. Ζανουδάκης Ὁ Τριανταφυλλίδης (σελ. 78) τὸ θεωρεῖ Κυπριώτικο. Εἶναι Κρητικὸ βενετ. καταγωγῆς ἀπὸ τὸ βεν. τύπο τοῦ Giovanni, Zuane καί Zane = Γιάννης. Στὴν Κρήτη ἔχουμε ἐπώνυμα Τζανῆς, Τζανᾶς, Τζανάκης, Τζανουδάκης κ.ἄ. καί Ζα(ν)νῆς, Ζαν(ν)ιδάκης καί Ζανουδάκης. Τὸ ἔχω σέ μαρτυρίες ἀπὸ τὸ 1212 - 1761 καί μὲ ἄλλους τύπους βλ. καί Τζουάνης.
7. Καγιὰς ἀπὸ τουρκ. καγια = βράχος (Μ. Τριανταφυλλίδης σελ. 104). Νομίζω εἶναι ἐπαγγελματικὸ, τὸ ἴδιο μὲ τὸ Κρητικὸ Κεχαγιαῶς, Καγιαῶς, Κιαγιαῶς¹⁰.
8. Καλαγκὰς ἴσως ἀπὸ Καλαγκαθάς, καλαγκάθι = παρωνυχίδα (Μ. Τριανταφυλλίδης σελ. 61). Στὴν Κρήτη ὑπάρχει τοπωνύμιο Γκαλαγκάδο πού

3. Emidio de Felice, I nomi degli italiani, Venezia 1982 σελ. 204.

4. Σπ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἔρευναν, σελ. 83, 224.

5. El. Santschi, Régestes, Mém. 1292.

6. D. Olivieri, I cognomi della Venezia Euganea, Onomastica 1923, σελ. 135 καὶ Emidio de Felice, ὁ.π., σελ. 67.

7. Βλ. Χρυσ. Τσικριτσῆ, Κρητικὰ παρωνύμια Α', Α-Μ, Ἀθήνα 1972 σελ. 31.

8. Χρυσ. Τσικριτσῆ, Κρητικὰ ἐπώνυμα ἐπαγγελματικὰ σελ. 45.

9. Γιαν. Σταμνόπουλου, Βόλτες ὀνοματολογικῆς, Ἀθήνα 1929 σελ. 237.

10. Χρυσ. Τσικριτσῆ, Κρητικὰ ἐπώνυμα ἐπαγγελματικὰ, Ἀθήνα 1981, σελ. 104.

έτυμολογῶ ἀπὸ οἰκ. Καλαγκιάς¹¹ καὶ ἀναφέρω μαρτυρίες. Στὴ Γαῦδο καλαγκιάς = εἶδος ἀρπακτικοῦ πουλιοῦ καὶ στὸ Βραχάσι καλαγκιάς = γλάρος¹².

9. Καπάκης Ὁ Τριανταφυλλίδης (σελ. 57) τὸ ἔχει στὰ παρωνύμια ἀπὸ σκεύη καὶ ἐπιπλα. Νομίζω ἀπὸ ἰταλ. Carro, πρβλ. καὶ γαλλ. ἐπώνυμο Car (κεφαλή, ἀρχηγός)¹³. Καὶ στὴν Κρήτη Κάππος, Καπάκης, Καπιτσάκης, Καπιτσουνάκης, Καπῆς, Καπιδάκης, Καπίνος, Νικόλαος Carri τὸ 1299¹⁴, Gulielmo Carro 1327¹⁵. Τὸ ἐπώνυμο ἔχω καὶ σ' ἄλλες μαρτυρίες. Ὁ Βαγιακάκος τὸ θεωρεῖ νεώτερο, ἀφοῦ τὸ ἐτυμολογεῖ ἀπὸ Carro = ἀρχηγός μικρῆς φρουρᾶς ἐπὶ τουρκοκρατίας¹⁶.
10. Κάρλογλου, Καρλίολου, Καρολίδης ἀπὸ κάρλ = χιόνι (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 137). Νομίζω ἀπὸ βαφτ. Κάρολος βλ. Κάρολος, Καρλάκης¹⁷.
11. Λογαράς¹⁸ Δὲν εἶναι ἐπαγγελματικό, ὅπως τὸ θεωρεῖ ὁ Τριανταφυλλίδης (σελ. 40), ἀλλὰ παρωνύμιο ποὺ δηλώνει τὴν οἰκονομικὴ κατάστασι τοῦ ἀτόμου. Λογαράς = πλούσιος¹⁹. Λογάρι, μεσν. λογάριν ἀπὸ ἀρχ. λογάριον = τὸ χρῆμα, θησαυρός²⁰. Ἡ λέξι ἀπαντᾶται στὰ Κρητικὰ κείμενα²¹. πρβλ. καὶ στὴν Κύπρο Λουβαράς - ῆς = ὁ ἔχων πολλὰ χρήματα²². Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1541 Νικόλαος Λογαράς²³, ἡγούμενος στὸ Χάνδακα. Θεοφάνης Λογαράς ἐφημέριος Ἀγ. Γεωργίου Βενετίας τὸ 16ο αἰώνα²⁴. Ἰωάννης Logara, 1549²⁵. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1582 «ἐκοιμήθη Τζάνες ὁ Λογαράς»²⁶. Καὶ τοπων.

11. Χρυσ. Τσικριτσῆ, Συμβολὴ μελέτη τοπωνυμίων σελ. 47 «Ἀμάθεια» 22-231/975.

12. Ν. Τωμαδάκη, Τοπωνύμια, Μύσων 1/1932 σελ. 197 καὶ Ἐλευθ. Πλατάκη, Δημόδη ονόματα ζώων, Κρητολογία 14-15/1982 σελ. 124.

13. A. Dauzat, Dictionnaire etymologique des noms de famille de France, Paris 1951.

14. Κ. Μέρτζιου, Ἡ συνθήκη Ἐνεσῶν - Καλλέργη, Κρητ. Χρον. Γ'/1949 σελ. 276.

15. R. Prentelli, I libri commemoriali III ἀριθ. III II.

16. Βλ. Περιοδικὸ «Ἱστορία» 23/1970 σελ. 142.

17. Χρ. Τσικριτσῆ, Μερικὰ Κρητικὰ ἐπώνυμα ἐνεστ. προελεύσεως «Ὄνόματα» 9/1984.

18. G. Chatzipsaltis, Επ. Κ.Ε. ἐρευνῶν De Nicosie 6/1972-1973.

19. Δ. Βαγιακάκου, Περιοδ. Ἱστορία, 93/1976 σελ. 142 καὶ 143.

20. Ν. Ἀνδριώτη, Ἔτυμ. Λεξικὸν ἔκδ. Β' στὴ λέξι.

21. Ἐρωτόκριτος Δ' 1939 σελ. 69, 13, Ἀπόκοπος 291, Ἐρωφίλη Α 635· βλ. καὶ Θ. Δετοράκη, Ἀνέκδοτα δημοτικὰ τραγούδια Κρήτης σελ. 599.

22. Ἄ. Κολίτση, Περὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων τῶν Κυπρίων, Ἀθήνα 1964 σελ. 87.

23. Ι. Χασιώτη, Ἡ Κρήτη καὶ οἱ Ἴσπανοί, Παπραγμ. Γ' Κρητολογικοῦ, Τόμ. Β' σελ. 365.

24. Μ. Μανούσακα, Histoire de la colonie grek, Θησαυρίσματα 19/1982 σελ. 17.

25. Μ. Κωνσταντουδάκη, Οἱ ζωγράφοι τοῦ Χάνδακος, Θησαυρίσματα 10/1973, σελ. 173.

26. Ν. Παναγιωτάκη, Οἱ κρητικὲς ἐνθυμήσεις, «Δωδώνη» 5/1976, σελ. 123.

- «στοὺς Λογαράδες» σὲ ἔγγρ. τοῦ 1582²⁷. Ἐπώνυμο Λογαράκης σήμερα στὸ Κεντρὶ Ἱεράπετρας.
12. Λούτσης Ὁ Τριανταφυλλίδης ἐτυμολογεῖ ἀπὸ σ. λ. luč= δαδί. Στὴν Κρήτη Λουτσάκης (Ἡράκλειο), Λουτσέτης (Ἱεράπετρα) νομίζω ἀπὸ Luzzi πού ἀπαντᾶται καὶ σήμερα στὴ Βενετία, πιθανὸν ἀπὸ βαφτ. Leo-Leuzi ἢ βαφτ. Lucio.
13. Μαλάκης, μαλάκι (Θράκη) τὸ νεογνὸ τοῦ βουβαλιοῦ, τουρκ. malak (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 62). Εἶναι τὸ ἐξαφρανισμένον Κρητικὸ ἐπώνυμο Μαλάκης πού σώζεται στὸ τοπωνύμιον Μαλάκι Ρεθ. Νομίζω ἀπὸ ἰταλ. βαφτ. Malachia²⁸, Μαλαχίας δηλ. εἶναι βενετσιάνικο. Πρβλ. καὶ βεν. ἐπών. Malachino ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σαρακηνοῦ Malakin - Aquin στὰ Chansons de Geste ἢ ὑποκορ. τοῦ Malachia²⁹. Duca Malachi, 1527 μέλος τῆς ἑλληνικῆς ἀδελφότητος τῆς Βενετίας³⁰. Zorzi Malachi πλοιοκτήτης 1562 καὶ 1566³¹. Μαλάκης ἀπὸ Κρήτη τὸ 1545 στὴ Ζάκυνθο, Γαλεάτσος Μαλάκης εὐγενῆς καὶ λογιώτατος 1653 καὶ Γαβριήλ Μαλάκης ἀρχιμανδρίτης 1728³². Γιακουμῆς Μαλάκης τὸ 18ο αἰώνα³³.
14. Μόζεο στὰ νεώτερα ξενικὰ ὀνόματα ἀπὸ τὰ γερμανικὰ (Μ. Τριανταφυλλίδης σελ. 94). Ἄλλὰ Μόζεο Μόζερας οἰκογένεια ἀπὸ τὴν Κρήτη τὸ 1589 στὴ Ζάκυνθο³⁴. Πιθανὸν νὰ σχετίζεται μὲ τὸ βαφτ. Mosé, Moses, Μωϋσῆς. Καὶ σημ. βενετ. ἐπών. Moser.
15. Μπαρμπάρεσος καὶ Βαρβαρέσος στὰ ξενόγλωσσα ἔθνικα, ἕνας πού δούλεψε στὰ μέρη τῆς Μπαρμπαραῖας, ἀλλὰ καὶ παρατσούκλι. (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 30). Νομίζω ἀπὸ ἐπών. Barbaro + βενετ. κατάληξη -esso, ὅπως Manoli-Manolesso, Μανωλεσάκης, Carlo-Carlesso. Καὶ στὴν Κρήτη οἶκ. *Μπαρμπάρο καὶ Μπαρμπαραεσάκης³⁵.
16. Ντουρέντης παρωνύμιον ἀπὸ Δουρέντης τουρκ. durentis = προβλεπτικός, συνετός (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 72).

27. Κ. Μέρτζιου, Κρητικὰ Συμβόλ., Κρητ. Χρον. ΙΘ' σελ. 125.

28. Emidio de Felice, ὅ.π., σελ. 225.

29. D. Olivieri, I Cognomi, ὅ.π., σελ. 143.

30. Ἄντ. Πάρδου, Κατάλογος μελῶν, Θησαυρίσματα 16/1979, σελ. 355.

31. Κρ. Παναγιωτοπούλου, Ἑλληνες ναυτικοὶ καὶ πλοιοκτήτες, Θησαυρίσματα 11, σελ. 314.

32. Ντ. Κονόμου, Κρητικοὶ στὴ Ζάκυνθο, σελ. 40.

33. Κ. Σάθα, Νεοελλην. Φιλολογία σελ. 595.

34. Α. Ζώη, Λεξικὸν τόμ. Β' σελ. 430 καὶ Ντ. Κονόμου, Κρητικοὶ στὴ Ζάκυνθο σελ. 44.

35. Em. de Felice, I nomi degli Italiani, σελ. 131, 158 καὶ 225.

Νομίζω πρόκειται για βενετσιάνικο όνομα. Στην Κρήτη το 1536 σέρ Francesco Durento³⁶. Μάρκος Durento εύγενής Κρητικός από τὰ Χανιά, 1555 και 1574³⁷.

17. Παμπούκης, Παμπούκας παρωνύμιο από τουρκ. rambuk = μπαμπάκι, μπαμπακερός. (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 73).

Ὁ Κουκουλές το έτυμολογεῖ από τήν ἴδια λέξη, ἀλλά τὸ θεωρεῖ ἐπαγγελματικό, ὅτι δηλαδή δηλώνει τὸν βαμβακοπαραγωγό³⁸. Στην Κρήτη Βάμβουκας καὶ Βαμβουκάκης από βενετ. bambuch = bambu, εἶδος Ἰνδικοῦ καλαμιού³⁹. Ἀφοῦ μάλιστα τὸ ὄνομα μαρτυρεῖται από τὸ 1299. Michael Pabucha, Alexius καὶ ἄλλοι⁴⁰. Καὶ Georgius Babuca, 1441⁴¹.

18. Σαμφάκος, Σαμφάκης παρωνύμιο από τουρκ. samsa = τρίγωνο, τὸ γλύκισμα (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 73).

Νομίζω από βαφτ. Σαμφών. Καὶ στὴν Κρήτη ἐπώνυμο Σαμφών στὸ Ρέθυμνο καὶ Ἀτσιπόπουλο Ρεθ. καὶ Σαψής, Σαμφάκης Σαψάκης στὸ Σέλινο καὶ Κίσσαμο. Θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἐπαγγελματικό από τουρκ. savei = ὁ εἰσαγγελέας⁴², ἀλλά ἔχω τὸ ὄνομα από τὸ 1582. Κυρ Γεωργίτζης Σαψής⁴³. Γεώργιος Σαψὸς νοτάριος Σητείας 1607-1613⁴⁴. Οἶκογ. Σαμφών από τὴν Κρήτη 1669, 1675 καὶ 1678 στὴ Ζάκυνθο⁴⁵.

19. Σερπάκης παρωνύμιο από τουρκ. sarp = ἀπότομος, ἀλλά καὶ σάρπα, ἀρχ. σάλπη, εἶδος ψαριού, τουρκ. sarpa) (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 73).

Πρόκειται για ἐνετικῆς προελεύσεως ἐπώνυμο. Βεν. ἐπών. Sarpi από βενετ. zarpa = vinaccia ἢ από ἰταλ. Ciarpa⁴⁷. Στην Κρήτη fra Paolo Sarpi νομικός σύμβουλος τῆς Βενετίας 1552-1623⁴⁸. Καλλίνικος Σαρπάκης πρωτοσύγκελλος Κυδωνίας τὸ 1821⁴⁹.

36. Χρυσ. Τσικριτσῆ, Μερικά Κρητ. ἐπώνυμα ἐνετ. προελεύσεως «Ὄνόματα» 9/1984, σελ.

37. Γ. Πλουμίδη, Κατάλογος Στρατευσίμων, Κρητ. Χρον. ΚΕ' / 1973 σελ. 303.

38. Κ. Μέρτζιου, Βίος καὶ Πολιτεία τοῦ Μ. Ντουρέντε, Κρητ. Χρον. ΙΖ' / 1963, σελ. 37.

39. Φ. Κουκουλέ, Νεοελλ. τινων ἐπιθέτων σημασία καὶ ὀρθογραφία, Ἀθηνᾶ 53/1949, σελ. 118.

40. Βλ. Χρυσ. Τσικριτσῆ, Κρητικὰ ἐπώνυμα ἐπαγγελματικά σελ. 26.

41. Κ. Μέρτζιου, Ἡ συνθήκη Ἐνετῶν-Καλλέργη, ὅ.π., σελ. 278 καὶ 282.

42. Ν. Jorca, Documents (revue Hist. du Sud-Européen) τόμ. 14/1937, σελ. 172.

43. Μεν. Δημητριάδη, Λεξικὸν Ἑλληνοτουρκικόν, Τουρκοελληνικόν στὴ λέξη.

44. Κ. Μέρτζιου, Β. Κορνάρος - Ἐρωτόκριτος, Κρητ. Χρον. ΙΗ' / 1964, σελ. 174.

45. Σπ. Θεοτόκη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἔρευναν σελ. 83 καὶ Ἐρρίκου Μοάτσου, Ἀνεκδ. κατάλογος νοταρίων σελ. 307, Ἀφιερ. Σ. Ἀντωνιάδη.

46. Α. Ζώη, Λεξικὸν καὶ Ντ. Κονόμου, Κρητικοὶ στὴ Ζάκυνθο σελ. 62.

47. D. Olivieri, ὅ.π., σελ. 247.

48. Στ. Σπανάκη, Συμβολὴ ἐκκλ. Ἱστορ. Κρήτης, Κρητ. Χρον. ΙΓ' / 1959 σελ. 245.

49. Ν. Τομαδάκη, Ἐπισκοπὴ καὶ Ἐπίσκοποι, Κρητ. Χρον. ΙΑ' / 1957 σελ. 23.

20. *Σεργής, Σεργίδης, Σεργόπουλος* παρωνύμιο από τουρκ. *sergi* = χαλί, ψάθα κ.ά. (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 73).
 Νομίζω από βαφτ. Σέργιος (ξέχασε τον Πατριάρχη Σέργιο;) και ιταλ. βαφτ. *Sergio* πολύ συχνό⁵⁰. Και στη Γαλλία βαφτ. *Serge* από ρωσ. βαφτ.⁵¹
 Στην Κρήτη *Σεργίου - Σεργής - Σεργάκης - Σεργεδάκης* (πρβλ. *Φραγκεδάκης*). Μαρτυρείται το 1280 ως βαφτ.⁵² και το 1322 ως επώνυμο. *Costa Sergi* και *Nicolaus Sergi*⁵³.
21. *Τζουάνης* από γαλλ. *Joan* (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 15).
 Και στην Κρήτη *Τζουάνος - Τζουάνης - Τζουανάκης - Τζουγανάκης* κ.ά. από βενετ. βαφτ. *Zoane, Zuane, Zane* = *Giovanni*, βλ. και *Ζανουδάκης*. *Raynerius de Zoane de Messana* πλοιοκτήτης έγγρ. 1368⁵⁴, *Polo Zuane* πλοίαρχος⁵⁵.
22. *Τερεζάκης* «τουρκ.-περσ. *Terazi* = ζυγαριά, ισορροπία, κοντάρι που χρησιμοποιούν οι ισορροπιστές, αλλά και έλλ. *Τερέζα*» (Μ. Τριανταφυλλίδη σ. 75).
 Στην Κρήτη *Τερζής - Τερζάκης - Τερεζάκης*. Από *τερζής* και *τερεζής*, τουρκ. *terzi* = ράφτης⁵⁶.
23. *Τοράκης* «τουρκ. *torak* = καμίνι» (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 75).
 Πιθανόν από *Tore* υποκορ. του *Salvatore* ή *Vittore* πρβλ. *Torello* υποκορ. του *Salvatore*⁵⁷. Στην Κρήτη *Τορής, Τοράκης* που τόχω σχετίσει με βενετ. *de la Torre*. Και σημ. βεν. *Dalla Torre* και *Torrelli*. Το έχω σε πολλές μαρτυρίες με τους εξαφανισμένους τύπους **Ντελατόρος*, **Τορριάνος*, **Τόρε* και **Τορέλλος* από το 1301-1671.
24. *Φουρίκης*, «*Furrik-u*, φωλιά, κοτέτσι και μεταφ. μικρή καλύβα, αλλά και τουρκ. *ferik* νεοσσός, πουλάκι, αφράτος» (Μ. Τριανταφυλλίδη σελ. 78).
 Ο Φουρίκης (Αθηνά 11/1929 σελ. 172) αναιρεί την ετυμολογία αυτή του Λάμπρου. (Σχόλια του επεξεργαστή κ. Στάθη σελ. 183).
 Και στην Κρήτη *Φουρούλης, Φουράκης*. Ο Κουκουλές ετυμολογεί από το *φουρός* = άγριος και *φουρόγατος* = άγριόγατος⁵⁸. Η λέξη νομίζω

50. Em. de Felice, ό.π., σελ. 25, 30, 36, 49 και άλλου.

51. Al. Dauzat, Dictionnaire, ό.π., σελ. 549.

52. A. Lombardo - M. Chiaudano., L. Marcelio Notario in Candia σελ. 62, 170.

53. El. Santschi, Régestes, sent. αριθ. 175.

54. El. Santschi, ό.π., Mém. 174.

55. Γ. Πλουμίδη, Οι βενετ. ελληνικές χώρες, Ιωάννινα 1974, σελ. 117.

56. Χρυσ. Τσικριτσή, Κρητικά επώνυμα επαγγελματικά, σελ. 225.

57. Em. de Felice, ό.π., σελ. 310 και D. Olivieri, ό.π., σελ. 152.

58. Φ. Κουκουλέ, Νεοελλ. τινων επιθέτων, ό.π., σελ. 222.

προέρχεται από βεν. Furo = λαίμαργος⁵⁹ και σημ.βεν.έπων. Furini. Costa Furi σε έγγρ. του 1299⁶⁰. Ἐπώνυμο Φουρογιάννης σε έγγραφα 1538-15. Μεταξύ Κρητῶν προσφύγων στη Ζάκυνθο έγγρ. 1682 Isabetta Furoroula⁶¹. Ἐπίσης στη Ζάκυνθο οἰκογ. Φουρέττη τὸ 1796⁶³.

ΧΡΥΣ. ΤΣΙΚΡΙΤΣΗ-ΚΑΤΣΙΑΝΑΚΗ

59. G. Boerio, Dizionario di dialetto Veneziano, Venezia 1899.

60. Κ. Μέρτζιου, Ἡ συνθήκη Ἐνεπῶν-Καλλέργη, ὅ.π., σελ. 284.

61. Κ. Μέρτζιου, Σταχυολογήματα, Κρητ. Χρον. ΙΕ - ΙΣΤ'/1961-62 σελ. 237.

62. Κ. Μέρτζιου, Δύο κατάλογοι, Κρητ. Χρον. Ε'/1951 σελ. 25.

63. Λ. Ζώη, Λεξικόν, ὅ.π., στὸ ὄνομα.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Η μικρή αυτή μελέτη μου ανακοινώθηκε για πρώτη φορά στο 13ο Συνέδριο Βυζαντινολογικών Σπουδών, το Σεπτέμβρη του 1966, στην Οξφόρδη της Αγγλίας, όπου έλαβα μέρος με την έγκριση και τα έξοδα της Ακαδημίας Αθηνών, συντάκτης τότε του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας.

Συνταξιούχος της υπηρεσίας αυτής από το 1973, δεν βρήκα ευκαιρία να τη δημοσιεύσω στους δύο τόμους του απ' αυτήν εκδιδόμενου Λεξικογραφικού Δελτίου, επειδή προηγούντο δύο άλλες μακρές μελέτες μου.

Από τότε, βέβαια, και με την βασική των ανακοινώσεων μορφή που είχε και με την πάροδο του χρόνου χρειαζόταν κάποια ανανεωτική ενημέρωση. Θα προσπαθήσω να το κάμω σήμερα.

Σκοπός μου δεν είναι να εξαντλήσω αυτό το τεράστιο θέμα ούτε να ισχυριστώ πως είμαι ο πρώτος που κάνω αυτή την ανακάλυψη. Ο τίτλος της, άλλωστε, «συμβολή», δείχνει το πράγμα. Όλοι όσοι ασχολούνται ή ασχολήθηκαν με βυζαντινά θέματα, με τη βυζαντινή κληρονομία και σύγκαιρα με τη νεοελληνική πραγματικότητα τη ζυμωμένη με την εκκλησιαστική παράδοση σε τέχνη και υμνολογία, έχουν διαπιστώσει, διαπιστώνουν συνεχώς πόσο σφιχτά είναι αδελφωμένες η μία με την άλλη περίοδο και ζωή και πόσο η γνώση της μιας βοηθεί στην καλύτερη γνώση της άλλης.

Από τους πολλούς διακεκριμένους σχετικούς ερευνητές, Έλληνες και ξένους, που ετόνισαν το πράγμα, εξέχουσα θέση κατέχουν: ο δημιουργός της νεοελληνικής γλωσσολογικής επιστήμης Γεώργιος Χατζιδάκις (με το βασικό του έργο κυρίως *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*¹, και, ο κάπως λιγότερο, απ' όσο του άξιζε, γνωρισμένος βυζαντινολόγος Φαίδων Κουκουλές, με τον εξάτομο *Πηγαυρό του «βυζαντινού βίου και πολιτισμού»*², στον οποίο δεν αρκείται να αποθησαυρίσει κάθε τι που αναφέρεται απλώς στο θέμα του, αλλά και με τη μεγάλη αγάπη παλαιού λεξικογράφου που υπήρξε (συντάκτης του Ιστορικού

1. Βλ. Γ. Ν. Χατζιδάκι, *Μεσαιωνικά και νέα Ελληνικά*, τόμοι 1-2, Αθήναι 1905-1907.

2. Βλ. Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Τόμοι 1-6, Αθήναι 1948-1957

(Εκδόσεις Παλιανού Ινστιτούτου Αθηνών).

Λεξικού, 1911-1926, και διευθυντής του, 1926-1931) επιμένει, ιδιαίτερα, και συγκριτικά προς τα νέα ελληνικά, στην εξέταση των λέξεων, των φορέων αυτών κάθε έννοιας και βιώματος, του αντίστοιχου «βίου-πολιτισμού» γενικότερα. Την αγάπη του, άλλωστε, αυτή, και την προσφορά του την έδειξε σε πλήθος άλλο ιστορικών και γλωσσολογραφικών άρθρων του δημοσιευμένων σε επιστημονικά και άλλα περιοδικά, και μάλιστα στο «Λεξικογραφικόν Αρχείον»³, (πρόδρομο του Λεξικογραφικού Δελτίου⁴, που εκδίδονταν και εκδίδεται, το δεύτερο, από το Ιστορικό Λεξικό), στο από τον ίδιο εκδιδόμενο «Επετηρίς της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών»⁵ (από το 1924 και μέχρι του θανάτου του), στο επιστημονικό περιοδικό Αθηνά⁶, στο Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος⁷, κλπ.

Μολονότι δεν είμαι ειδικός βυζαντινολόγος, η μακρά υπηρεσία μου (από το 1946 μέχρι το 1973) στη σύνταξη του «Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας» της Ακαδημίας Αθηνών⁸ μου έδινε καθημερινές αφορμές για να γίνομαι ανιχνευτής των βυζαντινών πηγών και βοηθημάτων, αφού, χωρίς αυτά, δεν ήταν δυνατό ν' ανταποκριθώ, καθώς και οι άλλοι συντάκτες-συνεργάτες, φυσικά, στη φύση του Λεξικού, που έχει σκοπό να εξετάζει τις λέξεις από τη γένεσή τους μέχρι σήμερα, με τις αδιάκοπες φθορές-μεταβολές τους καθ' όλη τη διάρκεια του μακράιωνα βίου των, με όλες τις εθνικές αντιξοότητες της φυλής μας, του έθνους μας. Και αυτήν ακριβώς την εμπράγματη διαπίστωση θέλω να τονίσω με την ταπεινή μου τούτη μελέτη, που έχει πρακτικό, ενδεικτικό χαρακτήρα παρά περισπούδαστο, θεωρητικά δογματικό.

Ξεφυλλίζοντας, π.χ., τους μέχρι σήμερα εκδεδομένους τόμους του ΙΑΝΕ (α-γεροδάσκαλος), σταματάς κάθε τόσο σε λέξεις αυτούσιες βυζαντινές-συνεχιστές πανάρχαιης (μέσω της ελληνιστικής και βυζαντινής) παράδοσης: σε τύπους λέξεων κατασπαρμένων σήμερα σε κάθε γωνιά του ελλαδικού και ελληνόφωνου χώρου μας. Σε φράσεις ακόμα και παροιμίες και στίχους, ελάχιστα παραλλαγμένες ή και με το φακό του ερευνητή ανακαλυπτόμενες, που δείχνουν ολοφάνερα μια συνέχεια εκπληκτική, αν αναλογιστεί κανείς τις τόσες περιπέτειες κ' επιμειξίες του Ελληνισμού με ξένους βαρβάρους και πολιτισμένους

3. Λεξικογραφικόν Αρχείον της Μέσης και Νέας Ελληνικής, Αθήναι 1914-1923.

4. Λεξικογραφικόν Δελτίον της Ακαδημίας Αθηνών (εκδίδεται με την επιμέλεια του Διευθυντού του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας).

5. Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, Αθήναι 1924 κεξ.

6. Αθηνά, περιοδικόν σύγγραμμα της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας, Αθήναι 1889 κ.εξ.

7. Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος, ιδρυτής-διευθυντής Γεώργιος Δροσίνης, Αθήναι.

8. Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας, Α', Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Ελληνικής (της τε κοινής και των ιδιωμάτων), τόμοι 4, Αθήναι 1933-1980.

κατακτητές και καταστροφείς, των τριών ηπείρων (Ευρώπης και Ασίας και Αφρικής) και μάλιστα με Σλάβους και Φράγκους και Τούρκους.

Μια συγκριτική και στατιστική εξέταση όλων των μέχρι σήμερα τυπωμένων λέξεων στους τέσσερεις αυτούς τόμους, μπορεί να μας οδηγήσει δειγματοληπτικά και αλάνθαστα (λαμβάνομένου υπόψι ότι το Α μόνο περιέχει το ένα έκτο του όλου ελληνικού λεξιλόγιου) στη μεγάλη σχέση και συνέχεια της νέας ελληνικής με την αρχαία, ιδίως την ελληνιστική, και τη βυζαντινή παράδοση, όχι μόνο λεξιλογικά, σημασιολογικά, αλλά κυρίως φωνητικά, γραμματικά γενικότερα. Μ' αυτό τον τρόπο θα μπορούσαμε να υπολογίσουμε και τον βαθμό των άλλων, ξενόγλωσσων, επιδράσεων.

Λίγα παραδείγματα ενδεικτικά του πράγματος: Στο λήμμα *αβγό* έχουμε τύπο *αβγόν*, από την *Κάσο*, *Κάρπαθο* και το *Λιβύσσι της Λυκίας*, όπως ακριβώς στα βυζαντινά, και *ακόλουθα* τύπους *αβκόν*, *αφκόν* στην Κύπρο. Σήμερα ο τύπος *αβγό*, *κοινός*, έχει αντικαταστήσει ολότελα το *αρχ. ωόν*⁹.

Το παράγωγο *αβγάτος* (γεμάτος *αβγά*, *αβγωμένος*), από την *Ήπειρο*, *Πάρο*, *Πελοπν. κ.α.*, είναι αυτούσιο το βυζαντινό, όπως μας το παραδίδει ο *Πρόδρομος*: «και κέφαλος τριπίθαμος *αβγάτος* εκ το *Ρήγιν*»¹⁰.

Το επίθ. τούτο μου εγέννησε την υποψία ότι είναι το πρόδρομο του ρ. *αβγατίζω*, και να πώς: Στο *ΙΑ* το ρ. ετυμολογείται από το ελληνιστικ. επίθ. *εκβατός*, που έγινε *εγβατός*, με αντιμετάθεση των φθόγγων, όπως το *εκβάλλω-εγβάλλω-βγάλλω*. «Ιδέ Γ. Χατζιδ. εν Επιστ. Επετ. Πανεπ. (1909/10) 92 κεξ. Ο τύπος *εβγατίζω* ήδη παρά *Σαχλίκ. Γραφαί και Στίχοι* στ. 176 (έκδ. Wagner, σ. 69) «ο μάστορας ο ζαριστής πιστεύγει να *εβγατίση*»... Ο βυζαντινός αυτός τύπος παραδίδεται σήμερα από την Κύπρο και τη Χίο. Κ' εδώ έχω να κάμω την παρατήρηση ότι: από τη σωρεία των τύπων (18), που απαντούν σε όλο σχεδόν τον ελληνικό χώρο (ελλαδικό και ελληνόφωνο) — εκτός του χαρακτηρισμού της λ. ως κοινής — μόνο δύο «διατήρησαν» το αρνητικό ε. Η δυνατότητα, βέβαια, της αποβολής και αντικατάστασής του, κατά τη συνεκφορά, με προηγούμενο τελικό-α, όπως είναι και η *εβγάτιση* (μόνο στη *Μύκονο* και συνήθως στον πληθ. *εβγάτισες*) και σημαίνει «τα οικιακά σκεύη και έπιπλα τα οποία τρόπον τινά θεωρούνται ως προσθήκαι της οικίας», κατά το *ΙΑ*, που δεν ξεχωρίζει ότι τη σημασία την έχει η λέξη, στη *Μύκονο*, μόνο στον πληθ. Στην *Κύθνο*, απόπου δίνεται με παράδ. αυτή η ιδιαίτερη σημασία, δεν δηλώνεται, άν στον ενικό ή τον πληθ. την έχει η λ. στη *Μύκονο*.

Συνακόλουθα, δίνονται από το *ΙΑ* οι παράγωγες λέξεις *αβγάτα*, *αβγατίδι*, *αβγατισιά*, *αβγατισιάρης*, *αβγάτισμα*, *αβγατιστής*, *αβγατιστός*, *αβγάτιστος*, *αβγατούδι*, *αβγατυνέσκω*, *αβγάτομα*.

9. Για τη λέξη βλ. Γ. Χατζιδ., ΜΝΕ 2,322 και 328-329.

10. Κατά ηγουμένων 3,153 έκδ. Hesselring - Pernot, σ. 55.

Η ύπαρξη του αρκτικού ε μόνο στους δύο παραπάνω από τους 18 τύπους του αβγατίζω από το σπάνιο ελληνιστ. αβγάτος^{10β} ίσως θα μπορούσε να μας οδηγήσει στην αναζήτηση της ετυμολόγησης όλων των παράγωγων αυτών από το βυζαντ. επίθ. αβγάτος, που είναι συνών. του αβγωμένος (πολύ συνηθ. μετοχή, από το ρ. αβγώνω) που λέγεται για τα ψάρια, ιδιαίτερα όταν βρίσκονται στην περίοδο του οργασμού των. Ακόμα λέμε και κότα αβγωμένη. Πβ. και αβγοτάραχο παρακάτω. Στις περιπτώσεις αυτών των λέξεων δίνεται η έννοια του πλήθους, της αύξησης, που έχουν ως παράγωγα του αβγατίζω, το οποίο θα μπορούσε να είναι κάλλιστα το πρώτο παράγωγο του επίθ. αβγάτος. Πβ. ακόμα και το ρ. αβγάζω (ίσως κατά το σχετικό επιάζω η κατάλ.) που δίνεται από τον Πόντο με τους τύπους ωβάζω-ωβγάζω — κατά τα ωόν - ωβόν - ωβγόν, που σημαίνει γεννώ αβγά — και είναι γνωστό πόσα μπορεί να γεννήσει μία και μόνη όρνιθα. Το επίθ. αβγάστικος, με τύπο ωβάστικος στον Πόντο, ετυμολογείται από το αβγάζω, στο ΙΑ, έχει τη σημ. της «πολυτόκου» όρνιθας: ωβάστικον κοσσάρα (στον Πόντο).

Στην περίπτωση όμως της ετυμολόγησης από το αβγάτος, μένει η δυσκολία της ερμηνείας του αρκτικού ε στους τύπους εβγατίζω, εβγάτιση ό.π.^{10γ} Το ρ.*αβγατώνω, αντί αβγατίζω, που υποδηλώνει η λ. αβγάτωμα (υπερτίμηση αξίας πράγματος σε πλειστηριασμό) εύκολα μπορεί να βγει από το αβγάτος. Μόνο στη Θράκη το ουσ. Αλλά και από το αβγατίζω, «παρασυσχετισθέν κατά τα εκ των εις -ώνω παραγόμενα» — θά λεγα με επίδραση κάποιου σχετικού ρήματος, όπως το ακριβώνω (υπερτιμώ), που λέγεται στην Κύπρο, Χίο (ΙΑ), αλλά και στη Μύκονο και αλλού, όσο ξέρω.

Στο λήμμα αβγολογώ του ΙΑ υπάρχει τύπος αβδουλουγώ, από το Αδραμύτιο. Το ΙΑ παραπέμπει γι αυτόν, για την τροπή του συμπλέγματος βγ σε βδ, στο συγγενικό αβδοτάριχα, αντί αβγοτάριχα, του Πρόδρομου(3,281 C. Έκδ. Hesseling-Pernot:) «και παρινά αβδοτάριχα δια την ανορεξίαν». Η σύμπτωση του βυζαντινού με το νέο μας αναγκάζει να θεωρήσουμε, και αντίστροφα, σωστό το βυζαντινό, και να μην υποθέσουμε λαθεμένη τη γραφή, όπως κάνει π.χ. το ΙΑ παραθέτοντας το ίδιο χωρίο στο λήμμα αβγοτάραχο υπό τον τύπο αβ(γ)οτάραχα, με το γ δηλαδή αμφίβολο.

Η γλώσσα του Ησύχιου «μάκτρα. αβάκιον, ένθα μάσσουσι το άλευρον» μας υποχρεώνει να υποθέσουμε ότι στο αβάκιον έχει την αρχή του ο κυπραίικος

10β. Γαλ. 19.354 (στις σημ. του διερχόμενος από το εκβαίνω σ. 55).

10γ. Ίσως από τα συμβαίνοντα στο νότιο χώρο — στη Μύκονο κατά κανόνα — όπου στα ρήματα η αύξηση στον παρατατικό και άοριστο, όταν δεν τονίζεται, είναι ει: αβγατίζω λοιπόν, εβγάτισα, εβγάτιση - εβγατίζω Σαχλίτζη.

11. Ανάλιγα, βέβαια, και το εκβαίνω-εββαίνω- (ε) βγαίνω.

τύπος *αβάτση η*, του ΙΛ, που τοποθετείται στο υποθετικό λήμμα *αβάκη η*, και θα σχηματίστηκε κατά τα συνών. *μάκτρα* ή *σκάφη* (κατά το γένος).

Αν λάβουμε υπόψη τους τύπους της λ. *άντζα*, *ανζα* (Μακεδ.), *άζα* (Κάρπ., Μύκονος) και *αντζί*, *αζί* (Κάρπ.-Μύκ.) και *αζώναρος* (Κάρπ.) *αζώναρως* (Μύκ.) — τα πρώτα: *άζα*, *αζί*, στη σημ. της κνήμης, και τα άλλα, της μεγάλης κνήμης — και τα συσχετίσουμε με τα χωρία του Ευστάθιου Θεσσ/νίκης (Λεξ. Δουκ. στη λ. *Eustathius ad Iliad Π 1929*): «Μυών η γαστροκνημία ἐστίν, ἣν ἡ των πολλῶν γλώσσα *άνζαν* φησί, συγκειμένην εκ νεύρων πολλῶν και συνεστραμμένων σαρκῶν» (1061.40) και «Κώληπα δε λέγει την αγκύλην, κατά τους παλαιούς την περί τας ἰγνύας, ἣν τινες *άνταν* ἢ *άνζαν* φασί» (1327.52), τότε, αφενός μεν μπορούμε να στηρίζουμε την ετυμολογία των λέξεων *άντζα*, *αντζί* από τα *άντα*, *αντίον*¹², αφετέρου δε να χρονολογήσουμε το φαινόμενο *ντζ* *νζ*, θεωρώντας τον 12ο αι. του Ευστάθιου ως *terminus post quem*, και, τέλος, να θεωρήσουμε ορθό τον παραδιδόμενο βυζαντινό τύπο *άνζα* και να μη αμφιβάλλουμε, όπως ο Κουκουλές, «μήπως το *νζ* είναι γραφική παράστασις του *ντζ*». Ἄλλωστε ο ίδιος, αυτόθι, γράφει: «εάν παρατηρήσει τις ὅτι... το οικογενειακόν επίθ. *Αντζάς* λέγεται και *Ανζάς* (σε ἔγγρ. του ΙΑ' αι.: «Θεοτόκε βοήθει με τω σω δούλω Νικήτα Χαρτουλαρίω της Δύσεως και τω Ανζά»)¹³, δε θα θελήσει να απορρίψει τον από τον Ευστάθιο μαρτυρούμενο τύπο *άνζα*. Τέλος, η *άνζα* του Ευστάθιου μπορεί να δικαιολογήσει και το σημερινό «μακεδονικόν» (οπως χαρακτηρίζεται σε δελτίο του ΙΛ) *άνζα*, και το *ανζί* της Καρπάθου, καθώς και τα ανάλογα *χανζάρι* (κοιν. *χατζάρι*) — τύπος από τους Γκριντάδες της Μακεδονίας. *χόνζιας* κοιν. *χότζας* (μέσω του *χόντζας*) στο Μαρμαρά της Προποντίδας, *κιμινζής* (κοιν. *γκεμιτζής*), ο *ναύτης*, *λόνζα* (από το *λόντζα*, πολλαχού κατά το ΑΙΛ) στην Αιτωλία, *λόνζια*, στην Ἑπειρο, και *νερανζούλα* (κοιν. *νερα-ν-τζούλα*) στην Κάρπαθο¹⁴. Μια μικρή, αλλά βασική παρατήρηση είναι ὅτι δε μπορεί κανείς να στηρίζεται απόλυτα σε όλα τα δελτία του ΑΙΛ, ειδικά για τη φωνητική ακρίβεια των καταγραφεισῶν λέξεων-τύπων, αφού πολλά προέρχονται (τα χειρόγραφα, από τα οποία αποδελτιώθηκαν), από χειρόγραφα συλλογῶν μη ειδικῶν και ιδίως ως προς τη φωνητική απόδοση (π.χ. των συνιζανόμενων φωνηέντων συλλαβῶν). Ἰδιαίτερη προσοχή χρειάζεται

12. Βλ. Γ. Χατζιδ., ΜΝΕ 2, 434. Κ. Ἄμαντο, Λεξικογρ. Αρχ. 6 (1923), 112 κ.εξ., και Φ. Κουκουλέ, στο Αφιέρωμα Γ. Χατζιδ. 34-35, υποσημ. 8. Επίσης ΙΑΝΕ στη λέξη.

13. Βλ. Κ. Κωνσταντόπουλου, Βυζαντινά μολυβδόβουλλα του εν Αθήναις Εθνικού Νομισματικού Μουσείου, 95-155.

14. Με το φαινόμενο της ηχηροποίησης των «ημίκλειστων φθόγγων» τσ και τζ εις σ και ζ, αντίστοιχα, βλ. την εργασία μου (που αποέλεσε και τη διδακτορική μου διατριβή): Τροπή των συμφώνων ΤΣ και ΤΖ εις Σ και Ζ εις τα νότια ιδιώματα της Νέας Ελληνικής, Λεξικογραφικόν Δελτίον Ακαδημίας Αθηνῶν, τόμ. 10 (1965), σσ. 97-179.

ακόμη στα ΧΙΛ που προέρχονται από αντιγραφή παλαιών χειρογράφων του «Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως», που εχάθηκαν, και στα οποία γίνεται προσπάθεια καθαροποίησης με κάποια τάση «ψευδούς αποκαταστάσεως». Το πράγμα όμως ξεκαθαρίζει αρκετά με τη διασταύρωση με τα βυζαντινά...

Στην ίδια εργασία μου (ΤΣ ΤΖ, σελ. 130) παίρνοντας αφορμή από το τοπωνύμιο της ιδιαίτερης πατρίδας μου Μυκόνου Κοσομύτης, που το βρήκα και σε έγγρ. του 1663¹⁶, βοηθήθηκα στην υποστήριξη της άποψης του Γ. Χατζιδ¹⁷, και Κ. Αμαντου¹⁸ για τη σχέση του κουτσός προς το α' συνθετικό κοφο- πολλών λέξεων που απαντούν παράλληλα στο Βυζάντιο και σήμερα. Το κοφο- δηλαδή (από το κόπτω), με τσιτακισμό του ψ, παλαιό, ήδη βυζαντινό, κοτσο- έγινε κουτσο- και με απόσπασή του μας έδωσε το επίθ. κουτσός.

Στους βυζαντινούς χρόνους υπήρχαν παράλληλα επώνυμα ανθρώπων που τους είχαν μείνει από επιβληθείσα για παράπτωμα ποινή, για το οποίο υπέστησαν ακρωτηριασμό μύτης, χειλέων, χεριών ή δακτύλων τους. Από το έργο του Φ. Κουκουλέ (Βυζ. Βίος 6,478) παίρνω τα Κουτσομύτης και Κοφομύτης και Κοφόροινος, παρά τα Ρινότμητος, Κουτσοδάκτυλος και Κουτσοχέρης.

Τέτοια επώνυμα, καθώς και προσηγορικά σύνθετα υπάρχουν και σήμερα, με πρώτο συνθετικό το κοφο- ή κουτσο- και δεύτερο το αποκοπτόμενο μέλος του σώματος και, κατ' επέκταση, τμήμα άλλου αντικείμενου.

Στη Μύκονο (Τροπή των συμφ. ΤΣ ΤΖ, σελ. 130) απαντούν ιδιαίτερα τά: Κοσοχείλης και Κοσάφτης, κοσόριος (κοτσόριος<κοψόριος, για σκύλο με κομμένη ουρά (πβ. κουσόριος, στην Άνδρο), κοσοχέρης. Άς θυμηθούμε, εδώ, ότι παρά το συνηθέστατο σημερινό επώνυμο Κουτσοχέρης-Κουτσοχέρας, πολλοί ονομάζουν «κοψοχέρηδες» εκείνους που μετάνιωσαν διότι ψήφισαν πολιτικούς που εκ των υστέρων τους εξαπάτησαν στις επαγγελίες τους και γιαυτό στις επόμενες εκλογές θα προτιμούσαν να κόψουν το χέρι τους παρά να τους ξαναψηφίσουν...

Σημειώνω ακόμη τα: κοσοτσέρα (για κατσίκι με σπασμένο κέρατο) Μύκονος, Άνδρος, ενώ κουτσοχέρης (π.χ. τράγος) αλλού, και Κοσοκέρης επών. σε έγγρ. του 1769 από τη Μύκονο: «Στέφανος του Κοσοκέρη ο υιός»¹⁹. Βλ.

15. Βλ. υποσημ. 14.

16. Βλ. Γ. Πετρόπουλου, Νοταριακά πράξεις των ετών 1663-1779. Παράρτημα της Επιστημονικής Επετηρίδος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήναι 1960, αριθ.εγγρ. 112, στίχ. 5.

17. Βλ. Γ. Χατζιδ., ΜΝΕ 2, 413.

18. Βλ. Αθηνά 28 (1916), Λεξικογρ. Αρχείον 124 και 6.109.

19. Αριθ. ΓΑΚ 60: «1769 μαρτίου πρώτη. Κατάστιχον της εφετινής χρονιάς των κεφαλοχάρων πανδρεμένων και ελεύθερων τα ονόματα προφών».

πολλά παραδείγματα στη μελέτη μου ΤΣ ΤΖ, σελ. 130. Κουσοκέφαλος Άνδρος κοσοτσέφαλος Μύκ. και σε τραγ. «σαρδέλα κοσοτσέφαλη...» (με κομμένο κεφάλι). κοσομυτίζω ή κοσοφουντίζω το βασιλικό. (αποκόβω τις φούντες, τις άκρες των κλαδιών του ή και κλήμα (αμπελιού), για να πάρουνε τη δύναμη τα σταφύλια).

Ενισχυτικό της παράδοσης για τους «κοσομύτηδες», εκτός από το μυκον. τοπωνύμιο Κοσομύτης (από κάποιον φερόνυμο ιδιοκτήτη του μέρους, πιθανόν υπάρχει στη Μύκονο και Τήνο ως επώνυμο το Ασημομύτης. Πβ. και του Κουκουλέ τά: Αργυρομύτης ή Ασημομύτης και Χαλκομύτης (Βυζαντ. βίος... 6,478). Τα Κοψάφτης και Κοφαχείλης υπάρχουν σήμερα σε πολλά μέρη ως επών., και μπορεί κανείς να τα βρει εύκολα στον τηλεφωνικό κατάλογο της Αττικής, όπου έχει εγκατασταθεί σχεδόν ο μισός πληθυσμός της Ελλάδας. Κοντά σ' αυτά βλέπε και τα παράλληλα Κουτσάφης, Κουτσούρης, Κουτσοπόδης, Κούτσουρος (που έγινε στην Κύπρο Κούσουρος...).

Πόσο χρήσιμη, πόσο αναγκαία είναι η μελέτη της βυζαντινής γραπτής παράδοσης, φαίνεται και από άλλες πολλές λεπτομέρειες, ασήμαντες ίσως από πρώτη ματιά. Είναι γνωστή π.χ. σήμερα η τάση πολλών αγράμματων ή ελλειπτικά μορφωμένων νεοελλήνων να αποκαθιστούν... λαθεμένα (κατά τη λεγόμενη «ψευδή αποκατάστασιν») τύπους λέξεων που τους νομίζουν ως εσφαλμένα προφερόμενους από τους πολλούς. Έτσι, συμβαίνει π.χ. ώστε μερικοί γνωρίζοντας ότι πολλές δημοτικές λέξεις και τύποι που περιέχουν τα συμφωνικά συμπλέγματα και τους φθόγγους φτ, χτ, τσ(ι), τσ(ε), τζ(ι), τζ(ε) προφέρονται από τους μορφωμένους με τα αρχικά ορθά πτ, κτ, κ(ι), κ(ε), προσπαθούν να προσαρμόσουν και άλλες, που τα έχουν αρχικά τα πρώτα, σ' αυτές. Έτσι, προφέρουν κιμινιέρα, κίτι, κιαρούχια, παπούκια, αλαγκιάς, δέκτηκα, αντί των: τσιμινιέρα, τσίτι, τσαρούχια, παπούτσια, αλατζιάς κλπ. Το φαινόμενο, άλλωστε, έχουν παρατηρήσει πολλοί, και πρώτοι οι Γ. Χατζιδ. (Ακαδημεικά αναγν. 3,169) και ο Φ. Κουκουλές (Γλωσσικά εκ Κύθνου, στο Λεξικογρ. Αρχ. 6,290). Πβ. Σ. Μάνεση, Τροπή συμφ. ΤΣ ΤΖ, σ. 156.

Το φαινόμενο λοιπόν αυτό που παρατηρείται και σε ημιμαθείς ψευδοαριστοκράτες, στην προσπάθεια τους να ελληνίσουν, μαρτυρείται και στο Βυζάντιο. Ο Ν. Πολίτης (Λαογρ. Σύμμ. 3,189-190) κρίνοντας το άρθρο του Στ. Ξανθοῦδ. «Ο ποιητής Σαχλίκης και οι δικηγόροι της Κρήτης προ πέντε αιώνων» (Περιοδ. Παναθήναια 18<1909> σ. 177-180) κακίζει τον συγγραφέα επειδή «ζητεί να προσαρμόσει το κείμενον του Σαχλίκη εν πάσι προς το σημερινόν κρητικόν ιδίωμα», επιλέγων ότι «οι εκδόται δημοδών μεσαιωνικών κειμένων δεν πρέπει να παρεκκλίνωσι του θεμελιώδους κριτικού κανόνος, καθ' ον εν τη εκδόσει επιζητείται η αποκατάστασις του κειμένου ως εγράφη υπό του συγγραφέως... Σκόπιμοι μεταβολαί εν δημοτικοίς κειμένοις είναι συνηθέσταται και σπανίως εν αυταίς παρατηρείται συμφωνία του γραπτού λόγου προς τον

προφορικό. Προέρχονται δε κατά το πλείστον αι μεταβολαί αύται εκ της επηρείας του σχολείου. Ο Σαχλίκης, ως μας πληροφορεί ο ίδιος, εφοίτησεν εις το σχολείον μέχρι της μειρακικής ηλικίας, και δεν φαίνεται παράδοξον ότι άλλους μεν τύπους της δημώδους ανεπιγνώστως μετέβαλλε κατά τα σχολικά διδάγματα, άλλους δ' εξ αμαθείας διέφθειρεν, υπολαμβάνων ότι διορθώνει αυτούς. Εν τω χειρογράφω απαντώμεν χαρακτηριστικώτατα δείγματα της ημιμαθείας του ποιητού, τα οποία δια των διορθώσεων του εξηφάνισεν ο Ξανθουδίδης. Ούτω λ.χ. γράφει *νάπτης* (στ. 327), *νάπτες* (306, 307), *να πέπιτη* (στ. 361), άτινα άνευ ανάγκης ο Ξανθουδίδης διορθώνει *ναύτης*, *ναύτες*, *να πέφτη*· μη δεν συνέβη ν' ακούσει και σήμεραν ακόμη από το στόμα ημιμαθών παραπλησίους τύπους; νομίζοντες ούτοι ότι ο φθόγγος φτ προήλθεν εκ χυδαίας παραφθοράς του πτ, δεν λέγουσι πολλάκις *πηνόν* (φθηνό), *απτός* (αυτός) κττ.;»

Η συνέχεια της γλώσσας παρουσιάζεται σε πολλές λέξεις όμοιας παραγωγής ή σημασίας, τόσο, που διαβάζοντας τα βυζαντινά, νομίζεις πολλές φορές πως διαβάζεις σημερινά, νέα ελληνικά. Αβάσταγος π.χ., κατά το ΙΛ, στο λήμμα *αβάσταχτος*, με διάφορους άλλους τύπους (*αβάσταος* π.χ.), που ξεκινούν απ' αυτόν και χαρακτηρίζονται κοινοί κι από τον Πόντο, από το βαστώ-*βαστιέμαι*, και όχι το *βαστάζω*, όπως οι άλλοι τύποι, εκτός από τις άλλες σημασίες σημαίνει και τον ανυπόμονο, τον ορμητικό, κοινά δε και στον Πόντο (την Κερασούντα) όπως ακριβώς και στα βυζαντινά: «καθάπερ γαρ ξυστήρα αυτόν είχεν ή άλλο τι εργαλείον προς τους αβαστάγους και ανυπομονήτους». (Βίος Νείλου νεώτ. G. 120, 156^B).

Πολλές σημερινές φράσεις, παροιμιακές και άλλες, παροιμίες κλπ. θα ήσαν ακατανόητες, αν δεν υπήρχε η βυζαντινή παράδοση. Πολλές απ' αυτές ερμηνεύει ο Φ. Κουκουλές στο κλασικο του έργο «Βυζαντ. βίος και πολιτισμός» και ιδιαίτερα στο Παράρτημα του Ε' τόμου, με τον τίτλο «Η νέα ελληνική γλώσσα και τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά έθιμα», Αθήναι 1952.

Παίρνω αποκεί ένα χτυπητό παράδειγμα: Συνηθέστατα οι νεοέλληνες χρησιμοποιούμε τη φρ. «έμεινα στα κρύα του λουτρού», όταν θέλομε να δηλώσομε ότι αποτύχαμε σε κάτι, διαψεύστηκαν οι ελπίδες μας για κάτι.

Τη φράση ερμηνεύει έτσι ο Κουκουλές: Κατά τους βυζαντινούς χρόνους οι λουόμενοι στα δημόσια λουτρά, που ήσαν ατμόλουτρα, για να μη μπουν απότομα στον εσώτατο και πολύ θερμό χώρο, και, απότομα πάλι, μετά το λούσιμο, να βγουν, περνούσαν, κατά ρωμαϊκή παράδοση, από τρία διαμερίσματα, που ο Γαληνός ονομάζει «οίκους», άνισα θερμασμένα. Το πρώτο μετά το γδύσιμο ονομαζόταν «ψυχρολούσιον» ή «κρύον», επειδή ο ατμοσφαιρικός αέρας του ήτανε ψυχρός.

Αφού έμεναν λίγο σ' αυτό οι μέλλοντες να λουστούν, προχωρούσαν στο δεύτερο, το «χλιαροψύχριον», για τον χλιαρό αέρα του, όπου και αλείφονταν με διάφορες αλοιφές για τριχόπτωση ή προφύλαξη του δέρματος και αποφυγή

εξανθημάτων· τέλος δε έμπαιναν στον εσώτατο χώρο, το «θερμόν», όπου γινόταν η εφίδρωση και η εντριβή.

Τώρα, όταν κανείς κάποτε, ενώ πήγαινε να λουστεί και βρισκόταν στο «κρύον», για ένα οπιοδήποτε λόγο, σεισμό π.χ., εχθρική επιδρομή, δυσάρεστη είδηση, δεν πρόφτανε να προχωρήσει στ' άλλα διαμερίσματα, κ' έφευγε άπρακτος, φυσικά το λούσιμό του διακοπτόταν, και ο σκοπός της μετάβασής του στα λουτρά ματαιωνόταν. Έτσι διατηρήσαμε την παροιμιακή φράση «έμεινα στα κρύα του λουτρού».

Εδώ θα ήταν η θέση τους να παραθέσω παράλληλα μερικές βυζαντινές παροιμίες και αντίστοιχες σ' αυτές νεοελληνικές, που παίρνω από τις δημοσιευμένες του Ν. Πολίτη, για να δείξω τη χτυπητή ομοιότητα και τη δύναμη της παράδοσης:

Βυζ.: «Από σαλού και μεθυστού την αλήθειαν άκουε».

Νέα: Από τρελό και μεθυσμένο (ή: παιδί) μαθαίνεις την αλήθεια.

Β.: «Η γραία το μεσοχείμωνον πεπόνιν επεθύμησεν».

Ν.: Η γριά το μεσοχείμωνο ξυλάγγουρο γυρεύει.

Β.: «Όπου πολλοί πετεινοί (ή: αλέκτορες), χρόνιος ο όρθρος».

Ν.: Όπου λαλούν πολλοί κοκόροι (ή: πετεινοί), αργεί να ξημερώσει.

Β.: «Αίμα, ύδωρ ου τελείται».

Ν.: Το αίμα νερό δε γίνεται.

Β.: «Άκαιρος πρόξενος, εις εαυτόν αφορά».

Ν.: Ελεύθερος προξενητής, για λόγου του γυρεύει.

Β.: «Άνεμοσυνάγματα, δαιμονοσκεδάσματα».

Ν.: Άνεμομαζώματα, διαβολοσκορπίσματα.—Στην Κύπρο: ανεμοσώρευτα.

Β.: «Γαλής απούσης, χορεύουσι μύες».

Ν.: Όταν λείπ' η γάτα, χορεύουν τα ποιτίκια.

Β.: «Δέκα μέτρει, μίαν δε τέμνει».

Ν.: Δέκα μέτρα, κ' ένα κόβει.

Β.: «Διδάσκαλος διδάσκων, νόμους μὴ φυλάττων».

Ν.: Ω δάσκαλε, που δίδασκες, και νόμο δεν εκράτεις!

Β.: «Εισέλθετε, κύνες, αλήσετε, μισθούς δε μη παρέζητε».

Ν.: Μπάτε, σκύλοι, αλέστε κι αλεστικά μη δώστε.

Β.: «Εν ανομβρία, καλή και η χάλαζα».

Ν.: Στην αναβροχιά, καλό και το χαλάζι...

Β.: «Ναυς μεγάλη, κινδύνους μεγάλους».

Ν.: Μεγάλο καράβι, μεγάλη φορτούνα (ή: μεγάλες φορτούνες).

Β.: «Όρος όρει ου μείγνυται».

Ν.: Βουνό με βουνό δε σμίγει.

Β.: «Ο τω ζέοντι καεί, φουσά και το ψυχρόν».

- N.: 'Οπου καεί στη σούπα, (ή: το χυλό) φυσά και το ξινόγαλο.
 B.: «Σύντομος ψαλμός, αλληλούια».
 N.: Κοντός ψαλμός...
 B.: «Εκ ρόδων άκανθα».
 N.: Από ρόδο βγαίνει αγκάθι... (και νεοελλ. συμπλήρωμα: κι από αγκάθι βγαίνει ρόδο.
 B.: «'Απαντ' ανώμαλα, ο δε γάμος τη Τετράδι».
 N.: 'Ολα μας ανάποδα, κι ο γάμος τη Δευτέρα-ή και: την Τετράδη. Πβ.
 και: 'Ολα του γάμου δύσκολα, κ' η νύφη γκαστρομένη.
 B.: «Οίω διδασκάλω πάρει, τοιάδε και μαθήσει».
 N.: Μ' όποιον δάσκαλο καθίσεις, τέτοια γράμματα θα μάθεις.
 B.: «'Αλλοι οφθαλμοί γλαυκός, έτεροι δε λαγωού».
 N.: 'Αλλα τα μάτια του λαγού, κι άλλα της κουκουβάγιας...
 B.: «Ουρανός αίθριος, αστραπήν ου πτοείται».
 N.: Καθαρός ουρανός, αστραπές δε φοβάται.
 B.: «'Οπου γάμος και τρυφή, Ιωάννης ο λίχνος = λαίμαργος).
 N.: 'Οπου τάβλα και μαντήλι, δέξου τον τον κυρ-Βασίλη».

Πλήθος από τέτοιες εκπληκτικές ομοιότητες μπορεί να βρει κανείς φυλλομετρώντας τους έως τώρα εκδεδομένους τέσσερεις τόμους του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών.

Ο Θεόδωρος Πρόδρομος, ο γνωστότατος και ως «Πτωχοπρόδρομος», είναι ακένωτη πηγή τύπων και λέξεων και φράσεων που ζουν ακόμα έντονα στη γλώσσα μας. Συνήθως λογιωτατίζει κι αυτός, κατά τη συνήθεια όλων των βυζαντινών, που δεν έγραψαν τη λαλούμενη γλώσσα, όταν μάλιστα απευθύνεται στον αυτοκράτορα, όπως μας δείχνει κι αλλού ο Ευστάθιος π.χ., μαζί με άλλους, όταν διαστέλλει την «των πολλών γλώσσαν», από την επίσημη, τη γραφόμενη.

Ο χρονογράφος Δούκας π.χ. γράφει (100,16) σχετικά: «ως έπος χυδαίον ειπείν, αφ' εμπρός τεσσαρακοστή και όπισθεν Πάσχα». Σε στιγμές όμως θυμού, θλίψης για το κατάντημά του η περιφρόνησης για κάποιον, γυρίζει, χωρίς να το θέλει, ο Πρόδρομος στη «γλώσσα των πολλών», στην καθημερινή του γλώσσα. Έτσι, π.χ., στον στίχο 129 του Β' βιβλίου του «Κατά ηγουμένων»:γράφει: «Και λέγει την γυναίκα του: Κυρά, και θες τραπέζιν...». Ο θυμός του τον κάνει ν' ανακατεύει το «λέγει» με το «κυρά» και το «θές». Στον στίχο 134 ξεσπά νεοελληνικότατα: ««Ανάθεμά με, βασιλεύ, και τρις ανάθεμά με». Εδώ διατηρεί μόνο το επίσημο, τυπικό, «βασιλεύ». Στον στίχο 137: «Και ουδέν τρέχουν τα σάλια μου ως τρέχει το ποτάμιν». Η φρ. κατά το α' ήμισυ πολύ συνηθισμένη σήμερα. Στο ποίημα, τέλος, «Προς τον βασιλέα Κύριον Μανουήλ Κομνηνόν», βιβλ. Ι, στίχ. 86, το μεγάλο, καθαρό ξέσπασμα του απλού βυζαντινού στην

τρεχόμενη γλώσσα του: *Ανάθεμα τα γράμματα, Χριστέ, και που τα θέλει!* Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο θα ξεθύμαινε κι ο νεοέλληνας!

Ο Φ. Κουκουλές (Επετ. Εταιρ. Βυζ. Σπουδών 1,27) γράφει σχετικά με τη σχέση λαλούμενης και γραφόμενης γλώσσας: «Ο Ευστάθιος παρέχων πληροφορίας εις διάφορα κεφάλαια του ιδιωτικού βίου αναφερόμενος, είναι πολλάκις ηναγκασμένος ου μόνον πραγματικήν περιγραφήν να κάμει, αλλά και ν' αναφέρει τας δημώδεις λέξεις, ας οι τότε εν τω βίω μετεχειρίζοντο... Ο συγγραφεύς, όστις, ως ομολογεί, (Opusc. 295,10) εμίσει το ακράτως βάρβαρον, επόμενος και τη των συγχρόνων συνηθεία, πολλάκις εξαλλοιοί και εξελληνίζει τα υπ' αυτού μηχανευόμενα λαϊκά στοιχεία. Δυστυχώς την εξαλλοίωσιν ταύτην δεν δυνάμεθα να παρακολουθήσωμεν, διότι ελλείπουν πολλάκις τα προς εξέλεγγξιν μέσα...». Σε υποσημ.: «Ούτος πολλάκις διακρίνει τα ιδιοματικά, όπως: (1604, 15) Το ιδιωτικώς λεγόμενον σπαρτζίον, σπαρτίον οφείλον λέγεσθαι κατά την ανέκαθεν χρείαν. Ευρέθη γαρ τοις λουόμενοις αντί σπόγγων πλέγμα τι από σπάρτου ως εικός. Την τάσιν ταύτην του Ευσταθίου υπεδήλωσε και ο μαθητής και φίλος αυτού Μιχαήλ Χωνιάτης γράψας ότι: «εθαυματούργει πολλοίς γλώττας βαρβάρους μεταρρυθμίζων ταις παρ' εαυτού τεχνολογίαις και τοις του Αττικίζειν διδάγμασι», έτι δ' ότι ουδ' ηνείχετο μη ου κεκομψευμένως και γλαφυρώς φράζειν τα καθωμίλημένα και τα γλίσχρα πολυτελώς και τα φαύλα μεγαλοπρεπώς και σεμνώς» (Κατήχησις ΙΘ' Σπ. Λάμπρου, Ν. Ελλην. 13,360. 61). Σημείωσε ότι ο τύπος σπαρτζίν, με την ίδια σημασία και χρήση υπάρχει και σήμερα στη διάλεκτο του Πόντου σε έκταση. Ο Άνθιμος Παπαδόπουλος γράφει σχετικά στο Ποντιακό Λεξικό του: «Η λ. από το αρχ. ουσ. σπαρτίον. Υπό τύπον σπαρτζίον, και μεσν. Πλέγμα από σπάρτον ή ύφασμα εριούχον, με το ποίον οι λουόμενοι τρίβουν το σώμα. Πβ. και παροιμ. Ερρούξεν το σπαρτζίν κ' ετζάκωσεν τα μέσα τ'ς (επί προσποιητής ευαισθησίας γυναικός)».

Ο Γ. Χατζιδ. (στη μελέτη του «Σύντομος ιστορία της ελλ. γλώσσας, σσ. 8-9) γράφει σχετικά, γενικότερα: «Πάντοτε και πανταχού ολίγα μόνον στοιχεία της αληθώς ευχρηστούσης παρά τοις λαοίς γλώσσας γράφονται, και τούτων πάλιν μόνον μέρος διεσώθη ημίν... και κατά τον μέσον αιώνα η υπό των Ελλήνων λαλουμένη γλώσσα δεν εγράφετο οποία ελαλείτο, εξηκολούθει δ' όμως αδιαλείπτως να ζη, ήτοι να λαλήται υπό των πολλών, να διατελή πάντοτε μέχρι σήμερα ούσα ενιαία και αδιαίρετος, υπό πάντων των Ελλήνων κατά τους μακρούς αιώνας λαλουμένη και νοουμένη, δια τούτο δήλον ότι η προφορική παράδοσις, ήτοι η γλώσσα ην πανταχού του ελληνικού κόσμου από των αρχαίων χρόνων μέχρι σήμερα αδιακόπως διεσώσαμεν παις παρά πατρός και γενεά παρά γενεάς διαδεχόμενοι αυτήν, δύναται, αν μόνον προσηκόντως μελετηθή, πάμπολλα της γραπτής παραδόσεως να συμπληρώση και διορθώση. Προ πάντων δε χρήζει της επικουρίας ταύτης η μεσαιωνική ημών γλώσσα, ήτις μόνον από της πλουσιωτάτης λαλουμένης σήμερα, από της προφορικής παρα-

δόσεως και από της αρχαίας, της επιστημονικώς εξητασμένης γλώσσης δύναται να διαφωτισθῆ και νοηθῆ ορθώς».

Λόγοι αναστατώσεων (πολεμικής, πειρατικής προέλευσης) που έφεραν την ανασφάλεια, επικοινωνιακών δυσκολιών επαφής των διαφόρων τόπων του τεράστιου βυζαντινού κράτους με το κέντρο, συντέλεσανε ώστε πολλά ιδιωματικά γλωσσικά στοιχεία να παραμείνουν, όπως πολλά τοπωνύμια, δεμένα με όλον αυτό το χώρο, και μάλιστα σε απόμερα και άγονα και άσημα χωριά βουνών ή σε ξερονήσια που απαξίωναν να εγκατασταθούν οι κατακτητές.

Έτσι, αν περιπλανηθῆ κανείς εκεί ακόμα σήμερα, στα λιγότερο τουριστικά ή κυρίως στα όλως διόλου απλησίαστα από άλλους επισκέπτες, και επιχειρήσει γλωσσικές ανασκαφές, θα βρει ένα σωρό πανάρχαιες λέξεις, τύπους λέξεων, που να μην αναφέρονται από βυζαντινούς συγγραφείς ή να μη έχουν καταγραφή στα επίσημα μεσαιωνικά λεξικά (γράφω για τη μέχρι το 1966 κατάσταση — το μεγάλο εννεάτομο μέχρι στιγμής Λεξικό της Μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους Γραμματείας του καθηγητού Εμμ. Κριαρά δεν έχω πια το κουράγιο και το χρόνο! ούτε να φυλλομετρήσω!), αλλά που η ύπαρξή τους σήμερα μαρτυρεί ότι πρέπει νά ζησαν και κατά τους αιώνες του Βυζαντίου, πολλές με μορφή παραλλαγμένη κι αγνώριστες. Κ' η μεγάλη προσφορά του Βυζαντίου και σ' αυτόν τον τομέα είναι ότι στάθηκε επί χίλια χρόνια φρουρός κι αρχαιοφύλακας όλου αυτού του χώρου και του γλωσσολογραφικού θησαυρού του. Κ' η δύναμη αυτής της παράδοσης ήτανε τέτοια, που κατόρθωσε να ξεπεράσει όλες εκείνες τις συμπληγάδες των αλλοπρόσαλλων αλλόδοξων κατακτήσεων — ιδιαίτερα των σλαβικών και φραγκοτουρκικών — και ίσως ακριβώς γι αυτό.

Σχεδόν από την έναρξη της λειτουργίας του έργου της σύνταξης του «Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσης» της Ακαδημίας Αθηνών, εκτός από την αποδελτίωση όλων των Λεξικών και βιβλίων γενικά που αναφέρονται στη μεσαιωνική και νέα ελληνική, με την ενίσχυση κυρίως από το 1920 της «Εν Αθήναις γλωσσικής Εταιρείας» (χρηματοδοτούμενης από το «Μπάγκειον Κληροδότημα»), όπως είναι γνωστό, συντάκτες της, τα καλοκαίρια κυρίως, μετέβαιναν και μεταβαίνουν και στο τελευταίο χωριό του ελλαδικού χώρου για τη συγκέντρωση ιδιωματικού γλωσσικού υλικού.

Ιδιαίτερη μάλιστα προσοχή, ιδίως κατά τα τελευταία χρόνια, και μάλιστα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την αναγκαστική εγκατάσταση ενάμισυ εκατομμυρίου προσφύγων στη χώρα μας, στην αποθησαύριση αυτού του γλωσσικού πλούτου (από το Κέντρο Λαογραφικών Ερευνών της Ακαδημίας, του λαογραφικού πλούτου) των «χαμένων πατρίδων» μέχρι Καππαδοκίας και Λυκίας. Της Κάτω Ιταλίας συνεχίστηκαν από τον συνάδελφο Αναστάσιο Καραναστάση, που ήδη βρίσκεται στην εκτύπωση του δεύτερου τόμου του σχετικού Λεξικού του). Της Κύπρου ακόμα. Της Κορσικής, όπου υπάρχουν κάποια ιδιω-

ματικά μανιάτικα υπολείμματα, έποικων εδώ και τριακόσια χρόνια (αποστολές συντάκτη-διευθυντή Δικαίου Βαγιακάκου).

Κατά τις δικές μου αποστολές — είκοσι τον αριθμό — από Αλεξανδρούπολη, περιοχή Καβάλας, όλη τη Χαλκιδική, περιοχή Γράμμου - Πίνδου, δυτική Πελοπόννησο, σχεδόν όλες τις Κυκλάδες, Ικαρία, Σάμο είχα την ευκαιρία, τις ευκαιρίες, να διαπιστώσω, από πρώτο χέρι, αυτή την εκπληκτική επιβίωση της γλωσσικής παράδοσης μέσα σ' αυτή τη λαίλαπα των αιώνων που έζησε η φυλή μας και διατήρησε την ελληνικότητά της — ιδιαίτερα τη θρησκεία και τη γλώσσα της. Αναφέρω ακόμα και τους πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη και την Ανατολική Ρουμελία, που έχουν εγκατασταθή στον βόρειο ελληνικό χώρο. Ελληνικά είχα τη χαρά ν' ακούσω και σε πρόσφατη εκδρομή μου στη Βουλγαρία (στη Μεσέμπρια — λέγε Μεσημβρία). Στην Κύπρο ακόμη μου δόθηκε ευκαιρία ν' ακούσω τ' αρχαιότατα ελληνικά τους και ιδιαίτερα με το πέρασμά τους από τη βυζαντινή περίοδο — κατά τον ένα χρόνο που διητέλεσα Διευθυντής του Λυκείου Πεδουλά, κεφαλοχωριού πάνω στο Τρόδος (τον κυπριακόν Όλυμπο) κατά το 1953-54. Αποκεί έχω συγκεντρώσει και κάποιο γλωσσολογραφικό υλικό — αν και η Κύπρος είχε την τύχη να μελετηθεί σχετικά, σημαντικά από πολλούς και καλούς! ερευνητές, Κύπριους κι ελλαδικούς και με αποστολή της Ακαδημίας Αθηνών (του Κέντρου συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού).

Ιδιαίτερα, για τη δική μου προσφορά, στο θέμα που εξετάζω, έχω να τονίσω τη συγκέντρωση γλωσσολογραφικού υλικού από προσφυγοχώρια κατοίκων προερχόμενων από τα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης (της Ανατολικής Θράκης, Ανατολικής Ρουμελίας, Προποντίδας, Βιθυμίας, Ιωνίας), όπου η βυζαντινή παράδοση πρέπει να ζούσε «σε απόσταση αναπνοής» από το μεγάλο πνευματικό κέντρο της, κ' η έρευνά μου έγινε λίγα χρόνια μετά την καταστροφή του 1922, και μάλιστα μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών με τη Συνθήκη της Λωζάνης, το 1924... όταν, αφήνοντας για πάντα τις ακμάζουσες υλικά και πνευματικά, πατρογονικές πατρίδες αιώνων της Ανατολής, για να τις δώσουν στους άλλους ξεριζωμένους Τούρκους της Ελλάδας, τους «Βαλαάδες», γεννήματα-θρέμματα της Μακεδονίας και της Θράκης ιδιαίτερα, κ' οι Τούρκοι τους επέτρεπαν να πάρουν από τ' αγαθά τους τα κινητά, όσα περίπου σήκωνε μια άμαξα, πράγματά τους, μαζί με τα εικονίσματα και τα σκεύη των εκκλησιών του χωριού των που έπαιρναν, σαν άλλοι Αινείες! κανείς δεν τους εμπόδιζε να πάρουν στο νου και την καρδιά τους για να τ' αποθέσουν ευλαβικά στις νέες εστίες τον ανεκτίμητο γλωσσικό και παραδοσιακό τους κόσμο τον ζυμωμένο με του Βυζαντίου και των έποικων του Αιγαίου τις αέναες καταβολές κ' ενέσεις για νέους μεταβολισμούς.

Συγκεκριμένα, κατά τη διετία 1958-59, όταν τους επισκέφθηκα, τα δύο καλοκαίρια, εγκαταστημένους, σχεδόν συμπαγείς από κάθε πόλη και χωριό

προέλευσης, τους περισσότερους, σε άγονους, βαλτώδεις τόπους, που τους αξιοποίησαν και τους έκαμαν μικρούς παράδεισους, δεν είχαν προφτάσει τότε, ακόμα να επηρεαστούν, στη γλώσσα και τον εθιμικό τους βίο, από τους περιγυρους ντόπιους. Ψυχολογικά, λοιπόν, τόσο κοντά στις χαμένες πατρίδες, μου έδιναν με πολλή συγκίνηση ό,τι κουβαλούσαν από αιώνες στη γλώσσα, το πνεύμα τους και την καρδιά τους.

Αλλά και όλος ο άλλος ελλαδικός χώρος που γύρισα κατά τις προαναφερθείσες αποστολές μου, κάθε φορά μου έδινε στοιχεία για το θέμα μου. Αναφέρω χαρακτηριστικά τρία παραδείγματα, που κατέγραψα σε δύο απ' αυτές και παρουσιάζουν ειδικό ενδιαφέρον.

Σ' ένα μικρό χωριό διακοσίων κατοίκων, του Γράμμου, το Πευκόφυτο, μια σχεδόν αιωνόβια γριούλα χρησιμοποίησε στη συζήτησή μας τη λ. αρμολόγηση (αρμολόγησις, συναρμολόγησις) των πετρών τοίχου (κατά το χτίσιμο), που δεν είναι αποθησαυρισμένη στο ΙΑ, αλλά έχει διασωθεί ως γλώσσημα, και που θα πρέπει νά χει ζήσει μέσω της βυζαντινής γέφυρας από τα πανάρχαια χρόνια.

Στο ΙΑ έχει δημοσιευθή η συνών. λέξη αρμολόγημα (από τη Θράκη), από το ελληνιστ. αρμολογώ, και με τύπο αρμολόγημα από την Άνδρο, Νάξο, με τη σημασία του Πευκόφυτου, κι όχι από τα χείλη μάστορη, οικοδόμου! (στο δεύτερο) = «η εργασία του αρμολογούντος, του θέτοντος λάσπην εις τας ρωγμάς τοίχου».

Σημειωτέον ότι το αρμολογώ δίνεται από την Ανθολ. Π. 7.554, στη σημ. συναρμολογώ, κατασκευάζω «τάφον» π.χ. Στην ίδια σημασία έχω καταχωρίσει στο ανέκδοτο ιδιωματικό Λεξικό της ιδιαίτερης πατρίδας μου Μυκόνου (συνταγμένο με βάση και κατά το σύστημα του ΙΑ)²⁰ τις λέξεις αρμολόγημα και αρμολογώ, αλλά και τις μη καταχωρισμένες αρμολοί (= αρμολόγημα, στη φρ.: τώρα κάνω τ' αρμολογία, όπως μου είπε ο ντόπιος οικοδόμος — που προ-

20. Ένα Λεξικό από 12.000 περίπου λήμματα, που άρχισα τη συγκέντρωση του υλικού του, από πρώτο χέρι, το 1930 (όταν και παρουσίασα, φοιτητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ως φροντιστηριακή εργασία μου στον καθηγητή της Γλωσσολογίας Γ. Αναγνωστόπουλο, διάδοχο του μεγάλου Γ. Χατζιδάκι στην έδρα, το έμβρυο της μετά πολλά χρόνια διδακτορικής μου διατριβής για τους φθόγγους τσ και τζ, που τους άκουα ως σ, ζ αντίστοιχα, στη γενέτειρα). Το όλο έργο είναι τελειωμένο σε συντακτικά δελτία και καθαρογραφημένο κατά ένα μικρότερο μέρος του. Απομένει ο έλεγχος της υπομνημάτισης και η δακτυλογράφηση... Αλλά και από το 1938 ήδη είχα υποβάλει στην Ακαδημία, μέσω του διαγωνισμού της «εν Αθήναις Γλωσσικής Εταιρείας» γλωσσάριο Μυκόνου από 3.000 περίπου λέξεις με σχετικά κείμενα (παραδόσεις, τραγούδια, παροιμίες κλπ.) με τα συνηθισμένα ονόματα του νησιού, τοπωνυμικό των νησιών Δήλου και Ρήνειας που ανήκουν στη Μύκονο και καλλιεργούνται από Μυκονιάτες από παλιά. Η συλλογή έτυχε τότε και βράβευσης. Το χειρόγραφο, με αριθ. 591 βρίσκεται στο Αρχείο του ΙΑΝΕ.

υποθέτει παλαιό «αρμολόγιον»). Το αρμολογώ, κατά το ΙΛ, δίνεται από τη Θράκη, Σύρο και, με τύπο αρμολοώ από Άνδρο, Νάξο, Πελοπν. (Λακων.).

Κατά μιαν αποστολή μου στην Άνδρο, όπου υπάρχει, όπως και γενικότερα στο νότιο χώρο, ειδικά ως προς τη χλωρίδα και πανίδα, τον γεωργικό βίο ιδιαιτέρως, γνησιότατο ελληνικό λεξιλόγιο, στο Κόρθι, άκουσα την ομηρική λ. αιμασιά, ως μαδά, που το ΙΛ την έχει με τον τύπο αιμασά, από την Άνδρο και Τήλο.

Με την πρώτη λέξη, που σε αρκετά μέρη (ο χαρακτηρισμός του ΙΛ είναι «πολλαχ.») λέγεται πληρέστερα αιμασά, εννοείται κατά το ΙΛ, και, κατά προσωπική μου εξακρίβωση επί τόπου, όχι μόνο: «τοιχίον ή αντηρίς συγκρατούσα το φυτικόν χώμα κατωφερούς εδάφους», αλλά, συνεκδοχικά, και: «επίπεδος κατά τας κλιτύς επιφάνεια η δια της αντηρίδος επιτυγχανομένη»— κάτι, που σ' άλλα νησιά λέγεται πεζούλα, σκάλα, λουρί, ταράτσα, όχτη στην Κύπρο.

Με τη συμβίωση δηλαδή και άλλων, αρχαίων και νεότερων, ελληνικών και ξένων, λέξεων, έζησε μέχρι σήμερα μια ομηρική λέξη, με την αρχική της σημασία στον ελληνικό λαό. Τη σημασία της «ξερολιθιάς», του «κρεμαστού» χωραφιού έχει η λέξη στον Όμηρο. Όταν ο Οδυσσεάς, μετά πολλές περιπλανήσεις, γυρίζει στην Ιθάκη, και, άγνωστος ακόμα, επιχειρεί να μπει στο παλάτι του, μετά το ξετίναγμα του «πτωχού πανδημίου» Ίρου που θέλησε να τον ειρωνευτεί, κάποιος από τους μνηστήρες, ο Ευρύμαχος ο Πολύβου, δοκιμάζει να τον ξαναειρωνευτεί με τ' ακόλουθα λόγια: «ξείν', ή αρ' κ' εθέλοις θητευέμεν, ει σ' ανελοίμην αγρού επ' εσχατιής, μισθός δέ τοι άρκιος έσται / αιμασιάς τε λέγων και δένδρα φυτεύων»;

Το σημερινό χτίσιμο ακριβώς «επ' εσχατιής αγρού», στα νησιά μας, της ξερολιθιάς αυτής, δείχνει ότι έτσι πρέπει να ερμηνευθεί και η αρχαία λέξη, και όχι ως φράχτης από αγκάθια, όπως ισχυρίζονται μερικοί συνδυάζοντας τη λέξη προς το αιμός: δρυμός. Άλλωστε κ' η Ιθάκη και την ίδια μορφή εδάφους έχει και θα είχε, ασφαλώς, και τότε στα χωράφια της. Τη λέξη, με τη σημασία του τοίχου, χρησιμοποιούν κι ο Ηρόδοτος κι ο Θουκυδίδης κι ο Δημοσθένης. Πβ. αιμασιολογώ: χτίζω τοίχους (Θεόπομπ. Κωμ. Άδηλ.). Πβ. και Οδύσσ. ω 224: αιμασιάς λέξοντες αλωής έμμεναι έρκος...» (για να χτίσουν τοίχο, φράχτη (περίφραση του αιμασιολογώ ό.π.). Τελικά, το «τοιχίον» είναι και «φράχτης», που προστατεύει το χώμα να μη παρασυρθεί από τη βροχή..

Η αρχ. λ. αναδενδράς, πάλι, αναδεντροάδα, κατά το ΙΛ, στην Κάρυστο (και το Λεξ. Δημητρ.), ανεντροάδα (με ανομοίωση των δύο δ), στην Τήνο, και ανεδροάδα στην Άνδρο (γράφει τον ίδιο τύπο, τον δεύτερο, και για τα δύο νησιά), αλεντροάδα στην Ικαριά (με ανομ. των δύο ν—βλ. Γ. Χατζιδ. ΜΝΕ 2,436) και, τέλος, αλεντροούδα στην Ικαριά, πάλι (ίσως κατά το ρ. αναδενδροούμαι, η κατάλ. και όχι απλώς «κατ' άλλα», (ΙΛΝΕ στη λ. για αμπέλι, αναρριχώμαι πάνω σε δέντρο, κατά τον Γρηγ. Νύσσ. τόμ. 1.499D, 404A)... αφού ξεκίνησε από τους

αρχαίους προγόνους μας (Φερεκρ. στους «Μεταλλείς 2. Δημοσθ. 1251, 23. Θεόφρ. Αιτ. Φ. 1,10,4) ως «άμπελος ήτις αυξάνεται αναρριχωμένη επί δένδρων, κοινώς δενδρόκλημα ή αγριόκλημα», πέρασε στο Βυζάντιο (έμμεσα το βλέπομε στον Γρηγόριο τον Νύσσης, ό.π. ως «αναδενδρουμένη άμπελος»), για να φτάσει ως τις μέρες μας στη σημ. της «κληματαριάς» ή, καθώς ερμηνεύεται στο ΙΛ, «άμπελος στηριζομένη επί δένδρου ή ικριώματος».

Οι πρόχειρες αυτές παρατηρήσεις μας υποχρεώνουν να σκεφτούμε για άλλη μια φορά το μεγάλο κενό που παρουσιάζεται στην έρευνα και τη μελέτη της Νέας Ελληνικής, της Ελληνικής γλώσσας γενικότερα, γιατί η γλώσσα, μία κ' ενιαία στον κύριο κορμό της, παρ' όλες τις κατά περιόδους μορφές της (αρχαία, ελληνιστική, μεσαιωνική-βυζαντινή, νέα, χοντρικά) κατανοείται κ' εξετάζεται καλύτερα σε συσχετισμό της κάθε μιας με την άλλη, ιδιαίτερα της βυζαντινής με τη νεότερη· με την έλλειψη ενός πλήρους Λεξικού που να παραλαμβάνει την κάθε λέξη από τη γένεσή της μέχρι σήμερα.

Τη μεγάλη αυτή ανάγκη είδε πολύ νωρίς ο μεγάλος γλωσσολόγος και δημιουργός της ελληνικής γλωσσικής επιστήμης στη χώρα μας Γεώργιος Χατζιδάκις όταν συνέλαβε την ιδέα σύνταξης ενός Λεξικού, που το ονόμασε «Ιστορικό», γιατί ήθελε να εξετάσει την όλη ελληνική γλώσσα σε όλη τη γραπτή παρουσία και παρουσίασή της μέσα στο πέρασμα των αιώνων, από τον Όμηρο μέχρι σήμερα και ως το τελευταίο λεξίδιο του τελευταίου χωριού, οικισμού.

Δυστυχώς η Ελλάδα, τον καιρό εκείνο, στις αρχές του αιώνα μας, δε μπορούσε να ονειρευτεί ένα τόσο πολυδάπανο έργο που απαιτούσε και χρόνο και πολυμελές ειδικευμένο προσωπικό, και γιαυτό σκέφθηκε ο οραματιστής του ότι μια που ο αρχαίος θησαυρός ήταν ικανοποιητικά λεξικογραφημένος, ο βυζαντινός στους αντίστοιχους συγγραφείς κατά ένα μεγάλο ποσοστό αποθησαυρισμένος, και ο μόνος που διέτρεχε άμεσο κίνδυνο απώλειας (κατα το λεξιλογικό, γραμματικό, σημασιολογικό μέρος του,) όσος διασωζόταν ακόμα στο στόμα του λαού, αποφάσισε ν' αρχίσει τιο έργο της σωτηρίας και μελέτης από το τέλος. Έτσι άρχισε να συγκεντρώνεται σιγά σιγά το υλικό, με τρόπο που προσδιορίζεται και εκτίθεται με κάθε λεπτομέρεια στα «προλεγόμενα» του πρώτου τόμου του «Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής, της τε Κοινής και των Ιδιωμάτων», ο οποίος εκυκλοφόρησε το 1933 από την Ακαδημία Αθηνών».

Επίμετρο

Το έργο συνεχίζεται, όπως είναι γνωστό, από τότε, και τελευταία (το 1980) εκδόθηκε ο δεύτερος ημίτομος του τέταρτου τόμου ως τη λ. γεροδάσκαλος. Δυστυχώς ο πολύπλοκος μηχανισμός της σύνταξης του Λεξικού, που απαιτεί όχι μόνο ειδικές επιστημονικές γνώσεις αλλά και λεξικογραφική εμπειρία που αποκτάται μετά μακρόχρονη εργασία για ένα τόσο σημαντικό έργο, από

το ένα μέρος, και η επιθυμία βελτίωσης της οικονομικής κατάστασης και ευρύτερης επιστημονικής προβολής των συντακτών του (με την κατάληψη επιστημονικής έδρας — άσχετης φαινομενικά πολλές φορές με την επιστήμη της γλωσσολογίας) — αρχικά η καθυστέρηση ήταν ηθελημένη, για να γίνει η σύνταξη επί τη βάσει περισσότερο, πλουσιότερου, γνησιότερου λεξικολογικού υλικού — το ΙΑ απορφανιζόταν, αποδεκατιζόταν από τους εμπειρότερους συντάκτες του, με αποτέλεσμα το έργο να συνεχίζεται από την αρχή και με την αναπόφευκτη βραδυπορεία. Έχει αποθησαυρισθή, πάντως, ένα τεράστιο υλικό, με βάση του οποίου συνεχίζεται η σύνταξη με νέο επιστημονικό αίμα και με τις μεγάλες προόδους που έχουν σημειωθή, στο μεταξύ, στη γλωσσολογική επιστήμη.

Ευτυχώς βρέθηκε ένας Πόντιος ιερωμένος, φιλόλογος αρχισυντάκτης, ο Άνθιμος Παπαδόπουλος, κεντρικός νους και συντονιστής του έργου, που με ασκητική αφοσίωση κατόρθωσε μέσα στην εικοσιπενταετία της διεύθυνσής του να μας δώσει τους τρεισήμισυ πρώτους τόμους του ΙΑ μέχρι τη λ. γάρογρος. Στον ίδιο χρωστάμε τη σύνταξη και έκδοση του ειδικού Ποντιακού Λεξικού.

Λείπει όμως ακόμη ένας γλωσσικός άτλας που να δίνει ανάγλυφη τη γραμματική (κυρίως τη φωνητική) και σημασιολογική μορφή και έκταση κάθε εξεταζόμενης λέξης. Έλειπε μέχρι τινός ένα Λεξικό που να περιλαμβάνει «όλον» το γλωσσικό θησαυρό της βυζαντινής περιόδου, που ελπίζομε, όταν ολοκληρωθεί το έργο του καθηγητού Εμμανουήλ Κριαρά και παλαιού Διευθυντού του «Μεσαιωνικού Αρχείου» της Ακαδημίας Αθηνών που από χρόνια έχει δοθεί «ψυχή τε και σώματι» στην έρευνα όχι μόνο της βυζαντινής γραμματείας, αλλά και της καθαρότητας της πλουσιότατης Νέας Ελληνικής Γλώσσας, που τόσα χρωστάει στην πρώτη για τη διάσωση, με τον δικό της μεταβολισμό, της πατρογονικής μας κληρονομιάς.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να κάμω μερικές παρατηρήσεις που βγήκαν από τη μακρόχρονη υπηρεσία μου στη σύνταξη του «Ιστορικού Λεξικού». Τα μεγάλα έργα είναι μοιραίο να παρουσιάζουν και μεγάλες και πολλές δυσκολίες κ' έλλείψεις και παρερμηνείες.

Η φωνητική παρουσίαση-απόδοση των συντασσομένων λέξεων πολλές φορές ιδίως στις γλωσσικές συλλογές ερασιτεχνών συλλογών, ακόμα και στις αντιγραμμένες από χειρόγραφα «του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου», ο οποίος δια του «Ζωγραφείου αγώνος» σπουδαίως συνετέλεσεν εις την περισυλλογήν «μνημείων της Ελληνικής αρχαιότητας στα «Προλεγόμενα» του Α' τόμου του ΙΑΝΕ, που αντιγράφηκαν, αλλά χάθηκαν τα πρωτότυπα στο μεταξύ, δεν γίνεται πάντα με απόλυτη επιστημονική ακρίβεια, όπως πρόχειρα σημειώνω ότι συμβαίνει με την απόδοση π.χ. των μέσων ηχηρών συμφώνων, *b, g, d* των δασέων φθόγγων *σ, ξ, ψ*, που συνήθως προέρχονται

από συνίζηση: εκκλησῆ (από εκκλησία-εκκλησιά), κλειψῆ (από κλεψιά) ἢ δεξῆ (από δεξιά) κ.ο.κ.

Ἄλλοτε πάλι είναι ισοπεδωτική, χωρίς να διακρίνονται στα βόρεια ιδιώματα οι ημιβόρειες αποκλίσεις που παρατηρούνται και στα νότια, οι «ημιβόρειες». Επίσης δεν εννοώ γιατί πρέπει, σώνει και καλά, στην αρχή λέξεων να σημειώνουμε την ηχηρή προφορά των «μέσων ηχηρών» στις λέξεις μπαίνω, π.χ. γκαρίζω ἢ ντουβάρι (με τα *b, g, d*) ἢ ενδιάμεσα, όταν προηγούνται φθόγγοι που δεν επιτρέπουν την ἔρρινη προφορά των, ὅπως στη λ. μπάομπας (και ὄχι *báobas*, κ.ο.κ.).

Ο ενεστώτας ρημάτων που ακούμε συνήθως στον Αόριστο, ὅπως ἐζήτησα (ενεστώως ζητάω ἢ ζητώ;) ζητάς ἢ ζητεῖς; (ὅπως στη Μύκονο, ἀπό ἐπόμενα ἔχομε στον ενεστώτα πονώ, πονεῖς, πονεῖ...)

Ἡ σημασία των λέξεων αποδιδόμενη ἀπό ερασιτέχνες συλλογείς δεν δίνεται με «διδασκαλικά χωρία». Πολλές φορές, βέβαια, οἱ ἴδιοι οἱ συντάκτες του Λεξικού μεταβαίνοντας ἐπιτόπου ἀποδίδουν με ἀκρίβεια τα πράγματα. Ἡ ἐπιτόπου ὁμως αὐτή παραμονή κ' ἐξέταση ἀπαιτεῖ περισσότερο χρόνο, και οἱ ἐρωτώμενοι δεν κατανοοῦν το σκοπό των ἐρωτημάτων οὔτε και τα ἴδια τα ἐρωτήματα που τους τίθενται. Θα πρέπει ν' ἀποκτήσει κανεὶς τη συμπάθειά τους και να τους ἀκούσει σε ἀβίαστες διηγήσεις τους. Ἀν ὁμως ἕνας ντόπιος της ἐξεταζόμενης περιοχῆς, γνωρίζοντας ο ἴδιος το ἴδιωμα ἔχει την ευχέρεια να τους ἀκούει ἐπὶ πολὺ χρόνο ἀβίαστα συνδιαλεγόμενος, ἔχει περισσότερες δυνατότητες ν' ἀποδώσει γνησιότερα τα λεγόμενά τους.

Με την πείρα μου ως συντάκτη του Λεξικού ἐπὶ μακρὸ διάστημα, εἶχα πολλές ευκαιρίες να διαπιστώσω χοντρικὲς παραποιήσεις συγκεντρωμένου υλικού. Πρόχειρα, ἐπειδὴ ἀγάπησα παθολογικά τον τόπο της ἰδιαίτερης πατρίδας μου, τη Μύκονο, τόπο γέννησης και της γυναίκας μου, και θέλησα να συνδέσω τ' ὄνομά μου με την ἐρευνα της γλώσσας και της λαογραφίας του, σημειώνω τρία λάθη, γεύματος χάριν, το ἕνα φωνητικό, το ἄλλο συντακτικό και το τρίτο σημασιολογικό, δημοσιευμένα στους μέχρι τώρα ἐκδεδομένους τόμους του ΙΛ.

Ὅπως εἶπα παραπάνω, ἀπὸ τον ἀόριστο ρήματος που ἀκούσαμε είναι δύσκολο πολλές φορές να βρούμε τον ενεστώτα. Κάποιος λοιπὸν παλαιὸς ἐμπειρὸς συντάκτης του ΙΛ, που ἔγινε ἀργότερα και καθηγητῆς της Βυζαντινῆς Ἱστορίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, και εἶχε συγκεντρώσει γλωσσικό υλικὸ ἀπὸ την Ἄνω Μερά της Μυκόνου, το 1920, ξεκινώντας ἀπὸ φρ. με το ρῆμα στον Αόριστο, τό'κουσα, δίνει ενεστώτα 'κούω, που ἔχει τυπωθῆ και στο ΙΛ, στον Α' τόμο του, ως τύπος του ἀκούω... (ἀπὸ τη Μύκονο). Μα και κατὰ τους φωνητικούς νόμους και τη σειρά ἰσχύος των φωνηέντων (που δίδαξε ο Χατζιδάκις: α, ο, ου, ε, ἰ, ως ἠχων, φθόγγων) το ο είναι ἰσχυρότερο του ἰ, ἐν προκειμένω στη συνεκφορά στη φρ. το ἠκούσα, στον ἐνικό, και ἀφ' ἐτέρου ἐπειδὴ το τονούμενο ἠ- δυσκολεύει την ἀποβολή του μπορούμε να δικαιολογήσουμε την

αποβολή από τον ενεστώτα: τα ακούω-τ' ακούω-τα 'κούω..... τό 'κουσα... πληθυντικό τα εκούσαμε - τα 'κούσαμε, όθεν και: τό 'κουσα. Πρέπει να σημειώσω εδώ ότι η αύξηση του ρήματος, όλων των ρημάτων στη Μύκονο, ενεργητικής και μέσης φωνής, είναι χρονική όταν τονίζεται στον ενικό, και συλλαβική, άτονη στον πληθυντικό. Π.χ. ακούω-ήκουα-ήκουσα, -ες, ε(νε) -εκούαμε-εκούσαμε, εκούετε-εκούσετε, εκούανε-εκούσανε. έρχομαι - ήρχουμ(ουν)ε. ερχόμεστα...

Στη Μύκονο συνηθίζεται ο επιθετικός προσδιορισμός να εκφράζεται, όπως και στην κοινή, με έναρθρο επιρρηματικό. Όπως λέμε δηλαδή «ο εδώ αντιπρόσωπος (μιας εταιρείας ή ο ενταύθα απεσταλμένος της, ...έτσι, στη Μύκονο λέμε ο βορνά τοίχος του σπιτιού και τόπων. Το βορ' να Ακρωτήρι. Έτσι το είχα δώσει με παλαιό χειρόγραφο μου από το 1938, αλλά τελικά τυπώθηκε ως Βορ'νό Ακρωτήρι.

Αλλά το πράγμα γίνεται τραγικό όταν το θηλυκό ενός επίθετου, του αρσενικός, ή αρσενική, με τύπο 'σερνική, γίνεται, ευτυχώς! μόνο στη Μύκονο, «είδος μικρού πλοιαρίου με ένα ιστόν και μίαν κεραίαν έχοντος ευθείαν προεξέχουσαν πλώραν και πρύμνην ομοίαν προς την πλώραν» — ενώ πρόκειται για το σερνίκι, ουδέτερο, που προέρχεται από το σλαβικό *sernik* (παλαιοσλαβ.: είδος μεταφορικού μέσου) που έγινε τσελνίκι-τσερνίκι και με ηχηροποίηση του «ημίκλειστου» φθόγγου τσ σε σ, σερνίκι. (βλ. Σ. Μάνεση, Τροπή συμφώνων ΤΣ ΤΖ εις Σ Ζ σελ. 117. Βλ. και G. Meyer, Neugr. Stud. 2,61). Για τον Βογιατζίδη, που δίνει την πληροφορία, βλ ΧΙΑ 370, 180. Το φαινόμενο της ηχηροποίησης απαντά σε τσιτακισμένες λέξεις, που δεν προέρχονται από το κι κε-τσι τσε και στα νησιά Τήνο, Σύρο, Μύκονο, Δονούσα, Σχινούσα, Ηρακλειά, Κουφονήσια, Κάρπαθο, Κάσο, Ικαρία (στα Δωδεκάνησα και με τη μορφή σ-σ, ζ-ζ, φαινόμενο που το συναντήσαμε και στο Βυζάντιο κατά το έτερο σκέλος (ν)τζ-(ν)ζ. Το φαινόμενο επισημαίνεται και από τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης και από τον Boerio στο Dizionario Veneziano και προσωπικά το είδα και σε μια πινακίδα οδού της Βενετίας το 1966: Via Delle Rasse. Κ' εδώ φαίνεται πόσο, ακόμα και οι πιο ασήμαντες γλωσσικές έρευνες χρειάζονται για τη σωστή αντιμετώπιση και μελέτη της γλώσσας μας για να μας απαλλάξουν από εσφαλμένες εκτιμήσεις. Να ένας λόγος για τον οποίο από την αρχή ακόμα της σύνταξης του Λεξικού αντιμετωπίσθηκε η παράλληλη επιστημονική έρευνα με την παράλληλη έκδοση του «Λεξικογραφικού Αρχείου», έπειτα δε (από του 1939) του «Λεξικογραφικού Δελτίου», όπου οι συντάκτες καταχώριζαν και καταχωρίζουν ακόμα στο β' μελέτες βγαλμένες από τα προβλήματα και τα πορίσματα που αποκομίζουν κατά την καθημερινή τους εργασία στη σύνταξη του Λεξικού. Προβλήματα που αναφέρονται στον τρίπτυχο σκελετό του ΙΑ: γραμματικά (τυπολογικά) - ετυμολογικά - σημασιολογικά από την πρώτη γραπτή εμφάνιση της γλώσσας μας και μέχρι σήμερα.

Εκείνο στο οποίο δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή από την πρώτη στιγμή της

σύστασης του επιτελείου των συντακτών ήταν, όπως γράφεται στα προλεγόμενα του Α' τόμου, η αυτοκριτική με τη διαρκή αναθεώρηση των συντασσόμενων λέξεων, με τη σύνταξη και ανασύνταξη, με το κάθε τόσο προσκομιζόμενο υλικό «ως προς τους τύπους και τας σημασίας των λέξεων και τα παραδείγματα εκάστης σημασίας...» και «οι συντάκται δεν ηρκέσθησαν μόνον εις το υλικόν του αρχείου, αλλά προσέθεσαν και όσα αυτοί έσωζον εις την μνήμην των... Το ότι δε κατάγονται εκ διαφόρων χωρών και ούτω αντιπροσωπεύουν διάφορα γλωσσικά ιδιώματα, και τούτο αποτελεί μέγα αγαθόν, διότι η καθ' ημέραν προφορική επικοινωνία και συζήτησις επί διαφόρων γλωσσικών ζητημάτων πολυτρόπως προάγει το έργον του Λεξικού».

Πράγματι, αν εξετάσομε την καταγωγή όλων όσων συνέβαλαν στη συγκέντρωση, καταγραφή και σύνταξη όλου αυτού του υλικού, βρίσκουμε πρώτα πρώτα επικεφαλής τον μεγάλο Χατζιδάκι, που αγκάλιασε όλο σχεδόν τον ελληνικό και ελληνόφωνο χώρο στις βασικές του ιστορικές και περιγραφικές γλωσσικές ιδιότητες, τον Άνθιμο Παπαδόπουλο με την τέλεια γνώση της Ποντιακής διαλέκτου (μας άφησε στα έσχατα γερατειά του το «Λεξικόν της Ποντιακής διαλέκτου»), κ' έδωσε σάρκα και οστά, σχεδόν μόνος, στην έκδοση των τριώμισι πρώτων τόμων του ΙΑ. Απ' αυτό πέρασαν και έδωσαν ύλη και μελέτες σχετικές: Κρητικοί Στυλ. Καψωμένος, Γ. Κουρμούλης (θά 'βαζα εδώ τον σημερινό διευθυντή του ΙΑ, που, αν και μη Κρητικός έδωσε πολλά στη μελέτη της κρητικής διαλέκτου Ν. Κοντοσόπουλο. Δωδεκανήσιοι: Αναφέρω εδώ τον Αναστάσιο Καραναστάση, που εκτός από τις συλλογές του από τα Δωδεκάνησα, με επανειλημμένες αποστολές στην Κάτω Ιταλία συμπλήρωσε το σχετικό Λεξικό του G. Rohlfs και τώρα βρίσκεται στην εκτύπωση του Β' τόμου του δικού του συμπληρωματικού Λεξικού. Οι Κυκλάδες με τον Ι. Βογιατζίδη και τον γράφοντα. (Ο Βογιατζίδης και με το βιβλίο του «Ανδριακά»). Συντάκτες από τη Χίο (Κ. Άμαντος), από τη Σύρο (Φ. Κουκουλές, Αντ. Σιγάλας), τη Σίφνο (ο Νικ. Δεκαβάλλας), από την Εύβοια Β. Φάβης, ο Σταμάτης Καρατζάς, ό Ι. Καλλέρης). Από την Πελοπόννησο (Δ. Γεωργακάς, Δικαίος Βαγιακάκος, Ι. Πούλος, Δημ. Κρεκούκιας). Από την Ίμβρο (ο Ν. Ανδριώτης). Από την Τσακωνιά (ο Θανάσης Κωστάκης), τον Π. Λορεντζάτο από την Κεφαλονιά. Τον Πέτρο Φουρίκη από τη Σαλαμίνα, γνώστη και της Αλβανικής, όπως ο Άνθ. Παπαδόπουλος της Τουρκικής—γιατί οι συντάκτες θα πρέπει να κινούνται και στην Κουτσοβλάχικη, την Ιταλική βέβαια (τη βενετσιάνικη), τη Σλαβική (ο Ανδριώτης). Ο Χρίστος Παντελίδης από τα Δωδεκάνησα. Ο Γ. Αναγνωστόπουλος (από το Ζαγόρι της Ηπείρου). Οι περισσότεροι απ' αυτούς έδωσαν και γλωσσάρια ιδιαιτέρως του τόπου της καταγωγής των και μελέτες γι' αυτούς και γενικότερες και οι νεότεροι που τους ακολούθησαν και τους ακολουθούν μέχρι σήμερα που παρουσιάζεται μια αναζωπύρωση της συλλεκτικής, συγγραφικής, συντακτικής, εκδοτικής δραστηριότητας.

Και κάτι πολύ χαρακτηριστικό για τη συνέχεια της ελληνικής γλωσσικής παράδοσης από τα αρχαιότατα χρόνια μέχρι σήμερα μέσω της βυζαντινής γέφυρας:

Από την πρώτη στιγμή που ο μεγάλος Χατζιδάκις συνέλαβε την ιδέα, το όνειρο της αλληλεξάρτησής των για την καλύτερη γνωριμία της καθεμιάς από τις άλλες, στη σύνταξη του «Ιστορικού Λεξικού» εργάσθηκαν, αρχικά ως απλοί συντάκτες και, οι περισσότεροι, ως διευθυνταί-αρχισυντάκτες, επιστήμονες που διέπρεψαν, αφού έφυγαν απ' αυτό, ως καθηγηταί πανεπιστημίων (Αθηνών και Θεσσαλονίκης) στον κλάδο της κλασικής Φιλολογίας ο ξεχωριστός Πέτρος Παπαγεωργίου, Εμμανουήλ Πεζόπουλος, Παναγής Λορεντζάτος, Αντώνιος Χατζής, Στυλιανός Καψωμένος. Της Γλωσσολογίας ειδικά: Γεώργιος Αναγνωστόπουλος (μαθητής και συνεχιστής του Χατζιδάκι), Μανόλης Τριανταφυλλίδης, Νικόλαος Ανδριώτης, Βασίλειος Φάβης, Γεώργιος Κουρμούλης. Της Λαογραφίας, που μαζί με την Ιστορία και τη γλώσσα δίνουν την ταυτότητα του κάθε λαού: Στίλπων Κυριακίδης, Κ. Ρωμαίος. Για το συγγενές παλαιό «Λαογραφικόν Αρχείον» ας μιλήσουν άλλοι.

Της βυζαντινής Ιστορίας, που ξεκίνησε κι αυτή από την έρευνα των βυζαντινών γλωσσικών κειμένων, ο Κωνσταντίνος Άμαντος που έδωσε πλήθος άρθρων του γλωσσικών σε επιστημονικά περιοδικά, συνέταξε (κ' εξέδωσε) το «Χιακόν Γλωσσάριον» και, ως πρόεδρος, επί έτη πολλά, της Εφορευτικής επιτροπής του Λεξικού, έδινε το «τυπωθήτω» (μετά εξονυχιστική μελέτη) στις εκτυπούμενες «σειρές» του ΙΑΝΕ (όταν ήταν πια συνταξιούχος — και ακαδημαϊκός). Ο Φαίδων Κουκουλές, με πολλές γλωσσολογραφικές εργασίες του αυτοτελείς και σε επιστημονικές επετηρίδες και περιοδικά, ιδίως με την έκδοση του εξάτομου έργου ζωής «Βυζαντινών βίος και πολιτισμός», όπου ένας συνεχής συσχετισμός λέξεων και «βίου» βυζαντινού με τα νεοελληνικά (και τ' αρχαία) είναι εξονυχιστικά εκπληκτικός στην αλληλοσύνδεσή των.

Ο Ιωάννης Βογιατζίδης, που ως συντάκτης, αρχικά, ανέλαβε γλωσσικές αποστολές στις Κυκλάδες (τις δικές του συνέχισε και συμπλήρωσε αργότερα ο γράφων) και έχει συγγράψει ικανό αριθμό γλωσσικών σε επετηρίδες κλπ., και με τ' «Ανδριακά» του μας έδωσε το ιδιωματικό γλωσσικό υλικό της ιδιαίτερης πατρίδας του, μαζί με άλλες σχετικές πληροφορίες λαογραφικές και ιστορικές (καθηγητής της βυζαντινής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).

Ο Σταμάτης Καρατζάς, ακόμα, που με τις ιδιαίτερες έρευνές του στα παλαιοαθηναϊκά και τα ελληνικά των Ελλήνων της Κάτω Ιταλίας συνέδεσε την αρχαία με τη βυζαντινή πρόσμειξη.

Κάποιο κρίκο σ' αυτή την αλυσίδα τολμά να ισχυριστεί ο γράφων (συντάκτης του ΙΑΝΕ από το 1946 μέχρι του 1973), εκτός από τη συντακτική και συλλεκτική (είκοσι γλωσσικές αποστολές από Αλεξανδρούπολη, Καβάλα, Χαλκιδική, Δυτική Μακεδονία, καρπός των τριών αποστολών (1952, 1953, 1955)

σε 52 χωριά τρεις χειρόγραφες συλλογές, η μελέτη «Αντικωφωτικά φαινόμενα βορείων ιδιωμάτων (Λεξικογραφικόν Δελτίον τόμος ΙΑ' 1966-77) και ένα ιστορικό μυθιστόρημα «Ψηλά στη Μελισσόπετρα (από τον γλωσσολογραφικό πλούτο της Δυτικής Μακεδονίας). Οι τρεις αποστολές έγιναν από την «εν Αθήναις Γλωσσικήν Εταιρείαν» με συνεισφορά του «Μπαγκείου κληροδοτήματος». Δυτική Πελοπόννησο, Κυκλάδες, Ικαρία, Σάμο) προσφορά του και τις γλωσσικές του μελέτες (δημοσιευμένες κυρίως στο «Λεξικογραφικόν Δελτίον» της Ακαδημίας) και με το τελευταίο του έργο-βιβλίο «Ο κύκλος του χρόνου» (εθιμικά-λατρευτικά-μετεωρολογικά), Αθήνα 1981, όπου ξεκινώντας από τις λέξεις μέσα σ' όλο τους τον ελληνικό βίο, φορείς του ίδιου αυτού βίου, δίνει την παρουσία του μέρα με τη μέρα, από τα παλιά και μέχρι σήμερα με το πέρασμά τους από τη βυζαντινή περίοδο.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΝΕΣΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ: 'Ιστορικὸν Λεξικὸν τῶν ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας. Τόμος Α' Ἀθῆναι 1984, ἔκδοσις Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Σχῆμα 8ον. Σελ. 496. Πρόλογος α'-θ'. Εἰσαγωγή ια'-κθ', Βραχυγραφίες ὄρων λα'-λβ', Βιβλιογραφικὲς βραχυγραφίες λγ'-λη', τέσσερις χάρτες, Λεξικὸν 1-419, Πίνακες λέξεων 421-446.

Στις ἀρχὲς τοῦ 1984 κυκλοφόρησε στὶς ἐκδόσεις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὁ πρῶτος τόμος τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῶν Ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας. Συγγραφέας τοῦ βιβλίου εἶναι ὁ κ. Ἀναστάσιος Καραναστάσης, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐργασθεῖ ἐπὶ 22 χρόνια ὡς συντάκτης στὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς νέας Ἑλληνικῆς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Τὸ βιβλίον περιέχει: 1) τὸν πρόλογο στὸν ὁποῖο ὁ σ. ἐκθέτει τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι τὸν παρότρυναν νὰ προβεῖ στὴν σύνταξη τοῦ λεξικοῦ. Ἡ ραγδαία ὑποχώρηση τῆς γλώσσας τῶν Ἑλληνοφόνων κάτω ἀπὸ τὶς σημερινὲς δυσμενεῖς συνθηκὲς καθιστᾷ ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη νὰ σωθοῦν γραμμὲνὰ τὰ ἑλληνικὰ ἰδιώματα, 2) τὴν εἰσαγωγή στὴν ὁποία ὁ σ. προσδιορίζει τὸ χῶρον ἔρευνας παρουσιάζοντας σὲ χάρτες τὴν ἔκτασιν πού εἶχαν παλιότερα οἱ ἑλληνοφῶνες περιοχὲς καὶ αὐτὴ πού ἔχουν σήμερα. Στὴ συνέχεια ἀναφέρει τὶς πηγὰς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλήσει τὸ ὕλικόν (κυρίως προφορικὸς λόγος καὶ κείμενα πού ἔχουν κατὰ καιροὺς δημοσιευθεῖ). Ἐπιδιώκει κατὰ τρόπο ὅσο γίνεται ἐξαντλητικὸ νὰ συγκεντρώσει ὅλα τὰ στοιχεῖα τῶν ἰδιωμάτων ἐπειδὴ πιστεύει, ὅτι ἔτσι θὰ προκύψουν νέες μαρτυρίαι οἱ ὁποῖαι θὰ συμβάλουν ἀποφασιστικὰ στὴ λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς καταγωγῆς των. Παραθέτει ἀντικειμενικὰ καὶ μὲ ἐπιστημονικὴ εὐαισθησίαν τὶς διαφορὰς φάσεις πού πῆρε ἡ συζήτηση πάνω στὸ θέμα, ἀπὸ τὸν G. Morosi, (*Studi sui dialetti della terra d'Otranto*, Lecce 1870) μέχρι σήμερα καὶ δίνει στὴ συνέχεια τὰ λεξιλογικὰ, συντακτικὰ, καὶ σημασιολογικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἔρευνα καὶ τὰ ὁποῖα συμβάλουν στὴ λύσιν τοῦ προβλήματος. Τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἀπόψεων σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν κάτω-ἰταλικῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων ὁ σ. τὴν βλέπει καρποφόρα γιατί ὤθησε τοὺς μελετητὰς νὰ ἐρευνήσουν ἐπιστημονικὰ τὸ θέμα. Ὁ ἴδιος τάσσεται μὲ τὴν ἀπόψιν ὅτι τὰ κάτω-ἰταλικά ἑλληνικὰ ἰδιώματα κατάγονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ ὅτι δὲν ἔχουν τὶς ρίζες τους στοὺς βυζαντινοὺς ἀποικισμοὺς τοῦ 9ου καὶ 10ου αἰῶνα στὴν

Ἀπουλία καὶ τοῦ 11ου καὶ 12ου στὴν Καλαβρία, ὅπως ἀκριβῶς ὑποστηρίζει καὶ ὁ Morosi.

Τὴν ἔλλειψη ἱστορικῶν πληροφοριῶν ὁ συγγραφέας τὴν ἀναπλήρωσε μὲ τὴν προσωπικὴ μακρόχρονη καὶ ἐπίπονη ἔρευνα τῆς γλώσσας, γνωρίζοντας τὴ μεγάλη ἀποδεικτικὴ ἀξία της καὶ μᾶς ἔδωσε τὸν πρῶτο τόμο τῶν προσπαθειῶν του. Ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, ἡ συγγραφή τοῦ ἔργου ἔχει ὀλοκληρωθεῖ καὶ σύντομα θὰ δοῦμε καὶ τοὺς ἐπόμενους τόμους τοῦ ἔργου. Στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ τόμου βρίσκουμε ἀκόμη συγκριτικὴ παράθεση τῶν κοινῶν μορφολογικῶν, συντακτικῶν καὶ λεξιλογικῶν στοιχείων τῶν δύο περιοχῶν τὰ ὁποῖα βεβαιώνουν τὴν ἐνότητα τῶν ἰδιωμάτων Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας, καθὼς καὶ τὰ κοινὰ δωρικὰ κατάλοιπα, τὰ ὁποῖα στηρίζουν κυρίως τὴν θεωρία τῆς συνέχειας τῶν ἰδιωμάτων ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ. Ἰδιαίτερα κεφάλαια ἀποτελοῦν 1) Τὰ ἀρχαῖα, προβυζαντινὰ λεξιλογικὰ στοιχεῖα, καὶ 2) Τὰ ἀρχαῖα σημασιολογικὰ στοιχεῖα.

Στὸ σύνολό της ἡ εἰσαγωγὴ δείχνει ὅτι ὁ σ. ἀκολουθεῖ τὴν ἱστορικο-συγκριτικὴ μέθοδο μελέτης τῶν ἰδιωμάτων καὶ ὅτι παραθέτει μὲ ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια κάθε μαρτυρία ἀρχαίας ἢ βυζαντινῆς προέλευσης μὲ στόχο νὰ φωτίσει μὲ ἀντικειμενικότητα τὸ σύνθετο πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν κατω-ιταλικῶν ἰδιωμάτων.

Ἀκολουθώντας τὴν θεωρία τῶν γλωσσικῶν ὑποστρωμάτων δίδει ὄχι μόνον τὴν ἱστορία τῆς λέξης καὶ τοῦ σημανομένου ἀντικειμένου ἀλλὰ μᾶς παρέχει τὶς ἀπαραίτητες πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορικὴ τάξη διαδοχῆς τῶν γλωσσικῶν στοιχείων βασιζόμενος κυρίως στὸ ἰδίωμα τοῦ Μαρτινιάνου, τὸ ὁποῖο μὲ τὴν διαστρωμάτωση ποὺ παρουσιάζει τεκμηριώνει τὴν ἄποψη ὅτι: «ἡ συνύπαρξη τῶν ἀσυμβιβάστων γιὰ νεοελληνικὰ ἰδιώματα στοιχείων (ἀρχαῖα διπλᾶ σύμφωνα 3ου π.Χ. αἰ. καὶ νεώτερα ὅπως ἡ κώφωση 15ου αἰ.) στὸ ἰδίωμα τοῦ Μαρτινιάνου προϋποθέτει διπλῆ προέλευση τοῦ πληθυσμοῦ του» καὶ ἐπομένως ὅτι τὸ βασικὸ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα τῶν ἰδιωμάτων ἀνάγεται στὰ χρόνια τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἐπιζοῦν στοιχεῖα τὰ ὁποῖα δὲν βρίσκουμε στὴν βυζαντινὴ καὶ στὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους.

Ἐξὶ σελίδες ἀποτελοῦν τὶς βιβλιογραφικὲς μνεῖες ποὺ βραχυγραφοῦνται καὶ καλύπτουν τὶς σχετικὲς μὲ τὸ θέμα μελέτες. Ἀκολουθοῦν, φωνητικὸ διάγραμμα τῶν ἰδιωμάτων καὶ τέσσερις ἐνημερωτικοὶ χάρτες τοῦ ἑλληνόφωνου χώρου.

3) Τὸ Λεξικὸ περιέχει τὰ λήμματα ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ γράμμα (α) καὶ καλύπτει 418 σελίδες.

Ὁ σ. ἐπέλεξε ὡς λῆμμα τὸν ἰδιωματικὰ ἀλωβητότερο καὶ ἱστορικὰ πλησιέστερο πρὸς τὸν ἀρχικὸ τύπο καὶ μέσα σὲ παρένθεση δίνει τὸν τύπο ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχεται τὸ λῆμμα. Ἔτσι ἀποφεύγεται ἡ περίπτωση νὰ τεθεῖ ἓνα ὑποθετικὸ λῆμμα κατὰ τὴν κρίση τοῦ σ. καὶ νὰ ὑποχρεώνεται ἡ γλώσσα νὰ δεχτεῖ στοὺς κόλπους της λέξεις ποὺ δὲν μαρτυροῦνται. Ἀκόμη ἀποφεύγονται παρε-

τυμολογίες στις οποίες πιθανόν να παρασυρθεῖ ὁ ἐρευνητὴς ἐξ αἰτίας τῆς ιδιόμορφης φωνητικῆς τῶν ιδιωμάτων. Συχνὰ οἱ φωνητικὲς ἀλλοιώσεις ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τύπο γι' αὐτὸ ὁ σ. ἐπιλέγει ἀπὸ τοὺς ἰδιωματικούς τύπους τῆς λέξης τὸν πλησιέστερο φωνητικὰ πρὸς τὸν ἀρχικόν, καὶ ἔτσι ἀποφεύγονται κατὰ πολὺ οἱ κίνδυνοι παρετυμολογίας. Ἐδῶ θὰ ἀναφερθῶ στὸ ἀντίστοιχο λεξικὸ τοῦ Gerhard Rohlfs ὁ ὁποῖος στὸ *Lexikon Graecanicum Italiae inferioris* Tübingen 1964 προτίμησε διαφορετικὴ μέθοδο. Ὁ Rohlfs θέτει ὡς λῆμμα τὸν ἀρχικὸ τύπο ἀρχαῖο, βυζαντινὸ ἢ νεώτερο καὶ ὅπου ὁ προσδιορισμὸς τοῦ λήμματος εἶναι ἀδύνατος δίνει ὑποθετικὸ λῆμμα μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὀδηγεῖται καμμιά φορὰ σὲ παρετυμολογίες, π.χ. στὸ λεξικὸ του βρίσκουμε λῆμμα *τ ο υ σ κ ἄ ρ ι ο ν* τὸ ὁποῖο ὑποθετικὰ τοποθετεῖ μὲ ἀστερίσκο καὶ κατόπιν παραθέτει τοὺς ἰδιωματικούς τύπους *tuskari/tiskari* χωρὶς νὰ ὑποψιασθεῖ τὸ ἀρχαῖο *δ ί σ κ ο ς* καὶ τὸ βυζαντινὸ *δ ι σ κ ἄ ρ ι ο ν*. Ἐτσι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παρετυμολογία ἔχουμε καὶ μία νέα λέξη ἀνύπαρκτη στὴ γλῶσσα μας.

Τὸ παραπάνω παράδειγμα βέβαια δὲν ἔχει σκοπὸ σύγκρισης τῶν δύο ἔργων τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν γιὰ τοὺς διαλεκτολόγους δύο ἐξίσου πολύτιμα βοηθήματα, δὲν ἔχουμε ἄλλωστε πλήρες τὸ ἔργο τοῦ κ. Καραναστάση γιὰ νὰ δοῦμε πῶς ἐτυμολογεῖ τὴν συγκεκριμένη λέξη. Τὸ ἀναφέραμε μόνο γιὰ νὰ δείξουμε ὅτι τὸ ὑποθετικὸ λῆμμα ἔστω καὶ ἂν μερικὲς φορές κρίνεται ἀπαραίτητο ἐνέχει τὸν κίνδυνο τῆς παρετυμολογίας.

Μετὰ τὴν παράθεση τοῦ λήμματος ἀκολουθεῖ τὸ τυπολογικὸ μέρος τὸ ὁποῖο περιέχει τοὺς ἰδιωματικούς τύπους μὲ τὶς ποικίλες μορφο-φωνολογικὲς ἀλλοιώσεις σύμφωνα πάντα μὲ τὸ φωνητικὸ διάγραμμα τῆς εἰσαγωγῆς.

Στις περιπτώσεις ποὺ οἱ γλωσσικὲς ιδιομορφίες τῶν ιδιωμάτων δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἐρμηνευθοῦν ὀρισμένοι τύποι, ὁ κ. Καραναστάσης τοὺς θεωρεῖ ἀμφίβολουσ, π.χ. στὸ λῆμμα *ἄ φ ρ ὄ ἄ ι* παρατηρεῖ ὅτι ὁ τύπος *α ὕ ρ ο ὕ δ ι* τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Μ. Cassoni στὸ λεξικὸ του «*L'alfa del mio dizionario del greco otrantino, Martino, 1941*» εἶναι ἀμάρτυρος.

Τὸ ἐτυμολογικὸ μέρος περιέχει λεπτομερεῖς ἀναφορὲς σὲ ἔγγραφα, παπύρους καὶ κείμενα ἐνῶ παράλληλα γίνεται συγκριτικὴ παράθεση τύπων ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ποὺ εἶναι ἴδιοι ἢ προσεγγίζουν πρὸς τοὺς τύπους τῶν ἑλληνικῶν ιδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ἔργου ἀπαιτοῦσε τὴν τέλεια γνώση τῆς ἀρχαίας, τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τῶν ιδιωμάτων τῆς καθῶς καὶ τὴν γνώση τῆς ἰταλικῆς καὶ τῶν νότιων ἰταλικῶν διαλέκτων. Ἀπαραίτητη ὑπῆρξε καὶ ἡ λεξικογραφικὴ ἐμπειρία τοῦ κ. Καραναστάση ποὺ τὴν ἀπόκτησε μὲ τὴν ἐργασία του στὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1952-1972).

Κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ Λεξικοῦ εἶναι ὅτι ὁ συγγραφέας του χωρὶς ἐνδοιασμοὺς παραθέτει μὲ ἀκριβεῖς παραπομπὲς κάθε πληροφορία ποὺ ἀφορᾷ τὰ λήμματα καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς θέσεις τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν. Παράλληλα ὅμως

ἀναφέρει καὶ τὴν προσωπική του γνώμη, ἰδιαίτερα στὶς περιπτώσεις ὅπου ἡ ἔρευνά του τὸν βοήθησε νὰ διαμορφώσει διαφορετικὴ ἑρμηνεῖα σὲ θέματα φωνητικῆς, ἑτυμολογίας καὶ σημασιολογίας. Σὲ πολλὰ λήμματα διαπιστώνουμε περαιτέρω διευκρινήσεις ἢ νέες θέσεις. Σημαντικὲς θεωροῦμε τὶς ἑτυμολογικὲς του παρατηρήσεις καὶ γι' αὐτὸ παραθέτουμε ἀρκετές:

1) Στὸ λῆμμα ἄκαθ-θ ο ὶ (κανθός), γράφει:

Ἐκ τοῦ ἀρχ. οὔσ. *καυθός* διὰ τοῦ Λατιν. *canthus*. Γιὰ τὸ προθετ. -ἄ πβ. ΒΦάβη ἸΑθηνᾶ 42 (1930), 236: ἄγκαθός = βράχος, ποὺ ἀπολήγει σὲ ὄξυ Σαμοθρ., ΧΠαντελίδου Λεξ. ἸΑρχ. 6 (1925), 120: ἄγκαθ-θός Μεγίστ. ἄκατθός Σύμ. = ἡ ἀκμὴ τῆς παραστάδος πόρτας. Γιὰ τὸν ἀναβιβασμὸ τοῦ τόνου βλ. Rohlf's Gr. Stor., § 82. Ὁ Rohlf's παράγει τὴν λ. ἀπὸ τὸ ἀρχ. οὔσ. ἄκαυθός.

2) Στὸ λῆμμα ἄλετ-τόρα ἡ (ἄλεκτόρα), δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸν Rohlf's καὶ προτείνει:

Ὁ Rohlf's (L. Gr. στή λ. ἄλεπτόρα) θέτει ὑποθετικὸ λῆμμα ἄλεπτόρα, ἀλλὰ φωνητικῶς ἡ λ. δείχνει ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ οὔσ. ἄλέτ-τορα, βλ. λ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν κ. Καραναστάση στηριζόμενοι κυρίως στὸ σημασιολογικὸ μέρος τῆς λέξης. Ἄλετ-τόρα σημαίνει εἶδος αἴρας. Ὁ Rohlf's βάζει ὑποθετικὸ λῆμμα ἄλεπτόρα ἴσως διότι ἀπορρίπτει τὴν ἑτυμολογικὴ προέλευση τῆς λέξης ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸ ἄλέτ-τορα ποὺ σημαίνει πετεινὸς κόκορας. Στὴν κυρίως Ἑλλάδα ἔχουμε τὶς λέξεις *πετεινός* *πετειναράκι* καὶ *πετεινόχορτο* οἵ ὅποιοι προσδιορίζουν πολλὰ ποικιλίες φυτῶν σὲ πολλὰ μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν νὰ ἔχει ἐπιβιώσει ἡ ἀρχαία λέξη ἐκεῖ, ἀφοῦ τὰ ἰδιώματα λόγω ἀπομάκρυνσής τους ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν χῶρον δὲν ἀκολούθησαν τὴν ἴδια ἐξέλιξη μὲ τὴν νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ εἶναι πιὸ συντηρητικὰ καὶ νὰ προσδιορίζει τὸ ἴδιο ἀντικείμενο.

3) Στὸ λῆμμα ἄμῆρομίζω, ὑποστηρίζει τὴν ἀπὸ τὸ ἑλληνιστικὸ ἄναβρομέω προέλευση τοῦ ρήματος καὶ ἀναθεωρεῖ τὶς ἀπόψεις τῶν Rohlf's, Alessio καὶ τοῦ SCaratzas, βλ. κείμενο:

Πιθανῶς ἀπὸ τὸ Ἑλληνιστ. ἄναβρομέω = κοχλάζω, διὰ τοῦ ἀορ. μὲ παρασυσχετισμὸ πρὸς τὸν ἀορ. τῶν εἰς -ίζω. Ὁ Rohlf's (L. Gr. στή λ. *πορομίζω*) φέρει τὴ λ. ἀγνώστου ἐτύμου. Κατὰ τὸν Alessio (Agg. B, 35) πιθανῶς ἀπὸ τὸ Ἑλληνιστ. οὔσ. *πύρωμα*, κατὰ τὸν SCaratzas (Origine, 290) ἀπὸ συμφυρμὸ τῶν *θερομίζω* + *abbruciare*.

4) Στὸ λῆμμα $\acute{\alpha}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omicron}\acute{\omicron}$ (ἀμβατός), θεωρεῖ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἐπιθέτου προγενέστερη τοῦ ρήματος καὶ τὸν ἀναφέρει ὡς δωρικὸ τύπο τοῦ ἀρχαίου $\acute{\alpha}\nu\alpha\beta\alpha\tau\acute{\omicron}\acute{\omicron}$, βλ. κείμενο:

Ἐκ τὸ ἀρχ. ἐπίθ. $\acute{\alpha}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omicron}\acute{\omicron}$, Δωρ. τύπ. τοῦ ἀρχ. ἐπιθ. $\acute{\alpha}\nu\alpha\beta\alpha\tau\acute{\omicron}\acute{\omicron}$, ὡς οὖσ. βλ. Ἡσύχ. στή λ. $\acute{\alpha}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omicron}\acute{\omicron}$. Ὁ Rohlfs (L. Gr. στή λ. $\acute{\epsilon}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omega}$) παράγει τὸ μαρτυρούμενο στὴν Καλαβρ. ρ. $\acute{\alpha}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omega}\nu - \nu\omega =$ εἰσέρχομαι στὸν ὄρνιθώνα, ἀπὸ τὸ ἀρχ. $\acute{\epsilon}\mu\beta\alpha\tau\acute{\epsilon}\omega - \acute{\omega}$ καὶ ἀπὸ τὸ $\acute{\alpha}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omega}\nu - \nu\omega$ τὸ οὖσ. $\acute{\alpha}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omicron}$, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ $\acute{\alpha}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omega}\nu - \nu\omega$ παράγεται ἀπὸ τὸ οὖσ. $\acute{\alpha}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omicron}$ ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ $\acute{\epsilon}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omicron}\acute{\omicron}$ ἤμπορεῖ νὰ προκύψῃ ρ. $\acute{\epsilon}\mu\beta\alpha\tau\acute{\omicron}\omega - \acute{\omega}\nu\omega$. Πβ. ΓΧατζιδ., Ἐθνη 43 (1931), 201.

5) Στὸ λῆμμα $\acute{\alpha}\mu\iota\phi - \phi\acute{\epsilon}\alpha$ ἦ (μελία), ὁ Rohlfs ἐρμηνεύει τὴν φωνητικὴ μορφή τῆς λέξης ἀπὸ ἐπίδραση τῆς σημασίας τοῦ ἀρχαίου οὖσ. $\acute{\alpha}\mu\iota\lambda\lambda\alpha$, ἐνῶ ὁ Καραναστάσης μὲ τὸν νόμο τῶν ἀναλογικῶν σχηματισμῶν, βλ. κείμενο:

Ἐκ τὸ ἀρχ. οὖσ. $\mu\epsilon\lambda\acute{\iota}\alpha$. Ὁ Rohlfs (L. Gr. στή λ. $\mu\epsilon\lambda\acute{\iota}\alpha$) ὑποθέτει ὅτι ἡ τροπὴ $\mu\epsilon\lambda\acute{\iota}\alpha > \acute{\alpha}\mu\iota\phi - \phi\acute{\epsilon}\alpha$ ἔγινε ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ οὖσ. $\acute{\alpha}\mu\iota\lambda\lambda\alpha$, ἐπειδὴ ἡ λ. $\mu\epsilon\lambda\acute{\iota}\alpha$ στὴν ἀρχ. ἐσήμαινε καὶ τὸ δόρυ ἀπὸ ξύλο μελίας. Πιθανώτερο ἐν τούτοις φαίνεται νὰ ἐσχηματίσθη κατ' ἀναλογία πρὸς τά: $\acute{\alpha}\gamma\rho\iota\phi - \phi\acute{\alpha}\acute{\iota}\alpha < \acute{\alpha}\gamma\rho\iota\epsilon\lambda\acute{\alpha}\acute{\iota}\alpha$, $\acute{\alpha}\gamma\rho\iota\phi - \phi\acute{\alpha}\acute{\iota}\omicron$. Γιά τὸν τύπ. $\acute{\alpha}\mu - \mu\iota\phi - \phi\acute{\epsilon}\omicron$ ὁ Alessio (Calchi, 684) πιστεύει ὅτι ἐπέδρασε τὸ νεοελλην. $\mu\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omicron\varsigma =$ μελία.

6) Στὸ λῆμμα $\acute{\alpha}\lambda\acute{\upsilon}\pi\eta\sigma\tau\omicron$ ἐπίθ. (ἀλύπητος), θεωρεῖ παρετυμολογία τὸν τύπο $\acute{\alpha}\rho\acute{\iota}\pi\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ ποὺ θέτει ὡς λῆμμα ὁ Rohlfs καὶ χαρακτηρίζει τὸ σ. τοῦ κατω-ιταλικοῦ τύπου, ὡς κατάλοιπο τοῦ θέματος τοῦ ἀορίστου τοῦ ρήματος $\lambda\nu\pi\omicron\upsilon\mu\alpha\iota$, βλ. κείμενο:

Τὸ ἀρχ. ἐπίθ. $\acute{\alpha}\lambda\acute{\upsilon}\pi\eta\sigma\tau\omicron\varsigma$. Τὸ σ ἀπὸ τὸ θέμ. τοῦ ἀορ. $\acute{\epsilon}\lambda\nu\pi\acute{\eta}\sigma\tau\eta\nu\alpha$ τοῦ ρ. $\lambda\nu\pi\omicron\upsilon\mu\alpha\iota$. Ὁ Rohlfs (L. Gr. στή λ. $\acute{\alpha}\rho\acute{\iota}\pi\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$) εἶχε ὑπ' ὄψιν τοῦ μονάχα τὸν τύπ. $\acute{\alpha}\rho\acute{\upsilon}\pi\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$, ὁ ὁποῖος τὸν ὁδήγησε σὲ παρετυμολογία.

7) Στὸ λῆμμα $\acute{\alpha}\pi\omicron\pi - \pi\iota\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron$ ἐπίθ. (ἀποπιασμένος), δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Alessio καὶ θεωρεῖ ὅτι ἡ μετοχὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἑλληνιστ. ρ. $\acute{\alpha}\pi\omicron\pi\iota\acute{\alpha}\zeta\omega$, βλ. κείμενο:

Ἐκ τῆ μετοχῆ τοῦ Ἑλληνιστ. $\acute{\alpha}\pi\omicron\pi\iota\acute{\alpha}\zeta\omega$, $\acute{\alpha}\pi\omicron\pi\iota\alpha\sigma\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$. Βλ. DGeorgacas BZ 61 (1968), 329. Ἡ ἄποψη τοῦ Alessio (Calchi 294) περὶ ἐτυμολογήσεως τῆς λ. ἀπὸ τὸ ἀρχ. $\acute{\upsilon}\pi\omega\pi\iota\acute{\alpha}\zeta\omega$ δὲ φαίνεται πιθανή.

8) Στὸ λῆμμα *ἀρμάζω* (ἀρμάζω), βασιζόμενος στὴ βυζαντινὴ μαρτυρία τοῦ ρήματος καὶ στὴν σημασιολογικὴ ταύτιση τοῦ βυζαντινοῦ μὲ τὸ νεοελληνικὸ καὶ τὸ κατω-ιταλικὸ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὶς ἔτυμολογίες τῶν Γ. Χατζιδάκι καὶ Rohlfs, βλ. κείμενο:

Ἐκ τῆς Βυζαντ. *ἀρμάζω*. Κατὰ ΓΧατζιδ. τὸ Βυζαντ. *ἀρμάζω* προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἑλληνιστ. *ὀρμάζω*, βλ. Ἐθνηγ. 6 (1894), 141 καὶ Ἐθνηγ. 20 (1908), 561. Κατὰ τὸν Rohlfs (L. Gr. στὴ λ. *ἀρμάζω*) προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ἀρμόζω*. Πβ. καὶ L-S στὴ λ. *ὀρμάζω*.

9) Στὸ λῆμμα *ἀνδῆρι* τὸ (ἀνδῆρι), κρίνει πιθανότερη τὴν προέλευση τῆς λέξης ἀπὸ τὸ Ἑλληνιστ. οὐσ. *ἀνδηρον* παρὰ ἀπὸ τὸ ἀρχ. οὐσ. *ἀντηρῖς* ποὺ ὑποστηρίζει ὁ Rohlfs α) διότι ἡ ἀρχαία σημασία σὲν συμπίπτει μὲ τὴν κατω-ιταλικὴ καὶ β) διότι σύμφωνα μὲ τοὺς μορφολογικοὺς κανόνες τῆς ἐλληνικῆς ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο *ἀντηρῖς* θεωρεῖται φυσιολογικότερος ὁ σχηματισμὸς ὑποκοριστικοῦ σὲ *-ίδιον* δηλ. *ἀντηρίδιον* παρὰ *ἀνδηρον*, βλ. κείμενο:

Πιθανῶς ἀπὸ τὸ Ἑλληνιστ. οὐσ. *ἀνδηρον* κατὰ τύπ. ὑποκορ. Ὁ Rohlfs (L. Gr. στὴ λ. *ἀντήρι*) ἔτυμολογεῖ τὴ λ. ἀπὸ τὸ ἀρχ. οὐσ. *ἀντηρῖς*, ἀλλὰ οὔτε σημασιολογικὰ φαίνεται πιθανό, οὔτε καὶ μορφολογικὰ, διότι ἀπὸ τὸ *ἀντηρῖς* θὰ προέκυπτε *ἀντηρίδιον*.

10) Στὸ λῆμμα *ἄστερο* τὸ (ἕστερο), ἔτυμολογεῖ ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ἕστερον* καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ *δεύτερος* ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Rohlfs ἐξηγώντας τὴν τροπὴ τοῦ ἀρχικοῦ *υσέα* μὲ τὴν συνεκφορὰ ἀρθροῦ καὶ λέξης. Τὸ φαινόμενο τῆς συνεκφορᾶς εἶναι συνηθέστατο στὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα π.χ. τὸ ἐπιρρ. *ἀπάνω* προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχ. *ἐπάνω*. Σήμερα μόνο πέντε τύποι μαρτυροῦνται μὲ ἀρχικὸ φωνῆεν ε καὶ αὐτοὶ ἀπὸ ἰδιώματα συντηρητικὰ ὅπως τῆς Καππαδοκίας, Πόντου καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Στὸν ὑπόλοιπο ἐλληνικὸ χῶρο ἔχουν ἐπικρατήσῃ οἱ τύποι μὲ ἀρχικὸ φωνῆεν α τὸ ὁποῖο προῆλθε ἀπὸ τὴν ἑναρθρο συνεκφορὰ τοῦ ἐπιρρήματος *τὰ ἐπάνω* / *τ' ἀπάνω* / *ἀπάνω*. Γιὰ τὴν ἔτυμολογία τῆς λ. βλ. κείμενο:

Ἐκ τῆς ἀρχ. οὐσ. *ἕστερον* = πλακούντας. Βλ. Ἰππ. Ἄφορ. 1255. Ὁ Rohlfs (L. Gr. στὴ λ. δεύτερος) ἔτυμολογεῖ τὴ λ. ἀπὸ τὸ *δεύτερος*, βλ. ΑΚαραναστάση Φίλτρα, 359 κέξ. Τὸ ἀρχικὸ α- *ἄστερο* < *ἕστερον* ἀπὸ συνεκφορᾶ: *τὰ ἕστερα* > *τὰ ἄστερα* > *τ' ἄστερα* - *ἄστερο*. Ὁ τύπ. *ἄστρο* ἀπὸ συγκοπὴ τοῦ ε.

11) Στο λήμμα *άτ-τοκό* τὸ (ἀπότοκον), δέχεται ὡς πιθανὴ τὴν προέλευση ἀπὸ τὸ ἀρχ. ἐπίθ. *ἀπότοκος* καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ἀμάρτυρο *αὐτοκό* ν πού ὑποθέτει ὁ Rohlfs. Ἐάν τὸν ἀμάρτυρο τύπο *αὐτοκό* ν θεωρήσουμε ἀπλολογία τοῦ μτγν. ἐπίθ. *αὐτοτόκος* τὸ ὁποῖο σημαίνει ὁ ἄφ' ἑαυτοῦ τίκτων, παράγων, ἀπέχουμε πολὺ ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία πού μᾶς δίδουν τὰ παραδείγματα, διότι *άτ-τοκό* σημαίνει ὁμοίωμα ἀβγοῦ πού μένει συνεχῶς στὴ φωλιά γιὰ νὰ προκαλεῖ τὴν ὄρνιθα νὰ γεννάει ἐκεῖ. Ἡ σημασία αὐτὴ συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴν λέξη *ποτόκι* καὶ *πότοκο* πού λέγεται στὴν Κρήτη καὶ ἡ ὁποία σημαίνει α) τὸ μικρὸ ἀβγὸ πού γεννᾶ ἡ ὄρνιθα, ὅταν τελειώνει ἡ ὠτοκία της καὶ ἐξαντλημένος καθὼς εἶναι ὁ ὀργανισμὸς της δὲν γεννᾶ μεγάλο ἀβγό. Συνήθως αὐτὸ τὸ ἀβγὸ δὲν ἔχει κρόκο καὶ γι' αὐτὸ χρησιμοποιεῖται ὡς δέλεαρ β) μτφ. σημαίνει τὸ τελευταῖο παιδί πολυμελοῦς οἰκογένειας ἰσχνὸ καὶ ἀδύναμο. Ὁ παραλληλισμὸς αὐτὸς νομίζω ὅτι δικαιολογεῖ τὴν ἐτυμολογία πού μᾶς δίδει ὁ Καραναστάσης, γιὰ τὴν ὁποία βλ. κείμενο:

Πιθανῶς ἀπὸ τὸ ἀρχ. ἐπίθ. *ἀπότοκος* μὲ ἔκπτωση τοῦ ο καὶ τροπὴ τοῦ *πι > τ-τ* πβ. *πίπτω > πέτ-τω*. Ὁ τονισμὸς πιθανῶς κατὰ τὸ *άγουό*. Ὁ Rohlfs ὑποθέτει προέλευση τῆς λ. ἀπὸ ἀμάρτ. * *αὐτοκό* ν.

12) Στο λήμμα *άφουδεία* ἡ (βοήθεια), ὁ Καραναστάσης θεωρεῖ ἀνεπιτυχῆ τὴν ἐτυμολογία τοῦ Alessio καὶ ἐξηγεῖ τὸν τονισμὸ ἀναλογικὰ μὲ ἄλλα σέ -ία διότι ὁ τύπος *έφοδία*, πού παραθέτει ὁ Alessio, εἶναι ἀμάρτυρος. Συμφωνεῖ μὲ τὸν Rohlfs γιὰ τὴν τροπὴ τοῦ *θ σέ σ*, βλ. κείμενο:

Ἐπὶ τὸ ἀρχ. οὐσ. *βοήθεια* πβ. *βοηθῶ > άφουδάω*. Ὁ τονισμὸς ἀναλογικὰ πρὸς τὰ εἰς -ία οὐσ., ὅπως *άγαπία*, *άσπρία*, *φιλία* κ.ἄ. Βλ. ΓΧατζιδ. MNE 2, 104. Ὁ Alessio AStCL, 456 ἐτυμολογεῖ ἀνεπιτυχῶς τὴ λ. ἀπὸ τὸ ἀμάρτ. οὐσ. **έφοδία*. Γιὰ τοὺς τύπ. *άβησεια*, *βησεια* Ἄπουλ. πβ. *άλήθειο > άλήσειο*, *όρνιθα > όρνισα* αὐτόθ. Βλ. Rohlfs Gr. Stor., § 41.

Ἐδῶ θὰ ἤθελα νὰ κάνω δύο παρατηρήσεις ἐτυμολογικοῦ καὶ σημασιολογικοῦ χαρακτήρα σὲ δύο λήμματα: 1) Στο λήμμα *άχαλο* τὸ (ἄχαλον), ὁ Rohlfs γιὰ τὴν ἐτυμολογία λέει: «ἡ λ. πιθανῶς ἔχει σχέση μὲ τὸ *άχνα* τοῦ Ἑσύχ. ἢ μὲ τὸ νεοελλην. *άχαλον*». Ἐδῶ ἀκριβῶς θέλω νὰ ἀναφέρω ὅτι στὸν Ἑσύχιο βρίσκουμε λήμμα *άχέλιον*, τὸ ὁποῖο ἐρμηνεύει, «τὸ λεπτομερές τῶν ἀχύρων». Ἐπειδὴ ἡ σημασία τοῦ *άχαλο* συμπίπτει μὲ τὴν σημασία τοῦ *άχέλιον*, διότι καὶ στὰ κατω-ιταλικά σημαίνει «τὰ σκύβαλα πού μένουν στὸ δερμόνι ὅταν κοσκινίζουν τὸ ἀλωνισμένο σιτάρι ἢ κριθάρι» νομίζω ἰκανοποιητικότερη τὴν ἐτυμολογία, ἂν ἀναφέρουμε καὶ τὸν τύπο τοῦ Ἑσυχίου *άχέλιον*, ὁ ὁποῖος πιθανὸν νὰ προῆλθε ἀπὸ συμφυρμὸ μὲ τὸ

ἄ χ ε ρ ο, 2) Στὸ λῆμμα *ἀ ρ ί κ α μ β ο ὀ* (ἀρίκαμπος), ὡς ἔτυμολογία ἀναφέρεται:

Ἡ λ. φέρεται ἀπὸ τὸ ΙΛΑ καὶ τὸν Rohlf's (L. Gr. στὴ λ. ἀρίκαμπος) ἀγνώστου ἐτύμου. Κατὰ Mor. (B, 19) ἀπὸ τὸ *ἐ ρ ι φ ί - κ α μ π ο ς*, κατὰ Alessio (RIL 77, 624) ἀπὸ τὸ **ἀ ρ ν ί κ α μ π ο ς*. Τὸ *α'* συνθετ. τῆς λ. παραμένει ἀγνωστο, ὡς *β'* συνθετ. πιθανῶς τὸ οὖσ. *κ ά μ π η*.

Ἐδῶ θὰ ἤθελα νὰ παρατηρήσω, ὅτι συμφωνῶ μὲ τὸν κ. Καραναστάση ὡς πρὸς τὸ *κ ά μ π η* ὡς *β'* συνθετικό, νομίζω ὅμως ὅτι τὸ *α'* συνθετικό δὲν εἶναι ἀγνωστο, ἀλλὰ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἀρχ. *ἀ κ α ρ ι* τὸ ὁποῖο σημαίνει τσιμπούρι, αἱμάτακας, δηλ. *ἀ κ α ρ ι κ ά μ π η / ἀ κ α ρ ί κ α μ π η* καὶ καθ' ἄπλολογία *ἀ ρ ι κ ά μ π η / ἀ ρ ί κ α μ β ο*.

Ἡ σπουδαιότητα ὅμως τοῦ λεξικοῦ τοῦ κ. Καραναστάση ὀφείλεται ἐπιπλέον στὴν παράθεση ἀφθονων παραδειγμάτων. Ὁ ἐρευνητὴς μπορεῖ νὰ μελετήσει τὴν κάθε λέξη σὲ σχέση μὲ τὸ γλωσσικό της περιβάλλον, δηλ. μέσα ἀπὸ τὰ ἰδιωματικά κείμενα τὰ ὁποῖα συγκέντρωσε ὁ σ. μὲ προσωπικὲς ἐπιτόπιες ἐρευνες κυρίως. Ἔτσι μπορούμε νὰ συναγάγουμε συμπεράσματα καὶ γιὰ τὴν συντακτικὴ δομὴ τῶν ἰδιωμάτων. Ἰδιαιτέρα ὅταν πρόκειται γιὰ ἰδιώματα γλωσσικῶν μειονοτήτων τὰ κείμενα τοῦ γραπτοῦ ἢ προφορικοῦ λόγου ἀποτελοῦν ἀπαραίτητες μαρτυρίες γιὰ τὴν μελέτη τῶν συντακτικῶν δομῶν. Οἱ καρποὶ τῆς προσφορᾶς αὐτῆς καὶ γιὰ τοὺς νεώτερους μελετητὲς θὰ φανοῦν πολὺ σύντομα.

Ἐξάλλου καμμιά φορὰ ἓνα καὶ μόνο παράδειγμα ὀδηγεῖ στὴν ὀρθὴ ἔτυμολογία. Ἐδῶ θὰ ἐπανέλθω καὶ πάλι στὸ λῆμμα *τ ο υ σ κ ά ρ ι ο ν*. Ἄν τὸ ἐρμηνευτικὸ μέρος πλαισιωνόταν ἀπὸ παραδείγματα σίγουρα θὰ ὀδηγοῦσε τὸν παλιότερο ἐρευνητὴ στὴ σωστὴ ἔτυμολογία, διότι συχνότατα τὸ γλωσσικὸ περιβάλλον ὀδηγεῖ στὴν ἐρμηνεία καὶ ἡ ἐρμηνεία μὲ τὴ σειρά της μᾶς βάζει στὸ δρόμο τῆς ἔτυμολογίας.

Τρίτη καὶ οὐσιαστικότερη θεωρῶ τὴ συμβολὴ τῶν ἀφθονων παραδειγμάτων στὴ λεπτομερῆ σημασιολογικὴ περιγραφή τῆς λέξης. Ἰδιαιτερές σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις ἢ ἰδιαιτερές χρήσεις τῆς λέξης καὶ τοπικὲς διαφοροποιήσεις βρίσκονται μέσα στὰ πολλὰ παραδείγματα τοῦ τόμου.

Τὰ νέα αὐτὰ σημασιολογικὰ στοιχεῖα συμβάλλουν σημαντικὰ στὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν ἰδιωμάτων καὶ «δίνουν νέα σύνθεση στὴ γλώσσα».

Γι' αὐτὸ ὁ συγγραφέας ἔκρινε ὅτι ἔπρεπε νὰ τεθοῦν σύντομότατα στὴν διάθεση τῆς ἐπιστήμης.

Παρατηροῦμε λοιπόν, τὸ λῆμμα *ἀ τ σ α λ ο* ἐπίθ. (ἔξαλλος), ὅτι σημαίνει ὑπέροχος, ὠραῖος, περίφημος. Ἡ σημασία εἶναι ἤδη ἑλληνιστικὴ. Στὴ σημερινὴ γλώσσα ὅμως ἡ σημασία ἔχει μεταπέσει ἀκριβῶς στὴν ἀντίθετη ἔννοια

τοῦ ἄκοσμος, ρυπαρός, δυσειδής, δύσμορφος. Τὴν νέα αὐτὴ σημασία δὲν τὴν βρίσκουμε στὰ κατω-ιταλικά ἰδιώματα, ἐνῶ στὸν Ἑσύχιο τὸ ἐπίρρημα ἔξαλλα σημαίνει ἐξόχως, λαμπρά, δηλ. αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ σημαίνει καὶ στὰ κατω-ιταλικά σήμερα.

Ἀκόμη παλιότερη σημασιολογικὴ ἐπιβίωση συναντοῦμε στὸ λῆμμα *ἀργάτης* ὁ (ἐργάτης) ὅπου ὑπάρχει μία καὶ μοναδικὴ σημασία «εὐρωστο καὶ ἱκανὸ γιὰ βαριές ἐργασίες βόδι» τὴν ὁποία συναντοῦμε στὸν Σοφοκλῆ, Ἀποσπάσματα 149 καὶ στὸν Ἀρχίλοχο, 36:

«Βοῦς ἐστὶν ἡμῖν ἐν οἰκίῃ
κορωνός, ἔργων ἴδρις»

Τὴν νεοελληνικὴ σημασία, ἐργαζόμενος μὲ πληρωμὴ, δὲν τὴν συναντοῦμε στὰ κατω-ιταλικά ἰδιώματα.

Παρατηρήσεις καὶ ἀντιθέσεις παρατηροῦμε καὶ στὸ σημασιολογικὸ μέρος τοῦ Λεξικοῦ, π.χ. στὸ λῆμμα *ἀπλώνω* - *νω* (ἀπλώνω) ὁ κ. Καραναστάσης ἐξηγεῖ ὅτι ἡ σημασία «ἐκτείνομαι» ὑπάρχει καὶ στὰ νεοελληνικά ἰδιώματα καὶ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸν Alessio ὁ ὁποῖος στὸ «Calchi linguistici greco-latini nell' antico territorio della Magna Grecia (Atti del VIII Congresso di Studi Bizantini, vol. 7 1953, σ. 237-299, ὑποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ (calco) δηλ. ὅτι ἂν καὶ ἐλληνικὴ ἢ λέξις, πῆρε διαφορετικὴ σημασία πάνω στὸ μοντέλο τῆς ἰταλικῆς. Παραθέτω ἀκριβῶς τὸ κείμενο τοῦ λεξικοῦ:

Τὸ ρ. μὲ τὴν σημ. τοῦ ἐκτείνομαι καὶ εἰς τὰ νεοελλην. ἰδιώματα, βλ. ΙΑΑ στὴ λ. *ἀπλώνω*. Α) 3 β καὶ Β) 1, ἡ ἀποψη ἐπομένως τοῦ Alessio (Calchi, 254) ὅτι τὸ ρ. μὲ τὴν σημ. αὐτὴν εἶναι σημασιολ. δάνειο (calco) ἀπὸ τὰ Ἱταλ. ἰδιώματα, δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα. Πβ. Rohlf's L. Gr. στὴ λ. *ἀπλόω*.

Συχνὰ στὸ τέλος τοῦ σημασιολογικοῦ μέρους βρίσκουμε συνώνυμα ἀντίθετα καὶ παραβλητέα, πράγμα ἀναγκαῖο γιὰ τὴν μελέτη τῆς ἐξέλιξης τῶν σημασιολογικῶν πεδίων μιᾶς γλώσσας καὶ κυρίως γιὰ τὴν μελέτη τῶν παραγωγικῶν καὶ συνθεσιακῶν δομῶν τῆς.

Τέλος ἐπισημαίνουμε ὅτι ὁ τόμος περιέχει 294 νέα λήμματα τὰ ὁποῖα δὲν συναντοῦμε στίς μέχρι τώρα συλλογές γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴν Κάτω Ἱταλία. Ἡ καταγραφή τῶν νέων αὐτῶν λημμάτων ἔχει μεγάλη σημασία διότι πρόκειται γιὰ ἰδιώματα ποὺ φθίνουν μὲ ταχύτερο ρυθμὸ ἀπὸ ἄλλα.

Ἀπὸ τὴ μελέτη ποὺ ἔκανα σχετικὰ μὲ τὰ νέα λήμματα διαπίστωσα ὅτι πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ἀποτελοῦν πολὺ παλιές μαρτυρίες μορφημάτων τῆς νέας ἐλληνικῆς καὶ τῶν ἰδιωμάτων τῆς. Ἰδιαίτερη μνεία θὰ κάνω ἐδῶ στίς ὑποκοριστικὲς καταλήξεις οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι πάντοτε φορεῖς ὑποκοριστικῆς σημασίας ὅπως φαίνεται στὰ λήμματα *ἀχλοῦφι* - *φι* ἢ (ἀχλούλλα), *ἀχλοῦκι* τὸ (ἀχλού-

κι), πού παρὰ τὸν ὑποκοριστικὸ σχηματισμὸ τους μὲ τὶς καταλήξεις -ο ὕ λ λ α καὶ -ο ὕ κ ι σημαίνουν ἀπιδιὰ καὶ ἀπίδι καὶ ὄχι ἀπιδούλλα ἢ μικρὴ ἀπιδιὰ καὶ τὰ παρόμοια. Τὴν ἴδια παρατήρηση μπορῶ νὰ κάνω καὶ γιὰ τὴν μεγεθυντικὴν κατάληξιν -α ρ ο ς ἢ ὁποῖα ἂν καὶ δὲν ἐμφανίζει μεγάλη συχνότητα ὅσο στὰ ἄλλα ἑλληνικὰ ἰδιώματα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου (μεγαλύτερη συχνότητα ἔχει στὴν Κρήτη), δὲν ἔχει μεγεθυντικὴ σημασία π.χ. στὸ λῆμμα α ἰ γ ἄ ρ ο τὸ ὁποῖο σημαίνει ἀπλᾶ βοσκὸς αἰγῶν. Ἀνάλογους σχηματισμοὺς χωρὶς μεγεθυντικὴ σημασία βρίσκουμε στὴν Κρήτη, π.χ. ἄ ρ μ ε γ ἄ ρ ο ι, π ρ ο β α τ ἄ ρ ο ι.

Ὁ τόμος κλείνει μὲ τοὺς πίνακες λέξεων στὶς ὁποῖες ἀνάγονται τὰ λήμματα. Οἱ πίνακες αὗτοὶ εἶναι ἀπαραίτητοι ὡσὰν σὲ νεοελληνικὰ λεξικά θέλουμε νὰ ἀναφέρουμε ὅτι μιὰ λέξη μαρτυρεῖται καὶ στὴν Κάτω Ἰταλία. Ἀκολουθοῦν οἱ πίνακες τῶν ἰδιωματικῶν τύπων.

Ἐλπίζουμε ὅτι τὸ Λεξικὸ τῶν Κατω-ιταλικῶν ἰδιωμάτων θὰ ὀλοκληρωθεῖ σύντομα γιὰτὶ πρόκειται γιὰ τὴν πιὸ σοβαρὴν διαλεκτολογικὴν λεξικογραφικὴν παρουσίαση στὴν Ἑλλάδα τὰ τελευταῖα χρόνια. Οἱ γλωσσολόγοι-διαλεκτολόγοι καὶ ἄλλοι ἐρευνητὲς ἔχουν στὰ χέρια τους ἓνα πολύτιμο ντοκουμέντο γιὰ περαιτέρω μελέτη καὶ ἐρευνα τῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ

GIULIO PAULIS : *Lingua e cultura nella Sardegna bizantina. Testimonianze linguistiche dell' influsso Greco*. Sassari (L' Asfodelo Editore), 1930, 301 p.

Depuis la publication de «La lingua sarda» de M. L. Wagner peu de travaux ont été consacrés à l'influence grecque sur les parlers sardes¹. Se fiant aux seules sources écrites du Moyen-Age le romaniste allemand était convaincu que la culture et la langue de Byzance qui domina sur l'île pendant plus de 4 siècles, avaient intéressé essentiellement une classe de hauts dignitaires civils et religieux résidant dans les centres urbains et surtout dans la capitale Cagliari. M. L. Wagner croyait peu à une influence ancienne. Il n'excluait pas cependant que par la colonie grecque d'Olbia, dans le nord-est de l'île, quelques mots aient pu rayonner vers l'intérieur (tel le verbe [anna'kkare] «bercer», qu'il relevait à Baunei, issu de [nakka] < gr. νάκη «berceau»). Mais à son avis la plupart des termes d'origine grecque du sarde (nous pensons entre autres à [kas'kare] «bail-ler», [allaka'nare] «flétrir», [skafa] «précipice»), connus aussi dans l'Italie du Sud, ont pu arriver en Sardaigne par le latin parlé dans cette partie de la péninsule. En conclusion, même si M. L. Wagner manifestait l'exigence d'un examen plus approfondi de la question, il n'en reste pas moins que son opinion sur une influence très superficielle s'est perpétrée jusqu'à nos jours. Elle a constitué un apriorisme paralysant toute recherche en dehors de ce domaine limité : ainsi, un terme de la vie rurale ne pouvait pas être envisagé comme étant d'origine grecque, n'appartenant pas au strict domaine juridique et ne se référant pas non plus à la vie de la classe sociale dominante.

Le travail de Giulio Paulis, qui fait suite à d'autres publications du même auteur sur le même sujet², met un terme à cette situation de blo-

1. Ajoutons que, dans cet ouvrage, le chapitre consacré à l'influence grecque (p. 153-159), reprenait une étude plus ancienne, parue en 1920 (*Die Beziehungen des Griechentums zu Sardinien und die griechischen Bestandteile des Sardischen*. In: *Byzantinisch - Neugriechischen Jahrbücher*, 1, p. 151-169).

2. Nous signalerons notamment les travaux suivants: *E bizantina la chiave di un enigma del lessico sardo-medievale*. In: *La Grotta della Vipera*, 18 (1980), p. 4-5;

cage et démontre, à maintes reprises, les effets nocifs des apriorismes de M. L. Wagner et la démarche ascientifique qu'ils entraînent. G. Paulis entreprend un travail de réévaluation de toutes les sources écrites du Moyen-Age y compris celles qui se réfèrent à la langue juridique, déjà bien étudiée par B. Terracini. Nous signalerons dans ce chapitre une intéressante réflexion sur la conjonction médiévale *borthē - borcē* «plutôt, sauf, mais», (qui avait déjà attiré l'attention de spécialistes comme Meyer-Lübke, Subak, Guarnerio, Salvioni et Wagner), sur la forme *oska* «puis» des documents médiévaux issus du Nord de l'île, ainsi que des interprétations nouvelles de plusieurs éléments lexicaux. Mais la démarche de G. Paulis suit aussi d'autres voies d'investigation. Elle s'appuie notamment sur les découvertes récentes de l'archéologie et surtout, ce qui est relativement nouveau, sur l'étude de la toponymie. L'archéologie d'abord. Les travaux en cours ont permis de mettre à jour plusieurs sites riches en céramique mycénienne et submycénienne dans différentes régions de l'île (Orosei, Tertenia, Sarrok, Sanluri...) ce qui permet de supposer l'existence de relations commerciales directes entre la Grèce et la Sardaigne, très anciennes, en tout cas, bien avant la naissance de la colonie d'Olbia (la seule que M. L. Wagner admettait), dont l'existence par ailleurs semble mise en doute par les recherches historiques plus récentes. Quant à l'archéologie médiévale, malheureusement encore peu développée, elle commence à mettre en évidence la pénétration de la culture byzantine jusqu'au plus profond de l'île (Nuoro, Tonara, Siniscola...), y compris donc dans le monde rural.

Pour ce qui concerne la toponymie G. Paulis a entrepris le dépouillement systématique des cartes de l'Institut Géographique Militaire (au 1/25.000) et des relevés cadastraux et il a constitué un corpus de plus de 80.000 termes. Nombreux sont les toponymes d'origine grecque ou qui témoignent de la présence d'établissements grecs, dans toutes les régions de l'île, du Nord au Sud: ils confirment ainsi les données de l'archéologie. Les recherches de G. Paulis donnent raison à B. Terracini qui encourageait à entreprendre des recherches sur l'influence grecque en dehors de la langue juridique convaincu qu'il était de l'existence probable d'une tradition orale grécisante.

Le rayonnement de l'Eglise byzantine a sans doute contribué largement à la diffusion de la langue et de la culture grecque.

Parmi les survivances de la liturgie grecque G. Paulis rappelle, entre autres, le mot 'taja/'taza «chant choral, religieux, lamentation funèbre» qui continue le grec byzantin *τάκης* «chanter les hymnes sacrés». Signalons aussi l'interprétation d'une formulette enfantine, apparemment privée de sens, et dont l'origine byzantine avait déjà été supposée par A. Sanna, comprenant plusieurs mots grecs (soulignés) relatifs à la pratique de la bénédiction des maisons le samedi saint (*ang'amo'*, *kilissò*, *kifanè*, «un angéli a su piécòkku, tres arriàlis a sa karéida (*angamò*, *kilissò*, *kifanè*, une fougasse à l'enfant (de coeur) et trois sous au seau (d'eau bénite)).

Le culte des Saints orientaux a dû connaître une grande diffusion en Sardaigne: pour beaucoup d'entre eux il se poursuit jusqu'à nos jours tout comme l'emploi de prénoms grecs-byzantins. G. Paulis fait remarquer à ce propos que dans les documents du Moyen-Age les patronymes grecs se retrouvent aussi chez les gens appartenant aux couches les plus modestes de la population ce qui semble indiquer que la société d'origine byzantine ne se limitait pas aux seuls haut dignitaires. L'auteur apporte souvent un éclairage nouveau pour l'interprétation ou pour les reinterprétations de plusieurs d'entre eux.

Dans ce domaine aussi, c'est dans la toponymie que G. Paulis découvre des éléments nouveaux, en suivant l'avis de Giandomenico Serra qui considérait comme importante pour la connaissance de la pénétration de la culture byzantine l'étude de patronymes employés comme toponymes. L'origine grecque de nombre d'entre eux est démontrée par l'auteur. Nous citerons entre autres ceux qui se terminent par le suffixe -ake/-aki (< gr. -άκης): Totorake (actuellement Teoraghe) < gr. *Θωδωράκης*; Plavaki, Plovake (actuellement Ploaghe) < gr. *Παυλάκης* (notons à ce propos que M. L. Wagner a toujours considéré ce suffixe comme prélatin). Nombreux aussi les toponymes désignant de vastes régions de l'île. C'est le cas de *Trigonia* (< gr. *γωνία gonia* «angle»), qui rappelle une ancienne division territoriale de l'île, d'*Anglona* (région du Nord-Ouest) ou de *Platamona*, plage près de Sassari, (auxquels nous ajoutons le lieu-dit *Giagumona*, tout proche, dans les environs d'Ottava) ou des toponymes en -ori (parmi lesquels probablement Logudoro) < gr. byz. -ώρι(ον), indiquant une circonscription administrative. Fréquent le rapprochement avec la toponymie et le lexique d'origine grecque de l'Italie du Sud (notamment celui des îlots grecs du Salento et de la Calabre) pour appuyer des hypothèses étymologiques. A titre d'exemple l'affirmation que dans les toponymes Istingoria et Artigoria (près de Tonara, au centre de la Sardaigne) se cache vraisemblablement le grec *khoria* «village», ou que le gr. byz. *τζ*

χωμιά «des villages» survit dans l'hydronyme (rìu γumìa) (près de S. Lussurgiu) est renforcée par l'existence de toponymes semblables dans l'Italie méridionale. De même l'explication de Jerzu (village de l'Ogliastra) par une base grecque χέρσος «terre non cultivée, stérile» s'appuie sur l'existence dans les parlers de la région de Catanzaro d'un terme (jertsu) qui a gardé son sens d'origine. Ajoutons que la présence de toponymes avec *gregu*, *aregu*, *gregos* «grec, grecs» dans de nombreuses régions de l'île est considérée comme un indice de la présence de communautés grecques-byzantines et, par là, d'un rayonnement probable de leur langue et de leur culture. Ainsi, l'existence à proximité du même village de Jerzu d'un lieu-dit [ma'zoni a'reγu] «enclos (pour les brebis) grec» apporte un degré supérieur de probabilité quant à l'origine grecque du nom du village.

C'est un aspect intéressant de la démarche méthodologique de G. Paulis: la confirmation par la toponymie de l'existence d'anciens établissements grecs permet de supposer une influence linguistique grecque dans la région. A Fonni, par exemple, elle permet d'envisager une origine byzantine pour l'adjectif ['galinu] «grêle, mince» (< gr. byz. γάληνος), avec toute une famille lexicale, adjectif que M. L. Wagner faisait remonter à la mythique colonie d'Olbia.

La confirmation de l'origine grecque d'un toponyme peut venir aussi des connaissances historiques sur l'organisation de l'Empire byzantin, à laquelle l'auteur fait souvent référence, et qui a été certainement celle de la Sardaigne, comme le supposait déjà E. Besta. C'est sur la base de considérations historiques que G. Paulis propose, entre autres une nouvelle interprétation du mot sarde [tɛ'rakku/θɛ'rakku/tsɛ'rakku] «domestique» (substantif), à partir d'une base turque: le mot serait peut être arrivé dans l'île avec un contingent turc de l'armée byzantine... Sur ce cas très précis et malgré cette hypothèse très séduisante nous avons de la peine à croire qu'un terme colporté par un éphémère contingent turc ait pu avoir un tel succès dans toute la Sardaigne, et qu'il se soit conservé jusqu'à nos jours. Très intéressante la réflexion sur l'organisation monétaire et sur les échanges commerciaux qui nous vaut en particulier une nouvelle interprétation du nom de l'ancienne monnaie *Sollu* (actuellement ['soɖɖu] «sou») et du terme médiéval *cunduri de rocca* «vêtement précieux», explicable par une base byzantine, pour le premier terme et une base franque pour le second. Les toponymes *cavallare*, *cavallaris*, des documents anciens qui survivent jusqu'à nos jours dans de nombreuses régions de l'île continuent vraisemblablement le byz. καβαλλάρης qui désignait des soldats-paysans, servant dans l'armée avec un cheval. Il en est de même pour le titre de *cavallare* qui apparaît

après les noms et prénoms de certains personnages et pour celui de *liueros de cavallu*.

Cette hypothèse permet à G. Paulis de supposer une influence de la langue grecque sur le monde de l'agriculture et notamment sur le lexique de l'élevage des chevaux. D'où une explication probable par le grec-byzantin de mots comme [ˈgʝani] «chevaux ou boeufs à la robe foncée» (< gr. κωνοῦς «foncé, sombre») ou [iskonˈtrjare] «s'épuiser (du cheval), se fatiguer, devenir gâteux» (< gr. byz. κόντρα; gr. anc. χόντρος «plaie sur la peau du cheval»). Nous voyons ici un autre aspect de la démarche de l'auteur: la réalité historico-sociale permettant de déceler un grecisme sûr (*cavallare-cavallaris*) on peut supposer à priori comme probable la découverte d'autres termes de même origine dans le même champ sémantique onomasiologique.

Archéologie médiévale, toponymie et sources historiques confirment donc la pénétration de la culture et de la langue grecques dans le monde rural. Ainsi l'origine grecque du mot [arˈβaða] «soc de la charrue» déjà proposée par B. Terracini et rejetée par M. L. Wagner (tout simplement parce que le mot appartenait au monde rural d'où toute influence grecque était exclue d'avance!) apparaît plus que probable.

Probable aussi un apport de la langue grecque dans l'apiculture, comme le prouvent des termes comme [ˈkera ˈoβiða] < gr. *κεροπόλιδα «propolis» et [maθriˈkuzja] «genêt» < gr. byz. μερντεκοῦσαι «Magydaris tomentosa Koch» ou dans la viticulture comme le laisse supposer un toponyme comme *ampelli/ampebi* < gr. méd. ἀμπέλιον «petite vigne» (cf. *ampéli* «vigne» dans le Salento et *ambéli* «id» à Bova).

G. Paulis relève aussi que l'influence byzantine peut ne pas apparaître dans des emprunts directs mais dans des formations lexicales traduisant une particularité de l'organisation de la vie sous l'empire byzantin: c'est le cas par exemple pour la désignation sarde du mois de septembre [kaβuðanni] rapPelant le calendrier byzantin où l'année commençait justement en ce mois. Elle peut se manifester aussi dans des calques fréquents: telle l'appellation du mois de juillet dans le Sud de l'île [ˈmez e arˈdz, laza] «mois des aires», calquée sur le grec γαλωνάρης issu de γαλώνιον «aire» qui survit dans le mot [alonˈari] «juillet» dans le Salento.

L'auteur signale enfin que la morphologie et la syntaxe n'ont pas échappé à l'influence grecque, comme en témoigne par exemple l'emploi, avec les verbes de mouvement, du substantif répété [and àre riu riu] «aller le long du ruisseau», construction fréquente dans l'Italie méridionale et dont l'origine grecque a été déjà reconnue par de nombreux linguistes, notamment par G. Rohlfis (notons encore une fois, que M. L.

Wagner acceptait la filière grecque pour les formes de l'Italie méridionale mais pas pour celles de la Sardaigne qui auraient été introduites dans l'île par le catalan).

Nous dirons pour conclure que l'ouvrage de G. Paulis, très bien documenté et présenté avec clarté, atteint parfaitement trois objectifs à savoir:

1) Faire le point sur les sources écrites connues en réinterprétant, à la lumière des connaissances nouvelles, beaucoup de termes restés sans une interprétation satisfaisante;

2) Sortir les recherches sur un apport grec-byzantin dans la langue sarde du blocage dans lequel l'avaient plongé les apriorismes de M. L. Wagner;

3) Montrer, grâce aux découvertes de l'archéologie, à l'étude de la toponymie et aux nouvelles sources historiques que la culture grecque byzantine a rayonné dans tout l'espace insulaire et qu'elle n'a pas été le fait d'une seule élite mais de toutes les classes sociales.

Nous sommes persuadé que la voie qu'il ouvre est féconde et que dans les années à venir elle profitera de nouvelles recherches interdisciplinaires et notamment du développement de l'archéologie médiévale dans l'île que nous souhaitons vivement à notre tour.

MICHEL CONTINI
Grenoble (France)
Institut de Phonétique

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΧΡ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
(1896 - 1984)

I

Τὸ 1984 ἔκλεισε ὁ κύκλος τῆς ζωῆς ἑνὸς ἐξαιρετοῦ ἀνθρώπου, φιλόλογου, παθιασμένου ἐρευνητῆ καὶ μελετητῆ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ ἀξέχαστου Δασκάλου, τοῦ Μιχάλη Οἰκονόμου.

Ὁ Μιχάλης Οἰκονόμου γεννήθηκε στὴν Κέρκυρα τὸ 1894 ἀπὸ πατέρα βορειοηπειρώτη δάσκαλο καὶ μητέρα λευκαδίτισσα, προικισμένη μὲ ιδιαίτερη ποιητικὴ φλέβα. Τὶς γυμνασιακὲς του σπουδὲς τέλειωσε στὴν Ἀθήνα, ἔπου ἐγκαταστάθηκε ἡ οἰκογένειά του. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἄλλα του ἀδέρφια ποὺ στράφηκαν πρὸς τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες — ὁ Ἀριστοτέλης ἔγινε καθηγητῆς στὸ Ε. Μ. Πολυτεχνεῖο καὶ ὁ Ἐκτορας στὴ Σχολὴ Ναυτικῶν Δοκίμων — ὁ Μ. Οἰκονόμου σπούδασε φιλολογία στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας. Ἀπὸ φοιτητῆς ἦταν ἕνας εὐαίσθητος δέκτης τῶν νέων ἰδεολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς. Ἦταν ἕνα πνεῦμα ἀνήσυχο καὶ προοδευτικό. Ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος καὶ ἀγωνίστηκε γιὰ τὴ διάδοση τῶν προοδευτικῶν ἰδεῶν, συμμετεῖχε δὲ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος στὸ Συνέδριο τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος. Ὄταν τέλειωσε τὸ Πανεπιστήμιο διορίστηκε καθηγητῆς στὴ Μέση Ἐκπαίδευση καὶ ὑπηρέτησε σὲ διάφορα σχολεῖα τῆς Ἑλλάδας (Νεμέα, Λιδωρίκι, Βέροια, Ἀθήνα).

Τὸ ἔργο τοῦ Μιχάλη Οἰκονόμου εἶναι πλουσιότατο καὶ ιδιαίτερα σημαντικὸ κυρίως στὰ θέματα τῆς γλώσσας καὶ τῆς παιδείας. Εἶχε βαθιὰ φιλολογικὴ κατάρτιση καὶ ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα ποὺ τὸν ἀπασχόλησε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ. Ἦδη ὡς μέλος τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου (ἦταν καὶ μέλος τοῦ Διοικητικοῦ του Συμβουλίου) ἀγωνίστηκε γιὰ τὴ διάδοση καὶ ἐπιβολὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας καθὼς καὶ γιὰ τὴ διδασκαλία της στὰ σχολεῖα. Ὑπῆρξε στενὸς συνεργάτης τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη καὶ τοῦ Θρασύβουλου Σταύρου μὲ τοὺς ὁποίους συνεργάστηκε γιὰ τὴ συγγραφή τοῦ βιβλίου «Ἡ Γλῶσσα μου», ποὺ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1955. Τὸ 1957 συνεργάστηκε μαζί μὲ τὸν Θρ. Σταύρου καὶ τὸν Ν. Ἀνδριώτη στὴ σύνταξη τοῦ «Γλωσσικοῦ, Σημασιολογικοῦ καὶ Ὀρθογραφικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας (καθαρεύουσας καὶ δημοτικῆς)». Τὴ γενικὴ ἐποπτεία εἶχε ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης καὶ γραμματέας σύνταξης ἦταν ὁ Τάσος Βουρνᾶς. Ἡ προσφορὰ του τόσο στὴν

εκπαίδευση, όσο και στη γλωσσική και φιλολογική επιστήμη είναι τεράστια για τον τόπο μας.

Παράλληλα σ' όλη του τη ζωή υπήρξε ένας σεμνός μαχητής της ελευθερίας και της δημοκρατίας ξεκινώντας από την έντονη δραστηριότητά του στο φοιτητικό κίνημα ως τη συμμετοχή του στην 'Εθνική 'Αντίσταση, για την οποία διώχτηκε. Μετά την Κατοχή τέθηκε σε διαθεσιμότητα. 'Η αγάπη του για τον άνθρωπο, την παιδεία και την ελευθερία είχε ως ανταμοιβή την περιθωριοποίησή του, την απομάκρυνσή του από τα σχολεία, τις διώξεις και τις εξορίες. Για τον Μιχάλη Οικονόμου θα ταίριαζε ή φράση του Σολωμού : «Μήγαρις έχω άλλο στο νοῦ μου πάρεξ ελευθερία και γλώσσα;».

II

Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι το πάθος του για την ελληνική γλώσσα και ιδιαίτερα για την επικράτηση της δημοτικής συνδυαζόταν σε μεγάλο βαθμό με τη γενικότερη προσφορά του στην εκπαίδευση, όπου, — εκτός από τη ζωντανή του διδασκαλία, μεστή σοφίας και αγάπης για τους νέους, — έχει προσφέρει πάρα πολλά και με το συγγραφικό του έργο.

Για πολλά χρόνια τα ελληνόπουλα διδάσκονταν «Νεοελληνικά 'Αναγνώσματα» (έκδ. Κολλάρου και ΟΕΣΒ), που είχε επιλέξει και γράψει ο Μιχάλης Οικονόμου. Τα «Νεοελληνικά 'Αναγνώσματα Α' και Β' έξαταξίου Γυμνασίου (έκδ. Κολλάρου 1931) εγκρίθηκαν «πρώτα» από το 'Υπουργείο Παιδείας, τα «Νεοελληνικά 'Αναγνώσματα» (1938-1940) πήραν μέρος του Α' βραβείου, τα δέ «Νεοελληνικά 'Αναγνώσματα Ε'» παλαιού τύπου έξαταξίου Γυμνασίου (έκδ. ΟΕΣΒ, 1941) πήραν όλόκληρο το Α' Βραβείο. 'Ακόμη το 1947 συνέταξε «Λεξικόν 'Ανωμάτων Ρημάτων», όπου σε κάθε ρήμα εκτός από τους τύπους καταγράφει την έτυμολογία και σύνταξη παραθέτοντας παραδείγματα από αρχαία κείμενα. 'Ακόμη μετάφρασε κείμενα αρχαίων συγγραφέων από τα όποια ό «Βίος του Περικλή» του Πλούταρχου (με εισαγωγή και σχόλια) διδάσκεται στα σχολεία (έκδ. ΟΕΔΒ, 1975). 'Επίσης έκαμε έπιτομή και διασκευή για τη διδασκαλία στα Γυμνάσια της «Νεοελληνικής Σύνταξης της Κοινής Δημοτικής» του 'Αχ. Τζαρτζάνου. Το βιβλίο υποβλήθηκε τον 'Ιούνιο του 1967 για έγκριση στο 'Υπουργείο Παιδείας, αλλά φυσικά δέν πρόλαβε να κριθεί.

Τό βιβλίο «'Η Γλώσσα μου» (για τό όποιο θα μιλήσουμε παρακάτω) και ή «Γραμματική της 'Αρχαίας 'Ελληνικής» (Θεσσαλονίκη 1971) γραμμένη στη δημοτική γλώσσα και που συνοψισμένη τώρα διδάσκεται στα λύκεια, είναι τά σπουδαιότερα διδακτικά του βιβλία. Βέβαια ή συγγραφή αυτής της «Γραμματικής της 'Αρχαίας 'Ελληνικής» γεννήθηκε από την ανάγκη να υπάρξει στα σχολεία μιá γραμματική πληρέστερη από αυτήν που είχε γράψει ό 'Αχ. Τζάρτζανος. Το βιβλίο αυτό δέν είναι άπλως χρηστικό· αν και τό προόριζε για βοή-

θημα στη γραμματική διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, ἔχει τέτοια πληρότητα, ὥστε μπορεῖ νὰ ἀνατρέχει σ' αὐτὸ ὄχι μόνον ὁ μαθητῆς ἢ ὁ καθηγητῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ μελετητῆς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας.

III

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση, ὁ ἄλλος σημαντικότερος τομέας στὸν ὁποῖο ἀφιέρωσε ὅλη του τὴ ζωὴ, εἶναι ἡ καθιέρωση τῆς δημοτικῆς γλώσσας.

Ὁ Μιχάλης Οἰκονόμου πίστευε ὅτι ἡ σημερινὴ ἐλληνικὴ γλώσσα εἶναι συνέχεια καὶ ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας καὶ ὅτι «μιλημένη ἀδιάκοπα ἀπὸ χεῖλη Ἑλλήνων γιὰ τρεῖς καὶ τέσσερις χιλιάδες χρόνια ἄλλαξε ἀπὸ χεῖλη σὲ χεῖλη καὶ ἀπὸ πατέρα σὲ παιδί, γιὰ νὰ καταλήξει στὴ σημερινή της μορφή» (Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ 1)¹.

Μελετώντας μὲ νηφαλιότητα, ἐπιστημονικὴ ἀντικειμενικότητα καὶ ἀμεροληψία ἰδιαίτερος τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα διακήρυξε πὼς «εἴτε τὸ θέλει κανεὶς, εἴτε ὄχι, ἡ νεοελληνικὴ δημοτικὴ γλώσσα εἶναι τὸ κοινὸ μέσο γιὰ τὴ συνεννόηση ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Κάτι περισσότερο : εἶναι σήμερα τὸ ἀποκλειστικὸ καὶ μοναδικὸ ὄργανο τῆς νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας... Εἶναι ἀκόμα ἡ γλώσσα, ποὺ ἄρχισε νὰ γίνεται ὄργανο κι αὐτῆς τῆς Ἐπιστήμης... Τέλος ἡ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων ἔχει ἐπιβάλει, χρόνια τώρα, τὴ διδασκαλία της στὰ σχολεῖα»².

Θέλοντας νὰ κατοχυρώσει τὴ δημοτικὴ γλώσσα συνέγραψε ἤδη τὸ 1933 τὴ «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ» (τῆς Κοινῆς Δημοτικῆς) καὶ μετάφρασε στὴ νεοελληνικὴ Ξενοφῶντα (Κύρου Ἀνάβασις, Βιβλία Α' καὶ Β' 1946) καὶ Πλούταρχο (τοὺς Βίους τοῦ Θεμιστοκλῆ καὶ τοῦ Περικλῆ, μὲ ἐκτενέστατη καὶ πληρέστατη εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις, α' ἔκδ. 1965, β' 1967).

Στὴν ἀνάδειξη τῆς δημοτικῆς ὡς γλώσσας ἰκανῆς νὰ ἐκφράσει ἐπιστημονικὲς ἔννοιες ἔχει συμβάλει ὁ Μ. Οἰκονόμου σημαντικότερα μὲ τὴ συγγραφή τῆς «Γραμματικῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς» τὸ 1971. Μὲ τὸ βιβλίο αὐτὸ πραγματοποίησε ἕνα ἀκόμη ὄνειρό του: νὰ γίνῃ ἡ νέα ἐλληνικὴ γλώσσα — ποὺ ἐμπέδωσε μὲ τὴ μακρόχρονη διδακτικὴ του πείρα — μέσο διδασκαλίας.

Ἡ σημαντικότερη ὅμως συμβολή του στὴ γλωσσικὴ ἐπιστήμη καὶ στὴ διάδοση τῆς δημοτικῆς πραγματοποιήθηκε κυρίως μὲ τὴ συγγραφή τῆς Γραμματικῆς τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς τὸ 1933. Σκοπὸς τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἦταν «νὰ συντελέσει μὲ τὸ δικό του τρόπο σὲ μιὰ γλωσσικὴ ὁμαλότη-

1. Μ. Τριανταφυλλίδης, Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ (τῆς Δημοτικῆς), Ἀθ. 1941, ἔκδ. ΟΕΣΒ, σ. 1 § 1.

2. Μ. Χ. Οἰκονόμου, Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ (τῆς Κοινῆς Δημοτικῆς) Ἀθ. 1933, ἔκδ. Κολλάρου, σ. 3.

τα)³ παρουσιάζοντας κατά τρόπο συστηματικό και εύχρηστο τούς κανόνες που διέπουν τὰ γραμματικά φαινόμενα τῆς δημοτικῆς.

Πρέπει νὰ ποῦμε βέβαια ὅτι στὸν 20ὸ αἰ. ὑπῆρξαν καὶ ἄλλες Νεοελληνικὲς Γραμματικὲς στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅπως τοῦ Φιλήντα (Α' 1907, Β' 1910), τοῦ Ψυχάρη (Α' 1929) καὶ σχολικὲς γραμματικὲς ὅπως τοῦ Κ. Τοπχαρά (1928) καὶ τοῦ Ἡλ. Βουτιερίδη (1932).

Θὰ ἀναφερθοῦμε στὶς κυριότερες ρυθμίσεις αὐτῆς τῆς γραμματικῆς οἱ ὁποῖες θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν λύσει ἀπὸ τότε δυσεπίλυτα καὶ πολυσυζητημένα γραμματικὰ προβλήματα, πράγμα πὸ ἔγινε 50 περίπου χρόνια μετὰ.

1. Ἡ Γραμματικὴ τοῦ Μ. Οἰκονόμου περιγράφει ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς κοινῆς δημοτικῆς γλῶσσας. Ὁ ἴδιος βασίστηκε στὴ γλῶσσα πὸ μιλοῦσε ὁ λαὸς στὴν πρωτεύουσα καὶ στὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα, καθὼς καὶ στὴ γλῶσσα τόσο τῆς δημοτικῆς ὅσο καὶ τῆς ἔντεχνης ποίησης καὶ πεζογραφίας μας.

2. Τὸ θέμα τῆς πολυτυπίας τῆς νέας ἑλληνικῆς γλῶσσας τὸ λύνει μὲ τὸ νὰ καταγράφει τούς τύπους αὐτούς, πὸ εἶναι κοινοὶ στὸν προφορικὸ ἢ στὸν ἔντεχνο γραπτὸ λόγο. Δὲν συμπεριλαμβάνει ἰδιωματικούς ἢ τύπους πὸ σπάνια χρησιμοποιοῦνται. Δὲν ἀποκλείει ἔντελῶς τούς διπλοὺς τύπους. Τούς ἀναφέρει, ὅταν εἶναι καὶ οἱ δύο ἐξίσου ζωντανοί, π.χ. ἀκαμάτρα καὶ ἀκαμάτισα, μικρούλι καὶ μικρούλικο, ἀλλὰ προτιμᾷ «πάντα ἐκεῖνον, πὸ βρίσκεται σὲ περισσότερη ὀργανικὴ ἀναλογία μὲ τὸ γραμματικὸ σύνολο τῆς δημοτικῆς»⁴. "Ἐτσι δέχεται ὡς κυριότερο τύπο τῆς γεν. ἐνικοῦ τῶν θηλυκῶν τὸν τύπο σε -ης, π.χ. τῆς πόλης, ἀλλὰ ἀναφέρει σὲ ἰδιαίτερη παρατήρηση τὸν ἀρχαῖκὸ τύπο σὲ -εως, π.χ. τῆς πόλεως κ.ἄ. Μὲ τὸν περιορισμὸ τῆς πολυτυπίας κατόρθωσε νὰ δώσει «ἓνα σύνολο γραμματικῶν τύπων, πὸ μποροῦνε νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἀνήκουν ὀργανικὰ σὲ μιὰ πραγματικὰ κοινὴ γλῶσσα»⁵.

3. Διαιρεῖ τὰ οὐσιαστικά σὲ τρεῖς κλίσεις μὲ βάση τὰ γένη τους.

4. Στὸ ὀρθογραφικὸ καὶ τονικὸ σύστημα ἀπλοποίησε ἢ κατάργησε ὀρισμένους τύπους ἢ τόνους, μὲ σκοπὸ νὰ ἀποφύγει ἓνα πλῆθος ἀπὸ ἀνωμαλίες πὸ δημιουργεῖ ἢ κακῶς ἐννοουμένη ἱστορικὴ ὀρθογραφία. Οἱ μεταβολὲς αὐτὲς ἔγιναν μέσα στὰ ὅρια τῆς ἱστορικῆς καὶ τονικῆς ὀρθογραφίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἰσχύουν καὶ σήμερα. "Ἐτσι μέσα στὰ πλαίσια αὐτά:

α) Ἀπλοποίησε ὅλα τὰ παραθετικά σὲ -ότερος, -ότατος καθιερώνοντας τὴ γραφὴ μὲ ο, πράγμα πὸ δὲν ἔκανε οὔτε ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης ἀργότερα στὴ «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ», οὔτε ἡ σημερινὴ ἐπίσημη γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς καθιέρωσε, νομίζω ἀδικαιολόγητα. Ἡ περιορισμένη αὐτὴ ὀρθογραφικὴ μεταρρύθμιση, λέει ὁ Μ. Οἰκονόμου, δικαιώνεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν

3. Τοῦ Ἰδίου, ὅ.π., σ. 3.

4. Τοῦ Ἰδίου, ὅ.π., σ. 5.

5. Τοῦ Ἰδίου, ὅ.π., σ. 4.

ιστορική ὀρθογραφία, «πού σέβεται τὴν ἱστορία τῶν κάθε λογῆς τύπων. Ἄλλὰ ἡ ἱστορία ἐνὸς τύπου δὲ σταματᾷ σὲ ὀρισμένη ἐποχὴ, παρὰ ἐξακολουθεῖ, ὅσο ζεῖ ὁ τύπος αὐτός»⁶. Ἀπὸ χιλιάδες χρόνια δὲν ἔχουμε βραχύχρονα καὶ μακρόχρονα ἐπομένως ἡ συλλαβὴ πού εἶναι πρὶν ἀπὸ τὰ -ότερος, -ότατος «δὲν ἔχει σήμερα τὴ δύναμη νὰ κανονίσει τὴ γραφὴ τῶν παραθετικῶν καταλήξεων»⁷.

β) Κατάργησε τοὺς ἰδιαιτέρους τύπους τῆς ὑποτακτικῆς. Μόνο οἱ σύνδεσμοι (νὰ, γιὰ νὰ, ὅταν κλπ.) μᾶς δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ ὑποτακτικὴ. Αὐτὴ τὴν καινοτομία δὲν τὴν ἀκολούθησε ὁ Μ. Τριανταφυλλίδης, υἱοθετήθηκε ὅμως στὴ σημερινὴ ἀνανεωμένη ἐπίσημη γραμματικὴ τοῦ Κράτους.

γ) Κατάργησε τὴ χρονικὴ αὐξηση τῶν ρημάτων πού ἀρχίζουν ἀπὸ ο, π.χ. ὀρίζω, ὀρῖσα, σύμφωνος μὲ τὸν συνεργάτη του Μ. Τριανταφυλλίδη.

δ) Δέχεται τὴν τονικὴ ἀπλοποίηση ἐφαρμόζοντας τὸ νόμο τῆς ἀναλογίας καὶ στὴν τονικὴ ὀρθογραφία, ὅποτε τὰ λιγότερα ἀφομοιώνονται ἀπὸ τὰ περισσότερα, π.χ. ἀρχαῖες λέξεις, φῶς, γῆ, νοῦς κλπ., πού τὸ γλωσσικὸ αἰσθητήριο τῆς ἐποχῆς δὲν τὶς θεωρεῖ συνηρημένες, παίρνουν ὀξεῖα κ.ἄ. «Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, μιὰ πού κρατοῦμε τὸ ἀκατανόητο σημερινὸ τονικὸ σύστημα, μποροῦμε τοῦλάχιστο, ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης, νὰ περιορίσουμε ὅλους τοὺς ἀναρίθμητους κανόνες τοῦ τονισμοῦ σὲ δύο μόνο (§ 32-33)»⁸. Μέσα ἀπὸ τὰ λόγια του διαβλέπουμε τὴν ἀντίθεσή του μὲ τὸ ἰσχύον τότε τονικὸ σύστημα καὶ τὴν ἐπιθυμία του γιὰ τὴν ἀπλοποίησή του.

Ἐνας ἄλλος τομέας ὅμως πού ἀπασχόλησε τὸν Μ. Οἰκονόμου ἦταν ἡ διδασκαλία καὶ ἐκμάθηση τῆς γραμματικῆς τῆς νέας ἐλληνικῆς στὰ σχολεῖα. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ μαζὶ μὲ τὸ Θρ. Σταύρου καὶ τὸ Μ. Τριανταφυλλίδη ἐξέδωσε τὸ 1955, ὅπως ἤδη γράψαμε παραπάνω, τὸ βιβλίο «Ἡ Γλῶσσα μου», τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει κείμενα νεοελληνικὰ μὲ τὰ ἀπαραίτητα κάθε φορὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ γλωσσικὴ διδασκαλία, γραμματικὴ καὶ ἀσκήσεις προφορικῆς καὶ θέματα γραπτὰ. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἦταν προορισμένο γιὰ τὴν 5η καὶ 6η τάξη τοῦ Δημοτικοῦ καὶ γιὰ τὶς πρῶτες τάξεις τοῦ Γυμνασίου. Δυστυχῶς τὸ πρωτότυπο γιὰ τὴν ἐποχὴ του καὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐπιπέδου βιβλίο δὲν χρησιμοποιήθηκε στὰ σχολεῖα μας, γιὰτὶ ἔτσι ἔκριναν οἱ «τὰ φαιὰ φοροῦντες» τῆς ἐποχῆς. Σήμερα συγκρίνοντάς το μὲ ἀντίστοιχα βιβλία διδασκαλίας γλώσσας μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ὁ Μ. Οἰκονόμου εἶχε τὰ προσόντα τῆς μεθόδου, συστηματοποίησης, ὀργάνωσης καὶ ὀρθῆς ἐκτίμησης τῶν αὐξημένων πνευματικῶν δυνατοτήτων τῶν νέων τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Μ. Οἰκονόμου θαλερότατος μέχρι τὰ βαθιά του γεράματα ἐργαζόταν

6. Τοῦ ἴδιου, ὅ.π., σ. 6.

7. Τοῦ ἴδιου, ὅ.π., σ. 7.

8. Τοῦ ἴδιου, ὅ.π., σ. 7.

δημιουργικότατα σὲ γλωσσικά θέματα. Κύριο μέλημα σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ἦταν ἡ συγγραφή βιβλίων γραμματικῆς. Δὲν ὑπῆρξε ὅμως ἀπὸ τοὺς γραμματικούς ἐκείνους ποὺ ρυθμίζουν τὴ γλῶσσα ἀνάλογα μὲ τὴν ὑποκειμενικὴ ἐκτίμηση σὲ ὀρισμένες μορφές της. Εἶναι περιγραφικὸς χωρὶς νὰ δείχνει καμιὰ προσωπικὴ ἐκτίμηση σὲ συγκεκριμένους γλωσσικούς τύπους. Ἦταν ἀπὸ τοὺς γραμματικούς ποὺ δὲν χειραγώγησε, ἀλλὰ χειραγωγήθηκε ἀπὸ τὴ γλῶσσα καὶ ἀπὸ τοὺς λίγους, ἂν ὄχι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς πρώτους μαχητὲς τοῦ δημοτικισμοῦ, ποὺ — παρὰ τὴν πικρία γιὰ τὸν παραγκωνισμό του — εἶδε νὰ καθιερώνονται ἐπίσημα οἱ ἀπόψεις καὶ θεωρίες του γιὰ τὴ γλῶσσα.

ΑΝΤΑ ΚΑΤΣΙΚΗ-ΓΚΙΒΑΛΟΥ

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΜΙΧΑΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ*

Α'. Ἔργασίες ἐπὶ πόνυμες

1. Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα Α' Ἑξαταξίου Γυμν., ἐκδ. Κολλάρου, 1931
2. Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα Β' Ἑξαταξίου Γυμν., ἐκδ. Κολλάρου, 1931
3. Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα Γ' Ἑξαταξίου Γυμν., ἐκδ. Κολλάρου, 1932
4. Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ (τῆς Κοινῆς Δημοτικῆς), ἐκδ. Κολλάρου, 1933
5. Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα Α' ὀκτατ. Γυμν., ἐκδ. ΟΕΣΒ, 1938
6. Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα Β' ὀκτατ. Γυμν., ἐκδ. ΟΕΣΒ, 1938
7. Συμπλήρωμα Νεοελληνικῶν Α' ὀκτατ. Γυμν., ἐκδ. ΟΕΣΒ, 1939
8. Συμπλήρωμα Νεοελληνικῶν Β' ὀκτατ. Γυμν., ἐκδ. ΟΕΣΒ, 1939
9. Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα Γ' ὀκτατ. Γυμν., ἐκδ. ΟΕΣΒ, 1939
10. Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα Δ' ὀκτατ. Γυμν., μέρος Α' ἐκδ. ΟΕΣΒ, 1940
11. Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα Γ' παλαιοῦ τύπου ἑξατ. Γυμν., ἐκδ. ΟΕΣΒ, '40
12. Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα Δ' παλαιοῦ τύπου ἑξατ. Γυμν., ἐκδ. ΟΕΣΒ '40
13. Νεοελληνικά Ἀναγνώσματα Ε' παλαιοῦ τύπου ἑξατ. Γυμν., ἐκδ. ΟΕΣΒ '41
14. Κύρου Ἀνάβασις, Α' βιβλίον, μετάφραση, ἐκδ. Ζαχαρόπουλου, 1946
15. Κύρου Ἀνάβασις, Β' βιβλίον, μετάφραση, ἐκδ. Ζαχαρόπουλου, 1946
16. Λεξικὸν Ἀνωμάτων Ρημάτων, ἐκδ. Κολλάρου, 1947
17. Κοραῆ, Ἐκλεκτὲς Σελίδες, ἐκδ. Γ. Παπαδημητρίου, 1951
18. Διηγήματα Μεγάλων Ἑλλήνων Διηγηματογράφων, ἐκδ. Γ. Παπαδημητρίου, 1951
19. Ἀνθολογία Ἑλλήνων Ποιητῶν, ἐκδ. Γ. Παπαδημητρίου, 1952

* Θὰ ἤθελα ἰδιαιτέρως νὰ εὐχαριστήσω τὸ γιό του, κ. Χρῆστο Μ. Οἰκονόμου, γιὰ τὶς βιογραφικὲς καὶ βιβλιογραφικὲς πληροφορίες ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δώσει.

20. *Ἡ Γλῶσσά μου* (συνεργ. Μ. Τριανταφυλλίδη, Θρ. Σταύρου), ἔκδ. Νεοελλ. Βιβλιοθήκης, Θεσσαλονίκη, 1955
21. *Ἐπίτομον Ἐγκυκλοπαιδικόν καὶ Ἐποπτικόν Λεξικόν*, μετὰ πλήρους γλωσσικοῦ, σημασιολογικοῦ καὶ ὀρθογραφικοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (Καθαρευούσης - Δημοτικῆς), Γενικὴ ἐποπτεία - Πρόλογος Μ. Τριανταφυλλίδης, Γραμματεὺς Συντάξεως Γάσος Βουρνᾶς, Συνεργασία : Μ. Οἰκονόμου, Θρ. Σταύρου, Ν. Ἀνδριώτη, ἔκδ. Μορφωτικῆς Ἐταιρείας, 1957
22. Πλουτάρχου Θεμιστοκλῆς καὶ Περικλῆς, Εἰσαγωγή, Μετάφραση, Σημειώσεις, 1965 β' ἔκδ., 1967
23. Γραμματικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ἔκδ. Ἰνστ. Νεοελλ. Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη, 1971
24. Πλουτάρχου, Περικλῆς, Εἰσαγωγή, Μετάφραση, Σημειώσεις, ἔκδ. ΟΕΔΒ, 1975
25. Στὴν *Ἑλλη Ἀλεξίου*, ἓνα ὀλόθερμο «Εὐχαριστῶ», ἀπὸ τὸν τόμο «Ἑλλη Ἀλεξίου, Μικρὸ Ἀφιέρωμα», ἔκδ. Καστανιώτη, Ἀθ. 1979, σ. 275-276

Β'. Τὰ πρῶτα μεταπολεμικὰ χρόνια, λόγω τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, δημοσίευσε διάφορες ἐργασίες μὲ ἄλλα ὀνόματα. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς ἦταν συνολικὰ 27, ἀπὸ τίς ὁποῖες 11 βραβεύτηκαν στοὺς διαγωνισμοὺς τοῦ ΟΕΔΒ. Στὶς ἐργασίες αὐτὲς περιλαμβάνονται:

- Γραμματικὲς τοῦ Δημοτικοῦ
- Μεταφράσεις ἀρχαίων συγγραφέων
- Νεοελληνικὰ Ἀναγνώσματα

Γ' Ἀδημοσίευτες ἐργασίες

1. Νεοελληνικὴ Σύνταξις τῆς Κοινῆς Δημοτικῆς Ἀχ. Τζαρτζάνου ἐπιτομὴ καὶ διασκευὴ γιὰ τὴ διδασκαλίαν στὰ Γυμνάσια, 1967
2. Συνεργασία στὸ Ἐγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸν Britannica, 1972-73 (ἡ ἔκδοσις τελικὰ ματαιώθηκε)
3. Συνεργασία στὸ «Νεοελληνικὸ Λεξικόν», Φυτράκη - Τεγόπουλου (Α- τέλος τοῦ αλ- καὶ ὅλο τὸ Β) 1975-77 (ἡ ἔκδοσις ματαιώθηκε).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Αγαπητού Τσοπανάκη: Πλαταμώνας</i>	5- 10
<i>Αντώνη Δ. Μπουσμπούκη: Τοπωνύμια από την Πιάλεια Τρικάλων</i>	11- 30
<i>Αντώνη Δ. Μπουσμπούκη: Λέξεις του ελληνο-ιταλικού γλωσσικού χώρου</i>	31- 48
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια: Αρχαιοπινή τοπωνύμια Λευκάδας</i>	49- 59
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου: Επτανησιακά γλωσσογεωγραφικά</i> ..	61- 67
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου: Λημνικά γλωσσικά</i>	69- 76
<i>Άντας Κατσίκη-Γκιβάλου: Η γλώσσα του Παλαμά και των δημοτικών τραγουδιών</i>	77-102
<i>Ελευθερίας Γιακουμάκη: Η αισθητική αξία της παραβίασης του γλωσσικού κανόνα στην ποίηση</i>	103-113
<i>Σταύρου Γ. Κατσουλέα: Βυζαντινά επώνυμα Ικαρίας</i>	115-134
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου: Γλωσσογεωγραφικές παρατηρήσεις στο ιδίωμα της περιοχής Αλαγονίας</i>	135-164
<i>Θανάση Νάκα: Λαϊκή γλώσσα και δημοτικό τραγούδι</i>	147-158
<i>Θανάση Νάκα: Μετοχικά</i>	159-197
<i>Άγγελου Γ. Αφρουδάκη: Καλυμνιακά Τοπωνύμια, Α'</i>	199-214
<i>Γιάννη Ηλιούδη: Αλλόφωνα του λ στο γλωσσικό ιδίωμα των προσφύγων από το Καβακλί της Αν. Ρουμελίας</i>	215-231
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου: Παρωνύμια από περιοχή της Έξω Μάνης</i>	233-257
<i>Γιάννη Ηλιούδη: Το προθετικό «α» στο γλωσσικό ιδίωμα των προσφύγων από το Καβακλί της Ανατολικής Ρουμελίας</i>	259-269
<i>Χρυσ. Τσικριτσή-Κατσιανάκη: Μερικά διορθωτικά στα «οικογενειακά μας ονόματα» του Μ. Τριανταφυλλίδη</i>	271-277
<i>Σταύρου Μάνεση: Η συμβολή της βυζαντινής κληρονομιάς στην καλύτερη γνώση της νέας ελληνικής γλώσσας</i>	279-300

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

<i>Ελευθερία Γιακουμάκη: Αναστασίου Καραναστάση «Ιστορικό Λεξικό των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας»</i>	301-310
<i>Michel Contini: Giulio Paulis «Lingua e cultura nella Sardegna bizantina»</i>	311-316

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

<i>Άντας Κατσίκη-Γκιβάλου: Μιχάλης Χρ. Οικονόμου (1896-1984)</i>	317-323
--	---------

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Α.- ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ :

- Τόμος Α' : α - ἀμωρωζοσύνη, 1933, σσ. 561
» Β' : ἄν - ἀπώρυγα, 1939, σσ. 647.
» Γ' : ἄρα - βλέπω, 1942, σσ. 558.
» Δ' : Μέρος α' : βλεφαρίδα - γάργαρος, 1953, σσ. 238.
» β' : γαρδαλώνω - γεροδάσκαλος, 1980, σσ. 239-370.
» Ε' : Μέρος α' : γεροδέματος - γλωσσωτός, 1984, σσ. 405.
» β' : γλωσσογνώστης - (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

Β.- ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ :

Τόμος Α' (1939)	Τόμος Η' (1958)
» Β' (1940)	» Θ' (1963)
» Γ' (1941)	» Ι' (1964-1965)
» Δ' (1942-1948)	» ΙΑ' (1966-1969)
» Ε' (1950)	» ΙΒ' (1970-1972)
» ΣΤ' (1953-1954)	» ΙΓ' (1978)
» Ζ' (1955)	» ΙΔ' (1982)
	» ΙΕ' (1983)

Γ.- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ :

ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ Η. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, *Γραμματική τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου* (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 1). Ἐν Ἀθήναις 1958, σσ. 506.

G. N. HATZIDAKIS, *Einleitung in die Neugriechische Grammatik*. Φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις τῆς Α' ἐκδόσεως, Λειψία 1892 (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 3). Ἐν Ἀθήναις 1975, σσ. ιστ' + 464.

Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ, *Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι*, τ. Β' (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 2). Ἐν Ἀθήναις 1977, σσ. 815.

Δ. Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, *Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις (1848-1941)*. Βίος καὶ Ἔργον (Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 2Α). Ἐν Ἀθήναις 1977, σσ. 143.

PUBLICATIONS
DU CENTRE DE REDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE ET DES DIALECTES

A.- DICTIONNAIRE HISTORIQUE DU GREC MODERNE
ET DES DIALECTES :

- Tome I : *α - ἀμωρωξοσύνη*, 1933, pp. 561.
» II : *ἄν - ἀπώρυγα*, 1939, pp. 647.
» III : *ἄρα - βλέπω*, 1942, pp. 558.
» IV : Partie a : *βλεφαρίδα - γάργαρος*, 1953, pp. 238.
» b : *γαρδαλώνω - γεροδάσκαλος*, 1980, pp. 239-370.
» V : Partie a : *γεροδέματος - γλωσσωτός*, 1984, pp. 405.
» b : *γλωσσογνώστης* - (sous presse).

B.- BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE :

Tome I (1939)	Tome VIII (1958)
» II (1940)	» IX (1963)
» III (1941)	» X (1964-1965)
» IV (1942-1948)	» XI (1966-1969)
» V (1950)	» XII (1970-1972)
» VI (1953-1954)	» XIII (1978)
» VII (1955)	» XIV (1982)
	» XV (1983)

C.- ANNEXE DU BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE :

- DÉMOSTHÈNE H. ŒCONOMIDES, *Grammaire du dialect grec du Pont*
(Bulletin Lexicographique, Annexe n°. 1), Athènes 1958, pp. 506.
- G. N. HATZIDAKIS, *Einleitung in die Neugriechische Grammatik* 2e éd.
(Bulletin Lexicographique, Annexe n°. 3), Athènes 1975, pp. XVI
+ 464.
- G. N. HATZIDAKIS, *Recherches Linguistiques*, t. II (Bulletin Lexico-
graphique, Annexe n°. 2), Athènes 1977, pp. 815.
- D. V. VAYACACOS, *G. N. Hadjidakis (1848-1941)*. Sa vie et son œuvre
(Bulletin Lexicographique. Annexe n° 2A). Athènes 1977, pp. 143.

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
ΕΥΑΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - ΑΝΤ. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο. Ε.
Φωτομάρα 54 Νέος Κόσμος - Τηλ. 92.38.933